

**Uredili: Janez Cvirn
Vasilij Melik
Dušan Nećak**

Mojega življenja pot

Spomini dr. Vladimirja Ravniharja

1948

1834

1765

MDXXII

is cogitatio nostra sententia. Non enim (vt in
rum vagetur animus errore : & incertis rebus dem
mus vnq̄ quod sequamur . Quid enim est, per deo
gnitione optabilius? quid præstantius? quid Medic
dignius? quã qui expetunt & adsequuntur, tunden
condi sunt, nec quicq̄ est aliud, quod Medicum aut
mendet quàm ipsa anatome Cuius studium qui vi

HISTORIA 2

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

Mojega življenja pot

Spomini dr. Vladimirja Ravniharja

**Uredili: Janez Cvirn
Vasilij Melik
Dušan Nećak**

Ljubljana 1997

MOJEGA ŽIVLJENJA POT

Spomini dr. Vladimirja Ravniharja

Izdal in založil: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
Uredniki: Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečak
Oblikovanje naslovnice: Metka Žirovnik
Računalniški prelom: Uroš Čuden, Medit d.o.o.
Tisk: Profima d.o.o.
Naklada: 500 izvodov
Finančno so tisk podprli: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete
Mestna občina Ljubljana
Ministrstvo za kulturo RS

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929 Ravnihar V.
323(497.4)*19*:929 Ravnihar V.

RAVNIHAR Vladimir

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. -
[Ljubljana] : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997. -
(Historia : znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske
fakultete Univerze v Ljubljani)

ISBN 961-6200-57-7

68126208

Na podlagi mnenja Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 267/97 - mb/sp z dne 12. 3. 1997 šteje knjiga med proizvode, od katerih se plačuje 5% davek od prometa proizvodov (Ur. list RS, št. 18/90, 33/90, 9/91, 20/91, 33/91).

Foto Slak Kristina

Delniška tiskarna, d. d. v Ljubljani

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Kristina Slak'. The signature is stylized with a large, sweeping flourish at the end.

VSEBINA

Janez CVIRN	7
UREDNIŠKI ZAPIS	
Božena RAVNIHAR	8
SPOMINI NA OČETA	
Vasilij MELIK	10
POLITIČNA SLIKA RAVNIHARJEVEGA ČASA	
Vladimir RAVNIHAR	17
MOJEGA ŽIVLJENJA POT	

UREDNIŠKI ZAPIS

Ko sva se pred skoraj dvema letoma s kolegom dr. Dušanom Nećakom lahkotno odločila, da pripraviva za tisk spomine dr. Vladimira Ravniharja, sva se očitno nekoliko "zaletela". Ne zato, ker bi pretiravala v prepričanju, da obsežen Ravniharjev spominski zapis Mojega življenja pot (z opisi kaotičnih razmer v Narodno napredni stranki v letih pred prvo svetovno vojno, silovitega liberalno-klerikalnega spopada na Kranjskem po letu 1908, težkega položaja Slovencev v času med prvo svetovno vojno, dejavnosti Jugoslovanskega kluba v dunajskem državnem zboru v letih 1917/1918, pa političnih razmer po prevratu in v Kraljevini SHS oz. Jugoslaviji v dvajsetih letih in tridesetih letih) po vsebinski plati vsekakor sodi ob bok spominom Josipa Vošnjaka, Ivana Hribarja, Frana Šukljeta in Henrika Tume, temveč zaradi naivne ocene, da bo šlo za relativno enostaven, vsestransko podprt in z razumevanjem sprejet projekt, ki bo pomembno obogatil slovensko politično memoaristiko prve polovice 20. stoletja. In ravno pri slednjem sva se najbolj uštelala. Že tehnična plat priprave obsežnega rokopisa (vnos besedila v računalnik, korekture, opombe) je - tudi zaradi težnje po maksimalni ohranitvi avtentičnosti besedila - namreč zahtevala nadpovprečen napor, bolj ali manj neuspešno prepričevanje založnikov in financerjev o pomenu projekta, pa je sodelujoče kar nekajkrat privedlo do roba resignacije. Toda nismo se vdali in smo (ob podpori ZIFF ter Mestne občine Ljubljana) zadani cilj vseeno uresničili - res da v nekoliko okrnjeni obliki.

Zaradi izjemnega obsega in pomanjkanja sredstev smo bili namreč prisiljeni spomine izdati brez številnih (ali vsaj najpomembnejših) prilog, ki se na njih sklicuje avtor (enako kot spomini so tudi priloge del obsežnega fonda, ki ga hrani Arhiv Slovenije), čeprav bi vsaj nekatere učinkovito dopolnile osnovno besedilo. Prav tako si nismo mogli "privoščiti" izdelave krajevnega, stvarnega in osebnega kazala, ki bi vsekakor povečali uporabnost knjige. Izpustiti smo morali tudi ponatis Ravniharjevih "polemičnih" zapisov z naslovom "Moj politični dnevnik za časa okupacije". Dnevnik je nastajal od julija 1943 do julija 1944. Vsebuje 15 političnih zapisov, v katerih je izrazil svoj odnos do NOB, OF in njej nasprotnega tabora. Zapis je v reviji Borec objavil, opremil z opombami in napisal komentar, ter kratko biografijo dr. Ravniharja, prof. dr. Dušan Nećak (Borec, Letnik XL., Januar 1988). Vseeno smo prepričani, da bo tudi takšna izdaja Ravniharjevih spominov, našla hvaležne bralce ne le med zgodovinarji, ampak med vsemi tistimi, ki jih zanima politika na Slovenskem v času od preloma stoletja do druge svetovne vojne.

Janez Cvirn

SPOMINI NA OČETA

Moj oče je bil po poklicu odvetnik. Poleg tega je bil pred drugo svetovno vojno močno politično angažiran in aktiven v raznih društvih. Kot zaveden Slovenec je čutil, da se mora boriti za pravice Slovencev in za priznanje Slovenije. Zato ni čudno, da je bil pred prvo svetovno vojno rusofilsko nastrojen in je dal vsem otrokom, razen meni, ruska imena. Meni, ki sem se rodila zadnja, je dal češko ime, ker je bil tedaj v dunajskem parlamentu sprejet v češki klub. Zapovrstjo so ti otroci bili: Aleksandra (Saša), rojena 1900; Dimitrij (Mitja), rojen 1902; Fedora, rojena 1908; Ksenija, rojena 1910; Evgenij (Jože), rojen 1912, in Božena, rojena 1914. Prva dva otroka sta umrla še preden sem se rodila. Deklica še kot dojenček, Mitja pa za škrlatinko kot osnovnošolec. Izguba prvega sina je očeta močno prizadela. Spominjam pa se, kako ga je prizadela smrt drugega sina Evgenija (Jožeta), ki je bil star 37 let. Očetu je bilo tedaj 78 let in je še vedno računal, da ga bo Jože nasledil v odvetniški pisarni. Toda svoje bolečine ni pokazal navzven. Svoja čustva je znal odlično obvladati. Z nami, svojimi otroki, je imel razmeroma malo stika, ker preprosto ni utegnil. Bil je dokaj strog in nismo smeli nikoli zamujati kosila ali večerje. Ob kakšnem prekršku, ki smo ga storili, nas je kaznoval preprosto z ignoriranjem. Spominjam se, da me ni pogledal kar kak teden ali mesec, ko sem v gimnaziji dobivala ukore. Po kosilu je vedno kakšno uro spal, potem pa je spet odšel od doma opravljat svoje poklicne, politične ali društvene dolžnosti. Zvečer po večerji pa je neredko sedel h klavirju in nas razveseljeval z glasbo. Tudi otroci smo se morali že zgodaj učiti igrati na klavir, kar nam je seveda bilo v veselje. Dopusčal nam je, da si sami izberemo svoje veselje in to je bilo večinoma v športu. Kot predsednik Lovske družine Preserje-Rakitna nas je neredko ob koncu tedna peljal, z vlakom seveda in potem še kakšno uro peš, v svojo lovsko hišo na Gornji Brezovici. Pogosto je posameznega od nas vzel s seboj na lov. Bratu je kupil lovsko puško in sta navadno lovila skupaj. Pozimi smo otroci te izlete izkoriščali za smučanje. Do mame je bil vseskozi korekten. Kljub njegovi zadržanosti smo ga otroci ljubili in spoštovali. Predstavljal nam je trdno in zanesljivo postavko v našem življenju.

O očetovi preteklosti in o njegovih političnih trenjih smo največ zvedeli od mame. Ko je bil še mlad koncipijent v Celju se je v prostem času precej posvetil tamkajšnjemu gledališču in je tudi sam nastopal. Ko se je leta 1901 vrnil v Ljubljano je odprl svojo lastno odvetniško pisarno. Tedaj se je tudi začel intenzivno ukvarjati s politiko. Bil je odličen govornik in je vsako priložnost izkoristil za zastopanje interesov Slovencev. Tako je tudi postal poslanec v dunajskem parlamentu. Tu je bil sprva član češkega kluba, pozneje pa, ko se je formiral, član jugoslovanskega kluba. Bil je sopodpisnik znane "majniške deklaracije". Bil je tudi član prve narodne vlade države SHS, in sicer poverjenik za pravosodje. Pri tem pa ni zanemaril svoje društvene dejavnosti. Tako je bil pred prvo svetovno vojno in po njej več let starosta Slovenske Sokolske Zveze, po vojni pa tudi Jugoslovanskega Sokolskega Saveza. Prav tako je bil pred prvo svetovno vojno in po njej predsednik Slovenske Glasbene Matice in po vojni tudi več let Jugoslovanske Glasbene Matice. Spominjam se, s kakšnim ponosom je govoril o Sokolskem zletu v Pragi in Sokolskem

zletu v Ljubljani, ki je bil leta 1923. Prav tako s ponosom je govoril o nastopih Glasbene Matice po raznih evropskih državah. Kot že omenjeno, o politiki pred nami otroci ni bilo kaj prida govora. Spominjam pa se, da pri volitvah v jugoslovanski parlament ni bil izvoljen za poslanca, pač pa je bil za nekaj let imenovan za senatorja. V začetku leta 1935 je bil imenovan za predsednika ljubljanske mestne občine, t. j. za župana, čez dobro leto pa za podžupana. Spominjam se, da sta s tedanjim županom spomladi leta 1941 odšla nasproti prodirajoči italijanski diviziji, da jo prepričata, da jim Ljubljana ne bo nudila vojaškega odpora.

Med okupacijo se je vzdržal kake politične akcije, bil pa je član OF. Ko sem omenila, da nameravam oditi v partizane, je to z nejevoljo sprejel, češ da se bo sovražnik maščeval njemu. Odšla sem skrivaj marca 1942, očetu pa sem pustila poslovilno pismo z omembo, da bi on storil isto, če bi bil v moji situaciji. Čez tri mesece je odšel tudi brat v partizane. Prepričana sem, da je oče to na tihem odobral.

Proti koncu vojne je bil oče aretiran in zaprt, k sreči zaradi nujne operacije na žolčniku v jetniškem oddelku ljubljanske bolnišnice. Zaprt je bil do kapitulacije Nemčije. Ob koncu vojne je bil star 74 let in potlej je bila njegova glavna skrb, da obdrži svojo pisarno, kar mu je tudi uspelo. Čeprav je bila njegova lovska hiša med italijansko ofenzivo delno porušena in jo je prodal, je na lov še nekaj časa hodil. Umrli je 8. 11. 1954 star 83 let.

dr. Božena Ravnihar

POLITIČNA SLIKA RAVNIHARJEVEGA ČASA

Prvi Ravnihar, ki ga omenja Slovenski biografski leksikon, je Janez (1798-1876), rojen ob koncu 18. stoletja v Škofji Loki, oskrbnik raznih graščin in vinski trgovec. Sledijo mu trije njegovi sinovi: Ludvik (1827-1901), sodnik in politik, v letih 1867-1870 prvi slovenski deželni poslanec dolenjskih mest, Franc (1832-1904), deželni uradnik, eden ustanoviteljev ljubljanske čitalnice, Sokola, Dramatičnega društva in Glasbene matice, in sodnik Nikomed (1840-1928). Tretjo generacijo zastopa v Slovenskem biografskem leksikonu Francetov sin Vladimir (1871-1954), pisec naših spominov, četrto pa njegova otroka Evgenij (1912-1949) in Božena (rojena 1914).

Dr. Vladimir Ravnihar je s svojim delom v Glasbeni matici, Sokolu in drugih društvi nadaljeval in širil očetovo delo, po politični aktivnosti pa je daleč presegel strica Ludvika. O političnih prilikah njegovega časa naj tu spregovorim nekaj besed. Od prve službe (1895) do nemško-italijanskega napada na Jugoslavijo (1941), ki z njim zaključuje svoje spomine, je preživel Ravnihar približno pol časa v habsburški monarhiji, pol pa v kraljevini Jugoslaviji. Obe obdobji sta bili seveda zelo različni. V prvem je gospodoval Dunaj, v drugem Beograd. Drugačno je bilo gospodarsko, geografsko, kulturno, jezikovno, politično in še marsikakšno okolje. Vendar pa so obe obdobji pretresali narodnostni boji, v vsaki državi drugačni, Slovence pa še boji med liberalnim in katoliškim taborom, v obeh državah podobni.

V stari Avstriji, natančneje, v zahodnem delu avstro-ogrske monarhije, v Cislajtaciji so popisovali državljane po devetih občevalnih jezikih. Trije najštevilnejši in najpomembnejši med njimi so šteli skupaj tri četrtine ljudi (76%) - to so bili nemški (36%), češki (23%) in poljski (18%). V zadnji četrtini državljanov so bili Ukrajinci ali Rusini (13%) in male narodnosti (11%). Med malimi narodi so bili Slovenci s 4,5% prebivalstva na prvem mestu in edini, ki so šteti več kot milijon državljanov (1.253.148 leta 1910). Za njimi so se vrstili še Hrvati, Italijani, Romuni, Srbi (Hrvate in Srbe so šteli v statistiki kot en občevalni jezik) in Madžari. Vsi ti so imeli v Cislajtaciji le majhne dele svoje narodne celote. Od vseh cislajtanskih narodov je le pri Čehih in Slovencih ogromna večina živela v avstrijskem državnem okviru. Izven njega so bili od Slovencev le Beneški in Ogrski Slovenci. Žal pa so bili Slovenci znotraj Cislajtacije razdeljeni na šest dežel, od katerih so imeli jezikovno in politično večino samo v eni, kranjski deželi. Odtod tolika želja po združitvi vsega slovenskega ozemlja v eno samo samoupravno enoto - želja, ki pa jo je bilo v navadnih razmerah nemogoče uresničiti.

V nasprotju z mnogonarodnostno Avstrijo je Jugoslavija nastopala ves čas kot nacionalna država srbsko-hrvaško-slovenskega ali jugoslovanskega naroda. Popisnice za štetje 31. marca 1931 so imele vprašanja o veroizpovedi, narodnosti in materinskem jeziku. Navodilo je za narodnost predvidevalo predvsem odgovor "jugoslovanska": "ako narodnost ni jugoslovanska, treba točno naznačiti ono narodnost, kateri ta oseba pripada na pr.: nemška, madžarska, turška i.t.d." Uradni jezik je bil po oktroirani ustavi iz leta 1931 srbsko-hrvatsko-slovenski, kralj pa je bil zaščitnik narodnega edinstva in državne celotnosti. Po štetju tega leta je imela Jugoslavija skoraj 14 milijonov prebivalcev (13.934.038). Srbskohrvatski materinski jezik je

imelo 10.730.823 ljudi, slovenskega pa 1.135.410, skupaj 85% vseh prebivalcev. V srbohrvaški jezik so bili na silo vključeni tudi vsi Makedonci in domala vsi Bolgari. Po materinskem jeziku so našli še 505.259 Albancev (4%), 499.969 Nemcev (4%), 468.185 Madžarov (3%), 137.879 Romunov, 132.924 Turkov in še deset drugih jezikov. Slovencev je bilo torej v celi državi 8.1%, dravska banovina pa je imela 8.2% prebivalcev vse države. Slovencev je bilo torej manj v Jugoslaviji kot dvajset let prej v Avstriji. Ozemeljsko so sicer pridobili Prekmurje, zato pa so na plebiscitu izgubili Koroško, najhujša pa je bila izguba Primorske, v času pred prvo vojno najbolj žive in uspešne slovenske pokrajine. Tako sta prišli v Jugoslavijo le dobri dve tretjini Slovencev.

V Avstriji so se Slovenci ves čas počutili neenakopravne. Niso nastopali proti cesarju in državi, nezadovoljni pa so bili z dualističnim sistemom, z nemško prevlado v zahodni in madžarsko v vzhodni polovici, z večino avstrijskih vlad. Strah jim je vzbujala germanizacija na severni meji. Želeli so si federalizacijo monarhije, Zedinjeno Slovenijo ali vsaj kako drugo učinkovito zaščito slovenskih pravic v vseh deželah, kjer so bili v manjšini. Narodnostni boji so se zelo okrepli po letu 1897. Zastrupljali so delo parlamenta, precej močno tudi na univerzah in drugod. Ob vseh negativnih pojavih pa je prišlo v zadnjem desetletju pred vojno do nekaterih obetajočih reform. Leta 1907 je bila uvedena splošna in enaka moška volilna pravica za državni zbor. Reforma je dala Slovincem prvokrat odgovarjajoče zastopstvo: Med 516 poslanci so jih dobili 24 (4.65%). Nemški delež se je zmanjšal, dasi je bil še vedno za deset odstotkov večji kot bi smel biti po prebivalstvu. Število slovenskih poslancev se je dvignilo od 196 na 259, torej ravno za enega nad polovico vseh poslanskih mest. Ivanu Hribarju, navdušenemu Slovanu, se je zdelo, da je to prva etapa na poti do zmage, ko bo Avstrija postala slovanska. Sporazumi med narodi in strankami so prinesli reforme deželnih zborov na Moravskem, v Bukovini in Galiciji.

Od avgusta 1888 naprej je bil deželni glavar na Kranjskem stalno Slovenec. Na Goriškem in Štajerskem je bil Slovenec namestnik deželnega glavarja. Deželni odbor je bil na Kranjskem v slovenskih rokah, na Goriškem pol v slovenskih, pol v italijanskih, na Štajerskem pa je bil od leta 1897 en deželni odbornik Slovenec. Deželni šef, voditelj politične uprave in predstavnik cesarske vlade v deželi je bil samo enkrat Slovenec: to je bil Andrej Winkler, v letih 1880-1892 deželni predsednik na Kranjskem. Prav tako je bil Slovenec samo enkrat minister: dr. Ivan Žolger od 30. avgusta 1917 do 6. maja 1918.

Od leta 1908 naprej je bilo jugoslovanstvo vodilna ideja slovenske politike. Januarja 1909 v kranjskem deželnem zboru in maja 1917 v državnem zboru so zahtevali združitev vseh ozemelj monarhije, na katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojno državno telo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije. Razmišljali so tudi o povezovanju in združevanju preko tega okvira in računali na različne bližnje in daljne možnosti. Uresničevanje jugoslovanskega programa je imelo dva velika problema. Prvi je bil v okviru Avstro-Ogrske, saj je združitev jugoslovanskih ozemelj razbijala dualistično ureditev in potrebovala privolitve obeh držav, avstrijske in ogrske polovice. Še cesarski manifest 17. oktobra 1918, ki je načrtoval preureditev avstrijske polovice v zvezno državo, je ostajal v okviru dualizma in šele zadnja seja skupne vlade 22. oktobra je pozvala obe vladi, naj premagujeta državnopravne pomisleke za rešitev jugoslovanskega vprašanja. Tedaj pa je bilo se-

veda vse že prepozno. Drugi problem jugoslovanskega programa so bili pogoji za združitev avstroogrskih Jugoslovancev s Srbijo in Črno goro. Srbska vlada je v Nišu 7. decembra 1914 v narodni skupščini izjavila, da je velika vojna "postala obenem boj za osvoboditev in zedinjenje vseh naših nesvobodnih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev". Slovenci so bili vključeni v izjavo po prizadevanju dr. Nika Županiča. Krfska deklaracija je 20. julija 1917 predvidela, da bo ustavo kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev sprejela ustavodajna skupščina "s številčno kvalificirano večino", prav tako je hrvaški sabor 29. oktobra 1918 predvidel "naprej določeno kvalificirano večino". Navodila za delegate zagrebškega Narodnega sveta, ki so šli proti koncu novembra v Beograd, so določila dvotretjinsko večino. V govoru regenta Aleksandra, ki je 1. decembra proglasil združitev Srbije in države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ni bilo o kvalificirani večini nobene besede. Način združitve je torej pomenil svoje vrste prevaro in nikakor ni upošteval večine Slovencev in Hrvatov. V konstituanto je bilo izvoljenih 419 poslancev. Za ustavo jih je 28. junija 1921 glasovalo 223 - poleg večine Srbov so zanj glasovali muslimanski bosanski, albanski in turški poslanci, ki jih je vlada pridobila z določenimi koncesijami. Večina Slovencev, Hrvatov in Črnogorcev ni bila zanj.

Razočaranje nad razmerami v novi državi je prišlo zelo hitro. Zelo splošen občutek je bil, da smo iz dokaj razvitega sveta in urejenega sistema padli v primitivizem, da se je Balkan začel širiti proti Triglavu in Špilju, namesto da bi se Evropa širila proti vzhodu, kakor so zapisali v Mohorjevem koledarju za leto 1920. Ivan Hribar se je pritoževal nad "orientalsko miselnostjo" v glavah večine srbskih državnikov.

Bistvo slovenske zmote glede Jugoslavije je bilo v tem, da skoraj nihče v vsem času predvojnega jugoslovanskega navdušenja ni vedel, kam se podajamo, da nihče ni poznal bodočih sodržavljanov, ne bližjih Hrvatov ne oddaljnejših Srbov, ne njihove kulture, političnih običajev, mentalitete in tradicije.

Gospodarsko in civilizacijsko je postala Slovenija najbolj razvita pokrajina v državi, ni pa od tega čutila koristi. Imela je občutek, da plačuje več davkov kakor bi bilo prav. Vodilne vloge nemščine in nevarnosti germanizacije je bilo konec. Slovenščina je postala edini jezik šol in uradov in se je svobodno razmahnila. Ni se pa uveljavila v državnem merilu. Napisi na denarju in raznih obrazcih so bili v začetku trojezični, pozneje pa so slovenščino večinoma opustili. Vodilni uradniki na Slovenskem so bili vseskozi Slovenci, niso pa imeli položajev v vojski. V jugoslovanskih vladah, dasi ne v vseh, so sedeli tudi slovenski ministri. Imeli so po enega, dva, sem in tja tudi tri ministre, največ v Davidovičevi vladi leta 1924. Niso pa imeli pomembnih resorjev. Više so segli samo z Antonom Korošcem, ki je bil v prvi vladi podpredsednik kot šef dotedanje kratkotrajne države Slovencev, Hrvatov in Srbov in v letih 1928 ter 1935-38 notranji minister ter v drugi polovici leta 1928 kot edini nesrb v vsem času med obema vojnama predsednik vlade. V narodni skupščini so imeli Slovenci v dvajsetih letih 26 poslancev od 315 (1925) ali 8.25%, kar je odgovarjalo deležu prebivalstva. Parlamentarno življenje pod vidovdansko ustavo ni bilo zdravo, tako zaradi narodnostnih sporov, predvsem srbsko-hrvaških, vmešavanja krone in drugih razlogov. 6. januarja 1929 je bila uvedena vladarjeva diktatura. Država je dobila isto leto novo ime (kraljevina Jugoslavija) in upravno razdelitev na 9 banovin. Eno so imenovali Primorska, druge pa so dobile imena po

rekah. Namesto ljubljanske in mariborske oblasti smo dobili Dravsko banovino. Nova oktroirana ustava z dne 3. septembra 1931 je temeljila na narodnem edinstvu, tako tudi drugi zakoni tega časa. Nove politične stranke naj bi bile vsedržavne, vendar so tudi pod novimi oblikami stare živele še naprej.

Najbolj škodljivo je bilo za Slovence, da so se razdelili na Slovence in Jugoslovane, na pristaše avtonomije in centralizma, medtem ko so bili v Avstriji enotni. Centralisti so bili sicer v veliki manjšini, vendar so imeli tehten vpliv in bili večkrat na oblasti. Večinsko stališče je bilo gotovo tisto, ki ga je leta 1926 zapisal Korošec, da je slovenskemu narodu "ideal v državi SHS dobiti kar največjo državnopravno samostojnost, naj se potem že imenuje avtonomija ali federacija". Zavzemanje za ta ideal je bilo enkrat intenzivnejše, drugič ohlapnejše, dostikrat pa se je zadovoljevalo z neformalnimi koncesijami. Tudi jugoslovanstvo je imelo veliko različnih oblik. Eni so videli v jugoslovanstvu predvsem mednaroden, državni poudarek in so ob njem priznavali tudi slovenstvo in njegove interese. Različne jugoslovenske ali jugoslovenarske variante so imele "narodno mlačnost, da ne rečem sovražnost do slovenstva", kakor je zapisal Josip Vidmar, in so zavračale vse posebne slovenske želje kot separatizem ter obsojale vsako poudarjanje slovenstva. Mnogi so tudi menjavali svoje poglede. Navdušenje za centralizem je bilo v ozki zvezi z liberalno politiko. Ker je bilo jasno, da je liberalizem na Slovenskem v manjšini in bi torej v avtonomiji ne mogel biti na vladi, je bil centralizem in naslonitev na vodilne srbske stranke edina možnost za gosposdujočo vlogo v Sloveniji.

Kakor je pred prvo svetovno vojno velika večina slovenskega tiska kljub vsemu nezadovoljstvu sprejemala Avstrijo, tako je bila zdaj naklonjena Jugoslaviji. Navezanost na državo se je menjavala od časa do časa, v vsaki stranki po svoje. Katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS) je bila najbolj jugoslovanska v letih 1927-28 in 1935-41, ko je bila najbolj ozko na vladi, liberalci pa so bili najbolj centralistično unitaristični v letih 1931-34, najmanj pa v letih 1927-28, ko so bili povezani z Radićem. splošno pa lahko rečemo, da je ogroženost s strani Italije in Nemčije bistveno prispevala k navezanosti na Jugoslavijo.

Ves čas Ravniharjevega političnega delovanja so bili v ospredju boji med katoliškim in liberalnim taborom. V kranjskem deželnem zboru je stari skupni slogaški klub razpadel aprila 1892, novembra 1895 pa sta se obe stranki pomerili na volitvah. Katoliška je popolnoma zmagala v kmečki kuriji (16 poslancev), liberalni stranki pa so ostala mesta (9 poslancev). Z naslonitvijo na nemško veleposestvo (11 poslancev) so se liberalci še lahko izognili prevladi nasprotnikov, toda prve volitve v novi splošni kuriji decembra 1908 so dale katoliški stranki absolutno večino v deželnem zboru. V državnem zboru je bila za slovenske liberalce katastrofalna reforma leta 1907. Dotlej je bilo v parlamentu 11 poslancev kranjske dežele: 2 v veleposestvu (Nemca), 3 v mestih (liberalci), 5 v kmečki in 1 v splošni kuriji (SLS). Reforma je odpravila kurije, dežela je dobila 12 poslanskih mest, v 10 okrajih je zmagala SLS, kočevski okraj je pripadel Nemcem in samo ljubljanski je ostal liberalcem in njihovi Narodno napredni stranki (NNS).

Kakor je značilno za skoraj vsa gibanja, ki jim upadeta vpliv in uspešnost, je bila tudi za NNS značilna vedno večja notranja razklanost. Za vodilno vlogo so se bojevale različne struje, ki so jih razdvajali koncepti, osebna in generacijska nasprotja. To je bridko okusil tudi dr. Ravnihar. Spomladi 1906 je bil izvoljen v vodstvo NNS, a je iz njega ob konfliktu z Ivanom Tavčarjem že čez pol leta izstopil. S

somišljeniki je 30. decembra 1906 ustanovil Slovensko gospodarsko stranko, ki pa se ni mogla uveljaviti. 28. februarja 1908 je Ravnihar prvič stopil v volilni boj in je neuspešno kandidiral v Ljubljani proti Tavčarju in Trillerju, voditeljem NNS. V naslednjih letih so se spori zgladili in 13. junija 1911 je bil Ravnihar kot kandidat NNS izvoljen v Ljubljani za državnega poslanca. Ta zadnji avstrijski parlament v monarhiji se je med vojno prvič sestel 30. maja 1917: slovenski, hrvaški in srbski poslanci so z majniško izjavo začeli boj za Jugoslavijo. Na koncu oktobra 1918 je razpadla stara država in so začele živeti nove, med njimi Češkoslovaška, Avstrija, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. 31. oktobra je bila sestavljena prva slovenska vlada. Med 14 ministri, ki so se imenovali poverjeniki, je bilo pet liberalcev, štirje iz Kranjske, eden iz Štajerske. Po starostnem vrstnem redu so bili to: Ivan Tavčar (rojen 1851), Karel Triller (1862), Vladimir Ravnihar (1871), Vekoslav Kukovec (1876) in Pavel Pestotnik (1879). Tu je dosegel Ravnihar vrh svoje politične poti. Bil je poverjenik za pravosodje do marca 1920, od maja do decembra 1920 poverjenik za socialno skrbstvo, od 12. decembra 1920 do 5. oktobra 1921 spet poverjenik za pravosodje. V času skoraj triletnega Ravniharjevega dela v vladi in več kot dvoletnega vodstva pravosodja pa se je veljava slovenske vlade neprestano manjšala. Skoraj popolnoma neodvisni narodni vladi je sledila deželna vlada, tej pa pokrajinska uprava. Kompetence nasproti Beogradu so bile vedno manjše.

Konec junija 1918 so se kranjska Narodno napredna stranka in podobne stranke drugih dežel združile v Jugoslovansko demokratsko stranko. Med njenimi vodilnimi funkcionarji je bil tudi Ravnihar. Začele pa so se oblikovati še druge stranke liberalnega izvora, začetke so imele že pred vojno, razvijale pa so se potem po vojni, nekatere bolj, nekatere manj uspešno, tako samostojna kmetijska stranka ali narodno socialistična stranka. Takoj po prevratu so si stranke začele iskati sorodne zaveznike drugod v državi. Februarja 1919 je v Sarajevu nastala Demokratska državotvorna stranka. Vanjo so se povezali slovenski liberalci, del Hrvatov in hrvaški in bosanski Srbi. V program so si zapisali centralizem. Malo pozneje istega leta se je ta stranka združila z nekaterimi strankami iz Srbije v Demokratsko stranko. Na čelu ji je bil Ljubomir Davidović. Stranka pa ni bila trdna celota. Marca 1924 je izstopila za skrajni centralizem zavzeta Pribičevićeva skupina s Slovenci vred iz Davidovićeve stranke in ustanovila Samostojno demokratsko stranko. Tri leta pozneje, jeseni 1927 pa sta se zblížala prejšnja največja nasprotnika Radić in Pribičević ter sklenila "kmečko-demokratsko koalicijo" z zahtevo po spremembi "današnjega političnega sistema v duhu demokracije, parlamentarizma in enakopravnosti". Tri leta pozneje (1930/31) so slovenski liberalci znova spremenili svojo smer, spet so se naslonili na centralizem in unitarizem.

15. maja 1920 je deželna vlada uvedla žensko občinsko volilno pravico "in s tem Slovenijo postavila v isto vrsto z najnaprednejšimi državami srednje, severne in zapadne Evrope", kakor je s ponosom zapisal njen tedanji predsednik dr. Janko Brejc. Vendar ta volilni red ni nikdar zaživel. Po devetih mesecih, ko so bili na vladi liberalci, je 17. februarja 1921 izšla uredba o izpremembah in popolnitvah občinskega reda, ki je žensko volilno pravico ukinila. Eden vzrokov je bil strah pred prevelikim številom glasov za katoliško stranko. 26. aprila 1921 so bile prve povojne občinske volitve v Ljubljani, obenem tudi prvi povojni Ravniharjev volilni nastop. Bil je nosilec liste jugoslovanske demokratske stranke. Mandati so se delili po proporciju med nastopajoče liste. Ravniharjeva je sicer dobila največ glasov (2812 od

7689 veljavnih glasov), toda bilo jih je le 35% in njen kandidat za župana (dr. Karel Triller) ni bil izvoljen. Združili so se vsi nasprotniki liberalcev z desne in leve, od katolikov do komunistov in prodrli s svojim kandidatom.

Pod vtisom takih izkušenj so vladajoči liberalci še enkrat spremenili volilne predpise. Zakon o volitvi v občinska zastopstva v Sloveniji z dne 28. februarja 1922 je določil, da se deli po proporciju samo 25 mandatov, stranka, ki doseže relativno večino, pa dobi za nagrado kar 24 mandatov. Liberalci so računali, da bodo po številu glasov na prvem mestu, kakor so bili prejšnje leto. Toda računali so narobe. Spori med liberalci so se poglobljali. Mladini, zbrani okrog dr. Gregorja Žerjava, so začeli avgusta 1920 izdajati dnevnik Jutro, starini (Tavčar, Triller, Ravnihar) pa so se vedno bolj povezovali med seboj, oporo so imeli v Slovenskem narodu. 10. aprila 1921 je bil namesto bolnega Tavčarja izvoljen za predsednika stranke dr. Vekoslav Kukovec, za prvega podpredsednika pa Ravnihar. Leta 1922 je prišlo med obema strujama do preloma. 2. junija je iz vodstva stranke izstopil Ravnihar. Starini so odšli iz stranke. Na občinskih volitvah 5. decembra 1922 je nastopila vsaka struja zase. Starini so se povezali z narodnimi socialisti v Jugoslovansko zajednico in Ravnihar je vodil skupno listo. Dobila je 2917 glasov. Mladini (JDS) so nabrali 1822 glasov. Če bi bili obe listi združeni, bi imeli ne le največ glasov ampak tudi absolutno večino (4739 glasov od 8986). Toda nasprotniki liberalcev, ki so se povezali že dvakrat pri županskih volitvah leta 1921, so se zdaj povezali še ožje, z enotno listo, Zvezo delovnega ljudstva, ki je segala od katolikov do komunistov. Dobila je 3952 glasov (44%), kot najmočnejša lista 24 mandatov ter še 11 mandatov po proporciju, torej skupaj 71% občinskih svetovalcev.

Starini so se 15. februarja 1923 odločili, da obnovijo staro Narodno napredno stranko (NNS). Vendar so šli še enkrat, pri skupščinskih volitvah 18. marca 1923, v zvezo z žerjavovci (JDS). Skupni kandidat Reisner, pristaš JDS je zmagal, vendar bi moral po dogovoru pred novim letom 1924 odstopiti v korist svojega namestnika Ravniharja. Tega pa ni storil. Malo pred temi volitvami (16. 2. 1923) je umrl Ivan Tavčar. Dediči so pred koncem leta 1923 prodali delnice Narodne tiskarne. Tako je Slovenski narod prešel v roke Žerjavove skupine. Narodni dnevnik, ki so ga začeli starini izdajati na koncu leta 1923, je bil prešibka opora v primerjavi z Jutrom. 23. aprila 1924 je sklenila NNS združitev z najmočnejšo državno stranko, z radikali. Koristi od te zveze pa ni bilo. Na volitvah, do katerih je še prišlo v naslednjih letih, so dobili starini vselej manj glasov kot Žerjavovi mladini. Na skupščinskih volitvah 8. februarja 1925 je dobil Ravnihar 847 glasov, mladini 4000. Na dveh volitvah 1927, oblastnih 23. januarja in občinskih 2. oktobra je glasovalo za Ravniharja le še nekaj nad 500 volilcev.

Kakor mnogi drugi je tudi Ravnihar pozdravil šestojanuarsko diktaturo in potem tudi njeno parlamentarno nadaljevanje. 3. januarja 1932 je bil izvoljen v senat kot nosilec vladne liste Dravske banovine. Ob pripravi novega senata v začetku leta 1935 se je moral umakniti trojici Kramer-Marušič-Pucelj, zato pa je postal ljubljanski župan (15. februarja 1935). Ta njegova zadnja pomembna funkcija ni trajala niti leto dni, do 17. decembra 1935. Ravniharjeva skupina je nekoliko računala na to, da bi kot del radikalne stranke, ki se ji je pridružila leta 1924, utegnili igrati določeno vlogo pod Stojadinovićevo vlado, vendar se je pokazalo, da more imeti na Slovenskem odločilno besedo samo SLS. Tako je ostal Ravnihar le še nepomemben podžupan Ljubljane (do 2. junija 1942).

Dr. Vladimir Ravnihar ima v zgodovini slovenskega liberalnega tabora posebno mesto. Z glavno liberalno stranko je bil dostikrat v sporih, posebej v času, ko jo je vodil dr. Gregor Žerjav, in je tedaj pripadal posebni, manjši liberalni skupini. V njegovih spominih je zelo veliko osebnih mnenj in pogledov, dokumentov in malo znanih dejstev. V njih je slika prve polovice 20. stoletja, kakor jo je sam videl in presojal.

dr. Vasilij Melik

MOJEGA ŽIVLJENJA POT

Rodil sem se - tako piše mama v svojem dnevniku - **6. marca 1871** ob 8. uri zjutraj v II. nadstropju Kogel-jeve hiše. Moji mami je bilo tedaj 17 let. Kogel-jeva hiša je sedanja Bleiweisova hiša na Kongresnem trgu nasproti Nunski cerkvi. V Prešernovih časih gostilna na "Griču". Iz te hiše smo se preselili v Špitalsko - sedaj Stritarjevo ulico - pa ne v domačo hišo, ampak v sosedno Filip Schreyerjevo hišo, II. nadstropje. Takrat je bila to neznatna stavba, prav starega datuma. Po potresu so Schreyerjevi dediči na tem mestu postavili lepo palačo, Filipov dvorec. V Schreyerjevi hiši sta se rodila moja brata Etbin (l. 1872.) in Evgenij (l. 1874.).

Pri krstu so mi dali ime: Vladimir, poleg tega še Anton po starem očetu in mojem krstnem botru Antonu Permetu. Botra je bila moja stara mati Marija Ravnihar. Takrat so bili Slovenci, kar jih je bilo zavednih - rusofilsko orientirani. In tako sem postal Vladimir, menda prvi tega imena na slovenski zemlji. Karl (Dežman) Deschmann, znani renegat in deželni odbornik kranjski, takrat tudi župan ljubljanski, je, prišedši po službenem opravku k mojemu očetu, ki je bil tedaj deželni blagajnik, vprašal očeta, kako je ime njegovemu prvorojencu. Ko izve za ime, pravi očetu ironično: ali pa tudi veste, kaj pomeni to ime - vladaj svet, ker po ruski je mir - svet, ne mir v slovenskem pomenu besede. Seveda je bil ta pogovor nemški. Sicer pa so me klicali za Mirčelj-a. Kasneje se me je oprijela okrajšava Mirko, ki mi je v domačem krogu ostala lastna vse do današnjega dne.

Svoje prve mladosti se temno spominjam. Vem, da je imela Schreyerjeva hiša široko stopnišče in hodnik nad dvoriščem. Pomnim te stopnice zategadelj, ker sem potlej, ko sem bil shodil, tvegala sestop po njih, pri tem pa padel in si izvil roko. Bil sem bolj slaboten otrok in je bil moj mlajši brat Etbin dosti močnejši in večji od mene. Pri spopadih sem mu zmerom podlegel in je potem mama morala priti na pomoč. Prestal sem po vrsti vse otroške bolezni. Naša spalnica ni bila svetla, imela je okno na stopnišče. V njej je bila ura - kukavica, ki me je s svojim kukanjem močno zanimala. Moj oče jo je nekoč navijal, pri tem se mu je ura snela in se je konica započila v njegovo čelo, da je močno krvavel. Brazgotina se mu je še v poznih letih poznala. Mama je rada igrala klavir. Na tem instrumentu, bil je tedaj znane tvrdke Skutan, sva se potlej učila tudi jaz in moj brat.

Za sosede smo imeli go. Majerjevo in njene tri sinove. Majerjeva je bila trafikantinja v "Kresiji" (hiša meščanske imovine v Stritarjevi ulici) in je morala kot vdova preskrbeti in vzgajati svoje otroke. Dasi mnogo starejši od naju, so se radi igrali z menoj in mojim bratom. Bila je to najina prva tovarišija. Omenjam jo zategadelj, ker je bil Josip, ko je bil v četrtem razredu ljudske šole, moj učitelj petja. Hčerka Antona Majerja, kasnejšega šolskega nadzornika, Anica, pa se je poročila z mojim bratom Marijanom. Dionizij Majer je bil poštni uradnik.

Po nekaj letih smo se preselili v Gradišče št. 7, II. nadstropje - sedaj Hribarjeva hiša -, kjer smo imeli prostorno petsobno stanovanje s širokim zasteklenim hodnikom in prostranim dvoriščem. Od tu sem še ne šest let star jel obiskovat vadnico (1876). Vadnica je bila v istem poslopju kakor gimnazija - na sedanjem Vodnikovem trgu. Ravnatelj učiteljsišča in s tem tudi vadnice je bil Blaž Hrovath, moj

prvi c. kr. učitelj pa Johann Eppich, Kočevski Nемеc. Šolsko naznanilo (slovensko) prvega razreda v c. kr. vadnici v Ljubljani pravi, da sem zaslužil prvi red, da je bilo branje slovenskega in nemškega jezika prav dobro, v drugih predmetih: veroznanstvo, številjenje, pisanje, petje in telesne vadbe pa dobro. Podobno je bilo v drugem razredu, samo da sem v pravopisju dosegel red prav dobro. V ostalih predmetih, ki so se jim pridružili: slovnica, spiseje, oblikoslovje in risanje, je ostalo pri redu: dobro. Učitelj Eppich je bil dobričina. Rad nas je imel, mi pa njega.

Iz Gradišča smo se preselili v "nove hiše", ki so bile zrasle na Franc Jožefovi cesti (sedaj Aleksandrova cesta),¹ v hišo št. 7, I. nadstropje (sedaj Breznikova hiša). Lepo stanovanje v novi hiši v lepi okolici razkošnega zelenja in drevja. Saj tja do Tivolija ni bilo drugih hiš.

Na to stanovanje me veže žalosten spomin: smrt najmlajšega bratca (l. 1879) Ženčka. Po pljučnici se ga je lotila jetika. Bila je to prva moja bol. Zelo sem žaloval - kakor vsi drugi - po njem in se dolgo nisem mogel potolažiti. Z mama smo pogostokrat obiskovali njegov prerani grob in tam presedeli ure dolgo.

Še preden sem dovršil tretji razred, sem spomladi l. 1880 zbolel za - osepnicami, črnimi kozami. V Ljubljani je bila epidemija. Takrat še niso poznali cepljenja proti tej zelo nalezljivi bolezni, ki je zahtevala mnogo žrtev. Da bi se preprečila nadaljnja infekcija, je cela rodbina zapustila stanovanje ter se preselila v domačo hišo v Špitalski ulici št. 7, II. nadstropje. Jaz pa sem ostal v dosedanem stanovanju sam z usmiljeno sestro Kristino, ki mi je požrtvovalno stregla. Zdravil me je, kolikor je pač mogel, dr. Mader, znani homeopat. Ni bilo dosti upanja v moje okrevanje. Pomagati je morala narava sama. Ko sem po toliko in toliko dneh prebolel krizo in se zavedel, sem bil ves v mehurjih. Črne kraste so pokrivalo moje telo, zlasti obraz. Neznansko me je srbelo in, dasi so mi roke dali v platnene vreče, zavezane v zapestju, sem že našel priliko, da sem si praskal - koze. Seveda so bile potem na skaženem obrazu prav vidne posledice. Ko sem toliko okreval, da sem mogel stopiti na noge, sem se tudi jaz preselil v Špitalsko ulico in me je mama prevzela v svojo nego. Ne meneč se za nevarnost me je sama kopala ter nežno odstranjevala kraste.

Da nisem zamudil šolskega leta, sem se učil doma. Poučeval me je učiteljščnik Brake, ki je mene in Etbina tudi spremil na počitnice na Bled. Jeseni sem na prvi mestni petrazredni ljudski šoli napravil izpit za tretji razred, potem pa na tej šoli na Cojzovem grabnu stopil v 4. razred. Ravnatelj na tej šoli je bil Leopold Belar, moj učitelj pa Josip Janovski. Dne 23. junija 1881. sem prejel "obiskovalno spričalo" v ta namen, "da se učenec zglaša za sprejem v srednjo šolo". Sprejemni izpit sem napravil, na to pa jeseni 1881. stopil v 1. razred gimnazije. Naš razrednik je bil Friderik Žakelj. Slovenščino in verouk je poučeval Josip Marn, ki smo mu rekli "palec". Imel je navado, da se je s palcem čelhljal po glavi. Mene je nekoč ozmerjal z zaniknežem, ker se nisem učil verouka. Izpraševal nas ni v klopi, ampak poklical ven po štiri in štiri, da nismo mogli "goljfati". Pa tudi prišepetovanje ni bilo mogoče. Vsako lekcijo smo se morali naučiti dobesedno po knjigi.

V drugem semestru sem spet zbolel na "mumpsu". Imenovali so bolezen tudi "Ziegenpeter". Bolezen me je priklenila za več tednov na posteljo. Posledica je bila,

¹ Današnja Cankarjeva cesta.

da sem izgubil semester in moral prvi razred repetirati. Tega leta (1883.) je obiskal Ljubljano cesar Franc Jožef. Bili so slavnostni dnevi šeststoletnice združenja Kranjske dežele s habsburško hišo. Cesar je prišel tudi v naš razred. Izrazil je željo, da se nas izprašuje v slovenskem jeziku. Razrednik je sevedal poklical najboljšega Bernika, kasnejšega župnika v Domžalah. Fant pa je bil tako razburjen, da je svoj penzum bolj zjecljal ko govoril.

Cesar se je milostno nasmehnil. Tedaj pa pristopi profesor Franjo Šuklje - bil je pravkar izvoljen za deželnega poslanca in cesarju kot tak že predstavljen - in vpraša: "Wünschen Majestät einige Fragen aus der Geografie und Geschichte".² Seveda mu cesar ni mogel odreči na tako vsiljiv način izrečene želje. Sicer pa je bil Šuklje izvrsten šolnik in smo se njegovega predmeta radi učili. Znal je v svoja predavanja vplesti toliko zanimivih zgodovinskih dogodkov in potopisnih črtic, da smo jim sledili z vso pozornostjo.

Izmed svojih profesorjev na spodnji gimnaziji naj omenim dra. Lovra Požarja (latinščina) in Luko Pintarja. Poslednjega slovničarja katexohen,³ zategadelj, ker me je v drugem razredu neusmiljeno vrgel iz latinščine, tako da sem moral razred ponavljati. Za petje smo imeli Antona Foersterja. Bil sem član zбора, ki je pel pri maši. Prof. Valentin Konšek (pisal se je Konschegg) doma iz Trojan je bil profesor prav stare šole. Bil je velik gourmand in marsikatera poslastica iz kuhinje Permetove gostilne je ad captandam benevolentiam⁴ našla svojo dobrodošlico pri njegovi gospe.

Sploh takrat še nisem prav doumel, kaj je šola in čemu je. Doma razvajan sem živel kar tja v en dan. Mami, mladi ženi, se je hotelo razvedrila. Zabave, koncerti, gledališče, plesi, ki je na njih zmerom imela svoj dvor, so jo popolnoma prevzeli. Papa, ki je rad ustrezal vsaki njeni želji, je čas izven uradnih ur posvečal javnemu delu v društvih, v obč. svetu. Mene in brata Edo-ta so prepuščali instruktorju.

Po četrthi šoli se mi je zahotelo, da bi šel k mornarici v akademijo. Mamilo me je morje, mikala lična uniforma. Na naboru pa so me izvrgli, češ da sem, poleg tega da imam plosko nogo, preslaboten.

Oči so se mi jele odpirati še le proti peti šoli. Zanimati so me začeli razni predmeti: zgodovina, jeziki, leposlovje in književnost in če bi bil imel v spodnji gimnaziji boljše podlago - bi bil še napredoval do odličnjaka. Z matematiko sem imel zmerom svoj križ. Pa mislim, da so bili temu bolj krivi profesorji, ki so suhoparni ta predmet znali napraviti še bolj suhoparnega in ki niso bili nič manje ko pedagogi (prof. Wurner, Borštner, Svetina). Doma sem se učil francoščine in klavirja.

Oglašati se je jela tudi nacionalna zavest. Ni čuda. Oče je bil starosta Ljubljanskega Sokola, predsednik Glasbene Matice, član občinskega sveta, torej tudi nekoliko politika. Doma so bili stalni obiski iz teh krogov. Ves pogovor v domačem krogu se je sukala okoli sokolstva, Glasbene Matice in drugega društvenega delovanja, kar vse je bila za one čase politika v ožjem pomenu besede. Z bratom

² Wünschen Majestät einige Fragen aus der Geografie und Geschichte (nem.), želijo veličanstvo nekaj vprašanj iz geografije in zgodovine.

³ Kateksohén [gr. ka'texochen], posebno, predvsem, kratko in malo, v pravem pomenu (besede).

⁴ Ad captandam benevolentiam (lat.), da si pridobi naklonjenost/dobrohotnost.

Edo-tom sva morala zgodaj v sokolsko telovadnico. Očeta sva spremljala v vseh sokolskih izletih v ljubljanski okolici. Na šoli Glasbene Matice sem bil eden prvih njenih gojencev. Jel sem se polagoma zavedati, čemu vse to gibanje, vrenje, kipenje.

Na šoli je v gornji gimnaziji zbujeno zavest močno pospeševal Martin Petelin, profesor slovenščine - imel je tudi latinščino -, ki je predaval svoj predmet, zlasti književnost, v iskrenem nacionalnem duhu, pa čeprav so bili v razredu tudi gojenci nemške narodnosti. Ne smem pa prezreti njegovega antipoda Jos. Wallnerja, ki je poleg nemščine predaval tudi zgodovino in zemljepisje. Bil je trd Nemec - kasneje je prišel za ravnatelja v Brno - pa svetsko vsestransko izobražen in dober pedagog. Njemu dolgujemo mnogo splošne izobrazbe. Dajal nam je lepih naukov in dragocenih migljajev za kasnejše realno življenje. Tudi njegova predavanja o nemški književnosti so bila prežeta nacionalnega duha, kar pa niti najmanje ni razorno vplivalo na nas Slovence, nasprotno njegova predavanja, ki so se ogibala šovinizma, smo mogli prav lahko tolmačiti tako: bodite tudi vi nacionalni, ljubite svoj jezik, spoštujte svoje pesnike in pisatelje.

Meni je osmošolcu brez ugovora dopustil predavanje v nemščini o Primožu Trubarju in o prvi slovenski knjigi. V predavanju sem poveličeval Trubarja kot početnika slovenske knjige (molitveniki, biblija), kar da je bilo tembolj pomembno, ker je bila potlej tudi protireformacija - Tomaž Hren - prisiljena, da se je posluževala slovenščine. O predavanjih je bila vedno diskusija. Oglasi se Franc Finžgar, bodoči duhovnik, in kritizira mojo tezo, češ da je bil tudi Trubar rabil slovenščino iz oportunistnih razlogov. Prof. Wallner ga pa zavrne: dragi moj, nagibi so postranska stvar, glavna je stvarnost in stvarnosti, kakor jo je ugotovil predavatelj, ne morete spraviti s sveta. Tudi zgodovino je prof. Wallner obravnaval z višjega zrelišča. Izvedeli smo marsikaj, česar ni bilo v predpisanih učnih knjigah.

Šestošolec sem se hodil učiti plesati. S sošolcem Tekavčičem, kasnejšim sodnikom, sva bila celo tako drzna, da sva kostumirana kot domino obiskala sokolsko maskerado v prostorih stare čitalnice v Souvanovi hiši v Šelenburgovi ulici. Seveda sva ostala samo do odmora, ko se je bilo treba demaskirati. Sicer bi nam ta podvig utegnil postati usodepoln, saj so bili na maskeradi tudi naši profesorji. Maskiran sem imel prav živahen dialog s prof. Evgenom Lahom. Pa mi je le pričelo postajati nekoliko vroče. Izginila sva z Jožetom pravočasno.

Kot šestošolec sem postal tudi kolesar. Telovadil sem na tistem antidiluvialnem nestvoru, ki je zahteval mnogo spretnosti in prisebnosti, da si vzdržal svoje ravnotežje na visokem kolesu. Na skrivaj sem bil tudi član Kluba slovenskih biciklistov v Ljubljani, ki se je bil osnoval kot protiutež proti nemškemu klubu. Udeleževal sem se vseh izletov tega kluba in celo dirk. Nekoč sem bil toliko nepreviden, da sem šel razrednika Vincenca Borštnerja, profesorja matematike prosit, če se smem udeležiti dirke. "Was rennen Sie mit den Gleichungen",⁵ me je nahrulil. S kolesom sem prepotoval vso slovensko zemljo in jo pobliže spoznal. Kolo me je zaneslo v Trst in na nasprotni strani do nemškega Gradca. V klubu so bili sami fejest fantje, zavedni Slovenci najradikalnejše smeri, vsi Sokoli (prvak kluba Viktor Bohinjec, Jerman, Jakopič, Rudolf Vesel, Veličan, Fink, Ivan Gričar, Bleiweis Demeter, Medved Joško in drugi.).

⁵ Was rennen Sie mit den Gleichungen (nem.), Kaj dirkate z enačbami.

Dva politična dogodka sta bila na me napravila svoj utis. L. 1881. - bil sem v prvi šoli - je zmagala narodna stranka pri občinskih volitvah v Ljubljani.⁶ Slovenci smo dobili večino v občinskem svetu in s tem slovenskega župana - Petra Grassejlija. Naš B-razred je bil slovenski, dočim so bili Nemci po večini v A-razredu. Znameniti dogodek nas je spravil po koncu. V večernih urah smo ga šli korporativno praznovati na ulico z ostalo narodno Ljubljano.

Bilo je kasneje, ko so Nemci sklenili postaviti spomenik nemškemu pesniku Anastaziju Grünu (grof Auersperg), ki mu je bil domači učitelj sam France Prešeren. Spomenik (plaketo) so vzdali v zidno ograjo Križevniške cerkve nasproti Auerspergovi palači.⁷ Nemci so za slavnostni dan zbobnali mnogo gostov v našo belo Ljubljano, glavno stafažo pa so delali nemški Turnerji (telovadci). Pripravljale so se demonstracije. Sprevod je šel od Kazine na Križevniški trg. Špalir jim je delalo vojaštvo in orožništvo. Zvezda je bila polna slovenskega občinstva, ki je sprejelo sprevod z urnebesnim vpitjem in žvižganjem. Jaz sem stal z drugimi študenti vred na Križevniškem trgu, ki je bil močno zastražen. Čim so se prikazali Turnerji s svojo zastavo, smo nadaljevali, kar se je bilo pričelo v Zvezdi. Mene je že hotel aretirati stražnik, pa me je rešil tedanji policijski komisar Ivan Robida, ki je bil stalen gost v Permetovi gostilni in me je poznal. Policija je bila tedaj v mestnih rokah. Razgnali so nas in slavnost se je potlej v miru izvršila. Še tisto noč pa je bil spomenik polit s črnolom.

Zaljubljen sem - seveda - tudi že bil. Drugošolec sem jo srečaval. Jaz v gimnazijo, ona k Nunam. Visokostasa imela je lepe dolge črne kite. To bila je Jakobina. Druge so sledile - na šoli Glasbene Matice, ko smo prepevali v mladinskem zboru. Živahna blondina Pepina in sanjava brinetka Olga. Pa nobena od teh ni nikoli izvedela za moje srčne bolečine.

Pri plesnih vajah v šesti šoli sem spoznal Ido. Mnogo sem plesal z njo in ji dvoril. Pa čeprav mi je dajala prednost pred drugimi, nisem imel korajže, da bi spregovoril svoj konfiteor.⁸ Niti kakih billets d'amour⁹ nisva izmenjala. Na ledu sva vozila loke ure dolgo. Ko sem se iz Šiške vozil na kolesu v šolo, sem na oknu (v Knezovi hiši) že ugledal njeno črno glavico, ki se mi je nagnila v pozdrav. Skomponiral sem celo "Ida - valček". Pa ne, da bi ga ji poklonil. Bila je prava peto - odnosno šestošolska študentovska ljubezen. Prišedši kot avskultant¹⁰ v Novomesto, sva se spet srečala. Igrala sva skupaj kot partnerja na diletanskem odru. Prav takrat sem bil že vezan.

Resnejša je bila zadeva s Fernando. Fernando Mottaz. Francozinja iz Lausanne v Švici je bila za vzgojiteljico pri sestri Idi in bratu Marjanu. Bilo ji je 19 let in je torej bila starejša od mene, ki sem bil takrat v sedmi šoli. Kar vnela sva se drug za drugega. Izvedel sem po tem od nje, da je že poročena (kako se je po možu pisala, mi je prišlo iz spomina) in, da ima malo hčerko. Tudi mi je bila izpovedala, zakaj se je bila ločila od moža in zakaj je bila zapustila dom, pa ta storija mi ni več v

⁶ Občinske volitve v Ljubljani, na katerih je zmagala narodna stranka, so bile aprila 1882.

⁷ Spominsko ploščo grofu Antonu Auerspergu (Anastaziju Grünu) na vogalu pri križevniški cerkvi so odkrili 3. 6. 1886.

⁸ Konfiteor [lat. confiteor, spovem se], tukaj: izpoved.

⁹ Billet d'amour (fr.), ljubezensko pismo.

¹⁰ Avskultant=sodni pripravnik.

spominu. Za ta flirt so izvedeli starši - po drugih dobrih ljudeh. Prišlo je do nastopa med njo in papanom pa med maman in menoj. Posledica je bila, da je odpovedala službo in odpotovala na novo službeno mesto v Slavkovo (Austerlitz) na Moravskem. Težka je bila ločitev, saj je bila vroča ljubezen. Dopisovala sva si dlje časa, ona na naslove mojih prijateljev, ker sem bil dognal, da so mi starši nekaj pisem prestregli. Pisma so jela prihajati redkeje, nato pa izostala. Ali sem ji jaz ostal dolžan odgovor, ali ona meni - ne vem več.

Kot maturant sem na plesnih vajah spoznal Antonijo.

Moj oče je imel lepo knjižnico. V njej je bila zbrana malone vsa dotedanja slovenska književnost, pa seveda tudi nemška in francoska, deloma tudi hrvatska, kolikor jo je izdajala Matica Hrvatska. Mnogo sem torej čital. Poleg romana so me zanimala zgodovinska in potopisna dela. Pridobil sem si mnogo izvenšolskega znanja. V četrti šoli nas je profesor slovenščine Anton Bartel spodbujal, da smo prednašali pesmi in krajše spise iz slovenske proze. Deklamiral sem najraje pesmi (narodne balade) iz "Čebelice" ali pa našega prileškega pesnika Stanka Vraza. Francoska literatura me je poučevala o francoski revoluciji, o Napoleonu in njegovih vojskah. Dumasjeve romane smo požirali, dokler ni prišel na površje Zola s svojo realistično strujo.

Zelo sem ljubil glasbo. Saj sem že zgodaj moral sesti h klavirju. Moj prvi učitelj je bil Vojteh Valenta, magistratni uradnik, pa eden od ustanoviteljev Glasbene Matice ter zborovodja čitalniškega pevskega zbora. S pričetkom šole Glasbene Matice sem seveda postal njen gojenec. Na šoli mi je bil učitelj klavirja Ohm vitez Janušovski, po poklicu železniški uradnik, po rodu češki Nemeč. Bil pa je dober pianist. Teorijo in harmonijo ter zborovsko petje je poučeval ravnatelj šole Fran Gerbič. V višji letnik je pouk na klavirju prevzel Karel Hoffmeister, Čeh, kasnejši rektor praškega konservatorija. Njegov pouk sem užival prav do mature. Prisvojil sem si dokajšnjo tehnično spretnost, tako da sem obvladal Beethovenove sonate in druge klasike, kolikor je mogoče govoriti o dovršenosti na kaki glasbeni srednji šoli. Nastopal sem tudi na javnih produkcijah. Ves ta pouk pa mi je dal vsaj eno: ono mero glasbene izobrazbe, da sem vzljubil glasbeno umetnost in da z užitka polnim razumevanjem lahko občudujem njene umotvore.

V sedmi šoli smo se somišljeniki jeli zbirati v krožke. Pri meni doma smo imeli krožek za učenje srbohrvatskega jezika. Duša krožka je bil Ivo Šubelj, ki je v svojem poklicu napredoval do dvornega svetnika v ministrstvu za zunanje posle. Predelali smo slovnico. Vsak izmed nas je moral prečitati povest hrvatskega pisatelja - en vogue¹¹ - je bil Avgust Šenoa, in potlej v hrvatskem jeziku referirati.

Samouk sem se učil ruščine po Langenscheidtovi metodi. Na Langenscheidta, ki je izhajal v pismih, je bil naročen moj oče. Odtlej sem jel svoj dnevnik pisati v cirilici, seveda slovensko. Učiteljica, ki me je poučevala francoščino, me je vsodbudila, da sem pričel tudi z učenjem angleščine. Žal, da je trajal pouk samo dve leti. Opustil sem ga po maturi.

Maturanti iz l. 1890. so imeli izvedli organizacijo za sestanek abiturientov vseh gimnazij na Slovenskem. Sestanek, ki je imel popolen uspeh, je bil v Ljubljani. Vodil ga je kot predsednik Janko Vencajz.

Zamisel smo abiturienti letnika 1891. povzeli, pa jo razširili na hrvatske gimna-

¹¹ En vogue (fr.), priljubljen, v modi, na glasu.

zije. Organizacijo, ki smo jo v tajnosti izvedli med šolskim letom, je vodil pripravljalni odbor. Mene so izvolili za predsednika, Rudolfa Sterleta (kasneje kasacijski svetnik) za podpredsednika. Med vidnejšimi in najbolj delavnimi člani odbora sta bila Ivo Šubelj in F. S. Finžgar (župnik in slovenski pisatelj.) Organizacija je obsegala gimnazije v Ljubljani, v Gorici, v Trstu, v Novem mestu, v Beljaku, v Mariboru in Celovcu ter gimnazije v Zagrebu, na Reki, v Karlovcu, v Varaždinu, v Gospiču. Na vseh teh krajih smo imeli svoje pododbore in zaupnike. Sestanek naj bi bil v počitnicah v Ljubljani z naslovom: **“Prvi slovensko-hrvatski abiturientski sestanek v Ljubljani”**. Geslo: Slovenstvo-sloga doma-bratstvo med slovanskimi narodi.

Profesorji so nekaj čutili, vendar so se delali tako, kakor da bi ničesar ne vedeli. Razrednik Borštner mi je dejal po maturi, da so bili poučeni o naši “zaroti”, pa če ni tožnika, tudi ni sodnika.

Kongres je bil dobro pripravljen ter je v vsakem pogledu uspel. Na sporedu je bilo zborovanje, skupno kosilo, zvečer koncert, naslednji dan izlet na Vrbo na Prešernov dom in na Bled.

V nedeljo 2. avgusta 1891. smo bili v Ljubljani že zbrani slovenski abiturienti. Z večernim vlakom so prispeli abiturienti iz Hrvatske. Pričakali smo jih na kolodvoru, kjer se je nabralo še mnogo drugega občinstva. Nepopisno navdušenje, ki se je še stopnjevalo, ko se nam je dala prilika, da smo pozdravili Ljubljanskega Sokola, vrnivšega se s svojega izleta v Kamnik.

V ponedeljek ob 11. je bilo zborovanje v Čitalniški dvorani. Kot predsednik sem otvoril zborovanje, potem pa v daljšem govoru poudaril pomen naših sestankov, omenjal delo, ki ga pričakuje narod od svoje inteligence, zato je proti nadmočnim našim nasprotnikom potrebna notranja sloga in čim ožje sodelovanje z inteligenco ostalih slovanskih narodov. Svaril sem pred “ono napetostjo, katera se je sedaj pojavila na Slovenskem”. Po časopisju se je namreč vršil boj za volitve, kjer se je že oglašala beseda - ne po slogi - temveč po delitvi duhov. Saj se je bližalo l. 1892., leto prvega katoliškega shoda, ki je prekinil s slogo.

Podpredsednik Rudolf Sterle je imel referat o Družbi Sv. Cirila in Metoda in o pomenu njenega delovanja med narodom. V debati se je pridno oglašal Stjepan Radić, ki je prišel na sestanek kot absolviran sedmošolec ter nas vse fasciniral s svojo veliko zgornostjo in še večjim znanjem.

Pri skupnem kosilu v restavraciji Narodne čitalnice je bilo mnogo “vatrenih” govorov in zdravic. Našemu vabilu se je odzvalo tudi več političnih veljakov.

Koncert je bil skrbno pripravljen.

Tovariša Dragutina Boraniča v Zagrebu (kasneje vseučiliški profesor), ki se je uveljavljal kot pesnik, smo naprosili, da nam za naš kongres spesni himno ali geslo. V najkrajšem času nam je predložil pesem z naslovom: **“Slovenec i Hrvat”**. Pesem smo poslali slovenskemu skladatelju F. S. Vilharju, tedaj v Zagrebu, s prošnjo, da jo uglasbi. Rade volje je ustregel naši prošnji. Za honorar smo mu poklonili zlatnik. Na naši akademiji je skladba doživela prvo izvedbo ter silno užgala. Še danes je ena izmed najbolj popularnih skladb. Kasneje se je besedilo izpremenilo v toliko, da se v refrenu glasi “Slovenec, Srb, Hrvat”, namesto samo “Slovenec i Hrvat”.

Spored koncerta je bil:

1. Miroslav Vilhar, Ouvertura k “Jamski Ivanki”, proizvajava vojaška godba,

2. Anton Förster: "Venec Vodnikovih in na njega zloženih pesmi", moški zbor s spremljevanjem vojaške godbe slavnega pešpolka baron Kuhn št. 17,
 3. Tamburanje, svirajo abiturienti,
 4. Anton Förster: "Življenje", osmospev, besede zložil abiturient Ivo Šubelj,
 5. "Abiturientom", govori abiturient Fran Finžgar,
 6. Tamburanje, udarjajo abiturienti,
- F. S. Vilhar: "Slovenec i Hrvat", himna: besede zložil abiturient Dragan Boranič.

Zbore in odnosno osmerospjev smo vadili med letom. Note smo razposlali in na vsakem zavodu smo vadili za-se. V Ljubljani so bile vaje pod mojim vodstvom. Na koncertu samem nas je nastopilo kakih petdeset pevcev. Za dirigenta smo naprosili učitelja gda. S. Stegnarja.

Nekaj novega za Ljubljano je bilo tamburanje. Od tistihmal se je tamburica udomačila tudi na slovenski zemlji.

Abiturient Finžgar je bil napisal dramatski prizor v verzih "Na Gosposvetskem polju", v katerem je prikazal, kako se na Gosposvetskem polju ob prestolu slovenskih vojvod sestanejo po naključju po pomaturnem potovanju slovenski abiturienti, na poti iz slovanske Prage pa pride tudi hrvatski akademik Zvonimir. Tu na mestu nekdanje slovanske slave si prisegajo slovansko ljubezen ter se navdušujejo za slovansko vzajemnost.

Prizor je bil predložen vladi in pristojni uradnik Viktor Parma, slovenski komponist, je uprizoritev dovolil. Tik pred uprizoritvijo pa jo je prepovedal predsednikov namestnik Schemerl.

Finžgar je dobil nalog naj namesto uprizoritve tega dramatskega prizora govori prolog v pozdrav vsem tovarišem. V vsi naglici je sestavil riman prolog, ki je v njem posnel glavne misli iz dramatskega prizora. Radi cenzure je uvodoma vpletel nekaj verzov "patriotizma".

Na programu je bilo natisnjeno, da se prireditve vrši na korist družbi Sv. Cirila in Metoda.

Prireditve je bila odlično obiskana, pri čemer je imelo svoje zasluge narodno ženstvo, ki mu je stala takrat na čelu gospa Franja dr. Tavčarjeva. Njej smo se oddolžili z lepim šopkom. Prav enak šopek pa je dobilo tudi moje dekle, ki je isto leto maturiralo na učiteljišču. Prireditve je zaključil - ples. Drugi dan smo se podali na Gorenjsko, da obiščemo Prešernov rojstni dom v Vrbi in Bled.

Gospodar Ribičeve hiše, krepak mož v gorenjski noši, je na pragu Prešernovega rojstnega doma pozdravil zbrane goste z besedami, klenimi po govorici in misli. Govorili so na to: Dragan Boranič kot pesnik, Ivo Šubelj in seveda - Radič. Na le tega pobudo smo takoj zbrali 40 gold. kot prvi prispevek - za Prešernov spomenik.

Iz Vrbe smo šli peš na Bled, obiskali cerkvico na Otoku, pozvonili s skrivnimi željami, imeli pri Petranu "komers", pri katerem je bila izrečena marsikatera tehtna beseda ter se zvečer s poljubom in stiskom rok poslovili.

Sestanek ni bil nič epohalnega. Je pa značilen za miselnost tedanjega pokolenja. Nismo sklepali kakih resolucij, tudi ne sestavili kak delovni program. Glavno nam je bilo, da smo se sestali, da smo se spoznali in pobratili, da smo izmenjali svoje misli in končno ugotovili, da smo prežeti vsi enega - recimo političnega - mišljenja, po katerem naj bo uravnano vse naše ravnanje in nehanje. In reči moram, da je vsaj mene spremljala ta osnovna misel v vseh kasnejših, tudi še poznih letih. S svojo prireditvijo smo tudi položili temelj prihodnjim sličnim sestankom.

Maturitetno izpričevalo (nemško) smo prejeli 15. julija 1891. Na njem so podpisani Jos. Šuman, c. k. deželni šolski nadzornik, Andrej Senekovič, c. k. ravnatelj, Vincenc Borštner za matematiko in fiziko, J. Wallner za nemški jezik, zgodovino in zemljepisje, Anton Bartel za grščino, Martin Petelin za latinščino in slovensščino. Menda je pomotoma izostal podpis dra. Ivana Svetine za verouk in filozofsko propedeutiko. Strašno imenitni smo se zdeli v tem trenutku. Kot kuriozum naj omenim, da so maturanti na pr. pri procesiji na Telovo nastopili v cilindrih. Pa saj so takrat vsi bogoslovci na izprehodih poleg talarja nosili cilindre. Na koncu šolskega leta smo morali odgovoriti na vprašanje šolskega oblastva, kateri poklic smo si izbrali. Odgovoril sem: pravo - jus. *Alea est iacta!*¹²

Osmošolcev nas je bilo 46. Od teh je bilo potem, ko se je bil A-razred združil z našim B-razredom, 10 Nemcev, oziroma nemško mislečih Slovencev. V bogoslovje jih je šlo 20. Naša primusa sta bila Rudolf Sterle in Erih Merizzi, ki sta se vedno kosala, kdo bo boljši. Merizzi, častnikov sin, je šel po maturi na vojaško akademijo. Bil je kot polkovnik eden izmed pobočnikov prestolonaslednika Franca Ferdinanda in bil ob sarajevskem atentatu tudi smrtno ranjen. Anton Oblak, kasneje župnik, je bil najboljši zgodovinar. Jakob Zupančič, kasneje ravnatelj v Mariboru, najboljši matematik. Brado je nosil Jožef Juvanec, kasneje dekan v Cerknici. Rekli smo mu: "ata Juvanec".

Ob 40-letnici mature, ki smo jo praznovali 19. oktobra 1931., se nas je zbralo na ljubljanskem Rožniku 14, nekaj jih je poslalo pismene pozdrave. Navzoči so bili poleg mene: Čadež Anton, katehet v Ljubljani, Albert Levičnik, sodnik dež. sodišča v Ljubljani, Franc Potočnik, železniški uradnik, Janez Pogačnik, dež. blagajnik, Jožef Juvanec, dekan v Cerknici, dr. Emil Treo, zdravnik v Rogaški Slatini, Franc Finžgar, župnik v Trnovem v Ljubljani in slovenski pisatelj, Anton Dolinar, župnik v Kresnicah, Tomaž Zabukovec, župnik v Robu na Dolenjskem, dr. Vladimir Herle, profesor v Kranju, Josip Dostal, kanonik v Ljubljani, Rudolf Sterle, svetnik kasacijskega sodišča v Zagrebu, Anton Mladič, apelacijski svetnik v Ljubljani. Opravičili so svojo odsotnost: Andrej Bračič, župnik v Limbušu, dr. Karel Dobrauz, dvorni svetnik pri fin. direkciji v Grazu, Franc Oswald, katehet v Idriji, dr. Heinrich Luckmann na Dunaju, Anton Oblak, župnik pri St. Lovrencu, Jakob Zupančič, gimnazijski ravnatelj v Mariboru, Franc Bleiweis, župnik v Mošnjah, dr. E. Hoge, distriktni zdravnik v Leutschach bei Ehrenhausen.¹³ S temi bi nas bilo 22, 4 se niso odzvali, druge pa je že krila hladna zemlja. Še živeča naša profesorja Anton Bartel in dr. Ivan Svetina sta nam poslala pismene pozdrave.

Po maturi sem se prijavil za nabor, da bi odpravil enoletno prostovoljno leto, pa so rekli, da imajo dosti boljših. Niso me potrdili. Pa mislim, da je imel tu svoje prste vmes moj papa. Potlej me je vojaški urad pustil povsem iz evidence. Nikdar več me niso klicali na nabor. Menda so me zamenjali z mojim bratom Edotom, ki je bil pri vojaki. Šele sredi svetovne vojne so me iztaknili. L. 1916. - torej po mojem 44 letu - sem moral iti na nabor in - bil potrjen.

Po maturi je prišel na svet moj najmlajši bratec - Roman. Rojen je bil 8. avgusta 1891. Med nama je bilo potemtakem razlike - 20 let.

¹² *Alea est iacta* (lat.), kocka je vržena.

¹³ Leutschach bei Ehrenhausen=Lučane pri Ernovžu (v Avstriji).

Jeseni sem odpotoval na Dunaj. Z Rudolfom Sterletom, svojim bodočim svakom, sva si najela skupno sobo v VIII. okraju v bližini univerze pri neki češki rodbini. Takrat je bil Dunaj zlasti v predkrajih močno čehiziran. Študij me je zanimal in marljivo smo hodili na predavanja. Moji prvi profesorji so bili: za zgodovino in institucije rimskega prava prof. Demelius, za zgodovino nemškega prava prof. Siegel, za praktično filozofijo prof. Zimmermann, za avstrijsko zgodovino prof. Huber, za pandekte¹⁴ rodbinsko pravo prof. dr. Maassen, za pandekte stvarno pravo prof. dr. Exner, za pandekte obligacijsko in zastavno pravo dr. Czyhlarz. Pohajali smo tudi predavanje o sodni medicini v predavalnico prof. dr. Hofmana (Čeh). Njegova predavanja so bila prav nazorna, večinoma ob truplih samomorilcev in ponesrečencev, katerih je bilo na Dunaju sleherni dan na pretek. Začela me je zanimati medicina. S tovariši medicinci sem zahajal v secirno dvorano. Že sem se ukvarjal z mislijo, da bi presedelal. Trezni preudarek me je odvrnil od te namere. Dolgotrajnost medicinskega studija, neobhodno potreben obisk univerze, predavanj in praktičnih tečajev, nedostatnost za to potrebnih sredstev - ti razlogi so prevladali. Od doma sem prejemal 50 gold. mesečno. Na drugem mestu razlagam, da so bila sredstva doma bolj pičla in da sem moral računati z danim položajem. Po več mesecev v semestru sem se moral odreči svoji navzočnosti na Dunaju. Študiral sem doma po skriptah in knjigah. Moj sklep je bil, čimprej dovršiti študij in se osamosvojiti. Prvi pravno-zgodovinski izpit sem napravil že 13. oktobra 1893, torej točno po dveh letih svojega vpisa.

Prišedši na Dunaj je naš letnik navzlic vsestranskemu prigovarjanju okleval, da bi pristopil **akad. društvu "Slovenija"**. "Slovenija" je bila na glasu, da je v rokah "Starih bajt", ki da zatamnjujejo lepe tradicije tega društva, zanemarjajo njega poslanstvo in pospešujejo "krokanje". Z novim šolskim letom pa je prevzel predsedstvo Jakob Žmavec (kasneje profesor), štajerski Slovenec, ki je s svojo resnobo dal jamstvo, da se bo društvo zavedalo svoje vzvišene naloge, vzgajati narodnozaveden akademski naraščaj in ga usposabljati za sistematično narodno- obrambno delo. Na to smo pristopili kot člani. Mene so volili v odbor. V drugem semestru sem bil tajnik društva. Višje šarže nisem dosegel, ker nisem bil stalno na Dunaju.

Pričeli smo takoj z delom v društvu. Prirejali smo predavanja. Pisatelji so čitali svoje povesti in druge razprave, pesniki recitali svoje pesmi. Iz tega se je izcimila literarna **revija "Vesna"**, pri čemer sta imela glavno besedo Fran Göstl (kasneje zdravnik prihiater v Ljubljani) in Ivan Robida (kasneje primarij, docent in vodja umobolnice na Studencu.)

Ustanovili smo **pevski in taburaški zbor** - posledica našega abiturientskega sestanka, ki sem ga vodil. Pevci smo se vpisali tudi v **Slovansko pevsko društvo**, ki je prirejalo prav dostojne koncerte na glede glasbe tako razvajanem Dunaju. Posečali smo družbene prireditve v "Slovanski Besedi". Čehi so namreč imeli svoj Narodni Dom v Postgasse v prvem okraju. "Slovanska Beseda" je bila družabno središče vseh na Dunaju živečih Slovanov in njihovih rodbin. Sleherno leto se je "Slovenija" sama postavila z lastnim koncertom in plesom ter v tem pogledu prednjačila drugim slovanskim akad. društvom. Na svojo prireditev smo vabili vse naše na

¹⁴ Pandekte [lat. Pandectae iz gr. pandektes, vseobsegajoč], zbirka pravnih določb iz starih rimskih zakonikov, glavni del zbornika Corpus juris civilis.

Dunaju bivajoče odličnjake, uradnike slovenske narodnosti, državne poslance itd.

Svoje društvene prostore smo imeli skupno s hrvatskim akad. društvom "Zvonimir", ki pa ni kazal iste agilnosti kakor "Slovenija". Hrvati, kolikor jih je hodilo študirat na Dunaj - saj so imeli lastno univerzo v Zagrebu -, so bili po večini iz premožnih hiš, pa so hodili na Dunaj bolj radi - Dunaja. Prijateljske vezi so nas vezale s srbskim akad. društvom "Zora" - tu je bil "Verbindungsoficir" Ivan Oražen (kasneje zdravnik), ki je bil v tem društvu kuhan in pečen, s poljskim akad. društvom "Ognjisko", z ruskim "Bukovina", z rusinskim "Lič", s Češkimi akad. "Polkom" in s slovaškimi akad. društvom "Tatra".

Močno je vplival na nas revolucionarni in protiaavstrijski duh praških študentov - "Omladincev" in "Pokro-kovcev", ki smo imeli z njimi ozke stike. Nekoč so se osmelili, da so sklicati sestanek na samem Dunaju v prostorih "Slovanske Besede". Prišlo je iz Prage več vidnih predstavnikov "Omladine", med njimi bodoči politiki najradikalnejše smeri.

"Omladina" je bila pod stalnim nadzorstvom avstrijske policije. Starejšemu pokolenju bo še v spominu veleizdajniški proces proti "Omladini". Ne vem, kako je bila policija izvedela za sestanek na Dunaju. Sredi zborovanja je vdrla v zborovalni prostor ter nas vse skupaj aretirala. Nas dunajske študente so potlej, ko smo se bili legitimirali, izpustili brez nadaljnjih posledic.

Sleherni mesec je "Slovenija" imela zborovanje v kaki restavraciji, ki je bilo običajno polnoštevilno obiskano. V goste so prihajala odposlanstva ostalih slovanskih akad. društev, ki smo jim potem vračali obiske na njihove sestanke. Zborovanje je imelo svoj uradni del s poročili društvenih funkcionarjev in neoficielni, posvečen razvedrilu in zabavi. Tedaj so prišle na vrsto zdravice in pozdravi zastopnikov naših gostov. Živahno torej je bilo v onem času v "Sloveniji". Žal, da je prišlo do razkola. Po prvem katoliškem shodu - l. 1892. je bil v Ljubljani dan ukaz, da morajo akademiki "katoliškega prepričanja" izstopiti iz "liberalne" "Slovenije" in si osnovati svoje lastno ognjišče. Naši tovariši, ki smo ž njimi prav prijateljsko občevali in s katerimi radi svetovnega naziranja ni prišlo nikoli do kakih disonanc, so prav neradi sledili ukazu. Mi smo jih pa tudi neradi izpustili. Saj so bili med njimi prav značajni fantje: Jakob Žmavec, Fran Jankovič (kasneje zdravnik in državni poslanec) - oprijelo se ga je ime "periferija", ker je vsak svoj govor pričel ali zaključil s "slovensko periferijo" -, Mihelič (zdravnik v Ljutomeru) in drugi. Toda morali so kloniti par ordre du moufti.¹⁵ Bodi pribito, da je bojna napoved prišla z druge strani, ki ji z naše strani prav gotovo nismo bili dali nikakega povoda. Exodus kakih deset Slovenjanov je povzročil ustanovitev **klerikalnega akad. društva "Danica"**, ki je od leta do leta prihajala bolj v ekstrem. To pa je imelo za nujno posledico - reakcijo na drugi strani. Boj se je pričel.

Ruščino smo hodili učiti na orientalsko akademijo, kjer je imel svoja predavanja naš rojak prof. dr. Matija Murko.

Da smo si čimprej ogledali vse znamenitosti cesarske prestolnice (muzeje, galerije in drugo), je samoposebi umevno. Mene so vlekli koncerti, zlasti pa dvorna opera. Univerza je dobivala vstopnice po znižani ceni. Vstopnica na četrto galerijo dvorne opere, torej prav pod stropom, je veljala 40 krajcarjev. Že na univerzi je bilo

¹⁵ Par ordre du moufti (fr.), po muftijevem ukazu.

prerivanje za vstopnice. Zvečer pa se je bilo treba zgodaj nastaviti, če smo si hoteli priboriti boljši prostor spredaj ali celo sedež na četrti galeriji. Če je bila kaka znamenitejša opera, smo se drenjali pred vhodom že ob 5. uri popoldne. Večerjo (kruh, sir, safaladi) smo si jemali kar s seboj. Po predstavi pa smo dirjali domov, da smo dospeli še pred zaklepanjem in si tako prihranili "Sperrsechserl"¹⁶ hišniku.

Zajutrak sem imel doma, opoldne smo bili abonirani v gostilni, popoldne smo na južino - "Cafe mit Schlag"¹⁷ - zahajali v kavarno Beethoven za univerzo. Tu sem se naučil biljardirati. Večerjo smo si kupovali: hlebček kruha (Vierkreuzer-Labl),¹⁸ sira, svinjetine, pa šli na tega ali onega tovariša stanovanje, kjer smo si na samovarju kuhali čaj. Če je prišla od doma kaka pošiljka (kranjske klobase), je bila cela pojedina.

Ob nedeljah smo navadno iz-letali v dunajsko okolico - "zum Heurigen".¹⁹ Tam so potlej zadonele slovenske, zlasti narodne pesmi. Občinstvo nam je živahno ploskalo ter zahtevalo petja še in še. Takrat še ni bilo kasnejšega šovinizma in znana je bila dunajska "Gemütlichkeit".²⁰

Ob nedeljah in praznikih smo hodili poslušat petje v dvorno kapelo, kjer so pri maši nastopali "Wiener Sängerknaben"²¹ z orkestrom. Bili so pravi koncerti. Iz iste ga namena, da bi namreč poslušali petje, nas je večkrat zaneslo v ruski božji hram.

Radi smo hodili študirat v univerzitetno knjižnico, zlasti po zimi, ker doma ni bilo zakurjeno, tam pa je bilo tako prijetno toplo.

Pa nikari misliti, da smo bili nekakšni filistri med študenti. Tuintam smo že tudi udarili čez ojnice. To zlasti ob posebnih prilikah brucovskih večerih ali kedar je kdo napravil izpit. Če je promoviral, se je pilo na njegov račun - "Doktorpotus". Tedaj smo si privoščili kak "Durchmarsch" - krokarijo do ranega jutra ter uganjali razne študentske ulke. Šli smo vsi skupaj v gosjem redu po Ringu ter jo drzno zavili tudi okoli policijskega stražnika. Dunajski stražniki so bili takih reči vajeni, pa so vzeli slabo za dobro. Včasih so naleteli na kakega nergača in, če smo bili le preglasni, potlej je bilo treba teči. Ko sem delal prvi izpit, me je ves dan oprezoval prijatelj Ivan Oražen (kasneje še zdravnik v Ljubljani in starešina Jugoslovanske Sokolske Zveze). Res me je prestregel in potem sva krekala sama, da sva bila pošteno nasekana. Ožji prijatelji smo bili Rudolf Sterle in Milan Dolenc (kasneje sodnik v Postojni). Imenovali smo se - ne vem zakaj - "čičeriija".

Še eno novost sem vpeljal v "Slovenijo" - sabljanje. Sabljali so že naši študentje v Gradcu. Med njimi so bili imenitni sabljači kakor Mahan, Kartin, Šuklje, Gregorič, ki so tolki nemške burše z njihovim lastnim orožjem. Po maturi sem strašil po Ljubljani s hrvatsko čepico "ličanko", ki sem jo bil profitiral na abiturientskem sestanku. V Zvezdi so me srečali Karniolci, člani nemškega akad. ferialnega društva "Carniola". Eden izmed njih Strzelba (oče je bil Čeh in svoj čas član Sokola) me nahruli z besedami: "Zu so einem dummen Gesicht paßt so eine Kappe nicht."²²

¹⁶ Sperrsechserl (nem.), 6 krajcarjev za odpiranje oziroma zapiranje vrat.

¹⁷ Cafe mit Schlag (nem.), kava s smetano.

¹⁸ Vierkreuzer-Labl (nem.), hlebček za 4 krajcarje.

¹⁹ Zum Heurigen (nem.), uz novo vino, v vinotoč.

²⁰ Gemütlichkeit (nem.), dobrodušnost.

²¹ Wiener Sängerknaben (nem.), Dunajski pojoči dečki.

²² Zu so einem dummen Gesicht paßt so eine Kappe nicht (nem.): Tako neumnemu obrazu se takšna čepica ne prilega.

Poslal sem mu sekundante (Kartellträger), eden teh je bil Viktor Gregorič, kasneje zdravnik v Novem mestu. Žaljen sem imel pravico do izbire orožja. Izbral sem sabljo. Doslej še nikoli nisem držal sablje v rokah. Sekundanti so določili, da bo dvo-boj (menzura) na Dunaju, in sicer v drugem semestru, da mi bo med tem dana prilika, da se pobliže seznanim s sabljo in z rokovanjem z njo. Prišedši na Dunaj sem poiskal mojstra za borjenje, kakršnih je imel Dunaj dokaj, in posečal njegovo šolo. Ker sam nisem imel ne orožja, ne drugih priprav, potrebnih za dijaške men-zure, sem naprosil akad. društvo "Marcomania", da mi priskoči na pomoč. Mar-comania ni bila "Burschenschaft", ampak "Landsmannschaft". Med člani so bili tudi Hrvati. Društvo mi je dalo na razpolago sekundante in zdravnika - bil je neki dr. Figartner (kasneje zdravnik v Zagrebu), Hrvat. In tako sem mogel nastopiti. Bandažirali so mi vrat radi žile odvodnice, zapestje in trebuh. Svojega nasprotnika sem prvi napadel, dva, trikrat sem ga pognal v kot. Prizadel sem mu samo ne-znatno prasko. To moje napadalno taktiko je izkoristil nasprotnik, ki mi je ob naslednjem mojem izpadu zadal terco ter slučajno presekal žilo temporalis na desnem sencu. Kri je prizgnila in dvoboja je bilo konec. Zdravnik mi je zažil oba konca presekanе žile, nakar so me vsega povezanega spravili domov. Po nekaj dneh sem se že z bandažirano glavo postavljal na univezi. Doma pa niso bili nič kaj očarani.

Posledica tega mojega podviga je bila, da so se Slovenjani jeli zanimati za borjenje. Nabavili smo si sablje, maske in rokavice. Učitelj pa sem bil seveda jaz. Nadaljna posledica je bila ustanovitev akad. ferialnega društva "Sava" v Ljubljani kot protiutež proti "Carnioli". Prvi predsednik mu je bil Janko Vencajz, njemu sem sledil jaz. Na to je šlo z dvoboji kar po vrsti. Prvi je nastopil Božidar Vodušek (kasneje advokat v Ljubljani) proti Ambroschitschu (kasneje advokat v Ljubljani), Majdič (kasneje zdravnik) proti Rothu (kasneje sodni svetnik), Janko Vencajz (umrl v tretjem letu prava) proti Jos. Högljerju (kasneje zdravnik v Ljubljani). Dvoboji na Dunaju so bili v zasebnih stanovanjih in so najemniki v ta namen oddajali prazne sobe proti odškodnini. Nemci so imenovali ta prostor "Paukboden". Prostor torej ni bil ravno velik, zlasti, ker je bilo računati po dva sekundanta in po enega zdrav-nika, navadno medicinec starejšega letnika, na vsaki strani. Razen tega je imela vsaka stranka pravico, da je vabila prijatelje in somišljenike kot gledalce. "Co-rona"²³ je bila včasih prav številna. Vse se je seveda moralo vršiti v tajnosti, ker je bila policija takim podvigom za petami. Nekoč v IV. okraju so nas zasačili. Na "mejdanu junaškem" je stal tehnik Omerza iz Kranja, ki sem mu v dvoboju asi-stiral, proti nekemu "Burschu". Dvojoj je bil že končan in opraviti je imel samo še zdravnik. Tla so bila vsa krvava. Kar potrka: "Im Namen des Gesetzes".²⁴ Gospo-dinja hiti pomivat tla. K sreči je imelo stanovanje dva izhoda. Trkanje je bilo vedno silnejše, mi pa pri drugem izhodu po stranskih stopnicah v klet, od tam na dvo-rišče sosedne hiše in na to na cesto. Kaj je bilo potlej v stanovanju, nismo izvedeli.

Pri teh dvobojih, pri katerih sem stalno posredoval kot sekundant, so bili naši fantje po večini zmagovalci. Carniolci so se jeli zavedati, da nam ne bodo kos. Kaj so storili? Naščuvali so vesoljno burschevstvo proti nam, tako da je dobil eden

²³ Corona, ae, f. (lat.), krog gledalcev (poslušalcev).

²⁴ Im Namen des Gesetzes (nem.): V imenu zakona.

izmed nas po 50 kontrahaž. Nepristranski razsodniki pa so izrekli, da se tako ne gremo, da je to že strahopetnost in da nismo dolžni sprejeti množestvenih pozivov na dvoboj, ki naj ščitijo Carniolce. Carniolci so bili na ta način diskvalificirani in cela stvar je zaspala. "Sava" pa je le dosegla svoj namen, da je ustrahovala Carniolce, ki so odtlej postali bolj pohlevni. S tem je "Sava" pravzaprav izpolnila svojo nalogo. Životarila je še nekaj let kot ferialno akad. društvo, potem pa zaspala.

Med tem sem opravil še en dvoboj doma v Ljubljani, ki je bil resnejše narave. Na Veliko soboto sem šel gledat procesijo. Stal sem pred Ljubljanskim magistratom. Proti meni pride na čelu večje družbe dam in gospodov Viktor Ahazhizh, jurist (kasneje sodni svetnik in advokat v Novem mestu) ter me kratkoma odrine, čeprav je imel dovolj prostora, da bi prišel mimo mene. To atako sem kvitiral s tem, da sem mu v pričo vse njegove družbe vrgel v obraz psovko "Rotzbub" (smrkavec). Še tisto popoldne mi je poslal svoje sekundante, ki so z mojimi sekundanti dogovorili dvoboj na sablje pod najtežjimi pogoji brez vseh bandaž. Dvoboj je bil na Veliki ponedeljek (26. marca 1894.) v konjušnici vojašnice v Trnovem. Moja sekundanta sta bila Božidar Vodušek in medicinec Borštnik, oba rezervna častnika, nasprotnikova pa artiljerijski nadporočnik baron Toncourt in Bürger, ljubljanski trgovec, tudi rezervni častnik. Kot zdravnik je interveniral višji štabni zdravnik dr. Stare, Slovenec, ki se je posebno prizadeval, da bi se nasprotnika spravila. Poskus je ostal brezuspešen. Stal sem sredi z žaganjem posute konjušnice. Moj nasprotnik jame besno napadati. Spoznal sem takoj, da hoče spretnost v borjenju nadomestiti s sirovo silo, s tem pa mi je odkril tudi svojo slabost. Pustil sem ga napadati, pa sem se umikal prestrezajoč njegove udarce. Pri umikanju pa mi je nakrat zmanjkalo tal, da sem zadenjski padel. Nasprotnik proti vsem pravilom udari po meni ležečem ter mi preseka podplat na čevlju. Nadaljne nefairste zamahe sta preprečila njegova sekundanta. Torej spet nastopiva na drugi hod. Nasprotnik začne s svojo taktiko. Jedva pa dvigne roko, da bi s prmo udaril po meni, napravim izpad in ga z vso močjo usekam po dvignjeni roki, ki sem jo presekal pod komolcem. Sablja mu pade iz rok in dvoboj je bil završen.

Z nasprotnikom sva si, kakor se spodobi, formalno podala roke. Pravici je bilo zadoščeno - pa bi bilo lahko tudi narobe. Dvoboj ni vedno božja sodba. Po Ljubljani se je naglo razvedelo o dogodku. Postal sem junak dneva. Policija je nekaj vohala, pa se je stvar v kali zadušila. Ščitili so mene, da so mogli zaščititi Ahazhizha. Ščititi pa so menda hoteli tudi pri dvoboju udeležene aktivne in rezervne oficirje. Moj tedanji nasprotnik ni bil "karniolec", bil pa je znan kot velik izzivač, ekscentričen, kakor je bila vsa Ahazhizheva rodbina. Njegov oče ljubljanski advokat, "star Kranjc", je bil na glasu kot tak in je krožilo o njem mnogo anekdot. S svojim nasprotnikom tedaj advokatom v Kočevju, sva se pred nekaj leti res spravila ter mi je on z ozirom na od njega provocirani dogodek pred skoro 50 leti napisal prav lepo pismo.

Ta dvoboj je imel mnogo let kasneje povsem nepričakovano posledico. Ko sem se ženil, sem moral po tedanjem običaju k izpraševanju in k izpovedi. Opravil sem jo na dan poroke, ki je bila v Zagorju ob Savi, pri ljubljanskih frančiškanih. Izpovedniku sem po pravici povedal tudi zgodbo o dvoboju, nakar pa mi je v moje presenečenje izjavil, da mi ne more dati odveze, ampak da mora iti prašat samega škofa in da naj pridem proti poldnevu, brez odveze, da se ne sme vršiti cerkveni obred poroke. Tik pred odhodom brzovlaka v Zagorje sem bil milostno deležen odveze za moj naglavni greh.

Savani smo imeli lične čepice nalik črnogorskim čepicam s črnim robom in modro-rdečim poljem, na sredi srebrn polumesec z zvezdo, kar se je takrat imelo za jugoslovanski grb. Kasneje smo si nabavili bele čepice. Preko prsi srebrno-bel, moder, rdeč trak. K temu sem si omislil še črno surko in hodil izzivat na drsališče pod Tivoli, ki ga je imel v zakupu nemški "Eislaufverein".²⁵

Korporativno smo Savani - menda je bilo tudi l. 1894. - poleteli v Zagreb, na tamošnji abiturientski sestanek. S tega sestanka še hranim sliko. V Zagrebu sem ostal več dni, tako, da mi je zmanjkalo denarja. Moral sem zastaviti uro, da sem se mogel vrniti domov. Družbo mi je delal Ivan Milan Hribar, sin Ivana Hribarja, ljubljanskega župana, kasneje advokat v Ljubljani. Taki smo pač bili študentje. Veseli, brezskrbni, prešerni, kakor da se ves svet vrti okoli nas. Pa zakaj ne bi, saj vsa ta lepa mladost tako hitro mine, ko te prevzame - realno življenje.

V istem letu sva s prijateljem Franceljem napravila lepo gorsko turo. **France Rojina**, ki je zaključil svojo kariero kot nadučitelj v Šmartnem pri Kranju, mi je bil prijatelj iz mladih let. L. 1881. je kupil moj oče gradič v Zgor. Šiški. Krstil ga je - nemško ime je bilo Grubenbrunn - za "dvorec Jama". Jaz in brat Edo sva se tedaj spoznala z vsemi kmetskimi otroci prilično iste starosti iz soseščine. Med njimi je bil Rojinov Francelj, ki je pohajal nižjo realko v Ljubljani. Skupaj smo se kopali v šišenskih bajerjih, se na njih po zimi drsali, se na Šišenskem hribu sanjkali, lovili ribe, rake in ptičke pevce. Prijateljstvo, ki se je ohranilo vse do denašnjega dne.

Nekdaj smo mi trije napravili peš izlet na Bled. Odpravili smo se v večernih urah ob luninem svitu iz Gor. Šiške po cesti preko Kranja in Radovljice. Jaz nepreviden sem šel na pot v novih čevljih. Jeli so me neznansko žuliti, tako da smo v Podnartu morali na vlak, ki nas je pripeljal v Lesce. Na Bledu smo se usidrali na otoku pri mežnarju, kjer je imel Francelj znanca Pibra, kasnejšega župnika. Vozili smo se s čolnom po jezerski gladini in preizkušali svoje plavalne sposobnosti, ki smo si jih bili pridobili na šišenskih bajerjih. Preizkušnjo smo dobro prestali, saj smo dosegli rekord, da smo preplavali razdaljo od Petrana do otoka. Iz previdnosti je eden izmed naš plavača spremljal s čolnom. Na Bledu smo ostali, dokler smo imeli kaj cvenka. Še toliko nam ga je preostalo, da smo imeli za vlak do Kranja, potem pa smo jo mahnili peš v Gor. Šiško, kamor smo dospeli že ponoči. Bili smo izmučeni in lačni. Kar se spomni Francelj, da je v bližini njegove domačije vrt s češpljevimi drevesi. Gremo "rabutat". Prav tiho se splazimo do tja. Francelj stopi na ograjo in jame trgati okusni sadež. V tem pa onstran ograje nekaj zašumi, Francelj odskoči, v istem hipu pa že počí cepec po ograji, k sreči med obema rokama, s katerima se je Francelj še držal za ograjo. Tako še nikoli nisem tekel.

Za prej omenjeno gorsko turo sva s Franceljem, ki je bil takrat že učitelj na Kolovratu v litijskem okraju, napravila načrt: Stol - Dovje - Mojstrana - skozi Kot - Dežmanova kočica - vrh Triglava - dolina Sedmerih jezer - Komarča - Bohinj - Bled. Torej nad vse lep, pa drzen načrt, saj nisva bila prav nič trenirana in še nikoli nisva bila napravila kake visoke ture.

Če izvzamem nekaj let poprej izlet na Veliko planino pri Kamniku. Z vozom smo se bili peljali oče, brat Edo, mestni komisar Jakob Tomc in njegov sin Vladimir do Stranj pri Kamniku. Rojina je pripešačil do Kamnika. Takrat še ni bilo

²⁵ Eislaufverein (nem.), drsalno društvo.

Kamniške železnice. Na Veliko Planino smo se vzpeli preko sv. Primoža, gori prenočili v navadni pastirski koči, kakršnih je bilo na Vel. Planini kakih 70, ter sestopili v Kamniško Bistrico. Turistika je bila takrat še v povojih, v zakupu so jo imeli Nemci in so bile v njih rokah tudi vsa planinska zavetišča. S Franceljem sva nastopila svojo veliko gorsko turo prav nezadostno opravljena, kar nič po turistovsko. Nismo še poznali hlač dokolenk. Tudi gojzeric nisva imela, šel sem kar v navadnih "štifletnih".²⁶ Samo nekaj sva imela, kar naju je dalo spoznati kot turista - vsak klaftro dolgo turistovsko palico. V nahrbtnik sem mimo nekaj perila in jestvin pobasal očetov starinski daljnogled. Bil je to skoro pol metra dolga medeninasta cev, ki se je dala raztegniti na dolžino enega metra.

Z opoldanskim vlakom sva se odpravila do Žirovnice, od tam pa naravnost na Stol. Koče pod vrhom Stola še ni bilo. Bilo je samo nekaj pastirskih koč. Šla sva do poslednje nekako sredi Stola. Ovčar naju je gostoljubno sprejel pod svojo streho ter naju okrepčal z vodo, ki je v njej imel namočen svišč (encijan). Grenka je bila pijača, pa osvežujoča. Na to ga takoj prašava, kje bi se dobile planike - "edelbajs". "Tam če le v gune škrvante pojta" - je bil odgovor. Res sva bila kmalu pri njih, ki so naju v vedno višjo strmino zapeljevale. Skoro bi se zgodila nesreča. Francelj je plezal nad menoj. Ker zavpije in že se vali težak kamen proti meni. Instiktivno se stisnem k skali in kamen odleti prav nad mojo glavo preko mene. Nabrala sva lep šopek planik. Še danes hranim suh šopek tedaj nabranih planinskih cvetic, poklonil sem ga mama in ona ga je dala - v okvir. Najlepšo na Stolu utrgano planiko pa sem dal svojemu dekletu. Zvečer je do ovčarske kočice prispel gorenjski fant, ki je imel v svojem nahrbtniku razloženo "pušo". V ranem jutru naju je popeljal na Koroško stran gledat "gamse". Po vzponu na vrh Stola sva takoj sestopila, na vlak na Žirovnico in dalje proti Mojstrani. Ne da bi se kaj odpočila, jo mahneva v Kot in potlej vedno višje gori. Sklad za skladom puščava za seboj, poti - bila je kolikor toliko markirana - ni bilo ne konca ne kraja. Od zahoda tam od Visokih Tur se bliža nevihta. Neznansko hitro je bila pri naju. Zavetišče sva dobila pod neko skalo. Zrak je bil tako prenasičen z elektriko, da je kar prasketalo po skalovju. Udarjati so pričele strele, desno, levo. Vedrila sva, da se je jelo že mračiti. Ploha je ponehala. Jedva sva še mogla zaznati markacijo. Vzpenjala sva se navkreber v smer, koder sva slutila kočico. Menda so naju gori že opazili. Posvetila je luč in začula sva klice. Oskrbnik kočice nama je prišel nasproti. V kočico sva prispela vsa premočena od potu in dežja. V koči - bila je "Deschmannova" (sedaj Staničeva kočica) - je bilo nekaj nemških turistov, ki so nama postregli s čajem in celo z nekoliko prigrizkom.

Zjutraj sva za drugimi turisti, ki so imeli svoje vodnike, stopila na vrh Triglava, kamor se takrat še ni tako varno hodilo kakor danes. Greben med Malim in Velikim Triglavom ni bil posebno zavarovan. Aljaževega stolpa še ni bilo. Bilo je po nevihti krasno jutro, razgled diven, da se nismo mogli dovolj nagledati vseh gorskih velikanov od Velikega Kleka pa do Karavank. Z vrha sva sestopila doli do Vodnikove kočice - tedaj še Maria Theresien Hütte²⁷ - potem pa jo ubrala v dolino Sedmerih jezer. Spotoma sva opazovala gamse. Bilo jih je dokaj. Saj takrat planinske tihote še niso vznemirjali mnogobrojni turisti. Dolga je bila pot od jezera

²⁶ Štifletne, spakedranka za čevlje (od nem. der Stiefel=čevelj, škorenj).

²⁷ Maria Theresien Hütte (nem.), kočica Marije Terezije.

do jezera. Ob prvem jezeru sva počivala ter si okopala noge. Bilo je že proti večeru, ko dospeva do Črnega jezera, potem pa čez steno Komarče v Bohinjsko Bistrico. Na nogah sva bila ta dan 14 ur. Po izdatni večerji takoj v posteljo in potlej se je spalo in spalo. Šlo je že proti poldnevu, ko se posloviva od najinega prenočišča. Na to peš na Bled, osvežujoča kopel v jezeru, zvečer z vlakom domov. Globok vtis mi je zapustil ta izlet. Vzljubil sem planinski svet, ki sem se kasneje vanj vedno vračal bodisi kot planinec, bodisi kot lovec. Bled pa mi je bil že tedaj star znanec, saj smo bili hodili več let na počitnice ali na Bled ali v njega neposredno okolico (Begunje, Lesce, Gorje).

Rojino sem obiskaval na njegovih službenih mestih v Kolovratu, na Vačah, na Dobravi pri Kropi. Na Vačah sem ostal več tednov. Bil sem boter njegovemu prvorojenemu Mirkotu. Pred nadučiteljevim čebeljnakom sem se učil za drugi državni izpit. Popoldne smo tuintam tarokirali s kaplanom Hudovernikom. Ob nedeljah sem pomagal orgljat. Neko nedeljo je prišel na vizitacijo knezoškof Missia. Bila je posebno slovesna služba božja s peto mašo. Jaz sem orgljal ter celo nastopil s samospevom. Škof se je zanimal za pevca, povabil pa ga ni na kosilo. Z Vač sva delala izlete v Litijo, v Hotič, v Moravče, v Zagorje ob Savi. Celo v Trbovlje sva izletela na neko veselico. Seveda, tam je bilo moje dekle za učiteljico, v Zagorju, kamor je ob nedeljah vedno hodila domov, pa so prebivali njeni starši. Iztaknil pa sem na Vačah zlatenico. Ta neprijetna bolezen me je mučila več mesecev.

Velikonočni potres l. 1895. nam je pripravil katastrofo. Porušil je našo domačo hišo v Stritarjevi ulici. Stanovali smo takrat pod Tivoli-jem v I. nadstropju. Moja mala sobica je bila na hodniku. Šlo je proti polnoči. Jedva sem ugasnil luč, je zagrmelo in zaropotalo in kar ni hotelo jenjati. Vrstil se je sunek za sunkom. Občutil sem vso grozo pred to strašno nevidno silo, pred katero ni varnega pribežališča kakor čisto na planem. Več ali manj oblečeni smo hiteli iz poslopja, ki je kazalo prav opasne razpoke. Šel sem po Latermanovem drevoredu proti mestu. Spet močan sunek. Krošnje kostanjevih dreves v drevoredu so kar završale, iz mesta pa se je čulo pokanje od zahoda proti vzhodu, kakor če padajo v red postavljeni domino - kamni. Mesto je nudilo žalostno sliko. S streh so popadali dimniki. Prav stare hiše so se posušile ali pa tako nagnile, da je vsak hip bilo pričakovati, da se sesujejo. Bilo je več nesreč in smrtnih primerov. Katastrofa je močno odjeknila po vsi državi. Pričela je velikopotezna akcija za pomoč v Ljubljani. V Ljubljano so prispele kuhinje Rdečega križa, ki so kuhale na javnih prostorih in ljudem, ki niso imeli doma, delile hrano. Na Kongresnem trgu, v Zvezdi, in na drugih trgih so postavili šotore in barake. Ljudi je bil prevzel tak strah, da jih ni bilo več mogoče spraviti v zgradbe, pa čeprav objektivno ni bilo nevarnosti. Kdor je mogel, se je preselil na deželo. Potresni sunki so se ponavljali več dni in prizadeli tudi neposredno ljubljansko okolico. Država je hišni posesti priskočila na pomoč z brezobrestnim in 3%nim potresnim posojilom. Te pomoči je bila deležna tudi mama, da se je mogla namesto stare, do tal porušene hiše, zgraditi nova. Bila je gotova spomladi 1897., tako da so se stranke vselile že avgusta meseca. Toda v obdobju od potresa sem ni bilo nikakih dohodkov od hiše.

31. julija 1895. sem prejel **absolutorij dunajske univerze**.

13. novembra 1895. sem napravil judicijalni državni izpit in 15. novembra 1895. rigoroz iz judicijalnih predmetov, oboje na univerzi v Gradcu.

2. decembra 1895 sem vstopil kot pravni praktikant pri deželnem sodišču v

Ljubljani. Med prvimi izmed mojih kolegov. Že 15. januarja 1896. mi je c. kr. višje deželno sodišče podelilo brezplačno mesto avskultanta na Kranjskem, z dnem 1. aprila 1896. pa sem prejemal adjutum²⁸ 500 gold. letno.

Nameraval sem postati sodnik. Na vidiku je bila uvedba novega civilno pravdnega reda, in vabili so naraščaj, ki bi se posvetil sodni službi. Zategadelj so dopustili nastop sodne prakse že z II. drž. izpitom.

Poslovil sem se od študentovskih let. Vendar nisem opustil idealov, ki so mi jih ta leta privzgojila. Stopil sem v Sokola in pristopil pevskeemu zboru Glasbene Matice. Zbor se je baš pripravljal za svoj dunajski koncert, s katerim naj bi Ljubljana izrekla Dunaju zahvalo za pomoč po potresu prizadeti Ljubljani. Bil je mogočen zbor, ki je pod vodstvom Mateja Hubada nastopil v dvorani Musikvereina. Zbor je spremljal na Dunaj celotni odbor Glasbene Matice, na čelu mu moj oče. Z nami je šla tudi mama. Prvi večer je bil na sporedu A. Dvořakov "Mrtvaški ženin" pod skladateljevim vodstvom. Sodeloval je orkester dunajske Filharmonije. Z Dvořakom smo imeli samo eno skušnjo. Dirigiral je iz partiture, ki mu je po toliko letih menda bila kar nova. Ni je pustil iz oči, ni dajal vstopajočim glasovom nobenih znakov in tako zbor kakor orkester sta bila prepuščena sama sebi. Vse Hubadove finese so se porazgubile. Rešitev iz mučnega položaja se je našla na ta način, da se je Hubad postavil pod dirigentov pult in prevzel dejansko vodstvo. Drugi večer je bil posvečen slovenski umetni in narodni pesmi, ki je zmagovito prodrila. Vsa kritika so se gibale v superlativih. Oba večera sta bila sijajno obiskana. Zbrala se je poleg oficelnega sveta - tudi dvor je bil zastopan po nekem nadvojvodi - vsa odlična slovenska družba. Kot triumfatorji smo se vrnili v Ljubljano, kjer nas je na kolodvoru sprejel obč. svet z županom Petrom Grasselijem na čelu.

Na sodišču sem prakticiral najprvo na kazenskem oddelku pri preiskovalnem sodniku dr. Ivanu Kavčniku. Preiskovalni sodnik je bil tudi dr. Janko Babnik, kasneje ministerialni svetnik in za menoj po prevratu l. 1918. poverjenik za pravosodje. Bil sem tudi zapisnikar pri glavnih razpravah in pri gremialnih sejah. Na to sem odšel k okrajnemu sodišču na kazenski oddelek.

Nekega dne me preseneti odlok predsedstva višjega deželnega sodišča v Gradcu z dne 7/7. 1896., da sem premeščen k okrožnemu sodišču v Novem mestu. Kaj je bilo temu odloku vzrok? Pri Sokolu sem vežbal tamburaški zbor in ž njim *horribile dictu*²⁹ nastopil na javni prireditvi. To je zadoščalo. Zelo na sumu pa sem imel dež. sodnega svetnika Ivana Vencajza, da je podkuril predsednika dež. sodišča Franca Kočevarja, zagrizenega nemškutarja, ki je bil svojo animoznost proti Ravniharjem pokazal že v ravnanju proti mojemu stricu dež. sodnemu svetniku Ludviku Ravniharju. Z Ivanom Vencajzom sva prišla navzkriž radi mojega očeta kot predsednika Glasb. Matice. Vencajz si je, ko je bil že predsednik pevskega zbora, na vse kriplje prizadeval, da bi se prirnil do predsedniškega mesta same Glasbene Matice.

Pričel sem s kontramino in pridobil na svojo stran dokaj mlajših pevcev, ki so bili s svojimi simpatijami na moji strani. Na sestankih pevskega zbora je prišlo do razprav, pri katerih sem pobijal nekatere ukrepe predsedstva pevskega zbora in želim za svoja izvajanja mnogo odobravanja. Vencajz, avtokrat, seveda take nepričakovane

²⁸ Adjutum (lat. adiutum), pomoč, podpora, prispevek v denarju.

²⁹ Horribile dictu (lat.), strašno je reči.

opozicije ni prenesel. No, pa predsednik Glasbene Matice vendar le ni postal. Mož se je podal v politiko, najprej potrkal na duri Narodno-napredne stranke in ko tu ni uspel, na vrata Slovenske katoliške stranke, ki so se mu v oni dobi konjunkture odprla na stežaj. Postal je državni poslanec, toda samo za eno funkcijsko dobo. Ni se izkazal. Stranka mu je naklonila sinekuro in ga poslala v politični pokoj.

Moral sem torej v Novomesto. Še pred svojim odhodom na novo službeno mesto sem odpotoval v Gradec, kjer sem 20. julija 1896. opravil III. (državno-znanstveni) izpit in dne 25. julija rigoroz iz istega predmeta. Glavni eksaminator je bil znani sociolog Gumpłowicz, zaveden Poljak. Ko se mu predstavim, me vpraša, če sem Slovenec. Nato se je jel zanimati za razmere na Štajerskem in Koroškem. Hodila sva dlje časa na hodniku in se razpravljala. Končno me vpraša, katero poglavje izpitnega predmeta me najbolj zanima. Ves izpit je bil potlej svoboden diskurs. Ob tej priliki sem se javil predsedniku višjega deželnega sodišča ter ga prosil, naj mojo premestitev v Novomesto prekliče. Predočil sem mu, da prebivam v Ljubljani pri starših, kjer imam cenejše življenje kot drugod in, da mi starši zaradi potresne nezgode ne morejo dajati nikake podpore. Sprejel me je sicer ljubeznivo, ljubljansko potresno katastrofo pa nekako ironiziral, češ da se pretirava in, da se hočejo ljudje okoriščati ž njo. Več mi ni hotel obljubiti, kakor, da se bo moja prošnja čez čas uvaževala.

28. julija sem prispel v Novomesto. Ko sem se tam nekoliko udomačil, mi ni bilo žal premestitve. V Novemestu so vladale patrijarhalne razmere. Tudi na sodišču. Predsednik je bil Gerdešič, belokranjskega porekla, pa bolj nemškega mišljenja. Bil je nezakonski oče dra. Ivana Oražna, ki mu je bil po obrazu podoben, ne pa po staturi. Bil je prav majhne postave. V ostalem je bil dobričina. Živel je sam zase s svojo rodbino v vili, ki si jo je zgradil ob cesti s kolodvora. Z menoj je bil posebno prijazen, ker sta bila moja stara mati Permetova in njegova žena, dokler je on služil v Ljubljani, veliki prijateljici. Protežiral me je, kolikor je le mogel ter me celo vspodbujal pri mojemu društvenem, čeprav izrazito nacionalnem delovanju. Poslovivši se od sodnega stanu, mi je v spričevalo napisal: "Gerne benütze ich diesen Anlass, um Euer Wohlgeboren für Ihre bei diesem Kreisgerichte geleisteten ausgezeichneten Dienste, für Ihre stets bewährte Willfähigkeit und für den betätigten Dienstleister sowie auch für Ihr musterhaftes Verhalten in und ausser dem Amte meine volle Anerkennung und meinen wärmsten Dank auszudrücken mit dem Beifügen, daß ich nur lebhaft bedaure Sie aus dem Richterstande scheiden zu sehen."³⁰ V to dobo so padle državnozborske volitve. Kot kandidat je nastopil dvorni svetnik Franjo Šuklje, favorit dolenskih mest. Na dan pred volitvami je šel predsednik Gerdešič od sobe do sobe ter priporočal Šukljevo kandidaturo, čigar izvolitev je bila itak zagotovljena. Navajam ta dogodek, ker je značilen za razmere, kakršne so bile tedaj v Novemestu.

Gremij okrožnega sodišča je imel odlične pravnike, sodnike globokega znanja: Golia, dr. Škerlj, dr. Trauner, Smola, Tomaž Einspieler. Mlajši sodniki so bili izred-

³⁰ Z veseljem izrabljam to priložnost, da vašemu blagorodju izrazim svoje polno priznanje in najtoplejšo zahvalo za odlično delo, ki ste ga opravili na tem okrožnem sodišču, za vašo stalno izpričano ustrežljivost in z dejanji pokazanim delovnim žarom ter za vaše vzorno zadržanje tako v uradu kot tudi izven urada. Naj dodam, da resnično obžalujem več odhod iz sodniškega stanu.

no kolegialni in med njimi in med nami avskultanti ni bilo nobene družabne distance. Tega leta smo se marljivo pripravljali na novi civilno-pravdni red. O predmetu nam je hodil predavat sodni inspektor Eckl iz Ljubljane.

Še vse prijetnejše so bile ostale družabne razmere. Političnih disonanc ni bilo. Vsa družba je bila kakor ena rodbina, ki te je takoj prevzela s svojo domačnostjo.

Lepo sobo sem dobil na glavnem trgu pri g. pl. Fichtenau. Sicer nemškega mišljenja, pa zelo distinguirana dama. Njene hčerke pa so sodelovale v mojem tamburaškem zboru. Obed in večerjo sem imel v Tuškovi gostilni. Njena imejiteljica ga. Preatonijeva mi je bila po ženi mojega strica Ludvika v daljnem sorodstvu. Po večerji se je v tej gostilni zbrala kegljaška družba. Po kegljanju smo še nekoliko posedeli ter poslušali slavčevo petje, ki se je v toplih poletnih večerih glasilo iz Vragovega loga. Če smo bili prav dobre volje, smo se po policijski uri znašli v izbornu založeni kleti dra. Petra Defrancescija, vodje bolnice v Kandiji, ki je bil takrat še samec. Neugnan pri teh podvigih je bil sodnik dr. Anton Rogina (kasneje predsednik apelacijskega sodišča v Ljubljani), tudi še samec. Kot poslednji je šel domov. V ožji naši družbi so bili Metod Dolenc (kasneje vseučiliški profesor), Robert Ogoreutz (kasneje državni pravdnik), oba še študenta, Alojzij Pegan, notarski kandidat (kasneje notar v Radovljici), trgovec Pauser. Za menoj je prišel v Novo mesto v pravno prakso pri sodišču tudi Rudolf Sterle. Glavni stan veseljaške družbe pa je bil v Kandiji "pri Štemburju". Gospodar Josip Zurc, jako brihten in izobražen mož, je bil po svoji dovtipnosti znan po celem Dolenjskem. Kar iz rokava jih je stresal. Predstavil se mi je: pišem se Jožef Zurc, "pri Štemburju" mi pravijo, za Pepeta me pa imajo. Kasneje je bil deželni poslanec, na listi SLS. Po obedu smo hodili v kavarno na preference.

Prišedši v Novomesto sem obiskal dr. Slančeve. Njegova soproga je bila iz Potočinove hiše, sestrična moje mama. Hči Martina in njena mlajša sestra sta bili bolj po gosposko vzgojeni. Nista iskali družbe svojih vrstnic. Martina pa je na plesu prihajala. Dr. Karl Slanc je imel odvetniško pisarno z ogromno prakso. Poleg tega je bil tudi politik. Simpatiziral je - premožen mož - s socialisti. Pri vseh volitvah je bil glavni in najizdatnejši agitator za kandidate narodno-napredne stranke. Saj ga je poznala cela Dolenjska. Sam ni maral kandidirati. Rad je jezdil in hodil tudi k razpravam kar v jahalnih hlačah.

Kaj kmalu me je zajelo društveno življenje. Takoj sem stopil v **Sokola**. Starosta Dolenjskemu Sokolu je bil župan dr. Jakob Šegula, načelnik pa poštni uradnik Rado Jeglič. Pridno smo telovadili. Tedaj je v Sokolu že prodrla Murnikova struja, ki smo ga povabili tudi v Novomesto, da nam je razlagal Sokolski telovadni sestav. Naučili smo se toliko, da smo se smeli pokazati pred javnostjo. Čestokrat smo izleteli v novomeško okolico ter prirejali javne telovadne nastope. Pri le teh sem nastopal kot govornik o sokolski ideologiji. Omislil sem si prvi svoj sokolovski kroj.

Težišče mojega delovanja je bilo na **Dolenjskem pevskem društvu**, ki je me izvolilo za predsednika. Petje je vodil Ignacij Hladnik, znani organist in skladatelj. Imeli smo prav čeden mešani pevski zbor, ki je nastopal nad vse dostojno. Vežbal in vodil sem **tamburaški zbor**. Med glavnimi "sviračicami" naj imenujem: obe hčerki Riharda Dolenjca, ravnatelja vinarške šole na Grmu, obe hčerki zdravnika dra. Vavpotiča, hčerki gospe Fichtenauove, Preatonijeva, Smolova, Vidičeva, Bevčeva, ki je udarjala na "barde".

Insceniral sem diletantske gledališke predstave na čitalniškem odru ter tudi sam

nastopal. Iz Ljubljane sem povabil gospoda Inemana, tedanjega prominentnega igralca za karakterne vloge, da nas je uvedel v gledališko umetnost.

Le radi popolnosti naj omenjam, da sem vodil vse plese, aranžiral kotiljone in četvorke ter na plesišču udomačil "češko besedo". Ob nedeljah sem se, če sem se le mogel oprostiti, vozil v Ljubljano domov in in na randevvous z mojim dekletom, ki je prihajalo iz Trbovelj.

Meseca marca 1897. je bil v časopisih oglas, da išče dr. Josip Vrečko, odvetnik v Celju, koncipienta. Oglasil sem se. Deloma so mi prigovarjali doma, deloma sem sam uvidel, da imam pri predsedstvu višjega dež. sodišča črno piko. Saj so ostali gluhi za mojo prošnjo, da bi me pustili nazaj v Ljubljano. Zaznamek "politisch verdächtig"³¹ bi me brez dvoma oviral v moji sodni karieri, zlasti ker nisem mogel odoleti mojemu nagnjenju, da bi delal na nacionalnem torišču.

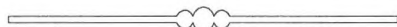
Novomeška narodna društva so mi piredila lepo odhodnico s petjem, tamburanjem in govori. Vse Novomesto je bilo zbrano.

Z dr. Vrečkom sva si bila kmalu edina. Kot prvo plačo mi je obljubil 80 gold, ki bi se kasneje zvišala na mesečnih 100 gold. Moja odpoved na državno službo je bila sprejeta z odlokom višjega dež. sodišča v Gradcu z dne 26. maja 1897 št. 5266. 1. junija sem bil že v Celju in 3. junija sem bil vpisan v imenik odvetniških kandidatov štajerske odvetniške zbornice v Gradcu.

Zadel sem dobro. Dr. Vrečko je bil kolegialen šef in sva kmalu postala iskrena prijatelja. Imel je obsežno prakso in sem se pri njem mnogo naučil. Doma je bil iz Prevorja pri Kozjem in se je ves kozjanski okraj zatekel v njegovo pisarno. Bil sem skoro sleherni teđen na komisijah v Kozjem, obredel pa tudi vsa ostala okrajna sodišča na Spod. Štajerskem. Omislil sem si kolo, tako da sem ob lepem vremenu vsa potovanja opravil s tem vozilom. Vse slovensko Štajersko in vse razmere po deželi sem na ta način do dobrega spoznal. Poleg mene je bil v pisarni Vladislav Pegan (kasneje advokat v Ljubljani) za stenografa in solicatorja. Bil je tedaj navdušen Sokol in vedno nastopal v sokolskem kroju.

Prvo stanovanje sem našel v mansardi, hrano pa v restavraciji Narodnega doma. Bilo nas se lepo omizije samcev. Med njimi Anton Aškerc, pesnik naših balad. Po obedu so tja zahajali tudi na črno kavo. Tedaj smo vrgli tarok.

Narodni krogi v Celju so me kot novo pridobitev sprejeli z velikim halo. Saj je bilo na vročih tleh celjskih žarišče vsega nacionalnega gibanja in krvavo so rabili delavcev. Šlo je za gospodarsko osamosvojitve slovenskega življa. Zadrugištvo, ki sta ga ustvarjala dr. Josip Vošnjak in dr. Ivan Dečko, žilav organizator in izredno delaven človek, je bilo v polnem razmahu. Roko v roki s tem je bilo treba zbujati narodno zavest močno ponemčurjene Spod. Štajerske ter ljudstvo emancipirati od gospodarske in socialne odvisnosti gospodujočega naroda, ki mu je stala verno ob strani vsa državna avtoriteta. Vsi uradi so bili nemški. Redki so bili slovenski sodniki, saj so slovenske sodne pripravnike sistematično odrivali na Kranjsko. Nemške kandidate so eksercivali v posebnih kurzih (kurzovci), v katerih so jih učili slovenščine, da so se mogli sporazumeti z ljudstvom. Slovensko meščanstvo, trgovce, obrtnike, ves takozvani srednji sloj, je bilo treba še le ustvarjati. "Svoji k svojim" je postalo bojno geslo, ki se je dosledno izvajalo, pa čeprav so ga oblastva

³¹ Politisch verdächtig (nem.), politično sumljiv.

z vsemi zakonitimi in protizakonitimi sredstvi skušala udušiti. Slovenska inteligenca je nastopala složno. Duhovnik kakor posvetnjak. Ločitev duhov po svetovnem naziranju se je perhorescirala. Ni se dopustilo, da bi se iz tega izcimilo kako politično nasprotstvo. Kranjska politika bi bila v tedanjih razmerah na Štajerskem pogubna, saj v nacionalni borbi proti skupnemu sovražniku nismo smeli pogrešati nobene še tako neznatne sile. V Ljubljani se je to stanje respektiralo z obeh strani, akoravno smo morali dostikrat čuti besedo "slogaši" v nič kaj laskavem pomenu besede. Bolestno pa je odjeknilo, ko je dr. Šušteršič v drž. zboru ob neki debati radi nemirov v Celju imenoval Celje za Slovane "fremdes Gebiet",³² na katerem bi morali Slovenci biti pohlevni ter se vzdržati vseh izzivanj.

V teh razmerah je bilo važno delo na prosvetnem polju, ki je imelo za posledico najizdatnejšo propagando. To delo sredi ljute borbe me je privlačilo. Zastavili so ga v Sokolu, v Celjskem pevskem društvu in na čitalniškem odru.

Starosta celjskemu Sokolu je bil dr. Alojzij Brenčič, odvetnik v Celju. Načelnik je bil izprva še stari Sokol Matija Benčan, potlej pa Josip Smertnik, ki je bil vzrastel iz dr. Murnikove šole. Mnogo smo telovadili. Bil sem tri leta član odbora do mojega odhoda iz Celja.

Celjsko pevsko društvo me je imenovalo za predsednika. Več koncertov sem tudi sam naštudiral in vodil. Delo ni bilo lahko. Saj nam je manjkalo ljudi, izvežbanih pevcev. Morali smo jih iztakniti kjerkoli. Skromna je še bila slovenska družba. Vendar smo dostojno nastopali. Učil sem petje po Hubadovi metodi. Vabili smo tudi umetnike iz Ljubljane. Vzporedno s pevskim zborom sem vodil Sokolski tamburaški orkester. Celo mal orkester smo spravili skupaj. Jaz sem godel na kontra-basu. Imeli smo tudi klub biciklistov celjskega Sokola, ki sem mu predsedoval v letu pred svojim odhodom iz Celja.

Največ ljudi - in to je bila prava svrha vseh prireditev - smo privabili z gledališkimi predstavami. To mi je dalo največ dela. Poleg tega, da sem nastopal kot igralec, sem bil režiser, in če treba tudi šepetalec. Sleherni mesec smo spravili kako igro na oder. Poskušali smo tudi s spevoigro ("Na Vrbskem jezeru").

Torej skušnje pevske, tamburaške, gledališke - večer za večerom. Iz pisarne popoldne naravnost v Narodni dom. Po večerji spet. Poleg tega še telovadba. V pozni uri še le sem prišel do počitka. Bilo je takó razgibano društveno življenje, da je jelo kazati vidne sadove. Iz vse okolice so ljudje prihajali na naše prireditve in odhajali od njih z najboljšimi vtisi. S takó doseženimi uspehi je bilo poplačano tudi moje delo.

Za voditelja celjskih Slovencev je veljal tedaj dr. Josip Serbec. Bil je deželni poslanec, namestnik deželnega glavarja, predsednik Narodne Čitalnice in tudi predsednik jako uspevajoče Celjske posojilnice, ki je bila zgradila ponosno slovensko trdnjavo - Narodni dom. Poleg njega je imenovati dra. Ivana Dečko-ta, tudi deželnega poslanca, dra. Josipa Vrečkota, dra. Juro Hrašovca, Dragotina Hribar-ja, - ki so se posvečali javnemu delu, politiki v ožjem pomenu besede. Saj politično je bilo končno vse naše delovanje. Često so me vzeli s seboj na politične shode po deželi in na agitacijska potovanja ob volitvah. Med mlajšimi naj imenujem zdravnika dra. Hinka Suklje-ta, dra. Josipa Karlovška, Rafka Salmiča, Josipa Smertnika, Vekoslava

³² Fremdes Gebiet (nem.), tuje območje.

Špindlerja, Ante Bega, pri čemer ne omalovažujem mnogo, mnogo drugih, ki so z veliko vnemo in požrtvovalnostjo služili sveti stvari.

Dragotin Hribar je imel v Celju tiskarno in knjigarno. Največja njegova zasluga pa je bila ustanovitev časopisa "Domovina", ki je bila spretno urejevana. Tudi mene je pritegnil med sotrudnike. Ker za svoje članke nisem maral prejeti honorarja, mi je poklonil zlato uro.

Slovenski odvetniki so bili takrat v Celju: dr. Sernec, dr. Hrašovec, dr. Vrečko, dr. Dečko, dr. Filipič, dr. Brenčič. Notarja sta bila - imenovana za časa ministrovanja Pražaka oba Slovenca: dr. Baš in dr. Detiček. Nemški odvetniki so bili še v večini. Najbolj zagrizeni med njimi so bili dr. Stepischnegg, dr. Schurbi, dr. Kovatschitsch, dr. Jabornegg - sama slovenska imena. Ž njimi, ki so ob vzbujajoči se narodni zavesti vedno bolj občutili konkurenco slovenskih odvetnikov, smo imeli mnogo resnih konfliktov tako v uradnih poslih, kakor na političnem poprišču. Na sodišču so uživali neomejeno protekcijo. Če sem nastopil v bagatelki, ko zoper sodbo ni bilo priziva, pa sem imel za nasprotnika nemškega odvetnika, sem pravdo prav gotovo izgubil, pa če je bila sodba še tako krivična. Pri razpravah smo se morali boriti za pravilno protokolacijo izpovedi zaslišanih prič in strank. Deloma sodniki ob neznanju slovenske govornice niso pravilno razumeli izpovedi prič, deloma jih niso marali razumeti, če je bilo tako po volji mojega nemškega nasprotnika. Spor je šel za vsako besedo, za vsak izraz, ker na prizivni instanci je bilo potlej težko popravljati na prvi instanci ugotovljeni dejanski stan.

Kako nezdrave so bile razmere v tem pogledu, sem izkusil na lastni osebi.

Po nekih nemirih, ki jih je bila povzročila poulična nemškutarska druhal ob sodelovanju policije - ta bila je v mestnih rokah -, me je pred mojim stanovanjem srečal g. Žimniak. Mož je imel malo posestvo in trgovino, menda z lesom. Po poreklu je bil Madjar. Slovenski ni govoril. Njegove tri hčerke pa smo pridobili, da so sodelovale v pevskem in tamburaškem zboru. Ob srečanju mi je ogorčen pravil o sinočnih izgredih ter se jezil na policijo, da ni znala ali hotela napraviti red. Jaz sem mu pritrjeval. Po nekaj dneh dobim obtožbo državnega pravdnštva radi žaljenja celjske policije. Enako tudi Žimniak. Kot priči sta bili navedeni dve osebi. Ti dve osebi sta bili na oknu II. nadstropja na nasproti strani čez prometno cesto stoječe hiše. Nemogoče, da bi mogli razumeti ves pogovor, kvečjemu da sta mogli ujeti kako besedo. Pa sta pod prisego pred sodiščem recitali pogovor ter nama obema polagali na jezik žaljivke, ki jih nikoli nisva spregovorila, in sicer, da jih je iznašal Žimniak, jaz pa da sem jih doslovno ponovil. Za svojo osebo prav dobro vem, da nisem izrekel nobene psovke, ampak sem samo pritrjeval izvajanjem svojega sobesednika. Oba sva bila obsojena. Druga instanca je občutila krivico, pa ni marala storiti več, kakor da je omilila sodbo glede krivde ter me obsodila samo radi prestopka žaljenja časti po § 496 k. z., češ da policije nisem žalil ob opravljanju njene službe. To je bila v mojem življenju edina obsodba.

Pač, še eno sem doživel, po mojem občutku prav tako krivično. G. Žimniak mi je bil poklonil mlado dogo. Krasno žival z imenom "Cigan". Spravil me je s tem v največjo zadrego. Imel sem samsko stanovanje v pritličju hiše nasproti Narodnemu domu. Psa v pisarno nisem smel voditi. Pustiti sem ga moral kar na trgu pred Narodnim domom, kjer se je v mladostni razposajenosti igral z drugimi psi. Neka ženska, bržkone nahujskana, je brez kakega opomina vložila ovadbo, češ da jo je bil "Cigan" popadel in poškodoval, čeprav prav gotovo ni bil popadljiv, vsaj po

moji vednosti ne. Vzklic temu sem bil obsojen v obeh instancah.

Celjske razmere sem imel priliko spoznati kmalu po svojem prihodu v Celje. Priprave za razvitje in blagoslovitev **zastave Celjskega Sokola** in za **slovesno otvoritev Narodnega doma** so bile v polnem teku. Slavnost je bila v dneh 7. in 8. avgusta 1897. Slavnostni prostor je bil izven mesta na tleh okoliške občine, ki je bila v slovenskih rokah. Nameravan je bil slavnostni sprevod po mestu izpred Narodnega doma. Sprevod po mestu je celjsko županstvo prepovedalo in pridružilo se je tej prepovedi tudi c. kr. namestništvo v Gradcu. Gostje, prihajajoči z vlaki, so morali po ovinkih v Narodni dom. Na prenočišča so jih iz Narodnega doma spremljali orožniki in vojaki. Prostor pred Narodnim domom je bil zaprt od 7. ure zvečer do 7. ure zjutraj. Na predvečer smo sprejemali goste. Nekaj Sokolov v kroju nas je šlo na kolodvor. Že so se zbirala gruče razganjačev in čuli smo sovražne klice. Spremljajoč goste s kolodvora smo bili izpostavljeni napadom. Sprejelo nas je divje vpitje in žvižganje. Preko orožnikov in vojaštva, ki naj bi nas varovalo, so metali v naš jajca. Goste, ki so prišli iz vseh delov Slovenije, pa iz Hrvaške, Srbije in celo iz Češke, so imeli priliko spoznati kulturo in civilizacijo spodnještajerskega nemštva. To nemštvo z nemškutarijo vred je bilo v celi Avstriji na glasu, da je najbolj zagrizeno. Vsa slovenska sokolovska društva so na slavnost poslala svoja odposlanstva. Večji deputaciji sta poslali Hrvatski Sokol v Zagrebu in Češka Obec Sokolska iz Prage. "Dušan Silni", srpsko gimnastično društvo v Beogradu, nas je razveselilo s 4 svojimi junaki. V sprevodu, ki se je razvil na meji okoliške občine, je korakalo 200 Sokolov. Razen tega so bile deputacije Čitalnic, bralnih in pevskih društev, gasilcev, kolesarjev in akademikov. Na slavnost je prihitela vsa narodno zavedna celjska okolica, tako da je bila na slavnostnem prostoru množica okrog 8000 oseb. V mestu so bili napadi na posamezne Slovence, čeprav jih je skušalo ščititi orožništvo, ki je bilo pod poveljstvom okrajnega glavarja Attemsa. V kritičnih trenutkih se je sam v uniformi pojavil na ulici in dirigiral orožništvo. Vsakokrat ga pa je kak občinski funkcionar zavrnil, češ da na avtonomnih celjski tleh on nima besede.

Enako burno je bilo naslednjega leta o priliki razvitja in **blagoslovitve zastave Celjskega pevskega društva** v dneh od 13. do 15. avgusta 1898. Tudi ta slovesnost se je smela vršiti na tleh okoliške občine pri Sv. Jožefu. Društva so morala iz Narodnega doma po stranskih ulicah do meje okoliške občine, kjer so se formirala v sprevod z godbo in zastavami in na enak način so se vračala. Pred napadi sta jih čuvala žandarmerija in vojaštvo, ki sta morala nekolikokrat zapreti dostop do Narodnega doma. Proti večeru drugega slavnostnega dne je bilo na ulicah tako burno, da je moralo vojaštvo (hkrati z zaporo trga pred Narodnim domom) očistiti ulice. Ni čudno, ako je tudi Slovencem ponekod zavrela kri; uradno poročilo mestnega urada je trdilo, da so Slovenci spravili v mesto mnogo kmetov in delavcev in da so fantje s Teharjev med svečanostmi pri Sv. Jožefu pošteno udarjali po nemških glavah. Strah so imeli Nemci tudi pred slovenskimi vojaki 87. pešpolka, ki se radi izzivaj niso mogli vedno premagovati. Celjska policija je bila pasivna, če že ni naravnost podpirala razgrajačev. Mestni urad je bil prosil za asistenco žandarmerije. Značilen je bil dodatek v dopisu, s katerim okrajni glavar grof Attems opozarja županovega namestnika Julija Rakuscha o dodelitvi asistenc. V njem pravi: "...Vaše blagorodje naj osebno vpliva, da žandarmerije ne bodo ovirale v njenem poslovanju posamezne osebe, ki sicer pripadajo občinskemu svetu, vendar z vodstvom

varnostne službe nimajo nikakega opravka, kakor se je že dogajalo ob drugih prilikah." Mestni urad pa je imel potem to drznost, da je od okrajnega glavarja zahteval, naj pokliče na odgovornost onega orožniškega stražmojstra, ki je bil aretiral glavnega pretepača mestnega uskužbenca Oechsja ter ga uklenjenega izročil okrožnemu sodišču. Zahteva tembolj drzna, ker je bil Oechs potlej tudi res obsojen.

Vse pa je presehalo divjanje celjske nemškutarije o priliki, ko so češki študentje na svojem poučnem potovanju po Sloveniji na svojem povratku dne 9. avgusta 1899. obiskali tudi Celje. Vodila sta jih ing. Vladimir Hrasky, profesor na češki tehniki v Pragi in ing. Stoklasa, profesor tehnike v Brnu. Hrasky je bival prej v Ljubljani kot kranjski deželni arhitekt. V Ljubljani je bil tudi član občinskega sveta. Po njegovih načrtih sta se bili zgradili palači Narodnega doma v Ljubljani in Narodnega doma v Celju. Bil je tudi projektant mestnega vodovoda v Ljubljani.

Ko so Čehi popoldne z vlakom prispeli na postajo, jih je pred njo čakala velika razbesnela množica in jih dejansko napadla. Pod zaščito žandarmerije in vojaštva - celjska policija si je bila izposodila tudi policijo iz Celovca in iz Maribora - so češki gosti prispeli v Narodni dom, s katerega je bil dopoldne mestni urad nasilno odstranil slovensko zastavo. Okrog 5. ure so gosti v spremstvu celjskih Slovencev odšli na Stari grad, ki so ga pa našli zaprtega. Po naročilu dra. Josipa Serneca, ki je bil namestnik deželnega glavarja in torej kolikor toliko imun, so vrata s silo odprli in z razvalin gradu celjskih grofov so se razlegale domoljubne pesmi, med njimi "Hej, Slovani". Celjski Nemci so na Friderikovem stolpu izobesili nemško zastavo, pa je bila po naročilu okoliške občinske uprave odstranjena. Vrnivše se v Celje nas je pred Narodnim domom s kamenjem napadla tam zbrana druhal in mnoge ranila. Kar preko glav nas spremljajočega vojaštva in orožništva. Za "nepriustranost" celjske policije pa naj govori dejstvo, ki sem ga sam opazoval, da je, ko so nekateri napadenih pobrali nanje vrženo kamenje in ga vrgli tja, od koder je priletelo, aretirali onega, ki je bil storil svoj čin v opravičeni samoobrambi.

V Narodnem domu je bil zvečer koncert. Najhuje je bilo ponoči. V Narodnem domu smo bili oblegani. V poznih urah so jeli naši ljudje odhajati domov. V nerazsvitljenih ulicah so jih dejansko napadali razgrajaci. Tako je bil napaden Ivan Bovha, solicator dra. Dečko-ta, ki se je branil z revolverjem v roki in tudi streljal. Prav tako je moral rabiti orožje učitelj Gostinčar iz Žalca. Oba sta bila tudi obsojena radi prekorčenega silobrana. Taka je bila justica v Celju! Mestni urad je zahteval, da morajo v Narodnem domu ugasniti vse luči in da morajo gosti še ponoči zapustiti poslopje. Okrajni glavar grof Attems, župan Stiger in mestni uradni predstojnik so prišli v Narodni dom s to zahtevo, ki pa smo jo odločno odbili. Na pripombo glavarjevo, da bo odtegnil zaščito žandarmerije in vojske, je odgovoril dr. Dečko: "Dobro, pomagali si bomo sami!" Še le ko je bil dan, smo mogli zapustiti poslopje in se podati domov. Jaz sem še ponoči, ko smo bili prisiljeni ostati v Narodnem domu, napisal podrobno poročilo za "Slovenski Narod", čigar stalni dopisnik sem bil, in ga takoj zjutraj s posebnim kurirjem poslal v Ljubljano. Čehi so odšli dopoldne, odhajali pa so po stranskih ulicah, spremljalo jih je vojaštvo z žandarmerijo in policijo. Spet se je pred postajo nabrala druhal in metala kamenje. Epilog je sledil zvečer, ko je bila odšla žandarmerija. Demonstrirali so po mestu pred raznimi poslopji, na dr. Sernečevi hiši so pobili vse šipe - vse z asistenco policije. Opazoval sem početje razbesnelih demonstrantov iz sosedne dr. Vrečkove hiše, ki

sem v njej stanoval. Takrat sem bil že oženjen. Dr. Serneč mi je potlej pravil, da se je po pravici bal, da bodo demonstranti vdrli v hišo in da je sebe in svoje sinove za vsak primer oborožil z lovskimi puškami. Tudi jaz sem si bil pripravil revolver in čakal za priprtimi oknom, misleč da bodo prišli tudi nad Vrečkovo hišo.

Brezprimerno divjaštvo celjskega "nemštva" pa je imelo zanje nepričakovano posledice - na gospodarskem polju. Bojkot na celi črti, dosledno in sistematično izveden. Za obrt in trgovino v strokah, ki še niso bile v naših rokah, smo klicali v Celje naše ljudi. Celjska okolica je bila tedaj že toliko zavedna, da je spoznala svojo dolžnost. Vloge v nemških denarnih zavodih, zlasti v Mestni hranilnici so kopnele, zato pa naraščale v naših denarnih zavodih. Nemške trgovine so se jele prazniti slovenskih odjemalcev. Peter Majdič, lastnik paromlina v Gaberju pri Celju, je ustanovil veletrgovino z železnino pod trdko "Merkur" in s tem zadal silni udarec tvrdki Rakusch, katere zelo imoviti lastnik je bil eden izmed stebrov nemškutarije. Peter Majdič iz znane Majdičeve rodbine iz Jarš pri Domžalah - brat njegov Vinko je imel velik valjni mlin v Kranju - je s svojim izgledom izdatno pripomogel, da se je izdalo geslo "Svoji k svojim" vseskozi obneslo. Sploh smo bili "Kranjci" gonilni element v tem boju.

V Gradcu sem opravil III. rigoroz iz pravno-zgodovinskih predmetov, na to pa **promoviral za doktorja prava dne 19. februarja 1899**. K promociji sta se pripeljala v Gradec papa in mama. Navzoča je bila tudi cela Reichova rodbina. Anton Reich, prleški Slovenec, tedaj blagajnik pri fin. direkciji v Gradcu, je imel za ženo mojo sestrično Olgo Blumauerjevo, hčerko popolsestre moje mame Roze Blumauerjeve. Spoznal jo je, ko je bila Olga za učiteljico v Ljutomeru.

Dne 28. februarja sem se na to uradno zaročil s svojo ljubeznijo - Antonijo Sterletovo. **Poroka je bila 19. septembra 1898**, v Zagorju ob Savi, kjer je bil moj tast Franc Sterle inspektor Južne železnice, načelnik žel. postaje. Naprosil sem bil sošolca Finžgarja, da bi opravil cerkveni obred, pa ni utegnil. Namesto njega je poročal drugi moj sošolec Martin Škerjanc, župnik v Vremah. Svatba je bila v restavraciji Tomo Koprivca, staroste Sokola v Zagorji. Bilo je neprisiljeno veselo. Za svatbeno potovanje sem si izbral Dunaj.

Stanovanje sem imel v Vrečkovi vili v pritličju, obstoječe iz dveh sob. Moja ženka mi je iz odpravnine, ki jo je bila dobila kot učiteljica, kupila klavir. Naročil sem ga pri tvrdki Ropas v Celju, prav takega kakršnega sem bil izbral za Čitalnico. Še danes me razveseljuje stari instrument.

Poroka ni prekinila mojega društvenega delovanja. Moja boljša polovica, izpočetka nekoliko razočarana, se jo končno hočeš nočeš udala. Olajšano ji je bilo s tem, da je tudi sama sodelovala v pevskem zboru in pri družabnih prireditvah, ki je pri njih celjsko ženstvo imelo glavno besedo.

23. decembra 1900. je prišla na svet mala **Saša**. Ostal sem zvest očetovemu načelu in otrokom dajal ruska imena. Prva je bila - **Aleksandra**, klicali smo jo za Sašo. Naša radost pa se je nenadoma izpremenila v veliko skrb, ko je ženka zboležela za otroško mrzlico. Njeno življenje je viselo na tanjki nitki. Rešil jo je dr. Edo Šlajmer, prosluli zdravnik v Ljubljani, ki je rade volje dvakrat pripotoval v Celje. Dr. Šuklje, ki je bil naš hišni zdravnik, je tedaj bival v Egiptu, kjer se je zdravil proti tuberkulozi.

Naš ožji prijateljski krog so bile rodbine Vrečkova, Sernečeva, Majdičeva, Dragotin Hribarjeva, s katero smo si bili v botrini, s soprogo sva bila namreč botra

dvema otrokoma, Karlovškova, potem dr. Šuklje, dr. Praunseis, Janko Vavken, tajnik Južnoštajerske hranilnice, doma iz znane Vavkenove rodbine v Cerkljah pri Kranju, Fran Lončar, ravnatelj Celjske posojilnice, Josip Smertnik in dr. Ob nedeljah je bil na dnevnem redu kak izlet v okolico. Večerjat smo čestokrat hodili v Polule h "Grenadirwirtu", kakor so imenovali staro korenino Jezernika. Tja se je hodil ženit dr. Šuklje, proti volji Jezernika starega. Anica Jezernikova je kasneje poročila dra. Vekoslava Kukovca, odvetnika v Celju (kasneje poslanec in minister). V neposredni bližini Jezernikove gostilne je bilo slovensko kopališče "Diana" ob divni Savinji. Zgradila ga je bila posebna družba s pokroviteljstvom Celjske Posojilnice. Savinja, dasi ni daleč njen izvirek v Savinjskih planinah, ima ob svojem toku mnogo toplih vrelcev. Toplota njene vode seže do 25 stopinj. Po zimi smo imeli skupne tečaje v ruščini. Poučeval je neki Cizelj, ki je dlje časa bival v Rusiji.

Veselo je bilo jeseni ob trgatvah in na "furovžih", ko so klali. Sveže klobase se je izdatno zalivalo. Zlasti imeniten je bil vsakoletni "furovž" pri Majdičevih, kjer se je zbrala velika družba. Vsakega novovpeljanega gosta je gospodinja Ana, hčerka zdravnika dra. Rükschla iz Št. Jurija, pričakovala z bilikum-mom v roki. Bilikum je bila trodelna majolika, koje trije deli so bili na dnu v zvezi, tako da, če si pil na enem delu, so se praznili vsi trije deli hkrati. Porcija, ki je zadoščala, da te je omamila. Potem so pa imeli svoje špase s teboj.

Često smo dobivali obiske iz Ljubljane in iz Zagorja. Prišla sta papa in mama, brata Marijan in Roman ter sestra Ida tudi za dlje časa. Ves ta čas v Celju mi je v nepozabnem spominu. Žal me je iz lepih sanj prebudilo realno življenje. Moja odvetniška praksa je šla h kraju, od doma sem dobival klice na pomoč. Premišljeval sem, kaj bi, ali ostali v Celju, ali vrniti se v svoj rojstni kraj. Odločitev je pospešilo naključje. Dr. Furlan Josip, odvetnik v Ljubljani, je iskal koncipienta z večletno prakso. Ponudil sem se. Svoje novo službeno mesto sem nastopil s 1. julijem 1901.

Dne 27. julija so mi Celjsko pevsko društvo, Celjski Sokol in Narodna čitalnica pripravili sijajno odhodnico v veliki dvorani Narodnega doma. Godba, petje, tamburanje in seveda - govori so bili na sporedu. Celjsko pevsko društvo me je imenovalo za častnega člana. Moja rodbina je prišla v Ljubljano čez čas za manoj, ko sem dobil stanovanje na Kongresnem trgu v Gestrinovi hiši.

Tudi v dru. Furlanu sem imel dobrega šefa. Bil je zelo ambiciozen advokat imel mnogo klientele. Kmalu sva se pobratila. Ljubil je družbo. Ob sobotah je bil pri njem "jour-fixe", neprisiljena zabava s petjem, z govorancami in tudi s plesom.

S soprogo sva doživela prvo veliko žalost, ko nama je 13. avgusta 1901 nena-doma umrla najina edinka Saša. Bilo je bolj slabotno dete, ki je za mesec dni bilo prišlo prezgodaj na svet. Umorila jo je božjast.

Jel sem se pripravljati za odvetniški izpit. Malo časa mi je preostajalo za to pripravo. V pisarni sem bil popolnoma zaposlen. Študiral sem doma pozno v noč in v zgodnjih jutranjih urah. Dopusta za študij si nisem vzel. Zadostno pripravljen sem se javil za izpit pri predsedstvu višjega deželnega sodišča v Trstu. V Gradec si nisem prav upal, ker so me tam poznali iz mojih celjskih časov. Nisem pričakoval objektivne ocene. Za pismeni izpit sta bila določena 30. in 31. maj, za ustmeni pa 3. junij 1902.

Nekaj dni pred tem, namreč 24. maja, sva s soprogo dobila nadomestilo za Sašo. Rodil se nama je sin, ki je pri krstu prejel ime - **Dimitrij**. Bila je velika radost

v celi rodbini. To radost je grenila bolezen moje ljube sestre Ide. Z neke plesne zabave je prišla prehlajena domov. 23. februarja je izstopila iz šole in potlej ni bilo rešitve. Ne zdravila, ne zdravniki - prišel je tudi prijatelj dr. Šuklje iz Celja - niti sprememba zraka ni pomagala. Neizprosna nagla jetika jo je pobrala. Umrla je 21. julija na Bledu. Škoda lepega in dobrega dekleta. Bil je hud udarec za vse nas, zlasti pa za roditelje. Mama se ni mogla utolažiti.

Za izpit sem bil v vseh panogah dobro pripravljen in se nisem bal, da bi na katerokoli vprašanje ne mogel dati zadovoljivega odgovora. Šlo je vse prav gladko in ko mi je predsednik višjega dež. sodišča Kindinger po ustmenem izpitu bil razglasil, da sem napravil izpit s prav dobrim uspehom, so mi gospodje, člani komisije, čestitali. Prašali so me tudi, zakaj nisem delal izpita v Gradcu, pa sem kar po pravici povedal, da sem bil radi napetih razmer na Spod. Štajerskem kot Slovenec okleval iti v Gradec. Prejel sem izpričevalo z dne 12. junija 1902., s katerim se potrjuje "daß Herr Dr. Vladimir Ravnihar am 30. und 31. Mai 1902 die schriftliche und am 3. Juni 1902 die mündliche Advocatenprüfung in deutscher Sprache mit 'sehr gutem Erfolge' bestanden hat".³³ V Trstu so se namreč polagali izpiti v italijanskem in nemškem jeziku.

Na temelju tega izpričevala sem pri predsestvu višjega deželnega sodišča vložil prošnjo, da se me vpiše v listo branilcev v kazenskih zadevah. Predsedstvo je ugodilo moji prošnji z odlokom z dne 25. junija 1902. Moja sedemletna odvetniška praksa, kakršno so takrat zahtevali, je dotekla še le decembra, zato sem nadalje ostal pri dru. Furlanu. Dne 14. decembra 1902. sem kot advokat prisegel pri predsestvu deželnega sodišča v Ljubljani, 20. decembra pa bil vpisan v imenik odvetniške zbornice v Ljubljani. Bilo je takrat v Ljubljani vsega skupaj 27 odvetnikov, redki še so bili odvetniki na deželi.

Letos bo torej minilo 40 let (1942) moje advokature. Danes lahko rečem zaključno besedo: priljubil se mi je moj poklic in spet bi ga izvolil, če bi se mi ob izberi poklica ponovno zastavilo vprašanje. Ne morda radi obetajočega se zaslužka. Ta zaslužek ni zmeraj lahek, kakor drugi mislijo. Vesten advokat je pri svojem poslu z vso dušo in če vzame, kakor mora to storiti, klientovo stvar kakor za svojo, deli s svojo stranko ob rešitvi njene pravne zadeve razburjenje in duševne muke, bojazen in up. Zavest odgovornosti te vsega prevzame. Saj ne gre zmeraj samo za materialne dobrine. Mnogo neprespanih noči bi mogel naštet v svoji praksi. Tvoji živci so v težki preizkušnji. Dragocenejša, kakor plačilo zaslužka v gotovini, je zavest, da si dal iz sebe, iz svojega znanja vse, kar premoreš. Najlepše plačilo so doseženi uspehi. Zanimala me je že z vsega početka sama materija prava, njegova zgodovina, njegova uporaba na konkretne primere, kazuistika. Zato študija prava pravzaprav nikoli, tudi tekom vse dolgoletne prakse ne, nisem opustil, da sem bil à jour.³⁴ Saj vsak primer zahteva svojega posebnega študija. Zato me je bolj ko kazensko zanimalo civilno pravo s svojimi procesi, čeprav sem kot mlad advokat bil imel več opravka pred kazenskimi sodniki. V oni prvi dobi, vse do prve svetovne dobe, so za težke delikte poslovala še porotna sodišča. Tu je bilo pravo torišče, za advokata - govornika, ko je bi-

³³ Da je gospod dr. Vladimir Ravnihar opravil 30. in 31. maja 1902 pisni in 3. junija 1902 ustni odvetniški izpit v nemškem jeziku z 'zelo dobrim uspehom'.

³⁴ À jour (fr.), na tekočem.

lo treba apelirati bolj na čustvo, kakor na pravni čut sodnikov. Biti je moral dober psiholog in ubrati o pravem trenutku prave strune, če je hotel onih 12 ljudskih sodnikov ali vsaj 8 od njih pridobiti na svojo stran. Včasih se maščuje majhna napaka, ki jo zagreši branilec, ali pa tudi njegov klijent na zatožni klopi, če ga nisi bil točno poučil, kako naj se obnaša in kako naj odgovarja. Imaš za nasprotnika državnega pravdnika (tožilca), ki je morda prav tako dober govornik in ki spretno izrablja najmanjšo slabost brambe. Imaš pa za nasprotnika tudi predsednika sodišča, ki se nehote - psihološki umevno - postavlja ob stran tožilca in ki ima v svojem resumeju zaključno besedo.

■ Nemalo me je v zadrego spravil obtoženec, ki je svojo nalogo točno po mojem narekovanju opravil ter gladko odgovarjal na predsednikovo vprašanje po njegovi krivdi. Pa ga vpraša predsednik: Kdo vas je pa tako lepo naučil? In obtoženec - idiot - smehljaje s prstom pokaže na me. Ali pa oni prav tako neinteligentni obtoženec, ki mu nisem mogel dopovedati, kako naj odgovarja na vprašanja in me je prosil, naj mu napišem odgovore. Zasačili so ga, ko se je odgovore učil na izust ter mu zaplenili moj list.

■ Lahko si laskam, da sem imel pred poroto mnogo uspeha, čeprav me oprostilna sodba v moralnem pogledu ni vselej zadovoljila. Nerešeno je še vprašanje, ali naj branilec z vso svojo zgovornostjo in svojim znanjem pledira za oprostitev, čeprav mu je znana obtoženčeva krivda. Mislim, da je tu mogoča samo alternativa, ali odkloniti brambo; če pa si jo prevzel, se brezpogojno in brez škraplov istovetiti z obrambo obtoženčevu.

■ Niti takih škraplov n. pr. nisem imel v primeru one mlade poštarice iz Renč, ko je bila cela njena krivda - njena kar naivna lahkomiselnost, da je posegala v državno blagajno. Zaradi visokega zneska je prišla pred poroto v Gorici. V noči pred razpravo sva se vozila iz Ljubljane v Gorico. Državni pravdnik je bil dr. Andrej Jeglič (kasneje po prevratu višji državni tožilec v Ljubljani), znan po svojem ostrem in strogem nastopu. Senatu je predsedoval Mihael Gabrijelčič (kasneje dvorni svetnik pri Kasacijem sodišču na Dunaju ter po prevratu svetnik pri apelacijskem sodišču kot zadnji instanci v Ljubljani), ki pa v svojem resumeju ne samo, da ni pobijal v mojem pledoa-jeju razvrščenih argumentov za obdolženkinu nekrivdo, ampak jih celo podčrtaval. Obdolženka, ki je že s svojo zunanostjo vzbujala simpatije, si jih je podkrepila tudi s svojim skromnim in odkritosrčnim nastopom. Bila je oproščena temeljem soglasnega izreka porotnikov. Njen pogled je poln hvaležnosti obvisel na predsednikovem obličju, ki si ni mogel kaj, da ne bi mladi spokornici dal na pot nekaj očetovskih opominov. Tudi meni je bila širokogrudnost porotnikov v zadoščenje. Bil je eden prvih mojih pledoa-jejev pred porotniki, ki je bil za me v toliko problematičen, ker nisem bil poznal miselnosti tamošnjih ljudi, pa tudi jaz sem jim bil tuj.

■ Prvi moj klijent je bil moj hišni gospodar Franc Čuden, ki je bil po potresu zgradil hišo na svetu nekdanje deželne bolnice pred sedanjo justično palačo, ki je bila zgrajena tudi še le po potresu. V pritličju te hiše sem imel pisarno, v drugem nadstropju pa stanovanje. Izročil mi je neko menično tožbo. Več let se vzdržal brez koncipienta, čeprav sem imel mnogo posla. Kot prvi koncipient je prišel k meni dr. Franc Kandare, sedaj odvetnik v Ljubljani. Za njim je bil dr. Fran Černe, sedaj ravnatelj Mestne hranilnice. Potlej sem imel dra. Jopisa Klep-ca, že umrlega odvetnika, dra. Viktorja Sušnika, kasneje odvetnika na Koroškem (umrl), dra. Rudolfa Krivica, dra. Antona Urbanca, dra. Viktorja Vovka, dra. Josipa Lavrenčiča (tudi že

umrl), dra. Ivana Mazek-a (Litija), dra. Franca Tomšiča (Maribor), dra. Janka Leskovca (Rogatec), Ludvika Florjančiča (Litija), dra. Leona Kreka, svojega pok. brata Romana in naposled svojega - sina Evgenija.

Ko je bil dr. Furlan l. 1911 zapustil poslovne prostore v Bahovčevi hiši, Miklošičeva c. 18, mi je lastnica te hiše ponudila te prostore v najem. Bile so tri sobe v pritličju na Miklošičevo cesto. Vogalna velika soba je služila uradnemu osebju, druga soba koncipientu, tretja meni. Kasneje je hišna lastnica iz teh prostorov napravila trgovski lokal, jaz pa sem se preselil v sosedne poslovne prostore v isti hiši na Tavčarjevo ulico, obstoječe iz dveh sob. L. 1938. je hišna lastnica tudi te prostore preuredila v poslovne prostore, meni pa ponudila enake prostore v prvem nadstropju, hkrati pa tudi poleg pisarniških prostorov ležeče stanovanje.

Po prevratu sem postal poverjenik za pravosodje v Sloveniji. S to visoko funkcijo je bilo nezdržljivo izvrševanje odvetništva. Vzel sem si družabnika dra. Albina Smole-ta, ki je bil na glasu dobrega pravnika in vestnega advokata ter ga odvetniški zbornici naznanil kot svojega namestnika. Za časa mojega poverjeništv, ki je trajalo do l. 1922, torej nisem zastopal strank pred sodiščem in pred drugimi oblastvi. Vendar sem popoldne, če ravno nisem bil zadržan po vladnih poslih, zahajal v pisarno, da sem ohranil stik z njo. Kolikor je bilo med vojno premalo posla, toliko več ga je bilo po prevratu. Zlasti ko sem dobil pravno zastopstvo Južne železnice, ki je dajala obilo dela, pa tudi lep zaslužek. Kasneje, ko sem postal spet prost in me ni več vezalo poverjeništv, sva z dr. Smoletom sporazumno razrušila družabno razmerje.

Moj brat Roman je marca 1931. napravil odvetniški izpit v Zagrebu. Povabil sem ga v Ljubljano, ter ga vzel za svojega družabnika. Žal je trajalo to razmerje le kratek čas - bil je dobro podkovan jurist in več v trgovskih poslih -, kajti že začetkom avgusta je po lastni volji odšel v večnost.

Izmed stalnega zastopstva naj omenim še Kmetško posojilnico ljubljanske okolice, Kranjsko hranilnico, Jugoslavensko banko d. d. v Zagrebu, podružnico v Ljubljani, ki pa mi jo je po razrušitvi družabnega razmerja odnesel v svojo pisarno moj bivši družabnik dr. Smole, čeprav sem bil ta zavod v Ljubljani ustanovil jaz. Zvesta mi je ostala vse do današnjega dne Akcijska družba za kemično industrijo (tovarna na klej v Ljubljani). V zahvalo, da sem jo ščitil in obvaroval pred posledicami prevratnih dni, so me izvolili v njen upravni odbor.

Konkurzi, ki nanje nestrpno čakajo mlajši odvetniki, me niso ravno odebekali. Prvi konkurz, ki mi je pripadel, je bil konkurz male tovarne za užigalice, prav žveplenke na Poljski cesti, lastnik Tscherne. Spoznaval sem način izdelovanja žveplenk ter trg za to robo. Prišlo je do poravnave.

Enako je s poravnavo zaključil konkurz Menardi. Kot upravnik sem iz obstoječe zaloge kupčeval s sladkorjem.

Večjega pomena je bil konkurz tvrdke Carl Pollak d. d. v Ljubljani, ki mi je pripadel l. 1932, zaključil pa l. 1942. Tvrdka Pollak je imela tri tovarne z usnjem v Ljubljani, v Kranju in na Vrhniki. Izprva je izgledalo, da bo ta konkurz dal odličen zaslužek. Pasiva tvrdke so znašala ca 45 milijonov dinarjev. Večji delež na teh pasivah so imeli denarni zavodi, katerih terjatve so bile tudi vknjižene na nepremičninah. Nepremičnine so bile prodane za najmanjši ponudek, tako da niti denarni zavodi niso prišli do kritja svojih terjatev. Za konkurzno maso ni preostalo ničesar. Boljše aktivne terjatve tvrdke je bila tvrdka odstopila istotako denarnim

zavodom. Tako se mi je posrečilo, da sem za konkurzne upnike rešil jedva poldrugi milijon dinarjev. Temu primeren je bil tudi zaslužek, čeprav mi je dala zadeva mnogo posla, tako da sem prav zaradi nje moral imeti koncipienta, ki bi ga sicer ne potreboval. Tovarna v Ljubljani je še nekako leto dni po otvoritvi konkurza obratovala, dokler niso pošle vse zaloge. Pregled in nadzorstvo obratovanja mi je vzelo mnogo časa. Poglobiti sem se moral v to obratovanje in v vse ž njim združeno poslovanje. Zaključitev konkurza so zavlekle velike izpodbojne pravde, ki sem ž njimi na celi črti uspel, pa so imele za sam konkurz malo gmotnega učinka.

Vobče mislim, da so bili moji klienti z menoj zadovoljni. V svojih računih sem bil zmeren. Kdo drugi bi iz te lepe klijentele utegnil izbirati mnogo večji gmotni dobiček. Mnogi ekspenzarji so ostali neporavnani, ker sem ljudem preveč zaupal. Mnogo pravnih pa sem vodil à fond perdu, bodisi da me je stvar zanimala, bodisi da sem hotel pravico samo vesti do zmage, bodisi da sem hotel pomagati revnim strankam.

Čim sem se bil l. 1901. ustalil v Ljubljani, me je takoj prevzelo društveno življenje. Pristopil sem spet **pevskemu zboru Glasbene Matice**, ki me je že naslednjega leta 1902. volila v glavni odbor. Enako so me izvolili v **odbor Ljubljanskega Sokola** ter me počastili s šaržo podstaroste. Starosta je bil dr. Ivan Tavčar, ki pa je dal društvu samo svojo firmo, dejansko sem jaz vodil vse posle. Bil sem tudi v odboru **Dramatičnega društva Slovenske Matice**. Spričo dela v društvih, ki me je zanimalo in me dokaj zaposlilo, me politika sama ni dosti zanimala, čeprav so me kasneje pritegnili tudi v odbor Narodno-napredne stranke. Prišedši iz Celja, kjer smo poznali samo eno politiko, narodno-obrambo proti našim narodnim nasprotnikom in proti vladi, mi je Kranjska strankarska politika postala tuja in nerazumljiva, če že ne odvrtna. Bil sem sicer naprednega, svobodomiselnega mišljenja ter sem gledal na klerikalizem, politični katolicizem, kot na nekaj našim skupnim narodnim interesom škodljivega, narodovo moralo rahljajočega. Toda s svojega nacionalnega stališča se mi ni zdelo važno, da stavim borbo proti klerikalizmu na prvo mesto ter da vidim v "farški gonji" glavno in edino sredstvo, kako pobijati klerikalizem in njegove škodljive posledice za nacionalno vzgojo našega naroda. Bil sem prepričan, da s pozitivnim, smotnim delom na kulturnem, gospodarskem in socialnem polju prinašamo ne samo neposrednih koristi svojemu narodu, ampak da s širjenjem prosvitljenosti, s knjigo in s poukom, z utrditvijo gospodarskega položaja vseh narodovih slojev po načelu socialne pravičnosti, izpodmaknemo posredno tla tudi - tako klerikalizmu, kakor ekstremnemu socializmu s svojim razrednim bojem, ali kakor bi danes dejali - komunizmu. Idealizem iz dijaških let mi je narekoval tako politiko, idealizem, ki so mi ga še bolj utrdili celjski časi. Je sicer to menica z dospelostjo à la longue,³⁵ toda eskompt po mojem globokem prepričanju zagotovljen. Zato sem očetu, ko me je bil po dovršenih študijah vprašal, kateri stranki se nameravam priključiti, odgovoril: nobeni, ustanovil bom svojo!

Kranjska narodno-napredna stranka in njeno glavno glasilo "Slovenski narod" sta izčrpavala vse svoje borbene sile proti klerikalizmu. Res je, da je le-ta v svoji moči naraščal. Katoliški shodi so položili temelj političnemu katolicizmu. Vdinjala se mu je ne samo velika večina duhovščine, ampak tudi politiki lajki, med njimi

³⁵ À la longue (fr.), na dolgi rok.

dr. Ivan Šušteršič, ki se je brez dvoma izkazal kot politična potenca prve vrste. Brezobzirna zloraba verskega čustva našega ljudstva in brezvestna demagogija sta jim lajšali delo, ki so ga povsem sistematično vršili na gospodarskem in socialnem polju, na kulturnem pa samo toliko, kolikor so to dovoljevala Mahničeva načela, ki so narodnostno vprašanje stavila v drugo vrsto.

“Slovenska katoliška stranka”, kakor se je takrat imenovala njihova politična organizacija, si je utrla pot v naš narod, takorekoč neovirano. Imela je naravno vso podporo c. kr. vlade. Narodno-napredna stranka je bila potisnjena v defenzivo. Imela je sicer lep program, v katerem je bilo dosledno uveljavljeno narodnostno načelo, tudi gospodarska in socialna plat ni bila zanemarjena, imela je množico narodno-zavednih ljudi - toda ni imela politikov ali politika, ki bi pisani program na vsej črti tudi ostvaril. Nedostajalo ji je delovnih ljudi. Naravnost lahkomisleno je bila zaigrala svoj vladajoči položaj, ko je bil še čas. Na čelu stranke je bil simpatični dr. Ivan Tavčar, sloveči pisatelj, romancier, blesteči govornik. Sijajen v svojih polemikah - to pa je bilo tudi vse, mnogo premalo za politika vodnika. Imel je velik krog oboževalcev, ki so mu laskali in ploskali, ga razvajali ter gledali v njem svoj idol. Stranka kot taka je ždela v brezdelju, ni bilo načrtnega narodnega gospodarstva, nikogar, ki bi posvečal vso svojo skrb vedno bolj perečemu socialnemu vprašanju. Prosveta je bila prepuščena zasebni iniciativi. Vse je šlo po prosulem liberalnem geslu: *laissez faire, laissez passer*.³⁶ Drugi izmed takratnih voditeljev Ivan Hribar, ki je vzdrževal vezi s slovanskim svetom - dr. Tavčar je bil Slovenec - Kranjc -, je bil bi po eni strani popolnoma zaposlen kot odlični ljubljanski župan, po drugi strani pa ga je od vodstva stranke odpravila rivaliteta dr. Tavčarja. Tudi s svojo osebnostjo - bil je hladen računar in avtokrat - ni užival simpatij širših krogov, dasi so cenilo njegovo izredno marljivost, delavnost in iniciativnost, kar vse pa je bilo v onem času osredotočeno na županske posle.

Spričo tem razmeram ni imela aktivna politika za me nobene mikavnosti, tem manje, ker mi je bilo mlademu odvetniku na tem, da si utrdim svojo pisarno. Svoje posebne skrbi sem imel z domom, kjer so posledice potresne katastrofe dobivale ogrožujočo obliko. Očetu so upognile živce. Jel je hirati. Moral sem ga nado-meščati. Pisarna, rodbina, dom. (S soprogo sva nadaljevala pouk v francoski konverzaciji pri neki učiteljici).

Izven tega je bilo moje delo - v društvih. Nisem zamujal nobene pevske vaje v Glasbeni Matici. Tudi soproga je morala z menoj. Bil sem vesten telovadec in po Murnikovem zatrdilu v kratkem času vidno napredoval. Sleherno nedeljo sem kot podstarosta vodil brate na daljše ali krajše peš izlete, bodisi v kroju bodisi v meščanski obleki. Spominjam se lepega takega izleta v Komendo pri Kamniku, kjer nas je sijajno pogostil g. Mejač, kasnejši deželni poslanec Slovenske katol. stranke. Odtod dalje peš v Cerklje, kjer smo bili gosti Ivana Hribarja. Proti večerju spet peš v Ljubljano. V Medvodah nas dohiti nevihta, ki nas pa ne ovira, da ne nadaljujemo svojega sokolskega koraka v rednih vrstah. Do kože premočeni, pa dobre volje smo se vrnili domov.

V Ljubljanskem Sokolu sem napravil temeljit red v društveni upravi, ki je bila dokaj zanemarjena. Hotel sem, da bo izenačena delu v telovadnici, ki je bilo dosti

³⁶ *Laissez faire, laissez passer* (fr.), pustite, naj vsak dela, kar hoče, naj gre vse po svoji poti.

razgibano, tedaj že pod dr. Murnikovim vodstvom. Kakšne so bile razmere v upravi sami, govori dejstvo, da sem moral na prvem občnem zboru sam podati tajniško poročilo. Po raznih zapiskih, po časopisnih vesteh sem sestavil društveno kroniko za l. 1900 in 1901. Zanimiva je v tej kroniki naslednja ugotovitev: "Kakor iz zadnjega letnega poročila, tako je tudi iz predmetne kronike videti in čutiti neko nemirno vrvenje, razburkano valovanje pod navidezno mirno gladino. Dve struji si stojita nasproti v hvalevredni tekmi za vprašanje, po načelih katere izmed teh dveh struj je uravnati vse nadaljnje društveno delovanje. Iz plemenitega in vseskozi do- stojnega boja izide kot zmagovalec nova struja. Stara garda dasi močnejša po šte- vilu - prepušča zadovoljno kompromisnim potom bojno polje mladi četi telovad- cev. V nežni skrbi za društveni razvoj in obstoj se po 36 letnem delu umakne novim delovnim silam, pazno motreč njih delo ter v prijazni nadi, da bi imelo delovanje z novimi načeli najboljši pričakovani uspeh. Brat dr. Murnik, voditelj imenovane nove struje, ne sprejme od občnega zbora (l. 1900) podeljenega mu odborniškega mesta". Že 9. junija 1900. pa čitamo v časopisih naslednjo izjavo: "Vsem onim članom, ki se še niso prijavi- li k redni telovadbi, se naznanja, da se je odboru posrečilo poravnati vse dosedan- je diference in se je torej nadejati, da se Sokol spet v vsakem oziru dvigne na oni višek, ki mu pristoj- a kot najstarejšemu slovenskemu telovadnemu društvu. Vodstvo telovadbe je spet prevzel kot načelnik br. dr. Murnik, podnačelnik br. Bojko Hacin". S to izjavo je imeti mirnim potom po- ravnano prej omenjeno tekmovanje, ki je za nekaj časa celo usodepolno hotelo postati za sam obstoj društva. Občni zbor 16. januarja 1901 že ni kazal naj- manjšega odmeva medletnega razburjenja.

L. 1900. pomeni torej važno razdobje v zgodovini slovenskega Sokolstva. So- kolstvo je - zaključivši svojo za narodno prebujenje nad vse zaslužno romantično dobo - našlo - samo sebe. Vse ležišče sokolskega dela se je preneslo na telovad- nico, ki naj postane šola, vzgajališče, pripravnica naše mladine za kasnejše realno življenje, ki naj tej mladini jekleni mišice, ji da telesno zdravje, ki kuje značaje, vse pa s tem namenom, da bo mogla s čilim duhom in tudi duševno zdrava služiti svojemu narodu v vseh panogah njegovega življenja. V taki šoli smo si vsi enaki, pa naj izhajamo iz kateregakoli socialnega sloja. Še več - telovadnica zahteva, da smo si **bratje**, drug drugemu v pomoč, združeni v skupni ljubezni do ene matere. Neverjetno je, kako vpliva na mladega človeka taka vzgoja v telovadnici. Sam sem izkusil.

▀ Prijateljstva, ki sem jih bil sklepal v telovadnici v onih mladih dneh, so mi ostala neoskrunjena vse do današnjega časa, pa naj je življenjski poklic ustvaril še tako različen socialni položaj. Seveda pa morajo biti v tej šoli predvsem dobri - učitelji. Vaditelj ne sme biti samo telovadec, mora biti v enaki meri dober pedagog in dober poznavalec mlade duše. Vaditelj, ki nima te lastnosti, lahko več pokvari, kakor pa koristi. Doživel sem primere, ko je tak vaditelj mlademu človeku enkrat za vselej zagrenil vstop v telovadnico.

▀ V poslanstvo sokolske ideje sem bil tako zelo zaverovan, da sem jo hotel imeti aplicirano na vse, tako zasebno, kakor javno življenje. Tudi na politiko. Sokolska misel s svojim klicem po bratstvu, svobodi in enakosti sama po sebi rešuje soci- alno vprašanje in daje smernice narodnega gospodarstva v pravcu pravične raz- delitve dobrin. Zahteva po prosvitlejnosti nujno vabi na kulturno in prosvetno delo, da dvignemo narod na čim višjo kulturno stopnjo. Po etičnih načelih naj bo

uravnano vse tvoje dejanje in nehanje, tudi svoboda, ki jo terjaš za se in priznavaš drugim. Zato spoštuj svobodo prepričanja, svobodo vesti, svojega sočloveka ni treba takoj s kolom po glavi, če ne soglaša s tvojim prepričanjem. Pouči ga. Pa še dalje: svoboda vsem narodom, da se kot enakopravni prosto razvijajo drug poleg drugega, izmenjujoč si svoje materialne in duhovne dobrine!

Z dr. Murnikom sva odtlej hodila z roko v roki. Če je on neomejeno gospodoval v telovadnici, prav v telovadnicah, saj je vršil svoje poslanstvo tudi v drugih sokolskih društvih, sem jaz imel v rokah upravo in idejno propagando. V šestih številkah "Slovenskega naroda" meseca marca 1903. sem priobčil niz člankov z naslovom "**Sokolska ideja in Slovenci**", ki so vzbujali veliko pozornost. Ponatis člankov je bil v posebni brošuri, ki je bila s svojimi 500 izvodi naglo razprodana. Prebrskal sem in uredil ves arhiv Ljubljanskega Sokola, prebiral stare letnike slovenskega časopisja ter jel zbirati gradivo za podrobno zgodovino Ljubljanskega Sokola in Sokolstva v Sloveniji. Obdelal sem prvo dobo - dobo "Južnega Sokola". Spis je objavila revija "Hrvatski Sokol" l. 1903. Ponatis je prinesel "Slovenski Narod" za 60 letnico Ljubljanskega Sokola l. 1923. meseca septembra v šestih številkah. Takrat (l. 1903) slovensko Sokolstvo še ni imelo svojega glasila. Bratje Hrvati so nam dali drage volje na razpolago svoje glasilo "Hrvatski Sokol", ki so ga celo preimenovali v "Sokol, časopis hrvatskoga i slovenskoga Sokolstva". Bil sem v tem pogledu v živahnem dopisovanju z br. dr. Jurajem Vrbaničem kot starostom, dr. Lazar-jem Carom kot tajnikom "Hrvatskega Sokola" v Zagrebu ter z urednikom "Hrvatskega Sokola" dr. Franjom Bučar-jem. Že naslednje leto (1904) smo si Slovenci ustvarili prvo svoje sokolsko glasilo "Slovenski Sokol", ki mu je bi urednik dr. Murnik.

O Sokolstvu sem hodil predavat drugim sokolskim društvom po deželi. Dne 16. avgusta 1903 sem bil na ustanovni slavnosti "Murskega Sokola" v Ljutomeru.

Vse delo v tem letu (1903) je bilo posvečeno velikemu sokolskemu zletu v Ljubljani, ki smo si ga zamislili kot praznovanje društvene 40-letnice. Vsa pripravljala dela za ta izlet, izvzemši delo v telovadnici, je bilo v osredotočeno v mojih rokah. Delo smo porazdelili med razne odseke. Vsa narodno zavedna Ljubljana je pomagala. Zlet, ki se po pravici lahko imenuje prvi **vesosokolski** zlet v Ljubljani, je bil v dneh 17. in 18. julija 1904. Razen vseh tedaj obstoječih slovenskih sokolskih društev so se zleta udeležili: "Češka Obec Sokolska", ki je pripeljala pod vodstvom br. dra. Scheinerja češke Sokole v dveh posebnih vlakih, Poljaki, Rusi, Srbi, Bulgari, Hrvati. Radostno nas je presenetilo odposlanstvo naših rojakov iz Amerike. Za uvod je "Glasbena Matica" priredila koncert v Narodnem domu. Po koncertu velik komers. Naslednjega dne dopoldne tekmovalna telovadba, ki se je je udeležilo 300 vrst: opoldne slavnostni izprevod z 2500 Sokoli, pozdrav župana Ivana Hribarja pred magistratom, opoldne slavnostni banket z mnogimi govori, popoldne javna telovadba, zvečer ljudska veselica. Kot "kuče gazda" je na vseh prireditvah odlično zastopal Ljubljanskega Sokola starosta dr. Ivan Tavčar. Naj omenim, da je na zletu, da smo se izognili sodelovanja vojaške godbe, nastopala "**Društvena godba**", ki smo jo bili ustanovili istega leta in ki sem ji bil njen predsednik. "Društvena godba" se je potlej po l. 1908. (po znanih krvavih septemberskih dogodkih v Ptujju in v Ljubljani) preimenovala v "**Slovensko filharmonijo**", pri kateri je debutiral kot dirigent Vaclav Talich, kasnejši Praške filharmonije dirigent svetovnega slovesa. Tudi "**Slovenska filharmonija**" me je izvolila za svojega predsednika.

Sokolski zlet v Ljubljani, ki je na njem slovensko Sokolstvo tako častno nastopilo, je izzvenel v glasen klic po višji organizaciji, po **zvezi** slovenskih sokolskih društev. Pričeli smo, da kujemo vroče železo, takoj s pripravami. Zamisel se je ustvarila že naslednje leto - 1905.

Sredi napornega dela za zlet je kanila nad vse grenka kaplja v kupo radosti. **Dne 4. julija 1904.** mi je umrl moj blagi oče. Ni mu bilo dano, da bi videl krasni vspon slovenskega Sokolstva. On, ki je bil med ustanovniki "Južnega Sokola" in njega tajnik, ki je bil dolgo vrsto let v odboru "Ljubljanskega Sokola" (blagajnik, starosta), njega častni član, častni član "Hrvatskega Sokola" v Zagrebu, ni več zrl na žlahtne plodove pred 40. leti zasejanega semena. Njegova smrt, ki me je nanj vezala srčna sinovska ljubezen, mi je zasekala globoko rano.

V tem letu (1904) je prišlo do ustanovitve društva "**Akademija, ljudsko-izobraževalno društvo v Ljubljani**". Potrebno se mi vidi, da v podrobnem opišem ta dogodek in vse po njem nastale posledice v boljše razumevanje mojega odnosa do notranje naše politike in krize, ki ga je ta politika zanesla v Sokolstvo.

"Naši Zapiski, socialna revija" so prinesli spomladi l. 1904. spis vseučil. Profesorja dra. Fr. Drtine z naslovom: "Vseučiliška ljudska predavanja" v slovenskem prevodu.

Kdo so bili "Naši zapiski"? Dr. Henrik Tuma pravi v svoji knjigi "Iz mojega življenja" o tem to-le: "Masarykovci t. j. skupina slovenskih razumnikov, ki so se vzgajali na češki univerzi, so zanesli na Slovensko med inteligenco novo gibanje v demokratičnem svobodomiselnem smislu (Dr. Lončar, Anton Dermota in dr.). Ta skupina je čutila kmalu potrebo, dati izraza novemu gibanju. Jela je skupaj z nekaterimi inteligenti demokratskega delavstva prijaznega mišljenja izdajati sredi leta l. 1902. revijo 'Naši Zapiski' ... Bili so kljub nekaterim socialistično pobarvanim izjavam le svobodomiselci v Masarykovi smeri. Skoraj vsa vsebina Naših zapiskov do l. 1907 je pisana v tej smeri. Takrat pa se je skupina masarykovcev z dr. Dermota na čelu priključila socialnodemokratični stranki. Masarykova struja se je imenovala takrat realistična, ker je hotela zasedrati politično in kulturno stremljenje naroda v živo življenje in ga očistiti romantičnih fraz".³⁷

Tako dr. Tuma. Pri Naših Zapiskih nisem bil nič udeležen in nisem zanje napisal nobenega spisa. L. 1908. se je za izdajanje Naših Zapiskov sestavil poseben konzorcij, ki so bili v njem: dr. Anton Dermota (urednik), Anton Kristan, strokovni tajnik v Ljubljani, dr. Dragotin Lončar, profesor v Idriji, dr. Karel Slanc, odvetnik v Novem mestu, Viktor Kukovec posestnik v Ljutomeru, Karel Švajger,³⁸ rač. revident v Ljubljani, dr. Janko Žirovnik, odvetniški koncipijent v Ljubljani in dr. Henrik Tuma, odvetnik v Gorici. Pod uredništvom Dermote Narodni zapiski, kakor ugotavlja dr. Tuma, niso zavzeli strogo socialističnega stališča in so spočetka sodelovali v

³⁷ Začetek citata se pravilno glasi: "Kako se pozna vpliv take vzgoje, četudi od ene same osebe, kažejo ravno naši masarykovci, t. j. skupina slovenskih razumnikov, ki so se vzgajali na češki univerzi in zanesli na Slovensko med inteligenco novo gibanje v demokratičnem svobodomiselnem duhu (dr. Lončar, dr. Dermota in drugi). Ta skupina je čutila kmalu potrebo, dati izraza novemu gibanju. Jela je skupaj z nekaterimi inteligenti, demokratičnega, delavstvu prijaznega mišljenja izdajati sredi leta 1902. Revijo 'Naši zapiski' ... Bili so..." Prim. Henrik Tuma, Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi, Ljubljana 1937, str. 301-302.

³⁸ Karel Schweiger.

njih mnogi nesocialistični, demokrasko usmerjeni inteligenti. Po smrti dr. Dermota (L. 1913), tedaj odvetnik v Gorici, je prevzel uredništvo dr. Tuma ter v marčni številki objavil svoj odločno marksistični program.

K spisu dra. Drtine "Vseučiliška ljudska predavanja" je napisal Anton Dermota v št. 8 Naših Zapiskov iz leta 1904. "dodatek", v katerem pravi:

"Novo stranko' so nazvali skrbni ljudje skupino mladih elementov, zbirajočo se na prijateljskih sestankih in razmotrivajočo vprašanje, kako bi se v obstoječih razmerah mogli udeležiti tako zvanega dela za ljudstvo. Razna sumničenja in podtikanja so letela na 'Innominato',³⁹ kakor so zopet drugi nezaupneži krstili omenjeno družbo, krožile so razne bajke - naivne in neutemeljene, ki se niso razpršile niti potem, ko je ta skupine stopila v javnost, ki si je bila odgovorila navedeno vprašanje..."

"Prvi predpogoj za osnutek in trajni in častni obstoj univerze na Slovenskem niso gmotna sredstva, ni denar, ampak duševni fond. Ljudje in znanstvena literatura sta prva in poglobitna činitelja pri rešitvi našega vseučiliškega vprašanja..."

"Vršimo pripravljalno delo za bodočo učeno univerzo, za zdaj ljudsko univerzo. In poleg drugih sredstev za uresničenje ideje ljudske univerze - nekakšne vseučiliške ekstenze tedaj - najuspešnejše lahko uporabljamo poljudno-znanstvena vprašanja..."

"Smer celemu postopku: Smo proti reakciji. Hočemo biti boljši in popolnejši nego so naši reakcionarjci. Dokazati hočemo svojo resno voljo z delom. V delu hočemo biti boljši od reakcionarcev. In v življenju".

"Pričeli smo s celim ciklom predavanj v Logatcu, v Dražgošah, v Selcah nad Škofjokoloko, v Zagorju na Notranjskem v Velesovem, v Zagorju ob Savi. Prvo predavanje je bilo 7. aprila 1904. Predavatelji so bili: Anton Dermota, odvetn. Kandidat prof. Ivan Franke, Fran Gärtner, prof. Robert Kenda, odvetnik dr. Fran Novak, odvetnik dr. Vladimir Ravnihar, zdravnik dr. Ivan Robida, zdravnik dr. Josip Stojc in odvetn. kandidat dr. Konrad Vodušek. Predavanj je bilo 18 pri 1180 poslušalcih".

"Tega začetka, dasi je skromen, se predavateljem v naših razmerah ni treba sramovati. Nasprotno: če bi bil tudi še skromnejši, bi lahko pokazali nanj s ponosom. Kajti storili so to sami od sebe in sami iz sebe uvidajoč, da so razmere rodile tako potrebo. Naglašati se pri tem mora, da med predavatelji ni bilo še nobene formalne organizacije, da se bo ta še le osnovala v obliki društva Akademije; predavatelje in sploh to skupino mladih je medsebojno vezala samo skupna ideja o potrebi ljudskih znanstvenih predavanj pri nas".

"Naš namen je bil: 1.) da se preiskusi teren in razmere, je li to podjetje pri nas mogoče izvesti z uspehom in

2.) da se dokaže, da se bo pozneje, ko bo formalno društvo osnovano, to delo gotovo na širši in trdnejši podlagi posrečilo - in skratka,

3.) da se dokaže potreba društva Akademija in da ima ta skupina mladih pravico vsled tega zahtevati od vse slovenske javnosti, da jih ne ovira v ti dobri stvari. Vse to troje je sedaj dokazano. Predavatelji in cela javnost naj iz tega dokaza izvajajo posledke za nadaljevanje zapričetelega dela - pa bomo imeli, dasi v morda ponížnejši obliki nego drugod in nego bi bila državna univerza, svoje domače slo-

³⁹ Innominata (lat.), neimenovana.

vensko vseučilišče, čigar duševni zaklada bodo vsem odkriti in pristopni. To pa bo di in bode uvod za pravo akcijo, da nam bo država prisiljena dati slovensko univerzo. Vsa pojasnila daje dr. Vladimir Ravnihar v Ljubljani”.

Meseca septembra 1904. smo na to ustanovili **“Akademijo, ljudsko-izobraževalno društvo v Ljubljani”**. Na občnem zboru so me volili za predsednika, Antona Dermoto za tajnika. Na eno prvih odborovih sej se je sklenilo, da se pomembnejša predavanja natisnejo v Naših Zapiskih, da jih bo na ta način deležno širše občinstvo. V februarški številki Naših Zapiskov l. 1905. je Anton Dermota o Akademiji napisal idejni članek, v katerem seznanja javnost z jedrom društvenih pravil in z društvenim namenom. Med drugim pravi: “Treba pri nas izobrazbe. Duševno obzorje našega ljudstva moramo razširiti in poglobiti. Za organizirano delo smo morali dobiti društvo Akademija, da bi se v enem središču koncentrirali vsi življi, ki bi jim bilo do kulturnega dela. Kaj je za nas kulturno delo? Vse, s čimer pobijamo reakcijo. Zahtevamo pa še več: hočemo višjo kulturo, popolnejšega življenja. ‘Zrevolucionirali bomo duhove. (Ibsen)’.

“Odklanjamo vsako podtikanje, da snujemo politično stranko, strujo, smer. Če pa hočemo umevati politiko res kulturno, potem je naše kulturno delo, so naši kulturni cilji bolj politični, nego vsa dosedanja slovenska ‘politika’ skupaj. In sicer zato, ker je pojem kulturnega dela mnogo, mnogo širši in obširnejši, nego pojem političnega delovanja”.

Članek je nekakšen odgovor na vesti v časopisju o postanku društva. Dočim je “Slovenski Narod” prinesel samo oklic pripravljavnega odbora za prvi občni zbor, nam je “Slovenec” posvetil cel uvodnik. Skuša rekonstruirati historiat gibanja za ustanovitev Akademije. Pričenja z masarykovci, omenja “Naše Zapiske”, navaja dosedanja predavanja in v zvezi ž njimi dobesedno del našega oklica. Predavanj, da so se udeleževali le liberalci, vseučilišče pa da je samo zunanja bordura našega programa. Na to pravi:

“Poleg besedi, ki kažejo smisel za resno delo pa beremo tudi to le: Stopimo med narod... pokažimo mu krasoto in veličanstvo prirode, pred katere pojavi, strogo po zakonih se vršečih () naj ne trepeta..., navdajmo ga z ono močjo in samozavestjo, katero daje edino veda in znanost, očiščena vsake metafizične primesi!”

“Hvaležni smo za to odkrito besedo. Preveč hinavstva izkušamo od liberalcev, da ne bi z nepritajenim veseljem pogledali v oči nasprotniku, ki ne skriva svojih misli. Brez metafizične primesi, to se pravi strogo pozitivistiško, v okviru empiristiške metode, to se pravi seveda tudi brezreligioznih načel, brez Boga, brez ideje svobodne volje in nesmrtnosti duše. “

“Malo čudno se sliši beseda brez metafiziške primesi v oklicu, ki ves mrgoli metafiziške ideologije, ki razlikuje med naravnim bogastvom in dušnimi darovi in zmožnostmi, ki opozarja na duševne pripomočke in dušne fonde, ki se ogreva za hrepenenje po resnici in hvali nravnost in strpnost. “

“Bomo videli! Po vsem, kar vemo dosedaj, nastopi mlada četa skoraj gotovo po mestih. Sklepati smemo, da ne bo imela samo predavanj o predmetih raznih empirijskih ved, marveč da bo izkušala širiti svoje svetovno naziranje, svojo filozofijo in torej tudi svojo metafiziko med ljudstvo. Predobro poznamo moderne struje, kjer so se učili naši bodoči akademijci; zvok njihovih fraz nam je že izdavnica domač. Naj si zapišejo v svoj album, da smo na boj za resnico tudi mi pripravljani. A resnice in nravnosti ni brez metafizike. Protireligiozni in seveda protikrščanski

značaj bodo kazali novi možje odkrito. Očitno jih bomo tudi mi pobijali v tem oziru. Resen in stvaren boj bo pa mogoč le toliko časa, dokler ne potonejo, kakor že toliko njihovih prednikov, po par poiskusih v jalovih mlakužah liberalne gostilniške politike. Mi jim ne želimo tega konca, dasi je njihov začetek razglašen v uredniškem delu glasila vseh propadlih socialnih, kulturnih in političkih reformatorjev - v 'Slov. Narodu'!"

Članek je, kakor videti, pisan dostojno, vendar je odklonilen. Ne meneč se za ta pozdrav, kakor tudi ne za hladen sprejem pri Slov. Narodu smo šli na delo. V prvem poslovnem letu (1905.) smo imeli v mestu in na deželi 65 predavanj s 14.812 udeleženci. Predavanja so bila medicinske, socialne, naravoslovne, gospodarske in literarne vsebine. V poslovnem letu 1905/06 je bilo 22 predavanj. Skupaj s akadem. ferijalnim društvom "Prosveto" (stvaritev narodno-radikalnega dijaštva - Gregor Žerjav) in z "Ljubljanskim Sokolom" smo pripravljali ustanovitev javne ljudske knjižnice in čitalnice v Ljubljani. Spremenili smo pravila v tem pravcu, da morejo postati člani Akademije tudi društva in korporacije. Pristopilo je društvu 11 čitalnic in bralnih društev. Med njimi jako agilno društvo "Ljudski oder" v Trstu, ki je samo v enem letu priredilo 14 predavanj in je med predavatelji bilo 7 članov Akademije. V načrtu so bile: delavske šole, počitniški vseučiliški kurzi in reformiranje čitalnic in bralnih društev.

Poslovno leto 1906/07 zaznamuje 32 predavanj. Pomemben korak za slovensko kulturno življenje je napravila Akademija v tem letu s tem, da je priredila v Ljubljani **predavanje vseučiliških profesorjev iz Zagreba**. Na iniciativo prof. dra. Ilešiča in po posredovanju vseučil. profesorja Vjekoslava Klaića v Zagrebu je predavalo osem hrvaških vseučiliških profesorjev: dr. Albert Bazala "o etiki in politiki" (predavanje smo dali ponatisnit v posebni brošuri), dr. Lazar Car "o vzroku smrti", dr. Gorjanović-Kramberger "o pračloveku - homo primigenius", dr. Janaček "o metalurgiji potom elektrizole", dr. Izo Kršnjavi "o prosvetnem delu frančiškanov na Hrvaškem", dr. Ferdo Šišić "o Dalmaciji", dr. Fran Marković "o pesmih Simona Gregorčiča".

Deputacija Akademije - dr. Ilešič, dr. Lončar in jaz - je po završenih predavanjih šla v Zagreb, da izreče zahvalo za pomoč vseučilišču v Zagrebu. Sprejel nas je rektor dr. Bauer - kasnejši nadbiskup - v prisotnosti vsega senata. Obljubil nam je, da nas bo zagrebško vseučilišče podpiralo tudi nadalje z željo, da čimprej dosežemo slovensko vseučilišče v Ljubljani. Zvečer smo bili gostje društva: Braća Hrvatskog Zmaja.

Tega leta se je **odprla "Simon Gregorčičeva javna knjižnica in čitalnica v Ljubljani"**. V nje odboru so bili člani "Akademije", "Prosvete" in "Sokola" ter odposlanec Mestne občine ljubljanske. Tudi temu odboru sem načeloval kot predsednik. O dosedanjem delu Akademije smo izdali tiskano poročilo, ki v njem objavljamo načrt za bodoče delo: tečajji za analfabete, centralizacija vseh slovenskih izobraževalnih društev, vzorna pravila zanje, knjižničarstvo. V odbor Akademije sta stopila prof. Pavel Grošelj in dr. Gregor Žerjav.

Res so nam tudi v poslovnem letu priskočili na pomoč vseučiliški profesorji iz Zagreba. Predavali so:

- Dr. Ernest Miler "o opravičenosti sociologije"
- Dr. Hinko Hranilović "o geografiji in geografičnem položaju jugoslovanskih ozemlj"
- Dr. Albert Bazala "o etiki in nacionalni ekonomiji"

- Dr. Anton Heinz "život v podzemnem svetu"
- Dr. Gjuro Šurmin "Slovenci in Hrvati u prvoj polovini XIX. vijeka"
- Dr. I. Šilović "Uvjetna osuda in uvjetni dopust"
- Dr. Ferdo Šišić "Hrvati i Madjari od 1790 do 1868".

S tem sem v širokih potezah orisal postanek društva Akademije ter njega pomen in razvoj. Sedaj naj se pa povrnem nazaj v l. 1904.

Zaradi popolnosti naj omenim, da sem v letu 1904. prevzel uredništvo "**Občinske uprave**", ki jo je kot strokovno glasilo za občine izdajal tiskarnar Dragotin Hribar iz Celja. Bil sem štiri leta njen urednik, potlej jo je Hribar prepustil SLS. Konec leta 1904. je jela izhajati "**Jeseniška Straža**" za utrditev slovenstva na ogroženih Jesenicah. Izdajatelja sva bila jaz in dr. Anton Švigelj. Urednik je bil jurist Ernest Cham (kasnejši renegat in sodnik v Beljaku). Tiskala jo je Lampretova tiskarna v Kranju.

Od sokolskega zleta meseca julija 1904. dalje so bile mrzlične priprave za ustanovitev "**Slovenske sokolovske zveze**". Sestavili smo pravila Zveze. Hodil sem po deželi od društva do društva ter imel predavanja o ideji sokolski, tako n. pr. v Kamniku, na Jesenicah, v Postojni, v Ilirski Bistrici. O Sokolstvu sem predaval tudi na obč. zboru akad. ferialnega društva "Prosveta" (15. 3. 1904). Predavanje je prinesla "Omladina" glasilo narodno-radikalnega dijaštva.

Pravila smo morali predložiti ministrstvu za notranje zadeve. Ker je šlo za zvezo društev, ki so imela svoj sedež v raznih pokrajinah. Izprva nam je notranje ministrstvo pravila zavrnilo, iztaknivši v pravilih točko, iz katere je izvajalo sklep, da bi se Zveza utegnila udejestovati politično. Po posredovanju naših poslancev (dr. Miroslav Ploj) je ministrstvo z razpisom z dne 16. julija 1905. odobrilo pravila. Občni zbor Zveze je bil sklican na dan 1. oktobra 1905. V času do 1. oktobra je imelo slovensko Sokolstvo nekaj nastopov, ki so vsi dokazovali upravičenost in potrebo snujoče se Zveze. Dne 6. avgusta 1905. je bil veličasten izlet na Jesenice, po katerih so bili jeli grabiti nemški kremplji. Udeležilo se ga je pod mojim in dr. Murnikovim vodstvom nad 300 Sokolov. 10. septembra smo se korporativno udeležili slavnosti odkritja Prešernovega spomenika v Ljubljani. 16. septembra pa sem vodil večje odposlanstvo na svečanost od 30 letnici Hrvatskega Sokola v Zagrebu.

V slovenskem Sokolstvu se je imelo kot nekaj samo po sebi umevnega, da bom na čelu Slovenske sokolske zveze kot starosta, dr. Murnik pa načelnik. Nihče ni osporoval teh kandidatur. Kake politične reprezentance (dr. Tavčar) Sokolstvo, ki se je rekrutiralo iz raznih slovenskih pokrajin z različnimi političnimi odtenki, ni hotelo. Tik pred glavno skupščino pa pride k meni dr. Windischer, tajnik Ljubljanskega Sokola, z zahtevo, naj odstopim od kandidature v korist dr. Murniku. Dr. Franc Windischer je bil takrat tajnik Zbornice za trgovino in obrt, dru. Murniku podrejen. Iznesel je razloge, ki jih je potlej izvajal tudi na skupščini, ki pa sem mu jih sproti zavračal. Izjavil sem, da v tem trenutku pač ne morem odstopiti od kandidature, ki mi jo je bilo ponudilo Sokolstvo, ker to ni več odvisno od mene samega. Če bi bil dr. Murnik kedaj prej izrazil svojo željo, da se mu hoče časti staroste, drage volje bi mu prepustil to mesto. Ker pa ga sili h kandidaturi, ki je gotovo ni bil želel, čisto navadna intriga iz političnih nagibov, moram vztrajati na svoji kandidaturi prav kot Sokol, ki mu mora biti na tem, da ostane Sokolstvo svobodno političnih vplivov.

Intrigo je razkril sam "Slovenski Narod" v svojem poročilu o glavni skupščini z napisom "Sokolstvo na razpotju". V tem poročilu naglaša, da je dr. Murnik sploh

edini mož, ki ima vse potrebne zmožnosti, voditi Zvezo, ker je Zveza brez dr. Murnika ne-smisel. Logično, samo da je "Slov. Narod" hoté prezrl važno premiso, da je bil dr. Murnik prvenstveno določen za **načelnika** Zveze, ki je prav tako mero-dajno, če ne celo merodajnejše mesto, kakor je mesto staroste. Nato pa poročilo izvaja, češ da so na Štajerskem začeli rogoviliti, da mora Zveza biti taka, da bo ž njo zadovoljna duhovščina in "s tem zanesli politiko v sokolstvo"; da je bil na sokolski slavnosti na čelu Zveze mož, ki je politično kar mogoče brezbarven, da je bilo sklenjeno, da se voli dr. Ravnihar, čigar oseba se je zdela zarotnikom garancija, da bo Zveza taka, da bo ž njo zadovoljna duhovščina; v Sokolstvu mora vladati "napredni duh", kdor ni naprednjak, ta ni Sokol, pa naj vsak dan obleče rdečo srajco.

Seveda so vsi ti razlogi, kakor bi se reklo, privlečeni za lase. Niti ni res, da bi se bila na Štajerskem izdala kaka parola v navedenem smislu, niti ni res, da bi se bil v Zagrebu napravil kak komplot. Ves Narodov članek dokazuje eno, da se je z gotove strani vlačilo politiko v Sokolstvo in da je ta poiskus ustanovna skupščina Zveze na manifestacen način odbila. Nekaterim gospodom okoli Slov. Naroda je bila pač neprijetna moja oseba, ki se jim ni marala vdinjati za vsako ceno.

Žal je nasedel intrigi dr. Murnik. V svojem naknadnem pojasnilu pravi, da se je branil v poslednjem trenutku ponudene kandidature, da pa jo je končno sprejel, ker se je bal, da bi sicer prišlo do razdora v Sokolstvu. Dr. Murnik naj bi se prašal, od katere strani je grozil razdor? Od one, ki mu je bila ponujala kandidaturo. Mala klika, proti kateri je stala velika večina Sokolstva.

V takem ozračju torej je zborovala ustanovna skupščina Zveze, v mali dvorani "Narodnega doma". Navzočih je bilo 119 delegatov in mnogo članstva Ljubljanskega Sokola. Zborovanje je pričel dr. Tavčar kot starosta Ljubljanskega Sokola, ki se je trudil biti objektiven, čeprav ni mogel prikriti, na kateri strani so bile tega dne njegove simpatije. Kot prva točka dnevnega reda je bila volitev staroste. Namesto da bi predsednik takoj odredil glasovanje, je prepustil razpravo o osebi, ki naj bi prišla v poštev kot kandidat.

Kot prvi se je oglasil za besedo dr. Josip Kušar, tedaj že odvetnik v Kranju in menda starosta Gorenjskega Sokola. Predlaga za starosto dra. Tavčarja. Dr. Tavčar ponovno izjavi, da odklanja kandidaturo. Dr. Kušar na to nadaljuje, češ da je nujno potrebno, da se izbere za starosto Zveze zanesljiv in odločen pristaš **narodno-napredne stranke** (prigovori in hrup v ozadju) in takšna oseba, ki bi dajala dovolj jamstva, da bo čuvala sokolsko idejo neomadeževano. Za to mesto je na vsak način najbolj sposoben dr. Murnik, kateremu naj vsi Sokoli izkažejo svoje zaupanje s tem, da ga volijo za starosto. Vi ga morate voliti, mi zahtevamo, da ga volite (glasni ugovori, "mi se ne damo terorizirati, mi hočemo svobodne volitve").

Splošen vtis je bil, da ga je dr. Kušar s svojo politično kandidaturo in s svojim nastopom polomil in da si opozicija ni bila mogla izbrati bolj nerodnega korteša.

Odgovarja mu mirno in stvarno dr. Dragotin Treo, starosta "Goriškega Sokola". Oba kandidata dr. Murnik in dr. Ravnihar sta naprednega mišljenja. Naj se torej pri volitvah dovoli popolna svoboda. Odločno mora prigovarjati mnenju, da bi moral starosta Zveze biti pristaš gotove stranke (dolgotrajno odobravanje, ugovori). Varujmo se strankarstva, čuvajmo se politike v Sokolu (ploskanje).

Kot nadaljni govornik nastopi dr. Windischer. Naj navedem njegova izvajanja kakor tudi moj odgovor dobessedno tako, kakor je poročalo časopise.

Govornik smatra z ozirom na to, da se govori o nasilni in razsežni agitaciji proti

dru. Ravniharju "z neke stranke", za potrebno obrazložiti, zakaj je dve tretjini odbornikov ljubljanskega Sokola in večina delegatov zoper izvolitev dra. Ravniharja. Poudarja pa izrecno, da je vse te nagibe že v soboto povedal dr. Ravniharju v lice, ki pa je vzklic temu vztrajal pri kandidaturi, od gotove strani predobro pripravljeni. Govornik pravi, da tudi po njegovi sodbi spada v prvi vrsti na mesto staroste dr. Tavčar, ki si je pridobil odličnih zaslug za slovensko Sokolstvo, zlasti pa za ljubljanskega Sokola. Ker pa dr. Tavčar odločno odklanja častno to mesto in je obveljalo mnenje, da slovenskemu Sokolstvu ni treba jemati za najodličnejša mesta može, ki so sicer zaslužni, pa se ne udeležujejo aktivno sokolskega gibanja, so morale za kandidaturo odločiti zasluge, pridobljene s sokolskim delom. V poštev sta prišla brata dr. Ravnihar in dr. Murnik. Odločali so zgolj stvarni razlogi, osebnosti so bile vsem tuje. Ne odrekamo bratu Ravniharju delavnosti in tudi ne zaslug za sokolstvo. Pokazal se je ob mnogih prilikah požrtvovalnega, izlasti ob zastopstvih. Če se je pa odločilo zoper njega, leži vzrok v tem, da imamo bolj zaslužnega brata, nadalje da pri njem nismo na jasnem, kaj misli in hoče?! (Oho! Mi že vemo, kaj hoče!). Njegovi sicer navdušeni govori dopuščajo tolmačenje na to ali ono stran. (Burni prigovori: To ni res!). O možu pa, ki ga postavimo na mesto staroste, moramo dobro vedeti, kakšnega mišljenja je, ker bo prihajal često v položaj, da mu bo govoriti v imenu slovenskega sokolstva. (Klici: "Res je! Dobro!") Brat Ravnihar je **predsednik društva "Akademije", ki je nedavno proglasilo za svoje glasilo socialno-demokratsko revijo "Naši Zapiski"**. Zategadelj smo mnenja, da predsednik tega društva ne more biti vodja slovenskega sokolstva, ki nad vse povdarja narodnostno idejo. Govornik izjavlja, da je sam član "Akademije" in se strinja z načeli, na katerih je bila ustanovljena. Ne more se pa strinjati z vladajočo strujo. Spojljivosti med mestom predsednika "Akademije" v teh razmerah in med mestom staroste Sokolske zveze ni ustvariti! (Klici: Res je! Tako je! Na drugi strani prigovori). Narodnost tu - mednarodnost ondi. In zakaj se je velika večina v odboru ljubljanskega Sokola odločila za dra. Murnika? Brat Murnik je duša slovenskega Sokolstva. Če je kandidiran brat Murnik, se mu mora umakniti vsak drug slovenski Sokol! (Klici: Res je! Dobro! Prigovori). Ž njim se ne more enačiti noben drugi. Kdor je za to, da se vodi slovensko sokolstvo v sokolskem duhu ter v znamenju sokolskega dela, volil bo našega brata Murnika. (Ploskanje na eni, prigovori na drugi strani).

Na ta izvajanja, ki so zadela neposredno mojo osebo, seveda nisem smel molčati, čeprav se mi je videlo neokusno, govoriti v lastni stvari.

Skušal pa sem se obvladati ter sem omejil obrambo na najmanjšo mero. Dejal sem:

Bratje Sokoli! Pred seboj imate žalostno sliko naših razmer: boj osebe proti osebi. (Pritrjevanje in prigovori). Oprostite mi torej, da posežem v debato na obrambo ne toliko svoje osebe kolikor svojega dela. Res je, da mi je brat dr. Windischer že sinoči ravno isto povedal kakor danes, a pozabil je omeniti, da jaz nisem mirno poslušal njegovih očitanih, temveč je na vsako očitanje dobil primeren odgovor. (Dobro klici). Ne bom se opravičeval, bratje Sokoli, ker nimam ničesar opravičevati. Moja vest je tako čista, da lahko stojim z jasnim pogledom pred Vami (Viharno odobravanje). Ako vzklic temu odgovarjam napadom dra. Windischerja na mojo osebo, storim to zategadelj, da Vam dokažem, da človek, ki mi kaj tacega očita kakor je to storil predgovornik: ali zavija resnico ali pa sploh ne pozna mo-

jega dosedanjena delovanja. (Dobro dobri-klici). Dr. Windischer dvomi nad mojo odločnostjo, češ da se ne ve, kaj hočem. Za svoje trditve je se-ve dokaz ostal dolžan. Akademija! Hinc illae lacrimae!⁴⁰ To društvo smo snovali javno. Na dotični sestanek smo povabili vse merodajne politike naše, ki so odobrvali postanek tega novega društva. Akademija je društvo za širjenje izobrazbe v slovenskem narodu. S tem je povedano vse. Društvo ni politično, a njegovo delovanje je obrnjeno proti vsaki reakciji. To smo jasno izrazili v svojem programu. Da bi bili "Naši zapiski" naše glasilo, ni resnično. Res pa je, da smo sklenili, naj člani svoja znanstvena predavanja priobčujejo v "Naših zapiskih" (Klic: Saj to je ravno isto, zakaj pa ne v slovenskih leposlovnih listih?!). Ker so "Zapiski" edina revija, ki jo imamo Slovenci. (Pritrjevanje. Klic: Ne Slovenci, socijalnodemokratje!) Res je nadalje, da so v našem društvu zastopane razne struje: so realisti ali če hočete tudi Masarykovci, socijalni demokrati, znanstveniki pa tudi odločni nacionalisti. Na svojih sestankih razmotrivo akademično in svobodno razna, tudi politična vprašanja s stališča vseh teh struj; toda na zunaj nastopamo enotno, vse naj družijo pozitivno delo. Sicer pa bi me morala Akademija sama desavouirati, ako bi bila taka, kakor to trdi o njej dr. Windischer, kajti kot član Akademije sem hodil predavat o - sokolstvu! (Živahno odobravanje). Za priče kličem brate iz Kamnika, Jesenic in Postojne, da-li nisem vedno na vseh svojih predavanjih zastopal čiste sokolske ideje. (Res je! Potrjujemo!) Sicer pa Vi, brat dr. Windischer, niste dosledni. Akademijo smo ustanovili lani oktobra meseca, sklep o "Naših zapiskih" smo storili na eni prvih sej. Občni zbor ljubljanskega Sokola pa je bil letos začetkom leta, in Vi ste me volili - za podstarosto. (Veselost. Dobro - klici, klic: To je čisto kaj družega). Očitati se mi hoče, da nisem narodnjak. Kdo pa je narodnjak. Ali mari tisti, ki ima polna usta fraz, ali tisti, ki še v pozni uri s hripavim grlom poje "Lepo našo domovino", ali celo tisti, ki mu nemška žena vzgaja otroke v nemškem duhu, ali (Velik hrup, na drugi strani burno odbravanje; Dr. Kušar: To so fraze; predsednik dr. Tavčar prekinja govornika, da v tem smislu ne sme nadaljevati). Na kratko končam. Sokol sem že 16 let. Kot Sokol sem vedno jasno povdarjal načela sokolstva: absolutno nrvnost, absolutno svobodomiselnost! Tak sem bil in tak hočem ostali tudi v bodoče. (Dolgotrajno odobravanje in ploskanje).

Pri na-to odrejeni volitvi sem prejel od 119 oddanih glasov - 82, dr. Murnik je dobil 35 glasov, dva (od teh eden moj) dr. Tavčar. Delegati so pozdravili izvolitev z burnim odobravanjem. Sokoli so me dvignili na rame ter me nosili po dvorani. Dr. Tavčar, dr. Windischer, Malovrh (urednik "Slov. Naroda") dr. Kušar in nekaj Kranjskih Sokolov je zapustilo dvorano. Nekateri so se obnašali prav nedostojno, kričali v dvorano in žugali s pestmi. Dr. Kušar mi je zaklical: "Abzug"! To postopanje je jedrnato ožigosal dr. Treo rekoč, da je običajno parlamentarno in demokratsko načelo, da se manjšina uklanja sklepom večine. Odhajajočim kričačem je ob burnem odobravanju zaklical, da jim nedostaje sokolskega duha, da ne poznajo enakosti, bratstva in ne spoštujejo svobodnega prepričanja in svobodne volje. Dr. Murnik izjavi na to, da ne more prevzeti mesto načelnika, ker vidi, da ne uživa zaupanja ter se tudi odstrani.

⁴⁰ Hinc illae lacrimae (lat.), "zato te solze", to je torej pravi vzrok. Citat je vzet iz Terencijevega dela *Andria* 126, 1; primerjaj tudi Horacij, *Epistularum libri I*, 19, 41.

Na izkazanem zaupanju sem se zahvalil rekoč, da je moj program sokolska ideja in ta je tako absolutna, tako ena edina, da naj pride ta ali oni starosta, ta ali oni načelnik, pa je ne more izpremeniti. Za podstarosti sta bila izvoljena dr. Treo, starosta Goriškega Sokola in dr. Josip Karlovšek, starosta Celjskega Sokola, za načelnika soglasno dr. Murnik. V opoldanskem odmoru smo šli k dru. Murniku na dom, da mu sporočimo izvolitev, ki je dokazala neomejeno zaupanje vanj in da ga prosimo, da izvolitev sprejme. On pa je vztrajal na svojem stališču. Na popoldanskem zborovanju je bil za načelnika Zveze izvoljen Josip Smertnik, načelnik Celjskega Sokola.

O zborovanju Zveze so prinesli obširna poročila vsi slovenski časopisi zlasti izčrpno tržaška "Edinost", celjska "Domovina" in kamniški "Naš List". "Slovenski Narod" je poročilo obarval po svoje. Tudi "Slovenec" je pristavil svoj piskrček ter prikazal zborovanje Zveze kot Tavčarjev poraz, očitajoč mu nedoslednost, ko njegov organ o novi struji v Sokolstvu piše enkrat, da so klerikalci, v isti sapi pa, da so socialni demokrati.

Nekaj časa po skupščini so se še pojavljale polemične notice v časopisju, potem je vse utihnilo. Najbolj stvarno je zaključila debato tržaška "Edinost", ki piše:

"Sokolstvo na - razpotju? (Dopis.) S tem klicem je 'Slovenski Narod' z vso resnostjo presenetil slovensko javnost dan po zborovanju 'Slovenske sokolske zveze'. In zakaj je sokolstvo na razpotju? Enostavno s tega razloga, ker je propadla kandidatura, ki so jo hoteli vsiliti sokolstvu trije ali štirje gospodje celo proti volji njihovega kandidata - dra. Murnika. Da 'Slovenec' izrablja zborovanje Sokolske zveze v svoje kalne namene, je popolnoma naravno in ravno tako samo po sebi umevno je, da bo skušal vodo napeljati na svoj mlin. Nikakor pa se ne moremo spoprijazniti z mislijo, da se podobnih sredstev poslužuje list, ki je bil doslej zaščitnik sokolstva. 'Slov. Narod' sicer povdarja, da je njegovo poročilo o ustanovnem shodu Sokolske zveze 'popolnoma objektivno', toda ni nič manje nego to, tako glede opisovanja tega zborovanja kakor glede posledic, ki jih izvaja vsled njemu neljubega izida volitve zvezinega staroste. Vsi vdeležniki zborovanja, razen kar jih sedi v 'Narodovem' uredništvu, so si bili v svoji sodbi edini, da 'Narod' zavija resnico, da ne opisuje stvari tako, kakšna je v resnici bila, da ji daje pomen kakršnega nima, da si izmišljuje stvari, ki se nikomur niti sanjale niso in da s tem svojim delom ne blati in trga samo novo ustanovljene 'Zveze' temveč vse slovensko Sokolstvo".

"Oglejmo si nekoliko in 'popolnoma objektivno' vso stvar! Šlo je za mesto staroste. Kdo je prišel tu v poštev? Dra. Murnika smo smatrali vsi že z vsega početka načelnikom Zvezi. Niti misliti si ga nismo mogli v kaki drugi funkciji, ravno tako malo, kakor ustanovitelja sokolstva Tyrša, ki bi se bil v obraz smejal vsakomur, ki bi ga bil hotel posaditi na sedež kakega staroste. Dr. Vaniček uživa v Čehih ime kakor naš dr. Murnik; njegovo ime se blesti v enaki višini z drom. Podlipnim, drom. Scheinerjem in drugimi. Pa vprašajte dra. Vanička, ali bi kdaj hotel postati starosta - svazu?! Taka misel je popolnoma izključena tako pri njem kakor pri vseh družih čeških Sokolih. Tej misli smo se privadili tudi glede dra. Murnika. Saj bi kakor načelnik tisočkrat več lahko koristil 'Zvezi', nego kakor starosta, ki je več ali manje le reprezentativne vrednosti. Da bi pa dra. Murnika, ustanovitelja tehničnega dela v slovenskem sokolstvu, pustili že danes obsedeti na mestu, od koder bi reprezentiral: to veliki večini slov. sokolstva ni šlo v glavo. Saj mora dr. Murnik sam priznati, da njegovo delo še ni završeno, da je na ustvarjenem temelju

še treba graditi in spopolnjevati, da imamo komaj orodje od naše stavbe. In da bi dr. Murnik to delo v 'Zvezi' dovršil ravno kakor načelnik, to je dokazal v ljubljanskem Sokolu, ki ga je bil prerodil poleg raznih starost in podstarost, pa tudi vzklic njim. Iz teh stvarnih razlogov ni nihče mislil - in menda on tudi ne - na kandidaturo Murnikovo kakor staroste. "

"Prišel je v poštev dr. Tavčar, kakor starosta ljubljanskega Sokola, ki pa je odločno odklanjal vsako kandidaturo. Vrsta je bila torej bila na dru. Ravniharju, podstarosti ljubljanskega Sokola. On faktično vodi ljubljanskega Sokola že štiri leta in nihče ne more trditi, da ne bi bil častno izpopolnjeval svojega mesta. Celó njegov obtožitelj dr. Windischer mu je moral priznavati resničnih zaslug in požrtvovalnosti. Dr. Ravnihar se aktivno udeležuje podrobnega sokolskega dela: on telovadi, obiskuje vse sokolske izlete, hodi zastopat svoje društvo kamorkoli, hodi predavat o sokolstvu, zastavlja svoje moči ob ustanovljanju novih sokolskih društev, piše o sokolstvu. Preko dra. Ravniharja, ki je poleg tega svojim Sokolom v resnici brat, kar tako meni nič tebi nič nismo mogli. To bil bili morali v Ljubljani vpoštevat pred vsem, ne da bi se bilo ravno treba sklicevati na takt."

"Tu pa je prišla čez noč na površje kandidatura Murnikova. In sicer (kar radi priznavamo) sugerirana mu od druge strani. Nočemo preiskovati, je li bil dr. Murnik, kakor je to trdil njegov 'einpeitscher' dr. Windischer, v resnici kandidat odbora ljubljanskega Sokola, saj bi to moral naznaniti, kakor odborov sklep, starosta; tudi nočemo trditi, da je dr. Windischer odbor ljubljanskega Sokola angažiral kakor vililen maneuver, temveč slutimo, da se je tajnik ljubljanskega Sokola le slabo izrazil. Potem pa je pač neodpustno, da se ni iskalo in našlo sporazumljenja v odboru ljubljanskega Sokola. Prepričani smo namreč, da bi se dalo doseči popolno sporazumljenje med kandidatom, ki jima obema prisojamo toliko sokolskega duha, da bi upoštevala z nasprotne strani navedene argumente proti eni ali drugi kandidaturi. V tem slučaju proti dru. Ravniharju pač ne bi bilo treba prihajati z razlogi, kakor jih je navajal na zborovanji 'Zveze' tajnik ljubljanskega Sokola, o katerih resničnosti niti sam ni bil videti prepričan, kamo-li, da bi ž njimi prepričali nas! Bili so samo pretveza, agitačno sredstvo, ki se je hotelo prikriti ž njimi narodno insceniranje Murnikove kandidature. Več odkritosrčnosti. Popolnoma umevamo položaj dra. Ravniharja, da v zadnjem trenutku, potem ko je bil že takorekoč proglašen kandidatom, ni mogel več umakniti kandidature tudi nasproti dru. Murniku ne, posebno ne, ker se mu ni bilo prej prišlo odkritosrčno nasproti. Ne bi spoštoval samega sebe, ako bi dr. Ravnihar opustil kandidaturo potem, ko se je za njegovim hrbtom in iz odbora, ki mu on predseduje, pričela agitacija proti njemu in za drugega kandidata. Kakor se je v tem slučaju postopalo proti dru. Ravniharju, je napravilo na vse najslabši vtis in prepričana naj bosta tako dr. Kušar kakor dr. Windischer, da sta s svojim nastopom odvezla dru. Murniku najmanje 20 ali 30 glasov. Tako se ne postopa proti bratu Sokolu! Videti je bilo, kakor da se je z 'gotove strani' porinilo v ospredje dra. Murnika le zato, da bi se ubilo - dra. Ravniharja! Obžalujemo, da dr. Murnik ni izprevidel, kar ga tirajo njegovi 'prijatelji', katerih nerodnost je blamirala vse slovensko sokolstvo, ter je prav po nepotrebnem in neupravičeno dala ljudem v zobe dra. Tavčarja in kranjsko narodno-napredno stranko. "

"Tak je torej dejanski položaj vse te zadeve. Jasno je, da politika ni igrala prav nobene vloge, niti na strani dra. Murnika, niti na strani onih, ki so volili dra. Rav-

niharja. To vesta prav dobro oba ljubljanska slovenska dnevnika. Zato pa je trditev upravičena, ako rečemo, da zavijata resnico, ako zvajata stvar na politično polje. 'Slovenec' skuša položaj izkoristiti proti dru. Tavčarju in narodno-napredni stranki, proti kterima pa niti eden udeležnikov zvezinega zborovanja ni mislil nastopiti. 'Narodov' dopisnik pa skuša sedanje neprijetno stališče Murnikovih 'ein-peitscherjev' olepšati na vse graje vredni način, češ, da se je sokolstvo zvodilo v neko - menda celo klerikalno-politično strujo. Taka pisava pač ni poštena. Da pa ne koristi niti slovenski stvari niti slovenskemu sokolstvu, za katero se na drugi strani 'Narod' toliko ogreva: to si on lahko preračuna sam. "

■ Ta izvajanja ne potrebujejo nadaljnega komentarja. Opozicija je na to name-ravala izzvati krizo v Ljubljanskem Sokolu. Na svoja odborniška mesta so podali demisijo dr. Murnik, Janko Bleiweis, Bojan Drenik, Henrik Lindtner, Matko Pre-lovšek in dr. Windischer. Podal je svojo demisijo tudi dr. Tavčar, navajajoč kot razloge svojo prezaposlenost. Bil je takrat državni poslanec. Kot podstarosta sem sklical izredni občni zbor Ljubljanskega Sokola na dan 20. oktobra 1905. Med tem sem stopil do dra. Tavčarja in ga skušal pregovoriti, da bi sprejel novo izvolitev kot starosta. Bil je zelo prijazen, kakor da bi se ne bilo nič zgodilo. Vztrajal pa je na svojem sklepu. Po daljšem razgovoru sva našla kompromisni izhod, da naj se na izrednem obč. zboru izvoli kot starosta - dr. Murnik. Izrednega občnega zbora se je udeležili nad 200 članov. V daljšem govoru sem ocenil zasluge dra. Tavčarja kot starosta Ljubljanskemu Sokolu, saj mu je stal na čelu razen v poslovnem letu 1882/83 od oktobra 1895 dalje. Dr. Murnik je bil izvoljen za starosto v vzklikom. Za ostala odborniška mesta sta bili vloženi dve listi. Dobili so Rudolf Vesel, ki je bil kandidat na obeh listah, 206 glasov, dr. Kokalj 120, Lindtner 119, dr. Win-discher 114, ing. Prelovšek 113, Janko Bleiweis 112 glasov. Bili so torej izvoljeni. Na drugi listi so dobili: dr. Novak 93, dr. Oražen, Kavčič, Klemenc po 86, dr. Milan Hribar 59 glasov. Dr. Windischer in ing. Prelovšek sta kasneje odklonila izvolitev. S tem je bila kriza v Ljubljanskem Sokolu odstranjena. Redni občni zbor 26. januarja 1906. že ni kazal nobenih sledov krize. Na tem zboru, ko sem bil ponovno izvoljen za podstarosto, so se volitve vršile z vzklikom.

■ O binkoštih 1906. je bil velik zlet Sokolstva v **Brežicah**, kamor smo sklicali glavno skupščino Zveze. Na zlet so prileteli Sokoli iz sosedne Hrvatske v mnogo-brojnem številu. Korakajoč s kolodvora z zastavami na čelu so nas pred vhodom v mesto ustavili orožniki, češ da v mestu ne smemo korakati v sprevodu. Ne čelu spreveda sva bila jaz in načelnik Smertnik. Opozoritev orožnikov sva kar preslišala in korakala dalje, za nama pa vse Sokolstvo. Orožniki so se umaknili in strumno je spred vkorakal v tedaj nemčursko gnezdo. Narod, ki je prihitel iz vse okolice, nas je burno pozdravljal ter oglušil nekaj žvižgov iz skritih kotičkov.

■ Glavna skupščina se je vršila mirno in v redu. Skupščine se je udeležilo že 16 slovenskih sokolskih društev. Pri volitvah smo bili z vzklikom izvoljeni jaz za sta-rosto, dr. Otokar Rybač starosta Sokola v Trstu in dr. Gvidon Ser nec, starosta Celjskega Sokola za podstarosti, dr. Murnik za načelnika, Bogumil Kajzelj za tajnika, Rudolf Vesel za blagajnika, Bojan Drenik za zapisnikarja. S tem je bila tako nerodno uprizorjena kriza v Zvezi - likvidirana.

■ Dva meseca na to, 8. septembra, je bil veličasten **vsesokolski zlet v Zagrebu**. Hrvati so si bili še pred Slovenci ustanovili svoj Savez, pa je bilo v njih Sokolstvo vsaj številčno močnejše kakor v naši Zvezi. Na zletu je naša Zveza imenitno

nastopila, ne samo po številu - odpeljali smo se v Zagreb s posebnim vlakom - ter po svoji strumnosti in disciplini, ampak tudi v telovadnem oziru kot vsega spoštovanja vredna enota. Zlet je bil izgledno pripravljen ter so ga Hrvati, kar je njihova posebnost, znali obdati tudi z zunanjim bleskom in sijajem. Ban grof Pejačević je vsestranski podpiral prireditev ter se udeleževal vseh javnih nastopov Sokolstva. Močno zastopstvo so poslali Čehi pod vodstvom staroste COS dra. Scheinerja in načelnika dra. Vanička. Pa tudi ostali slovanski narodi Bolgari, Srbi, Poljaki so se odlikovali s svojimi odposlanstvi. Iz Beograda, kjer še ni nilo Sokola, je prispel "Dušan Silni". Na zletu sem imel mnogo posla z reprezentanco, z obiski, z zborovanji in sejami. Imeli smo tudi odborovo sejo Zveze Slovanskega Sokolstva pod predsedstvom staroste dra. Jana Podlipnega. Naj pa omenjam, da sem, dasi so me v prvi vrsti vezale reprezentančne dolžnosti, pri prostih vajah nastopil v vrstah rednih telovadcev. Po zletu so izdali posebno "Spomen spis" v katerem je vsa prireditev podrobno opisana.

Spomladi l. 1906. je bil shod zaupnikov Narodno napredne stranke. Vabili so me, naj tudi formalno stopim v stranko in sodelujem v izvrševalnem odboru. Nerad sem se udal. Izjavil pa sem, da potrebuje program stranke korenite reforme in da mora biti dano tudi jamstvo, da bo program našel svoje izvrševalce. Takoj smo se lotili revizije programa, pri čemer sem aktivno sodeloval in bil na shodu tudi poročevalec o strankinem programu. Na shodu so me izvolili v izvršilni odbor stranke. Moja pripadnost odboru pa je bila kratkotrajna. Že jeseni 1906. sem izstopil iz stranke. Razloge za ta svoj korak sem opisal v pravdi na mojo tožbo proti uredništvu "Jutra" l. 1924. (U VI 723/24). Toženi urednik "Jutra" mi je bil namreč očital politično nestalnost, da se mečem sedaj eni sedaj drugi strani v naročje in to bodisi iz sebičnosti, bodisi iz ambicioznosti, bodisi iz kateregakoli drugega nenravnega razloga; moj politični značaj označuje kot "pilpogačarstvo". V volilnem boju leta 1908. me je namreč dr. Tavčar na nekem shodu, hoteč biti posebno duhovit, ob splošni veselosti svojih vernikov imenoval "pilpogačica".

Na te očitke sem v pravdi obširno odgovarjal v posebnem dokaznem predlogu. Mislim, da storim najbolje, ako radi razumevanja mojega položaja v l. 1906. Reproduciram dobesedno svoja izvajanja v navedenem dokaznem predlogu. Tembolj, ker sem za vse svoje trditve nudil dokaze, dočim moj nasprotnik ni mogel postaviti kakega protidokaza. Žal se dokazi niso izvedli, ker je v pravdi prišlo do poravnave in je uredništvo "Jutra" plačalo vse pravdne stroške.

V dokaznem predlogu izvajam:

Tudi če bi bilo vse tako, kakor trdi moj nasprotnik in tudi če bi bilo vse to dokazano, moram trditi, da dokaza za resnico tega, **kar bi bil moral dokazati**, ni nastopil.

Kajti, ako dela vodilni politik taktične zveze z drugimi strankami, ni to toliko časa nič nedopustnega, dokler ne pride navzkriž z lastnimi načeli ali z načeli lastne stranke. S tako dopustno taktično zvezo namerava ojačati stališče lastni stranki ali uveljaviti svoje lastne politične nazore, ki morajo toliko časa veljati, četudi subjektivno vzeto, kot pravi, dokler so v skladu s tudi v politiki veljavno moralo.

So pa tudi trenutki, ko zahtevajo višji - narodni ali državni - interesi, da išče stranka političnih zvez s strankami, ki so diametralno različnega političnega ali svetovnega naziranja.

Primerov za to ni težko dobiti. Kažem le na dobo med svetovno vojno, ko smo

se takozvane napredne stranke vezale s SLS ter smo vsi državni poslanci v dunajskem drž. zboru, pripadajoči jugosl. plemenu, sedeli v skupnem klubu.

Notorično je dalje, da se je Jugoslovanska demokratska stranka, katere glasilo je "Jutro", pri zadnjih obč. volitvah (1922.) vezala na raznih krajih z najraznovrstnejšimi strankami, tudi s komunistično stranko.

Notorično je, da je bivša Narodno-napredna stranka v bivšem dež. zboru kranjskem nekaj časa imela celo taktično zvezo z Nemci. In vendar dru. Tavčarju nihče ni očital "pilpogačarstva".

Dejstvo je, da je JDS opetovano skušala priti v stik z Narodnimi socialisti ter ž njimi skleniti politično zvezo.

Ne da bi tega hotel očitati voditeljem JDS, poudarjam to zaradi tega, ker moj nasprotnik v svojem dokazu resnice isto taktično potezo šteje meni v greh, ki ga imenuje "pilpogačarstvo".

Usmerjenje politične taktike je vedno stvar trenutnega političnega položaja ter jo je presojati vedno le *ex tunc*.⁴¹ Kar izgleda danes kot greh, je bilo v onem kritičnem trenutku morda umestno in utemeljeno.

Poudarjam torej, da različne politične taktike toliko časa ne moremo očitati polit. voditelju, dokler mu ne dokažemo, da se je poslužil te taktike mala fide⁴² proti svojemu boljšemu prepričanju, zadostivši zgolj nekim tudi v politiki obsodbe vrednim nagibom.

Nobena stranka tudi ni tako homogena, da bi v njej ne bilo raznih struj. Ravno demokratične stranke pustijo pri svojih pripadnikih veljati razna mišljenja in naziranja zlasti glede načina, kako doseči programatične strankine cilje. Vsaka stranka ima svoje desno in svoje levo krilo z vsemi niansami vmes. Zaradi tega pa teh strankarjev še ne bomo označili za "pilpogačarje", če nismo vsi enotnega naziranja.

Še enkrat pa naglašam, da so vsi dokazi, ki jih navaja moj nasprotnik v najboljšem primeru sposobni, da dokažejo ob raznih prilikah uporabo različne politične taktike - kar je kakor povedano ne samo povsem dopustno, ampak tuhtam celo potrebno. Stavljene predlogi in dokazi pa niso niti najmanje sposobni, da so mogli dokazati menjavanje **političnih mojih nazorov**. In še to menjavanje bi bilo zavržno samo v tem primeru, ako bi predlogi vsebovali trditev in dokaz za njo, da sem menjal nazore iz nenravnih in nizkotnih motivov.

Moje politično naziranje je neizpremenjeno od prvega početka, ko sem bil jel politično misliti, to je od mojih dijaških let.

Svoj nacionalizem sem pojmoval vedno v radikalnem pomenu te besede. Nacionalizem mi ni prazna fraza in navdušenje. Moj narod mi je na prvem mestu. Njemu je treba služiti udano pa nesebično, brez kakršnihkoli samopašnih namenov. Služiti pa je treba narodu z okrepitevijo njegovih kulturnih in gospodarskih sil, s tem sporedno pa je z izboljšanjem socialnega položaja vseh njegovih slojev, - sorazmerno in pravično. V tem smislu sem usmeril svoje delo, ki sem ga osredotočil zlasti na kulturnem polju. Od leta 1896. stojim v sokolskih vrstah kot aktiven član in kot funkcionar. Od istega leta dalje z malim presledkom sem deloval v Glasb. Matici bodisi kot pevec, bodisi kot funkcionar. Da ne imenujem drugih društev: "Slovenske

⁴¹ *Ex tunc* (lat.), od takrat, od začetka, t. j. od nekega prejšnjega pravnega trenutka dalje.

⁴² *Mala fide* (lat.), s slabim namenom, zlonamerno.

filharmonije", "Dramatičnega društva", "Slovenske Maticе", društva "Narodni dom", "Jugoslovenske Maticе" ter dijaških društev "Slovenija" in "Sava". Bil sem ustanovitelj "Akademije" in "Simon Gregorčičeve javne knjižnice". Svoje **svobodomiselnosti** nikdar nisem zatajil. Nastopal sem aktivno v borbi proti "klerikalizmu", kolikor sem ga smatral za škodljivca svojemu narodu in njegovi nacionalni misli. Bil sem pa vedno tega naziranja, da je proti njemu boj uspešen edino le s pozitivnim delom, zlasti na kulturnem polju, da pa ga vsebinsko prazna gonja slovenskega liberalizma samo pospešuje in mu utrjuje njegov odpor.

Moja svobodomiselnost pa ni bila enostranska in ozkosrčna. Svobodo zahtevam za se, za svoj narod, svobodo pripuščam tudi svojemu bližnjemu. Spoštujem njegovo prepričanje. Vsako nasilstvo v tem pogledu mi je tuje. Zmagovati mora ideja sama in pozitivno delo zanjo.

Vse te smernice so me vodile pri političnem mojem delu. Idealist sem jih skušal aplicirati na politiko. Delo, požrtvovalnost, nesebičnost, poštenost, objektivnost in pravičnost tudi napram polit. nasprotniku, so mi bile gesla, s katerimi sem skušal uveljaviti svoje politične nazore. Odtod ponajveč konflikti s slučajno mojo okolico, ki sem jo, če je bilo treba in če ni bilo drugače mogoče, tudi menjal, če se ni skladala z mojimi ustaljenimi nazori o politiki, o načinu, kako doseči politični cilj in o sredstvih, ki naj jih uporabljam v to svrhu.

Samo tako je razumeti ono, kar moj nasprotnik navaja kot "nestalnost političnih nazorov". V tej smeri se gibljejo tudi moji protidokazi. Od svojih prej navedenih načel nisem popuščal, pa če mi je tudi bilo treba podirati malike.

Vse to sem moral povedati, da se bo pravilno razumelo in ocenilo nasprotnikova izvajanja. Seveda je ta izvajanja močno popraviti ter jih reducirati na resnico. To hočem v nasprotnem pokusiti.

Kot odvetniški koncipijent sem bil v Celju od l. 1896 - 1901. Na vročih celjskih tleh se mi je utrnila nacionalna misel. Sijajno delo tedanjih voditeljev štajerskih Slovencev, zlasti na gospodarskem polju, je pokazalo edino možna sredstva, kako ohraniti življenje malemu narodu. Nedostajalo pa je delavcev na prosvetnem polju. Temu delu sem žrtvoval ves svoj prosti čas. V "Sokolu", v "Narodni čitalnici", v "Pevskem društvu" z njega dramatičnim odsekom - je bilo moje torišče. Nisem ne-skromen, ako trdim, da sem bil v onem času duša vsega narodno-prosvetnega dela v Celju. Ob mojem odhodu mi je vsa slovenska javnost očitno dala to izpričevalo, Celjsko pevsko društvo pa me je imenovalo častnim članom.

Umevno je, da spričo ogroženosti naše narodnosti ob periferiji, boj, ki je razsajal v našem središču v Ljubljani, med "liberalizmom" in "klerikalizmom", ni našel odmeva. Dasi smo bili ločeni duhovi po svetovnem naziranju, vendar je "kulturni boj", če ga smemo tako imenovati, stopil popolnoma v ozadje.

Višji narodovi interesi so zahtevali skupni nastop vseh narodnih strank. Res pa je, da sem bil v Celju stalni dopisnik "Slov. Naroda".

S tem nacionalnim duhom prepojen, poln idealizma sem se leta 1901. vrnil v Ljubljano, ki je nad njo ležala težka atmosfera ljutega strankarskega boja - tu "liberalci", tam "klerikalci". Zvest svojim načelom sem tu nadaljeval s prosvetnim delom. Deloval sem v Glasb. Matici. Ljubljanski Sokol me je na prvem obč. zboru izvolil za svojega podstarosto. To poudarjam zaradi tega, ker prihaja nasprotnik s trditvijo, da sem prišel z delovanjem v teh društvih še le kasneje, ko je Gospodarska stranka bila zaspala, češ da sem si na ta način skušal zopet pridobiti izgubljeno zaupanje.

V to dobo pada ustanovitev "Akademije", ljudsko-izobraževalnega društva in Simon Gregorčičeve knjižnice. Bil sem med njenimi ustanovitelji ter predsednik obeh društev. Politično sem se smatral za pristaša Narodno-napredne stranke, ki sem jej bil idejno in programatično najbližji. Saj drugih "naprednih" narodnih strank na Kranjskem takrat ni bilo. Vendar se politično nisem udeleževal. Ni mi ugajal način strankarskega boja, ki je tuintam močno prekoračil meje dostojnosti in ki po mojih mislih s svojo negativnostjo ni mogel vesti do zaželenega uspeha. To se je tudi pokazalo na očitnem upadanju Narodno-napredne in na porasti Slovenske ljudske stranke.

Svoji nacionalni misli sem menil v polni meri zadostiti z udeleževanjem na prosvetnem polju.

Še le spomladi leta 1906. me je zajel politični val, ko so me na shodu zaupnikov Narodno-napredne stranke volili v izvršilni odbor. Nisem pa se mogel v njem udomačiti iz gori navedenih razlogov in tudi iz razloga, ker sem kmalu uvidel, da bi bil v tedanjih razmerah brezupen poskus, ako bi hotel v NNS uveljaviti svoje politične nazore. Program stranke je bil sicer ž njim v skladu (saj sem na njem sam sodeloval), toda programu je nedostajalo izvrševalcev. Vse politične sile so se izčrpavale v negativnem boju proti "klerikalcem".

Mojemu notranjemu nezadovoljstvu je prihitel nasproti zunanji in docela nepolitičen dogodek.

V dež. odboru Kranjskem se je takrat gospodarilo nekam nedemokratično in protivno socialnem duhu časa. Zlasti so bili deželni dobrodelni zavodi predmet ostrim kritikam.

Prizadeti krogi (zdravniki) so me zainteresirali za zadevo. Prepričan, da branim dobro stvar, sem v polni dobri veri zanjo nastopil tudi javno.

Dasi je bila stvar čisto nepolitična, so gospodje v izvršilnem odboru NNS bili mnenja, da je moj nastop neumesten. Naravno, kajti dr. Ivan Tavčar, ki je bil predsednik stranke, je bil hkrati član prizadetega dež. odbora. In dr. Tavčar je tuitam znal biti absolutist!

Ker sem bil v stvari drugačnega mnenja in sem zastopal stališče, da morem kritikovati delo dež. odbornika, pa vzklic temu biti dober strankar, je nastal konflikt, ki je jenjal z mojim izstopom iz stranke.

To je bilo jeseni leta 1906., potem ko sem bil jedva pol leta v izvršilnem odboru. Ni torej resnica, kakor trdi nasprotnik, da sem "čez dve leti presedel". Moj izstop iz stranke je temeljil na popolnoma nravnih motivih. Niti sence ni bilo o menjanju kakega političnega naziranja. Moj izstop sploh ni bila politična afera.

Izstopil sem, ker nisem mogel trpeti obsodbe v stvari, o katere dobroti sem bil popolnoma prepričan.

Stoječ izven stranke sem torej imel v vsakem, zlasti pa v političnem oziru svobodne roke. Mnogi somišljeniki, ki so imeli glede vršitve nacionalnega programa v slov. narodu z menoj iste nazore so bili mnenja, da bi bilo umestno na temelju teh nazorov ustanoviti novo napredno stranko. To stranko je že leto dni pripravljaval v Kamniku izhajajoči tednik "Naš list".

Na ta način je prišlo dne 30. decembra 1906. do ustanovitve "Slovenske gospodarske stranke". Nje glasilo je bila "Nova Doba", ki ima v eni prvih številik natisnjen program stranke. Če primerjamo ta program z onim NNS vidimo, da mej njima ni idejne razlike, samo da polaga program SGS posebno važnost na gospodarsko

vzgojo slovenskega naroda, na varovanje in na okrepitev njegovih gospodarskih sil. V tem vidi program najuspešnejše sredstvo v boju za obstanek slov. Naroda, kakor tudi v boju proti SLS. Vsebina programa je torej docela odgovarjala dotedanjemu mojemu političnemu naziranju. Kje je tu mogoče govoriti o kakem "pilpogačarstvu?!"

Takó moje navedbe v omenjeni pravdi, trditve, ki jih vseskozi podpiram z dokazi, trditve, ki jih po presledku tolikih let, ko zrem na ono dobo sine ira et studio,⁴³ vzdržujem v polnem obsegu.

Delo pri Akademiji in Simon Gregorčičevi knjižnici je vse sodelavce tesneje družilo. Shajali smo se, akademsko razpravljali o tem ali onem aktualnem sodobnem vprašanju, tudi o politiki - vsak raz svoje stališče. Saj so bili pripadniki raznih struj in naziranj, po večini strankarsko neopredeljeni. Profesor dr. Dragotin Lončar - po prevratu šef prosvetnega oddelka in predsednik Slovenske Maticе - in Anton Dermota, odvetniški kandidat v pisarni dra. Tavčarja, kasneje odvetnik v Gorici, sta bila prišla iz Prage iz - če smem tako reči - Masarykove šole, torej "realista". Dr. Dermota je potlej krenil v smeri proti socializmu in bil njega ideolog. Pri državno-zbornskih volitvah l. 1907. je nastopil kot števeni kandidat socialistične stranke. Bil je zelo razgledan in razborit mladenič, ki je mnogo obetal. Umril je v Gorici l. 1913. Dr. Josip Stojc, praktični zdravnik v Ljubljani, neurolog dr. Ivan Robida, kasneje vseučil. docent in vodja psihiatričnega oddelka, profesor Robert Kenda, profesor dr. Fran Ilešič, od l. 1907. dalje predsednik Slovenske Maticе, po prevratu vseučilski profesor v Zagrebu, dr. Fran Novak, kasneje odvetnik, v Jugoslaviji senator in minister, ces. svetnik prof. Ivan Franko, dr. Jernej Demšar, zdravnik v Ljubljani, vsi ti in še drugi je bila naša običajna družba. Tudi Ivan Cankar je zahajal v našo družbo. Za praktično politiko in podrobno delo ni kazal smisla. Bil je pač poet in pisatelj. Bil je cinik, ali pa se je tako delal ter se iz vsega norčeval. Večkrat je bil nekoliko "nadelan" in tedaj ga je bilo polno sarkazma. Njegove zafrkancije so bile kolikor duhovite toliko pikre. V stikih smo bili z novo narodno-radikalno strujo v dijaštvu, saj je njihova "Prosveta" zasledovala iste cilje kakor Akademija. Na vabilo sem se udeležil Prvega shoda narodno-radikalnega dijaštva 8. septembra 1905. v Trstu ter tam na velikem javnem ljudskem shodu govoril o temi "Tržaško šolstvo, srednje in visoke šole". Kot zastopnika te struje sta l. 1906. prišla v odbor Akademije dr. Gregor Žerjav in prof. Pavel Grošelj. V tem poslednjem smo dobili imenitnega predavatelja, ki s svojimi predavanji ni prav nič zaostajal za predavanji zagrebških profesorjev. Imeli smo tudi zveze z osebnostmi v Trstu in Gorici (dr. Tuma), ki so se lotevali sličnega dela kakor naša struja v Ljubljani. Med vsemi nami je torej obstojala neka duševna vez, čeprav ne v politični smeri v ožjem pomenu te besede. Enotni smo bili glede našega kulturnega programa.

V Kamniku je tedaj izhajal tednik "**Naš List**". Urednik mu je bil Ferdinand Tuma, nečak dra. Henrika Tume, ki ještudiral zavarovalno tehniko in je sedaj v Pragi generalni ravnatelj neke zavarovalnice. "Naš List" se je imenoval - neodvisno glasilo za Slovence. Pustil je vsakomur dostojno svobodno besedo in kritiko o slovenskih kulturnih, gospodarskih in socialnih razmerah in o vladajočih strankah. Neprijazno so ga torej motrili z obeh strani - tako z liberalne, kakor s klerikalne.

⁴³ Sine ira et studio (lat.), brez jeze in naklonjenosti, t. j. nepristransko. Citat je vzet iz Tacitovega dela Anali I, 1.

Naši struji, če jo smem tako imenovati, je bil blizu in jo pogodoval. Drage volje nam je dal na razpolago svoje predale, čeprav ni bil - kakor bi se reklo - naše glasilo. Vsakdo je smel pisati s svojega vidika in naziranja.

Na ta način se je polagoma izkristaliziral nekakšen političen program, ki je vedno bolj silil na organizirano delo v obliki posebne stranke. Moj izstop iz izvrševalnega odbora Narodno napredne stranke je pospešil to zamisel in ožji somišljeniki - med katerimi so bili vsi gori navedeni gospodje - smo bili mnenja, da ni prav nič oklevati, da je prišel ugodni trenutek in da je treba stopiti na plan.

Ustanovila se je torej **"Slovenska gospodarska stranka"** s svojim glasilom **"Nova Doba"**. Nova Doba se je tiskala v Učiteljski tiskarni v Ljubljani in je izhajala po dvakrat na teden. Prva številka je zagledala beli dan 16. januarja 1907. Uredništvo smo zaupali Ferdinandu Tumi. Kmalu pa je odšel na študij na Dunaj in je mogel list urejevati le bolj par distance.⁴⁴ Dejansko uredništvo je bilo v naših rokah. Prispeval je vsak po svojih močeh, dokler nismo dobili urednika v osebi Antona Ekarja, ji je prišel iz Trsta od "Edinosti". Strankin program, natisnjen v 6. številki 6. marca, se je glasil:

1. Narod je v današnjem stanju razvoja človeštva najnaravnejša skupina; zato je sodelovanje na narodnostni podlagi najložje izvedljivo in najuspešnejše.
2. Boj med narodi je v prvi vrsti gospodarski boj. Uspešno ga bije le gospodarsko boljše razvit narod.
3. Gospodarsko krepak narod se dviga neprisiljeno in hitro tudi kulturno. Blagostanje je najvarnejše jamstvo za duševno neodvisnost.
4. Narod se dviga s tem, da se vsi sloji, ki se z delom žive, gospodarski dvignejo.
5. Svoje sile zajema narod iz sebe. On je izvor vseh pravic. On je suverenski.
6. Stanovi so si med seboj enakopravni. Predprave narodov, stanov ali posameznikov so krivične.
7. Umetne meje kot nenaravne, razdružujejo narodovo celokupnost.
8. Naš politični cilj je narodova avtonomija.
9. Kot maloštevilen narod stremimo za zbližanjem s sorodnimi narodi, v prvi vrsti z jugoslovanskimi in slovanskimi sploh. Zbližanje bodi gospodarsko, kulturno in končno politično.
10. Do pravega izpoznanja in uporabe svojih sil, nas privede izobrazba.
11. Vsa izobrazba naj se vrši v smislu v najnovejših pridobitev znanosti in vede.
12. Šola odgovorjaj potrebam naroda in vzgajaj ga za socialno in gospodarsko življenje.
13. Znanstvena in npravna vzgoja zahteva telesno zdravje in okrepitev.
14. Stremljenje naše politike je močna, vseslovenska gospodarska organizacija, ki naj bije z vsemi močmi in najracionalnejšimi pomočki brezobziren gospodarski boj proti vedno napredujočim tujcem na naši slovenski zemlji."

Torej stranka izven "liberalne" in "klerikalne stranke". Pač povod, da sta nas torej napadli in potlej vse do kraja napadali obe. Program gospodarski na temelju socialne pravičnosti - torej ne socialističen, program kulturni na temelju znanosti in vede - torej po svoji biti antiklerikalni.

⁴⁴ Par distance (fr.), iz daljave, na razdaljo.

Bili smo pač idealisti, ki smo bili prepričani, da morajo naše ideje, če je kaj političnega zdravja v našem narodu, prodreti. Seveda smo bili nad vse nepraktični. Stranka ni razpolagala z nikakimi gmotnimi sredstvi in tudi ni vedela za vire, iz katerih naj bi sredstva pritekala. Apelirala je na osebno požrtvovalnost vsakega izmed nas - idealistov.

"Nova Doba" je prinašala idejne članke v smislu strankinega programa, kar je imelo za nujno posledico brezobzirno kritiko obstoječih političnih razmer in politikov. Zamera na vseh straneh. Časopisje je seveda reagiralo. Zlasti "Slovenski Narod" je po tedanji svoji navadi - za urednika je imel Miroslava Malovrha - takoj udaril s kolom po glavi. Kolikor pa je bila njegova pisava nedostojna in osebna, smo skušali ostali vseskozi dostojni in na gotovem kulturnem nivoju. Svoje polemične spise sem redno podpisoval. Simpatije so bile na naši strani. Pa kaj pomagajo simpatije v takem umazanem boju. Tam dnevnik - tu tednik, tam denar - tu prazna mošnja, tam gospodarska podjetja, denarni zavodi s toliko in toliko od njih odvisnimi ljudmi, tam pridobljene politične postojanke, n. pr. Mestni magistrat ljubljanski - tu še vsega tega nič. Vzklic temu smo računali s povprečno zrelostjo našega naroda in pogumno stopili v areno. Te zrelosti ni bilo, vse je bilo strankarsko že opredeljeno in na obstoječe stranke prikovano. Poizkus se ni obnesel. Kako tudi? Program je bil proračunan na vztrajno in intenzivno delo, raztegnjeno na leta, preden bi z evolucijo prodrli v širših plasteh ljudstva. Manjkalo nam je ljudi in mnogi so na pol pota obupali, in - kakor rečeno - sredstev; da bi imeli oboje, uspeh, čeprav še le čez leta, ne bi izostal.

Še ena stvar je ovirala naš uspeh: zašli smo v dobo volitev. V l. 1907. so bile državno-zborske volitve na temelju splošne in enake volilne pravice, l. 1908. pa deželno-zborske volitve. Naša stranka je bila premlada, da bi mogla uspešno aktivno nastopiti pri teh volitvah. Ostati je morala pasivni motrilec dogodkov, ki so se razvijali mimo nje, novačenje zanjo ni moglo imeti pravega odziva.

Vzlic temu je pojav nove stranke vzbujal pozornost in zanimanje. Zlasti na deželi, kjer so bili siti liberalno-klerikalnega boja. Razborita ribniška dolina nam je ploskala. Tam smo priredili več shodov, ki so bili odlično obiskani. Voditelji temu gibanju so bili Ivan Rus iz Loškega potoka, dr. Anton Schiffrer zdravnik v Ribnici in dr. Ivan Lovrenčič. Izgled nam je pokazal, kje bi morali z vsega početka zasaditi svojo lopato. Organizirati delo po kmetih za napredno (v dobrem pomenu besede) kmečko stranko na zdravi gospodarski in socialni podlagi. Stranka, ki ne bi bila omejena na Kranjsko. V tem pravcu sem navezal stike z dr. Franko-tom in dr. Tumo v Gorici. Dr. Franko, praktičen človek, se je oprijel ideje ter že na naslednjih deželnozbornih volitvah pogumno nastopil kot kandidat - kmečke stranke. Stranke, ki se je še le ustvarjala ob agitacijo za volitve! Dr. Tuma, ki je bil bolj ideolog, kakor politik - sam pravi v svojih spominih, da ni bil politik v običajnem pomenu besede - in ki je v odločilnem trenutku večkrat odrekel, se je zavzemal za kmečko stranko na "socialistični" podlagi. Naš kmet pa socialist! Naj reproduciram njegovo pismo z dne 27. aprila 1907. ki je tudi v drugem oziru poučno za tedanje razmere in značilno za politično osebnost piščevo:

"Kolikor se tiče Vašega vprašanja, ako res nameravam kandidirati nekje na Krasu, Vam na to odgovarjam, da se konsekvntno držim svojega stališča, da pod nobenim pogojem nikjer ne sprejemem kandidature za državni zbor. Ponudili so mi jo socijalni demokratje v Trstu in volilci iz Bovca in Kobarida; obe sem pa odklonil,

ker za me sploh kandidatura v tem položaju, kakor smo, nima nobenega smisla.”

“Kolikor se tiče vprašanja o dr. Gruntarju Vam odgovarjam, da ni odločalo samoljubje, marveč pogled na položaj. Na eni strani je videl, da so šanse narodno-napredne stranke jako ugodne, da pa utegne stranka ravno zaradi tega propasti, ker nima sposobnega kandidata. Po drugi strani je pa dr. Anton Gregorčič toliko zagrešil, da se mu naravnost lahko očita narodno izdajstvo in da je prav častna zadeva Primorcev, da ga vržejo. To je bil menda tudi razlog, da je dr. Franko tako odločno nastopil. Dr. Frankota sem sam svoječasno obdeloval, da bi sprejel samostojno kandidaturo pod temi gesli, namreč, da je njegova dolžnost, ker ima največ upanja do uspeha na Tolminskem, da nastopi proti Gregorčiču in da se s tem sanirajo naše neznosne razmere. Po padu dr. Ant. Gregorčiča bode itak njegova dolžnost nastopiti tudi proti terorizmu Andreja Gabrščka. To moje stališče je dr. Franko sicer popolnoma odobral ali ker ni bil dovolj siguren zmage, ni hotel on sam neodvisno nastopiti, je menda tudi on od svoje strani vplival na dra. Gruntarja, da se je odločil za kandidaturo.”

“Bila je faktično napaka tudi od strani dr. Gruntarja, da je nastopil v imenu narodno-napredne stranke in ne samostojno; tudi njegova dolžnost bi namreč bila, ako prodere, nastopiti proti sistemu, katerega uveljavlja poleg Gregorčiča Andrej Gabršček. Bojim se, da se ne čuti za slučaj zmage preveč vezanega na narodno-napredno stranko in to bi bilo daljši organizaciji v deželi na veliko škodo. Mladi, kateri so se oklenili Gabrščka, delajo za sedaj tlako 'Soči'; ako se pa posreči, da vsestransko prodrejo, potem nastopi mesto škodljivega sistema dra. Antona Gregorčiča še škodljivejši Andreja Gabrščka. Ako je Gregorčič nesposoben za delo, ker mu manjka energije in konsekvantnosti, tako je temeljni značaj Andreja Gabrščka razdiranje in opozicija in sam se pozitivnega dela ne-le boji, ampak je tudi nesposoben za isto.”

“Kar se tiče Vašega stališča je pa splošno mnenje, da je vseeno, kdo v Ljubljani zmaga. Po mojem mnenju je gotovo, da Hribar prodre. Nikakor bi ne bilo želeti, da zmagajo socialisti, še manj pa, da zmagajo klerikalci. Volitve bodo vsekakor za Ljubljančane in za župana Hribarja: memento mori, ako ne nastopi vsa druga pota in se ne odcepi radikalno od 'Slovenskega naroda' in dra. Tavčarja. V tem oziru pa župan Hribar od sedaj preveč cinca in mesto, da bi si iskal opore drugod, še vedno lavira in bi rad spraval v eno družbo Tavčarja, Trillerja, sebe, Vas in ne vem še kaj. Ivan Cankar je menda poet in težko da ima praktičnega pogleda dovolj, da bi koristil. Dr. Dermoto sem imel vedno za nezanesljivega.”

“Skoraj veseli me, da ste prišli so spoznanja, da ste se s svojo novo stranko prenačili. Sicer pa tudi to nima bogve kakega vpliva, ker bode dejanski še-le izid volitev pokazal, kam kreniti, Do tedaj ne mislim sodelovati nikjer resno izven malih črtic. Po 14. maju pa bode vsekakor dolžnost vseh političnih faktorjev, da resno premislijo, kako naprej.”

“Predležeče pismo je za Vaše osebne informacije in prosim, da tega ne rabite v Vašem listu, pač pa mi vstrežete, ako morda passus o dru. Frankotu porabite v toliko, da v kratki notici pojasnite njegov položaj, da je on ob gorostasni nesposobnosti dra. A. Gregorčiča storil le svojo narodno dolžnost, da je nastopil in da se pričakuje od njega kot spočitega do sedaj nerazpostavljenega človeka v politiki odločno, konsekventno in plodno delovanje. Le apelirajte v 'Novi Dobi' na vse izobražene sposobne ljudi na Goriškem, da se pripravijo na delovanje, katero je iniciral dr. Alojzij Franko.”

“Pojasniti Vam moram na kratko še moje stališče proti socialni demokraciji. Pojasnila dobite pravzaprav v mojih člankih ‘Jugoslovanska ideja in Slovenci’ v ‘Našem listu’. V mestih, kjer je namreč dovolj delavstva, sem brezpogojno za socialnodemokracijo: je načelna stranka z jasnim programom in koristi, katere nam stori v Trstu, presegajo vse druge pomisleke. Tako je jugoslovanska socialna demokracija docela opravičena v Zagrebu, Zofiji, Belgradu ter je tu največjega pomena za daljši razvoj jugoslovanskih plemen. Poleg pristno socialno-demokratskega programa po mestih, pa se mora po mojem prepričanju ustanoviti **posebna socialno-demokratska stranka, aplicirana na naše kmetske razmere**. Danes iskati zasebnega kapitala za trgovska in obrtna podjetja med Slovenci je zaman in mogoč je le kolektivističen kapital. Vem, da bode jako težko organizirati socialno-demokratsko kmetско ljudstvo, ker si tudi najboljši teoretiki danes niso na jasnem s tem. Od organiziranja poljedelskega stanu pa je odvisna po mojem mnenju vsa politična bodočnost”.

V dopisni zvezi sem bil tudi s Stjepanom Radić-em kot predsednikom Hrvatske seljačke stranke, hoteč od njea dobiti navodila za organizatorsko in sistematično delo po kmetih.

Pa mi ni vedel nič praktičnega nasvetovati. Seveda on je imel lahko delo. Ni imel proti sebi nobene druge stranke na kmetih. Klerikalcev Hrvati niso imeli. Boj proti Madjarom in “madjaronom” in samostojna, od Budimpešte v vsakem zlasti v finančnem pogledu neodvisna Hrvatska - je bilo glavno njegovo geslo, ki je seveda užigalo.

Smotrenega gospodarskega dela, ki je ž njim bila n. pr. pričela SLS v Sloveniji, se ni lotil. Bil je sijajen govornik, pa velik demagog. Vsako zborovanje je prišel s “Hvaljem bodi Jezus Kristus” in se prekrizal. Radića sem že l. 1906 pridobil, da je prišel na sestanek v Ljubljano (15/X). Na sestanku, ki je bil dobro obiskan, je Radić govoril o današnjih političnih strankah na Hrvaškem in o prizadevanju Madjarov raztepeti Slovane.

Pri državno-zborskih volitvah 14. maja 1907. je župan Ivan Hribar v Ljubljani prišel v ožjo volitev s klerikalnim kandidatom. Pri prvi volitvi mu je manjkalo en glas do absolutne večine. Pri ožji volitvi so pomagali socialisti. Nemci so po večini volili klerikalnega kandidata.

Na Goriškem (Tolmin, Cerklje, Kobarid) je zmagal kljub vsemu dr. Gregorčič proti dru. Gruntarju z nad 2500 glasov večine. Dr. Gruntar je vendar prejel častno število 2644 glasov.

Konec junija 1907. je pričel veličasten V. vsesokolski zlet v Pragi. V Slovenski sokolski zvezi zbrano članstvo se je s posebnim vlakom odpravilo v Prago. Nad vse častno smo nastopili tako po svoji reprezentanci, kakor tudi na telovadišču. Tudi pri mednarodnih tekmah, ki jih je priredila Zveza evropskih telovadnih društev, kateri je bila pristopila tudi Slovenska sokolska zveza kot najmlajša članica. Zveza je dosegla med 6 tekmovalkami peto mesto. Prvo mesto je zasedel - kakor se spodobilo - Svaz češkega sokolstva, drugo mesto Francozi. Pravzaprav je bila to tekma za prvenstvo med Čehi in Francozi, ko so bili pri poslednji mednarodni tekmi zmagali Francozi. Zlet, ki je trajal polnih 5 dni, mi je nalagal mnogo reprezentančnih dolžnosti. Ves potek zleta sem popisal v seriji podlistkov v Novi Dobi. O zletu je C. O. S. izdala krasen “pamatnik”.

Po zletu sva s soprogo, ki je bila z menoj na zletu, šla na obisk k stricu Rajmundu - tudi bivši član “Južnega Sokola” - v Dičin (Tetschen a/d Elbe), kjer je bil

štric kot revident v železniški službi. Od tam smo napravili izlet v takozvano saško Švico.

Dne 15. avgusta 1907. je bil redni občni zbor Slovenske sokolske Zveze v Ljubljani združen z izletom v Domžale. Bil sem ponovno izvoljen za starosto. Že pa so se jeli ponovno kazati politični vplivi v Sokolstvu, kar se je pokazalo pri volitvah. Od 81 delegatov je meni oddalo glasove 63 delegatov, enako dru. Sernecu kot II. podstarosti. Dr. Rybač je dobil kot I. podstarosta 66 glasov, dr. Murnik kot načelnik 77 glasov.

Za 28. februar 1908. so bile razpisane deželnozborske volitve. Slovenska gospodarska stranka je postavila oficialna kandidata za ribniško dolino v osebi Ivana Rusa iz Loškega potoka in Ignacija Merharja iz Dolenje vasi. Ribniška dolina je bila dotlej kakor tudi drugod po deželi domena SLS. Nismo računali z zmago, toda s postavitvijo naših kandidatov smo hoteli opravičiti obstoj SGS na deželi.

Ljubljana je imela dva poslanca. Narodno-napredna stranka je kandidirala dosedanja poslanca dra. Tavčarja in dra. Trillerja. Niti daleč nam ni prišlo na um, da bi se naša stranka tu aktivno udeležila volitev, saj je po svojem programu, kakor smo ga praktično izvajali, imela svoje torišče na kmetih.

Tu pa se je dr. Vinko Gregorič, primarij deželne bolnice v Ljubljani odločil, da nastopi kot neodvisen kandidat. Dr. Gregorič je bil nekdanj član SLS, pa izstopil iz nje v protest proti dr. Šušteršičevemu absolutizmu. Zanimal se je zlasti za gospodarska vprašanja. Njegova stvaritev sta hotelska družba Union in Vzajemna posojilnica v Ljubljani. Užival je velik ugled. Iskal je sokandidata. Ne vem, kdo mu je navdahnil nesrečno misel, da si je izbral mene. Dr. Gregorič je bil od nekdanj prijatelj naše hiše. Sošolec mojih bratrancev, sinov strica Ludvika Ravniharja je zahajal pogosto k nam. Bil je tudi naš hišni zdravnik.

Branil sem se z vsemi štirimi. Nisem imel niti najmanjše ambicije, da bi vstopil v kako reprezentativno zbornico. Zdelo se mi je, da ni še prišel čas za to. Dr. Gregorič pa je znal inspirirati moje ožje somišljenike, ki so jeli pritiskati na me. Prigovarjali so mi z raznimi argumenti, in naposled s tem, da bi le koristilo prosperovanju naše stranke, če stopi iz rezerve in se pokaže v javnosti, zlasti ko gre pri teh volitvah za volilno geslo: boj proti dosedanjemu **gospodarstvu** deželnega odbora, torej za volitve čisto stvarnega in ne za volitve političnega značaja v ožjem pomenu te besede; niti sence ni kakega drugega političnega motiva, z gospodarstvom v deželnem odboru pa da je mnogo nezadovoljstva. Končno sem se udal, stavljal pa za pogoj, da se dr. Gregorič zaveže, da nastopi popolnoma neodvisno od tedaj vladajočih strank in da ostane v primeru izvolitve neodvisen tudi v deželnem zboru. Dr. Gregorič je pristal na ta pogoj.

Sestavil se je meščanski neodvisni volilni odbor, v katerem so bili po večini pristaši naše stranke.

Seveda pa je bil takoj ogenj v strehi. Kandidatura proti dru. Tavčarju je pomenila zanj crimen laesae majestatis.⁴⁵ Zbesnel je volilni boj, kakršnega Ljubljana še bi bila doživela. Nasprotniki, so iz svoje proslule orožarne naperili vse svoje orožje proti moji osebi. Tudi strupene pline. Imputirali so mi zvezo z Nemci in klerikalci. Ne samo, da take zveze nisem imel, ampak sem jo odločno odklanjal, dasi se mi je ponu-

⁴⁵ Crimen laese maiestatis (lat.), zločin razžaljenja veličanstva; veleizdaja.

jala. To sem slovesno poudaril na javnem volilnem shodu in tudi v "Novi Dobi" podal tako izjavo. Tudi "Slovenec" in graška "Tagespost" sta s kompetentne strani prinesli izjavo, da taka zveza ne obstoji. Nekaj dni pred volitvijo se je prihulil v mojo pisarno znani nemški agitator. Pokazal sem mu vrata. Kljub temu je "Slovenski Narod" dan za dnem gonil svojo lajno, me napadal kot naprednjaka, narodnjaka, Sokola. Napravil je naravno precej zmede v naših vrstah, ki se je še povečala, ko so Nemci tik pred volitvijo oglasili v časopisju, da naj njihovi pristaši oddajo glasove dru. Gregoriču in meni. Kakor strela z jasnega je ta oglas udaril v volilno borbo. Kakor bi bil od nasprotnikov naročen. Tega tudi ne izključujem, saj je bil takrat pakt med Nemci in NNS še v veljavi. S tem trenutkom sem vedel, da je stvar izgubljena.

Sokolstvo je tudi storilo svoje. Sokol v Kranju, moj stari neprijatelj, je bil razposlal sokolskim društvom okrožnico, v kateri sporoča sklep izrednega občnega zbora, da izstopa iz Zveze za toliko časa, dokler sem jaz starosta. Razposlal sem sicer posebno spomenico vsem sokolskim društvom, v kateri sem podrobno razložil postanek moje kandidature in dokazoval, da nimam nikake zveze ne z Nemci, ne s klerikalci, toda bilo je že prepozno.

O volitvi, ki je bila 28. februarja 1908., je prinesla "Nova Doba" rezultat volitev z naslednjim komentarjem.

"Razmerje glasov oddanih pri včerajšnji deželnozborski volitvi v Ljubljani nam je v eklatanten dokaz, s kako lažnjivimi sredstvi so šli nasprotniki proti nam v boj: nemško klerikalna zveza! Dobili so dr. Tavčar 1468, dr. Triller 1395, dr. Gregorič 940 in dr. Ravnihar 909 glasov. Ko bi imeli mi kako zvezo z Nemci ali klerikalci, bilo bi razmerje vse drugačno kakor pa je. Nemci štejejo v Ljubljani svojih 600 glasov, klerikalci svojih 780 seštetih glasov, tedaj bi že to dalo skupaj skupaj 1380 glasov. Dognano pa je po zaupnikih naših, da smo pri tej volitvi dobili 400 - 450 svojih dobrih slovenskih neklerikalnih glasov. Največ so to somišljeniki naši, drugi so bili pridobljeni z agitacijo. Tujih glasov, namreč mnogo slovenskih liberalnih, klerikalnih in nemških je prišlo na naša kandidata le 450 glasov. Kje je torej bilo 1380 nemških in klerikalnih glasov. Da klerikalci niso glasovali za nasprotna kandidata, je gotovo, ravno tako gotovo pa je, da polnoštevilno tudi za naša kandidata glasovali niso. Agitacije na njihovi strani ni bilo skoro nobene. 'Slovenec' sam razen oficijelne izjave ni prinesel ničesar v prilog našima kandidatom. To je najlepši dokaz, da nismo imeli ž njimi nobenega pakta, ampak da so šli za naša kandidata le spontano, ne iz ljubezni do nas, ampak kot opozicija proti liberalcem. Ko bi imeli kak pakt ž njimi, potem bi prišli prav gotovo polnoštevilno na volišče. Tako pa lahko računamo, da je prišlo kvečjemu 250 klerikalnih volilcev, torej tretjina vseh. Še bolj eklatantno govori proti kakemu paktu razmerje nemških glasov. Vseh Nemcev je prišlo na volišče od 600 le kakih 350. Od teh sta jih pa dobila dr. Tavčar kakih 250, dr. Triller krog 180 - to vse je lahko bilo dognati pri štetju glasov v posameznih komisijah - in le kakih 100 jih je padlo na naša kandidata. Saj smo videli odlične nemške gospode, ki so strastno agitirali za dra. Tavčarja, pa nihče izmed navzočih Sokolov se ni zgražal nad tem. Mi pa smo bili docela hladni in pasivni napram Nemcem. To je čista in gola resnica o tej volitvi, ker potrjuje to resnico končni rezultat z najgotovnejšimi podatki - s številkami. Zato pa križajte - ne dra. Tavčarja in dra. Trillerja - ampak dra. Ravniharja!" Poročilo je točno. Bili smo poraženi z nečednimi sredstvi, katerih so se nasprotniki med štirimi očmi sami sramovali. Toda dosegli so svoj namen.

Ko je bil izšel oficialni oklic, da naj Nemci volijo neodvisna kandidata, sem že preiščeval, ali ne bi odstopil od kandidature. Toda, strahopetnež nisem nikdar bil. Dejal pa sem si ob svoji čisti vesti tudi, zakaj bi se branil glasov, ki se sami ponujajo brez kake obveznosti z moje strani. Noben kandidat bi tega ne storil.

Grdo vlogo pri tem so igrali nekateri talmi-Sokoli, Sokoli, ki jih telovadnica nikdar ni videla in ki so imeli svojo telovadnico v krčmi. Zanesli so svojo lažnivo agitacijo med Sokole. In ta dvojna morala! Dr. Tavčar s paktom z Nemci v žepu jim je bil kandidat, ki naj ga volijo Sokoli. Moj nastop, proti takemu kandidatu pa jim je bil nesokolski. Quod licet Jovi, non licet bovi!⁴⁶ Kaj takega bi na Češkem ne bilo mogoče, kjer so si v volilnih bojih kot kandidati stali nasproti Sokoli - Staročehi, Mladočehi, socialisti, narodni socialisti, agrarci - brez vsake reperkusije na Sokolstvo. In teh naših "Sokolov" niti potem ni bilo sram, ko so jim volitve dokazale, da je bila večina Nemcev volila oficialna kandidata NNS. Rovarili so dalje, zahtevali so izredni občni zbor Zveze in Ljubljanskega Sokola. Temu početju sem napravil konec s tem, da sem odložil mesto staroste v Zvezi, mesto podstaroste v Ljubljanskem Sokolu in tudi izstopil iz tega društva. Nisem maral sedeti v taki družbi. Svojo odločitev z obširno motivacijo sem sporočil Sokolstvu v posebni spomenici. Na kraju ta spomenice pravim: "Do tega poslednjega koraka (izstop iz društva) me vodijo še posebni nagibi, ki od njih ni ravno poslednji ta, da zlasti v tem društvu prevladujejo razmere, kakršne sem bil gori opisal: politično strankarstvo tlači svobodni razvoj sokolske misli! Umikam se z onih mest, katerih nisem nikdar gledal s stališča časti, ampak vedno le s stališča požrtvovalnega dela. Tudi v tem pogledu mi ne more nihče kaj očitati! Stopam z vedrim čelom in s čisto vestjo v red navadnih vojakov sokolskih. Z brezbožno roko so hoteli iz mojega srca izruvat lju-bezen do misli sokolske; dosegli so ravno nasprotno. Bolj ko kedaj obžalujem, da je misel sokolska tako tuja narodu slovanskemu, tuja zlasti še inteligenci slovenski. Ko bi ne bila tuja, bi kaj takega ne bilo mogoče, kar se je bilo zgodilo v polpreteklem času. Zato pa bo moje delo tudi v prihodnje v prvi vrsti posvečeno rasti in širjenju misli sokolske v Slovencih!"

Za mojega naslednika na čelu Zveze je bil voljen dr. Ivan Oražen, ki je bil takrat aktiven politik, saj ga je Narodno-napredna stranka celo poslala v deželni zbor in če se ne motim tudi v občinski svet ljubljanski. Toda pri njem se to ni štelo v greh, kar meni, češ da svojstvo aktivnega politika ni kompatibel s mestom staroste Zveze. Seveda dr. Oražen je bil član NNS in ta stranka je menila, da ima monopol na Sokolstvo. Spet dvojna morala!

Ni dvoma, da je naša stranka storila faux pas,⁴⁷ ko me je postavila za kandidata v Ljubljani. Postal sem žrtev svoje ožje okolice, ki se je poslužila moje osebe za izravnavanje svojih posebnih računov z nekaterimi činitelji v NNS. Moj idealizem se je potem, ko sem spregledal, precej ohladil. V svojem idealizmu nisem bil niti slutil, da je v volilnem boju mogoča taka mera nepoštenosti, kakor so se je bili poslužili moji nasprotniki. Umaknil sem se tudi s političnega polja. "Nova Doba" je izhajala še do srede julija 1908., potlej pa smo likvidirali - vse podjetje. Vendar smo imeli to zadoščenje, da smo s svojim pokretom zasejali dobro seme v slovensko zemljo. To

⁴⁶ Quod licet Jovi, non licet bovi (lat.), kar je dovoljeno Jupitru, ni dovoljeno volu.

⁴⁷ Faux pas (fr.), napačen korak.

se je pokazalo prav pri NNS, ki se je pričela živahnejše gibati in to prav v smislu od nas prepovedanih načel. Zlasti potem, ko je bila sprejela vase pristaše narodno-radikalne dijaške struje (dr. Žerjav - Ribnikar - dr. Kramer), ki je s svojega programa presedlala na program NNS, kar se je zgodilo mesecu februarja 1909.

Eno zavest imam in ta je, da so me ob tedanjem mojem političnem delu vodili idealni nagibi brez ambicije, brez stremušva. Oportunist nisem umel biti. Brez nadaljnega pomisleka za morebitne posledice glede moje osebe sem obsojal in grajal, kar je bilo obsodbe in graje vredno, pa čeprav je ta graja zadela najvišje vrhove stranke, kateri sem pripadal. Da sem bil oportunist, najvišja mesta v hierarhiji NNS bi mi bila na razpolago. Da sem bil oportunist, bi naredil kakor tovariš dr. Novak, ki nam je bil pravočasno okrenil ledja, za nagrado pa je bil v Trgovski in obrtni zbornici izvoljen (1908) za deželnega poslanca.

Posvetil sem se posihmal rodbini, ki me je že zelo pogrešala, posvetil pisarni in prosvetnemu delu. Dela sem imel še v Akademiji in v Glasbeni Matici, ki me je l. 1910. počastila celo s predsedniškim mestom. Pogrešal sem telovadnico. Ustanovil se je sicer med tem Sokol Ljubljana I., ki sem mu pristopil kot član, vendar se aktivno v njem nisem udeleževal. Pa tudi zategadelj ne, ker se je bilo to društvo, čeprav se je potlej izkazala njegova potreba, ustanovilo kot protiutež proti Ljubljanskemu Sokolu iz nasprotstva: dr. Pestotnik ca. dr. Murnik. Tudi sem jel končno misliti na svojo osebo, na razvedrilo. Marljivejše sem zahajal na lov. Pristopil sem bil lovski družbi, ki je imela v zakupu lovišče Besnica nad Kranjem. V tem letovišču sem preživel, dasi bolj nedeljski lovec, marsikatero prijetno uro. (Svoje lovske doživljanje sem opisal v posebnem spisu **"Moji lovski revirji"**). Prevzelo me je zadovoljstvo, ki se me je bilo več let izogibalo. Nisem imel niti volje, niti poželjenja, da bi aktivno posegel v politiko. Dasiravno ne morem reči, da sem ostal ravnodušen napram njej. Kdor kedaj začne s politiko, se težko loči od nje. Pozorno sem motril in zasledoval vse politične dogodke.

Posebno pomembni v tem času so bili dogodki meseca septembra 1908., znani z imenom "septemberski dogodki", ki so močno posegli v našo notranjo politiko.

Na dan Malega Šmarna 1908. je imela Družba Sv. Cirila in Metoda svojo glavno skupščino - v Ptuju. Vsa spodnještajerska nemškutarija je bila na koncu. Taka drzna provokacija na "nemških" tleh! Ptuj je bil takrat zelo ponemčurjen. Županovalec je pekovski mojster Ornig (Ornik). V Ptuju je izhajalo glasilo "bindišerjev" "Štajerc" v slovenskem jeziku, ki ga je bila sama hujskarija proti vzbujeni narodni zavesti štajerskih Slovencev.

Pripravljali so velike demonstracije. Kljub orožništvu in vojaštvu, ki ga je odredila vlada za vzdrževanje reda in miru, so udeležence skupščine zasramovali in dejansko napadali. Naše žene so opljuvali in jim trgali obleke.

S to sirovo žalitvijo našega narodnega čuta so ogorčili ves naš narod brez razlike strank. Ta nečuten dogodek je imel takoj svoj odmev v Ljubljani, ki se je spontano dvignila in odgovorila z mogočnimi demonstracijami. V nemški Kazini in v izložbah nemških trgovin so bile pobite vse šipe. Razglasil se je bojkot na celi črti, zlasti proti Kranjski hranilnici, ki je bila v nemških rokah, pa z denarjem slovenskih vlagateljev umetno vzdrževala nemštvo in njegove kulturne zavode (nemško gledališče, filharmonično družbo) na Kranjskem.

Demonstracije so se ponavljale več dni. Sklical se je celo javni shod. Policija je bila v mestnih rokah in je bil šef policije župan Ivan Hribar. Vladi se je zdelo, da je

bilo ljubljansko nemštvo po policiji premalo zaščiteno, pa je na zahtevo vsega avstrijskega nemštva koncentrirala v Ljubljani orožništvo ter dala deželnemu predsedniku baronu Schwarzu na razpolago vojaštvo. V Ljubljani je bil tedaj v garniziji graški pešpolk št. 27 "Kralja Belgijcev". Radi rumenih našivov so jim rekli "kanarčki". Domači pešpolk Cesarjeviča Rudolfa št. 17 (Kranjski Janezi) je bil še prej premeščen v Celovec. Poleg domače policije so po ulicah hodile patrolje vojaštva in orožništva. Tudi dragonci so razganjali demonstrante.

V nedeljo 22. septembra je prišlo do katastrofe, ko je razburjenje ljubljanskega prebivalstva zbog sirovega nastopanja nemškega vojaštva priklopelo do vrhunca. Prišlo je do streljanja ter sta bila na Pogačarjevem trgu "za vodo" ubita dva mladeniča Adamič in Lunder, več ljudi pa je bilo težko ranjenih.

Bil sem slučajno priča dogodku, kar sem sporočil našim merodajnim politikom. Sam dr. Šušteršič me je prosil, naj mu opišem ves dogodek, ker zbira gradivo za interpelacijo. Vstregel sem mu.

Dne 1. oktobra sem prejel dopis vojaškega poveljnika v Ljubljani feldmaršal-lajtnanta Karla von Langa, v katerem dopisu pravi, da mu minister vojske naroča, da naj glede dogodkov, ki so zahtevali uporabo orožja, osebno vodi poizvedbe. Vabi me naj se zglašim, če sem pripravljen svoja opazovanja ob dogodkih dati na zapisnik.

Podal sem naslednjo izjavo:

"V nedeljo 22. t. m. sem od svojega stanovanja po Dunajski cesti nasel na glavno pošto nujno pismo. Spremljala me je moja soproga. Na Dunajski cesti je stal kordon vojakov, ki so me brez zadržka pustili skozi. Pri glavni pošti je stalo več častnikov, med njimi visoki dostojanstveniki. Šelenburgova ulica, ki vodi do Kazine, je bila zaprta. Pismo sem mogel oddati, nakar sem prišel s svojo soprogo po malodane prazni Prešernovi ulici na trg pred frančiškansko cerkvijo, ki je bil takisto skoraj prazen. Že od daleč sva slišala z one strani Ljubljanice glasno vzklikanje in kričanje, tudi žvižge. Frančiškanski most je bil na oni strani proti Stritarjevi ulici zaprt z vojaškim kordonom, tako da razen tramvaja nihče ni mogel tja, niti sam. Na oni strani kordona, torej v Stritarjevi ulici in na obeh straneh nabrežja je bilo zbranih kakih 150 ljudi, ki so razburjeno kričali in vzklikali ter je bilo iz besedi sklepati, da so bili ljudje zavoljo postopanja vojaštva razburjeni. Bili so največ izletniki, med njimi mnogo otrok in žensk, ki so se ob tem času - bilo je nekako proti 9. uri - vračali v mesto.

Neenadno se je od pri Prešernovem spomeniku postavljenega vojaštva - s soprogo sem stal v bližini spomenika - odločil vod in gre pod vodstvom častnika - bil je poročnik Mayer, kakor se je kasneje izkazalo - s pospešenim korakom čez most. Navzoči vladni zastopnik dr. Mathias gre nekoliko časa poleg, še preden pa je vod došel do kraja mostu in tam postavljenega kordona, opazili smo, da se je vladni zastopnik dr. Mathias obrnil in v teku hitel po Prešernovi ulici do mesta, kjer so stali višji oficirji.

Med tem je poročnik Mayer s svojim vodom došel onstran mostu, šel skozi tam stoječi vojaški kordon ter s svojim vodom krenil na levo proti Šolskemu drevoredu. Ondot stoječi ljudje - 20 do 30 - so takoj ob zaokrenitvi voda jeli bežati; v tem trenutku, ko je vod izvršil zaokrenitev, je že tudi počila prva salva. Vod je napravil še nekaj korakov in spet so počili strelji. Vsi strelji so se oddali na bežeče ljudi, tako, da morajo oni, ki so bili pogodeni, imeti krogle v hrbtu. Vojaki so še tekli za bežečimi in čuli smo od škofijske palače in Pogačarjevega trga še posamezne strele.

Takoj po prvi salvi smo opazili, kakor bi se nekateri, ki so bežali, bili spodtaknili, pa so se spet vzdignili in bežali dalje ali pa so jih sobežeči potegnili s seboj.

Moja soproga se je jela jokati in rekla: 'zakaj pa streljajo, saj jim niso nič naredili'. Deloma, da bi jo pomiril, deloma, ker si niti misliti nisem mogel, da bi vojaki kar streljali na neoborožene, bežeče državljane iste države, sem, dejal: 'saj so samo strelji za strah, streljali so slepo.'

Z vsjo odločnostjo morava trditi, da niti proti vojaštvu niti sploh ljudje niso metali kamenja, saj bi to pri dobri razsvetljavi morala videti. Pač pa so ljudje, kakor rečeno, kričali in žvižgali. Trompetnega signala ni bilo. Poleg nas je stal mestni stražnik, kakor sem kasneje izvedel po imenu Gašperlin, ki je tudi opazoval ves dogodek in brezprimerno postopanje vojakov ostro kritikoval. Nihče ni vedel, da imajo vojaki ukaz eventuelno že na samo kričanje in psovke ostro streljati. Ves dogodek sva opisala popolnoma po resnici in sva pripravljena svojo izjavo tudi s prisego potrditi".

Ko sva se s soprogo neposredno po dogodku vračala domov po Miklošičevi cesti, so nama nasproti pridrveli dragonci na konjih ter z golimi sabljami razgrajali občinstvo. Komaj sva se mogla umakniti na hodnik pri frančiškanski cerkvi. Nastop me je tako razburil, da si nisem mogel kaj, da se ne bi demonstrantom pridružil z vzkliki in žvižganjem.

Naslednjega dne je sledil - maček na vladni strani. Drug na drugega so valili krivdo za krvoprelitje. Celo županu so hoteli podtakniti krivdo. Ivan Hribar v svojih Spominih obširno razlaga, kako je prišlo do skandala in dokazuje, da on ni poklical vojaštva na cesto in da vojaštvo njemu, dasi je bil šef policije, tudi ni bilo podrejeno.

Veličasten je bil pogreb septemberskih žrtev. Vlada si ga ni upala niti prepovedati, niti omejiti. Zahtevala je od prirediteljev samo jamstvo, da se po pogrebu demonstracije ne bodo ponovile. Tako velikanske udeležbe v pogrebnem sprevodu, ki se je pomikal po glavnih mestnih ulicah, še ni bilo pri nobenem pogrebu. Na grobu je govorilo več govornikov, med njimi plamteče dr. Tavčar, ki se je celo povspel do vzklika, da je med slovenskim narodom in dinastijo zazijal globok prepad. Kot državnega poslanca ga je pač ščitila imuniteta.

Dogodki so imeli svoj odmev tudi v deželnem zboru. Poslanec dr. Ivan Oražen je med svojim govorom na pult deželnega predsednika barona Schwarzza zalučal manšeto, okrvavljeno, ko je bil ranjencem nudil prvo zdravniško pomoč.

Bojkot nemštva se je dosledno izvajal. Občutila ga je zlasti Kranjska hranilnica, pa tudi nemška podjetja so trpela. Bojkotirali smo tudi vojaško godbo, ki sta jo potem pri naših prireditvah nadomeščala koncertni orkester Glasbene Maticice in na to Slovenska filharmonija. Žal pa narodna sloga, ki se je tako lepo manifestirala, ni dolgo trajala. V pogrebnem sprevodu so še korakali "liberalci", "klerikalci", "socialni demokrati", posvetnjak in duhovnik, gospod in delavec kar pomešani med seboj. Navdušenje in vzhicenje pa je kmalu popustilo. Prva se je odmaknila SLS, ko ji je bil tako namignil dr. Šušteršič, ki se radi vojaštva in njegovega najvišjega zapovednika ni maral preveč eksponirati. Tudi je SLS občutila, da so naprednjaki imeli nekako vodilno vlogo pri tem nacionalnem gibanju in so simpatije množice nagibale na njihovo stran. Varnostna oblastva in državno pravdnitvo je jelo postopati proti demonstrantom. Mnogi so bili obtoženi, mnogi obsojeni. Med obtoženci je bil tudi Adolf Ribnikar, tedaj mestni živinozdravnik, ki so ga obdolžili, da je bil vodil demonstrante, ki so razbili šipe na Kazini. Bil je oproščen.

Še eno posledico so imeli "septemberski dogodki". L. 1910. so bile občinske volitve. Na prvi seji občinskega sveta je bil Hribar po 14 letnem županovanju spet voljen za župana. Cesar pa ni potrdil njegove izvolitve. Še več, občinski svet je bil 31. avgusta 1910. razpuščen in je mestna občina dobila komisarja v osebi vladnega svetnika viteza Laschana. Pri volitvah 23. aprila 1911. Hribar ni več kandidiral. V svojih Spominih piše Hribar, da ga je izigral dr. Tavčar, ker da je on (Hribar) poznavajoč voljo ljubljanskega meščanstva, nameraval demonstrativno kandidirati, dr. Tavčar pa da je za njegovim hrbtom vložil kandidatno listo, ki na njej ni bilo več Hribarja; dru. Tavčarju da se je skominalo po županskem stolcu. Hribarjevi Spomini so izšli že po Tavčarjevi smrti, pa je seveda ta obdolžitev ostala brez odgovora in brez kontrole.

Na izključujem pa v gotovem pogledu resničnosti Hribarjevih trditev. Saj je dr. Tavčar mogel tudi tako argumentirati: če postavimo Hribarja kot kandidata za obč. svet, morali bi ga tudi voliti za župana; izključeno je, da bi izvolitev dobila cesarjevo odobrenje, občinski svet bi bil ponovno razpuščen in mestna občina bi dobila spet komisarja; tako bi šlo v nedogled; Hribar si lahko poišče zadoščenje v parlamentu kot poslanec ljubljanskega mesta.

Sicer pa je res, da je bilo nasprotstvo med Hribarjem in Tavčarjem, med možema, ki sta bila počela svojo politično kariero kot najzvestejša somišljenika, postalo latentno. Ni se dalo več prikrivati. Povečalo se je, ko je dr. Tavčar med svetovno vojno za časa Hribarjeve konfinacije zasedel njegovo mesto kot predsednik Ljubljanske Kreditne banke, pa se mu ni maral umakniti po Hribarjevem povratku v domovino. Ob njuni 70-letnici sem ju skušal spraviti. Šel sem najprej do Hribarja ter mu prigovarjal spravo, češ kako bi bilo lepo, če bi narod hkrati proslavljal njun skupni jubilej. Hribar je odločno odklonil vsak poskus sprave in zlasti odklanjal, da bi se častila njegova 70-letnica obenem z dr. Tavčarjevo.

Ob volitvah 1911. l. - volitve so bile 23. aprila, zavoljo pritožbe SLS proti volitvam pa je vlada zadržavala konstituiranje obč. sveta do 18. decembra - je bil izvoljen dr. Tavčar za župana, dr. Karl Triller za podžupana. Župan je bil dr. Tavčar do novih volitev l. 1921 - torej deset let - ko zaradi bolezni ni maral več kandidirati.

Moje zadovoljno mirno življenje in moje ugodje po burnem l. 1908. pa je na mah prurušila nemila usoda. Iz našega naročja nam je iztrgala sina edinca - ljubljenelega **Mitjo**. Dne 5. maja 1910. je v svojem osmem letu umrl za akutno škrlatinko. Samo pet dni je trajal smrtni boj. Noč in dan sva bila s soprogo pri njem. Vsa zdravniška veda je odrekla. Zmeraj je bil nagibal k prehladu in anginam. Po nasvetu zdravnikov smo ga skušali utrjevati na morju. Soproga je bila ž njim eno leto v Portorose,⁴⁸ eno pa v Sosljanu (Sistiana) pri Devinu. Radi svoje prezaposlenosti sem ju le tuintam za en dan ali dva obiskoval. Ne vem, kje se je inficiral za škrlatinko, najbrž v šoli. Bil je lep fantek, veder in živahen. Nad vse je ljubil družbo svojih vrstnikov, ki so ga vsi imeli prav radi. V šoli je po vestni pripravi s strani svoje strastno ga ljubeče mamice lepo napredoval. Še o Veliki noči smo ž njim napravili izlet v Benetke. Kako je užival ta izlet na vožnjah v gondoli, na Markovem trgu pri godbi, od katere se kar ni mogel ločiti, in med golobi. V cerkvi sv. Marka je bila ravno pompozna velikonočna procesija. Vodil jo je sam beneški kardinal. Duhovnik

⁴⁸ V Portorose=v Portorožu.

je med navzoče otroke delil svete podobice. Tudi Mitja je bil deležen take podobice. Kaka radost. Ogledali smo si galerije slik, doževno palačo, Lido in druge znamenitosti. Prenočevali smo v hotelu Daniel, ki ga je priporočila mama kot spomin na svoje poročno potovanje. Šli smo tudi v gledališče. Dali so opero Mignon od Alberta Thomas-a. Kadarkoli kasneje sem poslušal to opero, vselej mi je živo prišel v spomin večer v Benetkah. V ta spomin sem si celo nabavil klavirski izvleček te opere. Bili smo neutolažljivi. Več let sem nosil v srcu svojo bol, ki me je ob najlepših prilikah spominjala na mojega Mitjo. V takih trenutkih še bolj, ko sem se vpraševal, zakaj ga ni več tu, kako bi se radostil, kako užival. Toda usoda je neizprosna.

Uteho nam je dajala njegova ljubka mlajša sestra **Fedora**, rojena 13. marca 1908, ki pa se je bila takoj s početkom Mitjeve bolezni preselila k Sterletovim. Radi nevarnosti infekcije smo morali še dlje časa po Mitjevi smrti ostati ločeni. Že 27. maja 1910 - torej samo tri tedne po Mitjevi smrti pa smo dobili drugo nadomestilo - **Ksenio**.

Takoj po Mitjevi smrti smo se preselili k mama. Nismo se mogli videvati v stanovanju, ki bi nas iz vsakega kotička iznova spominjalo naše nesreče. Ko je bila kmalu na to dograjena Magdičeva hiša poleg sedanje palače Poštne hranilnice, preselili smo se tja. Pa tudi tam nismo dolgo ostali, ker se mi je nudilo lepo stanovanje v Knaflovi ulici (Hammerschmidova sedaj dr. Staretova hiša). Tu je bil rojen l. 1912 dne 19. marca sin **Evgenij**, po domače Joško ali kar Jože, kakor ga je krstil naš dolgoletni kuhinjski faktotum Lojza po svetniku, na katerega godu dan je bil rojen. (Alojzija Miklavčič, ki je bila pričela svojo prakso kot pestulja Fedore, je še danes v naši službi kot kuharica pri Fedori). Njemu je sledila l. 1914. dne 18. marca najmlajša - **Božena**. Izjemoma je dobila češko ime. Morda zato, ker sem bil kot državni poslanec član Češkega kluba, pa sem bil v teh letih bolj češko orientiran.

Septemberski dogodki so me nekoliko zblížali z mojimi bivšimi nasprotniki, ki so prišli do spoznanja, da so mi bili s svojimi klevetami storili krivico. Skušali so me spet pridobiti za aktivno politično delo. Nekoč me je obiskal župan Hribar ter me vabil nazaj v stranko obetajoč mi lepo politično kariero. Tudi dr. Tavčar me je dva ali trikrat nagovoril, naj se vrnem v stranko. Dejal je: "krivica se ti mora popraviti, nam pa manjka sposobnih ljudi in delavcev". Nisem se dal omehčati rekoč, naj me puste v mojem idiličnem miru.

L. 1911. so bile splošne državnozborske volitve. Hribar je odklanjal ponovno kandidaturo. V svojih Spominih pravi: "Mene pa je to postopanje (sc. ob občinskih volitvah spomladi l. 1911) tako užalilo, da nisem hotel sprejeti kandidature za državni zbor. Dr. Tavčar in dr. Triller, dasi sta dobro vedela, kako sta me s svojim postopanjem glede kandidature v občinski svet razžalila, vedela sta tudi dobro, kako potreben bi bil novemu občinskemu svetu v državnem zboru na Dunaju. Zato sta se prav do zadnjega časa trudila, da me pregovorita, naj bi kandidaturo sprejel; a ostal sem stanovit. Priznavam pa, da moja občutljivost ni bila na mestu, kajti ko bi bil državni poslanec, imel bi bil sedaj, ko se je vlada spremenila, jako ugoden položaj in bi bil bržkone marsikaj odvrnil, kar se je v finančnem oziru na škodo mestu ljubljanskemu, v jezikovnem oziru pa na škodo slovenskemu narodu ukrenilo".⁴⁹

⁴⁹ Citat se pravilno glasi: "Mene je to postopanje tako užalilo, da nisem hotel sprejeti kandidature za državni zbor. Dr. Tavčar in dr. Triller, dasi sta dobro vedela, kako sta me s svojim postopanjem

Nekega dne me - najbrž po naročilu - obišče Adolf Ribnikar, ki je bil tedaj član izvršilnega odbora NNS - ter me nagovarja, da bi sprejel kandidaturo kot državni poslanec ljubljanskega mesta. Odklanjal sem z istimi razlogi, kakor prej Hribarju in dr. Tavčarju. Pristavil sem še razlog, da ne morem zanemariti svoje odvetniške pisarne, ki od nje zavisi moja eksistenca. Potem me je nagovoril še dr. Tavčar in glede mojih pomislekov radi pisarne omenil, češ da me bodo že na drug način odškodovali. Ko sem končno pristal, mi je rekel: "takega zadoščenja kakor tebi še nobena stranka nikoli ni dala".

Volitve so bile **13. junija 1911**. Pikantno je, da mi je Slovenska ljudska stranka postavila kot protikandidata dra. Vinka Gregoriča, bivšega mojega sokandidata ob deželnozborskih volitvah l. 1908. Volilna borba je bila huda. Vlada je bila izključila vpliv mestnega magistrata na volitve s tem, da vzlic že 23. aprila izvršenih volitev obč. sveta ni odredila konstituiranja obč. sveta. SLS odnosno v njenem imenu dr. Pegan je bil namreč proti tem volitvam vložil ničev ugovor, ki bi ga vlada bila lahko rešila v najkrajšem času. Rešitev pa je zavlačevala več ko dva meseca preko deželno- in državnozborskih volitev.

Vlada je pritožno zavrnila. Dr. Pegan pa je sporočil vladi, da **namerava** proti odloku vlade vložiti tožbo na upravno sodišče, vsled česar naj vlada tej pritožbi priznava odločilno moč, to je, da ne pripusti konstituiranja občinskega sveta, dokler ne bo njegova tožba na upravno sodišče rešena. Vlada je povsem protizakonito ugodila tej prošnji. Proti temu se je pritožil dr. Tavčar kot član najmočnejše skupine izvoljenega obč. sveta.

Stvar je bila predmet ene prvih mojih interpelacij v parlamentu. Na interpelacijo je odgovoril minister za not. posle baron Heinold. Odgovor ni bil nič kaj laskav za postopanje deželne vlade. Upravno sodišče je seveda dr. Peganovo pritožbo gladko zavrnilo. Še-le 23. decembra je prišlo do konstituiranja obč. sveta in do izvolitve dr. Tavčarja županom.

Za časa državnozborskih volitev je torej na magistratu še vedno sedel vladni komisar in je tako SLS gojila upanje, da bo ta činjenica izdatno pripomogla k njenemu uspehu. Uspeh si je mislila zagotoviti tudi s tem, da je proglasila **politični bojkot** poroti naprednjakom in vsem njihovim ustanovam n. pr. Ciril Metodovi družbi. Tako zelo je bilo zaostreno politično nasprotstvo.

Končno je knezoškof Anton Bonaventura Jeglič za volitve (sočasno so bile tudi deželno-zborske volitve) izdal fulminanten pastirski list vsem vernikom ljubljanske škofije, v katerem vernike zaklinja, da morajo oddati svoje glasove kandidatom SLS; liberalci in socialni demokratje bijejo boj naravnost zoper Kristusa in zoper Boga, voditelji in prvaki Kristusa zaničujejo in sovražijo, Boga v svoji slepi strasti, v svoji peklenki hudobiji kar naravnost taje; strašnih grehov bi se udeležili, ko bi svoj glas pri volitvah dali za može, ki jih priporoča bogomrzka napredna ali

glede kandidature v občinski svet razžalila, vedela sta tudi dobro, kako potreben bi bil novemu občinskemu svetu ljubljanskemu v državnem zboru na Dunaju. Zato sta se prav do zadnjega časa trudila, da me pregovorita, naj bi kandidaturo prevzel; a ostal sem stanovit. Priznavam pa, da moja občutljivost ni bila umestna, kajti ko bi bil državni poslanec, imel bi bil sedaj, ko se je vlada spremenila, jako ugoden položaj in bi bil bržkone marsikaj odvrnil, kar se je v finančijem obziru na škodo mestu ljubljanskemu, v jezikovnem obziru pa na škodo slovenskemu narodu, ukrenilo." Prim. Ivan Hribar, Moji spomini, I. del, Ljubljana 1983, str. 435-436.

socialdemokratska stranka; naj se Vam zdi še dosti pošten mož, ki za eno teh strank dela ali ki se Vam kot njen kandidat predstavlja, proč ž njim; oddali bomo svoje glasove za one može, za katere so se odločili voditelji naše ljudske stranke, tako bom oddal svoj glas jaz v Ljubljani...

Tudi ta pastirski list, ki pač razkriva bit klerikalizma v vsi njegovi goloti, sem v njega celoti spravil pred parlament v obliki interpelacije.

Osebnost se za volitve nisem dosti trudil. Baš v dneh pred volitvami sem imel kot branitelj večdnevno porotno razpravo v zadevi Glavne posojilnice (dr. Hudnik) in sem bil polno zaposlen. Na glavnem shodu NNS, ki mu je predsedoval dr. Ivan Tavčar, sem imel kandidatni govor, ki sem v njem razvil svoj delovni program kot državni poslanec. Aludiral sem tudi na dogodke v polpreteklem času ter z vsem naglasom poudarjal, da nisem bil nikdar nezvest svojim znanim političnim nazorom in načelom. Zaupniki NNS so to mojo izjavo kvitirali z burnim odobravanjem.

Na shodu je govoril tudi Ivan Hribar. Priporočal je mojo kandidaturo, hkrati navajajoč razglas, zakaj je odklonil ponujeno mu kandidaturo. Ti razlogi so se glasili nekoliko drugače, kakor jih navaja v svojih "Spominih" (glej Slov. Narod od 9. VI. 1911).

Pri volitvah sem od 6824 volilnih upravičencev prejel 2664 glasov, dr. Gregorič 1642, nemški kandidat dr. Eger 583, socialni demokrat Etbin Kristan 730 glasov. Neveljavnih je bilo 19 glasov, 50 volilcev pa je oddalo prazne glasove. Ker je absolutna večina znašala 2809 glasov, je moralo priti do ožje volitve. Pri ožji volitvi sem zmagal s 3283 glasovi proti 1838, ki jih je prejel dr. Gregorič, torej z večino 1445 glasov. Med meni oddanimi glasovi prav gotovo ni bilo nobenega nemškega.

Dr. Gregorič je bil, kakor mi je odkrito priznal, silno razočaran. Računal je z mnogo višjim številom pripadnikov SLS, računal je na vse nemške glasove in računal z vladino podporo. Pa niti ta niti "pastirski list" - nista mogla pripomoči do zmage. Kljub neugodni politični konstelaciji je število glasov za narodno-napredno stranko poraslo od 2589 v l. 1907. na 2664, torej za 75 glasov, dočim je SLS kljub podpori vsega vladinega aparata, kljub temu, da se je osebno eksponiral sam knezoškof ljubljanski, dosegla samo 1642 glasov, napram 1526 glasovom v l. 1907, odnosno pri ožji volitvi s podporo Nemcev samo 1838 glasov. To je maksimalno število, ki ga je takrat v Ljubljani mogla doseči SLS.

Dne 22. junija mi je c. kr. deželno predsedništvo za Kranjsko dostavilo volilni certifikat. Proti volitvam ni bilo ugovora. Otvoritvena seja državnega zbora je bila sklicana na dan 17. julija 1911.

Nastalo je vprašanje, kateri parlamentarni skupini naj se priključim, da ne bi kar tako sameval in predstavljal samo številko enega izmed 516 poslancev. Jugoslovani niso imeli notnega kluba. Najkompaktnejši je bil Slovenski klub s svojimi 20 poslanci SLS pod vodstvom dra. Sušteršiča. V Dalmatinskem klubu je bilo 8 poslancev, od katerih so se štirje prištevali Hrvatski stranki prava, štirje pa so bili pripadniki Hrvatske stranke. Dr. Josip Smodlaka, predstavnik Srbsko-hrvatske napredne ljudske stranke, ni bil v klubu, prav tako ne oba v Dalmaciji izvoljena Srba dr. Dušan Baljak, dr. Božidar Vukotić. Trije istrski levi, kakor so jih imenovali, Matko Mandić, dr. Matko Laginja in prof. Vjekoslav Spinčić so imeli svojo skupino. Dr. Otokar Rybař izvoljen v tržaški okolici in dr. Gustav Gregorin izvoljen na Krasu (Ajdovščina-Komen-Sežana), sta bila neopredeljena.

Obrnil sem se do dra. Rybařa, ki je bil poslanec že od l. 1907. dalje in ki je

poznal razmere, naj mi razjasni položaj in pove svoje misli glede grupacije jugoslovanskih poslancev. V dopisu z dne 28. junija 1911. pravi:

“Glede kluba na Dunaju moramo imeti še nekoliko potrpljenja. Razumem, da je za Te zelo težavno vstopiti v ‘Slovenski klub’. Sicer se pa tega ni treba bati, ker se bodo temu še bolj upirali dalmatinski poslanci. A tudi s temi je križ. Kar pišejo dunajski časopisi, je menda le *pium desiderium*⁵⁰ dunajske vlade. Do sedaj izvoljeni dalmatinski poslanci so namreč, izvzemši klerikalce, ki stopijo pod Šušteršičevo komando - opozicijonanci (Dr. Smodlaka, Dr. Tresić, Dr. Čingrija in Srba Dr. Baljak in Dr. Vukotić), dočim je ‘dvorni svetnik’ Vuković od kandidature sploh odstopil, a Dr. Ivčević, najhujši vladinovec, še ne izvoljen. Res ne vem torej, kje bi iskal tiste vladi prijazne dalmatinske poslance, o katerih piše dunajski tisk. Najbolje je torej, da počakamo do otvoritve državnega zbora. Prej ne spravimo niti Istrijanov niti Dalmatincev na kak pogovor. Tako je bilo tudi pred 4 leti.”

Informacije sem iskal tudi pri dru. Kramerju. Dr. Albert Kramer je bil dunajski urednik Slovenskega Naroda in stalno bival na Dunaju. Bil je parlamentarni poročevalec tako Slov. Naroda kakor “Jutra”, ki so ga še pred letom dni kot “neodvisen politični dnevnik” ustanovili dr. Žerjav et Cons.⁵¹ “Jutro” so tiskali v Učiteljski tiskarni, kjer je bilo tudi uredništvo in upravništvo. Odgovorni urednik mu je bil dr. Ivan Lah.

Dr. Kramer mi je z dopisom od 5. julija odgovoril:

“Glede Dalmatincev je skoraj da gotovo, da si ustanove svoj klub, ker hočejo na ta način preprečiti, da se oni štirje uskoki ne podajo zopet v Šušteršičev tabor. Tem težavnejša bo seveda pozicija ostalih jugoslovanskih neklerikalnih poslancev, ki bi se pač težko odločili biti ‘dalm. klubu’ zgolj privesek.”

“Prof. Masaryk, ki mi je ponovno razlagal svojo idejo o ustanovitvi naprednega slovanskega kluba, ki bi imel predvsem nalogo kolikor mogoče paralizirati Šušteršičev vpliv v slovanski delegaciji, meni, da bi v interesu jugoslavanske vzajemnosti pač kazalo iskati zveze z dalmatinskim klubom (če se ta oblika res ustvari), s katerimi skupaj bi bilo mogoče ustvariti jugoslov. protiutež proti Šušteršiču zlasti za slučaj, da pride do pogajanj glede vstopa v vladno večino. V gospodarskih in kulturnih zadevah pa bi si varovali napredni jugosl. poslanci (Masaryk računa poredvsem na Smodlako in Vas) svobodo ter jih udeleževali v naprednem slovanskem klubu, za katerega so se izrekli moravski lidovci, nekaj Rusinov, Masaryk. Ta klub bi po mnenju M. bil tim uglednejši, čim pridnejše in agilnejše bi se politično ozir. parlamentarno gibal ter v vseh zadevah, ki se tičejo gospodarskega in kulturnega napredka povzel inicijativo. Z uspehom bi tudi preprečeval Šušteršičevo taktiko, kateri se vedno znova posreči pridobiti med Slovani v parlamentu ugleda in zaupanja.”

“Ideja Masarykova je **diskutabel**, akoravno po mojem mnenju prav težko izvedljiva. M. bi rad govoril z Vami in predlaga v soboto 15. ali v nedeljo, 16. rendez-vous⁵² - katerega bi se event. tudi udeležila Smodlaka in Tresić-Pavičić.”

“Gautschova misija napreduje. Čehi komaj čakajo, da pridejo zopet v vlado in

⁵⁰ *Pium desiderium* (lat.), pobožna želja.

⁵¹ *Et Cons.* (lat.), skrajšano iz *et consortes*: in tovariši.

⁵² *Rendez-vous* (franc.), zmenek.

tako bodo najbrž tudi pravna pogajanja skoraj v dobrem teku. Važno za nas je predvsem dejstvo, da češ. agrarci izjavljajo 'pred perfekcijo sprave ne gremo v večino', nočejo pa delati ostalim nobenih težkoč. V teh okoliščinah pridobi zopet Šuš. klub dvakrat na veljavi, ker bo treba računati na njegove glasove."

"Jako me bo veselilo, če mi velespoštovani gospod doktor date priliko se z Vami sestati pred zasedanjem. Blagovolite mi naznaniti čas in uro Vašega prihoda. Jaz se udeležim najbrž belgrajskega kongresa, sem pa najpozneje v soboto 15. zjutraj zopet na Dunaju."

Vaclav Klofač, predsednik čeških narodnih socialistov, je pisal Ivanu Hribarju, če bi jaz hotel pristopiti njegovemu klubu kot hospitant, mi je na razpolago; klub bo štel 16 članov.

Dr. Šušteršič si je močno prizadeval, da bi se vsi Jugoslovani združili v en klub. Tudi z menoj je računal - vem pozitivno. Klub 37 poslancev bi nekaj pomenil, pomenil po njegovem računu pri grupaciji za in proti vladi jeziček na tehtnici, ki bi se ob priznani dr. Šušteršičevi spretnosti po sili razmer ob primernem trenutku nagnil na vladno stran. Najbrž bi načelnik kluba postal član kabineta, če bi se Čehi in Jugoslovani odločili - na čemer se je z gotove strani delalo - da gredo v vladno večino.

O vsem položaju sem poročal predsedstvu NNS, ki mi je izprva odgovorilo, naj počakam, potlej pa, da je stranka sicer načeloma za enoten klub Jugoslovanov, da pa naj odklonim vabilo na vstop v klub, ki bi v njem imela odločilno besedo SLS. Klubova pravila so namreč predvidevala večinsko načelo, tako da bi se v klubovih vprašanih manjšina brezpogojno s pretnjo izključitve morala pokoravati večini. Klubova vprašanja pa so ravno najvažnejša, se dotikajo načelne politike programa poedine stranke in bi posameznik prišel v položaj, da bi moral po sklepu večine nastopiti proti programu lastne stranke. Čudno bi n. pr. tudi izgledalo, če bi me klubova disciplina v važnih vprašanih vezala glasovati za vlado, za ono vlado, proti kateri je stranka doma v opoziciji.

Sklicali smo sestanek, ki so se ga udeležili poslanci iz Dalmacije, razen izrazitih klerikalcev tudi oba Srba, vsi trije istrski poslanci ter dr. Gregorin, dr. Rybař in jaz. Mnenja so bila deljena. Večina je odklanjala enoten klub Jugoslovanov že z razloga, ker bi se klub po zamisli dr. Šušteršičevi imenoval Hrvatsko-slovenska zajednica in bi torej izključeval pristop obeh srbskih poslancev iz Dalmacije. Majoritetni princip, bi smel veljati samo za gotova točno opredeljena vprašanja. Enoten klub je imel na sestanku samo tri zagovornike: dra. Laginjo, dra. Gregorina in dra. Rybařa. Načrt je bil s tem pokopan.

Dr. Šušteršič je na to ustanovil "Hrvatsko-slovenski klub". Istrski poslanci pa so si ustanovili svoj "Narodni klub", ki sta mu pristopila tudi dr. Gregorin in dr. Rybař. Narodni klub je sklenil pristopiti Hrvatsko-slovenskemu klubu, kar naj bi pomenilo zvezo dveh samostojnih klubov.

Proti temu je doma nastal pravi vihar. "Slovenski Narod" in "Jutro" sta ljuto napadla dra. Gregorina in dra. Rybařa, ki da sta pri volitvah bila zmagala z naprednimi glasovi. Tržaška "Edinost" je odgovarjala. Pod pritiskom javnega mnenja sta dr. Gregorin in dr. Rybař izstopila iz Narodnega kluba ter postala - "divjaka". Tudi češko napredno časopisje je bilo nastopilo proti njima. Nas treh ves ta vihar ni razdvojil. Ostali smo si prijatelji, ker smo se čutili ožje povezane med seboj po nacionalnem programu ter po siceršnjem svojem mišljenju in po svetovem nazoru.

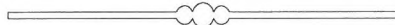
Jaz sem po tehtnem premisleku prosil za vstop v **Češki klub** (Mladočehi), ki mu je predsedoval dr. Karel Kramař. Klub je sicer štel samo 14 poslancev, toda po osebnostih, ki so mu pripadale (dr. Kramař, dr. Fiedler, dr. Pacák, oba bivša ministra, dr. Rašin, dr. Koerner, prof. ing. Hrasky), ga je bilo šteti med veljavnejše klube v parlamentu. Člani kluba so uživali - čeprav v opoziciji - velik ugled tudi v vladnih krogih. Poslanci tega kluba so bili vsi izvoljeni v mestih, torej so mi bili tudi po svojem gospodarskem programu blizu. Najprijaznejše sprejet, češ da so me že pričakovali, sem postal pravi član kluba, ves čas sem užival njegga neomejeno podporo ter z njegja pomočjo marsikaj dosegel. Vezala me je sicer klubska disciplina, vendar mi je klub v mnogih sprašanjih z ozirom na domače naše razmere pri glasovanjih pustil svobodne roke. Vsa naša javnost je ta moj korak pozdravila z velikim zadovoljstvom spoznavši, da nisem ostal "sam", kakor so to nekateri želeli in da sem našel izhod, ki je utrdil mojo pozicijo v parlamentu. Za vse svoje interpelacije sem imel vedno dovolj podpisov na razpolago, zagotovljeno mi je bilo govorniško mesto, kadarkoli sem nameraval poseči v razprave, prišel sem tudi v nekatere odseke (gl. priloga).

Prestopil sem prag impozantne v strogo starogrškem slogu zgrajene palače dunajskega parlamenta na Francovem Ringu kot homo novus.⁵³ Vendar sem se naglo vživel. Polagoma sem spoznaval hišne običaje in spoznaval vse merodajne referate v posameznih ministrstvih, tako da sem ob naštetih intervencijah, ki so ž njimi bili obremenjeni poslanci, takoj našel pravo pot. Da, te intervencije! Parlament je zakonodajno telo. Poslanci naj proučavajo od vlade predložene zakonske predloge, državni proračun zahteva posebnega študija, politična vprašanja, zadevajoča celoto (državo) in tvoj narod v relaciji s to celoto so stalno na dnevnem redu - pa te "intervencije" tako prevzemajo, da jedva dobiš nekoloko odmora, da se utegneš pečati še s pravih poslančevim delom. V tem pogledu sem bil zelo obremenjen. Dnevno so mi prihajali dopisi z vseh strani. Dočim je n. pr. slehrni poslanec dr. Šušteršičevega kluba imel skrbeti samo za svoj volilni okraj, so se na me kot edinega poslanca, voljenega na narodno-naprednem programu, obračali somišljeniki iz vse Slovenije, zlasti iz cele Kranjske in Spod. Štajerske. Moral sem reševati mnogoštevilno korespondenco, pa romati od ministrstva do ministrstva. Res pa je, da nam je bil ta posel toliko olajšan, da smo na vsakokratno intervencijo prejeli takoj pismeno pojasnilo ali meritorno rešitev. V tem pogledu je bil vzoren red. Treba mi je bilo med sejo v zbornici ministru samo predložiti listek z označbo zadeve, ki me zanima, za dva, tri dni sem že prejel pismeni odgovor. Kako vse drugače je bilo v tem oziru v Jugoslaviji!

Dne 17. julija je bila otvoritvena seja, ko so nas poslance na njej zaobljubili. Na tej seji so nas osrečili tudi z oficielno novico, da sta se zaročila prestolonaslednik Karl Franc Jožef in princesa Zita Burbonska in Parmška.

Ministrski predsednik je bil dr. baron Pavel Gautsch (o njem je šla govornica, da je na levo roko prav v bližnjem sorodstvu s habsburškim dvorom). V ministrskem svetu sta bila vidna predstavnika nemške levice grof Stürgkh kot minister za nauk in bogočastje in dr. vitez Hochenburger kot pravosodni minister. Čehi so imeli ministra za javna dela Mareka, Poljaki pa ministra krajana vit. Zaleskega.

Za dan 18. julija smo bili tako poslanci kakor člani gosposke zbornice vabljene na dvor, ko nam je cesar Franc Jožef prebral svoj takoimenovani "prestolni govor".

⁵³ Homo novus (lat.), začetnik, novinec. Citirano po Ciceronovem delu De officiis I, 39, 138.

Monotono prečitani govor je bil brezbarven. Našteva razne zakonske predloge, ki se nam bo ž njimi pečati; kot edino politično poanto govora je omeniti poziv na obe narodnosti v Češkem kraljestvu, naj skušata najti sredstva in pota za sporazum. Ceremonija mi ni imponirala. Nasprotno mi je dala slutiti, kar so mi potlej potrjevali kasnejši dogodki, da je ves parlamentarizem v Avstriji le nespretno postavljena kulisa, ki naj zakrije - absolutizem. Vsi od vlade predloženi zakonski predlogi so morali dobiti svoj plačet.⁵⁴ Resnega upora ni trpel. "Und bist du nicht willig, so brauch ich Gewalt."⁵⁵ Če se je pojavil tak upor, takoj je sledil razpust drž. zbora ali pa vsaj njega odgoditev in potem se je vladalo s pomočjo zloglasnega § 14 Ustave, ki je vse od vlade zaželjene predloge v obliki cesarske naredbe uzakonil kot nujne - brez parlamenta. In da bi do razpusta ali odgoditve z vsemi nujnimi posledicami ne prišlo, so običajno odnehali - poslanci. Morala je biti že zelo nespretna vlada, če si ni mogla zagotoviti večino. Nemci, dokler jim je bila prijazna, so ji bili zmeraj na razpolago, pa - Poljaki poleg nekaterih manjših skupin. Sicer pa parlament, tudi tak kakršen je bil, ni bil brez vrednosti. Imeli smo kontrolo nad vso državno upravo in pa - svobodo besede, ki se je lahko čula daleč preko državnih meja. V tem pogledu so bili oblastniki dokaj širokogrudni. Svesti si svoje gotove pozicije v meddržavnem svetu, jih glasovi tudi najbolj brezobzirne kritike niso ženirali. Nasprotno, še zmeraj jim je bilo ljubše, da je ljudska nevolja našla tak ventil, kakor da bi s svojo visoko napetostjo raznesla kotel.

Drugo sejo, 19. julija, so porabile razne narodnostne skupine za svoje državno-prave izjave (Rechtsverwahrung). Tako so izjavili Čehi na usta člana Češkega kluba dra. Fiedlerja, bivšega ministra, da s svojim vstopom v zbornico ne prejudicirajo državno-pravni, z mnogimi državnimi akti zajamčeni poziciji kraljevine Češke in češke Krone, da so pripravljeni sodelovati v spravi z nemškimi sodeželami ob medsebojnem spoštovanju pravic, da s to lojalno izjavo, sledeč klicu našega cesarja in kralja, nudijo svojo roko za sporazum v trenutku, ko zahteva tako spravo in poravnavo glas narodov, pa ko tudi položaj same države sili v to.

Svoje posebne izjave so podali Ukrajinci iz Galicije in Bukovine, pa spet Rusi (ruski nacionalci), ki zahtevajo avtonomijo ter izjavljajo, da hočejo v zaupanju na boljše politične razmere z najboljšo voljo sodelovati v korist svojemu "narodu, državi in slavni dinastiji".

Hrvati izjavljajo po dru. Ivčeviću iz Dalmacije, da s svojim sodelovanjem ne prejudicirajo glede državno-pravnega stališča Dalmacije, ki je del Kraljevine Hrvatske. Tej izjavi se ob poudarku svojega nacionalnega stališča pridružita tudi oba srbska poslanca iz Dalmacije, zlasti ko vidita v spojitvi Dalmacije s kraljevino Hrvatsko nadaljnji korak za nacionalno ujedinjenje svojega naroda.

Za čas moje funkcije kot državni poslanec (funkcijska doba bi normalno jenjala 1917, pa se je radi svetovne vojne zavlekla tja do konca oktobra 1918) je ločiti tri po splošni situaciji značilna obdobja. Prvo do izbruha svetovne vojne julija 1914, drugo do sklicanja državnega zbora med vojno meseca maja 1917 in tretjo od tega časa do konca svetovne vojne.

Prvo dobo bi mogli imenovati normalno. Ni bilo posebnih dogodkov, ki bi jo

⁵⁴ Pláčet (lat.), odobritev, pristanek.

⁵⁵ Und bist du nicht willig, so brauch ich Gewalt (nem.): In če nisi voljan, uporabim silo." (Goethe)

motili. Vlada se je v tem času menjala samo enkrat, namreč meseca decembra 1911, ko je odstopivšega barona Gautscha zamenjal grof Stürgkh. Stürgkh je reklamiral za svoje ministrstvo naziv "uradniško ministrstvo". Kljub temu pa je pridržal nam Slovincem nevarnega nasprotnika, o katerem bo še govora, dra. Hochenburgerja za pravosodnega ministra. Minister za notranje zadeve je postal dr. baron Heinold, Čehi so imeli ministra za poljedelstvo dra. **Brafa** in ministra za javna dela dra. **Otokarja Trnko**, Poljaki finančnega ministra vit. Zaleskega in ministra krajana pl. **Dlugoza**. Minister za nauk in bogočastje je postal dr. vitez Hussarek, železniški minister pa zagrizen nemški nacionalc dr. baron Forster.

Za dra. Šušteršiča v novem kabinetu ni bilo mesta. Užaljen se je nekaj časa kugal in s svojim klubom igral opozicijo, pa samo takrat, če za vlado ni bilo nevarnosti, da bi ob kakem glasovanju ostala v manjšini.

Naj takoj povem, da spravna pogajanja na Češkem spričo intransigentnemu⁵⁶ stališču nemških nacionalcev niso vedla do uspeha. Njihovo dvolično igro sem ožigosal v nekem svojem govoru, ko sem pribil, da zahtevajo za sebe vse to in še mnogo več, kar nam Slovincem in Hrvatom briskno odrekajo. Dokler ne priznavajo načela ravnopravnosti na celi črti in v vseh v državnem zboru zastopanih pokrajinah, toliko časa je upravičeno podvomiti o odkritosrčnosti njihovih prizadevanj za spravo na Češkem, toliko časa pa tudi ne bo miru v tostranski državni polovici, ampak neizprosni boj proti nemški hegemoniji. Najbolj je kvaril koncept ministrskega predsednika za spravni poiskus minister za pravosodnje Hochenburger, ki je na lastno pest uvajal nemški kurs na Češkem. Tudi tu se je kazala dvoličnost vlade. Tako grof Strürgkh kakor Hochenburger sta bila iz Gradca, tega najbolj nemškega mesta, oba politično ozko povezana med seboj, prvi je delal na videz spravo, drugi jo je sproti izpodkopaval. Vzklic temu se je Stürgkh - imajoč očitvidno zaupanje krone - vzdržal na svojem mestu (L. 1917. ga je kot predstavnika vladajočega sistema ustrelil dr. Fric Adler, sin socialističnega voditelja dra. Viktorja Adlerja). Delal je z budgetnimi provizorji, ob nobeni priliki ni stavil vprašanja zaupnice, uporabljal je staro pod Taaffejem preiskušeno taktiko avstrijskih državnikov "fortwursteln" in tako rinil državni voz naprej. Za časa svetovne vojne, ko je bilo z dnem 25. julija 1914. XXI. zasedanje drž. zbora po cesarjevi odredbi zaključeno, je dobil povsem svobodne roke. Absolutizem je zavladal tudi formalno in § 14. drž. osnovnega zakona je postal gospodar položaja.

Proti ministru za pravosodnje Hochenburgerju sem pričel sistematično borbo. V tej stroki sem bil doma. Zbral sem ogromno gradiva. Šlo je za okrnjenje pravic slovenskega jezika v uradu in v šoli, zlasti na sodiščih ne samo na Koroškem in Štajerskem, ampak tudi na Kranjskem, šlo je za takoimenovani "nemški notranji uradni jezik", šlo za zapostavljanje slovanskih sodnikov ter za premišljeno prepravljanje sodišč z nemškimi sodniki. V stvari je bil dobro zasnovan sistem, kakor sem ga pregledno naslikal kot slavnostni govornik ob 50 letnici društva Pravnik v l. 1939. V ilustracijo prilagam ta govor pod 1./.. Podrobno sem obračunal s tem sistemom v svojem prvem velikem **govoru v zbornici dne 7. marca 1912.** Ta govor prilagam pod 2./.. Član našega kluba dr. Koerner je bil namreč stavljal nujni predlog glede napredovanja sodnikov na Češkem. To priliko sem porabil, da sem

⁵⁶ Intransigenten (lat.), nespravljiv, nepomirljiv, nepopustljiv, trdovraten, trmast.

se ob prazpravi o tem predlogu oglasil k besedi. V svojem govoru, ki je trajal nad dve uri, sem razkril, navajajoč sama konkretna dejstva, vso mizerijo na sodiščih v Sloveniji. Nisem se ustavljal ob tem govoru. Vsako najmanjše kršenje naših narodnih pravic v uradu in v šoli sem spravil v javnost s posebno interpelacijo. Sicer sem vedel, da se tem na stvari nič ne izprememim.

Zaslepljenost avstrijskih državnikov je vstrajala na svojem sistemu - nemška hegemonije v tej, madjarska v drugi državni polovici - in s tem prevzela na se vso krivdo na razsulu avstro-ogrske monarhije. Toda s svojimi interpelacijami in s svojimi govori v drž. zboru, ki sem ž njimi komentiral interpelacije, sem pribil to krivdo ad aeternam memoriam.⁵⁷ Kaj drugega ta čas ž njimi nisem zasledoval.

Bivši poslanec prof. pl. Šuklje pravi sicer v svojih "Spominih", da so to lapalije, ki ni vredno, da bi se ž njimi ukvarjal drž. poslanec. Poslanec naj se peča z načelno politiko in naj skuša za svoj narod doseči kolikor možno več gospodarskih dobrin. Toda mnenja sem bil in sem, da boj za ravnopravnost ne samo slovenskega jezika, ampak Slovencev sploh, posega prav globoko v gospodarsko in socialno življenje našega naroda. Saj je bilo to vprašanje v onih časih za našo inteligenco naravnost krušno, za naše ljudstvo pa moralno vprašanje, vprašanje našega kulturnega in gospodarskega razmaha, vprašanje naše nacionalne avtonomije. Zato je bila borba za ravnopravnost in zoper krivice, ki so nam jih v tem pogledu dan za dnem prizadeli naši narodni nasprotniki pod patronanco krone in c. kr. vlade bistveni del naše načelne politike, ki je s svetovno vojno dobila svojo sankcijo: svoboda, *Austriam esse delendam!*⁵⁸ Z vojno, ki so jo v svoji nadutosti in ošabnosti sami izzvali, s tem pa si izkopal svoj grob!

Zato me je v srce zbolelo, ko sem некоč (šlo je za imenovanje slovenskih sodnikov na izpraznjena mesta) dra. Šušteršiča med štirimi očmi pozval, naj se mi v tej stvari pridruži, pa dobil od njega odgovor: "to so za me smešne malenkosti, imam tem manje interesa na stvari, ker, če Vam justična uprava tudi ustreže, bodo imenovani sami - "liberalci". Sapo mi je zaprlo. Priznam pa, da so bili štajerski poslanci Šušteršičevega kluba, ki so občutili krivice na svojem živem telesu, na moji strani ter me, čeprav neoficialno, krepko podpirali.

Nekoč smo v zbornici proti Hochenburgerju uprizorili hrupno demonstracijo. Dne 19. oktobra 1911. sem vložil interpelacijo radi razpisa predsednika deželnega sodišča v Ljubljani Elsnerja, najzvestejšega oprode ministrovega, ko je bil vsem sodnikom in ostalemu nameščenstvu ukazal, da se morajo, čim prestopijo prag sodnega poslopja, posluževati tudi v osebni neuradnem občevarju edino le nemškega kot notranjega uradnega jezika. Ko na to interpelacijo nisem prejel odgovora, me je cela češka "Jednota" naprosila, naj na eni prihodnih sej, ko bo Hochenburger v zbornici, vprašam predsednika, zakaj od pravosodnega ministra ne dobim odgovora, to priliko, da bodo oni porabili za demonstracijo proti ministru, s katerim so bili baš spet v hudem sporu radi sodnega vprašanja na Češkem. Res se je

⁵⁷ Ad aeternam memoriam (lat.), v večni spomin.

⁵⁸ *Austriam esse delendam!* (lat.), Avstrijo je treba uničiti! Ta formulacija je aluzija na besede Katona Starejšega, uglednega rimskega senatorja, ki je vsak svoj govor v senatu sklenil s temi besedami: "Ceterum censeo Carthaginam esse delendam". To je bil namreč čas tretje punske vojne (149-146 pr. Kr.). To formulacijo so največkrat povzemali iz dela L. Annaeus Florus: *Epitome rerum Romanarum*. Ta citat je vzet iz dela Flor. II, 15.

taka prilika nudila 25. oktobra. Ob početku seje, ko so bile vse klopi gosto zasedene, se oglasim za besedo ter, na kratko ponovivši vsebino interpelacije, vprašam predsednika zbornice, zakaj minister za pravosodje ne odgovarja na interpelacije, ki po svoji vsebini nujno zahtevajo remedure,⁵⁹ da smatram tako postopanje za briskiranje poslancev, ki ga ne moremo trpeti i. t. d. Jedva spregovorim se že dvigne pravi vihar. Vsa Češka, vsa jugoslovanska delegacija vstane s svojih sedežev - pomagali so nam tudi socialisti - ter rine med vpitjem in vzkliki proti ministrski klopi. Minister Hochenburger vstane ves bleđ, toda ne more do besede. Vrišč je vedno hujši, ministru pridejo na pomoč nemški nacionalci, pred njegovim sedežem nastane prepiranje in suvanje. Skoro pride do pretepa. Med splošnim truščem pobegne minister iz zbornice. Predsednik je moral zaključiti sejo. Ko so se duhovi pomirili, predsednik spet odpre sejo ter mi na moje vprašanje odgovori, da bo sporočil ministru. Ministra Hochenburgerja pa tega dne ni bilo več v zbornico.

Takoj na prihodni seji je minister odgovoril na več mojih interpelacij, med njimi tudi na ono glede Elsnerjevega razpisa - seveda po svoje. Branil je nemški notranjih uradni jezik, ki da ima svojo zaslombo v zakonitih "odredbah" in v starem običaju, na tem nič ne spremeni čl. XIX. ustave, ki govori o ravnopravnosti v deželi navadnih jezikov v šoli in uradu, češ da je državni osnovni zakon s to svojo določbo nameraval postaviti vodilno načelo samo za "pravo iščoče prebivalstvo" ("der rechtssuchenden Bevölkerung") ne pa za notranje uradno poslovanje. Elsnerjev razpis da se nanaša samo na "uradno" medsebojno občevanje sodnikov, dočim ni nameraval kratiti neomejene rabe slovenščine v "tovariškem" medsebojnem občevanju, čeprav se to nanaša na uradne zadeve.

Meritorno sem repliciral na ta klasični odgovor v svojem gori omenjenem govoru dne 7. marca 1912. ter na temelju zakonov in drugih virov izvedel neovržen dokaz, da nemški notranji uradniški jezik nima zakonite podlage, ampak da ga uvaja nemški kurz vsakokratne vlade *via facti*.⁶⁰

Drugi svoj večji **govor** sem imel **dne 27. junija 1912** v generalni debati o proračunskem provizoriju, ki ga je zahtevala vlada za čas od 1. julija do 31. decembra 1912. Govor je imel vseskozi politično vsebino. Poleg s konkretnimi podatki podprtih rekriminacij glede slovenskemu narodu storjenih krivic po justični upravi, na šolskem polju, po politični upravi, v resortu železniškega in v resortu vojnega ministrstva - sem načel tudi jugoslovansko vprašanje. To pa v zvezi z dogodki na Hrvatskem. Ogrska vlada je meseca aprila, ko so bile razpisane volitve za hrvatski sabor, s pomočjo zloglasnega bana Cuvaja na Hrvatskem proglasila izjemno stanje. S tem si je upala v saboru zagotoviti medjaronsko večino. Volilci, ki niso marali glasovati za vladnega kandidata, sploh niso imeli dostopa na volišče. Dostop jim je zabranjevalo, češ da je ogrožen mir in red, orožništvo in vojaštvo. Ves civilizovani svet se je zgražal nad tem nasilstvom, ki je odjeknilo tudi v avstrijskem parlamentu. Vsi jugoslovanski poslanci smo prevzeli brambo hrvatskega sabora, ki se sam ni mogel braniti. V stvari je bilo vloženih več interpelacij na ministrskega predsednika. Grof Stürgkh je povabil interpelate k sebi, češ da je pripravljen odgovoriti na interpelacije na način, ki utegne zadovoljiti interpelate, prosi jih pa, naj ne

⁵⁹ Remedura (lat.), (od)pomoč, poprava, izboljšava, odprava (zla ali zlorabe); tak ukrep.

⁶⁰ Via facti! (lat.), "z dejstvi", samo po sebi.

vstrajajo na tem, da se o njegovem odgovoru prične razprava. Interpelati so izjavili, da od zahteve po razpravi ne morejo odnehati, samo dr. Šušteršič se je temu upiral, vendar pa je njegov lastni klub desavuiral. Pridobili smo ostale nam prijazne parlamentarne skupine, da se nam pridružijo. Jaz sem o stvari poročal v Češkem klubu, ki je na to sklenil, da v imenu kluba poda izjavo dr. Fiedler, mene pa so določili kot govornika v razpravi na odgovor ministr. predsednika.

Grof Stürgkh je v svojem odgovoru na interpelacijo v bistvu obsodil ukinitve ustave v kraljevini Hrvatski. Storil je to sicer v delikatni obliki, da ne bi žalil v translitvanski državni polovici gospodujočih državnikov, vendar je dovolj jasno povedal, da taki izjemni ukrepi niso v interesu monarhije, da utegnejo z ozirom na stališče monarhije na zunaj celo škodovati tem interesom in da bi trajanje izrednih razmer na Hrvaškem in v Slavoniji utegnilo kvarno vplivati na oni naturalizacijski proces (Naturalisationsproces), ki se poraja z vključitvijo Bosne in Hercegovine v monarhijo, zavirati ta proces pa je proti življenjskemu interesu Avstro-Ogrske. Ta odgovor je žel mnogo odobravanja.

Poslanec dr. Dulibić, član Hrvatsko-slovenskega kluba, predlaga na to, da se prične razprava. Predlog je bil z veliko večino sprejet. Kot prvi je govoril član Češkega kluba dr. Fiedler, za Poljake dr. Leo, za nemške krščanske socialce Stöckler, za nemško levico dr. Gross, za češke socialiste Nemeč, za nemške socialiste dr. Adler, za češke radikalce Choc, od jugoslovanskih poslancev pa dr. Krek, Srb dr. Baljak, dr. Dulibić, dr. Tresić-Pavičić.

Dr. Adler je med drugimi dejal: "V Avstriji imamo velik interes na tem, da usodno vprašanje - sedaj ne govorim samo o Avstriji - da usodno vprašanje jugovzhodne Evrope, to je rešitev vprašanja, kako morejo jugoslovanski narodi živeti skupno poleg Nemcev, ki na njih mejimo, da to usodno vprašanje, ki o njem danes ne vemo, ga li more Avstrija rešiti, **ki da je gotovo take vrste, da če ga Avstrija ne zna rešiti, mora Avstrija poginiti ob njem**, da se tega usodnega vprašanja vseh teh narodov na jugu in vzhodu Evrope ne zastruplja, izmaličuje, popačuje s hujskanjem naroda proti narodu in z nasiljem, ki zavira naravni razvoj."

Po govoru poslanca Choca je bilo predlagano, da se razprava zaključí, kar je bilo sprejeto. Zategadelj nadaljnji vpisani govorniki nismo prišli na vrsto. Za generalna govornika sta bila izvoljena voditelj poljskih socialistov Daszynski in romunski poslanec Romanczuk. Daszynski je bil sijajen govornik in nevaren debater, ki je brezobzirno nastopal proti zgrešeni avstrijski politiki. V svojem govoru je med drugim dejal: "Še zmeraj je resnična stara dobra beseda grofa Cavourja, da so s pomočjo izjemnega stanja sposobni vladati samo največji osli in jaz vidim tudi v tej oslariji orodje iz ropotarnice vladne modrosti v Avstro-Ogrski in na Hrvaškem." Na to z zgodovinskimi podatki dokazuje, kako je dinastija zmeraj popuščala madjarski gentry in pravi z ozirom na razmere na Hrvaškem: "Na ta način je prišlo, da politična potreba ponovno trka na vrata dunajskega dvora in ponovno so Habsburžani na tem, da narodu ne dajo tega, kar je narodovo, ampak da so namestu širših pravic z njihovim privoljenjem uvaja rop teh pravic kot normalno stanje." Te besedo so izzvale burno odobravanje. Predsedujoči podpredsednik vitez Pogačnik je seveda govornika po svoji dolžnosti prekinil in ga prosil, naj Krone ne vmeša v razpravo, kar je Daszynski kritiziral z besedami: "Me veseli, da je jugoslovanski predsednik dosti objektivni, da mi je dal ta ukor." Potem nadaljuje: "Hrvati bodo po tem svarečem zgledu vladne modrosti in vladne zvestobe ozdravljeni

svojega nastrojenja anno 1848. Prepričan sem, da se ne bo več ponovilo, kakor so bili Hrvati tako žalibog storili v l. 1848. Ker sedaj so občutili, kaj pomenja hvaležnost hiše Habsburške, sedaj vedo, da so njihove zajamčene pravice, njihove zaprisežene ustave samo košček papirja, ko se je lopov Cuvaj izrekel pripravljenim, da izvede v tej deželi načrte ogrskih oblastnikov. To je normalni boj proti hrvaški ustavi, boj proti večini v hrvaškem saboru. Ta boj smo mogli predvideti. Proti temu razkrojevalnemu procesu, ki za monarhijo ne pomenja nič zdravega, moram kot zastopnik dela te monarhije najodločnejše protestirati. Vprašanje se še poostruje z aneksijo Bosne in Hercegovine. Trideset let se je Avstrija v Bosni in Hercegovini administrativno blamirala. Najslabši uradniški material je tam izvajal najbolj nesramno samovlado pod plaščem avstro-ogrskega provizorija, okupacije, pacifikacije..."

Debata je bila s tem zaključena, debata, ki je bila na izgledni višini in ki je baš ob tem vprašanju pokazala redko enodušnost vse poslanske zbornice.

Kakor rečeno sem se v svojem govoru dne 27. junija povrnil na hrvaško vprašanje in s tem na jugoslovansko vprašanje rekoč: "Uporabljam priliko, da spregovorim o politični konstelaciji in o stališču slovenskega naroda do nje, tembolj, ker jugoslovansko vprašanje stopa vedno bolj v ospredje in je čim hitrejša njegova rešitev postala naravnost nujna potreba. Bilo bi pogrešno, da se pred njim zatisne oko in uho, pa ne hoteti nič slišati in nič videti. Dogodki tu doli se kopičujejo, gospoda moja. Utegnejo vas presenetiti ali celo prevaliti, torej caveant consules!"⁶¹ Ob koncu mojega govora sem dejal: "Na vseh področjih našega nacionalnega življenja se čutimo prikrajšane v korist naših nemških sosedov. Borba proti tema dvema frontama, proti Nemcem na eni in proti njihovemu mogočnemu zavezniku, vladi, bi utegnila naše moči izčrpati. Če bi bili Nemci sami, ne bi imeli strahu in bojazni, zato pa se moramo nehote ozreti po ožjih zaveznikih in to so baš naši hrvaški in srbski bratje v tej državi. Mi napredni Sovenci se jih krepko držimo, ne šele od včeraj, ne iz sebičnosti, ampak ker tako ukazujejo krvne vezi, ker se čutimo povezane ž njimi po vsi svoji preteklosti, ker smo ž njimi vsa leta, ko živimo svoje samolastno kulturno življenje, v neprestani kulturni zajednici. Zategadelj, pa tudi iz nagona samoohranitve, gre tudi naše politično prizadevanje za tem, da se ustvari državno-pravno ujedinjene teh treh jugoslovanskih redov v tej državi, ujedinjenje vseh jugoslovanskih dežela te monarhije v eno avtonomno upravno telo. Ta veliki cilj imamo pred očmi, zanj se bomo borili, prav zategadelj se čutimo primorane, da nudimo Hrvatom pomoč v težki borbi proti vnebovpijoči krivici, ki se jim dogaja, kakor se bomo poslužili tudi njihove dejanske pomoči, če in kedarkoli bomo ogroženi v borbi za svojo nacionalno avtonomijo." Veliko odobravanje je sledilo tem mojim izvajanjem. Stenografski zapisnik o tem mojem govoru prilagam pod 3./.

V tem prvem obdobju državno-zborskega zasedanja sem še večkrat prišel do besede, tako v vprašanju ureditve prejemkov državnih nameščencev, k vprašanju ureditve učiteljskih plač, k noveli o personalnih davkih. Ta poslednji govor z dne 26. XI. 1913 po stenografskem zapisniku prilagam pod 4./.

⁶¹ Caveant consules (lat.), "naj konzula pazita", t. j. naj poklicani pazijo (da javnost ne bo trpela škode). Primerjaj: Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat, kar pomeni: Naj konzuli poskrbijo, da država ne bo utrpela kakšne škode. To je t. i. senatus consultum ultimum s katerim je senat v zadnjem obdobju rimske republike (510 pr. Kr. - 27 pr. Kr.) v primerih nevarnosti konzulom podelil diktatorsko oblast (šest mesecev).

Posegel sem tudi v debato o proračunskem provizoriju od julija do decembra 1913, toda, ker je bila debata predčasna zaključena, samo v obliki stvarnega popravka proti izvajanjem poslanca za Celovec Doberniga, ki se je bil dotaknil jugoslovanskega vprašanja. Stvarni popravek pa se je ob benevolenci predsednikovi nehoti raztegnil v daljši govor. Prevod tega govora je po stenografskem zapisniku prinesel "Slovenski Narod" z dne 23. julija 1913, ki ga prilagam pod 5./.

Glede svojih interpelacij naj omenim še interpelacije glede konfiskacijske prakse. Tako interpelacije so bile tedaj običajne in na dnevnem redu. Interpelacija je navajala dobesedno zaplenjeni članek v časopisu ali zaplenjeno brošuro in s tem je bil zaplenjeni članek **imuniziran**, to je, da državni pravdnik obelodanjene interpelacije z vsebino zaplenjenega članka vred ni smel konfiscirati. S tem smo paralizirali brutalno konfiskacijsko prakso, ki je uganjala svoje orgije zlasti v Sloveniji. Tozadevno sem vložil še poseben predlog, da se ministru Hochenburgerju izreče nezaupnica.

Vložil sem tudi več samostojnih predlogov n. pr. glede uvrstitve Ljubljane v prvi, Novega mesta, Kamnika, Kranja pa v tretji razred aktivitetnih doklad, glede izpremembe nekaterih določb zakona o sodni organizaciji, glede ustanovitve poštne direkcije v Ljubljani.

Podrobno navaja vse moje predloge in interpelacije izkaz, ki ga je za dobo do konca marca 1914 izdala zbornična pisarna in ga prilagam pod 6./.

Že gori sem bil omenil, da sem imel v Češkem Klubu trdno oporo, tako da sem imel zavest, ne samo da nisem osamljen v parlamentu, ampak da sem imel večjo zaslombo kakor če bi bil v domačem klubu. Naj to nazorno pokažem na dveh primerih.

V proračunu za l. 1911 so bili predvideni izdatki za izpopolnitev tedanje strokovne šole v **Državno obrtno šolo** v Ljubljani. Potekel je že ves mesec avgust, pa se vlada ni zganila, da bi imenovala učno osebje, ki bi poskrbela za notranjo opravo poslopij, ki jih je bila zgradila mestna občina ljubljanska, ter za opravo delavnic in da bi razglasila početek šolskega leta. Ravnatelj šole Ivan Šubic je bil izdelal statut in učni načrt, kar je ministrstvo za javna dela tudi odobrilo. Tudi so bili v tem ministrstvu, ki mu je bil na čelu minister Marek (Čeh), že pripravljeni dekreti za predlagane učne moči.

Moje poizvedbe v tem ministrstvu so dognale, da s strani ministrstva ni nobene zapreke, da se pravočasno odpre nova Državna obrtna šola, da pa je dokončna rešitev odvisna od ureditve več zadev finančnega značaja. Nezadovoljen s tem pitičnim pojasnilom sem šel do samega ministra, ki mi je po predložitvi spisov izjavil, da dela neprilike finančno ministrstvo, češ da je ustanovitev novih oddelkov na drž. obrtni šoli odvisna od rešitve vprašanja, jeli in koliko namerava mestna občina ljubljanska prispevati k opravi novega glavnega in poslopja za delavnice. Ta odgovor me je tembolj presenetil, ker do tistihmal nihče ni bil zahteval izpolnitve kakega takega pogoja in tega pogoja v pogodbi med mestno občino in drž. zakladom glede zgradbe poslopij tudi ni bilo. O stvari sem takoj poročal v Ljubljano ter nujno svetoval, da pošlje na Dunaj potrebno odposlanstvo. Stvar je bila tembolj kočljiva, ker je bil obč. svet sicer že izvoljen, toda še ne konstituiran ter je na magistratu sedel vladni komisar, ki pa seveda ni maral in glede kakega izrednega prispevka za obrtno šolo tudi ni mogel nič ukreniti. Z deputacijo smo šli predvsem v finančno ministrstvo k takrat vsemogočnemu sekcijškemu šefu baronu

Engel-u, čuvarju drž. proračuna (minister financ je bil Poljak Zaleski). Sekc. šef si je pustil predložiti spise ter po pregledu istih izjavil, da sploh nima nobenega obvestila bodisi glede otvoritve obrtne šole, bodisi glede kakega prispevka za opravo in da ne more ničesar ukreniti, dokler mu ministrstvo za javna dela ne predloži zadevne vloge. Torej odgovor baš nasproten temu, kar smo bili izvedeli v ministrstvu za javna dela. Ta odgovor sem takoj sporočil ministru Mareku. Deputacija je šla domov, jaz pa sem sestavil obširno spomenico, v kateri sem popisal ves historiat o postanku obrtne šole, o pogojih, ki jih je bila prevzela mestna občina in o rezultatih mojih poizvedb v obeh prizadetih ministrstvih ter šel s spomenico naravnost k ministr. predsedniku baronu Gautschu. Ko sem bil še ustmeno obrazložil stvar, zlasti zagonetna pojasnila, ki sem jih bil prejel v resortnih ministrstvih, sem videl, da mu je stvar postala neprijetna. "Da stimmt etwas nicht"⁶² - je dejal rekoč, da se bo za stvar osebno zavzel in da smem upati na ugodni rešitev zadeve. Vpregel sem tudi Češki klub in je z ministr. predsednikom govoril še sam dr. Kramar. Prepričan, da imajo svoje prste vmes načelni nasprotniki državne obrtne šole v Ljubljani in da je bila zasnovana preiščljena intriga - nemški Volksrat si je bil radi te šole izgovoril posebne kompenzacije na obrtnih šolah v Gradcu, Beljaku in Celovcu - sem Ljubljani priporočal, naj za vsak primer pripravi javen protestni shod, na katerem bom poročevalec. No, tega shoda potlej ni bilo treba, ker sem že 25. septembra - pri Gautschu sem bil 20. septembra - dobil iz Ljubljane brzojavko, da je stvar ugodno rešena. Izvrševalni odbor narodno-napredne stranke pa mi je izrekel pismeno zahvalo za moj energični nastop na merodajnih mestih.

Druga taka zadeva je bila naslednja:

Huda borba se je vnela l. 1913. med mestno občino ljubljansko na eni in dež. odborom Kranjskim na drugi strani radi vodne sile ob zatvornici na Ljubljanci, ki bo pridobljena zavoljo poglobitve Ljubljance ob osuševalnih delih na Ljubljanskem barju. Občinski svet si je še na svoji seji dne 7. junija 1910. pridržal vse pravice glede te v mestnem pomeriju nastale vodne sile ca 1300 HP ter je ta svoj sklep priobčil tako dež. odboru kakor tudi komisiji za osuševanje barja. Po projektu mestne občine, bi se vodna sila uporabila za proizvodnjanje električne energije, s čemer bi se razbremenila dosedanja parna električna centrala. Hidravlična električna naprava bi bila potemtakem v eminentno korist mestne občine, saj bi bila za proizvodnjanje električnega toka na razpolago cenena vodna sila. Naprava bi ne bila samo rentabilna, ampak bi imela za posledico pocenitev elektr. toka, s čemer bi se krog konsumentov le povečal. Proti temu projektu je deželni odbor vložil konkurenčni projekt, češ da bo rabil to vodno silo kot rezervo v zvezi z velikopotezno električno napravo na - Završnici, ki je bila še le v gradnji. Da bi dal svojemu projektu večjega poudarka, je dež. odbor pripravil upravo državnih železnic, da se je pridružila njegovemu projektu z motivacijo, da se pri tem tangirani interesi drž. železnic z ozirom na predvideno elektrifikacijo gorenjskih prog. Z ozirom na dva projekta je dež. vlada odredila vodo-pravno razpravo na lici mesta, da se v smislu zakonitih določil dožene, po katerem izmed obeh projektov se najintenzivnejše izrabi vodna sila in kje najde električna energija več in boljše uporabe, tako da proizvaja več gospodarskih vrednot in več blagostanja. Pri raziskavi zaslišani izvedenci in strokovnjaki so v tem pogledu dali

⁶² Da stimmt etwas nicht (nem.), tukaj nekaj ne drži.

prednost projektu mestne občine. Žel. ministrstvo je pri tem uvidelo, da ga je dež. odbor pošteno potegnil, ker mu tako neznatna naprava za njegove namene ne more prav nič nuditi. Kljub vsemu temu, pa je deželna vlada, klerikalni stranki poslušni baron Schwarz, izrekla, da je dati prednost projektu dež. odbora. Vsa javnost je bila ogorčena. V Ljubljani smo 2. maja 1913. sklicali velik javni protestni shod, ki sva bila na njem z županom dr. Tavčarjem glavna govornika. Celo Nemci so bili na naši strani ter je v graški Tagespost bilo napisanih več strokovno dobro utemeljnih člankov. Pritožba, ki jo je z njemu lastno temeljitostjo kot zastopnik mestne občine sestavil dr. Danilo Majaron, predsednik odvetniške zbornice, je šla na Dunaj na ministrstvo za poljedelstvo. In tedaj je bilo na meni, da sem zastavil svojo intervencijo. Češki Klub mi je dal na razpolago in v pomoč poslanca prof. ing. Hraskega (Hrasky, profesor na tehniki v Pragi in bivši občinski svetnik v Ljubljani). Tedanji minister za poljedelstvo Zenker se je, potem ko so ga bili informirali njegovi strokovni referenti, začudil, da je bila dež. vlada mogla dati tako odločbo. Ministra smo v toliko pridobili na svojo stran, da je odločil, da bo pred končno odločbo zahteval od ministrstva za javna dela tehnično strokovno mnenje. Minister za javna dela je bil dr. Otokar Trnka, sicer uradnik, politično pa blizu Mladočehom. Z ministru. Predsednikom grofom Stürghkom je govoril sam dr. Kramař. Potlej mi je povedal, da obravnava grof Strüghk zadevo kot izrazit politikum, kot koncesijo svojemu zavezniku - dru. Šušteršiču. Meni to ni bilo nobeno odkritje toda dragoceno mi je bilo priznanje iz kompetentnih ust. Zato sem imel za potrebno napeti še druge strune. Sporočil sem takoj v Ljubljano, da se mi vidi umestno, da pride na Dunaj deputacija obč. sveta na čelu ji sam župan dr. Tavčar in sicer tudi v lastnosti kot načelnik Narodno-napredne stranke. Čim sem prejel potrilen odgovor, sem izposloval avdijenco tako v resortnih ministrstvih kakor pri grofu Stürgkhu. Pri tem poslednjem smo bili 21. oktobra 1913. Ministr. predsednik nas je mirno poslušal, izjavil, da mu je stvar znana do podrobnosti, vendar odločilne besede ni spregovoril. Zvijal se je na vse strani, govoril o kompromisu, češ da mesto ne bo zapostavljeno, tudi če bo hidravlična centrala v rokah dežele i. t. d. Videli smo takoj, pri čem smo, to je, da je predsednik vlade z besedo obvezen dru. Šušteršiču, takrat deželnemu glavarju Kranjskemu. Isti vtis smo dobili pri ministru dru. Trnki. Po odhodu deputacije z Dunaja sem se spet podal k ministru dru. Trnki, ki mi je zaupno povedal, da ima ministrstvo direktni nalog, da pritožbi mestne občine ne ugodi. Posvetovala sva se, kaj bi bilo ukreniti, nakar mi je dejal, da vidi edini izhod še v tem, da pusti svojo tehnično strokovno mnenje sestaviti tako, da bo v prilog mestni občini in nam na ta način da priliko, povod in razlog, da vložimo pritožbo na Upravno sodišče, ki mora potem pritožbi ugoditi in odločbo poljedelskega ministrstva razveljaviti, češ morda bo takrat druga politična situacija, ki bo dopustila, da se bo zadeva mogla obravnavati samo s stvarnih razlogov. Tako se je tudi zgodilo. Še preden se pa je prišlo do sodbe Upravnega sodišča, je pričela svetovna vojna in cela hidravlična centrala ob Ljubljani je padla dobesedno v vodo. Pravdali smo se za oslovo senco, saj te centrale danes po 30 letih še ni. Med svetovno vojno so prestala vsa osuševalna dela in so jenjali tudi z deli na poglobitvi Ljubljanice. Delovnih sil, tisoči ruskih vjetnikov, bi bilo sicer na razpolago na pretek. Toda vlada ni marala nič slišati o tem, da bi prišlo toliko Rusov v Ljubljano. Pro forma je stavila pogoj, da mestna občina sama skrbi za njih prehrano, dobro vedeč, da občina tega pogoja ne bo mogla izpolniti.

Kot poslanec seveda nisem imel svojega torišča samo na Dunaju in v zbornici.

Tudi doma sem bil na razpolago narodu. Imel sem shode v Ljubljani in na deželi, kamor so me radi vabili. Zlasti lep shod smo imeli v Mariboru 30. aprila 1914, ki sem imel na njem glavni referat o političnem položaju Slovencev. Dva meseca pred svetovno vojno! Udeleževal sem se vseh shodov in sestankov strokovnih organizacij, učiteljstva, železničarjev, državnih uradnikov in dr. Impozanten je bil kongres slovenskih narodnih strokovnih organizacij v dneh 16. in 17. avgusta v Ljubljani. Kongres sta organizirali naši narodno-socialistični Zvezi v Trstu in v Ljubljani. Posebni vlak iz Trsta je pripeljal nad 900 udeležencev. Kongresu sem predsedoval. Za podpredsednike kongresa so bili izvoljeni Luka Jelenc, Ivan Škerjanc, Ivan Kejžar in dr. Brezigar, za zapisnikarje Rudolf Juvan, De Ancona, Vodeb in Prešeren. Referate so imeli poleg mene, ki sem govoril o splošnem položaju na Slovenskem ter o kulturnem in gospodarskem historičnem razvoju slovenskega naroda, **Minka Govekarjeva** o ženskem vprašanju, **dr. Mandić** iz Trsta o položaju delavstva in uslužbencev vseh strok na Slovenskem, **Ivan Dimnik** iz Trsta o slovenskem in strokovnem šolstvu, **Dragotin Širok** iz Trsta o mladinskih organizacijah, **dr. E. Brezigar** iz Gorice o slovenski trgovini in industriji, **Miloš Štibler** iz Celja o združništvu in samopomoči, **Černy** (Čeh) o nalogah in ciljih strokovnih organizacij. Po prihodu tržaških gostov 18. avgusta, ki smo jih v slovesnem sprevedu spremili s kolodvora, je bil velik manifestacijski shod v Mestnem domu. Zborovalce sem pozdravil kot predsednik kongresa. Govorili so še dr. Mandić, podžupan dr. Triller, deželni odbornik dr. Fran Novak, Černy v imenu čeških narodnih socialistov. Na shodu so bile tudi sprejete na kongresu sklenjene resolucije. Popoldne je kongres zaključila ljudska veselica na vrtu Narodnega doma.

Akademski društvi "Ilirija" in "Adrija" v Pragi sta me za dan 30. novembra 1911. povabili v Prago, da sem na velikem manifestačnem zborovanju radi ustanovitve slovenskih stolic v Pragi govoril o "razvoju slovenskega vseučiliškega vprašanja v najnovejšem času".

Nisem bil torej med onimi poslanci, ki so jim očitali, da so v dotiku s svojimi volilci samo ob času volitev. Zavedal sem se svoje odgovornosti polne naloge, ki je zahtevala od mene, da morem dati iz sebe vse, kar premorem. Moja mapa iz onih let hrani na stotine pisem in zahvalnih priznanj, ki vsa dokazujejo, v kako ozkem stiku sem bil ne samo s svojimi volilci, ampak z narodom v vseh predelih naše domovine, ne izvzemši politične nasprotnike, ki jim nisem odklanjal pomoči, če so se obračali na me. Sploh domače politike nisem nosil na Dunaj. V nobenem svojih govorov v zbornici ne omenjam strankarskih domačih razmer, ker sem bil mnenja, da je ta forum namenjen samo naši splošni nacionalni politiki, ki se tiče naroda v njegovi celoti. Vaške razprtije naj se razračunavajo na vasi sami.

Tudi se nisem maral vtikati v spore med "mladini" in "starini" v stranki. Omenjal sem že, da je bil v Učiteljski tiskarni pričelo izhajati "Jutro". V letu 1913. ga je - "Jutro" je bilo ob času prve balkanske vojne l. 1912, katere valovi so pljuskali prav do nas, ustavljeno, - nadomestil "Dan". Oboje se je imelo za nekakšen afront narodno-radikalne struje v stranki proti nominalnemu vodstvu stranke, prav proti dru. Tavčarju in njegovim ožjim somišljenikom. Svojo kulminacijo je doseglo to nasprotstvo z afero "Agro-Merkur". Dr. Zerjav je bil nameraval po receptu SLS s to družbo povezati slovensko napredno trgovstvo v organizacijo, ki bi se pri njej osredotočil ves denarni promet. Posredno bi ta organizacija dajala stranki gnotna sredstva za politično delo. Namen gotovo ni bil slab, ali celo nemoralen, saj si

vsaka večja resna politična stranka prizadeva poiskati tako zaslombo, da hoče živeti. Dr. Žerjav, nedvomno političen talent, je bil v izbi takih sredstev zelo iznajdljiv in poln iniciative. Toda njegova organizacija si ni znala pridobiti zaupanja - v trgovskih krogih. Po sredi je bila še "Ljubljanska Kreditna banka", ki je v novi organizaciji zaslutila konkurenco. Po vrhu vsega pa je dr. Tavčar instinktivno čutil, da se kuje orožje proti njemu ter je storil vse, da je novo podjetje diskreditiral. In takrat je bil "Slovenski Narod", ki je bil trdno v dr. Tavčarjevih rokah, še vedno vodilni list naprednih ljudi. Podjetje, nekoliko diletantski zasnovano, je prišlo v konkurs, Josip Lenarčič znani industrijalec na Vrhniki, ki je bil podjetju kot predsednik posodil svoje ime in dr. Žerjav kot duša podjetja pa sta morala sesti na zatožno klopo. Dr. Žerjav je bil obsojen v večmesečni zapor. Kazen, ki je še ni bil prestal, sem mu pustil izbrisati, ko sem po prevratu postal poverjenik za pravosodje v prvi Narodni vladi. Bilo je to žalostno poglavje v naši domači zgodovini. Dr. Tavčar je po mojih mislih šel vsekakor predač, ko je bil zadevo gnal do take skrajnosti.

Pa kakor rečeno sem bil kot državni poslanec na Dunaju nekoliko preoddaljen, da bi mogel od blizu zasledovati kake zakulisne strankarske spletke. S svojim mandatom sem imel posla čez glavo. V tej lastnosti sem imel z zadevo Agro-Merkur le toliko posla, da sem na prošnjo dr. Žerjava, ki se je bil med tem preselil v Gorico (1913), na Dunaju na merodajnih mestih posredoval, da bi bila ugodno rešena njegova vloga na generalno prokuraturo radi ničnostne pritožbe v varstvo zakona, kakor tudi njegov predlog, da bi se v njegovi pravdi delegiralo sodišče v Trstu. Moje posredovanje pa ni imelo uspeha.

Sicer sem pa hodil svojo politično pot in stranka mi je v polnem zaupanju pustila svobodne roke. Od v stranki obstoječih dveh struj sem bil enako oddaljen od ene kakor od druge. Nepristransko sem stal sredi med njima in nepristransko motril prednosti in odnosne napake ene in druge. Cenil sem delo, sposobnost, agilnost in iniciativnost "mladinov", nič manje pa nisem upošteval umirjenosti, političnega izkustva in trezne sodbe dra. Tavčarja in njegovega najožjega sodelavca dra. Trillerja.

Uveljavljal sem se tudi publicistično. Bil sem stalni dopisnik "**Slovenskega Naroda**". Razen tega sem pošiljal članke Praški "**Union**", "**Agramer Tagblatt-u**" v Zagrebu, reviji "**Napredna misel**", ki jo je v Pragi izdajal dr. Mihajlo Rostohar (kasneje vseučiliški profesor v Brnu). "**Südslavische Rundschau**", ki jo je kot tednik izdajal na Dunaju dr. Albert Kramer, je imela v meni stalnega sotrudnika. Skrbel sem tudi za gmotno podporo te takrat zelo potrebne politične revije, ki je kmalu pridobila na svojem ugledu. "**Sokolski vestnik**", glasilo slovenskih sokolskih žup, sem zalagal s članki za rubriko "politiška kronika".

Tudi z interview-i sem bil na razpolago raznim časopisom. Naj radi značilnosti omenim interview z urednikom Praškega tednika "Narodni Obzor", aprila 1913., ki ga je potlej ponatisnila tudi Praška "Union". Na vprašanje glede **trializma**, ki naj bi monarhijo delil na tri ustavne enote: Madjare, Jugoslovane in vse ostale narodnosti s Čehi in Poljaki vred, pri čemer naj bi Poljaki uživali neko izjemno stališče, sem dejal: "Za svojo osebo ne odklanjam trializma, kajti celo ta tvorba bi bila zaželena, če bi njeno vresničenje bilo sploh mogoče. Težko pa je verjeti, da bi nas merodajni krogi hoteli povzdigniti v prvorazredno nacijo, dočim bi Čehi in Poljaki, ki so gospodarsko in kulturno mnogo bolj razviti, ostali nacije drugega razreda. Po mojem mišljenju bi ob danih razmerah in možnostih mnogo bolj vstrezal **federalizem**, ker bi v borbi za vresničenje federalističnega vprašanja dobili v Čelih

našega naravnega zaveznika in soborca. Seveda, preden naj pride do sodelovanja z ostalimi avstrijskimi Slovani, bi bilo predvsem potrebno, da se zedinimo mi Jugoslovani ter da najdemo platformo za skupen politični nastop." Na vprašanje glede **enotnega jugoslovanskega kluba** v drž. zboru sem odgovoril: "Poslednji poskusi so bili pred Veliko nočjo. Pobudo je dal dalmatinski poslanec dr. Čingrija, mandatar pa je bil poslanec za Trst dr. Rybař. Voditelj hrvařko-slovenskega kluba posl. dr. Šušteršič se je v načelu izrekel za ujedinjenje vseh jugoslovanskih poslancev v enem klubu. Ta izjava je bila predložena dalmatinskemu klubu v znanje, pa odgovora še ni. Z nacionalnih in političnih razlogov bi bilo zelo želeli, da pride do ustanovitve enega, močnega jugoslovanskega poslanskega kluba, toda dvomim, da se bo zamisel dala vresničiti. Slovenska ljudska stranka namreč svojega razmerja napram vladi nikakor ne uravnava po gotovem nacionalno-političnem programu, marveč po svojih vsakokratnih strankarskih intereseih in s tem bi se težko sprijaznili ostali člani kluba. Kakor vidite sem zelo skeptičen glede te stvari, čeprav bi bilo zelo želeli, da vsi Jugoslovani brez razlike strank začno s širikopotezno in enotno nacionalno politiko."

Stremljenje po enotnem nastopu vseh jugoslovanskih poslancev je bilo razumljivo. Bilo je po obeh balkanskih vojnah. Zmagovite balkanske države so triumfirale nad svojim vekovnim dušmaninom. Vse simpatije ne samo ostalega Slovanstva, ampak takorekoč vsega civiliziranega sveta so bile na njihovi strani. Nemci in Madjari so v tem zgodovinsko važnem dogodku zaslužili svojo nemezis.⁶³

Naj kažem na ekspozé ministra za vnanje posle grofa Berchtolda, ki je v delegacijah dne 19. novembra 1913. izjavil, da naše dobrohotno obnašanje proti zmagovitim balkanskim državam še ne pomenja opustitev uveljavljanja gotovih specifičnih interesov monarhije, vsled česar tudi nismo mogli izreči svoj desinteressement;⁶⁴ zategadelj smo bili tako velesilam kakor prizadetim balkanskim državam sporočili svoje stališče in postavili načelo, da vojnih operacij sicer ne bomo ovirali, da pa si pridržimo zahtevati, da zavezniki po končanem spopadu priznavajo respektiranje naših zahtev...; za varovanje naših interesov je bila spričo sovražnega razpoloženja naših južnih sosedov napram našim zahtevam potrebna izdatna vojaška pripravljenost, ki jo je bilo tem manje opustiti, ko se ni moglo vedeti, če in kdaj bi hostilno nastrojenje prišlo do konkretnega izraza; morali smo se ozirati na izkušnje iz aneksijske dobe, ko je Srbija sama, brez kritja po kaki velesili, proti nam pričela z vojnimi pripravami; sedaj pa so ob naših mejah stale zmagovite armade takih držav, ki so bile mišljenja, da smejo računati na polno politično in vojaško kritje mogočne evropske državne skupine; sosedni kraljevini Srbiji nudimo dobre gospodarske odnošaje kot zastavo za prijateljsko sosedno razmerje, pričakujemo pa od nje pričetek pogajanj kot dokaz, da tudi ona želi take odnošaje.

Vzdušje je bilo prenasličeno elektrike. Jugoslovansko vprašanje je zahtevalo svojo rešitev in je močno potrkalo na vrata naše domače hiše. Toda nismo bili še zreli za rešitev tega vprašanja. Niti niso bili naši pogledi na to vprašanje enotni, niti se

⁶³ Némesis [iz gr. Nemein, dodeliti], v starogrški mitologiji boginja pravične usode, ki izravnava in maščuje vse krivice ter ne trpi prevelike sreče; figurativno: maščevanje, pravična kazen, povračilo; (pravična) usoda.

⁶⁴ Desinteressement (fr.), nezainteresiranost.

nismo zavedali nujnih posledic plazu, ki se je bil sprožil v srbskih planinah. Preteči so morala leta, občutiti smo morali na lastnem telesu vse grozote prve svetovne vojne, vladajoči krogi Avstro-Ogrske in Nemčija so nam morali ad oculos⁶⁵ demonstrirati svoje vojne cilje, če zmagajo - preden smo se zavedali preteče nevarnosti. Hiša nam je že gorela nad glavo, preden smo se odločili za nje rešitev z združenimi močmi. Še-le v l. 1917. je prišlo v dunajskem parlamentu do ustanovitve - **Jugoslovanskega Kluba**.

Meseca decembra 1913. so bile **deželno-zborske volitve na Kranjskem**. Funkcijska doba deželnega zbora je sicer potekla še le spomladi leta 1914., toda dr. Šušteršič je bil pri vladi dosegel predčasni razpust dež. zbora. Klerikalna večina v dež. zboru je bila s svojo modrostjo glede finančne uprave pri kraju. (Glej Spomine bivšega dež. glavarja pl. Šuklje-ta). Grozil je polom, če ne zvišajo vseh deželnih davkov in davščin. S to velikansko obremenitvijo bi morali potlej - spomladi 1914. - stopiti pred volilce. Tega niso marali tvegati. Zato so si dali razpustiti dež. zbor, zvišanje davkov pa prepustili novi zbornici, češ minila bodo leta njene funkcijske dobe, med tem pa bomo že kako potolažili svoje ovčice.

Kranjski deželni zbor je štel enega virilista, ljubljanskega škofa in 49 poslancev. Od teh je bilo 11 voljenih v splošni kuriji, 16 v podeželskih občinah, 10 v mestih in trgih, dva v Trgovski in obrtni zbornici, dočim je 77 povečini nemških veleposestnikov volilo 10 poslancev. V stari zbornici je imela SLS 27 poslancev, (10 v splošni kuriji, 16 v podeželskih občinah in 1 v mestni kuriji). Narodno-napredna stranka je imela 11 poslancev, to je v 8 mestih in trgih, 1 v splošni kuriji in 2 v trgovski zbornici, Nemci pa tudi 11, to je vseh 10 v veleposestniški kuriji, ter enega kot zastopnika mesta Kočevje. To razmerje se pri volitvah meseca decembra 1913. ni izpremenilo, pač pa so dokazala močno nazadovanje SLS. Dočim je še pri državnozbornih volitvah l. 1911. izkazovala 56.619 glasov, je pri volitvah l. 1913. padla na 50.894 glasov. Število protiklerikalnih glasov s socialističnimi vred pa se je od 30.9% vseh oddanih glasov dvignilo na 37.7%.

Mene je Narodno-napredna stranka kandidirala v Trgovski in obrtni zbornici, kjer sem bil izvoljen poleg ing. Milana Šukljeta, sina bivšega deželnega glavarja.

Volitve po celi deželi so bile jako burne. Klerikalci so besneli. Proglasili so politični bojkot Narodni-napredni stranki. Spet so morali pomagati cerkveni dostojanstveniki. Spovednica je postala agitačni lokal.

Pri teh volitvah sem postal hočeš nočeš - agitator. Moral sem obiskati mladane vse znamenitejše shode Narodno-napredne stranke ne samo v Ljubljani in v podeželskih mestih, ampak tudi v kmečkih občinah.

Svoj politični bojkot je SLS prenesla v novo izvoljeno zbornico, ki se je sestala meseca februarja 1914. Dr. Šušteršič je bil seveda spet imenovan za deželnega glavarja, saj je bil z dušo in telesom zapisan grofu Stürgkhu. Svojo od vladarja mu podeljena oblast je zlorabljal brezobzirno. Postopal je skrajno pristransko, poslance NNS izključeval od sej, jim delil ukore ter jim jemal besedo, tudi če so se ž njo morali braniti pred žalitvami njegovih pristašev.

Svojo nasilnost je SLS na brezvesten način pokazala pri verifikaciji mandatov.

⁶⁵ Ad oculos demonstrare (lat.), očitno, nazorno pokazati ali dokazati. Največkrat se uporablja formulacija Ad oculos, kar pomeni pred očmi, (vsem) na očeh, zelo nazorno.

Osporavala je izvolitev Josipa Lavrenčiča, poslanca notranjskih mest in Julija Mazelle-ta poslanca dolenskih mest, češ da so volitve neveljavne, ker da so volila samo mesta in trgi brez kmečkih predkrajev, ki tvorijo z mesti in trgi eno politično občino. Čeprav je bil v tem pogledu zakon čisto jasen, čeprav so pri vseh dosedanjih volitvah zmeraj volila samo čista mesta in čisti trgi, čeprav je bila deželna vlada na pritožbo pravomočno razsodila, da smejo v mestni kuriji voliti samo oni volilni upravičenci, ki imajo volilno pravico v dotičnih mestih in trgih, čeprav je bilo v primeru mesta Kamnika tako razsodilo državno sodišče - kar vse sem v svojem stvarnem govoru v verifikacijski debati dokazal - je večina sklenila, da se omenjena mandata ne potrdita. To kljub temu, da je bil dež. predsednik baron Schwarz v debati podal uradno izjavo, da se naziranje vlade ne vjema s stališčem dež. odbora in verifikacijskega odseka. Enako izjavo so podali Nemci, ki so tudi glasovali proti predlogu verifikacijskega odseka. Nič ni pomagalo: pravilno izvoljena poslanca Josip Lavrenčič in Julij Mazelle sta morala zapustiti zbornico. SLS tega nasilnega dejanja ni bilo prav nič sram. Pa kaj jih bo sram, saj je deželni odbornik dr. Evgen Lampe v svojem govoru v debati slovesno izjavil, da njegova stranka sploh ne bo glasovala za noben predlog, ki ga bo vložila narodno-napredna stranka!

Tako napete so bile razmere med obema strankama. Zaman smo apelirali na razsodnost in dostojnost, na splošno veljavne parlamentarne običaje. V svojem govoru v proračunski razpravi sem jim dejal: "vse vaše mišljenja, vse vaše dejanja in nehanje je prežeto samo z načrti, kako ubijati 'liberalce' in 'liberalizem', kako zaradi nekega fantoma, izrodka vaših možganov ubijati rodnega brata. - **Zato je tako klavrna naša slovenska politika na Dunaju. Vsi drugi narodi vstajajo, mi Jugoslovani molčimo ob trenutku zgodovinskega razdobja. Zgodovina bo upravičeno pisala, da je velika doba zatekla - majhne ljudi**".

Politiko nasilja, ki jo je izvajala SLS, ni bilo mogoče razlagati drugače, kakor da je ta stranka čutila, da se ji majo tla pod nogami. Stranka, ki ne more več zmagovati s svojo idejo, ki se mora vzdržati z nasilnimi sredstvi, taka stranka je v svojem jedru trhla in nagnita. Razkrila je SLS to svojo slabost v predlogu za izpremembo volilnega reda. Predlagana reforma ni zahtevala nič manje, kakor da se mandati podeželskih občin pomnože za štiri nove mandate. Ves teden smo razpravljali o tem v odseku za volilno reformo. Mi smo jim bili pripravljene koncedirati te mandate, s pogojem, da se sorazmerno pomnože mandati v skupini mest in trgov, in sicer za industrijske kraje, da naj se sprejme načelo splošne in enake volilne pravice po proporcionalnem sistemu in da naj se za mandate v podeželskih občinah ustvari 20 volilnih okrajev. V odseku sva bila kot zastopnika našega kluba jaz in Adolf Ribnikar. Tudi v odseku je SLS skupala uveljaviti svoje nasilne metode. Zlasti sta se odlikovala deželna odbornika dr. Pegan in dr. Zajc. Razsajala sta, tolkla po mizi, skušala prepričati govornika, sploh se obnašala tako, kakor v kaki vaški krčmi. Za kulisami pa so nas skušali pridobiti s tem, češ da bodo verificirali izvolitev poslanca Lavrenčiča in Mazelle, če glasujemo za od njih predloženo volilno reformo. Seveda smo odbili tako mešetarijo. Sledilo je še hujše divjanje - ker nismo marali storiti samomor. Pogajanja za volilno reformo so se razbila, s tem pa je padel ves načrt, ker SLS v zbornici ni imela kvalificirane večine za sprejem volilne reforme. Ob razpravi o proračunu, ki je zahteval izdatno zvišanje doklad in raznih davčnin, smo se jim pošteno revanširali. Pod lupo smo vzeli vso njihovo finančno politiko ter jo razgalili do golega, pa tudi splošno njihovo politiko. Druga taka prilika se

nam je nudila ob razpavi o novem zakonu o ljudskem šolstvu na Kranjskem, ko smo ožigosali postopanje proti učiteljstvu, ki ni maralo pod klerikalni podplat.

V razpravah so me nasprotniki večkrat napadali, ker sem bi prevzel odgovorno uredništvo "Slovenskega Naroda". Kot poslanca me je namreč ščitila imuniteta. Sodišče je moralo zato o vsaki tožbi proti listu odnosno odgovornemu uredniku obvestiti predsedstvo zbornice, ki je stvar odstopilo imunitetnemu odseku. Imunitetni odsek je postopal jako širokogrudno in le redek je bil primer, ko je poslanca izročil sodišču. Meni so napravili nekaj tiskovnih pravn, pa imunitetni odsek ni v nobenem primeru ugodil zahtevi sodišča. V razpravi o proračunu sem na te očitke po stenografskem zapisniku tako-le reagiral: "Moje stališče je: 'arma sint aequalia!'"⁶⁶ Priznavam da je nezdravo in celo nemoralno, ako je poslanec urednik lista. Preden sem sprejel odgovorno uredništvo, je 'Slovenski Narod' opetovano pozivljaj, naj drž. poslanec Jože Gostinčar odloži odgovorno uredništvo - 'Slovenca'. Ker tega ni storil, smo rekli, naj bo orožje enako in tako sem postal odgovorni urednik 'Slovenskega Naroda'. Takrat so bile pred durmi deželnozborske volitve. Preplavili ste list s popravki. Kako se zlorablja tiskovni zakon s popravki je tudi znano. Tudi to je bil eden izmed razlogov, da sem prevzel odgovorno uredništvo. Ako delate sedaj mene osebno odgovornega za 'Slov. Narod', povejte, če delate osebno odgovornega tudi Gostinčarja za pisavo vašega 'Slovenca'?! Izjavljam vsem, ki so dobre volje, da imam samo toliko zveze s 'Slov. Narodom', kolikor je listu v samobrambo potrebna poslanska imuniteta, obenem pa tudi izjavljam, da sem za vsako stvar pripravljen odgovarjati pred edino kompetentnim forumom, na razpolago sem vsakomur na megdanu junaškem (dr. Zajec: ali na sablje? bravo!) pred sodiščem (Napredni poslanci ploskajo)". Na to so gospodje obmolknili.

Z zasedanjem dež. zbora smo bili - zadovoljni. Kljub vsem nasilstvom ali prav zaradi njih - je bila moralna zmaga na naši strani. Naš stvarni in dostojni nastop je imponiral in lahko trdim, da bi SLS, če bi bile takrat volitve, doživela nov in izdaten padec števila svojih volilcev. To je bilo **poslednje zasedanje deželnega zbora Kranjskega**. Ob pričetku svetovne vojne smo prejeli poslanci dopis deželnega glavarja z dne 27. julija 1914, ki se glasi: "po Najvišjem nalogu zaključujem deželni zbor Kranjski".

Državni zbor, ki je bil 31. januarja odgoden, je pričel svoje zasedanje 5. marca 1914. Trajalo pa je samo do 16. marca, ko je bil drž. zbor spet odgoden. Zasedanje je poteklo povsem normalno. Nič ni kazalo na bližnjo katastrofo.

Dne 3. maja je bila v Mestnem domu velika **majniška proslava narodnega delavstva**, ki sem se je tudi udeležil. 25. maja je bila slavnostna **otvoritev Belokranjske železnice** po samem ministru baronu Forsterju. Vozil sem se v njegovem salonskem vozu. Kako so se mu zaiskrile oči, ko je takoj po Semiču opazil prvo frankfurterico. Nemški poslanci pa so mu jeli pripovedovati o "deutsche Sprachinsel Gottschee"⁶⁷.

Na prošnjo Slovenske sokolske zveze sem sestavil pritožbo na deželno vlado zoper odlok c. kr. policijskega ravnateljstva v Ljubljani z dne 20. junija 1914 št. 104/3/pr., ki ž njim prepoveduje prireditve **vsesokolskega zleta v Ljubljani v dneh**

⁶⁶ Arma sint aequalia (lat.), orožje naj bo enako.

⁶⁷ Deutsche Sprachinsel Gottschee (nem.), "nemški jezikovni otok Kočevje".

15. do 17. avgusta 1914, češ da bi "udeležba inozemskih korporacij lahko imela posledice na političnem polju, katere bi nasprotovale državnim interesom in nevarno učinkovale na javni blagor". Vsesokolski zlet je bil namenjen že za l. 1913., pa je bil preložen za eno leto.

V stvari sem tudi osebno interveniral pri ministru za notranje zadeve baronu Heinoldu. Čeprav mu v dopisu, ki sem ga bil v njem prosil za avdienco, nisem sporočil, v kateri zadevi prihajam, sem ob avdienci takoj opazil, da je bil na razgovor pripravljen. Pred seboj je imel spise in policijska poročila o vsesokolskih zletih v Pragi. Iz njih mi jame čitati govore raznih inozemskih gostov Francozov, Rusov poudarjajoč, da potem ni čuda, če je sedaj na Češkem prišlo do antimilitarističnih demonstracij z vzkliki - "na svoje brate ne bomo streljali"; - tembolj se je bati takih demonstracij v Ljubljani, če pridejo Jugoslovani k Jugoslovanom; zunanji gostje Srbi in Rusi ne smejo noter; zategadelj mi ne prikriva, da je v razgovoru z deželnim predsednikom Kranjskim bilo sklenjeno, da se nameravani vsesokolski zlet prepove v vseh instancah. Jel sem na to "glihati" in predlagal, da naj bi se prepoved omejila na goste izven monarhije ter prirediteljem dopustila za Sokolstvo in goste v monarhiji. Takoj je repliciral, da bi potem imeli dostop Srbi in Hrvati iz "Ogrske" (Hrvaške) ter iz Bosne in Hercegovine, ker bi pomenilo isto, kakor če bi prišli inozemci, v najskrajnejšem primeru, da bi se zlet mogel dovoliti za tostransko državno polovico. To sem spet jaz odklanjal. Tako sva se razšla. Še istega dne - 26. junija - sem ves razgovor sporočil dru. Kramažu s prošnjo, da tudi on posreduje na merodajnih mestih. No, med tem časom je prišel Vidov dan in ž njim Sarajevski atentat. Vzklic temu mi je dr. Kramar odgovoril še z dopisom z dne 15. julija, v katerem pravi, da je vsa sokolska zadeva padla v nemogoč čas, da zategadelj ni storil nobenega koraka, ker je mnenja, da se mora razburkano valovje nekoliko poleči; tudi je mnenja, da se mora zlet omejiti na tostransko državno polovico; pisati hoče Stürgkhu in Heinoldu brez gotovega upanja, da bo kaj koristilo. "Meni je žal za Vas vse, da ste zašli v tako hude čase" - s temi besedami zaključuje svoje pismo.

Dogodki so vse naše načrte prehiteli. Sledila sta ultimatum in vojna napoved Srbiji. Poslanci pa smo prejeli obvestilo zborničnega predsednika z dne 25. julija 1914. z vsebino: "Gospod ministrski predsednik mi je poslal naslednji dopis: 'po Najvišjem nalogu proglašam XXI. zasedanje državnega zbora za zaključeno.' S tem dnem je prejenjala naša imuniteta. Poslanci smo postali navadni državljani, podrejeni za vsako svoje dejanje in nehanje, za vsako svojo ustmeno ali pismeno izjavo civilnim in vojaškim zakonom. Saj so klicali poslance na odgovor in jih obsojali celo zaradi dozdevnih kaznivih dejanj, storjenih v dobi, ko so že bili uživali imuniteto.

Dne 28. julija 1914. sem prejel kot deželni poslanec dopis, ki pravi: "danes zvečer bo vojaški mirozov in patriotska manifestacija pred deželnim dvorcem pred deveto uro. Vabim Vas, da se udeležite manifestacije na balkonu deželnega dvorca". Podpisan je deželni odbornik dr. Lampe. Kakšna je bila manifestacija, so obširno poročali časopisi. Pojavili so se govorniki iz "ljudstva" in eden izmed govornikov, stoječ na kandelabru pred deželnim dvorcem, je razbil rečenico "Srbe na vrbe". Reklo se je, da je bil to - dr. Marko Natlačen.

Tako je minilo prvo obdobje moje poslanske funkcije. Bilo je močno razgibano in prevzelo me je popolnoma. Pri vsem tem sem moral misliti še na pisarno. Često se je zgodilo, da sem v tednu po dvakrat potoval na Dunaj in spet nazaj, če me je

klical nujni posel v pisarni. Odpadlo je seveda moje prejšnje društveno delovanje. Kot predsednik Glasbene Matice sem demisioniral takoj po svoji izvolitvi kot poslanec. Tudi lov me je moral pogrešati oziroma jaz njega. Leta 1911. smo Josip Lončarič, velepodjetnik v Ljubljani (gradil je del Belokranjske železniške proge), Franc Petrič, zastopnik Puntigamske pivovarne (med vojno ga je vojaško sodišče radi vohunstva v prid Italiji obsodilo na smrt) in jaz prevzeli eno najlepših lovišč v Sloveniji, lovišče občine Preserje z Rakitno vred. Pa do pričetka svetovne vojne sem bil le redek gost v tem lovišču. Na lovu sem bil slučajno prav na Vidov dan in v naslednjih dneh 1. 1914. Kot gosta sem imel ga. Schedlbauerja, dvornega svetnika v naučnem ministrstvu. Bil je češki Nmec, pa mi je bil ob mojih intervencijah napravil marsikako uslugo. Po jutranjem zalazu na srnjaka sva počivala, ko so od maše v Preserju prihajajoči ljudje prišli z novico o Sarajevskem atentatu. Zavedla sva se takoj vse dalekosežnosti dogodka. Moj gost je kar pospravil svoje stvari in z obžalovanjem, da mora prekiniti zanimiv lov, odpotoval na Dunaj.

Na Dunaju sem stanoval pri svoji teti Juliji, očetovi sestri, vdovi po dr. Francu Steinerju dvornemu svetniku v poštnem ministrstvu. Po njegovi smrti je iz pietete pridržala svoje štirisobno stanovanje v Währingerstrasse št. 74 ter mi je takoj po moji izvolitvi poslancem, na kar je bila zelo ponosna, ponudila stanovanje pri sebi. Soba mi je bila na razpolago ves čas moje poslanske funkcije, da sem se počutil kakor doma. S teto sva čestokrat šla obedovat ali večerjat v restavracijo. Hodila sva tudi na izprehod, največ na pokopališče v Währingu na obisk groba njenega pok. soproga. Mnogo sem zahajal v dvorno opero, pa tudi v "Volksoper", ki je bila samo nekaj korakov oddaljena od mojega stanovanja.

V prvem času po vojnih napovedih in po pričetku vojne smo bili politično kakor omrtni. Naprednjaki smo bili proglašeni za "srbofile", torej za veleizdajalce katexohen.⁶⁸ Mnogo so jih takoj pripravili. Na Štajerskem je nemškutarija uganjala prave orgije ter vsakega Slovenca brez razlike strank stigmatizirala za izdajalca. Klavirno vlogo je igrala oficialna SLS, ki je, da bi krila sebe in se predstavljala kot edino patriotsko stranko na Slovenskem, pod Šušteršičevim vodstvom besnela proti Srbom in Jugoslovanstvu ter denuncianstvo proglasila za patriotsko delo. Kasneje je sicer pod dr. Krekovim in dr. Koroščevim vodstvom prerोजना stranka Šušteršiča in njegove somišljenike desavuirala, toda ta grdi čin ne sme ostati pozabljen.

Ni odveč, če navajam le-ta izliv gospodov okoli "Slovenca" neposredno po sarajevskem atentatu: "Naš liberalizem je zadet v srce in razkrinkan. Nihče ne more več dvomiti, kje so njegove simpatije in kaj namerava. Liberalno časopisje nudi nepobiten dokaz za pravi značaj napredne stranke. Že je Slov. Narod našel izgovore za srbske morilce, že opravičuje strahopetni umor v Sarajevu kot posledico obupnih razmer v Bosni, čeprav prav dobro ve, da so bili Srbi, odkar je Bosna pri Avstriji, protežirani na tako nezaslišan način, da so to katoliški Hrvati občutili kot najbolj grenko krivico. Toda za-to se liberalno glasilo ne meni, ker ne čuti s Slovenci, Hrvati, ampak samo s Srbi, ki da so 'obupani', ker je Bosna pod žezlom Franca Jožefa in ne pod vladu Kralja Petra. **To je navadna in neprikrita veleizdaja.** Kdor ima odprte oči, lahko jasno vidi, da igra naš 'Freisinn' pod isto odejo s velikosrbskimi propagandisti... Liberalna stranka je **sramotni madež na telesu**

⁶⁸ Glej op. 3.

našega ljudstva in sramota za vsakogar, ki se tudi sedaj ne odreče tej družbi."

Takih in podobnih cvetk je v onih časih mrgolelo po Slovenčevih predalih. Et meminisse iuvat,⁶⁹ ker bodo pozni rodovi strmeli, da jo bilo kaj takega sploh kedaj mogoče, ko je brat brata pošiljal - na vislice. V predalih onega "Slovenca", ki je izpovedoval krščanska in katoliška načela in ki je izhajal pod patronanco "katoliškega tiskovnega društva!"

Priznavam pa, da tako pokvarjeni niso bili vsi, še več, da se je ta moralna pokvarjenost omejila le na ozek krog ljudi, ki pa so bili takrat gospodujoči del stranke. Kako ugodno se n. pr. razlikuje pisava v "Zori", - glasilu katoliško-narodnega dijaštva in katoliško-akademičnega starešinstva, ko piše v 9. zvezku letnika 1913/14 neki Jože Koruza, jurist, pod naslovom "Naše vseučilišče": "Nehajmo tudi mi že enkrat zatrjevati pri vsaki priliki, kako da smo zvesti državljani, da smo tembolj zvesti, čimbolj nas tepejo, da nočemo in ne bomo stremili iz Avstrije i. t. d., povejmo rajše ob vsaki priliki, da smo nezadovoljni Avstriji, da nam je prav malo na obstoju takega nestvora, kot je današnja naša monarhija, kjer moramo biti le za gnoj nemški in madžarski nenasitnostni in pa 'Kanonenfutter'⁷⁰ ob času dragih vojsk, ki jih moramo največ mi plačevati! Povejmo jim resnico v obraz, čemu vedno klečoplastvo, in tudi to jim povejmo, da se bomo za svoje pravice postavili z istimi sredstvi, s katerimi so se uspešno tudi drugi narodi. Ali bomo kaj odsegli - če ne, naj nas pa postreljajo. Bolje, da umremo z nožem v roki, kot ponižni, izstradani hlapci". Ta številka "Zore" je bila seveda zaplenjena.

In poslanec dr. Franc Jankovič, član Hrvatsko-slovenskega kluba, ki sva bila prijatelja še izza časa "Slovenije", mi piše ob novem letu 1914, ko me prosi intervencije za nekega "naprednega" učitelja: "Želim Tebi in Tvojim prav srečno in veselo novo leto, slovenskemu narodu pa v tej dobi ogroženja vsega, kar mu je sveto in drago, pot do jednodnosti in sloge v narodnih vprašanjih, ker za kulisami se snujejo smrtni udarci za naše ljudstvo!"

Vojna diktatura ni dopustila delovanja političnih strank razen za kake patriotične emanacije. Ako Narodno-napredna stranka, ki je veljala za nacionalistično stranko, ni bila razpuščena in njeni pristaši ne preganjani v toliki meri, kakor je bilo napovedano - policijska direkcija v Ljubljani jih je imela okoli 300 na indeksu - je bilo zahvaliti razumskemu postopanju njenega predsednika in ljubljanskega župana dra. Tavčarja. Priznam, da sem tedaj odobral njegov postopanje, ker bi s tako politiko "z glavo skozi zid" ob tedanjih razmerah razbil glavo sebi in drugim, stvari sami pa več škodoval kot koristil. Bil sem mnenja, da naj dr. Tavčar kot reprezentant stranke in še bolj kot ljubljanski župan postopa po receptu: "bodite zviti ko kače in krotki ko golobje" in da naj avstrijskim mogotcem siplje pesek v oči. Pa čeprav sta bila njegova lojalnost in njegov avstrijski patriotizem do gotove mere res pristna, mu moramo biti hvaležni za vlogo, ki jo je odigral. Mnogo človeških življenj je rešil, mnogo nepopravljive škode odvrnil, mnogo subverzivnega delovanja, četudi nehote, kril s svojimi širokimi pleči.

Kmalu me je klicala dolžnost na delo. Mnogo jih je bilo, ki so bili v stiski in ki

⁶⁹ Meminisse iuvat (lat.), prijetno se je spomniti. Rek je očitno vsebinska parafraza besedila, ki ga najdemo v Vergilovi Eneidi I, 203.

⁷⁰ Kanonenfutter (nem.), hrana za topove.

so iskali pomoči pri - državnem poslancu. Čeprav okrnjeni na naših pravicah in naši vplivnosti je nam poslancem vendar le ostal nekakšen nimbus. Bili smo še vedno zakoniti mandatarji ljudstva. Kot take so nas do gotove mere respektirali na merodajnih mestih vsaj civilno-upravne službe, čeprav smo bili Čehi in Jugoslovani na prav slabem glasu.

Priprli so predsednika Slovenske Matice dra. Frana Ilešiča, društvo pa razpustili ter mu postavili sekvestra v osebi nemškega notarja Antona Galleta. Malodane vsa razpoložljiva gotovina Slov. Matice se je "plodonosno" naložila v avstrijske vojno posojilo.

Glavni razlog za razpust društva jim je bil "tendenčni roman" Fr. Maslja "Gospodin Franjo", ki ga je bila izdala Slovenska Matica. Da je bil ta razlog samo pretveza, je spoznati iz dejstva, da so sočasno pripravili društvenega predsednika, ki ni bil zamudil nobene prilike, da ne bi dal izraza svojim simpatijam za južne naše brate.

Nujna je bila intervencija na obe strani, tako za prijatelja dra. Ilešiča, kakor za Slov. Matico. Dr. Ilešič je nameraval razbremeniti Matico s tem, da bi odložil predsedništvo in s tem vso odgovornost od društva odvalil na sebe. Iz zavora mi je pisal: "Imel sem namero, brž ko bo znan rezultat preiskave proti meni, odložiti predsedništvo. Med tem pa je Matica bila že razpuščena in moje mnenje je bilo, da je s tem **eo ipso**⁷¹ prenehal eksistirati odbor in ž njim vred predsedništvo. Nisem se smatral in se ne smatram več predsednikom".

Dasi pa Ilešiču niso mogli blizu in so ga čez čas izpustili iz zaporov, Matice niso pustili iz svojih krempljev. Hoteli so pač statuirati eksempl in z udarcem proti Matici simbolično zadeti ves slovenski narod. Posredoval sem, potem ko je bila vložena pritožba - podpredsednik Peter Grasselli je sklical odbornike na dan 29. septembra 1914, da so sklepali o pritožbi - pri ministru za notr. posle Heinoldu, potem ko sem ga bil predhodno obvestil o vsebini pritožbe.

Minister Heinold mi sicer ni bil nenaklonjen. Kot nemški liberalec je simpatiziral z napredno strujo v Sloveniji. Nekdaj sem mu v daljšem razgovoru pojasnjeval razmere pri nas doma, samopašnost in nasilje klerikalizma. Imel je polno umevanje za naše stališče tet obžaloval, da nima te moči, da bi take razmere saniral. "Vae victis"⁷² - je vzklilnil. Topot pa je bil zelo rezerviran ter me odpravil na kratko s tem, češ da bo stvar dobro proučil. Angažiral sem takoj tudi dra. Kramařa, ki mi je potlej sporočil, da je bil že pisal Stürgkhu in Heinoldu, da pa ni prejel nobenega odgovora. "Očividno tudi mene sedaj nekoliko nižje taksirajo" - pristavlja dr. Kramař svojemu dopisu.

Dr. Rybař, ki je bil kot poslanec Trsta nekam bolje zapisan tam gori, in ki smo ga tudi naprosili za intervencijo, mi je z dopisom z dne 23. decembra 1914. Sporočil, da stoji stvar glede Matice precej slabo; odločitev je sicer pridržana ministru za notranje stvari in najbrž tudi ministrskemu predsedniku, toda referentovi predlogi se glasijo slabo; priporoča intervencijo ljubljanskega župana dra. Tavčarja. Na kraju tega pisma pravi, da je bil zaupno izvedel, da namerava načelnništvo Hrvaško-slovenskega kluba sklicati skupen sestanek vseh jugoslovanskih državno-

⁷¹ Eo ipso (lat.), samo po sebi, prav o tem, že s tem, prav zaradi tega.

⁷² Vae victis! (lat.), gorje poraženim! To je vzklilnil leta 387 pr. Kr. galski knez, vojskovodja in vojvoda Brenus (primerjaj T. Livius: Ab urbe condita V, 48, 9).

zborniških poslancev; tudi mene bi povabili, ako bi bili gotovi, da se vabilu odzovem; po njegovem mnenju bi kazalo se tega sestanka udeležiti, ako dobimo zagotovilo, da se isti ne izrabi v kake strankarske svrhe; v tem oziru je govoril s tovarišem Spinčičem in upa, da dobimo tako zagotovilo, prosi me, naj mu naznamim svoje mnenje. Dr. Rybařu sem odgovoril pritrnilno, kakega vabila na skupni sestanek pa nisem prejel.

Vlada je bila kljub vsem intervencijam glede Slov. Matice nepopustljiva. Tudi še potem, ko smo dobili svojega ministra "krajana" v osebi dra. Ivana Źolgerja, se ni dalo nič doseči. Le toliko je uspelo, da so spisi obležali v njegovi mizici in da se je na ta naćin preprećila likvidacija Matičinega premoženja. Ko sem bil zaćetkom l. 1915. pisal ministr. predsedniku, da bi sprejel deputacijo iz Ljubljane, sem prejel dopis iz njegovega kabineta "daß es Seiner Exzellenz dem Herrn k. k. Ministerpräsidenten zu seinem labhaften Bedauern infolge vielfacher anderweitiger dringender Inanspruchnahme nicht möglich ist, die angekündigte Deputation aus Laibach in der nächsten Zeit zu empfangen".⁷³

O božiću 1914. smo imeli velik veleizdajniški proces v Ljubljani proti - "Preprodovcem". C. kr. državno pravdnništvo v Ljubljani je vložilo proti 32 študentom akademikom, najveć pa srednješolcem obtožbo deloma radi veleizdaje, deloma radi hudodelstva odnosno pregerška zoper javni pokoj in red.

Obtožena sta bila Ivan Endlicher, maturant (njegov oće je bil uradnik Mestne hranilnice ljubljanske) in Janko Novak, sedmošolec (Janže Novak iz Notranjih Goric je bil kasneje eden izmed voditeljev kmetskega socialnega gibanja, umrl je kot mlad odvetnik v Ljubljani), da sta "podpirala velesrbsko na odtrganje južnih delov Avstro-Ogrske namerjeno propagando s tem, da sta deloma napram posameznikom, deloma v govorih pred več ljudmi naglašala potrebnost ujedinenja vseh jugoslovanskih narodov ter agitirala med dijaštvom, naj pripravlja ljudstvo na bodoće ujedinenje ter sta se oba zapoćetja v svrhu odtrganja delov od enotne državne zveze s tem le posredno lotila; nadalje snovala zveze med dijaki odnosno skušala take zveze snovati, ki naj bi bile imele namen šćuvati k zanićevanju in sovraštvu zoper enotno državno zvezo Avstro-Ogrske monarhije". (§ § 58 c in 65 c kaz. zak.)

Srednješolci Adolf Ponikvar iz Št. Vida pri Cerknici, Evgen Lovšin iz Vinice pri Črnomlju (sedaj industrijalec v Ljubljani), Anton Štefanćić iz Novega mesta, Hugo Mišićek iz Sevnice, Ivan Kos iz Pristave pri Sv. Ani (Celje), Danilo Majaron (sin predsednika advokatske zbornice dra. Danila Majarona), Franc in Bogumil Vizjak iz Ljubljane, Rajko Pavlin iz Ljubljane, Viktor Fettich-Frankheim iz Ljubljane, Leon Kavćnik iz Ljubljane (sin dra. Ivana Kavćnika, kasacijskega sodnika na Dunaju, po prevratu predsednika višjega deželnega sodišća v Ljubljani), Jakob Avšić iz Ježice, Albin Fakin iz Ljubljane, Gregor pl. Födrasperg iz Hudega pri Stićni, Silvin Pakiž iz Ribnice, Janko Oblak iz Borovnice, Josip Arh iz Boh. Češnjice, Franc Tavćar iz Ljubljane, Maks Košir iz Ljubljane, Vinko Zorc iz Ljubljane (kasneje advokat v Beogradu), Franc Grebenc iz Brezij pri Krškem, Anton Gunde iz Prelovca pri Kostanjevici, Pavel Grabnar iz Št. Ožbolta, Anton Kuntarić iz Naklega in Vladimir Premrov iz Martinjaka pri Cerknici - so bili obtoženi, da so bili v letih 1912-1914 ćlani v

⁷³ "da njegovi ekscelenci gospodu c. kr. ministrskemu predsedniku zaradi številnih drugih nujnih zadev žal ni mogoće sprejeti najavljene deputacije iz Ljubljane".

Ljubljani obstoječe družbe, takozvane organizacije jugoslovanskih srednješolcev v Ljubljani, ki je svoj obstoj pred gosposko skrivala (§§ 285, 286 a, 288/ kaz. zak.)

Akademika Ivana Žgajnarja, pravnika iz Mokronoga, Josipa Kozaka, filozofa iz Ljubljane (Juš Kozak, kasneje profesor in pisatelj v Ljubljani), Matijo Ambrožiča, medicinca iz Hrastenic pri Polhovem Gradcu (kasneje zdravnik in referent v ministrstvu za socialno politiko v Beogradu), je obtožba krivila, češ da so bili v l. 1913 in 1914 ustanovniki in voditelji na Dunaju obstoječega "jugoslovanskega kluba" slovenskih akademikov, ki je svoj obstoj pred gosposko skrival, da so dopisovali s prej navedeno srednješolsko organizacijo in deloma vodili njeno delovanje (§§ 285, 286 a, 287 a, b, c, d, e, 288/2 in 289 Kaz. Zak.); Gustava Omahna, farmacevta iz Postojne pa, da je posredoval omenjeno dopisovanje.

Končno je obtožnica dolžila Viktorja Zalarja, tedaj priv. uradnika v Ljubljani (po prevratu sekretar na univerzi v Ljubljani), češ da je bil urednik z imenovano organizacijo v tesni zvezi stoječega lista 'Glas Juga', je prepustil svoje ime za od organizacije izhajajoče okrožnice, te okrožnice sprejemal in razdeljeval ter sploh igral vodilno vlogo v zadevah organizacije (§§ 285, 287a, 288/2 in 289 K. Z.).

Obtožnica, ki ima čisto politično vsebino, obširno utemeljuje svojo obtožbo. Pričenja s Stankotom Vrazom, ki da je trdil, da je slovenščina zgolj narečje jugoslovanskega, to je srbo-hrvaškega jezika in da naj se Slovenci popolnoma zedinijo s Hrvati; ideja prvotno sama po sebi ni bila posebno nevarna za enotni ustroj Avstro-Ogrske monarhije, vendar je gotove kroge v novejšem času napotila v smer, kojih cilj je postalo politično ujedinjenje vseh Jugoslovancev in ki vsled tega ogrožuje enotni obstanek monarhije; zadnja posledica tega gibanja je pač sedanja svetovna vojna; to nevarno gibanje se je začelo po zmagah Srbov nad turško armado; v Beogradu je začela propaganda, ki naj bi med avstro-ogorskimi Jugoslovanci pripravila razpoloženje za politično ujedinjenje s Srbijo, tako da bi o pravem času zaželeni del monarhije takorekoč kot zrel sad pripadel Srbiji; glavno sredstvo za doseg te namene je bila pridobitev jugoslovanske inteligence, zlasti dijakov, ki so takim idejam posebno pristopni; glavna emisarja te propagande sta bila Vladislav Fabijančič (sedaj uradnik mestnega poglavarstva v Ljubljani) in Avgust Jenko; oba sta ob početku vojne zbežala v Srbijo (Avgust Jenko je padel na bojnem polju); oficiozni organ srednješolskega dijaštva je bil zloglasni "Preporod", katerega veleizdajska pisava je sploh vzbudila ogorčenje in ki mu je potem sledil "Glas juga"; razen lista so služili propagandi sestanki, predavanja in organizacije srednješolcev na vseh zavodih v Sloveniji. Torej glavni argumenti obtožnice: velesrbstvo, politično ujedinjenje s Srbijo, ogroženje enotnega obstanka monarhije, propaganda s pretvezo kulturnega in jezikovnega ujedinjenja, kulturno delo le krinka, veleizdajska pisava "Preporoda", denar iz Srbije i. t. d.

Obrambo obtožencev so prevzeli poleg mene dr. Josip Ažman, dr. Alojzij Kalkal, dr. Fran Novak, dr. Anton Švigelj, dr. Karel Triller, dr. Ivan Tavčar in dr. Franc Zupanc.

Zadevo smo skušali kolikor mogoče zavleči. Vložili smo ugovor proti obtožnici. Ugovor, ki smo ga bili vložili 31. oktobra 1914. je nadsodišče v Gradcu rešilo že 2. novembra - seveda negativno. Potem smo predlagali, da se za to kazensko zadevo delegira drugo izven območja višjega deželnega sodišča v Gradcu ležeče sodišče. Predlog je bil zavrnjen v vseh treh instancah. Ponižali smo se celo do milostne prošnje na cesarja, da bi dosegli abolicijo procesa. Brez uspešno.

Glavna razprava je bila v dneh 21., 22. in 23. decembra 1914. Sodba pa je bila izrečena 24. decembra, na božični večer. V kakem ozračju se je pričel proces, naj pojasnjuje dogodek, ki se je bil pripetil dru. Novaku. Nekega dne ga povabi k sebi dr. Skubl, policijski ravnatelj v Ljubljani, ter mu izrazi svoje začudenje, da je bil prevzel obrambo v veleizdajniškem procesu, opozarja ga, da naj kot branitelj nikakor ne skuša izmaličiti zadeve, jo prikazati kot otročarijo ter rezultate preiskave omalovaževati, ker da je obstajala veleizdaja, o tem sta policija in državno pravdninstvo popolnoma prepričana, da bi bilo zanj kot branitelja zelo nevarno, če ni plediral v tem smislu, da naj, če že misli vstrajati kot branitelj v tej kočljivi zadevi, pledira samo za nizko kazen poudarjajoč olajšilne okolnosti. Da bi dal več poudarka svoji opozoritvi je dr. Skubl omenil, da je dobro poučen, da je bil dr. Novak kot zastopnik ljubljanske mestne občine na Obradovičevi slavnosti v Beogradu in kaj je pri tej priliki govoril; čeprav je govoril take neumnosti, kakor da je Beograd kulturno središče Jugoslovanov, pa bi ga tudi zaradi teh besedi lahko spravil v zapor. Dr. Novak mu je presenečen odgovoril, da sicer do potanjnosti še ne pozna kazenskega spisa in ne ve, s kakimi dokazi razpolaga obtožnica, da pa bo storil svojo zagovorniško dolžnost.

O tem razgovoru mi je dr. Novak takoj napisal aide mémoire⁷⁴ radi moje informacije in mojega postopanja za primer, če bi se mu res pripetilo, da bi ga zaprli. Nad glavami vseh nas braniteljev je torej visel Damoklejev meč.

Senatu je predsedoval podpredsednik drž. sodišča dvorni svetnik Pajk. V senatu sta bila tudi dva slovenska sodnika, med njima dr. Fran Milčinski. Kot državni pravdnik je nastopal dr. Neuberger, nemški nacionalec, kot študent baje še "Triglavan".

Obtoženci so se branili mirno in dostojno. Tudi sicer je razprava potekala brez razburjenja in brez incidentov. Predsednik Pajk si je skušal dati videz, da hoče postopati objektivno. Braniteljem ni kratil besede.

Meni je pripadla naloga, da sem v svojem plaidoyer-ju⁷⁵ zajel politično stran tožbe. Tu se je drž. pravdnik spustil na opolzka tla. Kot nepolitičen človek svoji nalogi ni bil kos, kar sem mu tudi brez ovinkov povedal. Pripravil sem se bil na ta del brambe. Gradivo sem popolnoma obvladal. Postavil sem tezo: Jugoslovanstvo contra Velesrbstvo. Obtožba oba ta politična pojma istoveti, ko se v resnici izključujeta. Povezal sem šopek mnogobrojnih citatov iz govorov in spisov ne samo Stankota Vraza, ampak tudi Vuka Karadžića, Draškovića, Strossmayerja, bana Jelačića, Račkega, pa Starčevića in Kvaternika in spet Potočnjaka, Mazure, Smičiklasi. Ilirizmu sem postavil ob stran "Trializem". Jugoslovanstvo bi lahko formulirali kot jezikovno in kulturno ujedinjene vseh Jugoslovanov, ne izključivši Bolgare, z namenom, da mu sledi narodno zenotenje, to je nastanek novega jugoslovanskega naroda, nacije. Jugoslovanstvo pa bi lahko tolmačili tudi kot ožjo kulturno in gospodarsko povezanost narodov iste krvi in sorodnih jezikov z zagotovljeno avtonomijo vsakega teh narodov. Gremo lahko še dalje in zahtevamo čisto politično ujedinjenje bodisi v eni državi, bodisi na federalistični podlagi. Stremljenje gre za istim ciljem, ki so ga že dosegli - Nemci. Pa zaradi tega av-

⁷⁴ Aide mémoire (fr.), zapisnica.

⁷⁵ Plaidoyer (fr.), zagovor.

tijskim Nemcem nihče ne očita - veleizdaje. To so problemi, ki dopuščajo javno razpravo, akademsko diskusijo, ankete. Problem, ki nikakor nima za nujno posledico "odtrganje" od Avstro-ogrške monarhije. Drž. pravdnštvo instinktivno čuti svojo slabost, ko gradi svojo obtožbo proti ekskluzivnemu in ozkosrčnemu Vele-srbstvu, ki ga ti mladeniči prav gotovno niso hoteli, v resnici pa hoče zadeti Jugoslovanstvo, ki po svojem bistvu ni treba, da bi bilo nekaj nedopustnega ali celo nezakonitega.

Moj tedanji plaidoyer⁷⁶ je pravilno razumeti in oceniti, če imamo pred očmi, da sem ga imel pred avstrijskim izjemnim sodiščem, pred državnim pravdnikom in c. kr. policijo, ki sta pazila na vsako mojo besedo in pred javnostjo, ki je v onih prvih dneh svetovne vojne z vso pristno in nepristno ogorčenostjo stigmatizirala nas Jugoslovane za veleizdajalce in za povzročitelje svetovne vojne. Vendar je moj govor napravil svoj vtis in državni pravdnik ni našel besede za kako repliko proti mojim izvajanjem.

Sodišče je po dolgem posvetovanju izreklo - človeško sodbo. Oprostilne sodbe ob danih razmerah ni nihče pričakoval. Endlicherju in Novaku očitanege dejanja sodišče ni kvalificiralo kot zločin veleizdaje, ampak kakor pri vseh ostalih obdolžencih za prekršek zoper javni red in pokoj ter jima odmerilo najvišjo kazn sedem mesecev zopora. Ostali obdolženci so odnesli kazni od 6 mesecev do 14 dni. Državni pravdnik s tako sodbo seveda ni smel biti zadovoljen in je po višjem nalogu priglasi ničnostno pritožbo. Višja instanca je glede Endlicherja in Novaka res izpremenila sodbo, ju spoznalo krivima zaradi zločina veleizdaje ter obsodilo vsakega na pet let ječe. Endlicher, mučenik je, rahlega zdravja, v ječi umrl. Janže Novak je bil l. 1917. amnestiran.

Tudi še potem smo poiskusili z milostno prošnjo na Njegovo Veličanstvo. Seveda ni bila uslišana.

Po prevratu, ko sem bil postal poverjenik za pravosodje, smo glede štirih obsojencev, namreč Evgena Lovšina, Josipa Kozaka, Ivana Žgajnarja in Gustava Omahna, ki radi vpoklica k vojakom svoje kazni niso bili prestali, sanirali na ta način, da je Stol sedmorice v Zagrebu na ponovno vloženo ničnostno pritožbo v smislu § 362 k. p. r. sklenil, da je sodba deželnega sodišča z dne 24. decembra 1914 Vr 643/14 v izreku o krivdi in kazni razveljavljena ter deželnemu sodišču v Ljubljani naročeno, da o stvari vnovič razpravlja in razsodi. Državno pravdnštvo v Ljubljani je med tem dobilo nalog, da obtožnico umakne, nakar je deželno sodišče izdalo sklep, da se postopanje zoper imenovane štiri obdolžence v smislu § 227 k. pr. r. - ustavlja.

Še ena zanimivost. Ko sem bil zaradi priprave na glavno razpravo pregledaval kazenski spis, sem našel v njem rezervantno poročilo policijske direkcije v Sarajevu dunajskemu dvoru. V tem poročilu so bile na kratko popisane napete razmere v Bosni od aneksijske krize dalje, navaja, da se zbirajo v Bosni razni subverzivni elementi, da kažejo vsi znaki, da se za prihod prestolonaslednika Franca Ferdinanda nekaj pripravlja, vsled česar policijska direkcija odsvetuje njegov obisk. Tega rezervantnega akta sarajevske polic. direkcije v dneh glavne razprave ni bilo več v spisih. Izginil je. Jaz pa sem ga bil prepisal, pa žal kasneje v pričakovanju policijske pre-

⁷⁶ Glej prejšnjo opombo.

iskave uničil z mnogimi drugimi sumljivimi dokumenti vred. Zanimiv je ta dokument v toliko, ker se je kasneje dunajskemu dvoru očitalo, da je vedel ali moral vedeti, kaj se pripravlja, pa vzklic temu, prestolonaslednika - prikrivajoč mu ves položaj - izpostavil nevarnosti, ki mu je grozila v Sarajevu. Trdilo se je celo, da se je to zgodilo namenoma, češ da se je neka kamarila na dunajskem dvoru na ta način hotela iznebiti neprijetnega ji prestolonaslednika.

Če sem bil gori dejal, da smo bili spočetka politično kakor "omrtvičeni", ker se, osumljeni in preganjani, nismo smeli ganiti, pa je ves položaj silil v to, da opustivši vse pomisleke stopimo iz rezerve ter da postanemo na svetovni pozornici tudi akterji.

Ne da bi obvestil dra. Tavčarja, sem se spomladi l. 1915. - pred vojno z Italijo - peljal v Trst. Obiskal sem dra. Žerjava in sva se ž njim dogovorila, da je sklicati nekatere slovenske in hrvatske politike na sestanek, da se porazgovorimo o položaju in o ukrepih, ki bi jih bilo storiti.

Prvi sestanek smo imeli meseca marca v Trstu, kjer so se ljudje še bolj svobodno gibali in kjer bi vzbudili manj pozornosti kakor v Ljubljani. Iz Ljubljane sem s seboj povabil dra. Frana Novaka in dra. Alberta Kramerja. Potovali smo v Trst vsaki za sebe. Navzoči so bili iz Primorja poslanci dr. Gustav Gregorin, dr. Otokar Rybař, prof. Vjekoslav Spinčić, dež. poslanec dr. Dinko Trinajstić, potem dr. Gregor Žerjav in dr. I. M. Čok, iz Zagreba poslanca Hrvatskega sabora dr. Ivan Lorković in dr. Ante Pavelić, iz Ljubljane poleg mene dr. Fran Novak in dr. Albert Kramer. Trst je bil med tem že dobil zveze z Jugoslovanskim odborom odnosno dr. Ante Trumbićem in sicer po dr. Josipu Mandiću, odvetniku v Trstu, ki je v to svrhu večkrat potoval v Rim. Na tem prvem sestanku so nas tržaški prijatelji obvestili o Trumbićevem sporočilu, da je vsprejeto delovanje med domovino in emigracijo nujno potrebno, tako da se Antanti predoči, da za drom. Trumbićem in njegovimi tovariši v inozemstvu stoji narod v domovini, ki ga reprezentirajo njegovi priznani vodje, da bi bilo neizmerne važnosti, da bi se dva ali trije teh reprezentativnih politikov (poslancev) preselili v Rim ali v Pariz in bi s svojo navzočnostjo prepričali Antanto, da delo emigracije ni individualno delo, ampak izraz volje vsega naroda. Nadalje je priporočal dr. Trumbić, da narod v domovini ob vsaki priložnosti, v parlamentu, v deželnih zborih, na javnih sestankih manifestira svojo voljo po svobodi in po zedinjenju z brati Srbi v enotno jugoslovansko državo. To priporočilo je ostalo za enkrat *pium desiderium*,⁷⁷ saj takrat - v letu 1915. - ne samo da o kaki "manifestaciji" ni moglo biti govora, ampak je bila doba najkrutejšega preganjanja vseh naših ljudi.

Resno pa smo se bavili z ostalim sporočilom Trumbićevim ter prišli do naslednjega sklepa:

- 1 dru. Trumbiću se izreče pismeno priznanje za njegovo delo in njegovo požrtvovalnost ter izrazi naša solidarnost ž njim in njegovimi sodelavci, kar naj bi se smatralo kot nekako pooblastilo domovine;
- 2 po možnosti naj odpotujeta v inozemstvo dva reprezentativna politika;
- 3 zaupni sestanki politikov in njihovih prijateljev naj se nadaljujejo. Padla je tudi misel da bi na prihodnji sestanek vabili poslanca dra. J. E. Kreka, vendar

⁷⁷ Glej op. 50.

so se z druge strani oglasili pomisleki, češ da njegovo stališče v sedanjem položaju še ni dovolj jasno precizirano. Nekdo je celo omenil, da je baje Dunaj poslal dra. Kreka v Vatikan posredovati, da bi prišlo do sporazuma med Italijo in Avstrijo ter da bi Italija, izpolnivša svojo zavezniško dolžnost, stopila v vojno na strani trozveze. Resničnosti te govornice nismo mogli preizkusiti, čeprav se je ugotovilo, da je bil dr. Krek res potoval v Italijo.

Drugi sestanek je bil 18. aprila 1915., ko je bilo že gotovo, da Italija stopi v vojno na strani antante. Na tem sestanku smo se v načelu zedinili glede proklamacije na narod v Primorju v primeru italijanske invazije. Bili smo v veliki dilemi. Slutili smo v Italiji svojega neprijatelja, ki bo skušal hlástniti po slovenski zemlji (Londonski pakt je bil sklenjen še le 26. aprila 1915), po drugi strani pa upali, da je od njene intervencije pričakovati končni uspeh svetovne vojne v našem smislu. Rusi na Karpatih, Italija od juga, tako se je reklo, "Avstro-ogrska monarhija" - je bila! Proglas je priporočal narodu mirnost, okupacijo je treba priznati kot dejstvo, vendar s pridržkom, da bo končna odločitev glede pripadnosti naše zemlje padla na mirovni konferenci.

Na tem drugem sestanku sta dr. Gregorin in dr. Trinajstić spontano izjavila, da sta pripravljena slediti dr. Trumbićevemu pozivu ter odpotovati v inozemstvo, da stopita v Jugoslovanski odbor. Ta rodoljubna gesta se je nas vseh globoko dojmila. S tveganjem svoje eksistence sta položila neprecenljivo žrtev na oltar domovine. Čast jima!

Končno je bilo sklenjeno, da je o vsem informirati dra. Kreka ter ga povabiti na prihodnji sestanek. Dr. Trumbić je bil namreč po Herkulanu Lugerju, župniku v Splitu, sam stopil v stik z dr. Krenom, ki je obljubil svojo pomoč. Do nadaljnjih sestankov pa radi vojne z Italijo na žalost ni prišlo.

S Hrvatsko-slovenskim klubom nisem imel nobenega stika, ker vabila na kak sestanek - kakor gori povedano - nisem prejel. Izvedel sem le toliko, da je prišlo v klub, odnosno med njegovimi člani do trenja radi Šušteršičeve politike in da prihajata na površje dr. Krek in dr. Korošec. S samim dr. Šušteršičem nisem maral iskati stikov, tudi tedaj ne, ko mi je kot deželni glavar poslal vabilo, da se 6. januarja 1915. v stolnici udeležim slovesne službe božje s posvetitvijo Kranjske dežele presv. Srcu Jezusovem.

Nisem pa pretrgal vezi s Češkim klubom in njegovimi člani. Za konec januarja 1915 me je Klub vabil na sejo na Dunaju. Vabilo sem prejel prekasno, da bi se mogel udeležiti seje. Zato sem prosil, naj me na prihodno sejo vabijo pravočasno. To mi je poslanec Maštalka, ki je veljal za nekakega klubovega poslovodjo, tudi obljubil. V pismu pravi, da bi bila moja navzočnost radi medsebojne informacije zelo zaželena. Obenem mi poroča, da se je na poslednji seji razpravljalo o raznih intervencijah pri vladi, o stremljenju, da se na Čaškem uvede vojaški režim, o demisiji grofa Berchtolda in skupnega finančnega ministra Bilinskega, o imenovanju dra. Körberja in o dozdevni krizi Stürghkovega kabineta ter o s tem povzročinem izpremenjenem položaju i. t. d.

Vabila na še kako klubovo sejo pa nisem več prejel. Položaj na Čaškem se je zelo priostiril. Zavladata je vojaška diktatura. Dva odlična člana Češkega kluba dra. Kramača in dra. Alojza Rašina (po prevratu finančni minister) so obtožili zločina veleizdaje. Proces je bil na Dunaju. Pri nekaterih razpravah sem bil navzoč. Na prošnjo sem bil prejel posebno na osebo se glaseče vstopnico c. kr. divizijskega

sodišča deželne brambe veljavno za vso razpravo. Razprave so se vlekle v nedogled. Izgledalo je, da so zadevo umetno zavlačevali, ker sodišče še bi bilo prejelo končnih instrukcij, kako naj sodi. Oba obtoženca sta nastopala prav dostojanstveno. Nekajkrat sem dobil vtis, kakor da je na zatožni klopi - obtožba. Jedro obtožbe: zveza z Rusijo, zarota proti obstoju Avstro-Ogrske monarhije, potovanja v Rusijo, sestanki z ruskimi državniki in politiki i. t. d. Jedro brambe: zveza z Rusijo edino pametna politika za pametnega avstrijskega državnika, emancipacija od Nemčije rešitev monarhije in dinastije i. t. d. Še le proti koncu l. 1916. so se odločili za sodbo. Splošni položaj se je bil pogoršal in Nemčija je popolnoma zagospodovala Avstriji. Oba obtoženca sta bila brezprizivno obsojena - na smrt. Pa so le oklevali izvršiti kazen. Bila sta amnestirana. Dr. Kramař je postal po prevratu ministerski predsednik prve vlade v Češko-slovaški republiki, dr. Rašin pa njegov finančni minister. Kot tak je imel dr. Rašin velike zasluge za racionalno ureditev valutnega vprašanja, tako da splošno narodno gospodarstvo ni imelo večje škode, kakor se je to žal zgodilo pri nas na jugu. Postal je žrtev eksaltiranega človeka, ki ga je ustrelil.

V letih 1915. in 1916. sem bil večkrat na Dunaju. S tovariši poslanci smo se shajali v klubskih prostorih, izmenjali svoje misli in vtise ter si dajali informacije o položaju. Nekakšen zvezni oficir med severom in jugom je bil poslanec Bohuslav Franta, ki je bil po višjem naročilu nekajkrat v Ljubljani. Poslanec Franta je bil dober prijatelj našega naroda. Sleherno leto je v počitnicah prebil v naših planinah ter dosti dobro obvladal naš jezik. Ž njim sva bila dogovorila poseben ključ za dopisovanje. Od njega sem tudi prejemal vabila, kdaj mi je priti na Dunaj. Češka "maffia" je tedaj že izvrstno funkcionirala. Od nje smo dobivali točna obvestila iz inozemstva, ona pa od nas za inozemstvo dragocene podatke o razpoloženju naših narodov, o persekucijah, o prehrani in gospodarskem položaju.

Z Jugoslovanskim odborom nismo imeli, od kar je bila Italija stopila v vojno, skoro nobene zveze. Le tuintam smo po kakem kurirju dobivali depeše in po isti poti tudi odgovarjali. Od jugoslovanskih poslanecv sta bila dr. Čingrija in dr. Smodlaka v konfinaciji v Gor. Avstriji. Kasneje so ju vtaknili v vojake, in sicer, ker sta imela označbo p. v. (politisch verdächtig)⁷⁸, kot navadna prostaka. Dr. Vukotić je bil konfiniran na Dunaju. Dr. Tresić je bil v preiskovalnem zaporu v Gradcu. Dr. Rybař je bil mobiliziran in se je reklo, da ga bodo poslali "auf einen interessanten Posten" t. j. na izpostavljeno mesto na fronti. Koroški poslanec Franc Grafenauer je bil obtožen radi veleizdaje in obsojen na večletno ječo.

Graška "Tagespost" je 22. decembra 1915. napisala o slovenskih naprednjakih strupen denunciantski članek z naslovom "Die Slovenen im Kriege". V članku hvali patriotizem in zvestobo SLS in ž njo večine slovenskega naroda. Pravi sicer, da predstavljajo dr. Krek, Verstovšek in dr. Korošec radikalno nacionalno strujo v stranki, toda vedno s poudarkom avstrijskega momenta, ne tako kakor narodno-napredni krogi, ki jih je bilo polno sovraštva in mržnje proti državi. Dobesedno pravi: "ko je še zboroval avstrijski parlament so slovenski poslanci igrali posebno vlogo. Njih velika večina vseskozi zvesta cesarju in državi, je bila v kričočem nasprotju z obema slovensko-liberalnima poslancema Hribarjem in Ravniharjem,

⁷⁸ Glej op. 31.

ki sta se sumljivo udeleževala, plavajoča v višjih sferah neke jugoslovanske enotne države..., sicer pa narodno-napredna stranka ni imela na deželi prav nobenega, v mestih pa tako malo vpliva, da je morala s svojim programom iti v tujino. Njihovi voditelji so ostali osamljeni in le obžalovati je, da jih je, te politične nemaniče, tujina imela za odmev javnega mnenja na Kranjskem... Ko je izbruhnila vojna, so nekateri liberalni Slovenci za vedno pobegnili v tujino; pridružili so se drugim elementom, ki že davno niso imeli nobene zveze z domovino ter so jim pomagali, da so širili izjave, ki so bile v smešnem nasprotju z dejstvom, s sijajnem zadržanjem njihovega ljudstva”.

Graška “Tagespost” je meseca novembra 1916. prinesla ponatis člankov v “Tiroler Soldatenzeitung” z naslovom “Slovenska irredenta”. Ti članki tudi “Slovincu” ne prizanašajo. Z navedbo citatov iz Slovenca dokazuje, da je bila tudi klerikalna stranka naklonjena Srbom, čeprav tega ni tako očitno kazala, kakor liberalna stranka, ki se je s svojim srbskim mišljenjem celo ponašala. “Če klerikalni poslanec dr. Krek izpoveduje kakor ...‘S slovenskim jezikom pridete do Črnega morja! Ena kri, en jezik, ena dežela!’ in bi moral radi tega odgovarjati, bi brez-pogojno takoj izjavil, da ni nič drugega mislil, kakor kar je bil dejal deželni glavar dr. Šušteršič ...‘Stremeti moramo za trializmom t. j. da nastopi poleg Avstrije in Ogrske tretji ravnopravni činitelj, jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije”. In če bi deželni glavar kedaj kaj sličnega govoril kakor dr. Krek, tedaj bi se spet mogel sklicevati na druge Krekove besede, ki so tako slične, kakor besede dra. Šušteršiča, ki se nanje more sklicevati dr. Krek. Kljub temu ironiziranju pa članek zaključuje s pohvalo SLS in njenih voditeljev, ki so opetovano obsojali srbofilstvo liberalcev; zlasti omenja dr. Šušteršičev govor po sarajevskem atentatu proti Srbiji.

Po vsem tem ni čuda, če moja takoj ob izbruhu svetovne vojne vložena prošnja, da bi me vpisali kot branitelja pred vojaškim sodiščem, ni bila rešena. Še le maja 1916. sem prejel dekret c. kr. ministrstva za deželno brambo z dne 15. maja 1916., da sem vpisan v avstrijsko listo braniteljev za skupno vojno silo in za c. kr. deželno brambo.

Za dan 6. junija 1915. sem bil nenadoma klican na nabor. Potem, ko sem bil na naboru takoj po maturi in spoznan za nesposobnega za vojaško službo, nisem bil nikoli več poklican na nabor. Popolnoma so me prezrli in izpustili iz evidence. Sedaj ko sem bil v 45. letu svoje starosti, so se me spomnili. Na naboru 6. junija 1915. sem bil spoznan za nesposobnega. Oddahnil se se v nadi, da bom odslej imel mir. Kaj še! Leto kasneje so me vnovič povabili na nabor. Jim je že morala slaba presti, da so reflektirali na dosedanje “škarte”. Na naboru 6. junija 1916. sem bil spoznan sposobnim za skupno vojsko, pri čemer se mi je priznala pravica do enoletnega prostovoljstva. (Einjährig- Freiwilligen Abzeichen zuerkannt).

Na c. kr. vojaškem poveljstvu v Gradcu sem vložil prošnjo, da bi se me odvezalo črnovojniške službe. Dobil sem rešitev z dne 29. oktobra 1916., da prošnji iz službenih ozirov **ni mogoče ugoditi**. Na prošnjo, da bi se vpoklic odložil, sem prejel rešitev istega poveljstva z dne 13. decembra 1916, da se vpoklic odloži do 31. decembra 1916. Na ponovno prošnjo se mi je vpoklic odložil do 12. februarja 1917. Na to je vložila prošnjo mestna občina ljubljanska, da se me oprosti vojaške službe, češ da sem zbog svojih javnih funkcij potreben v Ljubljani. Prošnja ni bila meritorno rešena, pač pa je c. kr. ministrstvo za deželno brambo z razpisom od 24.

maja 1917. odredilo, da se me odveže črnovojniške služba do 31. avgusta 1917. No med tem je bil sklican državni zbor, nakar je ministrstvo z razpisom od 27. avgusta 1917. izreklo, da sem za dobo zasedanja drž. zbora oproščen vojaške službe. Na ta način je bila rešena ta kočljiva zadeva in meni ni bilo treba iti - v Judenburg.

Dne 22. aprila 1916. je bil umirovljen deželni predsednik Kranjski baron Schwarz. Mož ni bil dorastel zahtevam po vojni ustvarjenega položaja. O njem so govorili, da je sin nekega nadvojvode (glej Hribarjeve spomine) in je samo s protekcijo krvnega sorodstva s habsburško hišo napravil svojo kariero. Njegov naslednik je postal bivši goriški okrajni glavar grof Henrik Attems. Meni je bil znan še izza mojih celjskih časov, ko je bil okrajni glavar v Celju. Bil je objektiven avstrijski uradnik in je slovenščino dobro govoril. Posebne škode nam ni napravil. Ko so bili v l. 1918. prepovedani slovenski tabori in manifestacije za majniško deklaracijo, sva se po nalogu Jugoslovanskega kluba s poslancem Jož. Gostinčarjem zglasila pri njem in vložila pritožbo radi prepovedi. Ob tej priliki naju je dlje časa zadržal hoteč zvedeti, kakšno politiko pravzaprav zasleduje Jugoslovanski klub. Dejala sva mu, da majniška deklaracija govori dovolj jasno. Vendar se s tem pojasnilom ni dal zadovoljiti, češ da se na shodih deklaracija drugače komentira in da je naša politika dvoumna, nakar mu seveda tudi nisva ostala dolžna odgovora. Ves razgovor pa je bil v mirnem in vljudnem tonu. Obžaloval je, da je prišlo tako daleč in melanholično pristavil, da si obeta slab konec.

Po izbruhu svetovne vojne sem postal član Deželnega šolskega sveta. Delegirala me je vanj NNS. To je bila nehvaležna naloga.

Deželnemu šolskemu svetu je predsedoval deželni predsednik. Referent je bil Kaltenegger, sicer jako sposoben uradnik, pa zagrižen nemški nacionalec, popolnoma udan SLS, ki je imela v dež. šolskem svetu s šolskimi nadzorniki vred večino. Kako so potekale razprave, kako so se glasili predlogi za zasedbo izpraznjenih mest, kako so se obravnavale disciplinske zadeve proti učiteljstvu in dijakom - si je lahko misliti. Napredni element tako na ljudskih kakor na srednjih šolah je bil izpostavljen insultom, insinucijam in denunciacijam. Jaz pa pred areopagom⁷⁹ edini advokat tega elementa. Zdel sem se kakor da sem zaprt v levji kletki. V največ primerih so bili zaman moji napor in plaidoyerji, da bi pravici priboril zmago. Zakaj SLS pripadajoči člani so bili brezobzirni in brezvestni, če je šlo za političnega nasprotnika. Kaltenegger pa je užival. Kakšno je bilo moje razpoloženje v takem okolju?!

Šlo je n. pr. za disciplinski primer nadučitelja Antona Likozarja, češ da kot predsednik Št. Jakobskega naprednega društva ni bil dovolj pozoren pri izposojevanju knjig iz knjižnice tega društva, ker da se je dognalo, da so se izposojevale knjige nepatriotične vsebine. Član. dež. šol. sveta dr. Pegan je zlohotno vprašal: "ali je morda 'Gospodin Franjo' tudi v tej knjižnici?" (Zaradi Masljevega romana "Gospodin Franjo" je bila razpuščena Slov. Matica, Maselj pa interniran). Posrečilo se mi je vso stvar omiliti tako, da se je obdolžencu izrekel samo ukor s pretnjo ostrejšje kazni, če bi se dejanje ponovilo.

⁷⁹ Areopag [gr. Areiopagos iz Areios pagos, Aresov grič], najvišje, bogu Aresu posvečeno "krvavo sodišče" v starih Atenah; figurativno: visoko sodišče; najvišje sodišče.

Velika borba je bila za dra. Ilešiča. Dasi drž. pravdnštvo ni našlo povoda za kazenski pregon, so ga na dež. šolskem svetu hoteli obglaviti. Pretil mu je odpust iz službe, potem ko je bil od začetka svojega pripora suspendiran. V obtožnici so naštetni vsi njegovi grehi, kakor jih je podrobno navajala ovadba c. kr. policijskega ravnateljstva v Ljubljani. O Ilešiču pravi ovadba, da je znan ko "apostelj jugoslovanskega ujedinjenja". Obtežljivo je bilo poročilo polic. ravnateljstva iz Zagreba. Navaja njegova potovanja v Zagreb, druženje s politiki ekstremne smeri, njegove govore ob raznih prilikah, njegove spise. Obtožnica mu očita, da je bil intimen prijatelj Ivana Hribarja, da je sodeloval pri ustanovitvi Hribarjevega "Slovenskega kluba" v Ljubljani, da je bil v zvezi s "Preporodovci", da je sploh kvarno vplival na vzgojo mladine. Celo to so iznašli, da je bil član srbske Narodne odbrane. Domišljam si, da je moja bramba mnogo pripomogla, če je bila izrečena namestu disciplinske kazni odpusta iz službe samo kazen upokojitve. Njegov rekurz zoper to disciplinsko sodbo na ministrstvu seveda ni imel uspeha.

Dne 21. oktobra 1916. je bil ustreljen ministr. predsednik **grof Stürgkh**. Nasledil ga je dr. Körber. Dne 21. novembra 1916. pa je **umrl** stari cesar **Franc Jožef I.** Njegov naslednik je postal cesar Karl, ki je kmalu na to izmenjal ministrstvo. Na čelo mu je postavil grofa Clam-Martinica, ki je bil po okupaciji Črne gore nekaj časa "guverner" Črne gore.

Ne dolgo potem, ko je bil zasedel prestol cesar Karl, je dr. Šušteršič uprizoril poklonitveno deputacijo dežele Kranjske. Povabljenih je bilo več županov, deželnih in državnih poslancev. Vabila seveda nismo mogli odkloniti. Bilo nas je kakih 60 oseb. Sprejem je bil na dvoru. Vstopila sta cesar v generalskem kroju in cesarica Zita v žalni obleki.

Oba sta napravila simpatičen vtis. Kretanje je bilo neprisiljeno, nič togo ceremonielno, kakor je bilo tako običajno pod starim cesarjem. Mladi vladar ni maral poze. Prav tako priljudna je bila videti njegova soproga. Vendar je napravila vtis energične žene.

Deželni glavar je imel patriotičen nagovor, v katerem je naglašal udanost Kranjske dežele prejasni dinastiji. Na to nas je predstavil vsakega posebej. Ko je prišla vrsta na me, me je predstavil samo kot "deželnega poslanca". To me je pogrelo. Takoj sem pristavil: "Veličanstvo, sem tudi državni poslanec in mi državni poslanci želimo, da bi nam kmalu bila dana priložnost za sodelovanje v državnih poslih v teh resnih časih". Dr. Šušteršič je kar prebledel spričo te predrznosti. Mislil sem, da me bo prebodel z očmi. Cesar je bil, nepripravljen na tak ogovor, nekoliko v zadregi, potem pa smehljuje dejal: "das wird sich schon geben" (se bo že napravilo).

Vso skupino s cesarsko dvojico vred so še slikali. Slika je do prevrata visela v deželnem dvorcu.

Po božiču l. 1916. sem prejel dopis poslanca Spinčiča z dne 27. decembra, ki se glasi: "Ako bi hoteli prihajati k sestankom hrv. slov. kluba (!) v drž. zboru, prosim Vas, da to naznanite čimprej predsedniku istega kluba g. dr. A. Korošču v Maribor. Znete, da bi bilo to drago meni in drugim".

Odgovoril sem Spinčiču v načelu pritrdilno, izrazil sem le svoje pomisleke glede dr. Šušteršičeve politike in njegovih izjav, ki jih je podal v smislu svojega nespremenjenega političnega koncepta. Spinčič mi odgovarja z dopisom z dne 7. januarja 1917, v katerem pravi, da ni nimalo dvomil, da se pozivu odzovem, kar je potrjeno v mojem dopisu z dne 4. januarja. Sporoča mi, da se je sklenilo soglasno,

da se na prihodno sejo hrv. slov. kluba povabiva jaz in dr. Rybař. Vabi me, naj bi z dr. Rybařem stopila v Narodni klub. Pričakuje, da bo tudi Dalmatinski klub stopil v "jedno kolo". Nihče, tako pristavlja, pa niti oni, ki ga omenjam (Šušteršič), nima v imenu kluba pravice, da bi dajal komu kake obljube, dokler klub sam ne odloči.

Iz teh dopisov sledi, da je stopil na čelo Hrv. slovenskega kluba, prav Hrvatsko-slovenske zajednice dr. Korošec, znak, da je v Klubu nastal preokret in da je prodrla nova orijentacija. Nadalje sledi, da za enkrat ni bila mišljena ustanovitev enotnega kluba, ampak le tesno sodelovanje vseh obstoječih klubov ter izven klubov stoječih poslancev.

Nekaj dni na to sem prejel pismo dra. Rybařa, ki je bil med tem mobiliziran. Piše mi, da čita v "Slovenčevi" četrtkovi številki v uvodnem članku, da je skupen nastop vseh slovenskih poslancev zagotovljen. Pravi, da mu o kakem takem sporazumu ni absolutno nič znano, da ga dosedaj ni nihče vprašal in nihče obvestil, vest da se mu zdi tudi z drugega razloga čudna; govori se namreč v njej tudi o pristopu vseh hrvatskih poslancev; kaj pa oba Srba? "Ako sem še poslanec, kar skoraj dvomim, pridržujem si po vdobljenih informacijah svoje postopanje; zdi se mi, da se ona Slovenčeva vest nanaša le na doseženi sporazum med Šušteršičem in Krekom in da smo mi - *quantité négligeable*..."⁸⁰

Dru. Rybařu sem takoj pojasnil ves potek stvari.

Vabila na kako sejo Slovensko-hrvatskega kluba nisem prejel. Dr. Rybař menda tudi ne.

Zanimiva pobuda za skupen nastop pa je nekaj časa na to nepričakovano prišla od druge strani. Dr. Šušteršič je predlagal sporazum - za **Kranjsko**.

Njegova zamisel je bila:

1. Koncentracija na temelju avstrijskega patriotičnega mišljenja;
2. respektira se svoboda v načelih (svetovni nazor?)
3. ustvari se narodni svet, ki določa kandidate za državni in deželni zbor, pri čemer se varuje obstoječe posestno stanje;
4. dogovor velja za tri leta vštveši l. 1920.
5. slovenski poslanci v državnem in deželnem zboru ustanove skupen klub.

Od vodstva stranke sem prejel navodilo; ne prelomiti razprav, stvar skušati zavleči, predlog speljati na drugo podlago. Zamisel se je izgubila v pesku.

Že ko ni bila več tajnost, da bo sklican drž. zbor, me je nekoč počakal pred mojim stanovanjem dr. Krek. Najin razgovor je bil kratek in koncizen, kakor že je bila Krekova navada. Vprašal me je, kaj mislim glede skupnega nastopa v parlamentu. Odgovoril sem mu, da je moja odločitev dana, tako kakor sem jo bil sporočil Spinčiču in da smatram skupen nastop vseh slovenskih, hrvatskih kakor tudi obeh srbskih poslanec za današnji čas za največjo nujnost in kot nekaj samo po sebi umevnega. Mojega odgovora je bil očitno vesel rekoč, da smatra mojo izjavo kot načelno pritrtilno in da se bomo formalnosti uredile na skupnem sestanku.

Državni zbor je bil sklican na dan 30. maja 1917.

Jugoslovanski poslanci smo se na vabilo Slovensko-hrvatskega kluba sestali že 28. maja. Od povabljenih 33 poslancev nas je bilo navzočih 23, ker vsi še niso prispeli na Dunaj. Sestanku je predsedoval prof. Spinčič. V svojem nagovoru je

⁸⁰ *Quantité négligeable* (fr.), neznatna količina (ki je ni treba jemati v poštev).

poudaril namen sestanka, da se namreč vsi obstoječi klubi, kakor tudi izven klubov stoječi poslanci združijo v višjo organizacijo. Po neobveznem razgovoru smo odločili, da je počakati še prihoda ostalih poslancev. Na drugi seji, dne 29. maja, je bilo navzočih 30 poslancev od skupnega števila 37 izvoljenih jugoslovanskih poslancev. V dobi po l. 1914 so umrli: Matko Mandić, Franc Povše in dr. Ignacij Žitnik. Franc Grafenauer je izgubil mandat zbog obsodbe vojaškega sodišča. Dr. Gustav Gregorin je kot član Jugoslovanskega odbora bival v inozemstvu in ni mogel tvegati povratka. Kot novo izvoljeni poslanec je stopil v parlament dr. Lovro Pogačnik. Na seji nista bila navzoča oba Srba, dr. Baljak in dr. Vukotić, ki je bil do poslednjega trenutka zaprt v mali trdnjavi nad Kotorom. Oba sta kasneje odobrila vse storjene sklepe ter jih potrdila s svojim podpisom. Dr. Čingrija in dr. Smodlaka sta se pojavila v uniformi navadnega prostaka, da tako demonstrirata, da jima kot p. v. ni bila priznana pravica do enoletnega prostovoljstva.

Na tej celodnevni seji se je po izčrpnih razpravi sklenila državnoppravna izjava, ki naj jo podamo na prvi javni seji v zbornici. Izjava, kakor je bila sklenjena po smislu raznih predlogov, se je v končni stilizaciji po izbirnem nemškem tekstu glasila:

“Podpisani poslanci, ki so združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvatskega državnega prava, naj se vse zemlje monarhije, v katerih bivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo v samostojno državno telo po žezlom habsburške dinastije, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev in zgrajeno na demokratskem temelju, in da bodo z vsemi silami delali za vresničenje te zahteve svojega enotnega naroda. S tem pridržkom bodo podpisani sodelovali pri delu zbornice.

Končno se je sklenilo, da se imenuje klub: **Jugoslovanski Klub, Jugoslavenski Klub, Südslavischer Klub.**

Postanek Jugoslovanskega Kluba in “majniške deklaracije”, kakor se je posihmal imenovala naša deklaracija, opisujem v vseh podrobnostih v posebni študiji o majniški deklaraciji. V tem spisu prihajam do zaključka, da je bila deklaracija emanacija enotnega mišljenja vseh tedaj na Dunaju bivajočih jugosl. poslancev, sinteza od raznih strani sproženih sugestij, misli in predlogov, da je mogla kot taka predstavljati vseh nas enotno voljo ter vztrezati resničnemu razpoloženju našega naroda. Noben posameznik si ne more lastiti njegovega očetovstva. Priznati pa je treba, da je iniciativa za enoten nastop v parlamentu izhajala iz Slovensko-hrvatskega kluba, saj mu je kot najmočnejšemu naravnost pritiskala pobuda. Nas drugih taktika je bila, da ne silimo v osprednje in da s svojim posebnim nastopom ne kvarimo položaja, zlasti če pobuda z druge strani ne zastira našega gledanja na jugoslovansko vprašanje, ampak mu je v korist in podporo.

Meni je bilo likvidirati moje članstvo v Češkem Klubu. Prejel sem laskavo pismo, v katerem mi Češki klub izreka zahvalo in priznanje za moje sodelovanje.

Na prvi seji 30. maja 1917. se nam je predstavilo novo ministrstvo grofa Clam-Martinica. Med drugim je bil minister za notranje zadeve baron Handel, železniški minister baron Forster, minister za nauk in bogočastje baron Hussarek, finančni minister dr. Spitzmüller, pravosodni minister baron Schenk, minister za javna dela baron Trnka (Čeh), minister za deželno brambo baron Georgi. Poljaki so imeli svojega ministra dr. Bobrzinskega. Nemci pa še svojega posebnega zastopnika v ministru dru. Baernreitherja. Posebnost je bila, da je tudi armada imela svojega posebnega zastopnika v ministru generalnem majorju Höferju.

Našo državno-pravno izjavo je ob splošni pozornosti v slovenskem, srbo-hrvatskem in nemškem jeziku prečital načelnik kluba dr. Korošec. Do razprave o tej in o sličnih izjavah zastopnikov drugih narodnosti, Čehov, Poljakov, Rusinov pa je prišlo še le na seji 12. junija, ko je bila vlada zahtevala proračunski provizorij z uvodno besedo ministr. predsednika. Grof Clam- Martinic se je v svojem govoru dotaknil tudi državno-pravnih izjav, podanih na prvi seji. Ministr. predsednik, ki se je bil zelo trudil, da bi do takih izjav v parlamentu ne prišlo, češ da bi utegnile imeti za posledico razpust drž. zbora, jih je v svojem govoru, ko jih je kar nekako mimogrede omenjal, skušal po možnosti omalovaževati. Dejal je, da odklanja te avtonomistične posebne želje kot izraz po svetovni vojni razpaljenih nacionalnih strasti; po treh letih vojne je pričakoval drugačnega priznanja naše enotne države, kakor pa samo nekam nejasni odsev takega priznanja v deklaracijah; programi, ki smo jih čuli, že zategadelj ne morejo obstojati drug poleg drugega, ker se križajo med seboj, so sami s seboj v nasprotju; namestu teh programov postavlja on drug program - program vlade je Avstrija.

Grof Clam-Martinic je dobil svoj odgovor v debati, ki se je na to razvila in trajala vse do 16. junija. Od jugoslovanskih poslancev so govorili: dr. Korošec, dr. Krek, dr. Laginja, dr. Tresić-Pavičić, Biankini in moja malenkost.

V svojem **govoru dne 14. junija** sem predvsem reagiral na izvajanja svojega predgovornika poslanca Richarda Marckhla, ki je bil govoril o Jugoslovanskem odboru in njega veleizdajniškem delu, o naših deklaracijah da so hinavske, da ž njimi delamo potuho sovražnikom države in da ž njimi delamo na razpad države; tudi je menil, da bi bilo najnujnejše, dati Galiciji izjemno stališče in z zakonom uvesti nemški državni jezik. Poslanca Marckhla sem imenoval denuncianta.

V nadaljevanju svojega govora sem analiziral izvajanja ministr. predsednika, ki so na nemški strani naletela na prebučno odobravanje in ploskanje, ki bi ga mi ne razumeli. Govoril jim je iz srca in po njihovi volji, zapisal se jim je z dušo in telesom. V bistvu ima ekspoze ministr. predsednika kratko resnico, da ostane vse pri starem; vsa ona beda, iz katere avstrijski državnik ne vidi izhoda. Na krmilo je prišel državnik, ki je kot največji dobiček države v tej krvavi borbi postavil na svoj program: nemški državni jezik. Izjavljamo, da odločno odklanjamo vsak podoben poskus, ker ga smatramo kot atentat na načelo enakopravnosti, kot sovražno dejanje, katerega posledice bodo nedogledne. Edinstvo države se ne da doseči s tem, da se jezik manjšine proglasi za državni jezik. Tako edinstvo bi bila velika laž pred svetom. Na to sem podrobno našteval vse krivice, ki smo jin v narodnostnem oziru Jugoslovani morali pretrpeti v tej državi pred vojno zlasti pa že med vojno, ko Vrhovni vojni nadzorni urad pod patronanco nemških Volksratov deluje čisto po metodah srednjeveške inkvizicije. Sicer so z ozirom na sedanjo dobo in na bodočnost, ki jo pričakujemo in ki ji zaupamo, vse to laparije, ali so značilne, ker se vidi, kakšne nauke je znala vlada črpati iz sedanje velike vojne. Hočemo, kar imajo Nemci v izobilju: svobodo, neodvisnot, samostojnost v narodnem pogledu, enakopravnost pred zakonom in v javnem življenju. Besede o pravi demokraciji, ki smo jih slišali v prestolnem govoru, se dado tolmačiti samo v našem smislu. Vsako drugo tolmačenje bi bilo napačno, ker bi se protivilo prirodnemu pravu, katero edino more biti pravi temelj države. Na čelo svoje magna chartae smo postavili zahtevo po svobodi, po narodni samostojnosti in neodvisnosti od vsakega tujega gospodstva, prepričani, da nam bo naš narodni razvoj tudi prinesel sadove tega načela. Naloga avstrijske

vlade je bila, da se oklene ugodnega trenutka, ker bo sicer šel mimo nje. Narodnega razvoja ne more zadržati nobena avstrijska, ne ogrska vlada.

Stenografskega zapisnika o tem svojem govoru nimam. Skoro dobesedno ga je prinesel zagrebški "Obzor" z dne 19. junija 1917, ki ga prilagam pod 7./.

Neposredna posledica mojega govora je bila, da me je poslanec Marckhl radi očitanja denunciantstva pozval na dvoboj. Za svoji priči mi je poslal poslanca grofa Barbo-ta in Neunteufel-a. Kot svoji priči sem imenoval dra. Rybača in dr. Čingrijo. Do dvoboja pa ni prišlo, ker se je zadeva po prizadevanju prič poravnala z medsebojnimi izjavami.

Potem ko je bila vrsta govornikov k proračunskemu provizoriju izčrpana, je predsednik predlog odkazal budgetnemu odboru. S tem je bila ta zanimiva debata zaključena. V njej so ljudski zastopniki po triletnem trajanju vojne dobili priliko, da objasnijo svoje politične poglede in precizirajo svoje stališče do države. Oprede-litev je postala vse jasnejša. Čeprav ni bilo posebne razprave o državno-pravnih deklaracijah, kakor jo je bil izprva napovedal ministr. predsednik in so to stvar premišljeno in z namernim omalovaževanjem potisnili na stranski tir, vendar važnega zgodovinskega dogodka niso mogli zabrisati. Odmev v zunanjem svetu kakor v naših narodih je bil tak, kakor smo si ga bili za prvi trenutek želeli. Vsa razprava je podala pravo sliko o akutnih notranjih boleznih državnega telesa, razkrila njega politične in materialne slabosti, ugotovila veliko politično zmoto, na kateri je bila zgrajena podonavska monarhija in tako v resnici nudila, kakor so nemški govorniki pravilno zaslutili, ententi dragoceno gradivo za ocenitev moči zaveznice nemškega cesarstva. In to je, kar smo v resnici hoteli. V tem pravcu so se potem nadaljevali naši napori v dunajskem parlamentu vse do kraja vojne. Našim narodom pa smo s tem činom vlili novega poguma, da hrabro, čeprav z žrtvami vstrajajo do tega trenutka. S teh vidikov je naša deklaracija odločno odigrala svojo vlogo.

Tako na razpravi o budgetskem provizoriju, kakor tudi že na predhodni razpravi o izpremembi zborničnega poslovnika se je govorilo sans gène⁸¹ in radikalnejši govorniki nenehno ostro. Saj se je tekom treh let vojne nabralo mnogo netiva in treba je bilo samo iskrice, da je vzplamtelo. Kritika ni izbirala med civilno in vojaško upravo. Razkrivala so se vsa preganjanja in persekucije, ki sta jih bili po navodilih nemških "Volksratov" vzajemno izvrševali ti dve upravi. Na tožni klopi je bil ves sistem, so bili avstrijski državniki, ki niso znali razumeti poslanstva neke podonavske velesile in jim je bil cilj njihove politične umetnosti - nemška od-nosno madjarska hegemonija.

Cesar, o katerem je bilo znano, da je skušal doseči separadni mir, je bil klical k sebi politike, da bi dobil čim objektivnejšo sliko o položaju. Posledica teh avdijenc je bil padec grofa Tisze dne 25. maja. Razveljavljene so bile razne konfinacije in internacije. Sledila je 2. junija splošna amnestija za politične zločince, z izjemo onih, ki so bili v inozemstvu (dr. Gregorin). Vsi ti ukrepi pa niso dosti vplivali na razpoloženje v zbornici. Celo Poljski klub, ki je bil vselej brezpogojni podpornik vsakokratne vlade, je odrekel pokorščino. Izjavil je, da vladi grofa Clam-Martinica, ki je bil v svojem govoru zagovarjal tako zastarele z nastalim položajem prav nič

⁸¹ Sans gène (fr.), naravno, neprisiljeno.

skladne nazore, ne more votirati prorač. provizorija. Dne 18. junija je Clam-Martinic podal demisijo, da je bila tudi sprejeta.

Na seji 27. junija se nam je predstavilo novo ministrstvo z dr. Seidlerjem na čelu. Dr. Seidler je bil baje učitelj cesarja Karla in njegov posebni zaupnik. Sekcijski šefi ministrstev so postali vodje teh ministrstev. Torej uradniško ministrstvo. Izmenjan je bil tudi minister dež. brambe baron Georgi, ki se je zelo zameril, ker je bil na neko interpelacijo skušal opravičevati divjanje soldateske. Na njegovo mesto je stopil feldmaršal-lajtnant Karl Czapp. Ostal pa je na svojem mestu minister generalmajor Höfer.

Na tej seji je bil sprejet predlog, da se poslancem, ki nam je v tem letu potekla volilna doba, podaljša volilna perioda. Volili so se tudi odseki ter sem bil voljen v ustavni, v obrtni, v socialno-politični in v odsek za državne nameščence, kot namestnik pa v železniški, v begunski in v odsek za verifikacijo volitev.

Jugoslovanski klub je čakalo ogromno dela. Na Dunaju se je pojavil dr. Gregor Žerjav, ki je bil dotistihmal v konfinaciji v Gradcu. Postal je vodja in duša tajništva Jugoslovanskega kluba. Bil je poln iniciative. Iskal in dobil je zveze z ostalimi nam prijateljskimi klubi. Izbiral je gradivo za interpelacije iz vseh krajev naše domovine. Nabralo se jih je dokajšnje število in ni je bilo seje, da ne bi bila vložena kaka naša pritožba. S temi interpelacijami nismo hoteli samo remedure⁸² v poedinem primeru, ampak smo zbirali neovržene dokaze o nevdržnem položaju našega naroda v tej državi. Propaganda, namenjena širokim plastem našega naroda, in - namenjena inozemstvu. Mnogo se me zaposlile intervencije. Šlo je predvsem za oprostitev vojaške službe, za dopuste, za izpuste iz internacije, za poprave krivic i. dr. Ne maram si laskati, če rečem, da sem imel v tem pogledu mnogo uspehov in da sem rešil marsikatero življenje. O tem pričajo mnoge pismene zahvale.

Naši majniški deklaraciji je sledil - **Krfski pakt z dne 20. julija 1917.**, s čemer nam je bila dana nova pobuda za delo v pravcu, kakor nam ga je bila nakazala naša deklaracija. Deklaracija nam je dala legitimacijo, da smo mogli med narod. Deklaracija, je bila pričetek revolte v notranjosti države proti obstoječemu stanju. Vojna napoved našim tlačiteljem, ki jo je potem s svojim plebiscitom odobril ves narod. Deklaracijo so odobrile vse naše politične stranke z izjavo z dne 15. septembra 1917, ki jo je kot prvi podpisal knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič.

Potem pa je deklaracijo slovensko ženstvo zaneslo med narod in zbiralo podpise za njo. Izjavo slovenske žene za deklaracijo z nad 200.000 podpisi je narodno ženstvo po Franji dr. Tavčarjevi in Cilki Krekovi na cvetno nedeljo 1918. izročilo predsedniku Jugoslovanskega kluba dru. Korošču. Še več kakor ta plebiscit za našo svobodo in našo neodvisnot, ki se je širil do poslednje gorske vasi, pa je izdal plebiscit z javnimi shodi med narodom. "Slovenski tabori" pod milim nebom v znaku naše slovenske trobojnice!

15. julija smo šli poslanci na počitnice. Na seji 25. septembra 1917. se nam je predstavila rekonstruirana Seidlerjeva vlada. Dosedanji vodje ministrstev so postali ministri. Med novimi ministri pa je bil sekcijski šef **dr. Ivan pl. Žolger**. Prvi Slovenec član avstrijskega kabineta. V dopisu ministr. predsednika parlamentu je tudi opredeljen njegov delokrog: "Die besondere Aufgabe des Ministers wird es

⁸² Glej op. 59.

sein, sich fallweise über Wunsch des Ministerrates und unbeschadet der Zulässigkeit der verschiedenen Zentralstellen und sonstigen Verwaltungsinstanzen mit der einheitlichen Vorbereitung solcher mit dem Kriege zusammenhängender Verwaltungsangelegenheiten, die den Wirkungskreis mehrerer Ministerien berühren, zu befassen, um deren einvernehmliche Austragung oder Bereitstellung für die Beschlussfassung im Ministerrate zu erleichtern."⁸³ Kratki smisel za dolgovezne periode je: dr. Žolger ni kak minister "krajan", ali celo kak jugoslovanski minister, ampak ga imamo v kabinetu samo kot strokovnjaka za rešitev gotovih kompliciranih vprašanj upravno-pravnega značaja. Nemci so bili s to razlago potolaženi, mi pa, kakor smo sicer pozdravili imenovanje dr. Žolgerja, rešeni kake obveznosti proti Seidlerjevi vladi.

Na tej seji je predsednik objavil, da so poslanci Viktor Candussi (Istra), Jozef Dürich (Čeh), dr. Gustav Gregorin, dr. Tomaž g. Masaryk in dr. Giorgio Pitacco (Trst) prejenjali biti člani državnega zbora, ker se niso bili odzvali podpredsednikovemu pozivu z dne 3. julija, da naj v 30 dneh pridejo v zbornico ali pa opravičijo svojo odsotnost.

Na to se je odigral zanimiv incident. V zbornici se je pojavil poslanec Buřival, češki narodni socialist, ki je bil radi obsodbe po vojaškem sodišču izgubil mandat. Na predsednikov poziv, naj se odstrani iz zbornice, je Buřival vstrajal na svojem sedežu. Mi smo ga burno aklamirali. Predsednik je na to prekinil sejo in se je ista nadaljevala popoldne. Med tem so Buřivala odstranili iz hiše.

Ministr. predsednik dr. Seidler je razvil program svoje vlade. Program je predvsem socialno-in narodno-gospodarsko političen, nakar našteva razne predloge in ukrepe, ki jih vlada namerava izvesti. V političnem pogledu pa zastavlja zbornici vprašanje reforme naše ustave, ki naj do popolnosti izvede princip o državnih osnovnih zakonih zajamčene ravnopravnosti vseh narodnosti ob varovanju državnega edinstva na temelju nacionalne avtonomije. Rešitev tega vprašanja prepušča parlamentu, vlada pa bo pri tej akciji prevzela ji pripadajočo vlogo. Zamišlja si nekakšna okrožja v okviru kronovin. Ta okrožja naj urejajo narodnostna vprašanja. Hočemo notranjo utrditev države, zategadelj vlada odločna odklanja take ideologije, ki so v nasprotju z državo. Nasproti njim stoji vlada neomajana stališča avstrijske državne misli. Močna Avstrija, ki se v njej dobro počutijo vsi narodi, je najboljša garancija za skorajšnji in trajni mir. Državno-pravno razmerje med obema polovicama monarhije, kakor ga je uredil državni osnovni zakon, ostane neizpremenjeno. Zvestoba našim zaveznikom je temeljni steber naše vnane politike. Vlada najodločneje obsoja zablode gotovih strankarjev, ki pravijo, da je spas Avstrije pričakovati od sovražnega inozemstva.

Jasna beseda. Vedeli smo, pri čem smo in kaj imamo pričakovati od te vlade.

Že na prihodnji seji je vlada predložila finančni zakon, zahtevajoč odobritev prorač. provizorija. S tem je bila zbornici dana prilika, da precizira svoje stališče za vlado ali proti njej, za njen program ali proti njemu. Dr. Seidler je na svojo jasno

⁸³ Minister bo imel posebno nalogo, da se bo v posameznih primerih na željo ministrskega sveta in ne glede na soglasje različnih centralnih organov in drugih upravnih instanc - ukvarjal z vojno povezanimi upravnimi zadevami, ki spadajo v področje delovanja več ministrstev, da bi olajšal odločanje ali sklepanje o le-teh v min. svetu.

besedo z naše strani prejel jasen odgovor. K besedi sem se oglasil tudi jaz. Prišel sem svoj govor v slovenskem jeziku. Dočim se še v poletju nenemški govori sploh niso stenografirali, je predsedstvo za jesensko zasedanje nastavilo stenografe tudi za nenemško govoreče, ki so na ta način prišli v stenografski zapisnik. Bistvo mojega govora z dne 2. oktobra je: s svojo državno-pravno deklaracijo smo Vam dali priložnost, da ugodite naši zahtevi po svobodi in samostojnosti v okviru monarhije; ko tega niste hoteli in nočete, vedite, da bomo znali svoj cilj doseči tudi brez kake avstrijske vlade; svoje mesto na soncu si bomo znali priboriti.

Stenografskega zapisnika o tej seji dne 2. oktobra nimam. Govor je po stenogr. zapisniku prinesel v celoti "Slov. Narod", ki ga prilagam pod 8./.. Cenzura je več mest zaplenila.

Na seji 18. decembra 1917 smo skupaj s Čehi vprašali ministr. predsednika, je-li vlada pripravljena k mirovnim pogajanjem z Rusijo pritegniti tudi zastopnike vseh v monarhiji bivajočih narodov. Predlagali smo, da se o tem nujnem vprašanju takoj prične debata. Predlog je dobil svoje večino. Predlog je bil stavljen demonstrativno. Pozitivnega uspeha od svojega vprašanja nismo pričakovali. Ministr. Predsednik je tekom razprave seveda odklonil misel, da bi se ministru za vnanje zadeve dodelil kak sosvet. Toda hoteli smo porabiti priliko, da glede vnanje politike izrečemo odkrito besedo. Tudi jaz sem se prijavil za besedo. V svojem **govoru dne 19. decembra** sem razkril diplomatske spletke po Sarajevskem atentatu, ki so nujno morali vesti do konflikta s Srbijo in s tem do svetovnega požara in vlogo, ki jo je pri tem igral ogrski minister. predsednik grof Tisza. V diplomacijo, ki jo je tako zelo zavozila, ne moremo imeti zaupanja; bati se je, da z Rusijo sklenjeni mir ne bo resničen in trajen mir. Tako diplomacijo je imeti pod kontrolo narodov, v katerih imenu se bo sklepal mir. - Stenografski zapisnik o tem govoru prilagam pod 9./..

Prav slabe volje smo šli poslanci na božične počitnice. Položaj se je izdatno pogoršal. Po zlomu ruske fronte je Rusija prejenjala biti vojaški činitelj. Nemci in Avstrijci so vse tam zaposlene čete vrgli na zapadno fronto, ki je bila s tem silno ogrožena, pa tudi na jug na Solunsko fronto. Temu se je pridružil debacle Anglije v Dardanelah in poraz italijanske armade pri Kobaridu. Winston Churchill pravi v svojem velikem delu "Svetovna vojna", da je 1917. leto zaključilo na vseh zavezniških frontah, na britanski, francoski, italijanski, ruski in balkanski fronti, v somraku. Beneš in Masaryk imenujeta v svojih znamenitih študijah o svetovni vojni dobo od početka 1917. do konca aprila 1918. najbolj kritično periodo vojne za zaveznike, za Čeha in Jugoslovane pa še posebej. V Franciji se je po poskusih cesarja Karla za separatni mir ustvarilo neko neumevno avstro-filsko razpoloženje. Kakšna nepoučenost je vladala zunaj, je razvideti iz dejstva, da je Amerika, ki je bila napovedala vojno Nemčiji 6. aprila 1917., Avstriji napovedala vojno še le 4. decembra 1917 živeč v naivni nadi, da se bodo avstrijski državniki spreobrnili in obrnili Nemčiji hrbet. Saj je Lloyd-George še 5. januarja 1918. izjavil, da zavezniki ne vodijo vojne, da bi uničili Avstro-Ogrske, ampak zahtevajo avtonomijo za zatirane narode. In tudi Wilson je v svojem znamenitem programu z dne 8. januarja 1918. v eni izmed 14 točk tega programa zahteval, da se mora narodom v monarhiji zagotoviti "self-governement". Kako daleč je bilo vse to od našega

nacionalnega programa: *Austriam esse delendam*⁸⁴ in na to naša svoboda ter ujedinjenje jugoslovanskih narodov v eno državo. Izgledalo je, da opravljajo naši ljudje tam zunaj - Jugoslovanski odbor, Srbska vlada - pravo Siziŕovo delo. Tembolj neprecenljiva je njihova zasluga, da so premagali vse teŕkoče, pri čemer pa ni prezreti našega dela doma in v parlamentu.

Če pravim teŕkoče, potem je na prvem mestu prav gotovo imenovati neverjetno nepoučenost, ki je vladala v diplomatskih krogih antante, ne izvzemši Rusije. Nepoučenost o našem geografskem položaju, o naši zgodovini, o etnografskih prilikah. Vse to so jim bile prav do srede 1918. ŕpanske vasi. Saj bi sicer ne bilo mogoče, da so zavezniki v Londonskem paktu dne 20. aprila 1915 pristop Italije k ententi plačali z našim denarjem. Mirne duše in - prepričan sem - v dobri veri, da je vse v redu, so priznali zahtevajoči Italiji Trident, Gorico, Istro s Trstom, Dalmacijo tja do Neretve brez Reke, ki naj bi ostala nekakšen état tampon.⁸⁵ In "matuška" Rusija je brez skruplov in pomislekov dala svoj placet paktu, izgovorivša si samo svoje pokroviteljstvo nad pravoslavci na Balkanu. Hrvati in Slovenci so bili prezpogojno ŕrtvovani. Ta Londonski pakt je bilo naše strašilo ves čas vojne, pa za časa mirovnih pogajanj in še dolgo po sklenjenem miru.

Trenutno - konec 1917. - je bila situacija prav malo razveseljiva. Neuspehi na bojiščih, ruska revolucija, Brest Litovski mir, poraz Italije, poraz Avstrije ob Dardanelah in na bojiščih v Franciji, akcija Internacionale, enciklika papeŕa Benedikta XV. o miru, boljŕeŕviška propagadna v Franciji proti vojni - kakor, da se je vse zarotilo zoper končno zmago idej, ki so bile moralno opravičilo frivolno zaopčete svetovne konflamacije. Celo v naših vrstah se je pojavljalo maloduŕje in nastali so dvomi o popolnem uspehu v našem smislu. Poslanec Spinčić, vzviŕšen nad vsak dvom glede svoje pripadnosti jugoslovanski ideji, je nekoč dejal, da bi bilo dobro drŕžati dve ŕzelezi v ognju. Dr. Rybaŕ je bil takisto mnenja, da ni dobro, staviti vse na eno karto. Ves položaj je zahteval opreznost, opreznost tudi napram onim našim ljudem, ki so vztrajali na "habsburŕskem okviru" vse tja do meseca julija 1918., nekateri pa celo do poslednjega trenutka.

Kljub vsemu nismo smeli, nismo mogli več nazaj. Po Krfskem paktu smo imeli - bilo ŕto bilo - gebundene Marschrute.⁸⁶ Po novem letu 1918. sem sklical za dan 13. januarja javni shod v Mestnem domu. Na tem shodu, ki je imel ogromen obisk, sem polagal račun o svojem delu kot drŕžavni poslanec ter poročal o političnem položaju. Govor je v celoti - močno pobeljen po cenzuri - prinesel "Slov. Narod", ki ga prilagam pod 10./ z naslovom "Velik narodni shod v Mestnem domu..."

Istega dne je imela ŕtajerska Narodna stranka shod zaupnikov v Mariboru. Na ta shod me vabi pismo dra. Vekoslava Kukovca iz Lebringa pri Gradcu, kjer je sluŕil kot črnovojnik, z dne 2. januarja, in omenja, da gre za posvetovanje o ustanovitvi enotne stranke, ki naj bi obsegala pristaŕe vseh dosedanjih naprednih in narodnih strank na slovenskem ozemlju. ŕal se tega shoda nisem mogel udeleŕžiti, ker je bil istega dne shod v Ljubljani. Res se je shod v Mariboru soglasno izrekel za

⁸⁴ Glej op. 58.

⁸⁵ État tampon (fr.), tamponska drŕžava.

⁸⁶ Gebundene Marschrute (nem.), obvezna pot.

zedinjenje vseh naprednih strank v enotno **jugoslovansko demokratsko stranko**. Zamisel za ustanovitev take stranke se je bila porodila v Ljubljani. Vendar smo hoteli, da bi prišla pobuda od zunaj, da se ne bi govorilo o kakem diktatu iz Ljubljane in da bi tako prišla do izraza spontanost naših somišljenikov iz province.

Da spravimo zadevo na pravi tir, sklicali smo na Svečnico shod zaupnikov Narodno-napredne stranke v Ljubljani. Tudi na tem shodu sem podal izčrpno poročilo zlasti o postanku Jugoslovanskega kluba, o "majniški deklaraciji" ter o našem delu in postopanju v drž. zboru. Govor prinaša "Slovenski Narod" z dne 5. februarja, ki ga prilagam pod 11./ Na tem shodu se je po poročilu dež. poslanca Adolfa Ribnikarja sprejela resolucija za **ustanovitev nove jugoslovanske demokratske stranke**. Do formalne ustanovitve **JDS** je potlej prišlo v dneh 29. in 30. junija 1918. v Ljubljani. Potem ko so dne 29. junija zborovali odseki in pripravljali gradivo in resolucije za glavno skupščino, je bila ta dne 30. junija v veliki dvorani Narodnega doma. Število na ime glasečih se legitimacij udeležencev, kakor je to zahtevala policija, se je povzpelo nad 1300. Na tej skupščini sem bil med glavnimi govorniki. V načelstvu stranke so bili izvoljeni dr. Ivan Tavčar, dr. Vekoslav Kukovec, M. Prosekar iz Krasa, župan Stepančič in moja malenkost.

Že 22. januarja smo bili spet na Dunaju. Za to prvo in naslednje seje drž. zbora smo pripravili ogromno število interpelacij, iz katerih se je zrcalila prava in napotvorjena slika razoranih razmer v monarhiji in nezaslišano postopanje z našim narodom od Triglava pa doli do Kotora. Vse te interpelacije so bile dragoceno gradivo našemu Jugoslovanskemu odboru v Londonu, da je mogel z dokazi podpreti prizadevanje našega naroda z zahtevo: proč od Avstrije, združitev vseh Jugoslovanov v enotno, svobodno državo. Skrbeli smo, da je vse to gradivo prišlo v prave roke. Tudi mi smo imeli svojo "maffio", sicer ne tako sijajno organizirano kakor Čehi, pa vendar je izpolnjevala svojo nalogo. Zbirala je zlasti točne podatke o gospodarskem stanju v državi, tako da so bili tam zunaj točno poučeni, v koliko in koliko časa more država "durchhalten".⁸⁷ Tudi smo po tej poti dobivali točne vesti o položaju v inozemstvu.

Z obširno interpelacijo pa so se oglasili tudi nemški poslanci iz "planinskih dežel" Marcxhl, grof Barbo, Dobernig. Pod lupo so vzeli našo majniško deklaracijo, ožigosali srbofilstvo gotovega dela naroda, ter navajali več primerov zločina veleizdaje. V dokaz za svoje trditve se sklicujejo na dra. Šušteršiča, ki je bil v znani okrožnici v l. 1914. v "Slovincu" pozival vse patriotične Slovence, naj vsak primer nepatriotičnega udejstvovanja sporoče tajništvu SLS. Ostro se obrača interpelacija proti ministru Zolgerju kot zaščitniku po oblastvu razpuščene "Slovenske Maticice".

Dr. Šušteršič in njegova garda se tudi še l. 1918 nista spametovala. Odklonila je, da bi deželni odbor Kranjski podal izjavo za "majniško deklaracijo", češ da bi deželni odbor mogel podati samo tako izjavo, ki bi jo bil voljan podpisati tudi - nemški dež. odbornik grof Barbo.

Dr. Šušteršič in njegovi pristaši, katerih je imel še dokaj, zlasti med starejšimi župniki po deželi, nekaj tudi v samem Jugosl. Klubu, so se očitno oddvojili od vladajoče struje v SLS. Razšla sta se tudi s škofom dr. Jegličem. Obdržal pa je svojo domeno v deželnem dvorcu Kranjskem, kjer so bili zvesti pribočniki: dr. Lampe, dr. Pegan, dr. Zajc. V drž. zboru ga je bilo redko videti. K sejam Jugosl. Kluba ni pri-

⁸⁷ Durchhalten (nem.), vzdržati.

haja. Dne 13. novembra 1917 so bile volitve v delagacije. Na mesto dra. Šušteršiča, ki je kandidiral za to mesto, je bil izvoljen dr. Korošec. Dr. Šušteršič je to tako zameril, da je izstopil iz Jugosl. Kluba. Z njim solidaren je bil poslanec Jaklič. Verjetno pa je, da je dr. Šušteršič potlej svoje politično delo zastavil za kulisami, verjetno je tudi, da je intrigiral, toda merodajnim činiteljem je bil takrat že general brez vojske. Ob prevratu se je umaknil v tujino.

Na seji dne 22. januarja je bila vložena nujna interpelacija Jugosl. Kluba in Češkega Svaza radi mirovnih pogajanj z Rusijo v Brest-Litovskem, češ da izgleda, da se hočejo na teh pogajanjih kršiti načela o samoodločbi narodov in v premirju sprejeto načelo, da je skleniti mir brez aneksij in kontribucij. Predlog, da se o tej interpelaciji prične takoj razprava, je bil sprejet z veliko večino. Razprava je bila ostra in brezobzirna ter ni štedila s primerno kritiko o postopanju naše in nemške diplomacije.

Na to je Jugoslovanski Klub izdal še poseben **“manifest na predsednike ruskih, ukrajinskih, nemških in avstro-ogrskih delegacij na konferenci v Brest-Litovskem”**. Manifest naglašava varovanje gornjih načel ter apelira na delegacije, da jih integralno uveljavijo. Cenzura je zadušila manifest ter zaplenila časopise, ki je bil v njih objavljen. Radi tega seveda spet nova interpelacija, ki je manifest imunizirala. Manifest je bilo specielno delo dra. Žerjava.

Na seji dne 19. februarja je vlada predložila načrt zakona za proračunski provizorij za čas od 1. marca do 30. junija 1918. V svojem govoru k temu predlogu se je ministr. predsednik Seidler z ozirom na sočasno vložene interpelacije več pečal z mirovnimi pogajanjimi v Brest-Litovskem, kakor s proračunom. V tem pravcu je bila potem tudi vsa razprava.

V tej razpravi sem poleg drugih svojih tovarišev iz Jugosl. Kluba govoril tudi jaz. Na vrsto sem prišel 6. marca, že po dne 3. marca sklenjenem miru v Brest-Litovskem. V svojih izvajanjih sem tako o načinu mirovnih pogajanj, kakor o samem sklenjenem miru izrekel ostro kritiko, ki ni prizanašala naši diplomaciji. Sklenjeni mir - tako sem dejal - nam ni prinesel zadovoljstva, ampak bojazen pred bodočnostjo; ne eno Alzaško-Lorensko, ampak več takih se je ustvarilo; Rusijo se je enkrat za vselej odtujilo in jo izločilo iz vrst naših prijateljev, se jo je napravilo za nepomirljivo nasprotnico naše države. Ta nesrečni rezultat moramo zahvaliti diplomaciji, ki udarja na **“nemški meč”** in se nasprotniku daje občutiti vso ostrino tega meča, ko ni niti res, da je bila Rusija potolčena z nemškim mečem. Apeliral sem v svojem govoru na Poljake, naj se vendar iztreznijo, ko so se spet mogli pripričati, koliko je vredna avstrijska zvestoba. Vladi smo dali dovolj časa, da je preizkusila naše pritožbe in našo temeljno državno-pravno zahtevo. Ne samo da ni storila ničesar, ampak se je naš položaj še pogoršal. Sedaj izjavljamo: **za nas ne velja noben “nazaj” več; spoznali smo v tem pogledu smo si edini z vsem svojim jugoslovanskim narodom do poslednjega moža in do poslednje žene, da si mora naša jugoslovanska nacija, nacija Hrvatov, Srbov in Slovencev urediti svojo bodočnost v svobodni in neodvisni državi.**

Govor je priložen pod 12./1. Govor so prinesli naši časopisi, v celoti ga je ponatisnil tudi Agramer Tagblatt.

Na seji 7. marca je bilo glasovanje. Glasovalo se je poimenski. Vladni predlog je bil sprejet z 202 glasovi proti 165. Poljaki so glasovali **“za”** in s tem spet rešili Seidlerjevo vlado. Za vladalo so glasovali tudi nemški socialni demokrati. Vzdržalo se je glasovanja 133 poslancev.

Cesar se je bil zelo prizadeval, da bi pridobil naš klub, da votira za provizorij. Klical je dr. Korošca k sebi. Ohranjen imam še zapis o poteku avdicence, kakor nam je potlej na seji o njej poročal naš načelnik.

Uvodoma je skušal cesar dru. Korošču dopovedati, da se mu ne more očitati, da ne bi imel dobre volje, da bi se razmere ublažile, trajno dela na tem, da bi se sklenil mir, ima trdno voljo, da se nesrečna vojna konča, morda bo Wilson ustvaril tako podlago, da se bo dalo kaj doseči. Toda za enkrat država rabi sredstev, da more živeti.

Na to dr. Korošec: vstrajati moramo na svojem opozicionelnem stališču; od naše lojalne deklaracije dalje se ni nič storilo, vse je ostalo pri starem, še vedno so na dnevnem redu preganjanja, celo radi veleizdaje. V Dalmaciji so nezaslišne persekucije. Na videz se je vršila nekaka preiskava. Storilo pa se ni nič, da bi se napravljene krivice popravile. Ljudstvo strada. Vlada je nemška in išče opore v vladajočih nemških strankah. Sedaj ko so nastale težave, pa naj bi jo mi vlekli iz blata. Protidajatve za to ne vidimo.

Cesar: Tega ni mogoče storiti kar čez noč, treba je potrpljenja, ker so stališča močno nasprotna.

Korošec: toda storilo se ni absolutno ničesar. Vlada bi bila morala nastopiti iniciativno, vsaj s približevanjem našemu stremljenju; nemška javnost bi se že privadila, tudi na Ogrsko bi poskusi reforme v Avstriji močno vplivali. Če misli vlada, da tega ni mogoče doseči s pogajanjem od naroda do naroda, potem preostaneta dve poti; revolucija od spodaj ali revolucija od zgoraj.

Cesar: vlada ima namen priti s predlogom o izpremembi ustave.

Korošec: o tem se govori, toda njeni načrti nas ne morejo zadovoljiti. Te govorice ne morejo izremeniti našega stališča glede prorač. provizorija.

Cesar: pa če pride Seidler s takim načrtom, ali bo potem šlo?

Korošec: to je odvisno predvsem od tega, kako bo to vplivalo na stranke, ki danes o kaki izpremembi ustave ne marajo nič slišati. Drugo vprašanje, če bo načrt nas zadovoljil. Vlada mora brezpogojno priznati v naši deklaraciji izraženo načelo in to ne glede na Ogrsko.

Cesar: povejte mi način, kako hočete to rešiti?

Korošec: deklaracija govori jasno. Cesarju sem jo še enkrat navajal dobesedno.

Cesar: besedilo me zadovoljuje, sam čutim, da se mora na nekak način stvar urediti, jugoslovansko ljudstvo je tako pridno, da bi bil greh, če bi se nič ne storilo. Kaj pa Ogrji?

Korošec: in vendar vlada ni nič storila. Veličanstvo imate dosti sredstev na razpolago, da Madjare prisilite k temu, oni ne zaslužijo nobenega pardona.

Cesar: zakaj ne?

Korošec: oni vodijo vojsko, izstradalno vojsko proti Avstriji in Bosni, grdo vojsko.

Cesar: toda jaz ne morem nadaljevati vojne, če ni kreditov; Jugoslovani vendar ne bodo hoteli, da Italijani marširajo v Ljubljano.

Korošec: mi nismo za vojsko, je tudi povzročili nismo; odločno smo pa proti načinu, kako se postopa z nami, v Bosni je bilo umorjenih 30.000 ljudi, 200.000 pa jih je izginilo, še danes se to nadaljuje, naši regimenti največ trpijo, ves vojaški ustroj je proti nam.

Cesar: ja, to je strašna psihosa, mene srce boli.

Korošec: militarizem je organiziran stan, zato se nič ne zgodi, da bi naše ljudstvo dobilo zadošččenje, tudi ne moremo biti zadovoljni z zunanjo politiko, verujemo, da Veličanstvo hoče mir, toda Vaši svetovalci, med njimi na prvem mestu grof Czernin, ne zasledujejo politike svojega cesarja.

Cesar: kako to mislite?

Korošec: Czernin je rezultanta med Berlinom in Dunajem.

Cesar: hude bitke so med Berlinom in Czerninom, z Berlinom se moramo celo boriti, da se v kak govor ne zanesejo aneksionistične alure.

Korošec: Kmalu bo cela država obkoljena od Prusov, celo Ukrajina je že njihova posest. To je uspeh Czerninove politike; njegova poročila so protislovna in potvorjena; vsi razlogi govore za to, da moramo biti proti prorač. provizoriju.

Cesar: moramo skušati doseči mir, s pomočjo Wilsona bo šlo: saj že meni očitajo izdajstvo...

Značilen je ves ta pogovor. Saj nam nudi nazorno sliko, v kakšnem položaju je bil cesar. Sam dobričina, uvideven in poln dobre volje, pa ujetnik Berlina in svoje neposredne okolice, brez moči in sredstev proti dosedanji tradicionalni politiki hiše Habsburške in - Madjarov. Bil je zares v precepu. Ob njegovi strani je stala samo njegova soproga ob podpori svojih bratov, zlasti Siksta Parnskega, ki so se borili na strani entante. Dobrodušni Dunajčani so prirejali pred dvorom burne demonstracije - za cesarico. Toda druga stran je bila močnejša.

Na seji 15. marca sem govoril k predlogu o zvišanju draginjskih doklad učiteljstvu. Porabil sem to priliko, da sem podrobno očrtal položaj Kranjskega učiteljstva v dr. Šušteršičevem pašaliku, kakor sem se izrazil.

V državnem zboru se je reševalo več zadev gospodarskega značaja in so seje potekale dosti mirno.

Mnogo sem predsedel v bogati zbornični knjižnici. Študiral sem zgodovino, zemljepisje in statistiko. Zgodovina, viri domačih in inozemskih avtorjev, mi je bila potrebna, da sem v svojih govorih z neovrženimi dokazi mogel ugotoviti, da nam v tej državi ni več obstanka, ugotoviti pa tudi krivdo, da je do te naše odločitve moralo priti. Geografija in statistika pa naj sta me poučevali, kako naj potekajo meje naše bodoče države.

O Velikonočnih počitnicah pa smo šli med narod. Doba - slovenskih taborov! Znamenit je bil tabor v **Žalcu** 18. marca. Kot glavna govornika sva nastopila dr. Korošec in jaz, da tako simbolično dokumentirava edinstvo slovenskega naroda. Poleg naju sta govorila Hrvat Ivan Peršić kot zastopnik Starčevićeve stranke prava in Srb dr. Srdjan Budisavljević - spet simbol za naš trojedni ujedinjeni narod. O taboru v Žalcu je prinesel poročilo tudi Pariški "Le Temps" dne 4. aprila 1918. Glej prilogo pod 13./1. Govoril sem tudi na taboru na **Vrhnikih** in v **Postojni**.

Tabor v **Grosupljem** je bil že prepovedan. Kljub prepovedi sva se podala tja s poslancem Gostinčarjem. Ljudstvo se ni menilo za prepoved. Zbralo se ga je na tisoče. Slavolok, slovesen sprejem, pozdrav in odgovor. V tem svojem odgovoru sva s poslancem Gostinčarjem že v bistvu povedala to, česar kot določena govornika na taboru nisva smela govoriti. Zborovalni prostor je bil poln orožništva. Bili so pa naši ljudje in nama niso branili, ko sva hodila od gruče do gruče ter ljudi poučevala o položaju. Na govorniško tribuno seveda nisva smela stopiti. Namen je bil dosežen. Ne samo to, prepoved je izdala več, kakor še tako fulminanten govor.

Podobno je bilo na taboru v **Metliki** 9. junija, kamor sva se podala s poslan-

cem prof. Jarcem. Tudi tam slovesen sprejem na kolodvoru po županu Flajšmanu. Zbrano je bilo ogromno ljudstva. Potem pa smo vso to množico peljali onstran Kolpe na hrvaško stran, kjer je bil že pripravljen z zastavami in s cvetjem okrašeni zborovalni prostor. Tam ni bilo prepovedi, za prepoved avstrijskih oblastev pa se druga "državna polovica" ni zmenila. Orožniki so nas sicer svarili, češ lahko gremno tja, pa ne bomo mogli več nazaj. Pa smo vse eno šli. Zborovanje je trajalo več ur, saj je poleg nas uradnih govornikov nastopilo nič koliko. Kdo bi mogel Hrvatom vezati usta. Po končanem zborovanju nazaj v Metliko. Menda je med tem prišlo navodilo iz Ljubljane, da nam ne smejo braniti povratka. V Metliki je bila potlej prava belokranjska ljudska veselica, ki je trajala do prvega jutranjega vlaka.

Na cvetno nedeljo 24. marca je slovensko ženstvo na manifestačnem zborovanju v Unionu izročilo dru. Korošču, kot predsedniku Jugoslovanskega kluba pritrdilno izjavo k "manjški deklaraciji". Vse pole z zbranimi podpisi so bile lepo vezane v več knjig, saj je bilo nad 200.000 podpisov. Tudi o tej manifestaciji je poročal Pariški "Le Temps" dne 11. aprila.

Krajem marca smo ustanovili "Narodni svet" v Ljubljani. V dneh od 16. do 18. maja smo bili v Pragi za 50. letni jubilej Narodnega divadla. Pred mojim odhodom mi je mama napisala pismo, ki v njem pravi: "Pred odhodom v zlato Prago se še enkrat od Tebe poslavljam. Ponesi naši Slovanski majkici tudi moj pozdrav. V duhu hočem zasledovati potek prekrasne pomembne slovesnosti. Spominjam se radostno časov, ko nas je vodil pokojni Jan Lego po starodavnem mestu in razkazoval mnogobrojne znamenitosti". Bili so pravi - slovanski dnevi v Pragi. Vsi slovanski narodi so poslali tja svoja večja ali manjša odposlanstva. Poleg nas poslanec je iz Slovenije odpotovalo več drugih rodoljubov, na čelu jim Ivan Hribar in dr. Ivan Tavčar. Pole svečanosti v samem gledališču so bile še razne druge prireditve. Javna proslava jubileju je bila na Vaclavskem námestí, kjer se je zbrala tisoč in tisočglava množica. Za nas Slovence je govoril dr. Tavčar. Vsi govori so bili času primerni in seveda več ali manj političnega značaja. Iznova se je utrdilo naše nerazrušno zavezništvo z bratskim narodom Češkim. V spomin na pomembno slovesnost so na Vaclavskem námestí vsadili "slovansko lipo". Bučne so bile manifestacije za svobodo, za neodvisnost - po vseh praških ulicah. Kakor da se je bil odprl vulkan. Oblastva so postala nervozna. Policija, ki je skušala zadržati vse to navdušenje, je bila brez moči. Že ko je bilo vse opravljeno, so dobili slovanski gostje zapoved, da morajo takoj zapustiti Prago. Uprava Narodnega divadla, ki so jo dolžili, da je bila dala povod za zlorabo jubileja, je dobila resno svarilo. "Narodni Listy" so bili ustavljeni, znaki v narodnih barvah prepovedani.

Poslanci vseh v parlamentu zastopanih slovanskih narodov smo imeli ob tej priliki posebno posvetovanje radi naše nadaljnje taktike. Glavni uspeh tega posvetovanja je bil, da nam je posrečilo, da smo Poljake ožje povezali na sebe, kar se je v samem parlamentu takoj občutilo.

Na Klubovi seji 8. maja nam je dr. Korošec o resnosti položaja, ki je bil nastal v notranji politiki, takole poročal: V svojem govoru dne 2. aprila je grof Czernin, nahujskan iz Berlina, napadel Clémenceau-a radi cesarjevega pisma, češ da je bil Sikst Parnski imel od Poincaréja zagotovilo, da se tajnost tega pisma ne bo izdala. Izpad Czerninov je imel namen diskreditirati posredovanje princa Parnskega, pa tudi prizadevanje samega cesarja in njegove soproge za separatni mir. Nakana se mu je v polni meri posrečila. Cesar je bil postavljen na hladno. Czernin je že me-

seca februarja v kronske svetlo predlagal, da se tako v Avstriji, kakor na Ogrskem izloči ustavno življenje, v Avstriji naj bi vladal **državni svet** (Staatsrat), na Ogrskem pa naj bi se izvedla volilna reforma, ki naj bi paralizirala moč madjarske oligarhije; naši ministri so bili proti temu načrtu, zlasti ker so bili tudi nekateri generali proti temu. Grof Czernin pa ni miroval. S poostroitvijo razmer med Čehi in Nemci, z oštrjšim kurzom proti Čehom je skušal doseči, kar mu je spomladi izpodletelo. Čehi so odgovorili s shodom v Pragi 14. aprila. Ko je padel Czernin (18. aprila) sta Staněk, načelnik Češkega Svaza in on, dr. Korošec, kot načelnik Jugosl. Kluba izdala komunike. Sedaj pa se je vlada sama oprijela Czerninovega koncepta in namerava uvesti strog režim na Češkem. Ministr. predsednik je to sam priznal Staněku. Ministru Toggenburgu se je dal nalog, da izdela koncept naredbe. On (dr. Korošec) in Staněk sta z ozirom na te vznemirljive vesti pisala pismo cesarju. V pismu ga opozarjata, da se nameravani ukrepi oddaljujejo od smernic, ki jih je bil on sam (cesar) začrtal, oni bi v današnjem času pomenili naravnost zločin, saj bi bili sposobni izpodkopati moralne in politične vrednote, ki bi morale ostati nedotakljive; vlada pripravlja ukrepe na zahtevo nemških strank, ti ukrepi torej niso državna potreba, ampak imajo namen, da oplazijo z bičem naše narode, ter da jih v očeh vsega sveta ponižajo; nastale bodo nedogledne posledice; razbiti se hoče parlament; odločeni smo sprejeti borbo in smo pripravljeni na preizkus moči (Kraftprobe); ves civilizovani svet pa bo strmel. - Dosedaj še ni odmeva na to pismo. Nasprotno, vlada dela neprestano na vresničenju svojih načrtov. Poleg ministrskega sveta obstoji poseben politični kabinet, ki mu pripadajo dr. Seidler, Toggenburg, dr. Wieser in dr. Schauer. Minister dr. Žolger je podal demisijo, ki pa še ni sprejeta. Staněk je bil obiskal kmetijskega ministra grofa Sylva-Tarouca, ki je bil nekakšen zaupnik Čehov. Minister je Staněku zagotovil, da on "naredbe" (Erlas) ne podpiše. V petek pa je bila uredba predložena ministr. svetu, toda grof Sylva-Tarouca ni niti protestiral, niti demisioniral. Ni hotel slediti dru. Žolgerju, ker si ni maral izpodkopati stališča za bodočnost. Čehi ga bodo napadli v parlamentu, vsled česar utegne priti do demisije vsega kabineta, kar da so nekateri ministri tudi že predlagali. Ministr. predsednik je kar najodločnejše izjavil, da je **popolnoma izključeno, da bi se slovenske dežele pripojile kakemu jugoslovanskemu telesu**. Dr. Seidler tudi hoče, da bi se seja drž. zboru odgodila. Cesar je namreč želel, da bi se v debatah ne omenjalo njegovega pisma Poincaréju in posredovanja princa Parmškega, česar pa Seidler spričo razdraženosti Nemcev cesarju ni mogel zagotoviti.

O tem poročilu dra. Korošca se je vnela dolgotrajna razprava o bodoči taktiki Jugosl. Kluba. Soglasno je bilo mnenje, da smo solidarni s Čehi. Do lepih in vshičenih izjav solidarnosti pa je prišlo tudi proti Seidlerjevi tezi, češ da slovenske dežele ne gredo v kako jugoslovansko državno skupino. Hrvatski in srbski govorniki so odločno naglašali, da ne žrtvujejo niti pedi svoje zemlje, slovenska zemlja je tudi njihova zemlja. Dne 17. maja je bila skupna plenarna seja Češkega Svaza in Jugoslovanskega kluba. Na temelju sklepov te seje sta predsednika obeh klubov dr. Korošec in Staněk izdala proklamacijo na češki in jugoslovanski narod. Odklanjata odgovornost za nadaljnji razvoj ter izjavljata, da vstrajata v borbi proti absolutizmu in nadvladi manjšine, ter za demokracijo, svobodo, pravico samoodločbe in politično samostojnost. Zlasti tudi protestirata proti nameram vlade, da bi se slovenske dežele odcepile od jugoslovanskega naroda.

30. maja smo na velikem zborovanju v Ljubljani v Unionu praznovali obletnico majniške deklaracije. Spet je bila dana prilika za manifestacije za našo stvar, za propagando, da vzdržimo zbujeno zavest v našem narodu, da ne zamre in se ne izmaliči, da v kali zatremo vsako malodušje. Tudi jaz sem bil med govorniki.

Na seji državnega zbora dne 16. julija 1918. nam je bil prečitani dopis ministr. predsednika o spremembah v ces. kr. vladi. Dne 18. aprila je zapustil svoje mesto kot minister za vnanje posle - v pismu ni nič rečeno, da na lastno prošnjo - grof Czernin in je bil na njegovo mesto imenovan dosedanji skupni finančni minister baron Burian (Madjar). Sprejeta pa je bila na prošnjo demisija ministra dra. Ivana Žolgerja (7. maja) in ministra za notranje posle grofa Toggenburga (11. junija). Zanimivo je cesarjevo pismo dru. Seidlerju z dne 23. junija, v katerem je rečeno, da mu je ministr. predsednik podal demisijo z ozirom na okolnost, **da v danih razmerah ne more ustvariti večine v drž. zboru**, da pa naj nadalje vodi svoje posle in preiskusi vse možnosti, da se zagotovi uprava javnih poslov parlamentarnim potom. Že 28. junija pa sledi drugo cesarjevo pismo, da dr. Seidlerjeve demisije ne sprejme.

Spet kolebanje. Po eni strani cesar žrtvuje Czernina in Toggenburga, da omili celo stvar - tudi Žolgerja, po drugi strani pa drži Seidlerja, ki se je popolnoma predal Nemcem. Nemški kurs, ki so ga izbacili pri enih vratih, se je pri drugih vrnil. Tako na Češkem, kakor pri nas so zatrli vse javne manifestacije, vse shode in sestanke. Orožništvo in policija sta imela spet polne roke dela. Povsod se je poizvedovalo in vohunilo. Dr. Seidler si je celo naročil deputacije nemškutarjev, renegatov zbranih krog Ptujkega lističa "Štajerec" ter jih "kot zastopnike slovenskega naroda" pustil v avdijenco k cesarju, da desavuirajo politiko Jugosl. Kluba.

Tudi Seidlerjev govor na seji 16. julija, ko je prišel z vladno predlogo za prorač. provizorij do konca leta, je bil prežet tega nemškega kurza. Kar naravnost je izjavil: "in če je videti v okolnosti, da je vlada zaman pričakovala sporazuma med narodi in končno to misel opustila, nekak nemški kurz, tedaj niti ne mislim, da bi temu oporekel. Kajti, če je v Avstriji kak političen kurz, tedaj mora biti le tak, da popolnoma zavaruje upravičene interese nemškega naroda. Je staro in resnično pravilo, da se v Avstriji ne da vladati proti Nemcem in prav tako malo brez Nemcev, tem manje, ker velika je zmota, če kdo misli, da strnitev nenemških strank že more tudi vesti do ustanovitve kake večine. Hrbtenica te raznolike države je pač nemški narod in bo to zmeraj ostal".

Ta z burnim odobravanjem levice sprejeta izvajanja smo tudi mi pozdravili kot odkrit boj proti našim stremljenjem. Krinka je padla. Dosedanje slepomišljenje je bilo odstranjeno. Nam pred noge vrženo rokavico smo pobrali z ironičnim nasmeškom.

V na to sledeči razpravi je ministr. predsednik dobil svoj odgovor. V tej debati se je oglasil tudi zastopnik Kočevja grof Barbo. Med drugim je dejal: "nemško-nacionalni poslanci bi morali vedeti hvalo gospodom a la Stribrny, a la Staněk in gospodom okoli poslanca Korošca, ker le-ti so najširši javnosti, tudi indiferentnim ljudem, ki doslej niso hoteli verjeti, končno pokazali, kaj so njihovi cilji in kam vodijo. Ni se hotelo verjeti. Sneli so krinke in če so še kateri, ki so bili v njihovem taboru, ki so tudi koketirali z jugoslovansko idejo, tedaj so morali sedaj izpregledati. Ti ljudje ne morejo ž njimi, ker vidijo, da je to gibanje antidinastično, antimonarhično, ker so morali videti, da se je celo stališče, ki je še poudarjeno v jugoslovanski deklaraciji, ko se je zahtevala jugoslovanska država, seveda v okviru

monarhije, seveda pod žezlom habsburške dinastije v Zagrebški resoluciji opustilo in da je prišlo do tega, da čujete po ljubljanskih ulicah vzklrike: živila jugoslovanska republika! (Medklic: ali ne diši to po policiji?)”

Take bojne napovedi s strani vlade in s strani nemškega Nationalverbanda smo morali slišati - v času, ko se je vojna sreča polagoma pričela obračati v prid ententi, ko je na francosko fronto bila prispela efektivna pomoč Amerike in ko se je bila pričela konsolidirati Solunska fronta. Zato so nas ti izbruhi onemogle jeze pustile čisto hladne. Toda povedali smo jim še, kar jim gre.

Na seji 22. julija sem se oglasil tudi jaz. To je bil moj poslednji govor v drž. zboru in moj obračun. Na kraju govora, v katerem sem dokazoval, kdo vse je privedel to državo ob rob prepada, da je bila to predvsem iz temelja zgrešena politika avstrijskih državnikov, sem izjavil: “Resnično, ako bi bili to politiko naročili naši sovražniki, ne bi mogli bolje opraviti. Drvite proti prepadu, to je edini cilj, ki ga boste dosegli. Če to ni zločin proti državi, je blaznost, kar bi bila olajšilna okolnost za gospodo. No, mi stojimo mirno z glavo pokonci. Lahko upropastite državo, narodi ostanejo. Vsi tlačeni narodi bodo doživeli dan svojega vstajenja, dan, ki mora priti tako gotovo, kakor sta gotova pravica in pravičnost. Dan ni več daleč, ker mora priti, ker brez njega ni resničnega miru. Zato ni pri nas niti dvomov, niti kolebanja. Strumnim korakom gremo kljub vsem protivnostim svojemu cilju nasproti. Naše mesto med svobodnimi z bratstvom in človečanstvom zedinjenimi narodi je zagotovljeno”. Govor po stenografskem zapisniku priložen pod 14./

Že 25. julija je podal dr. Seidler demisijo, ki je bila sprejeta. Na njegovo mesto je stopil **dr. baron Hussarek**, dosedanji naučni minister, ki se je nagibal na stran krščanskih socialcev. Drugi ministri so ostali.

Na seji 26. julija je Hussarek moledoval, da se mu dovoli prorač. provizorij, ki zanj Seidler ni bil upal dobiti večino. Takole nas je mislil prodobiti: “pravica za vse, za vsako narodnost (Volksstamm) in za vsak socialni sloj mora biti in ostati vrhovno vodilno načelo”. V imenu našega Kluba mu je na kratko odgovoril dr. Korošec, da Hussarek za nas ni novi mož; on je kot naučni minister sedel v ministrstvu, ki je imelo za nas samo preganjanja in persekucije in ki ni maralo popraviti storjenih krivic; za vse to je on soodgovoren, tembolj, ker so tudi ostali ministri iz tega ministrstva ostali na svojem mestu; “nemški kurs” se uveljavlja na celi črti in ne obeta se nam nobena prememba; zato glasujemo proti tej vladi.

Spet so bili Poljaki, ki so rešili Hussarekov kabinet. Na to so nas poslali domov. Svoje “počitnice” doma smo pridno izkoristili. Čeprav shodi niso bili dovoljeni, smo porabili vsako priliko, da smo prišli v ožji stik z narodom ter tako s primerno propagando vzdržavali njegovo nastrojenje v prid politiki, ki mu jo je namenila usoda. V dneh 16. in 17. avgusta smo imeli v Ljubljani slovanske goste. Prišli so poleg naših in hrvaških zlasti tudi češki in poljski poslanci. Policiji smo bili prijavi, da sklicuje dr. Korošec v zadevah Narodnega sveta zborovanje v posvetovalnico mestnega magistrata, nadalje da sklicuje sejo Jugoslovanskega kluba na dan 17. avgusta v srebrno dvorano hotela Union. Istege dne zvečer pa naj bi bil prijateljski sestanek v veliki dvorani hotela Union. Policijsko ravnateljstvo je z odlokom z dne 15. avgusta izreklo, da proti zborovanju v zadevah Narodnega sveta “z ozirom na posebni značaj tega zborovanja nima zakonitega ugovora”. Prav tako ne glede seje “Jugosl. kluba”. Prijateljski sestanek v veliki dvorani hotela Union pa smatra po danih okoliščinah, osobito pa po Vaši izjavi (odlok je bil naslovljen na

dra. Tavčarja kot načelnika JDS), da posameznih govorov ne morete izključiti, za ljudski shod; taki shodi pa so za čas izjemnega stanja prepovedani.

Kljub tej omejitvi, ali prav zaradi nje, je bila cela Ljubljana na nogah. Pred kolodvorom, kjer smo sprejemali goste, se je trlo občinstva. Skozi gost špalir naroda smo jih peljali v hotel Union. Spotoma in pred hotelom je prišlo do bučnih ovacij poslancem, ki so, prezirajoč vse prepovedi, govorili zbrani množici z balkona. Vsa prireditve je našla velik odmev v državi.

Takrat seveda smo že čutili, da sedimo trdno v sedlu. Ludendorfova ofenziva na Francoskem, najskrbnejše pripravljena, se je ponesrečila. Na Solunski fronti pa so sovražniki doživljali hude poraze. Agonija je pričela!

Za 1. oktober je bila sklicana seja drž. zbora. Na tej seji je ministr. predsednik Hussarek v svojem govoru javil, kar nam je bilo že znano, da se je vlada doslej zavezniške kraljevine Bolgarije z ozirom na vojaški položaj na njenem bojišču čutila primorano predlagati pogajanja za premirje in za mir. Premirje je že sklenjeno. S tem je brez dvoma tudi za monarhijo na jugovzhodu nastal resen položaj, ki pa že daleč ni kritičen. 14. septembra je naš minister za zunanje posle baron Burian poslal ententi noto, da bi se pričeli brezobvezni mirovni razgovori. Predlog je bil za enkrat zavrnjen, vendar upa, da ne dokončno. Vlada je pripravljena tudi v notranjosti ustvariti znosnejše razmere ter predlagati reforme, da tako pokažemo svojo dobro voljo za sklenitev pravičnega in trajnega miru. Poljska država je s proklamacijo obeh cesarjev z dne 6. novembra 1916. takorekoč že zgrajena ter se more kot neodvisen činitelj etablirati v političnem svetu. Kakor uvažujemo načelo samoodločbe, pa upamo, da bo svobodna Poljska stremela za tem, da se čim tesneje nasloni na monarhijo. Vprašanje Bosne in Hercegovine mora tudi najti svojo rešitev. Historični razvoj, ki je med Bosno, Hrvaško in Dalmacijo potegnil državno-pravne meje, ne vstreza več upravičenim zahtevam teh dežel; v teku je proces ujedinjena in zenotenja, katerega zadržati ne more biti poklic Avstrije. Bosno in Hercegovino bi bilo priključiti Hrvaški-Slavoniji v morebitni zvezi z Dalmacijo. Tudi se ne moremo več odtegniti razpravi o problemu avtonomije in njega rešitvi za ostale narodnosti. Težava je v izvedbi. Bistvo nacionalne avtonomije leži pač v tem, eni narodnosti dopustiti čim višjo možnost svobodnega udejstvovanja, ne da se hkrati ista možnost odvzame drugi narodnosti. Temeljno načelo mora biti, da se vsem narodnostim Avstrije v duhu polne enakopravnosti v mejah, začrtanih v interesu celote, zagotovi samoodločba v nacionalnih in kulturnih zadevah.

To je vse, kar je vedel povedati vodilni državnik Avstrije v tem usodepolnem trenutku, ko se je vsa monarhična zgradba že zamajal v svojih temeljih.

O tem govoru ministr. predsednika je pričela takoj razprava, združena z razpravo o interpelacijah glede mirovnih pogajanj. Tako interpelacijo smo vložili Jugoslovani skupno s Čehi in Poljaki. Podobne interpelacije so vložili nemški socialni demokrati in Rusini, Poljaki pa še posebej. Interpelacije so izzvenele v predloge, na temelju katerih načel naj se sklepajo mirovne pogodbe.

V tej razpravi je načelnik Jugoslovanskega kluba dr. Korošec izpregovoril svojo zaključno besedo. Uvodoma je prečital na srbohrvatskem jeziku izjavo slovenskih, hrvaških in srbskih organizacij, kakršno so bile sklenile na skupnem posvetovanju, da zavzemajo svoje stališče nasproti mirnovni noti c. in kr. avstro-ogrske vlade. Na to nadaljuje: baronu Hussareku se Jugoslovani najlepše zahvaljujemo za avtonomijo. Prihajate prepozno! Pred vojno bi vam bili morda hvaležni zanjo, sedaj v

petem letu vojne, ko ste bili prelili toliko nedolžne jugoslovanske krvi, nam prizadeli take rane, ko persekucija sledi persekuciji, sedaj pravimo: nikdar in spet nikdar! V vseh jugoslovanskih deželah je samo en vsklik, silen in nespremenljiv: polna svoboda ali smrt! Vaš današnji okvir je mnogo preozek, podoba jugoslovanske države ne gre več vanj. Ni je umetnosti na svetu, ki bi mogla Hrvat in Srbe ločiti od Slovencev, ki bivajo v tej državni polovici, kakor tudi ni umetnosti, da bi Slovence ločila od Hrvatov in Srbov onstran državnih meja. Mi Slovenci, Hrvati in Srbi hočemo biti skupaj, skupaj živeti in skupaj umreti.

Razprava je trajal tri dni. Poleg dra. Korošca je za Jugosl. klub govoril tudi poslanec Spinčić. Za Čeha so govorili Staněk, Hruban, socialist Tusar in narodni socialist Klofač, za Poljake dr. Terzil, Daszynski, Tetmajer, dr. Glabinski, za Rusine dr. Potruszewycz, za Romune dr. Isopescul, za Italijane dr. Degasperi, za žide dr. Straucher, za Nemce dr. Waldner, Hauser, Zenker, Guggenberg, Pacher. Od radikalnih Nemcev se ni nihče oglasil. Potem ko je bila lista govornikov izčrpana je bil v formalnem pogledu sprejet predlog, da se predlogi glede mirovnih pogajanj odkažejo odseku, sestoječemu iz 27 članov. Tam so bili tudi pokopani, ker so jih prehiteli dogodki.

Ministr. predsednik Hussarek je načelnike klubov večkrat klical k sebi, da bi jih pridobil za to, da bi se ustvarila kaka platforma, kako bi se zadovoljile narodnosti, pri tem pa rešila monarhija in ž njo dinastija. Tako tudi dra. Korošca, ki mu je pričel razlagati, kako si zamišlja avtonomijo v najširšem smislu te besede. Dr. Korošec mu je na kratko odgovoril: zaspali ste celo dobo. Po nekaj dneh ga je spet povabil k sebi, rekoč, da se je približal našemu stališču in da bi bil pripravljen koncedirati Jugoslovanom posebno državno telo v okviru monarhije. Trst naj bi imel izjemno stališče. Mesto, kakor tudi železnice, ki vodijo do te morske luke, naj bi postale "reichsunmittelbar", skupna zadeva vse države. Odgovor dra. Korošca: kar je jugoslovansko, je jugoslovansko. Na vprašanje, kako bomo obravnavali nemške manjšine n. pr. v Mariboru, v Ptujju, mu je dr. Korošec odgovoril, da imajo tudi manjšine pravico do življenja, ne bo se jim delala nobena krivica. Hussarek je bil mnenja, da bi morala tudi mesta, kar se tiče nacionalnih in kulturnih vprašanj, biti pod neposrednim območjem centralne vlade. "Torej tudi "reichsunmittelbar" - je dejal dr. Korošec. "Tako nekako" - je odgovoril Hussarek.

Dne 11. oktobra je bil dr. Korošec na vabilo pri cesarju. To je bila njegova poslednja avdienca. Po mojih zapiskih je imela avdienca, kakor nam je o njen poročal dr. Korošec, ta-le potek:

Cesar: znano mi je, kaj hočete, želim še nekoliko pojasnil. Skupni državi in s tem tudi Nemcem je dopustiti svoboden dohod do Trsta, nihče naj ne ima odločilne moči na Trstom; enako je zagantirati obe železnici, ki spajata Trst z državo.

Dr. Korošec: Trst je v naši sferi in bomo mi odločevali o njem.

Cesar: Kaj pa Reka? Reko je pripustiti Madjarom, ki morajo imeti ta izhod na morje.

Dr. Korošec: Reka je na čuden način postala madjarska. Nihče ne bo branil Madjarom in Nemcem dohoda do te luke.

Cesar: Kaj pa narodne manjšine.

Dr. Korošec: Tu pustimo veljati pravo reciprociteto.

Cesar: Kot katoliškemu duhovniku se Vam je vendar bati Srbov. Oni so impe-

tuozni, katoličani bodo na slabšem. Tudi hrvaški duhovniki imajo, kakor mi je znano, strah pred Srbi.

Dr. Korošec: Tega strahu nimamo. Srbi so tolerantni v verskem oziru. V Bosni živijo pripadniki treh veroizpovedovanj mirno drug poleg drugega in nikdar ni prišlo med njimi do kakih spopadov zaradi verstva.

Cesar: Srbi so dobri trgovci in v tem pogledu zelo agilni. Tudi tu boste na slabšem.

Dr. Korošec: Mi bomo vsi enaki, enakopravnost na celi črti, kdor bo bolj agilen, ta se bo uveljavljal. Slovenci smo svojo trdoživost pokazali v svojem boju z Nemci, pa prav na gospodarskem polju smo se osamosvojili.

Cesar: Hrvati so bili v svoji adresi, ki jo je preložila hrvaško-srbska koalicija, pokazali veliko vero lojalnosti.

Dr. Korošec: na adresu ni bilo odgovora, sedaj se ne čutijo več vezani nanjo.

Cesar: še pred osmimi dnevi so bili gospodje pri meni in so izjavili, da vstrajajo na adresi.

Dr. Korošec: mogoče, da so to izjavili ti, ki so bili za Vas, toda merodajni krogi bodo potrdili to, kar sem jaz povedal.

Cesar: vse to me zelo žalosti. Jugoslovane imam rad, bili so vedno lojalni, tudi midva sva se vedno dobro razumela.

Dr. Korošec: vse Vaše vlade so bile proti Slovanom, zlasti še proti Jugoslovanom. Bile so nezaslišane persekucije, prepovedi zborovaj, divjala je cenzura i. t. d.

Cesar: priznati mi morate, da sem jaz mnogo storil za Jugoslovane in marsikaj hudega preprečil, kar se je nameravalo storiti.

Dr. Korošec: to kar se je zgodilo, je dovolj za naše nezaupanje.

Cesar: s Hussarekom ste vendar zadovoljni.

Dr. Korošec: ne, nič se ni izboljšalo, ostal je isti sistem.

Kakor nam je povedal dr. Korošec je bil cesar videti deprimiran tako, da je že mejilo na resignacijo. V prostem razgovoru je cesar vprašal dra. Korošca, če pozna osebno regenta Aleksandra. Ko mu je dr. Korošec zanikal vprašanje, je cesar menil, da se mu je povedalo, da je srbski prestolonaslednik resen in pameten, filozofski naobražen mož. Cesar se je poslovil z besedami: z božjo pomočjo bo že šlo!

Dne 13. oktobra je Turčija prosila za separadni mir. 16. oktobra je cesar izdal manifest svojim narodom, v katerem jim obljublja narodno federativno državo, sestoječo iz nemško-avstrijske, češke, ilirske in maloruske države - pod žezlom habsburške dinastije.

Pred tem je Hussarek še klical k sebi dra. Korošca in mu prečital manifest. Bil je silno ponosen za svoj elaborat ter ga imel za remekdelo avstrijske državne umetnosti. Dejal je dru. Korošču, da dobimo takoj tudi svojega resortnega ministra. Dr. Korošec mu je odvrnil, da bo poročal klubu. Dr. Korošec je res poročal o stvari parlamentarni komisiji Češkega Svaza in Jugosl. kluba. Komisija je manifest gladko odklonila, češ da zahtevamo za sebe suverene države. Hussarek je bil silno razočaran, ko mu je dr. Korošec sporočil ta sklep. Podal je demisijo, na njegov mesto pa je stopil **prof. dr. Lammasch**, znani univerzitetni profesor za kazensko pravo na dunajski univerzi, ki je užival mnogo ugleda v mednarodnem svetu. Tudi on je bil med cesarjevimi posredovalci za separadni mir.

Med tem se je v Zagrebu ustanovilo "Narodno viječe" kot reprezentanca v

Avstro-Ogrski monarhiji živečih Jugoslovanov. Predsednik mu je bil dr. Korošec. Dne **21. oktobra** je Narodno vijeće izdalo naslednjo **proklamacijo**: "zahtevamo ujedinjenje celokupnega našega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na vsem njegovem etnografskem ozemlju, kjer naš narod danes živi, brez ozira na pokrajinske in državne meje v eno samo edinstveno, popolnoma suvereno državo, urejeno po načelih politične in ekonomske demokracije, ki vsebuje za vselej odpravo vseh socialnih in gospodarskih neenakosti. Zahtevamo, da bo na bodoči mednarodni mirovni konferenci zastopan naš narod po svojih posebnih odposlancih. Odklanjamo cesarski manifest in vsak bodoči predlog, ki bo hotel odvzeti našemu vprašanju mednarodni značaj".

Dne 22. oktobra je tudi Jugoslovanski klub formalno odklonil cesarski manifest.

Prof. Lammasch si je zadal nalogo, da sprovede premirje in da reši dinastijo. Nekaj časa je še sanjal o neki "Novi Avstriji" (Neuösterreich) z zvezo držav, ki bi imela svoje narodne vlade s polno eksekutivo; za skupne zadeve naj bi obstojalo posebno ministrstvo, v katerem bi posamezne države imele svoje zastopnike. Toda dogodki so pokopali vse take načrte, zlasti potem, ki je bil Wilson spregovoril zaključno besedo in odklonil vsako pogajanje razen premirja.

Jugoslovanski klub je sedaj imel za najnujnejše, da stopi v neposredni stik z zunanjim uradnim svetom, zlasti še s srbsko vlado in z Jugoslovanskim odborom, da si bomo na čistem glede premirja, glede perečega vprašanja prehrane, glede okupacije naših dežel po ententini vojski in končno glede ureditve našega mednarodnega vprašanja.

V razmerju nasproti antanti smo avstro-ogrski Jugoslovani veljali kot del sovražne ji države, ki je bila ž njo v vojnem stanju. Pa so morali vsaj formalno tudi nas imeti za svoje sovražnike. Zlasti ko je bilo toliko govorjenja, kako junaško se bijemo na bojiščih za Avstrijo. Naš Jugoslovanski odbor, Srbska vlada in naši prostovoljci na Solunski fronti so si prizadevali, da odstranijo ta predsodek. Vendar je antanta oklevala, da nas kot celoto prizna za mednarodnega činitelja in kot takega za njenega zaveznika.

V sporazumu z Narodnim vijećem se je odločilo, da odpotujeta v Švico dr. Korošec in dr. Čingrija. Pridružil se jima je dr. Žerjav. Avstrijska vlada jim je na prošnjo dala potno dovoljenje s tem, da jamčijo, da se tudi vrnejo in da svojega potovanja ne bodo zlorabili v agitacijske namene niti v časopisju niti med ljudmi. Slično potno dovoljenje je prejel tudi dr. Kramař, ki je bil pred letom osorej obsojen radi veleizdaje na smrt. On kakor tudi dr. Rašin sta se v poslednjem času redno udeleževala naših skupnih sej.

Večina poslancev se je bila poslovila od Dunaja. Dr. Korošec in njegova tovariša so odpotovali v Švico 26. oktobra. Jugoslovanski klub je določil podpredsednika dra. Laginjo, vit. Pogačnika, dra. Vukotića in mene, da smo ostali še na Dunaju, kot zveza med avstrijsko vlado in našo domovino.

Že 27. oktobra pa sta Nemčija in Avstro-Ogrska predlagali premirje. Tega dne smo se s Čehi sestali na skupno poslednje posvetovanje pred predsedstvom dra. Kramařa. Ugotovili smo, da je naše delo opravljeno. Razgovarjali smo se o bodočem medsebojnem razmerju med državo Jugoslavijo in Češko-slovaško republiko. Obe državi naj bi bili najožje povezani med seboj kakor dve zvezni državi, ustvarila naj bi se preko Ogrske skupna meja, na samo "Koridor", Trst in Reka naj bi bili svobodni luki tudi za Češko-slovaško, urediti je rečno plovbo, ter sploh uzakoniti

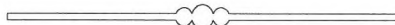
skupno transportno politiko. Iz ust dra. Kramača je glede naših sosedov na vzhodu padla krilatica: Budimpešta in okolica. Najprisrčnejše smo se poslovili želeč si drug drugemu najsrečnejšo bodočnost v svobodni domovini.

Domov sem prispel 29. oktobra. Avstrija je med tem kapitulirala in je bilo premirje sklenjeno 4. novembra. V Ljubljani je bilo zadostno razpoloženje. Po ulicah je valovila vzneta množica, ki je svojemu navdušenju dala duška v glasnem vzklikanju. Avstrijske oblasti so bile v likvidaciji. Zvečer 29. oktobra je bila na Kongresnem trgu sijajna manifestacija. Z balkona deželnega dvorca so govorili Ivan Hribar, dr. Lovro Pogačnik, dr. Karel Triller, Josip Kovač in župan dr. Ivan Tavčar.

Toda odgovorne činitelje je čakala težka in odgovornosti polna naloga.

Vspostaviti oblastvo, avtoriteto, vzdržati red mir, preprečiti izgrede, likvidirati posle avstrijskih oblastev, skrbeti za prehrano - to so bile pereče naloge, ki nam jih je zastavljala trenutni položaj. Naravno, narod je bil navdušen; oproščen vseh vezi - in lahko rečem - verig - ni vedel, kako bi dal duška svojim čustvom. Treba ga je bilo brzdati, da ne gre predaleč. Ljudstvo ja bilo izstradano, pa je bilo najnujnejše, da mu potolažimo želodec in v tem oziru skrbimo tudi za bližnjo bodočnost preko zimskih mesecev. Zakaj lakota ne pozna šale. Bilo je pa veliko pomanjkanje na živilih. Soška fronta je bila v razsulu. Množice vojaštva so valovile preko našega ozemlja. Treba je bilo preprečiti vse ekscese in gledati, kako vso to množico čimprej spraviti preko naših meja.

“Narodni Svet” je bil v permanenci. Priznati se mora, da je bil v splošnem na svojem mestu in je hkrati s svojimi pododbori po deželi, zlasti na mejah dobro funkcioniral. Seje smo imeli v prostorih Jugoslovanske tiskarne. 30. in 31. oktobra smo se posvetovali o vseh nujnih ukrepih, ki jih je narekovala situacija. Kot posebno nujno smo imeli, da se ustanovi forum, ki naj na zunaj nastopa kot avtoritativna reprezentanca našega naroda in njega eksekutiva: vlada. Končno smo se soglasno zedinili na to-le listo prve **Narodne vlade**: Josip Pogačnik, predsednik, dr. Janko Brejc, notranje, dr. Ivan Tavčar, prehrana, dr. Karel Vrstovšek, prosveta, dr. Vladimir Ravnihar, pravosodje, Anton Kristan, socialna skrb, dr. Vekoslav Kukovec, finance, dr. Pavel Pestotnik, promet, dr. Karel Triller, industrija in trgovina, ing. Vladimir Remec, javna dela in obrt, prelat Andrej Kalan, poljedelstvo, dr. Lovro Pogačnik, narodna obramba in dr. Anton Breclj, zdravstvo. Nismo se imenovali ministri, ampak poverjeniki. Sedem članov vlade je pripadalo SLS, pet JDS in eden socialistom. Tako sestavljeno vlado smo sporočili Narodnemu viječu v Zagrebu. Dne 31. oktobra popoldne smo prejeli telefonično obvestilo, da je predsedništvo Narodnega viječa odobrilo predlog vseh v Narodnem svetu zastopanih strank. JDS je ob sestavi vlade postopala kulantno in širokogrudno. SLS je bila takrat prav krotka. Razen dra. Korošca ni imela nobene avtoritativne osebnosti. Dr. Krek je bil umrl že l. 1917., JDS kot izrazita nacionalna stranka je imela tedaj mnogo več simpatij v narodu kakor SLS, ki je bila kolikor toliko kompromitirana, pa bi lahko izkoristila položaj. Pa smo sprejeli ključ po predvojni grupaciji strank. Res je bila napaka, da se Ivanu Hribarju, ki ga tedaj slučajno ni bilo v Ljubljani, ni prihranilo primerno mesto v vladi, proti čemer je on potlej upravičeno remonstriral.⁸⁸ Meni se je zaradi tega bridko pritožil. Predložil mi je listo vlade, ki jo je bil on sestavil in

⁸⁸ Remonstrirati (iz lat. remonstrare, ugovarjati), ugovarjati; upirati se čemu.

ki je izgledala nekoliko drugače, kakor oficialna lista Narodnega sveta, čigar predsednik je bil on. Jaz sem bil tudi na njegovi listi. Dvoboj Hribar - Tavčar očitno še bil dobojevan. Odškodovalo se ga je potlej s tem, da je bil imenovan za poslanika kraljevine SHS v Pragi.

Ob 7. uri zvečer je predsednik Narodne vlade Josip Pogačnik - sedaj ne več vitez - raz balkona deželnega dvorca zbrani množici slovesno razglasil sestavo prve Narodne vlade. Listi so 1. novembra prinesli njeno proklamacijo. Narodno viječe S. H. S. mi je izdalo dekret z dne 31. listopada 1918. br. 81. Prez., da me imenuje "povjernikom za pravosodje kod Narodne vlade u Ljubljani". Podpisana sta dr. Ante Pavelić in Svetozar Pribičević. Dra. Pavelića ni zamenjati s kasnejšim "ustašem" Pavelićem. Dr. Pavelić, po poklicu zdravnik, je bil kasneje minister in predsednik Senata Kr. Jugoslavije.

Kako sem organiziral svoj resort, sem popisal v Slovenskem Pravniku l. 1940. št. 11-12 z naslovom "Kako je bilo?" - tako-le:

"Ko je bilo gotovo, da prevzamem posel poverjenika za pravosodje, sem povabil na posvet gg. dr. Otona Papeža, Božidarja Bežka in Frana Regallya, vsi trije tedaj deželno sodni svetniki v Ljubljani. Ko sem jim povedal, da prevzamem v vladi, ki bo sestavljena naslednji dan, portfelj poverjeništva za pravosodje, smo se posvetovali in zedinili, kako izvedemo revolucijo v juristični palači, kdo naj prevzame vodstvo deželnega, okrajnega sodišča in državnega pravdnštva v Ljubljani, kaj je ukreniti glede vodstva okrožnih sodišč v Celju, v Mariboru in Novem mestu ter okrajnih sodišč, kolikor so bila ta vodstva v rokah tujerodnih sodnikov odnosno državnih pravdnikov."

"Naslednji dan, 31. oktobra, sem izdal prve dekrete, s katerimi so bili odstavljani: Adolf pl. Elsner, predsednik, in Jožef Pajk, podpredsednik dež. sodišča v Ljubljani, Heinrich Sturm, vodja okraj. sodišča v Ljubljani ter Franc pl. Garzarolli, predsednik okrož. sodišča v Novem mestu. Na njihova mesta so bili postavljeni dr. Oton Papež za predsednika, Franc Regally za podpredsednika dež. sodišča v Ljubljani in Josip Žmavec, deželnosodni svetnik, za predsednika okrož. sodišča v Novem mestu."

"Medtem je Narodni svet že pustil pripreti poleg drugih tudi predsednika dež. sodišča Adolfa pl. Elsnerja. Aretacija so izvršili slovenski oficirji, ki jih je vodil dr. Mihajlo Rostohar, sedaj vseučiliški profesor v Brnu. Elsner je bil strupen sovražnik našega naroda. Njemu in njegovemu sistematičnemu raznarodovalnemu delu je bilo namenjenih mnogo mojih interpelacij v državnem zboru. Vendar smo ukrenili, zlasti potem, ko je bil deželni predsednik grof Attems brez obotavljanja izročil vladne posle predsedstvu Narodne vlade, da so izpustili vse aretirane višje uradnike, med njimi tudi Elsnerja. Mogočneži so nam postali nenevarni in neškodljivi. Krvava revolucija ni bila potrebna. Odredil sem podpredsednika dež. sodišča, da mi izroči svoje posle in predsedstvene spise. V predalih njegove pisalne mize se ni našlo nič kompromitujočega. Sturm, slovenski odpadnik, ki je bil Elsnerjev 'informer' in čigar zagrizenost je šla tako daleč, da je bil slovenskemu uradništvu prepovedal slovenski pozdrav, čim prestopijo prag sodnega poslopja, je že prej pogebnil v Gradec."

"Istočasno s temi osebnimi spremembami je bila izdana prva 'naredba' našega

poverjenišva: 1. uradni jezik je slovenski, 2. vsi dosedanji zakoni in naredbe ostanejo - seveda mutatis mutandis⁸⁹ - v veljavi, 3. sodbe se razglašajo v imenu zakona."

"Prva skrb mi je bila, da si zagotovim sodelovanje naših sodnikov, ki so službovali v inozemstvu pri višjem dež. sodišču v Gradcu ter pri vrhovnem in kasacijskem sodišču na Dunaju. V zasebnih pismih sem jih povabil na sodelovanje. Vsi so se pismeno radevolje odzvali mojemu vabilu, izražajoč svojo radost, da bodo mogli svojo delovno silo dati na razpolago svobodni domovini. Med prvimi se je oglasil Ivan Kavčnik, dvorni svetnik pri vrhovnem in kasacijskem sodišču na Dunaju, z dopisom z dne 10. novembra, v katerem med drugim pravi, da z največjim veseljem in s posebno hvaležnostjo sprejema mojo častno ponudbo, da organizira višje dež. sodišče in mu stopi začasno na čelo. Bil je tudi med prvimi, ki je v drugi polovici novembra prispel v Ljubljano."

"Dne 8. novembra sta bila odstavljena predsednik okrož. sodišča v Celju Adalbert Kotzian in prvi državni pravdnik v Celju dr. Friderik Bračič. Vodstvo okrož. sodišča je bilo poverjeno dr. Josipu Kotniku, višjemu sodnemu svetniku, vodstvu državnega pravdnništva pa dr. Štefanu Sagadinu, okraj. sodniku v Celju. Obenem so bili odstavljeni predstojniki okraj. sodišč v Brežicah, v Ptuj, v Gor. Radgoni, v Ljutomeru, v Slov. Bistrici, v Marenbergu, Šoštanju.

"Poverjeništvu je bil dodeljen sodnik dr. Ciril Pavlin, ki je pokazal mnogo smisla za upravne posle ter mi je bil s svojo spretnostjo v tem prvem času v veliko oporo."

"Na seji Narodne vlade z dne 14. novembra 1918 si je vlada dala svojo 'konstitucijo' z naslovom: Naredba o prehodni upravi na ozemlju Narodne vlade pod vrhovnim vodstvom Narodnega veča v Zagrebu."

"Naredba je imela po svojih občin temeljnih določbah veljavnost za ozemlje: Kranjska, Goriška, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico, Štajerska in Koroška, kolikor sta ti deželi del države SHS."

"Točka V. obravnava pravosodno upravo in je po predlogih poverjenišva za pravosodje v njej rečeno: 1. v Ljubljani se ustanovi za Kranjsko, Koroško in Štajersko višje deželno sodišče. Koroška okrajna sodišča se, upoštevajoč njih zemljepisno lego in prometne zveze, podrejajo začasno ali deželnemu sodišču v Ljubljani ali okrož. sodišču v Mariboru; 2. Višje dež. sodišče v Trstu ostane na svojem mestu; 3. zoper sodbe in druge ukrepe dež. sodišč in pa deželnih in okrožnih sodišč, ki jih izdajajo kot sodišča druge stopnje, odslej ni nadaljnega pravnega sredstva. Višja dež. sodišča sodijo končno tudi v vseh onih pravnih stvareh, v katerih je bilo po dosedanjih določbah pristojno avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče; 4. v administrativnih stvareh sta obe višji sodišči podrejeni Narodni vladi SHS v Ljubljani, oddelek za pravosodje; 5. Koroško ozemlje se začasno priklopi notarskima zbornicama v Ljubljani odnosno v Celju. 6. okoliš odvetniške zbornice v Ljubljani obseza vse v občin določbah navedeno ozemlje."

"Točka XV. določa, da se za upravno sodstvo za vse ozemlje ustanovi pri višjem dež. sodišču v Ljubljani poseben senat, v katerem mora po smislu obstoječih zakonskih določb biti vsaj polovica članov usposobljenih za sodno službo."

"S takojšnjo odstranitvijo vseh tujerodnih sodnikov in uradnikov smo oklevali.

⁸⁹ Mutatis mutandis (lat.), s potrebnimi spremembami, v spremenjenih okoliščinah.

Avstrijski politični sistem je bil Koroško in Štajersko smatral za nemško ozemlje - sodobno rečeno 'živiljenjski prostor' - ter od tam preračunano odstranjeval sodnike in uradnike slovenske narodnosti. Naš človek je na tem ozemlju le izjemoma našel svojo zaposlitev. Štajerske in koroške slovenske rojake, če je kdo tvegala, da se je posvetil sodnemu poklicu, so potiskali na Kranjsko, prazna mesta pa zasedli s 'kurzovci'. Za slovenskega pravnikar sodna kariera tedaj ni bila vabljiva. Zategadelj nam je manjkalo ljudi, da bi mogli zasesti vsa mesta, ki bi postala prazna z odstranitvijo tujerodnega osebja. Obstajala bi nevarnost, da bi morali nekatera sodišča kar zapreti, če hitimo s čiščenjem. Saj je bilo končno število odpuščenega osebja: 93 sodnikov in drž. pravnikov ter 75 drugih sodnih uradnikov."

"Apelirali smo na pravnike iz drugih resortov, da naj sprejmejo sodni poklic. Reaktivirali smo že upokojene sodnike. Dobrodošli so nam bili sodniki s Primorskega, kjer deloma zaradi vojnega razdejanja, deloma zaradi italijanske okupacije za nje ni bilo posla. Da si čimprej pridobimo naraščaj, smo z naredbo z dne 19. Novembra pravnike z drugim državnim izpitom pripustili k sodni praksi s pogojem, da najkasneje v šestih mesecih po vstopu na sodišče opravijo tretji drž. izpit. Podobno, kakor je bila tako odredila avstrijska sodna uprava, ko je bil leta 1896. uveljavljen novi civilnopravdni red. Triletno pripravljalo dobo, določeno v § 4 zakona o organizaciji sodišč z dne 27. nov. 1896, št. 217 drž. zak., ki mora preteči, preden se kandidat pripusti k sodnijskemu izpitu, smo skrajšali za čas do 31. oktobra 1920 na dve leti; v tej dobi ni bilo treba delati domače naloge, predpisane v § 12. nav. zak."

"Medtem so polagoma prihajali sodniki višjega dež. sodišča v Gradcu in vrhovnega sodišča na Dunaju, ki so se nam bili stavili na razpolago. Pristopiti smo mogli k organizaciji višjega dež. sodišča. Ivan Kavčnik je dne 21. novembra izdelal načrt naredb o ustanovitvi višjega dež. sodišča, ki naj začne poslovati 1. decembra 1918 in naredb o ustanovitvi višjega dež. pravdnštva, tako da sem obe naredbi že na seji 23. novembra mogel predložiti v odobritev Narodni vladi. Na tej seji sem se obenem predlagal imenovanje sodnikov za višje dež. sodišče."

"Imenovani so bili: Ivan Kavčnik za predsednika, dr. Anton Rogina, svetnik višjega dež. sodišča v Gradcu, za podpredsednika višjega dež. sodišča v Ljubljani. Za svetnika pa Fran Milčinski, višje-sodnik svetnik dež. sodišča v Ljubljani in dr. Anton Kremžar, drž. pravdnik v Novem mestu. V službovanje pri višjem dež. sodišču so vili dodeljeni: Mihael Gabrijelčič, dvorni svetnik na Dunaju, dr. Gojmir Krek, dvorni tajnik pri vrhovnem sodišču na Dunaju z naslovom in značajem višjega sodnega svetnika, Henrik Lasič, deželno sodni svetnik pri okrož. sodišču v Trstu, dr. Anton Skumovič, deželno sodni svetnik pri dež. sodišču v Gradcu, Rudolf Sterle, deželno sodni svetnik pri okrož. sodišču v Gorici, kasneje še dr. Metod Dolenc, deželno sodni svetnik v Gradcu in Franc Dukič, dvorni svetnik pri vrhovnem sodišču na Dunaju. V službovanje pri višjem drž. pravdnštvu sta bila dodeljena Ivan Okretič, generalni odvetnik pri generalni protekturi na Dunaju in Andrej Jeglič, predsednik okrož. sodišča v Gorici."

"Obenem so bili definitivno imenovani dr. Oton Papež za predsednika, Fran Regally za podpredsednika dež. sodišča v Ljubljani, dr. Josip Žmavec za predsednika okrož. sodišča v Novem mestu, dr. Josip Kotnik za predsednika okrož. sodišča v Celju in Božidar Bežek za prvega državnega pravdnika v Ljubljani."

"Poverjeništvu za pravosodje sta bila dodeljena dr. Janko Babnik, ministrski svetnik, in dr. Milan Škerlj, sekcijski svetnik v pravosodnem ministrstvu na Dunaju."

“Da smo nekako legalizirali odpust tujerodnih sodnikov in uradnikov, je Narodna vlada dne 16. decembra izdala naredbo glede drž. nameščencev nemške narodnosti in glede repatriiranja jugoslovanskih drž. nameščencev. Naredba določa, da se odslove nameščenci bivše avstrijske države, ki so nemške narodnosti in so službovali na ozemlju Narodne vlade. Prejemki se jim ustavijo. S pogojem, da ne delujejo zoper državo SHS ali za tujo državo in da stanujejo na ozemlju Narodne vlade, dobe odstavljenci proti svoječasnemu obračunu do časa mednarodne ureditve, najdalje pa do konca februarja 1919 podporo v znesku dosedanjih sistemnih prejemkov z draginjskimi dokladami vred. Ti nameščenci se smejo za vsak primer posebej iz važnih razlogov bodisi pogodbeno, bodisi pragmatično sprejeti v službo države SHS. V vsakem takem primeru mora sklepati celokupna Narodna vlada. Kot tak važen razlog je upoštevati tudi dejstvo, da izvira dotičnik iz domače rodbine.”

“Pri vsej odločnosti, da vzpostavimo pri naših sodiščih v personalnem stanju razmere, ki ustrezajo resničnemu narodnostnemu položaju v okoliških vseh sodišč na našem ozemlju in da damo ljudstvu sodnike njegove narodnosti, se nam ne more očitati, da nismo postopali nehumano in nesocielno. To stališče je bilo nekoliko olajšano z reciprociteto, ki jo je bil zajamčil sklep kabinetnega sveta Nemške Avstrije z dne 23. novembra.”

“Nato je sledil odpust ostalega osebja, ki je bilo doslej še ostalo na svojih mestih. Glede zasedbe sodišč na Koroškem je sklepala posebna po Narodni vladi sklicana anketa. Dne 29. novembra je bil odstavljen predsednik okrož. sodišča v Mariboru dr. Franc pl. Kočevar in na njegovo mesto postavljen Tomaž Canjkar, deželno-sodni svetnik v Mariboru. Na mesto odstavljenega prvega drž. pravdnika v Mariboru Viktorja Verderberja je bil imenovan za vodjo drž. pravdnništva dr. Mirko Grasselli.”

“Bivši predsednik dr. Kočevar je še 5. novembra na vsa okrajna sodišča mariborskega okrožja izdal okrožnico, v kateri poudarja, da je gledati strogo na to, da ne bo pritožb v jezikovnem oziru. Predstojnike okraj. sodišč dela odgovorne za to, da se bo spoštovala odredba pravosodnega ministrstva iz l. 1882. (minister dr. Pražak!) V kazenskih zadevah je pisati zapisnik v jeziku, ki se ga poslužuje stranka, ne glede na to, če je zmožna drugega dežel. jezika. V obtoženčevem jeziku je izdati tudi sodbo. Vabila in druge uradne odredbe je pisati v jeziku, ki ga domnevno govori stranka. Predloge strank je reševati v jeziku, v katerem so napisani. Sploh naj sodišča spoštujejo popolno ravnopravnost obeh deželnih jezikov. V dvomljivih primerih naj izbere jezik, ki najbolj ustreza praktični potrebi in daje stranki najmanj povoda za pritožbo. Pozno spoznanje!”

“Nekateri notarji so bili odstavljeni takoj po prevratu. Z razglasom z dne 28. aprila 1919. pa se je v smislu naredbe z dne 10. februarja 1919. odreklo poverilo še devetim notarjem.”

“Začasna ureditev sodstva v Prekmurju je sledila z naredbo z dne 18. septembra 1919.”

“Tako je torej bilo v tem prvem času! Vodilne smernice: na eni strani zavarovati našo nacionalno korist, po drugi strani pa v interesu ljudstva dopustiti neko stvarno kontinuiteto. Iz starega v novo stanje preiti brez potresov in brez mnogega trenja, da ne omajamo v narodu čuta pravne sigurnosti. Zato smo tudi pustili veljati stare zakone, razen po gotovi dobi v Prekmurju, katerih uporabo naj sodišča

samo po lastnem občutku in preudarku priкроje novim razmeram. Drugačen postopek bi bil po tedanjem našem prepričanju kvaren za samo pravosodstvo. Niso vsi soglašali s tem načinom ureditve razmer. Po godu bi jim bilo več revolucionarnosti. Saj se je z neke strani zahtevala nič več ali manj kakor nova kodifikacija materialnega prava. To v oni prevratni dobi - ko smo pričakovali konstituanto in ž njo ustavo kraljevine SHS. Že 20. decembra 1918. je bilo imenovano prvo ministrstvo kraljevine SHS. S tem dnem je tudi poverjenišтво za pravosodje v Ljubljani izgubilo svoj dotedanji avtonomni značaj ter dobilo svojega vrhovnega šefa v osebi ministra pravde. Še danes, ko motrim ono dobo v distanci dvajsetih let brez predsodka in brez strasti, si na stavljeno vprašanje odgovarjam, da smo postopali pravilno. Organizacija je bila v glavnem izvedena. V pogon spravljени stroj je bil namazan in je deloval brezhibno. Vodilna mesta so bila v trdnih, večših in zanesljivih rokah. Tvorci visoke kvalitete. Čestitam samemu sebi, da sem imel ob izberi svojih sodelavcev srečno roko. Naj se mi to šteje v zaslugo."

Poverjeniki smo dobivali tudi svoje prejemke. Nagrada mi je bila odmerjena po prejemkih 1. stopnje v IV. činovnem razredu drž. uradnikov mesečnih Kron 2.168. - z dokladami vred. Dosti skromno! Za me tembolj, ker sem kot poverjenik za pravosodje imel za inkompatibel,⁹⁰ da bi bil izvrševal odvetniško prakso in stranke zastopal pred oblastvi. Moral sem si za svojo pisarno vzeti družabnika, ki bi bil hkratu moj substitut.

Moja kariera kot državni poslanec v avstrijskem parlamentu je bila zaključena. Čutil sem za svojo dolžnost, da se poslovim od svojih volilcev. **Na dan 1. Decembra 1918. sem sklical javni shod v Mestni dom.** Shodu je predsedoval dr. Ilesič. Podal sem bežen pregled o svojem delovanju kot državni poslanec. Ni bila lahka moja naloga - sem dejal - a ponosem sem, da sem v tej za življenje mojega naroda najvažnejši dobi mogel zastopati njegove koristi. Zavest imam, naj se me ne nima za neskromnega, da sem delal vedno po svoji najboljši vesti. V širokih obrisih sem na to predočil tragedijo Avstro-Ogrske, kako se je bila pred nami odigrala v teh poslednjih letih in ki se je tudi tragično zaključila. Opisal pa tudi tragedijo našega naroda, ki je bila trajala nad 600 let. Junak te tragedije je strl spone smrti ter doživel dan svojega vstajenja. Zaključil sem, da polagam mandat v roke svojih volilcev neomadeževan, o čemer naj oni izrečejo svojo svobodno in nepristransko sodbo. Nasledile nas bodo druge nove, mlajše osebnosti. Toda naj tudi oni pomnijo, da je oseba nič, celota vse.

Govor je v celoti prinesel Slov. Narod.

Kakor že rečeno posnemam stvarne podatke tega svojega zapisa o Jugoslovanskem klubu na Dunaju in o moji udeležbi pri njegovem delu iz svojih zapiskov. Nominelni tajnik kluba je bil poslanec dr. Fran Jankovič. On je pisal zapisnike o klubovih sejah. Ti zapisniki bi bili dragoceno gradivo za izpopolnitev klubove zgodovine. Ni mi znano, kdo je hranil te zapisnike. Morda so v dr. Korošcevi zapuščini.

V vsi ti dobi razgibanega političnega življenja, to je od dne, ko je bil konec maja 1917. jel delovati državni zbor dalje, sem imel malo "zasebnega" življenja. Bil sem neprestano na potu, več na Dunaju ko doma. Moja mala rodbina, ki je doraščala -

⁹⁰ Inkompatibilen: nezdržljiv, neskladen.

najstarejša Fedora je bila v 10. letu - je bila prepuščena njihovi preskrbni mami, ki je skrbela za njen telesni in duševni blagor. Lovišče me je le redkokdaj videlo. Na Dunaju sem stanoval pri svoji teti Juliji. Mnogo sem posečal opero, ki tudi med vojno ni prejenjala delovati. Skrbeli so, da je ostala na svoji izjemno visoki ravni. Če je prišel moj brat Etbin, ki je bil medtem avanziral za podpolkovnika, z bojišča na kratek dopust na Dunaj, sva seve te kratke trenutke preživela skupaj. On je obdržal tudi potem, ko je bil mobiliziran, svoje stanovanje v "Militärreithlehrerinstitut",⁹¹ ki mu je pripadalo kot učitelju za jahanje na tem institutu. V to stanovanje se je s svojo mlado ženo vselil brat Roman, ko je bil po vojnem podvigu v Galiciji superarbitriran in dodeljen vojaški cenzuri na Dunaju. Torej tudi na Dunaju sem bil v "domačem krogu".

V Ljubljani vojne nismo dosti občutili, čeprav smo bili v ožjem vojnem območju in blizu glavnega kvartirja generala Borojevića v Postojni. Čuli smo grmenje topov na Soški fronti. Nekega dne so nas obiskali italijanski Caproni-ji, ki so odmetali nekaj bomb nad Ljubljano, ubili nekaj ljudi ter napravili nekoliko stvarne škode. Metali so tudi dr. Trumbičeve propagandne letake. Razburjena je bila Ljubljana, ko se je vnelo municijsko skladišče na ljubljanskem polju ter so nastale velike eksplozije. Na oknih moje pisarne so popokale šipe. S prehrano je bilo proti koncu zmerom slabše. Enoten kruh je bil neužit. Mesa in maščob je primanjkovalo radi bližnje fronte, ki se je oskrbovala iz zaledja. Mleko je morala soproga z otroci sleherni dan hoditi iskat v Dravlje. Tako stanje je trajalo še nekaj časa po zaključku vojne.

1. decembra 1918. - istega dne, ko sem imel svoj shod v Ljubljani, se je odigral v Beogradu važen zgodovinski dogodek. Po sklepu Narodnega viječa z dne 24. novembra je njega odposlanstvo predložilo princu regentu Aleksandu, - Kralj Peter je bil bolan - v slovesni avdienci adresno, da se vse pokrajine, v katerih živi naš tromimski narod, združijo v eno državo; vladarsko oblast izvršuj Kralj odnosno princ regent; varuje se načelo ustanovitve in parlamentarne odgovornosti vlade; to odgovornost določi narodno predstavništvo, ki naj ostane zbrano do konstituante; dosedanji avtonomni administrativni organi (pokrajinske vlade) bodijo odgovorni avtonomnim predstavištvom. Regentov odgovor se je glasil: v smislu želja in načrtov, ki ste mi jih izvolili predložiti in katere jaz in moja vlada popolnoma osvajamo, ukrene vlada takoj, da se čim prej uresniči vse tisto, kar ste predlagali glede prehodne in začasne dobe, dokler se ne sestane ustavotvorna skupščina.

V teh dneh sta se vrnila iz inozemstva dr. Korošec in dr. Žerjav. Na seji Narodne vlade sta nam poročala o svojih doživljajih in vtisih. Opisala sta nam težave, ki sta nanje naletela pri srbski vladi, odnosno pri Pašiću. Jugoslovanski odbor se je pritoževal, da ga Pašić na priznava za enakopravnega činitelja, čeprav se je dr. Trumbić izkazal s posebnim pooblastilom Narodnega viječa; Pašić ne pozna razmer v prečanskih krajih, zategadelj tudi ne kaže potrebne odločnosti, da bi branil naše zahteve; nastalo je osebno nasprotstvo med Pašićem in dr. Trumbićem. Narodno viječe bi dobilo internacionalno priznanje takoj po premirju s pogojem, da na to pristanejo vsi člani entante. Vendar želijo Clémenceau, Pinchon, polkovnik House, zaupnik Wilsonov, in Angleži, da ne ustvarimo dualizma, ampak naj nas-

⁹¹ Militärreithlehrerinstitut (nem.), Vojaški inštitut za učitelje jezdenja.

tane ena enotna država. Pod tem vtisom so se v Genevi sestali s Pašičem. Treba je bilo naglo delati, ker je že za 15. november bil napovedan pričetek mirovnih pogajanj. Pašič je bil takoj za to, da se na zunaj ustvari nekaj enotnega. Vprašanje enotnosti države je torej ostalo izven nadaljnje diskusije. Pašič je predlagal, da bi se srbski vladi pripojil nekakšen sosvet iz prečanskih krajev. Opozicija je predlagala skupno ministristvo za naše in za srbske dežele. Naslednjega dne je prispel telegram Poincaréja, da je postalo nujno, da se zedinimo. Slovenci so predlagali kompromisno pot; ustvari se skupno ministristvo 12 ministrov, od katerih pripadejo 6 kraljevini Srbiji, 6 pa ostalim deželam; vsa zunanja politika se obravnava gremialno. Pašič je pristal na to solucijo in se je sklenil takozvani **ženevski pakt**. Pod vtisom, da bo skoro sklenjen preliminarni mir, so tudi že sestavili listo ministrov. Od Slovencev je bil designiran dr. Brejc. Na to so se podali v Pariz. Tam jih je presenetila nova situacija. Pašič je bil prejel brzojavko, naj se vrne na Krf, ker je Protič podal demisijo. Naši so zahtevali, da se izvede ženevski pakt. Pašič pa se je napravil gluhega. Pakt sicer ni bil nulificiran, izvršil se pa tudi ni. O stvari se je informiral Balugdžić, zaupnik regenta Aleksandra, ter se prepričal, da dela težave Pašič in da regent o poteku stvari ni bil poučen. Poročala sta nam še, da je v entantinih krogih splošno razpoloženje proti Nemcem in **da bomo nasproti Nemcem dosegli vse, kar hočemo**. Francozi se boje priključitve Avstrije Nemčiji, zategadelj naj bi mi bili nasproti Avstriji popustljivi, ali pa bi naj skušali Avstrijo pritegniti v nekakšno federacijo. Odgovorilo se jim je, da bi bilo to poslednje možno v zvezi z vprašanjem glede Trsta, ki mora pripasti nam. Italijani ne uživajo simpatij. Veže jih nanje samo Londonski pakt. Sugeriralo se nam je, naj bi ta Londonski pakt Jugoslovani sami rastrgali. Wilsonov princip je: Gorica - Trst - Istra Jugoslovanom. Vendar je glede tega osamljen, češ on lahko tako govori, ko ni bil podpisal Londonskega pakta.

Tudi to poročilo sem zapisal s pomočjo svojih zapiskov o dotični seji Nar. vlade.

20. decembra je bilo imenovano novo ministristvo pod predsedstvom Stojana Protića. (Pašič je bil v Parizu). Slovenci smo dobili dve mesti, eno pripadajoče SLS, drugo JDS. Za podpredsednika ministrskega sveta je bil imenovan dr. Korošec. S svoje strani (JDS) smo se zedinili na dra. Alberta Kramerja, ki je bil imenovan za ministra za pripravo ustavotvorne skupščine in za zenačenje zakonov. 6. januarja 1919. je regent Aleksander izdal proglas "Mojemu narodu, Srbom, Hrvatom in Slovincem".

Z ozirom na novi položaj je "Narodna vlada" imenovana od Narodnega viječa, ki je bilo prejenjalo, podala svojo ostavko. Sprejeta je bila ostavka predsednika Pogajnika in vseh poverjenikov, razen ostavke prelata Kalana, dr. Verstovška in moje. Za predsednika sedaj **deželne vlade** je bil imenovan dr. Brejc, za podpredsednika dr. Žerjav. Kasneje. 8. marca pa so bili na novo imenovani poverjeniki: Gustav Golia, notranje, dr. Verstovšek, prosveta, Aton Kristan, narodno gospodarstvo, Albin Prepeluh, socialno skrbstvo in jaz, pravosodje.

Imenovano je bilo tudi **Narodno predstavništvo** in je ta naš prvi parlament pričel s svojim delom 16. marca. V Narodno predstavništvo se je pustil imenovati tudi dr. Tavčar. Vendar se v nove razmere ni mogel vživeti. Preveč je bil vkoreninjen v svoji konservativni naravi. Bil je skrben opazovalec na novo nastalih razmer, ki jih je jemal pod svojo kritično lupo. V Slovenskem Narodu je objavljial članke s svojim podpisom, ki je v njih grajal hibe in napake administracije. Bile so res še kaotične razmere. Po eni strani je res, da neposredno po prestani vojni v na

pol razrušenem Beogradu še ni moglo biti urejeno vse tako kakor v normalnih časih. Ministrstva so bila z vsem svojim aparatom stisnjena v zasebnih poslopih. Nedostajalo je sposobnega uradništva, ki se je po večini rekonstruiralo iz vojaštva, zapustivšega strelske jarke ali vojno ujetništvo. Po drugi strani pa se je kmalu izkazalo, da Srbi ne umejo obvladati administracijo vsega obširnega ozemlja, za katero se je povečala mala kraljevina Srbija. Patriarhalna administracija male Srbije ni mogla vztrezati administraciji velike Jugoslavije. Prej so bili ministri nekakšni okrajni glavarji, bivši v neposrednem stiku z ljudstvom. Državljan je hotel osebno občevati s svojim ministrom. Tako je hotel imeti tudi po prevratu, čeprav je nešteto drugih važnejših problemov trkalo na ministrova vrata. Delo je zastavalo, važne stvari so ostale nerešene, množile so se osebne intervencije, nezadovoljstvo je raslo. Na intervencije si prejel flegmatičen odgovor: ima vremena! Upravičen je bil dr. Tavčarjev klic: dajte nam mnogo, mnogo avtonomije!

Namesto avtonomije smo dobili - centralizacijo do skrajnih posledic. Za one čase je bilo to nezdravo, kar se je potlej bridko maščevalo in je imelo svoje kvarne posledice za vso kasnejšo dobo. Na Hrvaškem bi se gotovo razmere tako ne zaostriale, če bi bilo drugače. Pobornik centralizacije je bil zlasti Pribičević in njegovi slovenski prijatelji. Čez noč je hotel iz Srbov, Hrvatov in Slovencev ustvariti narod jugoslovanski, zabrisati plemenske razlike in zenotiti različne prilike, v katerih so bili vajeni živeti stoletja. Saj ni bilo v državi nič manje kakor 13 različnih pravnih področij. Vse to bi se moralo prepustiti trajni evoluciji, ki bi polagoma uveljavila svojo centripetalno silo. Storila se je bila temeljna napaka, vir vseh kasnejših nesoglasij.

Pribičevićevi slovenski prijatelji - dr. Žerjav et. cons.⁹² - so imeli pri tem svoj posebni račun. SLS je pret pričela dvigati glavo, zlasti odkar se je utrdila dr. Koroščeva avtoriteta v centralni vladi. Spočetka celo republikanskega nastrojenja se je znala vešče prilagoditi vsakokratnemu položaju. V Beogradu so jo imeli za večinsko strančo Slovenije, pa je bilo o njej treba "voditi računa". Ta njen naraščajoči vpliv je dr. Žerjav menil paralizirati s centralizom. Beograd naj bi pomagal ubijati klerikalizem. Namestu da bi, izkoriščajoč novi položaj, doma ž njim opravili. Seveda bi to zahtevalo dolgotrajnejšega sistematičnega dela na gospodarskem, socialnem in prosvetnem polju, torej spet evolucija. Nasilno se takih problemov ne da rešiti, čeprav bi bila taka rešitev enostavnejša, pa najkomodnejša politika. Vsako nasilje mora povzročiti svojo reakcijo, ki je sposobna, da uniči njegov dozdevni trenutni uspeh.

Deželna vlada je imela polne roke dela. Sleherni dan smo imeli plenarne seje. Na vseh področjih je bilo treba graditi iz temelja. Uprava, prehrana, stanovanjsko vprašanje, finance, uradniško vprašanje in dr. so bile take notranje zadeve. Utrditev naših meja, Prekmurje, Maribor (general Majster), krvave borbe na Koroškem, meja proti Italiji - naše zunanje zadeve.

Že je jel strašiti plebiscit na Koroškem. Prezident Wilson je bil januarja 1919. določil posebno študijsko komisijo, ki naj se na licu mesta prepriča o etnografskih in geografskih razmerah. Komisijo je vodil polkovnik Miles. Komisija je pričela svoje delo v Gradcu ter se preko Maribora podala na Koroško. Z naše strani je bil komisiji prideljen prof. dr. Ehrlich, ki je bil angleščini popolnoma vešč. Nemci so

⁹² Glej op. 51.

komisijo ljubeznivo sprejemali ter jo tudi družabno kaptivirali. Polkovnik Miles se je pustil od njih impresionirati. Njegovo poročilo Wilsonu je bilo za nas neugodno: geografski položaj (Karavanke) govori na celi črti za Nemce, etnografsko pa je kvečjemu kraje južno od Drave imeti za slovenske. V Ljubljani smo na javnem shodu v Mestnem domu protestirali proti taki razlagi narodnostnih razmer na Koroškem. V svojem govoru sem označil postopanje komisije kot dogovorjeno igro. "Acht Urh Blatt" na Dunaju me je zaradi tega mojega govora silovito napadel, češ da se je član vlade minister dr. Ravnihar osmelil, da je na javnem shodu zdelal polkovnika Mileasa. Toda vsi taki naši protesti niso nič izdali, za Wilsona je bilo mnenje njegovega zaupnika merodajno. Preko Vrbskega jezera se je potegnila demarkacijska črta, ki naj bi ločila nemški in slovenski del Koroške.

Da se reši, kar se še rešiti da, je deželna vlada sklenila, da pošlje v Pariz odposlanstvo slovenskega naroda, ki naj na merodajnih mestih posreduje v našo korist. Zlasti naj skuša dobiti osebni stik z Wilsonom, da mu poda točne informacije.

Deputacija se je pod vodstvom predsednika deželne vlade dra. Brejca odpeljala iz Ljubljane 25. maja. Pridružil se nam je, kar smo bili imeli za posebno važno, škof dr. Jeglič. V deputaciji so bili še dr. Triller, za socialiste Golouh ter naš bivši avstrijski konzul v Washingtonu Švegelj.⁹³ Spremljal nas je in vodil vse posle predsedstveni tajnik dr. Andrej Druškovič.

V Parizu smo se predvsem predstavili naši mirovni delegaciji. Nje predsednik Pašić je sklical sejo delegacije. Na tej seji smo obrazložili namen našega prihoda. Prečitala se je v ta namen sestavljena spomenica, ki je imela točne informativne podatke glede narodnostnih razmer na Koroškem. Naše načelno stališče je bilo, da smo proti plebiscitu in da nam je brezpogojno prepustiti vse, kar nam gre. Plebiscit neposredno po svetovni vojni, ko še niso ustaljene razmere in ko koroško ljudstvo še ne more svobodno presoditi, kaj je zanje koristnejše, ali da ostane pri Avstriji, ali da se priključi na novo nastali njemu še nepoznani državi Jugoslaviji - bila bi potvorba. Posledic deset in desetletja trajajoče germanizacije ni mogoče izbrisati v nekaj mesecih. Je našega življa okoli 100.000 duš, toda koliko teh je narodno zavednih, koliko teh bo klonilo iz drugih nagibov čisto gospodarskega in socialnega značaja. Ne bo one svobodne volje, kakor jo zahteva pravi plebiscit, ko naj odločuje nacionalni moment.

Naša delegacija je seveda slovesno izjavila, da bo najučinkovitejše podprla naše težnje, koliko pa je v resnici storila, odnosno koliko je mogla storiti, nam ni znano. Pripomniti je, da so imeli avstrijski krogi ob svoji strani brezpogojno Italijo in pa nekatere odločilne osebnosti v Franciji. Wilson nam je hotel dobro, pa je misli, da je spričo odpora z gotovih strani proti priključitvi večjega dela Koroške Jugoslaviji tudi nam vstreženo - s plebiscitom, bolje kakor pa če bi se vse ozemlje onstran Karavank kar priključilo Avstriji, kar bi bilo večje zlo. Francoze je plašil "Anschluß", s čemer bi bila Nemčija izdatno povečana. Zato so hoteli življenja sposobno Avstrijo. Le zakaj niso marali plebiscita v Alzaški-Loreni?

Preden smo prišli k prezidentu Wilsonu, smo obiskali njegovega zaupnika polkovnika Housa, ki je za naše stališče pokazal polno razumevanja.

⁹³ Ivan Schwegel.

Prezident Wilson je imel na razpolago razkošno vilo v bližini Arc de Triomphe.⁹⁴ Ne daleč od tam je imela tudi naša delegacija svoje prostore. Sprejel nas je priljudno in prijazno. Prezidentova simpatična pojava nas je takoj prevzela. Nagovoril ga je dr. Brejc s pozdravom rimskih gladiatorjev: "morituri Vos salutant"⁹⁵ ter mu prečital spomenico. Tolmačil je konzul Shvegel,⁹⁶ ki je nastopal prav po ameriških šegah. Z eno nogo je sedel na pred prezidentom stoječo mizo, potegnil iz žepa smotko ter jo našgal. Amerikancem baje to imponira. Pred seboj je imel Wilson reliefno zemljepisno karto Koroške ter nam na njej razkazoval situacijo, kakor jo je bil on proučil. Skušal nam je dokazovati, da zahtevamo povsem nemogočo mejo, ko je vmes gorska veriga Karavank in še široka Drava. Pustil pa se je tudi on nas izčrpno informirati. Shvegel je govoril ž njim prostodušno, zlasti ni zadržaval kritike glede postopanja polkovnika Milesa in njegovega protežiranja Nemcev. Wilson je zastavil neposredno vprašanje, kako mislimo, da bi izpadel plebiscit južno od Drave. Dr. Brejc mu je odgovoril - po mojem vtisu nepremišljeno - da smo si v tem predelu Koroške povsem gotovi zmage. Odhajajoč smo dobili prepričanje, da je vprašanje plebiscita neizpodbitno.

Obiskali smo potem še več drugih vplivnih političnih osebnosti. Škof dr. Jeglič je za našo zadevo zainteresiral višje cerkvene kroge. Naša delegacija me je prosila, da sem stopil do dra. Kramača, predsednika češke delegacije. Obiskal sem ga v njegovih prostorih v hotelu Lutetia. Na mojo prošnjo mi je obljubil, da bo storil kar je mogoče, pripomnil pa je, da imajo tudi oni svoje težave zlasti zastran Sudetskih Nemcev. Razložil sem mu, da je naša stvar nekoliko različna, ko koroški Slovenci mejijo na nas, dočim so Sudetski Nemci daleč od avstrijske meje in od nje odrezani po čisto čeških krajih. V nadaljnjem razgovoru pa mi je nekako očital, da smo Slovenci preveč pretenzivni na jugu, ko zahtevamo za sebe celo Trst. Rekel sem mu, da premalo pozna razmere, če tako trdi. Vse zalednje Tržaške luke je čisto slovensko, Trst sem ni čisto italijansko mesto, saj smo imeli celo svojega drž. poslanca, dra. Rybača, izvoljenega na tržaških tleh; če bi bili Čehi v tako ugodnem položaju, bi se prav gotovo ne odrekli Trstu. Ni pustil veljati mojih argumentov, zato sem mu dejal, da zahtevamo Trst z isto pravico, kakor Čehi Sudetske dežele. Pikirano mi je odgovoril, da jih oni zahtevajo iz naslova historije. Končno se je le potolažil in mi ponovno obljubil, da bo branil našo tezo glede Koroške. Dvomim pa, da je bil kaj storil.

Njegove opazke glede Trsta so mi bile deloma razumljive, saj nam je bilo znano, da so v onem času Čehi ne vem iz kakšnih razlogov imeli posebne simpatije do Italijanov.

Naša deputacija se je vrnila v Ljubljano 8. junija.

Koroško so razdelili v dve zoni A in B; če v coni A izpade plebiscit nam v prid, se izvede plebiscit še v coni B. V Celovcu je zasedala plebiscitna komisija. Čeprav smo imeli v njej toplega zagovornika in junaškega branitelja Joco Jovanovića, poslanika Kr. Srbije v Londonu, nam komisija po svoji večini ni bila naklonjena. De-

⁹⁴ Arc de Triomphe (fr.), Slavolok zmage.

⁹⁵ Morituri vos salutant (lat.), umirajoči vas pozdravljajo. Od: Ave, Imperator, morituri te salutant - Pozdravljen, cesar, pozdravljajo te tisti, ki odhajajo v smrt. S temi besedami so gladiatorji pozdravljali cesarja, ko so odhajali v boj. Citat je vzet iz Svetonija.

⁹⁶ Glej op. 93.

markacijsko črto, preko katere se je morala umakniti naša vojska, so strogo zavarovali proti nam, ne pa proti Nemcem, ki so imeli preko nje svoboden prehod. V zoni A so nam natrpali vse polno ljudi, ki že desetletja niso imeli tudi svojega rednega bivališča, pa so bili tu rojeni ali pa so imeli v njej domovinsko pravico. S strani komisije nismo smeli pričakovati nič dobrega.

Z naše strani se je storilo vse, kar je bilo mogoče, toda ne dovolj smotreno. Denarja je bilo dosti na razpolago, vagoni živil so romali na Koroško. Niso pa bili vseskozi najboljši ljudje, ki so vodili agitacijo. Popivalo se je in veseljačilo, kar ni bilo baš pripravno sredstvo za pridobitev resnih in trezno mislečih ljudi. V tem času sem bil večkrat na Koroškem. Potem ko smo bili zasedli okrajna sodišča s svojimi ljudmi, sem se kot poverjenik za pravosodje podal na inspekcijsko potovanje od sodišča do sodišča. Ob tej priliki sem bil gost generala Krste Smiljanića v njegovem glavnem stanu v Št. Jakobu. Kasneje sem peljal gori pevski zbor Glasbene Maticice, ki me je l. 1918. volila spet za svojega predsednika. Na Otoku ob Vrbskem jezeru smo priredili koncert naše narodne pesmi, ki so se ga udeležili tudi člani plebiscitarne komisije. Bili so navdušeni in polni hvale za naš umetniški nastop. Zbralo se je mnogo naroda, toda manje kakor smo pričakovali. Ko je pevski zbor zapel: "gor čez izaro..." je spolzela marsikaka solza preko lica.

V letu plebiscita (1920) sem poslal svojo rodbino na počitnice ob Vrbsko jezero. Za njo sem prispel tudi jaz. Imel sem mnogo prilike govoriti s preprostimi ljudmi. Iz razgovora nisem dobil najboljšega vtisa. Čeprav so bili zavedni Slovenci, so prevladovali praktični razlogi. "Kaj nam pomaga Koroška, če pa nimamo 'Klagenfurta', kamor prodajamo svoje pridelke in ki nas zalaga z vsem kar potrebujemo" - so dejali. Tako nastrojenje je podpirala nasprotna agitacija še z drugimi argumenti, kakor da v Avstriji ne bo treba več v vojake, **srbska** država pa je militaristična država i. dr. - V tem sem zbolel za paratifusem in sem se moral predčasno vrniti v Ljubljano.

Na dan pred plebiscitom sem se spet peljal na Koroško. Na dan samega plebiscita 10. oktobra 1920. sem se vozil od volišča, do volišča. Naši seveda navdušeni in celo objestni. Nemci mirni, strogo disciplinirani. Na okrašenih vozovih so svoje ljudi - Nemce in vse druge, ki so jih s svojo preiščeno agitacijo znali pridobiti - vozili na volišča. Na me je vsa podoba napravila deprimujoč vtis. Nisem se nadejal nič dobrega. Tega mnenja so bili tudi drugi naši treznejši ljudje, pa so nekateri svetovali, naj bi se volišča s silo razbila in glasovnice uničile. Do tega ni prišlo. Pozno v noč sem se vrnil v Ljubljano. Takoj naslednje jutro sem obiskal predsednika dr. Brejca, da mu poročam o svojih vtisih. Vedel je že, da smo propadli. Bil je ves skrušen. Umevno. Bivši voditelj koroških Slovencev, ki se je bil toliko trudil, toliko žrtvoval, da bi jih ohranil pri življenju, je plakal ob grobu svojih sanj.

Mnogi so dejali, pa bi bili takoj po prevratu zasedli Koroško, tako kakor je bil to tako uspešno storil stotnik, kasnejši general Majster na Štajerskem in noben vrag nas ne bi premaknil z zasedenega ozemlja. To je zelo hipotetično rečeno. Kaj bi ukrenila antanta v tem primeru? Koroška je bila drugačen problem, kakor Štajerska. Na pomisleke dra. Tavčarja, poverjenika za prehrano, češ da bi ne mogel prevzeti jamstva za prehrano tega dela ozemlja, se je reklo, da je v Celovcu in v Beljaku dovolj živil nakopičenih, treba je le naglo delati, pa jim preprečimo odvoz živil. Reklo se je spet, da Nemci sami pričakujejo zasedbo, da so popolnoma resignirani. Temu nasproti: odkod vzeti toliko vojaštva? Vojaštvo je komaj čakalo,

da se po toliko letih vojne vrne na svoje domove. Naš domači polk št. 17, kolikor ga je še bilo, je ob splošnem navdušenju z godbo na čelu prikorakal v Ljubljano. Čez noč so se izgubili na vse vetrove. Celo straže, ki smo jih postavili za straženje važnih objektov, skladišč, železnice i. dr., so na lepem izginile. Kakemu mobilizacijskemu povelju bi se nihče ne pokoraval. Ko so Italijani marširali še proti Vrhniki, jih je moral ustaviti srbski major Švabić s svojim oddelkom vojnih ujetnikov. Seveda je predstavljal del centralne vojske. Žal Slovenci nismo bili tako pripravljeni in tako zavedni kakor Čehi. Predvojna vzgoja širokih plasti našega "dobrega ljudstva" v nacionalnem pogledu ni bila na moralni višini. Vojna sama te vzgoje ni mogla nadoknadi. Seveda po katastrofi je bilo stiskanje pesti in škripanje z zobmi. Demonstranti po ljubljanskih ulicah so bili kar pripravljeni naskočiti Koroško. Potlej je bilo mnogo razglabljanja, kje so bile napake in kdo jih je zakrivil, mnogo ugibanja, kaj vse se je bilo zamudilo. Vzrok, da smo izgubili Koroško, sestavlja več komponent, ki segajo druga v drugo. Glavni vzrok je bil pač ta, da so **vsilili** plebiscit narodu, ki na to ni bil in v onem času tudi ni še mogel biti pripravljen. Bil je smrtni greh, storjen nad slovenskim narodom.

Deželna vlada v Sloveniji je doživljala več kriz s peripetijami, kakor je pač kazal barometer v Beogradu. Bila je samo še eksponent vsakokratnega vladajočega režima. Njena politična veljava kot odločujoč činitelj v Sloveniji je stalno padala, dokler ni padla na ničlo. V Beogradu so se menjavale vlade in ž njimi režimi kakor v kalejdoskopu. "Partija" je bila glavno, celota njena krušna mati.

Na zimo 1919. je koalicijsko vlado Protićevo (radikal) zamenjal kabinet Ljuba Davidovića (demokrat, JDS). Z dr. Žerjavom sva bila mnjenja, da je upoštevati novo politično situacijo ter slediti staremu političnemu običaju, da je tudi "koalicijski" vladi v Ljubljani podati demisijo. Tega mnjenja so bili predsednik dr. Brejc in njegovi tovariši. Na to sva jaz in dr. Žerjav podala demisijo misleč, da s tem izsiliva demisijo cele deželne vlade. Dr. Brejc še ni hotel razumeti, na kar sta bila razrešena on in poverjenik Golia. Dr. Žerjav je bil imenovan za predsednika deželne vlade. Ker moja ostavka ni bila sprejeta, je ostal v vladi poleg mene še prof. Vrstovšek, prosveta. Na mestu Albina Prepeluha pa je bil za poverjenika za socialno skrb imenovan njegov somišljenik Milan Jaklič. Anton Kristan poverjenik za narodno gospodarstvo je izpadel, ker je postal minister za socialno politiko.

Že meseca februarja 1920. je nastal spet nov položaj. Davidović se je umaknil in napravil prostor Protićevi vladi, koaliciji radikalne stranke in SLS. Hrvati so dobili za bana dra. Matka Laginjo, Slovenija za deželnega predsednika spet dra. Brejca. Moja in dr. Žerjavova ostavka je bila seve takoj sprejeta (8. marca 1920.) Za poverjenike so bili imenovani: Josip Fon (sodnik in bivši drž. poslanec), pravosodje, dr. Andrej Gosar, soc. skrb, Jakob Jan, kmetijstvo, dr. Verstovšek, prosveta, prof. Remec, notranje in ing. Dušan Serneck, javna dela.

Meseca maja 1920. smo dobili novo koalicijsko vlado z Milanom Vesničem na čelu. Dr. Kukovec je postal minister za soc. politiko. Po obisku regenta Aleksandra, ki je doživel v Ljubljani nad vse slovesen in svečan sprejem, smo meseca avgusta dobili nekakšno koalicijsko vlado tudi v Ljubljani. Od poverjenikov so izpadli Fon, dr. Gosar in prof. Remec. Dr. Žerjav je bil imenovan poverjenikom za pravosodje, **jaz poverjenikom za socialno skrb**, dočim je poverjeničstvo za notranje zadeve prevzel prof. dr. Leonid Pitamic.

V to dobo sta padla dva važna politična dogodka: Koroški plebiscit in volitve v ustavotvorno skupščino. Volitve v konstituito so bile za SLS neugodne. Uveljavila se je proti-klerikalna večina. Minister dr. Korošec je izvajal konsekvence in demisioniral. Iz dež. vlade v Sloveniji so izstopili vsi SLS pripadajoči poverjeniki, seveda tudi predsednik dr. Brejc. Ostali smo samo še dr. Pitamic, dr. Žerjav in jaz. Vrhu tega je bil dr. Žerjav izvoljen v konstituito. Nekega dne me obišče dr. Žerjav in pravi, da stoji Adolf Ribnikar še zmerom užaljen v kotu, ker se ni bilo upoštevalo njegove kandidature v prvo Narodno vlado, treba je, da "Ribo" nakako potolažimo, da bo konec tega večnega očitanja. Dr. Žerjav mi je predlagal, da bi jaz Ribnikarju prepustil svoje mesto poverjenika za soc. politiko, jaz pa naj bi spet prevzel pravosodje, kjer sem doma. Prav rad sem ustregel tej želji. 11. decembra 1920. je bila sprejeta moja ostavka kot poverjenik za soc. skrb, nakar je bil na to mesto imenovan Ribnikar, jaz pa sem bil **imenovan za poverjenika za pravosodje**.

Vodja - ne predsednik - deželne vlade je bil dr. Pitamic. Vse skupaj je bilo torej samo še torzo nekdanje Narodne odnosno Deželne vlade. Meseca februarja 1921. je bil dr. Pitamic razrešen kot vodja dež. vlade in je bil na njegovo mesto imenovan dr. Vilko Baltič.

Tudi poverjeništvo za pravosodje ni bilo več tisto, kakor je bilo spočetka. Bilo je samo še eksekutivni organ ministrstva za pravosodje. Upravna zveza med sodiščem in ministrom samo še urad. L. 1920. je bila ustanovljena tretja instanca s Stolom sedmorice odd B v Zagrebu. Dotlej smo izhajali z višjim deželnim sodiščem, ki nam je nadomeščalo tretjo instanco, in sicer prav dobro. Ni bilo pritožb, da pogrešajo še kako vrhovno sodišče. Toda ministrstvo je odločilo, da brez kasacijskega sodišča ne bomo. Nameravalo se je celo ustvariti eno kasacijsko sodišče za celo državo s sedežem v Zagrebu, kot koncesijo Hrvatom. Do tega ni nikoli prišlo. Za enkrat so našli izhod, da se obstoječemu Stolu sedmorice v Zagrebu pritaknili oddelek B za Slovenijo in Dalmacijo. Šlo je za vprašanja, kdo bo prvi predsednik temu oddelku. Jaz sem kandidiral dra. Janka Babnika, svojega prvega pomočnika v poverjeništvu, Dalmatinci pa dra. Meixnerja. Minister Kosta Timotijević, s katerim sva se v Beogradu pogajala ves dan, bi mi rad ustregel. Toda dr. Meixner je sedel v ministrstvu, pa mu je bil bliže. Zmagali so Dalmatinci. Dr. Babnik je bil na moj predlog odlikovan z visokim redom.

Nameraval sem bil dru. Babniku zagotoviti primerno mesto, ker je bilo gotovo, da bo poverjeništvo kot nepotrebno prej ali slej ukinjeno. Z dopisom od 2. avgusta 1921. mi poroča dr. Žerjav, da bo v najkrajšem času predloženo min. svetu rešenje, po katerem bo poverjeništvo ukinjeno in bo na ta samo likvidiralo vse posle kot nekaka ekspoziura ministrstva pravde. Šef tej ekspoziuri bi bil dr. Babnik.

Pokrajinski namestnik Ivan Hribar, ki se je med tem iz Prage preselil v Ljubljano, me je službeno obvestil, da me je ministrski svet z ukazom z dne **5. oktobra 1921.** na predlog **ministrstva pravde razrešil dolžnosti poverjenika za pravosodje v Ljubljani**, pri čemer se mi izreka zadovoljstvo in zahvala za moje uspešno delovanje. Ob tej priložnosti sem bil odlikovan z redom Sv. Save II. stopnje. S tem je prejenjala moja kariera kot član Narodne odnosno Deželne vlade za Slovenijo. Z malim presledkom sem bil na tem svojem mestu skoro polna tri leta.

V teh letih po prevratu me je tudi že zajelo društveno življenje. Kakor že povedano me je **Glasb. Matica** na svojem občnem zboru l. 1918. spet izvolila svojim predsednikom, kar sem ostal vse do današnjega dne. Na skupščini **Jugoslo-**

vanskega Sokolskega Saveza dne 30. avgusta 1920 v Mariboru sem bil izvoljen za prvega podstarosto. Naj takoj tu z ozirom na kasnejše dogodke pribijem, da sem se v tem času še zelo aktivno udeleževal političnega življenja, saj sem bil kot poverjenik za pravosodje član deželne vlade in sem bil član v izvršilnem odboru JDS. Sokolstvo mi je dalo sijajno zadoščenje za dogodke v l. 1908.

Istega leta 1920. so bila potrjena pravila **“Jugoslovanske Matice”**. Delokrog društva je v pravilih označen takole: “V delokrog društva spada naloga, da na primeren način vzbudi zanimanje javnosti v domovini za naš narod v tujini, da javnost seznanja s potrebami in položajem Jugoslovanov v tujini in da zbira sredstva za njihovo kulturno in gospodarsko povzdigo”. S tem je povedano vse. Sedež je imelo društvo v Beogradu, podružnice pa po celi državi; vse podružnice istega upravnega državnega področja so tvorile skupno pokrajinsko društveno enoto. Ljubljanska podružnica me je volila svojim predsednikom. Že 29. maja 1921. smo na skupščini v Ljubljani ustanovili Pokrajinski odbor, ki me je izvolil za predsednika. Poročilo o tem občnem zboru je v Slov. Narodu z dne 31. V. 1921, ki ga kot ilustracijo prilagam pod 15./.. Potlej smo imeli skupščine izmenoma v Celju in v Mariboru. Društvo je intenzivno in plodonosno delovalo v pravcu, začrtanem v pravilih, pa tudi mimo njih. V l. 1926. sem se zahvalil na zopetni izvolitvi iz razlogov, ki jih še omenim.

Podružnica v Ljubljani je bila l. 1930. za vlado generala Petra Živkovića oblastveno razpuščena, češ da je bila prekoračila društveni delokrog. Koncesija Italiji!

Od Jugosl. Sokolskega Saveza nisem pričakoval, da bo zahtevalo od mene posebnega udejstvovanja, saj mu je bil na čelu br. dr. Ivan Oražen, ki poleg sebe ni potreboval pomočnika. Le tuintam me je doletela kaka reprezentančna dolžnost. Tako sem 8. marca 1921. peljal ljubljanske Sokole v Logatec. Ponesli smo tja, potem ko so bili Italijani izpraznili Logatec, prapor logaškega Sokola, ki ga je bil ob času okupacije sprejel v varstvo Ljubljanski Sokol. Tri dni kasneje 11. marca nas je prevzela pretresljiva vest, da je nepričakovano umrl starosta br. dr. Oražen. Nenadoma sem bil poklican, da prevzamem vodstvo saveza in s tem polno odgovornost za izpolnjevanje nove dolžnosti. Že na skupščini Saveza dne 29. junija 1921. v Osijeku - na dan ko je bila sprejeta Vidovdanska ustava - sem bil izvoljen za starosto Saveza.

Bil sem torej na vodilnem in odličnem mestu treh važnih nacionalnih ustanov “Glasbene Matice”, “Jugoslovanke Matice” in “Jugoslovanskega Sokolskega Saveza”. Bog ve, da se nisem rinil na ta mesta. Po utrudljivem političnem delu do konca vojne sem bil željan počitka. Toda tok časa me je gnal dalje. In kakor pred vojno, tako je tudi in še v večji meri po vojni ostala resnica, da ni bilo na pretek delavcev, ki bi se hoteli oprijeti resnega podrobnega dela. Zato pa je bilo več kričočev in skledoliznikov pri mizi “visoke” politike. Vse se je drenjalo v tej mizi. Vsak se je imel za poklicanega in za izvoljenega. Prišli so na površje “politiki”, ki bi v normalnih časih nikdar ne mogli sestati za ono mizo. Če se danes oziram nazaj, koliko je bilo tu diletantizma, koliko šušmarjev in avanturistov. Kaj čuda, če so v Beogradu, kjer smo do tistihmal uživali dokaj ugleda, jeli izgubljati respekt pred nami. In premeteni Beograd je kmalu izprevidel, kako se da najlaže vladati Slovincem. Po starem avstrijskem receptu: divide et impera.⁹⁷ V izigravanju ene stranke proti

⁹⁷ Divide et impera! (lat.), deli in vladaj!

drugi so Srbi mojsti. "Klerikalec" ali "naprednjak" - to jim je postranska stvar, samo da je brezpogojno predan vsakokratni režimski "partiji".

Se danes mi je žal, da sem se tudi jaz pustil potegniti v to politiko in da nisem raje ostal pri svojem podrobnem društvenem in kulturnem delu. Za me, politika starejše šole ta nova politika ni bila. Politika komolcev, brezobzirnosti, častihlepnosti, vladnih jasli, korupcije in metod, ki niso izbirale sredstev za dosego ciljev! Daleč od vsake etike. Taka politika, ki pogaša resnega proučavanja aktualnih problemov in zanikuje moč prepričevalnih argumentov, politika, ki se za dosego neposrednega namena, to je dokopati se do oblasti ter se obdržati na njej, ne straši tudi brutalne sile, taka politika mi je bila odvrtna. Zato nisem kazal nobene ambicije, da bi se je udeleževal aktivno. Daleč mi je bilo do tega, da bi se pustil volit v narodno skupščino in da bi tem potom iskal svojo politično kariero - saj so bili ministrski portfelji tuintam prav poceni - neglede na to, da sem moral pričeti resno misliti na izvrševanje svojega življenjskega poklica, odvetništva. Kak ministrski portfelj mi ni mogel odtehtati škode, ki bi mi nastala, če bi moral prekiniti izvrševanje advokature, tem manje, ko so bile funkcijske dobe naših ministrov - razen nekaterih - tako zelo kratkotrajne.

Toda okolnosti so bile močnejše od moje volje. Že članstvo Narodne odnosno Deželne vlade kot politično mesto prvega reda me je vezalo na stranko in na ozko sodelovanje v njej. Bil sem član izvršilnega odbora. Kontinuitete, tudi če bi hotel, nisem mogel pretrgati. K temu so me silile tudi posebne razmere, nastale v stranki.

Med vojno - l. 1917. - smo - kakor že povedano - v izvršilni odbor NNS in sicer na moj predlog kooptirali nekaj članov bivše narodno-radikalne struje: dra. Kramerja, Ribnikarja in prof. Breznika. Zgodilo se je to povsem lojalno in v zupanju do njih. Imeli smo jih za agilne delavce, kakršnih je potrebovala stranka zlasti v novi dobi. Kasneje so prišli še nekateri drugi, po prevratu sem dr. Žerjav, ki je prevzel vodstvo te struje. Če pravim struje, tedaj je vzeti to dobessedno, ker so gospodje hoteli vzdrževati v stranki posebno strujo z neprikritim namenom, da postane odločilna in odločujoča v stranki. Bajka o ježu in lisici! Mladini proti starinom. Zlasti jim je bil na poti dr. Tavčar, ki pa je imel v rokah mogočno orožje - Narodno tiskarno in "Slovenski Narod". Zato so tudi oni spet pričeli izdajati "Jutro". S čigavo pomočjo? Res, "Slovenski Narod" ni bil strankino glasilo. Dr. Tavčar je tuintam prav občutno švrknil po razmerah v stranki, če niso bile v skladu z njegovimi nazori. Ni bilo zdravo, da stranka ni imela glasila. Seveda pa potem tudi "Jutro" ni bilo strankino glasilo, marveč pač organ mladinske struje. Mene je ta več ali manj prikrita borba zlasti zavoljo metod, ki so se jih posluževali mladini, približala dru. Tavčarju, čeprav sem še vedno stal med obema strujama ter bil posredovalec. Nastale so hude krize, ki pa jih je dr. Tavčar, dokler je bil še zdrav in pri moči, znal likvidirati.

Za 10. april 1921. je bil napovedan shod zaupnikov JDS. Na seji izvršilnega odbora pred shodom, ki naj bi volil novo načelstvo, so "mladini" izkomplimentirali dra. Tavčarja raz mesto strankinega načelnika. Na moje vabilo, naj se udeleži shoda, mi je dr. Tavčar brzojavil iz Poljan, da sicer pride, da pa ne kandidira več za načelnika. Bil je že težko bolan. Sarkom mu je razjedal njegovo sicer krepko naravo. "Mladini" so njegovo odpoved takoj zgrabili z vsemi štirimi, tako da je bilo več ko očitvidno, da so jedva čakali nanjo. Moj posredovalni predlog je bil, naj bi se dra. Tavčarja pustilo vsaj nominelno na njegovem mestu. Oni pa so predlagali

za strankinega predsednika dra. Vekoslava Kukovca. Še-le kasneje, ko so občutili reakcijo v stranki - in dr. Tavčar je bil še vedno šefredakter "Slov. Naroda" - so mu kot ljubljanskemu županu naklonili virilni glas v izvršilnem odboru brez pravice glasovanja. Dr. Tavčar se niti enkrat ni poslužil svoje pravice in ni prišel na nobeno sejo izvršilnega odbora več. Že 27. maja 1921. mi je sporočil pismeno, da se bo odpovedal tudi županski časti. Na že navedeni seji izvršilnega odbora so mene predlagali za prvega podpredsednika, to se pravi, ker predsednik ni domiciral v Ljubljani, za poslevodečega podpredsednika z motivacijo, da se obdrži kontinuiteta, to je, da bodi zastopana tudi starejša struja. Vpričo vsega odbora sem takoj vprašal, kam me pravzaprav prištevajo. Nastala je veselost in grof. Breznik je zaklical: "samoodločba". In res, od tega trenutka dalje, ko sem videl tendenco "mladinov" in malo častno postopanje z dr. Tavčarjem, sem se postavil na njegovo stran.

V tem letu - 1921. - sem imel mnogo posla v Sokolskem Savezu. V Ljubljani smo se pripravljali na I. jugoslovanski sokolski zlet. Smela je bila odločitev zanj. Od konca svetovne voje ni minilo niti tri leta. Še ni bilo vse v redu, še je bilo mnogo pomanjkanja, telovadnice so bile jedva pričele s svojim delom. Vzklic temu smo tvegali, da tako posnemamo Čehe, ki so bili svoj VII. zlet priredili že l. 1920.

Sredi meseca maja je pohitela deputacija 14 Sokolov - Slovencev, Srbov in Hrvatov - v znano belgijsko mesto Lille, kjer je belgijska telovadna zveza priredila svoj "Fête fédérale de gymnastique".⁹⁸

Potovali smo preko Monakovega,⁹⁹ Strassburga in Pariza. Zlet je uspel jako lepo. Poleg lepega števila francoskih gimnastov je prispelo tudi močno odposlanstvo Češke obce sokolske pod vodstvom staroste dra. Scheiner-a in načelnika dr. Vanička. Tam smo se seznanili tudi s člani odbora mednarodne telovadne zveze - Fédération internationale de gymnastique - in nje predsednikom g. Cuperus-em. Zlet sta počastila s svojo navzočnostjo belgijski kraj Albert in predsednik francoske republike Aleksander Millerand. Potovanje v Lille in potek zleta sem popisal v zaporednih podlistih v Slovenskem Narodu.

Sredi decembra 1921. se je podalo odposlanstvo Saveza v Prago, da ponese vabilo Češki obci sokolski na naš zlet. Poleg mene so bili dr. Viktor Murnik, dr. Riko Fux, dr. Lazar Car in dr. Laza Popović. Doživeli smo lep in prisrčen sprejem. Udeležili smo se odborove seje Č. O. S. Na seji sem izrekel oficijelno vabilo na zlet. Obljubili so brez oklevanja, da pohitijo v Ljubljano v čim močnejšem številu. Ogledali smo si Tyršev dom, prisostovali članski telovadbi, zvečer pa so nam priredili svečan komers na Žofinu.

V novoletni številki Slov. Naroda sem kot uvod našim slavnostim priobčil članek "Poslanstvo Sokolstva".

L. 1922. je bilo v vsakem pogledu, zlasti kar se moje osebe tiče, zelo razgibano leto.

Meseca maja sem popeljal pevski zbor Glasbene Matice na njegovo turnejo po Jugoslaviji: Beograd, Zemun, Novi Sad, Subotica, Sarajevo. V Beogradu smo priredili v "maneži", kjer je kasneje zborovala Narodna skupščina, koncert, ki se ga je udeležil Kralj Aleksander. Ob tej priliki me je Kralj odlikoval z redom Belega

⁹⁸ Fête fédérale de gymnastique (fr.), Zvezno gimnastično slavje.

⁹⁹ Monakovo=München.

Orla. Zbora nisem mogel spremljati na vsej njegovi poti, ker so me dolžnosti zlasti priprave za sokolski zlet klicale domov.

V tem je kriza v stranki prekipela do vrhunca. Še spomladi (aprila) je prišel v Ljubljano predsednik stranje JDS Ljuba Davidovič. Takrat je bilo še vse mirno in na obzorju še ni bilo znakov viharja. Dr. Tavčar, čeprav se je bil zaradi bolezni umaknil, ni mogel pozabiti afronta mladinov, kar je tuintam dokumentirala kaka notica v Slov. Narodu. Da utrdi svoje stališče glede Slov. Naroda je imenoval za svojega namestnika dra. K. Trillerja, dra. Konrada Voduška in mene, "da me kot predsednika redakcije 'Slovenskega Naroda' danes pričeni skupno zastopajo ter v skupnem sporazumu in dogovoru opravljajo vse redakcionalne posle in sploh vse za redakcijo 'Slovenskega Naroda' potrebno vodstvo in poslovanje. To pismo naj služi za Vaše poverilno pooblastilo".

Tu pa je kakor bomba iz nevidnega letala treščila razpočila takoimenovana Kamenarovičeva afera.

Dne 27. maja 1922. je bil občni zbor Jadranske banke a. d. v Beogradu v prostorih njene podružnice v Ljubljani. Delegirani član upravnega odbora Čiro Kamenarović, glavni ravnatelj Jadranske banke je na zboru podal poslovno poročilo, v katerem je med drugim rečeno:

"Naš zavod se je za časa vojne kakor tudi za časa premirja nahajal v jako težkem položaju. Upravni odbor, okrnjen vsled političnih preganjanj bivših avstrijskih oblasti, ni mogel redno funkcionirati, kasneje pa so krajine, kjer poslujejo naše podružnice, pripadle pod upravo raznih vojnih in političnih oblasti, tako da je bila onemogočena vsaka stvarna kontrola".

"Popuščanje v disciplini in krnjenje načela zdravega poslovanje - to zlo, ki se skriva pod nedolžnim izrazom 'vojna psihoza' - se je bilo vgnjezdilo tudi pri nas, toda potrebno je bilo, da se je odstrani za vsako ceno, kar bi moglo sicer imeti za zavod najhujše posledice".

"Radi tega smo se morali odreči gotovim našim sodelavcem iz prejšnje dobe, primorani pa smo bili tudi, da nekatere ostanimo. Med poslednjimi sta bila gg. A. Praprotnik in dr. J. Kavčnik, ki sta nam na našo zahtevo dala obvezno pismeno izjavo, da se brez našega predhodnega dovoljenja ne bodeta bavila z bančnimi posli. Edina svrha tej naši zahtevi je bila, da preprečimo, da se z javnim kreditom in javnimi prihranki bavijo osebe, ki jih v to ne moremo smatrati kot poklicane. V zemlji, siromašni na kapitalu, kakor je naša, tvorijo kredit in štedenje temeljni kamen narodnega blagostanja, vsled česar ni vseeno, kdo upravlja to javno premoženje i na kakšen način, izkoriščajoč pri tem okolnost, da je bil upravitelj zavoda, ki ceni svoj dober glas in svoje pošteno ime".

"In vse bi ostalo pri tem, ako bi gotovi napozvani elementi ne bili intervenirali v nameri, da se na vsak način obdrži odstranjeno osebje in obnovi stara praksa izrabljanja zavoda v strankarske in osebne - mnogokrat umazane - svrhe. Ker je uprava zavoda enostavno odbila vsako neumestno intervencijo, so nam omenjeni elementi, da rabimo njihov lastni izraz, napovedali 'boj', indentificirali sebe z neko politično stranko in predstavili neinformiranemu občinstvu naše pravično postopanje kot sovražen nastop zavoda napram omenjeni politični stranki".

"Tudi preko tega bi bili enostavno prešli, ako bi dotični elementi, ki zavzemajo in ki so zavzemali v javnem življenju vplivne položaje, na zlorabljali svojega položaja in svojih zvez, da s tem delajo zavodu nepravilike in ogavnosti".

“Med omenjene elemente uvrščujemo v prvi vrsti gg. dra. Žerjava in A. Kristana, bivšega ministra, ter njihove korifeje. Pripominjamo, da se naša kritika nanaša na delovanje g. dra. Žerjava kot politika in narodnega poslanca...”

“Kakor smo že omenili, smo odpustili gg. A. Praprotnika in dr. Kavčnika, današnjega generalnega ravnatelja oz. ravnatelja Slavenske banke v Zagrebu. Med drugim je g. A. Praprotnik zlorabil svoj položaj v zavodu s tem, da je z manipulacijo pri svincu, sekvestriranem od države, oškodoval za nekoliko milijonov Propagandni fond za Koroško sebi in svojim drugom v korist. To baš v težkih časih pred plebiscitom, ko se je zahteval prispevek za čast slovenske zemlje tudi od najbednejšega siromaka”.

“S svojimi nadaljnimi manipulacijami s svincem je g. A. Praprotnik prevaril tudi UPRAVNO KOMISIJO TEHNIŠKO-VISOKOŠOLSKEGA FONDA v Ljubljani za milijonske iznose”.

“Na posebno drzek način sta se pa gg. A. Praprotnik in dr. Kavčnik okoristila z manipulacijami pri svincu s tem, da sta fingirala kupčijo z imaginarno tvrdko, v to svrhu fingirala korespondenco z isto in s krivimi podpisi prevarila lasten zavod za več milijonov”.

“V korist obeh je interveniral g. dr. Žerjav, intimni prijatelj g. A. Praprotnika, kakor ga karakterizira sam inšpektor Druškovič. Ker pa se na intervencijo dr. Žerjava nismo ozirali, je on tudi označil kot sovražno postopanje Jadranske banke proti demokratični strani in Slovencem”.

“Upravi našega zavoda je bilo priobčeno, da je bil del dobička iz kupčije s svincem namenjen **demokratični stranki**. Iz knjig zavoda je razvidno, da bi se bila demokratična stranka kot taka okoristila s tem denarjem, kar v ostalem potrjuje tudi izrečena izjava blagajnika pokrajinske organizacije dem. stranke. Dognano pa je, da so ta denar dvignili ožji pristaši politike dr. Žerjava, k čemur sta jim pripomogla gg. A. Praprotnik in dr. J. Kavčnik”.

Opoldne sem šel iz pisarne domov. Z okna Narodne tiskarne me pokliče dr. Vodušek ter mi na kratko razodene, da je bil danes občni zbor Jadranske banke in kaj je na njem govoril Kamenarovič. Nadalje mi pove, da izide poročilo v “Slov. Narodu”, čemur da je izrecno potrdil dr. Tavčar. Bil sem zaprepaščen. Da se vrši kak občni zbor Jadranske banke, niti vedel nisem, še manje, kaj se pripravlja. Moj brat Roman je bil tedaj v službi Jadranske banke, pa tudi on mi ni črnil niti besedice o tem, dasi je po mojem mnenju moral vedeti o stvari. Še bolj me je iznenadila vsebina očitanja, da si je dr. Žerjav, član izvršilnega odbora JDS, iz sredstev Jadranske banke znal pridobiti toliko denarja, milijone, **za demokratično stranko**, o čemer pa ni vedel ničesar ne strankin blagajnik dr. Bole, ravnatelj banke Slavije, ne strankin načelnik dr. Tavčar, da je torej po volji Jadranske banke **demokratični stranki namenjeni** denar in to visoko nad dovoljenim zneskom porabil v druge namene.

Dne 1. junija vršivša se seja izvršilnega odbora je potekla prav dramatično. Bila je polnoštevilno obiskana. Predsedoval je dr. Kukovec. Afera je prišla na razgovor. Pristaši dra. Žerjava so navalili na mene. Tudi potem, ko sem jim bil pojasnil, da nisem v nobeni zvezi z objavo poročila na občnem zboru Jadranske banke, niso odnehali. Zlasti se je žaljivo obnašal predsednik dr. Kukovec. Tajili niso, pa tudi izrecno niso priznali očitane dejanja.

Ing. Fran Tavčar in Rasto Pustoslemšek, glavni urednik "Slov. Naroda", sta slovesno potrdila resničnost moje izjave. Ing. Tavčar je navajal tudi razloge, ki so vodili njegovega očeta, da je bil pristal na objavo poročila o občnem zboru banke. Njegova, dra. Tavčarja argumentacija je bila na kratko ta-le. Javno so se iznesli hudi očitki proti odličnim članom JDS: dru. Žerjavu, Avgustu Praprotniku, dru. Kavčniku in drugim. JDS k temu ne more in ne sme molčati, ker bi se sicer imelo, da krije očitana dejanja in se ž njimi istoveti. Naj se poročilo priobči brez vsakega komentarja in potem naj se stvar rasčisti.

Na to sem še enkrat ponovil, da niti z vsebino poročila, niti z njegovim objavljanjem nimam nobene zveze; da pa z ozirom na pojasnilo ing. Tavčarja krijem dra. Tavčarja kot predsednika Nar. tiskarne in kot bivšega predsednika stranke, ko je bilo še za časa njegovega načelnštva zagrešeno očitano dejanje, ter da se pridružujem njegovi argumentaciji. Seja se je zaključila v velikem razburjenju.

Takoj naslednjega dne 2. junija sem pisal dru. Kukovcu, da z ozirom na dogodke na včerajšnji seji in z ozirom na njegov izpad proti moji osebi ter sploh spričo nezdravim razmeram v načelstvu, ki sem jih bil imel priliko grajati tekom razprave, odlagam mesto v načelstvu in mesto prvega podpredsednika.

Prejel sem njegov dopis z dne 3. junija, v katerem pravi, naj mu izvolim, če mi je mogoče, oprostiti v velikem afektu dogodivše se napade.

Izraža mnenje, da naj bi se sklical zbor zaupnikov ljubljanske oblasti, a sedanje načelstvo naj trenutno ne skuša urejevati stvari, ki se trenutno težko rešijo (sic!).

Svojo demisijo sem s podrobnim obrazloženjem sporočil tudi strankinemu načelniku Ljubi Davidoviću, ki mi pa na moje pismo, enostranski informiran, kakor mi je kasneje priznal, z nasprotne strani, ni dal odgovora.

3. junija je sledil nov napad Kamenarovića. V vseh časopisih je objavil "Poziv", v katerem poziva svoje nasprotnike, da mu javno in datajilirano izkažejo uporabo pri Jadranski banki za demokratsko stranko dvignjenih zneskov. V "pozivu" navaja, da je ugotovil pri banki dva računa pod fiktivnimi imeni "Ivan Markovič" in "J. Lavrič" in da je bilo iz teh računov dvignjenih Kron 3,127.515, in sicer iz konta Markovič v času od 4. I. 1920 do 26. 1. 1921 K 2,174.911, iz konta Lavrič pa v času od 29. IX. 1920 do 11. VI. 1921 K 962.604. Vse to brez odobritve zavodove uprave, ker se je bilo svoj čas votiralo samo 1 milijon Kron za JDS. Disponiral je z zneski in podpisoval čeke prof. Jos. Breznik po nalogu dra. Žerjava.

"Mladini" so dobili hud udarec. Napravili smo taktično napako, da tega nismo izkoristili in izvoljevali boja do kraja v stranki sami, da bi tako vrnili stranki moralno zdravje. Brez dvoma je bila takrat večina ne samo v stranki, ampak tudi večina javnega mnenja na naši strani. Toda dr. Tavčar zaradi bolezni ni mogel posegati v boj, jaz sem bil prav takrat preobremenjen z drugimi posli, dr. Triller se je popolnoma posvetil Ljubljanski Kreditni banki, druge avtoritativne osebnosti pa ni bilo. Omejili smo se na to, da smo s somišljenki izstopili iz stranke. Imenovali smo se: **skupina okoli Slov. Naroda**.

S tem smo nasprotnikom pustili, da so prišli spet do sape. Imeli so v rokah izdatno orožje "Jutro". "Kaj bi bilo, če bi ne bilo danes Jutra" - je vzkliknil dr. Žerjav. Mislim, da se ne motim, če rečem, da je šel ves oni denar iz Jadranske banke za vzdrževanje njihovega organa. To so bile tiste "politične, kulturne in humanitarne svrhe", kakor so se branili v Jutru, ki jih je alimentirala banka. S tem pa še davno niso opravičili pretveze, da je denar namenjen **Jugoslovanski demo-**

kratski stranki, ki pa o tem ničesar vedela ni in seve tudi ni imela nobenega haska od tega. Namenjen je bil samo neki kliki v stranki. Ta klika se je z njegovo pomočjo povzpela na površje in se na njem vzdrževala. In tu je punctum saliens¹⁰⁰ vse te nečedne afere!

Razkol je bil popoln. "Slov. Narod" in "Jutro" sta postali bojni glasili dveh nasprotujočih si naprednih skupin. V neki notici je "Jutro" spet trdilo, da sem sodeloval pri Kamenarovičevi aferi. Sedaj mi je bilo dosti. Vložil sem tožbo proti odgovornemu uredniku "Jutra" pod opr. št. Pr VII 110/22 deželnega sodišča v Ljubljani. Odgovorni urednik je poskusil z dokazom resnice. Pogorel je ž njim na celi črti. Bil je obsojen radi klevete.

Naj omenjam, da je bil poslednji nastop enotne stranke pri občinskih volitvah meseca julija 1921. Bil sem nosilec liste JDS. Naša stranka je dobila s svojimi 18 mandati relativno večino. Mandati komunistični stranki pripadajočih obč. Svetnikov so bili razveljavljeni. V obč. svetu pa so se zvezali v večino SLS, socialisti in Narodni socialisti. Izvoljen je bil za župana Anton Pesek (NSS), za podžupana dr. Ljudevit Perič (socialist). Naš županski kandidat je bil, čeprav sem bil nosilec liste, dr. Triller. Meni takrat nikakor ni bilo do županskega mesta. Še pred volitvami sem obiskal dra. Trillerja ter mu odkrito povedal, da vzlic temu, da sem bil sprejel nosilstvo liste, nisem kandidat za župana, on je starejši in kot bsvšemu podžupanu mu gre prednost, on je moj kandidat. Prijatelj dr. Triller je to mojo izjavo lojalno vzel na znanje.

Minister za notranje zadeve izvolitve Antona Peska ni predložil v potrditev na najvišje mesto. Anton Pesek jo je bil zavozil pri svojem denarnem zavodu "Jugoslovanski Kreditni zavod", ki je potlej padel pod stečaj. 28. septembra je bilo treba na novo voliti župana. Kandidat večine (SLS, NSS IN JSDS) je bil zdravnik dr. Jamar Anton, naš kandidat dr. Triller. Razmerje glasov je bilo 22 proti 18. Dr. Jamar je izjavil, da volitve ne sprejme. Na to je bila nova volitev. Pri prvem skrutiniju je dobil dr. Triller 18 glasov, dr. Perič 21 glasov, Jeglič 1 glas, 2 glasovnici sta bili prazni. Ker ni bilo absolutne večine, je bil odrejen drugi skrutinij, pri katerem je bil izvoljen za župana dr. Perič z 23 glasovi proti 19 oddanim dru. Trillerju. Za podžupana je bil izvoljen učitelj Josip Ambrožič. Spričo takega razmerja glasov je bilo jasno, da je občinski svet ni delazmožen. Dr. Perič je bil sicer vsega spoštovanja vreden mož, poštenjak, daleč od vsakega eskrema in se je resno trudil, da bi se uveljavil na svojem mestu. Njegove pozicije so mu kvarili njegovi sodelavci, zlasti iz vrst SLS. Prišlo je do razpusta obč. sveta in do komisariata na magistratu.

Med tem je bil veličastni **Prvi jugoslovanski sokolski zlet v Ljubljani v dneh od 12. do 5. avgusta 1922. v Ljubljani**. S pripravami sem imel polne roke dela. Zlet je bil v vsakem pogledu tako organizatorično kakor tehnično izgledno pripravljen. Prvi pričetek je bil 24. marca s sokolsko **Akademijo** v Narodnem gledališču. Sledil ji je **Naraščajski dan** 23. julija s številno udeležbo češko-slovaškega sokolskega naraščaja. Dne 3. avgusta je bil dan **Dijaštva**, ki se ga je udeležil tudi Kralj Aleksander s svojo mlado soprogo.

Mimogrede naj omenim, da sem se na vabilo udeležil župnega zleta Č. O. S. v

¹⁰⁰ Punctum saliens (lat.), dobesedno pomeni skakajoča točka, v prenesenem pomenu pa bistvo, bistvena točka.

Moravski Ostravi dne 3. julija 1922. Tudi tja sem ponesel vabilo na zlet. Pristrčno so me sprejeli. Videl sem lep kos nove slovenske zemlje.

Blížali so se glavni zletni dnevi. Zletni prostor je bil na ljubljanskem polju med Linhartovo in Vilharjevo cesto. Bila je še zimska puščava, ko sem bil izbiral prostor. V nekaj mesecih pa je na tej puščavi vzrasel krasen stadion s tribinami, gardero-bami in drugimi potrebnimi poslopji. Vse v slogu starih srbskih monastirjev. Lep je bil pogled na ta prostrani prostor, lep razgled s tega prostora na ljubljansko polje tja do mogočnih Karavank in Julijskih Alp. Naši gostje Čehi, Francozi, Belgijci, Luksemburžani in drugi niso mogli dovolj prehvaliti srečno zamisel našega zletišča in njega vzorne prireditve.

Imenitno so se odrezali gostje iz Češko-slovaške republike. Č. O. S. je pripeljala svoje članstvo v štirih posebnih vlakih s 3642 udeleženci pod vodstvom staroste dra. Jos. Scheiner-a in načelnika dra. Jind. Vanučka. Temu primeren je bil tudi njen telovadni nastop.

Poseben sijaj vsej prireditvi je dal nastop naše narodne vojske, ki je s svojimi stumno izvršenimi vajami izzvala velikansko navdušenje.

Prav nič pa niso zaostali naši jugoslovanski sokolski telovadci pod vodstvom br. dra. Murnika. Z razmeroma kratko dobo po svetovni vojni smo nastopili naravnost impozantno. Celó to smo tvegali, da smo bili povabili **mednarodno telovadno zvezo - Fédération internationale de gymnastique** - da priredi v teh dneh mednarodno telovadno tekmo. Poleg Čehov in Jugoslovanov so se tekme udeležili Francozi, Belgijci in Luksemburžani. Prvo mesti so zasedli Čehi, drugo z majhno razliko devet točk Jugoslovani.

S svojo navzočnostjo sta počastila prireditve Kralj Aleksander in Kraljica Marija. Bili so tu skoro vsi ministri v Ljubljani ter je bila tu celo seja ministrskega sveta. Mogočen vtis je napravila slavnostna povorka po glavnih mestnih ulicah s stikom na Kongresnem trgu. Jugoslovanskega sokolstva je bilo v povorki do 10.000 članov in članic. Omembe je vredno, da so se povorke v okrašenih vozovih udeležili štirje člani, ki so bili še člani Južnega Sokola iz l. 1862. Bili so to Fran Drenik, Peter Grasselli (bivši župan), Filip Supančič in Rajmund Ravnihar, moj stric. Ko se je na balkonu deželnega dvorca, sedaj Univerza Kralja Aleksandra, pojavil Kralj Aleksander, so s tribune sledili pozdravi. Pozdravil je goste v imenu mesta Ljubljane tedanji komisar ljubljanskega mesta dr. Bogumil Senekovič, jaz sem govoril v imenu Saveza, dr. Scheiner za Č. O. S. in končno dr. Ribar kot predsednik Narodne skupščine.

Opoldne sem bil pozvan h Kralju, ki da mi hoče izročiti posebno poslanico Sokolstvu. Sprejel me je minister Ljuba Jovanović, sam Sokol, ter mi prečital poslanico, ki je je on sestavil. Na to sva se podala v sprejemno dvorano vladne palače. Takoj na to vstopi Kralj. Podavši mi roko mi izreče iskrene čestitke ter svoje zadovoljstvo za tako uspelo prireditvev. Minister Jovanović mu izroči koncept spomenice. Pazno jo prečita Kralj in jo na to podpiše s krepko roko. Po kratkem razgovoru sem se poslovil. Popoldne sem na zletišču pri zaključni javni telovadbi ob nepopisnem navdušenju prečital kraljevo spomenico.

Minili so slavnostni dnevi, ki smo nanje po pravici gledali s ponosom in zanosom. Dali smo iz sebe vse, kar smo mogli. Meni naložene reprezentančne dolžnosti, ki niso bile majhne, so me fizično izčrpale. Velik uspeh mi je bil v priznanje in zahvalo.

Pri vsej stvari je bilo tudi nekaj političnih pikantnosti. Zleta so se udeležili - kakor povedano - tudi ministri. Med njimi Ivan Pucelj, dr. Žerjav, Svetozar Pribičević, ta dva celo v sokolskem kroju. Nismo se prav prijazno gledali. Vendar me je dr. Žerjav blagovolil povabiti na razgovor. Skušal me je pridobiti, mi laskal radi sokolskega zleta, mi po svoje osvetlil Kamenarovićevo afero ter mi obljubljal zadoščenje. Značilne zanj so bile njegove besede: "ravno smo mislili na Vas, da bi Vam poverili pravno zastopstvo Slovenske banke, pa je prišla ta nesrečna afera vmes, sedaj je dobil zastopstvo dr. Novak, ki pri tem ne bo slabo vozil". Ta migljaj sem prav dobro razumel. Izmaknil sem se neposrednemu odgovoru s tem, da sem dejal, da sem ne morem več odločevati, ker me veže strankina disciplina, povedal pa sem mu tudi svoje glede njegovega neodkritosrčnega postopanja v stranki. (V Slavenski banki sta bila našla svoje zatočišče pri Jadranski banki odslovljena Avgust Praprotnik in dr. Kavčnik. Prišla je kasneje v konkurs.)

Minister Ljuba Jovanović in njegovi somišljeniki so porabili svojo navzočnost tudi v to, da bi nas pridobili za Narodno radikalno stranko, ki je bila jela že tipati po slovenskih tleh. Zlasti se je trudil zanjo dr. Niko Zupanič, ki je zbral okoli sebe nekaj somišljenikov. Razkol v JDS in odcepitev skupine okoli Slov. Naroda so imeli za posebno ugodno situacijo, da bi z enim mahom napolnili takrat še prav redke vrste pripadnikov radikalne stranke. Industrialec Peter Kozina nas je povabil na skupno večerjo. Bilo je kakih 30 ljudi, med njimi Ljuba Jovanović in tovariši. Poleg mene je bil navzoč tudi dr. Triller. Mnogo se je govorilo, pojasnjevala politična situacija, poveljevala vplivnost radikalne stranke, do konkretnega rezultata nismo prišli. Večer so zaključile vznihčene napitnice. Mi smo se držali rezervirano. Takrat radikalna stranka, radi njenega učestvovanja v prejšnjih režimih, v Sloveniji ni baš uživala simpatij. Tudi se po dosedanjih svojih predstavnikih ni prav srečno uvedla pri nas. Zategadelj smo tedaj in še dolgo potem oklevali, čeprav smo si morali priznati, da ne bomo mogli ostali neznamen meteorit v velikem svetovnem prostoru in da se bomo morali nasloniti na eno izmed večjih strank, ki imajo svoj sedež v kraljevi prestolnici.

Za epilog k zletu naj še dodam, da je bilo pripravljeno veliko odlikovanje vseh merodajnih funkcionarjev v Savezu. Bila je že sestavljena lista odlikovancev. Prosvetni minister pa je bil tedaj Svetozar Pribičević. Ko je videl, da se na prvem mestu blesti moje ime, je odklonil predložiti listo na najvišje mesto. Ni dvoma, da v sporazumu s tovarišem dr. Žerjavom. Mnogo kasneje so bili odlikovani samo nekateri telovadci. Nisem bil prav nič užaljen, kakor so bili drugi, ki so se pri tem zgrazali nad malenkostjo gospoda ministra prosvete.

O. I. jugoslovanskem sokolskem zletu je Jugosl. Sokolski Savez izdal obširno, bogato ilustrirano spomenico v XI. zvezkih.

Politična situacija se je pogoršavala tako doma, kakor v Beogradu. To je napolnilo mnogo poštenih elementov do skupnega javnega nastopa, da bi našli izhod iz slepe ulice. Konec avgusta 1922. sem prejel vabilo na **Kongres jugoslovenskih javnih radnika** dne 10. septembra v Zagrebu. Vabilo so podpisali dr. Josip Smoldaka, odvetnik in bivši drž. poslanec na Dunaju, dr. Tomislav Tomljenović, bivši ban hrvaški, Jovo Banjanin, publicist, dr. Marko Kostrenčić, vseučiliški profesor in dr. Živko Petričević, odvetnik in minister n. r. vsi iz Zagreba. V vabilu je rečeno, da se je bilo nekaj somišljenikov v dneh 28. in 29. junija sestalo v Ilidži in da se je na tej konferenci ugotovilo:

- "1. da je sedanjem opštem nezadovoljstvu i težkom stanju u državi, pored loše administracije, glavni uzrok u skrajnostima, koje prevladaju u režimu i većem dijelu hrvatske opozicije,
- "2. da u narodnim masama postoji živo osjećanje narodne solidarnosti in potrebe državnog jedinstva i-ako se stranačkom agitacijom medju njih unosi plemensko nepovjerenje i stvara neprijateljstvo,
- "3. da vlada i hrvatska opozicija najviše svojim metodama otežavaju narodni sporazum i državno sredjivanje,
- "4. da bi forsiranje hrdjave podjele zemlje na oblasti otežalo sporazum,
- "5. da bi se sporazumnom revizijom ustava u decentralističkom pravcu uklonilo plemensko nepovjerenje, popravila administracija, razvilo uvjerenje o jednakosti i time podigla svijest o jugoslovenskem narodu i državnom jedinstvu."

Prejel sem še posebej dopis dra. Smodlake z dne 4. septembra, v katerem mi poroča, da se je vrnil iz Beograda in da se je popolnoma sporazumel z gg. Ljubo Davidovićem in Vojanom Veljakovićem, da pridejo z lepim številom svojih poslanskih tovarišev na kongres, da jima je povedal, da pridem tudi jaz na kongres, če se ga bodo oni udeležili in da jim "je to bilo milo čuti osobito g. Davidoviću."

Zagrebskega kongresa sem se udeležil. Od Slovencev so bili še: Ivan Deržič, narodni poslanec, dr. Ivan Dimnik iz Krškega, dr. Gustav Gregorin, dr. Josip Hacin, dr. Ivan Samsa, vseučil. profesor, dr. Mihajlo Rostohar, vseučil. profesor, vsi iz Ljubljane in dr. Fran Rosina iz Maribora. Bila je ogromna udeležba iz vseh delov države, dokaz, kako silno se je čutila potreba, da bi se na kakršenkoli način prodrlo dušljivo ozračje. Kongres je odprl dr. Ante Pavelić, kasnejši predsednik Senata. Za predsednika kongresa so izvolili dra. Josipa Smodlako, za podpredsednika dra. Božo Markovića, vseučil. profesorja iz Beograda in mene. Zanimivost je bila vsekakor, da sta se kongresa udeležila tudi Ljuba Davidović, predsednik JDS in Voja Veljković, minister n. r. ter narodni poslanec, tudi član načelstva JDS. Oba sta posegla v razpravo ter sta izjavila, da soglašata s predlaganimi resolucijami. Zanimivost je v tem, ker je bilo očitno, da je bila ost kongresa naperjena proti levemu krilu JDS s Pribičevićem na čelu, kakor je bila naperjena proti ekskluzivnemu nastopanju Radićevemu.

Nič manje seveda proti radikalom, od katerih nisem na kongresu opazil nobenega vidnega predstavnika. Ob tej priliki sva se porazgovorila z Davidovićem, ki me je vabil nazak v stranko, češ da se bodo stvari v stranki gotovo zasukale in da mi bo mogoč obstoj v stranki. Izrazil sem mu svojo skepso glede njegovega optimističnega gledišča. Ob tej priložnosti sem mu očital, da mi na moje pismo po razkolu ni bil odgovoril. Opravičeval se je kakor že gori povedano, da je bil enostransko informiran o stvari.

Po kongresu sem bil v živahni korespondenci z dr. Smodlako in dr. Tomljenovićem. V dopisu z dne 23. septembra mi poroča dr. Smodlaka, da "gg. Davidović i Veljković ostaju verni zagrebačkoj resoluciji i radi nje će kidati s Pribičevićem. To će se dogoditi 2. ili 3. oktobra u sednici kluba, koji ima da se izvavi za ili proti zagreb. resoluciji. Skoro je sigurno, da će g. Davidović imati uza se većinu kluba... Zauzmite se, da podje što više ljudi na kongres u Beograd, gde gg. Davidović in Veljković žele, da se afirmira nova politička grupacija in da se udari službeni pečat novoj stranci".

V dopisu z dne 4. oktobra mi piše, da gre v Beograd na poziv g. dra. B. Mar-

kovića, odnosno na željo g. Lj. Davidovića. "Pošto bi moglo trebati, da se domalo nadjemo u Beogradu sva trojica od predsedništva kongresa molim Vas da budete pripravní doći na brzozavni poziv. Ja dosad nisam smatrao uputnim poduzeti nikakav korak za ostvarenje **Jugoslovenske Zajednice**, misleć da moramo najpre čekati rasplet krize u dekomratskem klubu... G. B. Marković mi piše, da se u Beogradu vodi velik boj, ali da je naš položaj povoljan. Kriza je opća, u strankama, u vladi i u režimu... 'Slovenski Narod' zauzeo je vrlo lepo stanovište prema g. Davidoviću. To će njemu znatno olakšati zadatak".

Sočasno sem prejel zanimiv dopis podpredsednika Glavnega odbora JDS dra. Krstelja, v katerem pravi, da, če sem kot član Glavnega odbora prejel vabilo na sejo 10. t. m., se je to zgodilo pomotoma, ker, kakor je čital v časopisih, sem bil izstopil iz organizacije, pa zategadelj nisem več član Glavnega odbora. "Inače, meni je žao što neču i ovom prigodom imati prilike, da s Vama razgovaram, pošto držim da nema načelnih razlika izmedju Vas in Vaših bivših drugova". Očitno so tu posegli vmes moji ljubljanski prijatelji, ki bi jim bilo seve neljubo, če bi se naenkrat pojavil v Glavnem odboru. Bila je reakcija na moj odgovor dru. Kukovcu, ki mi je bil 27. junija brzozavil, naj mu izvolim sporočiti, ali sprejemem odločevanje obojestranskih pritožb glede zadeve Kamenarović potom častnega strankinega sodišča glavnega vodstva. Moj brzozavni odgovor se je glasil negativno. Naravno. Dr. Kukovec me kakor kakega obtoženca citira pred razsodišče, ki naj bi še le sodilo o tem, ali sem imel prav ali ne, da sem bil reagiral na zahrbtno in nelojalno postopanje nekaterih članov ljubljanskega vodstva JDS, ko je tako sodbo že izrekla vsa poštena javnost. Mimo tega sem bil poučen, da je bilo v Beogradu že vse pripravljeno, da se moje stališče ne odobri. V Canoso nisem maral priti.

V Beograd nisem šel, ker tudi od dra. Smodlake nisem prejel posebnega vabila. Stvari so se namreč zasukale v nasprotno smer kakor smo bili pričakovali. V klubu JDS odnosno v Glavnem odboru so Davidovića kakor bi se reklo "okol prinesli". Dobričina se je dal pregovoriti in je spet sedel za skupni mizo s Pribičevićem in njegovimi tovariši. Škoda. Davidović je bil poštenjak od nog do glave, tako v zasebnem, kakor v javnem življenju. Ako bi se bil okoristil z razpoloženjem naroda po zagrebškem kongresu, lahko bi bil stopil na čelo nove stranke Jugoslovenske zajednice, ki bi daleč zatemnila JDS. Če bi bila v danem trenutku znala krepko zgrabiti za krmilo Davidović na eni, Ljuba Jovanović iz radikalne stranke na drugi strani, pa bi zapeljala brod, ki so ga zagrinjali valovi, v varno luko.

Dne 29. oktobra je bila skupščina Jugoslavenskega Sokolskega Saveza v Zagrebu. Bil sem spet izvoljen za starosto Saveza - z vzklikom. Skupščina je potekla mirno. Na skupščini je bila med drugimi sprejeta tudi tale resolucija: "z ozirom na ponavljajoče se poiskuse, zanesi v sokolske vrste politiko ter priklopiti Sokolstvo eni ali drugi politični organizaciji, oziroma stranki, jugoslovansko Sokolstvo ponovno opozarja vse članstvo na resolucijo 'Sokolstvo in politika', ki je bila sprejeta na glavni skupščini v Mariboru. Odločno obsojamo vsak poiskus zanesti politične boje v sokolske vrste. Sokolstvo vsak tak poiskus z vso odločnostjo zavrača. Sokolske ideje ne sme ne ena ne druga stranka ali oseba izkoriščati za sebe. V širokem okviru sokolskega delovanja je prostora za vsposedno delo vseh, ki so si osvojili sokolska načela. Vsaka strankarska politika pa mora iz sokolskih organizacij, ker nočemo trdnih načel Sokolstva razmajati s trenutnim strankarskim razpoloženjem. **Vsak posameznik se sme kot svoboden državljan javno politično**

udejstvovati v stranki, ki po svojem programu ne nasprotuje sokolski misli in našim, opetovano izrečenim načelom. Pozivljamo vse člane sokolskih organizacij in Sokolstvu naklonjeno časopisje, naj se ozirajo na to stališče Sokolstva, ki ga naj v dnevnih političnih polemikah ne vmešavajo v politično borbo”.

Ta resolucija se nam je zdela potrebna, ker so se že kazali znaki, da hočejo nekateri ljudje zlorabiti Sokolstvo v svoje strankarsko-politične namene.

Če kongresa intelektualcev v Zagrebu in njegaja resolucij niso znali ceniti in upoštevati v Beogradu, pa smo njega politični pomen uveljavili v praksi pri **občinskih volitvah** v Ljubljani. Naša skupina okoli Slovenskega Naroda se je za te volitve povezala z Narodnimi socialisti **“Jugoslovanske zajednice”**, ki je naletela na glasen in simpatičen odmev v napredni Ljubljani. Kot uvod v volilno borbo sem v “Slov. Narodu” dne 25. oktobra napisal članek **“O zagrebški resoluciji”**. V članku sem pojasnil, kako je bilo prišlo do zagrebškega kongresa ter razčlenil in tolmačil njega resolucijo. Te resolucije bodijo program **“Jugoslovanski zajednici”** pri obč. volitvah v Ljubljani.

V odgovor na združitev naših dveh skupin je SLS odgovorila z **Zvezo delovnega ljudstva**, to je SLS, socialisti (levičarji) in komunisti. Takoj spočetka je bilo jasno, da se bo borba za prvenstvo bila med našima dvema skupinama. Od izida te borbe zavisi, ali bo na magistratu po dolgem interregnumu¹⁰¹ zavladala nacionalno-napredna ali klerikalno-komunistična večina. Tembolj, ker je bil med tem časom obč. volilni red tako izpremenjen, da dobi stranka z relativno večino poleg mandatov, ki ji pripadejo po proporcju, **še 24 mandatov**. To je bila dr. Žerjavova iznajdba, češ da se v Ljubljani zmeraj lahko računa vsaj z relativno napredno večino. Ni pomislil, da je mogoča koalicija strank. Ta nesrečna roka, ki je o njej dr. Tavčar nekoč dejal, da vrže v zrak cekin, na tla pa pade drek! Sit venia verbo.¹⁰² Vzlic nevarnosti, da prodre Zveza, je JDS postavila svojo kandidatno listo. Ne samo to, topove vseh kalibrov je tekom volilne borbe namerila edino le na Zajednico, ki sem bil jaz nosilec njene liste, tako da smo se morali boriti na dve fronti. Poleg teh list je tudi uradna socialistična stranka postavila svojo listo.

Borba je bila izredno huda. SLS in njen komunistični privesek - ali narobe - je igrala na vseh registrih demagogije. V tem pogledu je imela lahko igro, saj so ji dosedanji režimi dali dovolj gradiva. Pa čeprav naša zajednica z režimskimi grehi ni bila obremenjena ter se ji ni moglo priti blizu z resnimi očitki, so bila med ljudstvo vržena demagoška gesla dosti močna, da so nam odvrnila gotovo število volilcev.

Naš volilni oklic so podpisali res odlični ljudje, tudi dr. Tavčar in vsa njegova garda. Impozanten je bil naš volilni shod 30. novembra 1922 v Unionu. Velika dvorana je bila nabito polna. Sami resni možje brez štafaže. Podrobno poročilo o tem manifestačnem shodu je sledilo v “Slov. Narodu” z dne 1. decembra, ki ga prilagam pod 16./.

Shodu, ki ga je bil pričel dr. Josip Hacin, je predsedoval Rudolf Juvan (NSS); podpredsedniki so bili univ. prof. dr. Edo Šlajmer, Ivan Jelačin, trgovec, Ivan Ferant vrtnar in delavec F. Podbevšek. Govorili smo jaz kot nosilec liste, Ivan Tavčar

¹⁰¹ Interregnum (lat.), medvladje.

¹⁰² Sit venia verbo (lat.), naj mi bo dovoljeno reči; če smem tako reči; oprostite (grobi) besedi. Ta izrek je očitno nastal pri Pliniju starejšem, Epistulae V, 6, 46.

(NSS), dr. Karel Triller, Ivan Jelačin, poslanec Ivan Deržič (NSS) in poslanec Anton Brandner v imenu Primorcev in Korošcev.

Nobena druga stranka se ni mogla postaviti s tako - številno obiskanim shodom. Volitve so bile v nedeljo 3. decembra. Med prvimi volilci na vse zgodaj je bil knezoškof dr. Jeglič, ki je oddal svoj glas klerikalno-komunistični listi. Od 12089 vpisanih volilcev jih je prišlo na volišče 8986. Tako majhne abstinence še ni bilo pri nobenih volitvah. Naša "Jugoslovanska zajednica" je dobila 2917 glasov in 8 mandatov, Zveza delovnega ljudstva 3952 glasov in 11 mandatov, JDS 1822 glasov in 5 mandatov, socialni demokrati 283 glasov in en mandat. Razen tega je Zvezi - kakor rečeno - avtomatično še pripadlo 24 mandatov.

Od Jugosl. Zajednice se bili poleg mene voljeni Ivan Tavčar, uradnik agrarne direkcije, Juan Ferant, vrtnar, Ferdo Podbevšek, železniški kovač, Fran Bonač tovarnar, Karel Urbančič, poštni nadoficial, dr. Rado Kušej, vseučil. profesor in Fran Rupnik, strojevodja v pok. Na listi JDS so bili izvoljeni dr. Milan Vidmar, vseučil. profesor, Josip Turk, posestnik, Anton Likozar, nadučitelj, dr. Fran Tominšek, odvetnik in Franc Kavčič, gostilničar. Nosilec liste Zveze del. ljudstva je bil dr. Ljudevit Perič, odvetnik, bivši in kakor je pokazal rezultat bodoči župan.

"Slov. Narod" je povzel politično bilanco teh volitev tako-le:

"Na drugem mestu prinašamo številčne rezultate občinskih volitev ljubljanskih, iz katerih sledi, da se je udeležilo istih skoraj 75 odstotkov vpisanih volilcev, od katerih je dobila klerikalno-komunistično-socialistična zveza 44 odstotkov, zajednica 32.5 odst., stranka mladinov 20.3 odst., a Bernotova lista 3.2 odst. Tako govori bilanca suhih števil. Govor politične bilance teh števil je pa ta-le: 1. Proti režimu, vladajočemu v naši državi, katerega zastopajo v Sloveniji in v Ljubljani edino le mladini, se je izreklo 79.9 odst., a zanj le 20.3 odst. ljubljanskih volilcev, ki so torej obsodili ta režim in ž njim mladinsko kliko s štiripetinsko večino: 2. iz tega, da je na prejšnjih občinskih volitvah dobila demokratična stranka 2809, a nar.-socialistična 1326 glasov, obe skupaj torej 4135 glasov, da je pa na sedanjih volitvah dobila stranka mladinov 1822, a zajednica 2917, obe skupaj torej 4739 glasov, sledi jasno, da je priraslo naprednim strankam na sedanjih volitvah 604 glasov, ktere je pridobila Zajednica; 3. uspeh Zajednice je še posebe obsodba, ki so jo izrekli ljubljanski napredni volilci proti mladini; 4. dokazano je, da da bi ljubljanska občina ostala v naprednih rokah, ako bi ne bili mladini s svojo strastno agitacijo proti Zajednici, pri čemer jim ni bilo nobeno sredstvo preslabo, naravnost podpirali klerikano stranko; 5. mladini so zopet enkrat pokazali, da jim je več za prestiž njih klike in za osebne momente, nego za demokratsko idejo; 6 dokazano je nepobitno, kar smo tekom vse volilne borbe trdili, da bi bila napredna zmaga nemogoča, ako bi bili tudi vsi volilci dr. Ravniharjeve skupine glasovali za mladine, ker bi v tem slučaju narodni socialisti glasovali odvojeno; 7. dokazano je slednjič, da more pri prihodnjih občinskih volitvah le Zajednica odbiti uspešno klerikalno-komunistični naval, ako se ji pridružijo danes od njih voditeljev zapeljani mladinski volilci; 8. ves volilni neuspeh je pa v prvi vrsti pripisati dr. Žerjavu in njegovemu umetnemu volilnemu redu, ki mu je bila pred očmi le momentna korist njegove klike in kateremu je zahvaliti, da je moralo proti do nenaravne klerikalno-komunistične koalicije. Ta nesrečni volilni red nam bo zapravlil še Maribor, kjer bo zmagala nemška manjšina po ljubljanskem receptu. Tako se bo uresničil rek, da v nesrečni dr. Žerjavovi roki postane tudi zlato-blato! Jugoslovenska Zajednica pa

sme z vso pravico biti ponosna, da je po še ne dvomesečnem obstanku dosegla tak uspeh, v kar ji je pripomogel njen pošten program”.

7. decembra sem prejel obširno pismo ministra Ljube Jovanovića, s katerim mu odgovarja na moje pismo z dne 25. novembra. V tem pismu sem mu bil poročal o svojih vtisih na zagrebškem kongresu in izza njega, nadalje sem mu predložil, da se naš program glede nedeljivosti Slovenije razlikuje od onega radikalne stranke i. dr. V odgovoru graja Jovanović prireditve kongresa in pravi: “Zagrebački kongres ima više svojih lica, kao što su i učesnici na njemu imali najrazličnijih namera (kao što ste n. pr. Vi hteli dobiti popularan povod na raskidanje sa svojim dotašnjim drugovima u stranci). Beogradskim političarima, i još nekima, glavni cilj je bio: pod firmom rada na ‘izmirenju Srba in Hrvata’ dobiti u svoje ruke izbornu vladu, koju bi inače teže dobili. Za te ljude i za neke dalmatinske političare kongres je bio prost manevar, intriga protivu radikalne stranke i mnogog česa što radikalna stranka prestavlja ili brani. U tu intrigu Vi svakako niste bili posvećeni, i niste sa tim ciljem u akciju stupili. A hoće li gg. Davidović, Tomljenović i njihovi deklarirani in ne deklarirani suradnici to postiči, može nam pokazati samo budućnost. - Ali ima nešto što je svima već dosta jasno pokazala sadašnjost: Kongres je dao nove snage elementima sakupljenim u Hrvatskom bloku. Mesto da je ojačalo ‘jugoslovenske’ tendencije kod Hrvata, kao što je to proglašavao kao namere kongresa Dr. Smodlaka, on je dao maha da se još silnije razmahu struje koje hoće zasebnu in suverenu Hrvatsku državu, pa čak osokolio i same razore izdajničke težnje nekih (sad već izključenih) članova bloka. - I kažite mi ko se u našoj zemlji bori danas protivu toga nastupa razoravanja državnog jedinstva i same Države? Na žalost, i malim i retkim izuzecima, samo koalicija koja lojalno podržava in dalje vladu g. Pašića. - A kako se Slovenci drže toj borbi? Kakav je njih prirodan položaj obzirom na rezultate borbe? in na šta bi ti oziri danes upudjivali? Ako bi uspeli oni koji hoće da Hrvatsku izdvoje iz ove državne zajednice, te ako bi stvorili “personalnu” uniju sa Madjarskom, ali ako bi se od Hrvatske stvorila kakva Savojska sekundogenitura, kakva bi bila sudbina Slovenije? Ako li uzmemo pretpostavku da Hrvatska uspe i postane potpuno nezavisna država, ipak ne mogu lako zamisliti šta sve može snači Sloveniju. Moje je staro uverenje da za njenu uspešnu odbranu od konvergentnih navala sa severa i sa zapada neće biti suvišna sva narodna snaga od Gjevgelije do Triglava, možda čak ni ona od Crnoga mora na ovamo. - Pa opet veliki deo Slovenaca stoji skrštenih ruku i ostavlja nas da se sami borimo protivu onih čiji bi uspeh toliko kompromitovao kar krasni deo naše otadžbine. Drugi opet znatan deo bori se direktno protivu nas, manje i više, onako isto ogorčeno kao i sam Hrvatski blok i njegovi pristalice. - Usled toga, naših je snaga manje, naš je uspeh sporiji, a u jedno naša se akcija lakše obeležava kao politika izključivog srbskog imperijalizma. A ovo sve nas veoma vredja i veoma mnogo boli, jer smo daleko od takvih težnja i breskrajno nam je neprijatno što nekako izlazi da svojo volju namećemo hrvatskoj in slovenačkoj braći. Ja znam da ovim što pišem mogu vrlo lako izazvati s vaše strane da baš ja vredjam Vas kad Vašem držanju pripisujem ovake posledice. Doista, Vaše su namere drugčije, ali ja i moji drugovi naviknuti smo da ispitujemo sve moguće posledice nekoga pokreta. Vi kažete: mi ne tražimo reviziju, ali ako bi je bilo, onda želimo da se ona izvede prema našim željama. Medjutim i mi imamo svojih želja za neke izmene ustava, jer ni mi nismo sa svim u njemu zadovoljni, ali ljutimo i borimo se protivu revizije koju zagrebačka

politika traži, jer se bojimo onoga nepoznatoga što nam može doneti ponovno otvaranje ustavnog pitanja. Pa ne samo što to ne znamo, nego ne znamo ni šta hoće ni blok ni oni, koji su oko bloka. - Od svih njih samo je g. Protić precizan, a na njegov predlog o **onakoj teritorijalnoj podeli države niko od nas nikad** neće pristati. - Zato nam je žao na Vas što pomažete da se otvara jedna kriza kojoj ne vidimo kaki može biti kraj. - Posle svega onoga pitanje je: moramo li ostati u ovakvoj protivnosti ili ima kakoga izmirenja našeg i Vašeg gledišta? Vi želite nedeljivost Slovenije a ja branim ustav koji je deli. Sad vidite, ja sam se u ustavotvornoj skupštini uporno i silno borio da očuvam to njeno jedinstvo - to znaju svi ondašnji ministri i svi demokratski i kmetiski poslanici iz Slovenije, koji su bili članovi ustavotvornih odbora, a imam i jedan pismen trag o tome. Ali ja sam onda **tučan**, pored drugoga i za to što me Slovenija nije tada ni u koliko pomogla. Sad medjutim ja izlazim neprijatelj njene celine!"

Na kraju pisma pravi Jovanović, da mu je pri zakonskih odredbah o samoupravnih oblastvih ipak uspelo, da se je ostrina v ustavi nekoliko oblačila in da se je dala možnost kooperacije sosednih oblasti. Kaže zlasti na čl. 2 in 88 tega zakona.

Namenona citiram to pismo, poleg Pašića, najmočnejše osebnosti v radikalni stranki.

Jovanovića je odlikovala brezkompromisna poštenost. Prav kot nepomirljiv nasprotnik korupcije je bil mnogim na potu. Zato se - *signum temporis*¹⁰³ - v stranki ni znal uveljaviti tako, kakor bi bila zaslužila njegova duševna potencia. Povsod ista pesem. Na površje in na odločilna mesta je uspelo preriniti se ljudem, ki bi v rednih časih brezpogojno morali biti v zaledju. Iz Jovanovićevega pisma sledi tudi, da smo imeli v Beogradu odkritosrčnih prijateljev, ki je ž njimi bila mogoča diskusija v najbolj perečih vprašanjih. Diskusija je demokracija, pravi Masaryk. Diskusija pomeni zблиžanje narodov, če ne diskutirajo aprioristični prenapeteži in zagrizenci.

Tudi Nikolo Pašića, ki mu je bil Jovanović resen rival, štejem med naše prijatelje. Mož je bil sicer že star, pa mu je bilo težko prilagoditi se novim razmeram. Njegov politični koncept je bil enostaven: velika Srbija. S tem konceptom je bil pričel svojo politično kariero in je s srečno zaključeno vojno videl uresničen svoj življenjski ideal. Na svojem konceptu je uporno vztrajal, zato njegova politika ni poznala komplikacij. Mnogo sem razgovarjal ž njim. Imel me je rad. Nekoč me je sprejel celo v bolniški postelji. Sprevidel sem, da je tudi ž njim mogoča diskusija. Dejal mi je, da je bil nam Slovencem in Hrvatom nudil *carte blanche*,¹⁰⁴ da smo lahko nanjo napisali svoje želje glede ureditve skupne države; tako, kakršna je, smo sami hoteli in sedaj se pritožujemo. Ob drugi priliki je branil Rapalsko pogodbo z Italijo. Rekel je, da pogodba ni po njegovem okusu. Po njegovem kompromisnem načrtu bi bila meja nasproti Italiji drugače potekala, nam v prid. Toda Slovenci in Hrvati so stali na stališču, ali vse ali nič. Torej borba, ki smo v njej kot slabejši podlegli, zlasti ko smo imeli to smolo, da se je Wilson s Pariške konference umaknil v Ameriko.

Jovanovićevo pismo je pa tudi dokaz, da je bila naša "skupina okoli Slovenskega Naroda" še prav daleč od fuzije z radikalno stranko.

¹⁰³ *Signum temporis* (lat.), znamenje časa; povzeto po Matejevem evangeliju 16, 3.

¹⁰⁴ *Carte blanche* (fr.), "bel list".

Kriza v Beogradu je dosegla svoj vrhunec. Narodna skupščina je bila razpuščena in Kralj je poveril Nikoli Pašiću, da sestavi volilno vlado. Bila je nedelja v začetku decembra, ko sem bil v svojem lovišču. Kar privozi avtomobil, ki ga je bil poslal pokrajinski namestnik Hribar s prošnjo, naj se radi nujne in važne zadeve takoj vrnem in zglasim pri njem. Prišedši tja dobim pri pokr. namestniku visokega uradnika iz predsedništva vlade. Brez ovinkov mi pove, da ga pošilja predsednik vlade z vabilom, da stopim v njegovo volilno vlado. Kakor mi je laskalo vabilo, sem bil vendar presenečen. V kratkih trenutkih niti nisem mogel presoditi vseh posledic, združenih z mojim vstopom v Pašičev kabinet. Zategadelj sem odvrnil, da se mi mora dati časa za premislek. Pokr. namestnik Hribar mi je močno prigovarjal, naj se odločim za pozitivni odgovor, češ da storim veliko uslugo ne samo Pašiću, ampak celi radikalni strani. Hribar je bil namreč že član te stranke. Posvetoval sem se z dr. Trillerjem, ki mi je takisto svetoval, naj sprejemem. Drugi so bili spet proti temu, češ da bi se kompromitiral. Ponudbe nisem smel zamolčati našim zaveznikom v Jugosl. zajednici. Rekli so, da nočejo vplivati na mojo odločitev, da pa so mnenja, da bi se z mojim vstopom v radikalno stranko izpodmaknil temelj Zajednici. Po tehtnem premisleku sem se odločil, da se zahvalim na ponudbi, kar je Pašičev kurir po dvanajdnem čakanju z velikim obžalovanjem vzel na znanje. Ta svoj sklep sem si politično utemeljeval s tem, da sem še preveč vezan na Zagrebški kongres in da bi kongresisti ne mogli razumeti mojega koraka in ga utegnili celo tolmačiti kot zahrbtno dejanje. Posvetoval pa sem se tudi s samim seboj, ne kot s politikom, in prišel do sklepa, da ne morem tvegati eksistence svoje odvetniške pisarne.

Hribar pravi v svojih Spominih: "Vedno še pod utisom sijajno uspelega vsesokolskega zleta, ponudil je Pašić dr. Ravniharju listnico v volilni vladi. Sodil je namreč po zunanjih vtisih, da ima kot starosta sokolske zveze gotovo vso Slovenijo za sabo. Dr. Ravnihar odklonil je - bržkone pod istimi vtisi in v skrbi za svojo popularnost - Pašičevo ponudbo kljub mojemu prigovarjanju, naj jo sprejme".¹⁰⁵

Hribar je, potem ko je bil tudi za svojo osebo odklonil ponudbo, priporočal Pašiću kot kandidate dra. Rybača, dra. Gregorina in dra. Kušjeja. Pašičeva izbira pa je padla na dra. Niko Zupaniča, ki je bil na čelu radikalnega gibanja v Sloveniji.

Kalkuliral sem napačno. Če bi bil moral predvideti dogodke tako, kakor so se potlej odigrali, bi bil rekel: da.

Občinske volitve so pokazale, da ima naša skupina prav močno zaledje, tako da ni več mogoče govoriti samo o neki skupini, ampak je izzvala trdnejšo višjo organizacijo. Za dan 15. februarja 1923. smo sklicali zbor svojih zaupnikov v dvorano Mestnega doma. Zaupniki so soglasno sklenili, da je oživeti staro **Narodno napredno stranko**. Shodu je predsedoval dr. Triller, jaz pa sem poročal o programu in organizacijskem statutu stranke. Program stranke sem objavil v "Slov. Narodu" v več zaporednih številkah. Izvolili smo tudi začasno načelstvo. Že na tem shodu je dr. Triller omenjal, da se za bližnje skupščinske volitve 18. marca vodijo med naprednimi strankami pogajanja za skupni nastop, češ vsi naprednočuteči meščani morajo pri bodočih volitvah delovati z vsemi sredstvi in z vsemi silami, da se več ne ponovi tretji december lanskega leta. Omenil je, da akcija Zajednice (v Zagrebu) ni uspela v pričakovanem smislu, ker je Ljuba Davidović bil prešibak, da bi izvedel

¹⁰⁵ Prim. Ivan Hribar, Moji spomini, II. knjiga, Ljubljana 1984, str. 458.

velikopotezni načrt, ki je meril na to, da bi prišlo do potrebne notranje konsolidacije v državi. Ker je NSS med tem spet krenila na levo, smo stopili v pregovore za ustanovitev takozvanega naprednega bloka, ki ga predlaga JDS. Predlagali smo, naj bi bil skupni kandidat pristaš naše stranke, namestnik pa demokrat. Glede izbire kandidata smo bili pripravljeni na dalekosežne koncesije, eno pa smo zahtevali, da naj imata tako kandidat kakor namestnik v primeru, da prideta do izrševanja mandata, **popolnoma svobodne** roke, da se pridružita v parlamentu temu ali onemu parlamentarnemu klubu, kakor bo pač zahtevala takratna politična situacija. JDS je za enkrat te predloge odklonila, ni pa izključeno da pride do novih pogajanj.

Zaupniki so dr. Trillerjevo poročilo sprejeli s splošnim odobravanjem. Končno je zbor zaupnikov na dr. Trillerjev predlog sklenil, da postavi NNS za kandidata za mesto Ljubljana mene, za namestnika pa trgovca Viktorja Medena.

Dne 20. februarja 1923. je zatisnil svoje trudne oči dr. Ivan Tavčar. Uničila ga je zavrata bolezen, ki ji ni bilo leka. Tri leta ga je mučila. Bil je v naši politični in kulturni zgodovini markantna osebnost. Višje nego politik stoji "Emil Leon". Za tiste čase je bil kot pripovednik in romancier nedosežen in je postavil v senco vse svoje sodobnike. Bil je krepka individualnost in velik talent. Politik v pravem pomenu besede ni bil, tako je sodil sam dr. Triller, najožji njegov sodelavec. Toda njegova doba ga je blestečega govornika, prominentnega advokata in pisatelja dvignila na prvo mesto v naši domači politiki, prav ko je bil klerikalizem prišel s svojo ofenzivo. Bil je čistokrven "liberalec", po svoje religiozen, pa odločen nasprotnik političnemu katolicizmu. Za politika je bil preveč čustven, ne hladen računar. Tudi v politiki je bil romantik. Čustva so ga zapeljala, da je bil popustljiv, ko to ni bilo na mestu, pa se je od svojega temperameta spet pustil zapeljati v nasprotni ekstrem. Nasprotniku, ki se je spravljal nanj, ni bilo dobro. Primer dra. Kreka. Znal je biti uprav nebrzdán, pri čemer ga je spodbujal njegov govorniški dar. V svoji retoriki je naravnost užival, še bolj se je naslanjal ob gromovitem aplavzu svojih poslušalcev. Pa čeprav mu je bilo potlej žal, če je le šel predač. Imel je stalen dvor svojih občudovalcev, ki so nemalo podžigali to njegovo slabost. Kot politik ni bil razgledan. Čeprav brezkompromisen Slovenec, preko Kranjske ni segalo njegovo politično obzorje. Slovenski svet mu je bil zaprt. V tem pogledu ga je dopolnjeval Ivan Hribar, dokler sta vozila skupaj. V nove razmere po vojni se ni mogel prav vživeti. Nova "partijska" politika z njenimi orientacijskimi metodami je bila njegova miselnosti čisto tuja. V poslednjih letih je umel obvladati svoj temperament. V debato je običajno posegel kot poslednji govornik, ko je bil pazljivo sledil govornikom. Potlej je izrekel svojo tehtno besedo. Po prevratu je bil njegov politični credo: mi smo za absolutno narodno in državno edinstvo pod žezlom dinastije Karadjordjevičev. Za Slovence je to edini spas. To je naš program in vogelni kamen naše politike! Pa spet: vse drugo Vam koncediramo, samo dajte nam mnogo, mnogo avtonomije! "Mladinom" je bil do poslednjega diha nepomirljiv zopernik, kakor da so se mu bili v neki sicer nam drugim, nepoznani stvari posebno hudo zamerili. Tri ali štiri leta pred smrtjo je pustil napraviti **sindikalno pogodbo delničarjev Narodne tiskarne**. S to pogodbo smo se morali delničarji medsebojno zavezati, da svojih delnic ne prodamo dru. Žerjavu in njegovi skupini, niti posredno niti neposredno, zlasti tudi ne s posredovanjem njegovega zeta Vladimira Arkota v Zagrebu. Skoro vse delnice je imel v rokah dr. Tavčar, mi drugi smo imeli le toliko delnic, da smo bili lahko člani upravnega sveta Narodne

tiskarne. Zato je sindikatna pogodba, s katero je hotel preprečiti, da bi Narodna tiskarna, zlasti pa njeno glasilo "Slov. Narod", kedaj prišla v roke dr. Žerjavovi skupini, veljala kot nekaka politična oporoka njegova. Verjetno je, da bi se domača politika drugače zasukala, ako bi bil dr. Tavčar za deset let mlajši in ako bi mu težka bolezen ne bila zlomila njegovega duha.

Za časa njegove bolezni sem ga večkrat obiskal. Iz prijateljstva, pa tudi, da sem mu postregel z informacijo v političnih zadevah in da eventualno dobim od njega navodila. Malodane do poslednjega so bile njegove direktive za pisavo Slov. Naroda edino merodajne. Ko sem ga nekaj dni pred smrtjo poslednjič obiskal, mi je pri slovesu melanholično in resignirano dejal: fuimus!¹⁰⁶

Njegovega pogreba sem se udeležil kot starosta Sok. Zveze na čelu mnogobrojno zbranega sokolstva. V imenu Sokolstva mu je govoril posmrtnico br. dr. Murnik, ob grobu na Visokem pa v imenu Ljubljanskega Sokola br. Bogumil Kajzelj. Njegova smrt je v naše vrste zasekala občutno vrzel.

Med pogajanjimi za ustanovitev naprednega bloka za skupščinske volitve v Ljubljani je "Jutro" zagrešilo indiskrecijo, da je obelodanilo potek pogajanj, še preden so bila zaključena, očitajoč nam intransigentnost.¹⁰⁷ "Slov. Narod" z dne 15. februarja piše, da mora temu odločno oporekati. Vodstvo JDS je, preden se je obmilo do nas, obletalo vse druge stranke. Prva je bila na vrsti SKS (slov. kmetska stranka), potem se je - tako piše Slov. Narod - opetovano obračalo do naše zaveznice - mislimo, da jo smemo še tako imenovati - NSS. Na obeh straneh je bila ponudba, lahko rečemo iz umevnih razlogov, gladko odklonjena. Naposled šele, ko jim že voda v grlo teče, so se spomnili, da eksistira tudi NNS. Tako postopanje je imeti za žaljivo. Vzklic temu je Narodno-napredna stranka premagala v sebi odpor proti "mladinom", v boju s katerimi in zaradi katerih je bila oživljena NNS ter lojalno ž njimi sedla za mizo. NNS pa je šla še mnogo dalje. Predlagala je, da bodi kandidat pristaš NNS, namestnik pa pristaš JDS. To povsem upravičeno, ker smatra NNS ljubljanski mandat za svoje posestno stanje. Predlagala je dalje, da bodi vsaka stranka avtonomna glede imenovanja kandidatov. Prav nič nismo prikrivali, da je naš naravni kandidat - kakor se izraža "Jutro" - dr. Ravnihar. Tu pa je nastal prvi in nepričakovani odpor na strani JDS. Lojalnosti dra. Ravniharja, ki je svoje interese - če smemo o takih govoriti - podredil višjim interesom (preprečiti zmago klerikalno-komunističnega kandidata), je zahvaliti, da smo premagali tudi to težkočo. NNS je s tem napravila veliko žrtev, ki je ni mogoče dosti visoko oceniti. Namesto dra. Ravniharja je predlagala "nevtralnega" kandidata. Tudi ta žrtev je naletela na odpor. Končni naš pogoj je bil, da imej kandidat - ravno tako pa tudi namestnik - svobodne roke glede vstopa v ta ali oni klub, kakršna bo pa situacija v skupščini. To je tako naravna zahteva, da si bolj naravne za samostojno stranko niti misliti ne moremo. **Odrekli bi se svoji samostojnosti, ako bi se morali ukloniti diktatu JDS, v kateri klub sme vstopiti naš poslanec.** To stališče je zbor naših zaupnikov soglasno odobril ter določil kot temelj vsakemu sporazumu. Ta pogoj je JDS gladko odbila. Iz tega naj javnost sodi, na kateri strani je bila nepravilnost in na kateri - popustljivost."

¹⁰⁶ Fuimus (lat.), bili smo. Celoten citat iz Vergilove Eneide II, 325, se glasi: Fuimus Troes, fuit Ilium, kar pomeni: Bili smo Trojanci, bil je Ilium/Troja".

¹⁰⁷ Glej op. 56.

To polemično notico v Slov. Narodu je napisal dr. Triller, ki je vodil pogajanja z naše strani.

Kljub temu je naša stranka povzela iniciativo, da se nadaljujejo pogajanja z vsemi naprednimi skupinami. Na dan 17. februarja je naše načelstvo pozvalo na skupno posvetovanje demokratsko, narodno-socialistično, samostojno kmetско in narodno-radikalno stranko.

Še prej pa je narodnim socialistom znova ponudila volilno kooperacijo à la Jugosl. zajednica, kar pa so le-ti drugič odklonili. Na konferenci na magistratu so zastopniki NSS kot prvi podali izjavo, da hočejo pri volitvah načeloma nastopiti samostojno in da zategadelj ne morejo vstopiti v noben napredni blok meščanskih strank. Izjavili so, da so svojo listo že vložili, nakar so takoj po podani izjavi zapustili konferenco.

Torej naši zavezniki pri obč. volitvah so nas zapustili in zatajili Jugosl. Zajednico. Od tedanjih volitev sta minila jedva dva meseca. In jaz sem imel ob Pašičevi ponudbi, da stopim v njegov kabinet, pomisleke prav zaradi Zajednice. Saj pravim - oziri!

Narodni socialci so se spričo izida obč. volitev, ko je vulgarna demagogija poglala toliko ljudi v komunistični tabor, jeli bati se svoje lastne volilce. Zato so krenili na levo. Nekoliko pa se jih je lotila prevzetnost v domnevi, da je bilo od za Zajednico oddanih glasov najmanj polovica, če ne več na njihovi strani. V tej domnevi jih je podprl rezultat pri volitvah v konstituantno, ko so v Ljubljani bili odsegi 1100 glasov.

Na po nas sklicani konferenci sta narodno radikalna in SKS svojo odločitev napravili odvisno od sporazuma med NNS in JDS. V ponedeljek **19. februarja** je potem prišlo do sporazuma. Vsaka stranka je morala nekaj popustiti - na ljubo višjim interesom. Nemalo vlogo je pri tem igralo pričakovano uzakonjenje službene pragmatike, pri kateri je prof. Reisner intenzivno sodeloval. Sporazum je za kandidata postavil prof. Reisnerja (JDS), mene pa za njegovega namestnika; čim bo službena pragmatika uzakonjena - **najkasneje pa do 1. januarja 1924. - odstopi prof. Reisner, vezan s svojo besedo in garancijo, na našo zahtevo mandat svojemu namestniku**; ako ne pride med strankama do kakega drugega sporazuma glede podaljšanja termina, ostane pri terminu prvega januarja.

Težko sem zastavil pero za svoj podpis na tej pogodbi. Od več strani so me svarili, češ da bom kompromitiral svoja načela in še se izpostavljam nevarnosti, da me bo nasprotna stranka izigrala. Nisem slušal teh svarilnih glasov in kot mož beseda podpisal. Podpisal je prof. Reisner, za našo stranko dr. Triller in dr. Konrad Vodušek, za JDS - takrat hudo bolan - dr. Žerjav, Josip Turk in dr. Dinko Puc.

"Napredni blok" je bil ustvarjen in je pri volitvah našel svoje opravičilo. Pri volitvah 18. marca smo dosegli 3511 glasov, SLS (dr. Gosar) si je priborila 2814 glasov, socialisti in komunisti (dr. Perič) 1865, narodni socialci 549 (!) in kandidat narodne ljudske stranke (dr. Šušteršič) 136 glasov. Če se upošteva, da je bila JDS pri občinskih volitvah dobila 1822 glasov, tedaj govori dejstvo, da je naša stranka prispevala k zmagi 1689 glasov. V Ljubljani je zavladalo veliko veselje in po ljubljanskih ulicah so bile bučne manifestacije. Manifestanti so se izpred Kazine, kjer je bil glavni stan naprednega bloka, podali na Kongresni trg pred stanovanje dr. Žerjava, ki jih je tam pozdravil. Na to so se podali v Knaflovo ulico, kjer sem jih nagovoril z balkona Narodne tiskarne.

Manj razveseljiv kakor v Ljubljani je bil rezultat na deželi. SLS je izšla kot zmagovalka z 21 poslanci. Razen njih je bil izvoljen en kandidat SKS (Ivan Pucelj),

en socialist in dva Radičevca (Prekmurje). JDS je dobila edini mandat v Ljubljani - z mojo pomočjo.

Žalostno se je odrezala narodno-radikalna stranka v Sloveniji z nosilcem ministrom dr. Zupaničem v ljubljanski oblasti in ministrom dr. Milanom Stojadinovičem v mariborski oblasti. Dr. Zupanič je zbral na sebe 2126, dr. Stojadinovič pa 1365 glasov. Obetala si je, da bo takoj ob prvem svojem zletu osvojila dober del vseh pozicij med Slovenci. Organizacija je bila še premlada, stranka po svoji miselnosti tuja Slovincem. Treba bi bilo sistematičnega, leta trajajočega dela, spretnih taktik in pametne politike, ki bi modro uvaževala vladajoče razmere in ki bi se znala uživati v našo mentaliteto, v našo miselnost in čustvovanje. Samo popolno nepoznavanje tukajšnjih razmer je moglo jedva porojeni stranki v Sloveniji svetovati, da je pri volitvah nastopila samostojno, razen če je prvenstveno menila nastopiti samo s kakim števnim kandidatom. Toda ne, ona je računala na uspeh, misleč, da je pri nas mogoče kako stranko ustvariti kar na diktat, kar čez noč izbiti iz tal. Tako diletantski se ni porajala še nobena stranka. Pri tem so se voditelji tega pokreta posluževali metod, ki so na vso slovensko javnost učinkovale vse prej ko povoljno, da naravnost odvratno. Celó to neokusnost so napravili, da so povabili v Maribor na javni shod narodno-napredne stranke ministra dr. Milana Stojadinoviča in ga postavili celo za kandidata, češ vse je v našem taboru. Minister je na shodu doživel burne demonstracije in se je prav razočaran vrnil v Beograd. Blamirali so njega in radikalno stranko. Pa jih še ni izučilo. Celó samega Pašića so hoteli angažirati, da bi prišel v Ljubljano in tu govoril na volilnem shodu v pričakovanju, da bodo ljudje imeli toliko respekta pred starim, zaslužnim državnikom, da ga bodo pustili v miru. In zanesljivega vira sem izvedel, da pripravlja JDS v zvezi z Orjuno demonstracije proti uglednemu sivolasemu premieru, tako da bi mogel govoriti samo pri zaprtih durih. Skandal je bilo treba preprečiti in bil sem eden izmed tistih, ki sem svetoval pokr. namestnika Hribarju, da skuša preprečiti Pašićev prihod v Ljubljano. To se je na srečo tudi zgodilo.

Orjuna, organizacija jugoslovanskih nacionalistov, naj bi bila naša fašistična organizacija, ki je imela v svojih pravilih celo oblastveno potrjeno pravico, da sme za dosežanje društvene svrhe uporabiti tudi fizično silo. Kakor bi bila taka organizacija tu in tam na mestu za čisto nacionalne zadeve, se je pri nas kompromitirala s tem, da je postala dr. Žerjavova garda.

Po volitvah je v ljubljanskih naprednih krogih nastalo razpoloženje, ki je obetalo ne samo znosne razmere, ampak najboljše izgleda za bodočnost. Žal se JDS ni izkazala za doraslo položaju. Naša stranka, ki je kot taka živela svoje samostojno življenje, je imela vse ozire na sklenjeno treuga Dei,¹⁰⁸ ni izstopala in v javnosti ter se je ogibala vsaki polemiki z JDS. "Slovenski Narod" iz tega časa daje v tem pogledu najboljše izpričevalo.

Za svojo osebo sem se bolj posvetil društvenemu življenju zlasti v Glasbeni Matici in v Sokolskem Savezu. Dne 25. marca 1923. je bila **skupščina Saveza v Beogradu**, ki je jako lepo potekala. Združili smo ž njo svečanost posvetitve zastave Sokolskega društva Beograd I. Izvoljen sem bil spet za starosto - z vzklikom. Za

¹⁰⁸ Treuga Dei (lat.), "božji mir", božji red; v srednjem veku prepoved bojev in sovražnih dejanj; premirje.

prvega podstarosto je bil izvoljen br. Lazar Car, za drugega br. Gjura Paunković in za tretjega br. Engelbert Gangl.

Ena izmed žup (Maribor) je na predkonferenci spet nameravala pokreniti vprašanje, da li more Sokol odnosno predstavnik sokolske organizacije biti aktivni politik, kot vprašanje načelne važnosti. Predkonferenca je razpravo o tem vprašanju brez debate odstavila z dnevnega reda, sklicujoč se na resolucijo, sklenjeno na zagrebški skupščini.

Da pa so bile začele intrige v tem pravcu, mi je bil dokaz članek v Sokolskem Glasniku, torej v službenem organu Saveza, ki ga je urejal Miroslav Ambrožič, z naslovom "Sokolstvo i stranačka politika". Članek je bil napisan pred skupščinskimi volitvami in še preden se je sklenil sporazum med NNS in JDS. Očividno je bil napisan ad hoc in s prstom otipljivo na moj naslov. Od Saveznega starešinstva imenovanega urednika sem zaradi zagrešene ilojalnosti prav energično zavrnil. Notabene je bil Ambrožič faktor Delniške tiskarne, ki se je v njej tiskalo - "Jutro".

Meseca septembra sem objavil v "Slov. Narodu" niz člankov z naslovom "Južni Sokol". Napisal sem jih za 60 letnico Ljubljanskega Sokola kot naslednika Južnega Sokola.

V dne 7.-9. septembra sem bil gost sokolske župe v **Varaždinu**, ki je praznovala 20. letnico obstanka sok. društva v Varaždinu. Bil sem tudi pokrovitelj ob tej priliki prirejene sokolske razstave.

V prvih dneh **meseca novembra pa smo odpotovali v Pariz** na proslavo 50 letnice unije francoskih gimnastov. (Union des sociétés de gymnastique de France). Poleg nas je bila številna deputacija Č. O. S., na čelu ji dr. Scheiner in Vaniček. Svečanostna seja je bila na Sorbonni. Predsedoval ji je sam predsednik republike Aleksander Millerand. Banket je vodil predsednik senata Gaston Doumergue, kasnejši predsednik republike. Na banketu sem spregovoril v imenu Saveza ter izročil Uniji častno darilo našega sokolstva.

Vrnivši se v Ljubljano me obišče ing. Fran Tavčar, sin pok. dra. Ivana Tavčarja. Po precejšnjem ovinku je prišel z barvo na dan. Oni da so dediči po pok. očetu, v zapuščini so tudi delnice Narodne tiskarne, oni da niso politiki, za Narodno tiskarno in nje delnice nimajo politično nobenega interesa in predstavljajo iste zanjo samo neko premoženjsko vrednost, zategadelj so se odločili, da delnice prodajo; dobili so kupca v osebi svaka Vladimirja Arkota odnosno v Slavenski banki, pogodba da je že perfektna. Onemel sem in moja prva beseda je bila: also über Bord geworfen.¹⁰⁹ Za me ni bilo nobenega dvoma, da je Arko slamnati mož - v Slavenski banki je vedril in oblačil Praprotnik - in da je pravi kupec dr. Žerjav in njegova skupina. Torej oni kupec, ki ga je bil pokojni Tavčar v sindikatni pogodbi izrecno perhorenciral kot kupca. Tako je tudi bilo. Tavčarjevi dediči so se polakomili visoke kupnine - znašala je 7 ali 8 milijonov dinarjev pri nominalni vrednosti delnic 1 milijona dinarjev -, čeprav so se s tem pregrešili proti spomину svojega pokojnega očeta odnosno soproga ter njegove poslednje volje. Delnice so si med seboj razdelili dr. Žerjav, Ribnikar, dr. Brezigar in dr. Bile so prva podlaga njihovih kasnejših milijonskih premoženj.

Šel sem takoj do dra. Trillerja, ki je pa o stvari že vedel in se je je silno zgražal

¹⁰⁹ Also über Bord geworfen (nem.), torej vrženi v morje; torej je vse padlo v vodo.

nad ravnanjem dra. Tavčarjeve familije. Opozoril sem ga, da imamo v rokah sindikatno pogodbo in da bi se dala prodaja delnic pravno izpodbijati. Toda dejal je, da tako daleč ne smemo iti, ker bi s tem posegli v neko familijarno zadevo Tavčarjevo, čigar spomin naj ne bo omadeževan; treba je pač računati s *fait accompli*,¹¹⁰ on da ne gre do skrajnosti. Istega mnenja sta bila tudi dr. Danilo Majaron in notar Aleksander Hudovernik, ki sta bila oba člana upravnega sveta Narodne tiskarne. Obiskal sem še gospo dr. Tavčarjevo. Bila je v silni zadregi, zavedajoča se zagrešene nelojalnosti. Skušala me je potolažiti, češ saj se ne bo nič izpremenilo, oni da so si izgovorili, da ima rodbina Tavčar gotovo število mest v upravnem svetu in da tudi jaz še ostanem v upravnem svetu. Na vprašanje, kako si predstavlja, da bom sedel v upravnem svetu poleg gospodov iz Žerjavove skupine in da bodo oni odločali o pisavi Slovenskega Naroda, glasila Narodno-napredne stranke, - mi je odgovor ostala dolžna. Res so potem pozvali vse dosedanje upravne svetnike, naj odstopijo - razen mene. Hkratu pa so postavili za šefredakterja Slovenskemu Narodu - dra. Kramerja. In Slov. Narod je jel pisati proti bivšemu Slov. Narodu ter pobijati vso njegovo dosedanjo politiko. Da bi napravil poizkus, sem poslal Slov. Narodu nekaj dopisov. Bili so ali pristrženi ali vrženi v koš. Tako je končala ta tragikomedija s Tavčarjevim Slov. Narodom! In to prav v trenutku, ko je imel prof. Reisner rešiti svojo častno besedo ter meni odstopiti mandat ljubljanskega mesta.

Vse leto 1923. so dr. Žerjav et Cons.¹¹¹ tuhtali, kako bi me opeharili za mandat. Po pravici rečeno, meni ni bilo prav nič za ta mandat. Za me je bil efemerne¹¹² vrednosti. Vedel sem, da bo moji odvetniški pisarni le na škodo. Pa me tudi prav nič mikalo ni delovati v razoranih političnih razmerah v Beogradu, kjer je kriza sledila krizi. Kakor se je potem izkazalo, bi bila tudi moja poslanska funkcija prav kratkotrajna, saj je bila tudi ta skupščino predčasno zapuščena. Toda meni je šlo za prestiž ne toliko moje osebe, nego stranke, ki sem jo zastopal. Bila mi je časna zadeva.

Kakor že rečeno smo bili na naši strani v tej zadevi zelo vzdržni, da ne bi dali vnanjega povoda za kršenje pogodbe. Več mesecev nisem napisal nobenega članka v Slov. Narodu. Tudi nisem reagiral na razne špikarije v "Jutru". In ko niso mogli uspeti, da bi rekli "laudabiliter se subjecit",¹¹³ so skušali doseči svoj namen po ovinkih. In tu so se po svojih preiskušanih metodah posluževali prav grdih sredstev.

Avgusta 1923. je bila v skupščini sprejeta službena pragmatika. V smislu dogovora smo pozvali vodstvo JDS, da izpolni pogodbo. Izgovarjali so se, da je sicer služb. pragmatika sprejeta, da pa še ni uzakonjena, t. j. da je Kralj še ni podpisal, kar pa je itak bilo pričakovati v najkrajšem času. Res je bila uzakonjena 1. Septembra. Potlej so prišli z izgovorom, da nismo ničesar prispevali k stroškom volitev. Nikoli ni bilo rečeno, da bo naša stranka nosila del stroškov. V pogodbi o tem ni bilo niti govora, ne glede na to, da vprašanje stroškov ni moglo zavlačevati izpolnitve pogodbe. Da jim tudi v tem izvijemo iz rok vsako orožje, smo alikvotni del stroškov

¹¹⁰ *Fait accompli* (fr.), izvršeno dejstvo.

¹¹¹ Glej op. 51.

¹¹² Efemeran [gr. *Ephemeris* iz *epihemera* dan], enodneven, kratkotrajen; bežen, minljiv.

¹¹³ *Laudabiliter se subjecit* (lat.), formulacija "Laudabiter se subjecit et opus reprovabil" (Hvalevredno se je pokoril/podredil in se odrekel svojemu delu), izhaja iz časa papeža Pija V. (1566-1572), ki je ustanovil Kongregacijo za spisek prepovedanih knjig - *Index librorum prohibitorum*. S to formulacijo je Kongregacija oblikovala ugotovitveni sklep, da se avtor odreka svoje problematične knjige.

položili pri Kmetiski posojilnici z vinkulacijo, da se znesek izplača JDS, čim bo pogodba, izpolnjena.

Ko so videli, da vstrajamo na tej izpolnitvi, so pričeli z drugo taktiko. Spet so se vrgli na Sokolstvo s svojo znano tezo, da Savezni starosta ne sme biti aktivni politik. To vzklic temu, da je bil dr. Oražen aktivni politik, ko je bil izvoljen za starosto Slovenske sokolske zveze in da sem bil jaz v aktivni politiki, ko so me na skupščini v Mariboru (1920) izvolili za podstarosto in potem na skupščini v Osijeku (1921) za starosto Saveza. Pa seveda takrat sem bil politik v stranki - JDS, kar je bilo zanje dopustno in prav. In nihče se ni zgražal, ko sem v "Naprednem bloku" kandidiral kot namestnik prof. Reisnerja in s tem kandidatu JDS pomagal do izvolitve. Zdaj pa so po svojih eksponentih zanesli agitacijo v župe in v poedina društva. S tem so nameravali doseči, da se izrečem ali za Sokolstvo ali pa poslanski mandat. Računali so, da bom volil - Sokolstvo.

Sklical sem sejo zastopnikov slovenskih sokolskih žup. Na tej seji sem spravil sporno vprašanje na razgovor. Večina se je izrekla za mojo tezo, ki je bila skladna z resolucijo zagrebške skupščine. Vsi pravi in starejši Sokoli so bili na moji strani. Če pravim "starejši", mislim na one Sokole iz predvojne dobe, ki prekaljene misli sokolske niso nosili samo na jeziku, ampak jo v nevarnih časih in v trdnem boju izvajali v praktičnem življenju. V nasprotju z mnogimi povojnimi Sokoli, ki so polnili naše vrste radi konjunktura, ki so jih telovadnice prav malo poznale in ki so kakor muhe enodnevnice kmalu spet izginile. Od tedanjih mojih nasprotnikov - Sokolov danes ni nikogar več med aktivnimi Sokoli.

Za dan 30. decembra 1923. - torej tik pred terminom, ko bi bila morala biti izpolnjena pogodba radi poslanskega mandata, - je starosta ljubljanske Sokolske župe dr. Viljem Krejči sklical sejo župnega odbora z edino točko dnevnega reda, da se mi izreče nezaupnica in da se me pozove na takojšnji odstop kot savezni starosta. Najbolj glasni na tej seji so bili dr. Krejči, Miroslav Ambrožič, urednik Sokolskega glasnika in odvetnik dr. Milan Šubic. Kljub nekaterim treznim glasovom je večina po predlogu dra. Šubica sklenila v gornjem smislu. Meni poziva na odstop niso dostavili, pač pa so sklenjeno resolucijo poslali starešinstvu Saveza in več župam. Starešinstvo Saveza je poslano resolucijo kot neumestno vrnilo.

Na to gonjo sem odgovoril s posebno "**Poslanico**" vsem župam in društvom. V tej poslanici pobijam od mojih polit. nasprotnikov v Sokolstvo zanešene tezo z že znanimi argumenti. "Poslanico" prilagam pod 17./.

Po prvem januarju 1924. smo ponovno pozvali JDS in prof. Reisnerja na izpolnitev pogodbe. Prof. Reisner je odgovoril, da je vezan na sklep načelstva in da mu načelstvo ne dovoli odstopiti, sklepu se mora pokoriti - to vzklic njegovi osebni garanciji in častni besedi. Načelstvo JDS je res sklepalo o stvari ter po referatu dra. Dinka Puca sklenilo, da naši zahtevi ne ugoti, češ da je danes druga politična situacija (!) kakor je bila ob sklepu pogodbe. Ciničen odgovor. Kakor je videti so bile metode mladinov prav nevarna infekciozna bolezen. Na razpravi se je govorilo največ o tem, da sem, ali da bom stopil v radikalno stranko in da se na tako solucijo ni bilo mislilo ob sklepanju pogodbe. No, pogodba prav jasno govori, da ima vsak kandidat glede svoje opredelitve popolnoma svobodne roke. Nobena kombinacija ni bila izključena. Pa tudi ta pretveza je bila namišljena in brez realne podlage. Res je, da so nas gospodje iz NRS med letom obletavali, da bi stopili v NRS. Toda ne glede na to, da po našem preudarku psihološki moment za tak

korak še ni bil podan, tega koraka prav zategadelj nismo marali storiti, da s pogodnikom ne nudimo najmanjšega razloga za razveljavitev pogodbe.

Slovenska JDS je torej zagrešila politični zločin, ki je dobil naziv: **bese-dolomstvo**. V javnosti je završalo. Vsi so se zgražali, tudi treznejši pristaši JDS. Zagrebški in beograjski listi so pisali o škandalozni aferi. In mi - smo bili brez orožja, kajti "Slov. Narod" je bil tedaj že v rokah naših nasprotnikov.

Pa "mladini" so zagrešili še nekaj hujšega. Dne 24. januarja 1924. so je imela podpisati Rapallska pogodba z Italijo. Rapallska pogodba je bila pravzaprav sklenjena že 10. XI. 1920, ko je bil predsednik vlade Vesnić, minister za zun. posle dr. Trumbić. Dne 12. II. 1923. je ital. parlament ratificiral takozv. Santa Margheritsko konvencijo za izvršitev Rapallske pogodbe glede izpraznitve po Italijanih zasedenega jugosl. ozemlja. Dne 27. I. 1924. se je sklenil takozv. Rimski sporazum (zun. minister dr. Ninčič) glede evakuacije tretjega pasu zasedenega ozemlja. Vsa narodna-obramba društva v Ljubljani, na čelu jim Jugoslovanska Matica, so sklenila prirediti v veliki Unionski dvorani manifestačni protestni shod. Predsedoval je shodu predsednik družbe sv. Cirila in Metoda ravnatelj Andrej Senekovič, meni pa je bilo poverjeno glavno poročilo. Komaj sem izpregovoril nekaj stavkov, so člani Orjune, ki so zasedli vse prve vrste, zagnali urnebesni krik. Zlasti se je drl njihov vodja Marko Kranjc. Zadaj za Orjuno pa je sedel režiser demonstracije - dr. Žerjav. Ostalo občinstvo, med njimi mnogo Sokolov, je reagiralo. Nastala je splošna zmešnjava. Predsednik "Gosposvetskega Zvona" dr. I. C. Oblak je skušal rešiti situacijo. Toda tudi on je mogel spregovoriti samo nekaj besed. Predsednik je bil prisiljen predčasno zaključiti zborovanje.

Obveščeni smo bili že tekom dneva, da se nekaj pripravlja, toda nihče si ni mogel misliti, da bodo mladini v tako resnem trenutku prirejeno narodno manifestacijo zlorabili za demonstracijo proti moji osebi. Na posvetovanju smo soglasno sklenili, da se shod vrši. Toda ne, ni jim bilo dovolj, da so bili snedli besedo in kršili pogodbo, na svoj čin so pritisnili še sramotni pečat. Nič jim ni bilo sveto, ne Sokolstvo, ne narodno-obrambna društva, če so mogli dati duška svoji maščevalnosti. Tudi o tem dogodku je pisalo časopisje v vsej državi.

Da pariramo njihovo početje, je bilo treba nekaj ukreniti. Predvsem ustvariti si svoje glasilo. Združile so se vse ostale napredne skupine: Narodno-napredna, Narodna-radikalna, Samostojna Kmetška in Narodna socialistična stranka ter sklenila izdajati dnevnik z naslovom **Narodni dnevnik**, neodvisen političen list. Pridobili smo zelo sposobnega in spretnega urednika v osebi Aleksandra Železnikarja. Ni bil izprva mišljena nobena politična zveza ali koalicija med temi strankami, samo nekakšen konsorcij za izdajanje lista. Entente cordiale!¹¹⁴ Inače so imele stranke povsem svobodne roke, vsaka izmed njih je imela list na razpolago, da je smela v njem zagovarjati svoja programatična načela.

Takoj spočetka sem se oglašil s petimi zaporednimi članki z naslovom "**Kdo bo zmagal?**" V njih sem popisal vso zgodbo okoli pogodbe zastran ljubljanskega mandata. Na prašanje: Kdo bo zmagal? odgovarjam na kraju z besedami: "Kdo bo torej zmagal? Jaz? Ne, moja oseba igra tu prav podrejeno vlogo. Zmagala bo resnica, ona večna pravda, ki je nepremagljiva. Njeni žarki, četudi jih trenutno

¹¹⁴ Entente cordiale (fr.), pristrčna zveza.

ustavljajo neprodorne megle, posvetijo prej ali slej tudi v naše nezdrave razmere. Zmagalo bo poštenje in - zdrava pamet. Štel si bom v zasluženje in zadoščenje, ako sem k tej zmagi kaj "pripomogel".

Številke Nar. dnevnika, v katerih je ta moj članek, prilagam pod 18./ Prilagam pod 19./ fotografski posnetek pogodbe in pod 20./ Narodni Dnevnik z dne 25. I. 1924, v katerem je bil priobčen Komuniké NNS z dne 22. I. 1924 na izbegavanje vodstva JDS.

S tem je bila pravda zaradi ljubljanskega mandata zaključena. Ni bilo višje instance, ki bi jo dokončno rešila. Za take politične sporazume ni druge sankcije kakor gentlemanstvo. Če tega na eni strani ni, ima druga pravdna stranka svoj priziv samo na bon sens¹¹⁵ javnosti. In javnost je sodila ter diskvalificirala našega sogovornika kot partnerja v sličnih primerih. V parlamentarnih krogih je bilo za stvar mnogo zanimanja. Minister Ljuba Jovanović me je naprosil, da sem mu poslal izvornik pogodbe z dne 19. februarja 1923, tako da je bila radikalna stranka točno poučena o stvari. Žal pa se je v kratkem kakor bomo videli politična veterica zasukala tako, da je postala stvar brezpredmetna. Vodstvo JDS, ki je bila v prvi vrsti prizadeta, pa je molčalo.

Med tem so se intrige v Sokolstvu pletle dalje. Bližala se je namreč **skupščina Sokolskega Saveza 23. marca 1924.**, na kateri naj bi se spet načelo načelno vprašanje glede kompatibilnosti sokolskega funkcionarja kot aktivnega politika.

Dne 20. marca sem poslal starešinstvu dopis, ki v njem dajem **ostavko** na mesto staroste s to motivacijo: "Smo pred skupščino. Nočem, da bi se mi očitano, da sem izrabljajoč svoje stališče kot starosta v JSS v kateremkoli smislu vplival na članstvo. Svobodna naj bo njegova odločitev. Ako bode napačna in pogrešna, jo bode, četudi preko žrtev, korigirala bodočnost. Zakaj misel sokolska, pravi Tyrš, je neranljiva kakor sončni žarek, ki ga moreš trenutno zasenčiti, uničiti nikdar".

Pred skupščino so bili pri meni člani starešinstva in me skušali pregovoriti, da bi preklical ostavko. Odrvil sem, da hočem ono načelno vprašanje imeti rešeno brez najmanjšega vplivanja z moje strani, da pa se potem, ko bo rešeno to vprašanje, čeprav v moj prid, nameravam umakniti iz starešinstva, da moja oseba ne bo več povod za kako herostratsko kampanjo v Sokolstvu.

Skupščine se nisem udeležil. Skupščino sta vodila izmenjaje br. Gjuro Paunković in Engelbert Gangl. Pri volitvah je kandidacijski odbor soglasno predlagal, da se me voli kot starosto Saveza. Na dom prišedša deputacija mi je naznanila izid volitev ter me povabila, da grem na skupščino. Šel sem tja in na to podal naslednjo izjavo:

"Bratje in sestre! Zahvaljujem vam na soglasni izvolitvi za starosto JSS. Dali ste mi s tem svoje priznanje na mojem delovanju na polju sokolskem. Dali pa ste mi tudi sijano zadoščenje za vse klevete, ki so se bile iznesle proti meni kot Sokolu. Ta sodba je za me vredna več, nego sodba kateregakoli sodišča. Napram njej so klevete na političnem polju, ki pa vi o njih nimate soditi, za me le so zrak.

"Vzlic tej lepi zaupnici, ki ste mi jo dali, pa moram izjavljati, da se na izvolitvi zahvaljujem, da iste ne morem sprejeti ter da vztrajam na že podani demisiji. Politično valovje buta ob Sokolstvo. Neobrzdane so danes politične strasti, pa bi se našli bratje, ki jim ne morejo odoleti, da bi se spotikali ob moji osebi, ki sem

¹¹⁵ Bon sens (fr.), zdrava človeška pamet.

politik. Docela se zavedam našega sokolskega gesla: oseba nič, celota vse! Nočem, da bi dala moja oseba povod kakim sporom v Sokolstvu, ali da bi se v moji osebi iskalo vzroka za kako nedelovanje v Sokolstvu”.

“Poslavljam se od svoje sokolske funkcije brez srda in nevolje. Ne zamerim niti onim bratom, ki so mislili, da morajo nastopiti proti meni. Naj vzamejo to mojo izjavo, iskreno in bratski, kako je mišljena, na znanje”.

“Vzemite pa, bratje in sestre, na znanje tudi mojo izjavo, da sem in ostanem vzlic vsemu vaš, da ostanem Sokol z dušo in srcem, kakor po svoji sokolski vzgoji od mladih nog drugačen tudi biti ne morem. Naj bom v kateremkoli položaju. Sokolstvo sme računati z menoj. Zdravo!”

Med navdušenim vzklikanjem skupščine me je nato pozdravil br. Kajzelj s sledečim nagovorom. “Bilo je leta 1907., ko sem se poslavljal od takratnega staroste ‘Slovenske Sokolske Zveze’ dr. Ravniharja, tako kot se poslavljam danes; prepričan sem bil takrat, da je bilo to slovo le začasno in da se zopet povrne brat Ravnihar v naše vrste; zaupal sem mu - ker sem ga poznal!

Danes pa se zopet proslavljam od njega, trdno uverjen, da se še srečava v rdeči košulji!

Brat starosta! V imenu skupine starih Sokolov prejmi ob slovesu naš iskreni pozdrav, in na svidenje! Zdravo!”

V imenu starešinstva in skupščine mi je zaklical nato br. Paunković iskren zdravo in hvala!

Na to sem se poslovil. Kot značilno naj omenim, da je stopil k meni tudi dr. Krejči ter me prosil oproščenja zaradi svojega postopanja proti meni.

Na kraju skupščine je bila sprejeta še resolucija:

“Vse članstvo opozarjamo ponovno na resolucijo skupščin, ki se tičejo politike in Sokolstva. Dogodki zadnjih mesecev v Sokolstvu in političnem življenju pa jasno kažejo, da se od nekaterih strani vsiljuje Sokolstvu politika ter se Sokolstvo ponovno vlači v političnih časopisih v čisto politične spore. Delegati odločno zavračajo vsak tak poizkus vnašanja politike v Sokolstvo ter pozivljajo starešinstvo, da stoji pazno na straži za obrambo sokolskih načel, ki se ne smejo v nobenem slučaju izrabljati v nikakršne politične svrhe.”

Dobil sem torej sijajno zadoščenje v vsakemu pogledu.

Še le nekaj dni po skupščini pa sem izvedel, da je dr. Krejči na predkonferenci proti meni vložil nekako “obtožnico”, ki razen politike navaja še druge razloge, zakaj ne more imeti zaupanje v mene. Predkonferenca je njegovo obtožnico gladko zavrnila. Ne tako jaz. Zahteval sem, da se mi dostavi prepis “obtožnice”. Starešinstvo je ugodilo moji zahtevi. Na res revno vsebino obtožnice, ki jo je bil dr. Krejči razčlenil v 14 točk - iskali so dlako v jajcu - sem obširno odgovoril ter pobil točko za točko. Zahteval sem, da se stvari predloži razsodišču. Starešinstvo me je z dopisom 10. septembra obvestilo, da je bilo sklenilo predložiti mojo zadevo razsodišču; vsaka stranka naj imenuje dva zastopnika, kot predsednik razsodišča pa bodi dr. Paunković. Svoja zastopnika sem takoj imenoval. Z dopisom 5. novembra pa mi sporoča starešinstvo, da je dr. Krejči odklonil imenovanje svojih zastopnikov v razsodišče.

Dr. Krejči je torej stisnil rep med noge in pobegnil pred razsodiščem. S tem se je sem obsodil. Take Sokole smo imeli in takih Sokolov se je posluževala JDS, da je netila razdor v eni naših najstarejših nacionalnih organizacij in na ta način izvajala svoje dozdevno monopolsko pravico.

Predsedstvo Češke Obce Sokolske mi je dne 10. maja 1924. poslalo dopis, v katerem se mi zahvaljuje za ozko in uspešno sodelovanje s češkim sokolstvom, obžaluje, da sem se odločil za ostavko ter pristavlja: "... Proto neloučimo se s Tebom trvale, ale jsme předsvědčení, že bude nám dopřáno s Tebou i v jinó činnosti Tvého bohatého a dělného života postupovati v jednom šiku za společným cílem".¹¹⁶

Sodelovanje naše NNS in radikalne stranke je pustilo dozorevati vprašanje stopitve obeh strank. JDS je s svojim nečuvenim postopanjem zaigrala vsako možnost kooperacije. Čim pa je bil slovenski del te stranke naslonjen na močno osrednjo organizacijo, samo morali tudi mi misliti na tak izhod, ako smo hoteli kaj pomeniti na državni šahovski deski. Preostala nam je v ta namen samo Narodna radikalna stranka.

Na fuzije so silili zlasti gospodje, ki so bili že sprovedli nekakšno organizacijo NNS po Sloveniji. Njihove organizacije posebno v ljubljanski oblasti pa so bile šibke. Niti niso imeli izkušenih politikov, niti organizatorjev na razpolago. Mi smo odlašali. Imeli smo občutek, da so jo gospodje s svojimi metodami, s pomočjo katerih so hoteli slovenskemu narodu nekako oktroirati radikalno stranko, zavozili in da se bodo storjene napake težko dale popraviti. Po drugi strani je bila radikalna stranka med Slovenci na manj dobrem glasu, češ da je velesrbska, da stremi za hegemonijo Srbov, da je koruptna i.t.d. Da se je s takimi klevetami zmanjšal njen ugled, so močno skrbeli tako JDS-arji kakor SLS-arji, oboji pa samo tedaj, če so bili proti njej v opoziciji. Čim pa so se z radikali našli v objemu v raznih vladnih koalicijah, je bila NRS vzvišena nad slehernim očitkom.

Čeprav je bila splošna politična situacija neugodna - konec marca 1924. je sestavil novo vlado Pašić in privzel vanjo Svetozarja Pribičevića, predstavnika levega krila JDS, ki so mu pripadali tudi slovenski demokrati - smo bili mnenja, da je tvegati usodepolni korak, da s krepkejšo organizacijo radikalne stranke v Sloveniji kolikor toliko paraliziramo vpliv naših JDS-arjev.

V JDS v Beogradu je bil razkol popoln. Predsednik stranke Ljubomir Davidović mi piše 9. aprila 1924.: "U Dem. Stranci izvršile su se krupne promene. Iz nje su se izdvojili i stali uz g. Pribičevića svi zvanični demokrati iz Slovenije. Tako je javio g. Žerjav. Ja nisem mnogo zažalio, jer po uverenju poznavalaca tam. prilika, niso nam ljudi prilazili zbog ljubljanske gospode, zbog kojih ste i Vi ohlandeli prema stranci, pa možda je i sasvim napustili. Ako nije ovaj poslednji slučaj, ja Vas molim g. Ravnihare, da mi izvolite odgovoriti: da bi biste hteli uzeti u svoje ruke strankine poslove u Sloveniji i predložiti mere, koje bismo preduzeli da se stranka reorganizuje i osnaži."

Da bi mi bil Davidović tako pismo pisal pred letom dni! Med tem časom so se razmere bistveno izpremenile. Težkim srcem sem mu moral odgovoriti - negativno.

¹¹⁶ "Proto neloučimo se s Tebou trvale, ale jsme předsvědčení, že bude nám dopřáno s Tebou i v jiné činnosti Tvého bohatého a dělného života postupovati v jednom šiku za společným cílem." (češ.): "Zatorej se od tebe ne poslavljamo za vedno, saj smo prepričani, da nam bo dano s teboj tudi na drugem področju tvojega bogatega in plodnega življenja napredovati eni vrsti proti skupnemu cilju.

Za dan 23. aprila smo sklicali zbor zaupnikov Narodno-napredne stranke. Zbor je sklenil soglasno, da se naša stranka **združi z Narodno radikalno stranko**. Na svoje somišljenike smo napravili oklic, v katerem smo obširno motivirali svoj sklep. Oklic je prinesel Narodni Dnevnik in - na uvodnem mestu Samouprava, organ radikalne stranke v Beogradu.

Glavni odbor NRS v Beogradu je ta korak pozdravil z radostjo. V pismu z dne 1. maja mi izraža največje zadovoljstvo šef stranke in celega glavnega odbora. "Odluka zbora NNS predstavlja jedan jak beočug u lancu grupisanja svijuu narodnih i državotvornih snaga; po svome moralnom značaju, ona je jedan redak dokaz o pravilnom shvatanju dužnosti prema državi i narodu. Sem toga ona se javlja u odlučnom momentu borbe za očuvanje skupih i istorijski neobično važnih tekovina troimenog, ali i nedeljivog naroda. U tome delu, odista važnom i patriotskom, Vi ste, Gospodine Doktore, uvereni smo, imali najvažniju i svakojaku najodlučniju ulogu, i zato Vama, u prvom redu pripada veći deo zasluga. Stoga Vama i adresuemo ovo pismo i ukazujemo direktno svoje priznanje: a to priznaje ukazujemo, preko Vas, i Vašim prijateljima i sumišljenicima".

Na kraju pisma pa aludira Glavni odbor na činjenico, da je NRS povezana z delom demokratske stranke in priporoča sodelovanje ž njim tudi pri nas, čes da "stojimo pred vrlo ozbiljnim momentima i potrebu takvog grupisanja diktuje dužnost odbrane velikih nacionalnih tekovina".

V istem smislu mi piše minister dr. Laza Marković, ki je bil tedaj šefredakter Samouprave. "Ja predvidjam da će biti izvesnih teškoća u spovodenju u Sloveniji sporazuma našeg sa grupom g. Pribičevića ali se tvrdo nadam da će zdrava svest i kod jednih in kod drugih odneti prevagu i da ćemo složno i zajednički imati isti front prema onima koji su nam jedini protivnici".

Torej sodelovanje z JDS v Sloveniji! Samo popolno nepoznanje tukajšnji razmer je moglo izreči tako željo. Kako je mogoče prijazno sodelovanje s politično grupo, ki misli, da ima monopol na ves napredni živelj v Sloveniji in ki prvenstveno perhorescira poleg sebe še kako enakovredno napredno grupo. Sodelovanje ima za pogoj da si oba partnerja delita oblast na terenu, ki ga obvladata. In gospodje v Beogradu so živeli v utvari, da bo JDS pristala na tako delitev. Niso pomislili, da se je bila NRS pri nas ustanavljala zaradi JDS in proti njej. Samo s te strani je mogla računati na prirastek. Od SLS pri njeni trdni povezanosti in disciplini prav gotovo ne. Poskusi, pridobiti nekaj duhovščine (župnik Bajec, dekan Kuret, dekan Kobler), so se izjalovili. Morali so kloniti. Če je Beograd računal na kooperacijo s slovensko JDS, je moral opustiti vsako misel na organizacijo radikalne stranke v Sloveniji. Ker je v tem primeru taka organizacija postala nepotrebna. Nas pa so od vodstva JDS ločila načela, ne državno-pravni program, ki je bil v tem pogledu istoveten s programom tako NRS kakor JDS. In tega v Beogradu niso mogli razumeti. Če so torej hoteli sporazum za vsako ceno, bi ga morali kot močnejši partner diktirati demokratski stranki, to je formulirati pogoje za sožitje ž njimi v Sloveniji. Do tega pa se niso mogli, marali ali hoteli povspeti vzlic temu, da jim je slovenska JDS prepustila ljubljanski mandat, v kar je bila pogodbeno vezana. Popustili so se od njih sugerirati, da so edini "državotvorni" element v Sloveniji in da jim zavoljo tega pritiče gospodstvo. In v tem je bistveni razlog, zakaj pokret radikalne stranke v Sloveniji ni mogel uspeti. Saj sem imel ožja poznanstva z vodilnimi osebnostmi v NRS kakor so bile Ljuba Jovanović, Miša Trifunović, Boža

Maksimović, Nikola Uzunović, dr. Laza Marković, Marko Trifković, dr. Milan Stojadinović in kot resortni ministri so mi na moje intervencije v marsičem ugodili. Res je nadalje, da nas je NRS tudi gmotno podprla, da smo mogli vzdržati svoje glasilo, čeprav to le deloma in smo večji del tega bremena morali sami nositi. Toda one linije, preko katere je pričel dominantni vpliv JDS, ni prestopila. Ni nam nudila one moralne opore - in več nismo zahtevali -, ki bi dala vem našim ljudem zavest, da imamo v Beogradu trdno zaslombo. Kako smo potem mogli uspeti proti JDS, ki je imela poleg svojih prosulih metod na razpolago bogata sredstva, dve tiskarni - Narodno in Delniško tiskarno - dva dnevnikarja in Slavensko banko.

Vse to smo zaman skušali dopovedati merodajnim krogom v Beogradu. Na prvi seji Glavnega odbora - 24. VII. 1924 - na katero sem bil pozvan, sem obširno pojasnjeval pri nas obstoječe razmere. Videti je bilo, da so imeli gospodje razumevanje za moje argumente, toda ostalo je vse - pri starem.

Zategadelj sem kmalu prišel do prepričanja, da smo se s fuzijo prenačili. In še danes mi je žal, da smo storili ta usodepolni korak. Mari bi bili ostali tako kakor smo bili. Čeprav trenutno potisnjeni v ozadje, z mirnim in vstrajnim delom bi ostali na površju. Tuintam bi le pomenili jeziček na tehtnici in prišel bi čas, ko bi se lahko računalo z nami. Saj se je krožni oder politične pozornice tako naglo izpreminjal.

Toda bilo smo vrženi v deročo reko in treba je bilo plavati.

Zavdal je takozvani PP režim, Pašić-Pribičević. V Sloveniji in menda tudi drugod - režim nasilja. Takoj so izmenjali velika župana Teodorja Šporna v ljubljanski in dra. Frana Vodopivca v mariborski oblasti, ki sta bila naša somišljenika. V Ljubljani je postal veliki župan dr. Vilko Baltič, v Mariboru pa dr. Otmar Pirkmaier. Izmenjala se je tudi ostala garnitura uradništva. Mnogo še mladih uradnikov je bilo upokojenih, še več premeščenih v razne dele države.

Občinski svet ljubljanski izza volitev 3. decembra 1922. je bil razpuščen. V obč. svetu smo bili proti večini iz Zveze delovnega ljudstva imeli težko stališče, čeprav smo se obč. svetniki Zajednice in JDS od slučaja do slučaja vezali v taktično zvezo. Za komisarja je bil 10. junija 1924. postavljen - dr. Viljem Krejči, kot nagrada za dobro opravljene posle.

Glorija pa ni trajala dolgo. Že 27. julija je Pašić podal ostavko, ker v skupščini ni imel zanesljive večine in zavlada je **vlada "narodnega sporazuma"**: Ljuba Davidović, dr. Korošec, dr. Mehmed Spaho. Spet sta bila izmenjana velika župana ter sta zasedla svoje mesto prejšnja velika župana Šporn in dr. Vodopivec. Na ljubljanskem magistratu je postal komisar dr. Ljudevit Perič s sosvetom, v katerem sva bila od Zajednice jaz in Ivan Tavčar.

15. oktobra pa je tudi Davidović podal ostavko, ker tudi on ni mogel računati z večino, in premier je postal spet N. Pašić. Za svojega zaveznika si je vzel Svetozarja Pribičevića. Tudi dr. Žerjav je stopil v ministrstvo kot minister za šume in rude. Skupščina je bila razpuščena in vlada, kot volilna vlada, je "apelirala na narod".

Velika župana Šporn in dr. Vodopivec sta bila upokojena, kot velika župana pa vspostavljena dr. Baltič in Pirkmaier. Na ljubljanskem magistratu so zamenjali komisarja "triarhi" gerenti dr. Dinko Puc, Anton Likozar, Josip Turk.

Cel teater, če bi ne bila stvar tako resna.

Med tem časom smo na novo organizirali radikalno stranko v Sloveniji, odnošno v ljubljanski oblasti. Kajti v mariborski oblasti je bila stranka še dosti dobro organizirana pod vodstvom dra. Rudolfa Ravnika, odvetnika v Mariboru. Vsaj edini

so bili in ni bilo notranjih razprtij. Vsaka druga podoba je bila v Ljubljani. Tu sta bili pravzaprav dve radikalni organizaciji. Dr. Zupaničeva in v opoziciji proti njej Ivan Hribarjeva. Proti vsem pravilom je Glavni odbor toleriral obe. Torej skrajno nezdrave razmere. Organizirali smo Mestni odbor s pododbori po vseh ljubljanskih okrajih. Mene so volili za predsednika Mestnega odbora, dra. Jopisa Ažmana, odvetnika v Ljubljani za delegata v Glavnem odboru. Dr. Zupanič naj bi bil predsednik oblastne organizacije.

Trudil sem se, da bi vse radikale v Sloveniji spravil pod eno streho, vsaj da bi bila njih politika enotna in ne, kakor je bilo dosihdob, da bi Maribor v Beogradu branil drugo taktiko kakor Ljubljana. Čeprav mi je posrečilo, da smo do neke mere občevali med seboj, vendar do kakega skupnega nastopa z enotnim naziranjem ni prišlo. Maribor je imel svoje posebne interese, največ osebne, in je ošabno odklanjal, da bi vsaj skušal te svoje interese spraviti v sklad z ljubljanskimi. Nasprotno mariborska organizacija si je prizadevala prepričati Beograd, da je edina solidarna radikalna organizacija in da - kakor bi šlo v glavnem za to - ministrski portfelj pritiče njim.

Post tot discrimina rerum¹¹⁷ mi je vsaj toliko posrečilo, da smo se združili s Hribarjevo skupino in da so vsi njeni člani priznali kompetenco našega Mestnega odbora. Naša organizacija je potlej dobro uspevala, imeli smo svoje tajništvo ter svojo pisarno. Pododbori so se živahno gibali. Imeli smo redne seje in sestanke, tako smo bili v neprestanem stiku s članstvom. Večkrat sem potoval v Beograd, da sem vzdržal neposredno zvezo z Glavnim odborom. Bili smo v tem pogledu na slabšem kakor JDS, ki je imela v Beogradu svojo ekspoziuro, pa je tako sedela na viru visoke politike.

JDS mi je fuzijo z NRS močno zamerila. V onemogli jezi da mi ne morejo več očitati radikalne stranke, **katere privesek so postali sami in zaradi katere so postali "besedolomni" v zadevi ljubljanskega mandata**, zaradi katere tudi so razbili protestni shod narodno-obrambnih društev proti Rapalski pogodbi, so jeli nasprotno zmerjati. Kakor psi na polno luno so lajali. Seveda jim v Narodnem Dnevniku odgovora nismo ostali dolžni. Ko mi je le postalo predebelo, sem tožil. Pod opr. št. U VI 723/24 okrajnega sodišča v Ljubljani sem vložil tožbo radi žaljenja časti v treh številkah Jutra, pod opr. št. Pr VII 88/24 deželnega sodišča v Ljubljani pa radi klevete v štirih številkah Jutra.

V prvi pravdi je toženi odgovorni urednik celo nastopil dokaz resnice glede meni očitane politične neznačajnosti. Odgovoril sem z obširnim protidokazom. Zaslisanih je bilo na obeh straneh mnogo prič. Sodba je bila zategadelj izrečena še le 3. decembra 1926. Sodba ugotavlja, da se dokaz resnice uredniku ni posrečil. Bil je obsojen na denarno globo in na plačilo vseh pravnih stroškov. Sodba je postala pravnomočna, ker toženec ni vložil priziva. Enako je bilo v drugi pravdi, v kateri pa je bila sodba izrečena že 23. septembra 1924. Proti sodbi je urednik vložil ničnostno pritožbo na Stol sedmorice v Zagrebu. Na javni razpravi dne 24. junija 1925. v Zagrebu sem prvo sodbo branil osebno. Stol sedmorice je po dolgotrajni

¹¹⁷ Post tot discrimina rerum (lat.), po tolikih nezdodah. Gre za modificiran del iz Vergilove Eneide I, 204. Celoten verz se glasi: "Per varios casus, per tot discrimina rerum", kar pomeni: Skozi raznolike slučaje in po tolikih nezdodah.

razpravi ničnostno pritožbo toženega urednika zavrnilo in ga obsodilo na plačilo vseh pravnih stroškov. Le glede kazni je sodišče njegovemu vzklicu v toliko ugodilo, da mu je po prvem sodišču izrečeno kazen Din. 2.000.- v slučaju neizterljivosti 14 dni zapora znižalo na Din. 800.- odnosno osem dni zapora.

Spravili pa so se slično, kakor svoječasno na Sokolski Savez, tudi na **Jugoslovansko Matico in Glasbeno Matico**, ki sta se drznili, da sta imeli **takoga** predsednika. "Jutro" od 10. julija 1924. je posvetilo cel uvodnik mojemu odnosu do Glasben Maticice zatrjujoč nič več in nič manje, kakor da ima Glasb. Matica veliko materielno pa tudi moralno škodo ko trpi mene za predsednika. Materielno v tem pravcu, da zavoljo mene ni deležna one podpore iz drž. blagajne, kakor bi jo sicer zaslužila in da samo zavoljo moje nesposobnosti še ni prišlo do podržavljenja Prvega Jugoslovanskega konservatorija Glasbene Maticice v Ljubljani, ki smo ga bili ustanovili po prevratu. Spet so dobili nekaj ljudi in celo društvenih funkcionarjev, ki so jeli rovariti v društvu samem. Njihov kolovodja je bil - dr. Viljem Krejči. Sedel je v odboru, ne vem po kaki in čigavi zaslugi. Mož je bil brez posluha in muzika je bila zanj španska vas. Vzklic temu je hotel imeti prvo besedo. Napadel me je v odboru, ker sem se proti osebnemu napadu v "Jutru" drznil brniti v Narodnem Dnevniku, češ da s tem vlačim Glasbeno Matico v politiko. Prav po znanem receptu v Sok. Savezu. No, velika večina je bila na moji strani in je z indignacijo zavrnila spletko. Dr. Krejči je nekega lepega dne brez šuma izginil iz odbora Glasb. Maticice.

Kasneje sem imel še to zadoščanje, da je bil Konservatorij Glasbene Maticice v l. 1925. podržavljen edino-le po moji zaslugi in to prav zavoljo moje pripadnosti radikalni stranki. Narodno radikalna stranka je na mojo osebno intervencijo vprašanje podržavljenja Konservatorija napravila za klubsko vprašanje. Matej Hubad je bil priča temu dogodku in ga je na občnem zboru Glasb. Maticice tudi potrdil. S tem je bila Glasb. Matica rešena velikanskega bremena, ki se je v celoti preneslo na državno blagajno. Če zaradi družega ne, se je v tej stvari tako meni kakor Glas. Maticici iplačalo, da sem bil postal član Narodne-radikalne stranke.

Jugoslovaski Maticici je dr. Žerjav - bil je minister - naravnost s kolom namignil, da Matica ne bo deležna državne podpore, dokler bom jaz njen predsednik. Kakor da bi ta podpora bila dana meni in ne društvu, ustanovljenemu za brambo vitalnih interesov zamejskega slovenstva! Taki so pač bili, nobena nacionalna ustanova jim ni bila sakrosanktna,¹¹⁸ če jim je šlo za to, da ubijejo neljubo osebo. Sicer pa se ni nič bolje godilo dru. Boži Markoviću, predsedniku osrednjega društva, ki je imel to napako, da je bil na strani Davidovića.

Volitve za narodno skupščino so bile razpisane za dan 8. februarja 1925. Bile so zanimive. PP režim je stopil z blestečim naslovom "nacionalni blok". Narodno in državno edinstvo proti vsem razdirajočim elementom je bilo volilno geslo. Med te nevarne elemente so šteli ne samo Hrvaško seljačko stranko in SLS, ampak tudi Davidovića in muslimane pod vodstvo dra. Spahe. Delalo se je s polno paro. Iz svojega arzenala so privlekli na dan vse pri prejšnjih volitvah preiskušeno orožje, ki naj omehča omahujočega volilca. Uradništvo je moralo brezpogojno parirati. Ubogo uradništvo! Kako so ga politično demoralizirali. Svojo lastno politično prepričanje in

¹¹⁸ Sakrosankten [lat. Sacrosanctus], presvet, nedotakljiv.

voljo je moralo podrediti vsakokratnemu režimu. Če ne, je bila takoj pripravljena druga garnitura. Režim v tem pogledu ni poznal šale. Iz vseh delov države so prihajala poročila o nasilju. Stepana Radiča in vse njegove ožje sodelavce so obsodili in jih vrgli v ječo. V Sloveniji je minister dr. Žerjav osebno vodil volitve. V ljubljanski oblasti ni bilo nič manje kakor deset volilnih škrinjic, v mariborski pa devet.

Za Ljubljano se je vnel ogorčen boj med JDS in SLS. JDS je računala na pomoč radikalne stranke. Vršila so se pogajanja. Kot predpogoj smo zahtevali satisfakcijo za prelomitev pogodbe z dne 19. 2. 1923. Šli smo še dalje in **predlagali, da naj način satisfakcija moji osebi uredi izvršilni odbor obeh strank v Beogradu**. Zahtevano zadoščenje torej ni bilo nedosegljivo in neizpolnjivo. Torej ljubljansko vodstvo JDS je brskno zavrnilo pogajanja na tem temelju. S tem je ono vzelo na se vso krivdo za posledice. Na oficirski zabavi v Kazini me je ogovoril dr. Puc, če se damo kaj zglihati. Odvrnil sem mu, da ž njim jako težko, ker so nedostopni resničnemu sporazumu. Rekel sem mu potlej doslovno: "glejte gospod kolega, storiti bi vam bilo le majhen korak meni nasproti, in sporazum bi bil tukaj". Pri tem razgovoru je bil navzoč dr. Gustav Gregorin. Pod tem "majhnim korakom" sem milil, kakor sem na to komentiral v Narodnem Dnevniku, da bi se bil takrat zadovoljil s preprosto izjavo vodstva Slovenske demokratske stranke, da obžaluje storjeno krivico. Toda ne, niso hoteli sporazuma, hoteli so od mene poleg zagrešenega besedolomstva ponovno kapitulacijo.

Ko niso na ta način nič opravili, so poskusili v naše vrste zanesti neslogo in to jim je deloma posrečilo. Pridobili so na svojo stran dra. Zupaniča in njegove ožje prijatelje. Ponudili so mu kandidaturo v ljubljanski oblasti na listi "nacionalnega bloka", ki ji je bil nosilec dr. Žerjav, zagotavljajoč ga sigurne izvolitve. Za dan 30. decembra 1924. sem skical zbor delegatov ljubljanskih radikalov v Narodni dom. Zbor je bil polnoštevilno obiskan. Zbor je sklenil z veliko večino - 76 glasov proti 23 -, da se me postavi za kandidata za mesto Ljubljana. Dr. Zupanič in tovariši so skušali nasilno preprečiti sklep. Po shodu so izjavili, da izstopijo iz naše mestne organizacije in da osnujejo svojo. Zatožili so nas celo Glavnemu odboru s predlogom, da se nas izključi iz stranke in da se nam ukaže, njim izročiti pisarno in vse spise. Glavni odbor na to zahtevo ni reagiral. Svoj sklep smo javili službeno Glavnemu odboru. Volilni odbor, ki mu je predsedoval Ljuba Jovanović, je sklep vzel na znanje in ga odobril.

V Ljubljani je bilo pet kandidatov: Dr. Ivan Mohorič, njegov namestnik inž. Riko Šapla, žel. uradnik (Samostojna demokratska stranka odnosno "nacionalni blok"), Ivan Makuc, železničar, namestnik Ivan Marjašič, kurjač (levo krilo socialistov), dr. Ljudevit Perič, namestnik Rado Čalešnik, urednik (socialni demokrati), dr. Anton Korošec, namestnik Franc Terseglav, urednik (SLS), dr. Vladimir Ravnihar, namestnik Rudolf Juvan, uradnik (Narodna zajednica).

Pri volitvah so dobili: dr. Mohorič 4000, Makuc 427, dr. Perič 479, dr. Korošec 4366 in Ravnihar 847 glasov. Zmagal je torej dr. Korošec.

Očividno se je borba osredotočila na tekmo med SDS in SLS, med dr. Mohoričem in dr. Korošcem, ki sta tudi iz drugih taborov pobrala, kar se je dalo pridobiti tam nezaneljivih elementov. Saj bi sicer ne bilo prav razumljivo, da n. pr. Makuc in dr. Perič, bivši župan oba skupaj nista dosegla niti 1000 glasov. Tudi moja škrinjica je na ta račun morala pogrešati marsikoga brez ozira na Zupančeve radikale, ki so dali svojo pomoč SDS. Od 13779 vpisanih volilcev jih je prišlo do

volišča 10119. Za Koroščevo zmago pa je bilo po mojem občutku odločilno nasilje, ki ga je bilo uprizorilo vodstvo SDS, ki je nekaj dni pred volitvami oboroženi Orjuni pustila nasilno razbiti Koroščev shod v Unionu. Ob volitvah je potlej poštena javnost dala izraza svojemu protestu proti takim metodam.

V ljubljanski oblasti se je volitev udeležilo 77.166 od 104.163 volilcev. Izvoljenih je bilo 8 poslancev SLS ter dr. Žerjav (SDS) in Ivan Pucelj (SKS). V mariborski oblasti je volilo 99.696 volilcev od 144.463. Izvoljenih je bilo 11 poslancev SLS, trije Radičevci z Stjepanom Radićem na čelu in dr. Ljudevit Pivko (SDS).

V Sloveniji torej "nacionalni blok" ni dosti profitiral. Pač pa so radikali drugod dobili svojo običajno večino. Z ozirom na volilni rezultat, ki je "nacionalnemu bloku" zagotovil četudi neznatno večino, je Kralj poveril vlado N. Pašiću s Pribičevićem vred. Dr. Žerjav je spet prevzel portfejl ministra za šumo in rude. Dr. Mohorič pa je bil imenovan za njegovega pomočnika.

Zaradi poraza v Ljubljani sta Slov. Narod in Jutro besnela. Krivice svojemu porazu so iskali vse drugod, samo ne pri sebi. V prvih dneh po volitvah sem bil jaz tarča vseh napadov. Izdajstvo! Kakor da bi bil s kako pogodbo vezan, da ne smem postaviti svoje konadidature. Ko gledam na stvar z današnje perspektive, rečem še danes, **da je bila zaslužena lekcija za besedolomstvo, če sem jim s svojo kandidaturo odtegnil toliko glasov, kolikor jim jih je bilo potrebnih za zmago.** Sicer pa je dvomljivo, kako bi se opredili moji volilci, ako bi jaz ne kandidiral in bi imeli svobodno odločitev. Za svojo osebo rečem, da bi se v tem primeru vzdržal volitev.

V svojo obrambo sem napisal v Narodnem Dnevniku več člankov, iz katerih je javnost lahko spoznala, da je bila izključna krivda na strani ljubljanskega vodstva SDS, ako ni bilo prišlo do sporazuma.

Bral pa sem gospodi še druge levite. "Ni niti naprednjak, niti nacionalist" - tako pravim - "ki je ob in po povratku na debelo veržil ne samo z valutami, ampak z vsem mogočim blagom... Vaše 'nacionalizacije' so Vam nacionalizirale milijonske dobičke (Trboveljska), tuji kapital pa triumfira. In koroški svinec, opeharenje propagandnega fonda za koroški plebiscit, oškodovanje tehniškega fonda, plačkanje Jadranske banke in potem maščevanje samo za to, ker se ni pustila dalje plačkati, plačano izdajstvo Jadranske banke v Trstu italijanskemu fašizmu, tihotapstvo z valutami i. t. d., kdo bi mogel naštetiti vse te gorostasnosti. Dirke za upravnimi mesti v industrijah in denarnih zavodih so naravnost smešne, če ne bi bila tako žalostna prikazen. Razložite narodu, odkod Vaša bogastva!"

Dal sem torej priložnost gospodi, da se brani pred merodajnim forumom, pred sodiščem. Kaj še, ogradili so se z junaško brambo, da z Narodnim Dnevnikom sploh ne bomo polemizirali.

Zato pa sem jaz vložil tožbo tako proti "Jutru" kakor proti "Slovenskemu Narodu" zavoljo očitanega mi "izdajstva". Pod opr. št. Pr VII 31/25 deželnega sodišča v Ljubljani je bil odgovorni urednik Slov. Naroda obsojen zaradi klevete. Urednik niti ni poskusil s kakim dokazom resnice, pač pa je proti sodbi vložil ničnostno pritožbo. Stol sedmorice v Zagrebu pritožbi ni ugodil.

Pod opr. št. Pr XI 30/25 proti odg. uredniku "Jutra" vložena tožba pa je zaključila - s poravnavo. Pravda je tekla tja do januarja 1926. Gospodje so med tem postali ponižni. Prošnjji za poravnavo sem - ugodil. "Jutro" je prineslo častno izjavo in preklic vseh obtožitev. Seveda je plačalo tudi pravdne stroške.

Da so gospodje postali bolj pohlevni, je imelo svoj vzrok v izpremenjenih splošnih političnih razmerah. N. Pašić je uvidel, da volitve niso prinesle zaželenega uspeha in razpleta krize. Koncept mu je kvarila družba Pribičevića & Con.¹¹⁹ Zato je sklenil **sporazum s Stjepanom Radićem**. 76 Radićevcev mu je pomenilo več kakor 23 Pribičevićevih demokratov, ne glede na to, da ni bilo dosti visoko oceniti zgodovine činjenice poskusa pomirjenja s Hrvati in njihovega prihoda v Beograd, ki so ga bili dosihdob bojkotirali. Radićev nečak Pavle Radić je v imenu stranke podal izjavo, s katero priznava monarhijo, dinastijo in Vidovdansko ustavo. Dne 18. julija je Pašić izvagoniral Pribičevića, v vlado pa so stopili Hrvati, Pavle Radić, dr. Benjamin Šuperina, dr. Ivan Krajač in dr. Nikola Nikić. Sledila je amnestija Stjepana Radića in njegovih obojenih tovarišev, za kar se je Radić zahvalil Kralju s posebnim pismom. Dne 17. novembra že vidimo Stjepana Radića kot ministra prosvete v Beogradu. Hkratu je prejel visoko kraljevo odlikovanje. Torej - **vlada sporazuma!** Poleg Pašića so bili vidnejši člani NRS v kabinetu kakor dr. Momčilo Ninčić, Miloš Trifunović, Nikola Uzunović, dr. Milan Srškić, dr. Milan Stojadinović, Božidar Maksimović. Še istega meseca je Radić obiskal Ljubljano. Priredili smo prijateljski večer, ki je bilo na njem spregovorjenih več tehtnih govorov. Tudi jaz sem govoril ter v svojem govoru vzbujal spomine na naš abiturientski sestanek, ki sem se pri njem spoznal s Stjepanom Radićem. Na javnem shodu v Narodnem domu je Radić spustil enega svojih fulminatnih¹²⁰ govorov, ki je potlej delal dokaj preglavic in neprilik naši diplomaciji. V govoru je napadal Italijo - kot član kabineta!

Radića sem, star njegov znanec, kot ministra nekajkrat obiskal. V svojem ministrovanju je užival. Ves blažen je bil. Sprejemal je v svojem kabinetu, patriarhalno obdan od svoje rodbine. Njegova zvesta sotrudnica in tajnica žena Marinka (Čehinja) je bila stalno ob njegovi strani. Potreboval je tako pomoč. Bil je skoraj slep in samo z enim očesom je mogel čitati prav od blizu. Krog njega so bile tudi njegove hčere in zeti. S prijatelji je bil prav ljubezljiv in srčen. Nепrestano je govoril, tako da si komaj prišel do besede. Kar žuborelo je iz njega, skakal je od enega predmeta do drugega ter z veliko suado^{120a} razvijal svoje nazore. O funkciji državnega urada ni imel dosti pojma. Njegova hiba (na očeh) mu je branila, da bi se poglobil v ustrojstvo takega urada. Če si prišel s kako intervencijo, jo je priporočilno preodkazal kabinetnemu šefu in le temu prepustil, da je šla svojo uradno pot. Bil je na položaju, ki mu je nudil priliko izkazati svoje državniške sposobnosti. Vsi so pričakovali, da bo v svojem resortu kot minister prosvete dajal kake nove smernice glede prosvetne politike. Nič od tega, čeprav je bil visoko naobražen ter je po svoji tradiciji daleko prekašal svojo okolico. Že 15. aprila 1926. je zapustil ministrstvo. Še več smo pričakovali od njega glede pravilne usmeritve državne naše politike. Vse oči so bile uprte vanj. Odrekel je popolnoma, ko je bilo treba ustvariti nekaj pozitivnega, nekaj velikega. Bil je preveč ljudski tribun, kakor da bi mogel biti dober konstruktivni državnik. Udajal se je ljudskim instinktom, namesto da bi jim bil vodnik in krmar. V Beogradu je bil dinast in Jugoslovan, doma republikanec in samo Hrvat. Zavedal se je in slutil, da bi izgubil svojo po-

¹¹⁹ Glej op. 51.

¹²⁰ Fulminanten [lat. fulminans iz fulmen blisk], sijajen, bleščeč, vžigajoč, ognjevit.

^{120a} Suada, [lat.], zgovornost

pularnost, ki je po njej tako zelo hrepenel, če bi preveč uvaževal novo stvarnost, sožitje Hrvatov, Srbov in Slovencev v eni edinstveni državi in hotel biti svojemu narodu suhoparen pedagog. Škoda tega talenta, ki razen demagoških fraz svojemu narodu ni mogel nuditi ničesar. Svojemu seljaškemu narodu ni dal ne zadrugištva, ne socialnih ustanov, da bi ga dvignil iz njegove zaostalosti in revščine. Ne samo, da ni pokazal velokopoteznosti v gospodarski politiki svojega naroda, na nobenem področju ni pokazal smotrenega dela. Prepričan sem, da bi utonil v pozabi, če bi ne umrl prezgodaj in če bi ne umrl kot mučenik. Kakor se tako rado pripeti marsikateri veličini, če ji usoda nakloni skrajne meje človeškega življenja.

Nova politična situacija, ki je nastala z vstopom Radićevcev v vlado in z odžaganjem Samostojne demokratske stranke, je impresionirala tudi naše domače politične prilike. Streznila je dra. Zupaniča, ki se je bil trenutno pustil zamamiti, da je zaplaval v "nacionalni blok". On in njegovi tovariši so se vrnili kot spokorjeni grešniki. Na skupščini Mestnega odbora 1. februarja 1926. sem bil soglasno izvoljen za predsednika, dr. Zupanič pa za delegata v Glavnem odboru. Ko je prejel neposredni vpliv SDS, so se tudi naše šanse dvignile. Brez dvoma bi bili v večji mero deležni one moralne opore, ki je bila tako poželjna za očvrščenje našega gibanja - da ni pričelo pokati v sami radikalni stranki v Beogradu. Pašić je bil resno obolen in že 8. aprila 1926. je na čelo vlade stopil Nikola Uzunović. Nastale so razne koterije v stranki in med rivali tekme za nasledstvo Pašićevo. Oživel je bolj med "Pašićevci" in "anti-Pašićevci". Uzunović je moral večkrat podati demisijo vlade, da je mogel izmenjati gotove ministre. Ne manje kakor šest vlad je sestavil tekom dveh let. Ob ostavki 15. aprila je bil v novo Uzunovićevo vlado imenovan - po predlogu Radićevcev - Ivan Pucelj kot minister za kmetijstvo.

Meseca maja smo prejeli okrožnico radikalnega poslanskega kluba, da je Velja Vukičević z desetimi tovariši izstopil iz Radikalskega poslanskega kluba in ustanovil svoj klub, na čelu katerega je Ljuba Jovanović, ki da je izključen iz NRS. "Usled toga ta su gospoda prestali biti članovi NRS, na čijem su programu i čijim su poverenjem dobili poslaničke mandate; očekivati je, da će po parlamentarnom redu podneti ostavku na svoje poslaničke mandate".

Ta okrožnica je z žarko lučjo posvetila v nezdrave razmere, nastale v dosihdob enotni stranki. Z bolniške postelje jih Pašić ni mogel več krotiti. Pomanjkanje njegove avtoritete se je živo občutilo. Notranji boji so močno oslabile udarno silo stranke. Vsa njena politika se je osredotočila na medsebojno razračunavanje posameznih skupin in njihovih voditeljev.

Mi smo nasproti temu položaju bili rezervirani in smo se čuvali, da bi se eksponirali za eno ali drugo skupino. Priznavali smo avtoriteto vsakokratne radikalske stranke, ki pa prav radi nastalih sporov v stranki ni imela časa in volje, da bi se pečala z razmerami v provinci. Tako smo ostali brez bistvene pomoči. Vzklic temu smo pričeli s konsolidacijo razmer v Sloveniji. Prišlo je do ožjega sodelovanja med Ljubljano in Mariborom. Na skupnem sestanku v Celju smo ustanovili **Gospodarsko tiskovno zadrugo**, da bi podprli svoj tisk. Vsi naši naporji pa niso prinesli zaželenega uspeha. Prestiž stranke je gineval spričo razmer v Beogradu. Kako brez vsake pomoči smo bili s te strani, dokazuje dejstvo, da so vzklic temu, da je bila

SDS potisnjena iz vlade, na vseh merodajnih in odločilnih mestih v Sloveniji ostali njeni eksponenti na krmilu. Na ljubljanskem magistratu so paševali gerenti, ki jih je bila postavili SDS, in šele meseca septembra 1926. je na njih mesto stopil vladni svetnik Anton Mencinger kot komisar. V sosvet komisarju sem bil imenovan tudi jaz. Velika župana dr. Baltič in dr. Pirkmajer sta bila izmenjana še le februarja 1927., potem ko je bila po volitvah v oblastne skupščine stopila v vlado SLS. Čeprav se nam je pri volitvah za Zbornico za trgovino in obrt posrečilo prodreti s 6 voljenimi svetovalci, smo politično samo životarili. V tem stanju so nas zatele **volitve v oblastne skupščine** dne 23. januarja 1927. Kandidate smo postavili le pro forma, toliko da dokažemo, da smo še tu!

Izid v Ljubljani je bil: socialisti 941, SDS spet skupaj z NSS 4195, SLS 3412, NRS 510, socialisti disidenti 77, SKS 154. Na svojo listo sem torej zbral 510 glasov, s katerimi pa nisem dosegel količnika.

Na deželi je ohranila SLS svoj prevladujoči položaj. V ljubljanski oblasti je dobila 40, SKS - 4, SDS 6 poslancev, po enega so dobili socialisti, Nemci in Radičevci. V mariborski oblasti je odpadlo na SLS 42, na SDS 6, na NRS 2, na Radičevce 10, na socialiste 3 in na SKS en poslanec.

Glavnemu odboru NRS sem na roke ministra Božo Maksimovića poslal poročilo o volitvah v Ljubljani. V tem poročilu navajam razloge, zakaj NRS v Sloveniji ne more uspevati. Takole se glasi moje pismo:

"NRS, ki je ob tej priliki v Ljubljani prvokrat nastopila samostojno ter postavila svojo kandidatno listo, je dobila 510 glasov."

"Pričakovali smo jih več. V našem katastru imamo vpisanih 1100 članov. Od teh jih mnogo ni šlo na volišče, drugi zopet so očitno volili druge stranke. Glavni bolj v Ljubljani je šel topot zopet za staro predvojno geslo 'liberalci - klerikalci', ki nam je pobralo mnogo naših članov na obe strani. Zlasti, ker se je Samostojna demokratska stranka tudi ob teh volitvah posluževala vseh svojih zloglasnih terorističnih metod. V svojem časopisju je razglasila parolo: Naj se posuši roka, ki vrže kroglico v radikalno kutjo!"

"Naša stranka ni imela na razpolago ne materialnih sredstev ne časopisja. Zato je bilo težko držati ljudi 'na okupu', ne glede na to, da je med njimi nekaj takih - kakor pri vseh strankah -, ki so pri stranki samo iz egoističnih namenov. Za ta del so bile te volitve dobra preizkušnja, da ločimo zrnje od plevla. Zdaj pričanja proces čiščenja."

"So pa tudi vnani vzroki, da nismo dosegli boljšega uspeha."

"NRS je vladna stranka in proti 'režimski' stranki kot stranki "korupcije in nasilja", za katero nas je dan na dan klevetala v svojem časopisju Samostalna demokratska stranka, so nastopale vse druge stranke, ne izvzemši Slovensko Kmetijsko stranko (Radičeva), čeprav je ta tudi vladna stranka".

"Kot vladna stranka nosi NRS odgovornost za vse nezadovoljstvo v narodu, za visoke davke, za vse nepopularne zakone in uredbe, za redukcijo činovništva, za redukcijo v proračunu na škodo kulturnih institucij v Sloveniji (Univerza, Narodno pozorišča itd.) i. t. d. Vse te stvari so ostale stranke na skrajno demagoški način izrabljale proti NRS."

"Nasproti temu NRS v Sloveniji in specijelno v Ljubljani od naše središnjice in matice (Glavni odbor in Ministri) ni dobivala nikake pomoči, namreč **moralne** pomoči in zaslombe. Baš nasprotno!"

“Od Beograda je očitvidno favorizirana SDS v Sloveniji na škodo NRS v Sloveniji. Zgodilo se je celo, da so bili preganjani (reducirani, penzionirani) naši ljudje, baš zato ker so radikali.”

“SDS v Sloveniji se nahaja v najsrečnejšem položaju. Tu v Sloveniji nastopa med narodom na najostrejši način proti vladi, proti ‘režimu’ in proti vladajoči stranki, izrabljajoč narodovo nezadovoljstvo v svoje namene. Beograd pa favorizira to stranko v Sloveniji na celi črti. Kajti na najodločilnejših vladnih mestih v Sloveniji, je režim še vedno demokratski in ta režim prav nič ne prikriva svoje simpatije do SDS.”

“Samostalna dem. stranka je torej v opoziciji in je na vladi. Lepšega položaja si ni mogoče misliti. Taka stranka mora napredovati, in le dejstvu, da je SDS splošno zasovražena, ima zahvaliti, da ne napreduje bolj, kakor bi lahko napredovala kaka druga stranka v sličnem položaju.”

“Favoriziranje SDS s strani centralne vlade se je najbolje pokazalo v Ljubljani sami, ko je **centralna vlada** po razpustu obč. sveta pustila, da so mestno občino Ljubljansko skozi dolgo dobo 1 leta in pol upravljali trije gerenti, tri člani načelstva SDS. Da so ti eskponenti SDS pri upravi mestne občine ljubljanske znali sijajno izrabiti svoj položaj v korist svoji stranki, je umevno. Napravili so si na stotine od sebe odvisnih ljudi in volincev. To je faktum, ki ga sedanji vladni komisar v kratki dobi svojega poslovanja in mogel reparirati. Je po priliki tako, kakor v Beogradu, kjer so občino dobili v roke Demokrati. Kdor ima v rokah občino, ima v rokah volilce.”

“V očigled vsem tem dejstvom je še čudež, da smo s svojo mlado stranko, ki je šla kot taka prvokrat samostojno v volilni boj, še toliko dosegli. Onih 510 volilcev predstavlja pravo junaštvo!”

Z ozirom na izid volitev v oblastne skupščine je Uzunović dne 1. februarja 1927 sestavil novo vlado, v katero so vstopili dr. Andrej Gosar kot minister za socialno politiko, ing. Dušan Serbec kot minister za zgradbe in dr. Fran Kulovec kot minister za poljedelstvo. Minister prosvete pa je postal Velja Vukičević, glede katerega pravi gori omenjena okrožnica, da je bil prestal biti član NRS.

Iz vlade so torej odpadli Radićevci. Dosti dolgo se je držal RR režim. Od 18. julija 1925. dalje. Njihova pozicija je postala spričo nepreračunljivega nastopanja samega Radića nevzdržna. Med tem ko so njegovi ljudje sedeli v vladi kot ministri, je Radić na terenu ugajal brezvestno demagogijo. Tega je bilo končno radikalom preveč. Sam Pašić je nameraval spet vzeti vajeti v roke in je bil 9. decembra 1926. še pri Kralju. Naslednjega dne je nenadoma umrl. Dne 24. decembra je Uzunović sestavil novo vlado in še enkrat poskusil z Radićevci. Tudi ta vlada je bila kratkotrajna, ker že 1. februarja je kakor rečeno HSS zamenjala SLS.

Za velika župana sta bila imenovana dr. Vodopivec za ljubljansko, dr. Fran Schaupach za mariborsko oblast. Predsednik ljubljanski oblastni skupščini je bil dr. Marko Natlačen, mariborski pa dr. Josip Leskovar.

Izkazalo se je, da so bile oblastne skupščine prav zdrava institucija in če bi imele še nekoliko več avtonomije, bi bile prav dober ventil, skozi katerega bi se sproščala ljudska nevolja. Večina se je pošteno trudila, da bi pokazala, kaj zmore. Da je pri tem imela predvsem pred očmi utrditev svojega položaja, ne zmanjša njenih zaslug. Izmed prvih ukrepov je imenovati prevzem Kranjske hranilnice, ki je postal oblastni denarni zavod in predvsem Kranjskih deželnih elektram.

Kranjska hranilnica je bila ustanovljena l. 1820 z imenom “Ljubljanska hranilnica”. Navdušujoče ilirsko gibanje je l. 1828. prekrstilo “Ljubljansko hranilnico” v “Ilir-

sko hranilnico". L. 1845. pa je le-ta dobila novo ime "Kranjska hranilnica". Svoje posle je vršila temeljem hranilniškega regulativa iz l. 1844. Hranilnica je bila po svojem ustroju "društvo". Člani društva v svoji celokupnosti so torej bili lastniki zavoda.

Ob prevratu je bila hranilnica v nemških rokah, čeprav je bil pretežno slovenski denar, ki jo je vzdrževal. Priznati je, da so Nemci dobro in previdno gospodarili, tako da je zavod uspeval in užival mnogo zaupanja. Seveda so pa njeni gospodarji zasledovali svojo politiko: utrjevati nemštvo. Vse njihove kulturne ustanove so imele v njej svojo najizdatnejšo podpornico. Kazina, Filharmonična družba, dramsko gledališče so bile njene stvaritve. Po ustanovitvi Mestne hranilnice ljubljanske ji je nastala resna konkurenca. Zlasti po znanih "septemberskih dogodkih" l. 1908. je mnogo denarja iz Kranjske hranilnice odteklo v Mestno. Za časa vojne je Kranjska vse svoje razpoložljive rezerve krog 27 milijonov Kron naložila v avstrijsko vojno posojilo. Ta denar je bil seveda izgubljen in ob prevratu je bil zavod v prav kočljivem položaju. To dejstvo in pa zavest, da te svoje gospodarske postojanke v izpremenjenih političnih razmerah itak ne bodo mogli vzdržati, je Nemce napotilo, da so prepustili zavod slovenski večini. Sprejeli so v društvo toliko slovenskih članov, da so le ti imeli v društvu večino. Slovenci smo si na pripadajoče število članov porazdelili po ključu, vstrežajočem tedanji politični moči strank: SLS, Samostojna Kmetjska stranka, Jugoslovanska demokratska stranka in socialistična stranka. JDS sta pripadla dva člana in je stranka imenovala mene in dra. Ivana Jenko-ta, primarija v Ljubljani. Predsednik je postal Dragotin Hribar, industrialec v Ljubljani. Od tega časa dalje sem tudi pravni zastopnik zavoda.

Prevzem Kranjske hranilnice po Oblastni skupščini se je mogel izvršiti samo temeljem likvidacije obstoječega zavoda. Napravila se je bilanca in čisti prebitek se je razdelil med društvene člane. Na me in dra. Jenkota je odpadla Kvota Din. 132.558.-. Vsi člani so smatrali za svojo častno zadevo, da nanje pripadajočih zneskov ne porabijo za se, ampak za kulturne in dobrodelne namene. Z dr. Jenkom sva se glede razdelitve na naju pripadajočega zneska sporazumela tako le: Glasbena Matica dobi 32.000 Din, prav toliko (32.000 Din.) Narodna galerija, 60.000 Din. gre v sklad za revne bolnike, ki zapuščajo bolnico brez vsakih sredstev, sklad upravlja dr. Jenko, za sanatorij zoper kostno tuberkulozo na Rakitni Din 4.558, za Družbo Sv. Cirila in Metoda Din 4.000.-.

Po ustanovitvi banovin se je oblastni denarni zavod "Kranjska hranilnica" prekrstil v **Hranilnico dravske banovine**. Sličen oblastni zavod se je bil ustanovil tudi v Mariboru. Po prenehanju oblasti je zavod v Mariboru veljal za podružnico ljubljanskega zavoda. V letu 1931. pod banom ing. Sernec-em sem postal predsednik upravnemu odboru Hranilnice dravske banovine. Sočasno sem bil član upravnega odbora podružnice v Mariboru. Kot predsednik sem bil tudi član upravnega odbora Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, ker je bila Hranilnica v posesti ene tretjine delnic tega zavoda. Predsednik se bil do kraja 1935, ko me je ban dr. Natlačen razrešil ter pustil imenovati predsednikom Ivana Avseneka, ki je bil moj predhodnik na tem mestu, pa je bil zaradi nesoglasij z banom ing. Sernecem odstopil. Ostal pa sem še nadalje član upravnega odbora.

Zaradi pičle večine v skupščini je Uzunović podal svojo končno demisijo. Novo

vlado je dne 17. aprila 1927. prevzel Velja Vukičević v zvezi z demokratom dr. Vojeslavom Marinkovičem in dr. Spahom. Vlada se je deklarirala kot volilna vlada. Sledil je razpust skupščine in volitve so bile določene za 11. september 1927.

Med tem se je zgodilo nekaj neverjetnega: spajdašila sta se Stjepan Radić in zakleti centralist Svetozar Pribičević v "prečansko fronto" - zoper Srbijance. Dva antipoda, vsak z docela različnim političnim konceptom. Pribičević je bil svojčas spravil Radića v ječo.

Vukičević je jel tipati, kako bi si ustvaril zanesljivo večino. Imel je težko stališče v lastni stranki. Pašičevci ga niso marali. Vzklic temu mu je posrečilo, da je večino stranke spravil na enotno platformo.

Ponujala se mu je SDS. Lastim si nekoliko zaslug, da sem preprečil to zблиževanje. V dolgotrajni avdienci sem predsednika vlade prepričal, da bo imel več koristi od zveze s SLS. Vse dosedanje volitve so pokazale, da ima za enkrat SLS v Sloveniji neomajno premoč. Ob volitvah v konstituantno 1. 1920 je s 14 mandati od 38 jedva dosegla relativno večino. Od tedaj pa je njena moč neprestano rasla, največ po zaslugi JDS odnosno SDS. Pri volitvah 1. 1923. je priborila 21 mandatov od 26, pri volitvah 1. 1925. 20. mandatov od 26. Pri volitvah v oblastne skupščine je dobila v ljubljanski oblasti 40, v mariborski 42 poslancev. V ljubljanski oblastni skupščini imajo vse ostale stranke le 13 mandatov. Računati je torej z dejstvom, da je trenutno SLS predstaviteljica Slovenije. Slovenska SDS ne more nuditi več kakor največ dva poslanca in še bi se reklo, da proti Beogradu ni samo Hrvatska, ampak tudi Slovenija, torej dve tretjini države. Kot zaveznica bo SLS lojalna. V svoji sredi ima mnogo pozitivnih delovnih sil. Korupcije se ji ne more očitati, razen če se šteje za korupcijo, da v osebnih vprašanih pogoduje svoje ljudi tudi tam, kjer bi šlo dotično mesto bolje kvalificiranemu kompetentnemu iz nasprotnega tabora. Pomisliti je še to-le. Napaka je bila, da se je SLS izločevala pri upravi državnih poslov. Ob svojem sodelovanju bi bila morala prevzeti vso odgovornost tudi za manj popularne stvari, ki so bile nujno povezane z državnimi posli v tako težavnih poprevratnih razmerah, v kakšnih je bila nova naša država. Te odgovornosti bi ne mogla prevaliti na druge činitelje. Tako pa je vse nevšečnosti in nerodnosti drugih spretno izrabljala v agitačne namene proti svojemu nasprotniku, ki ga je ž njimi obremenila ter na prav demagoški način revolucionirala preprosto ljudstvo. SLS je bila zmerom najmočnejša v opoziciji. Če bi se jo stalno vezalo na sebe, bi njo zadeli slični očitki kakor stranke, ki so bile ta čas na vladi in prevzemale na sebe odgovornost za vsa bremena, ki so jih po sili razmer nalagala narodu. Izgubljala bi na svoji popularnosti in danes bi gotovo ne bila tako močna, kakor je postala močna kot opozicijska stranka.

Moji argumenti so ga. Vukičevića očitvidno prepričali. Meseca julija je obiskal Slovenijo. V Ljubljani smo mu v posvetovalnici ljubljanskega magistrata priredili lep sprejem. Po mojem pozdravu in pogovoru nam je poročal o političnem položaju ter nam predočil nujne razloge, zakaj se je odločil za sodelovanje s SLS. Izjavil je, da smo tudi mi vezani, da spoštujemo njegovo politično linijo, čeprav enemu ali drugemu to ne bi bilo simpatično.

Iz Ljubljane se je predsednik vlade podal na Bled, kjer se je sestal z dr. Korošcem. Tam se je sklenil takomenovani "**blejski pakt**", sporazum med NRS, Demokrasko zajednico, SLS in bosenskimi muslimani, tako glede volitev, kakor tudi za čas po volitvah.

V smislu tega sporazuma se je izdelal delovni program za novo skupščino:

poštenost in red v upravi, izgraditev samouprave v najširšem pomenu, izenačevanje državljanov pred zakoni. Ta program, ki je bil življenjskega pomena za našo državo in za njeno notranjo konsolidacijo in je dobil svoje odobrenje na najmerodajnejših mestih, je dovoljeval sodelovanje vsem strankam, ki se strinjajo z označenimi smernicami.

Pri volitvah 11. septembra 1927. je v ljubljanski oblasti dobila SLS 8, SDS (dr. Žerjav) 1, SKS (Pucelj) 1 mandat; v mariborski oblasti je prejela SLS 12, SDS 2 (dr. Pivko, Urek), socialisti 1 (Petejan) mandat. Radičevci so topot v Sloveniji propadli. Radikalni na Štajerskem so dosegli 4877 glasov, kar pa ni zadoščalo za količnik.

V Ljubljani naša stranka po navodilu predsednika vlade ni postavila kandidata. Bile so samo štiri škrinjice. SLS (dr. Korošec) je dobila 4581, SDS in NSS (dr. Kramer) 4604, socialisti 438 in komunisti 478 glasov. Zmagal je torej dr. Kramer z večino 23 glasov.

NRS je zbrala pod svoje okrilje 112 poslancev, razen tega so "Pašičevci" dobili 20 poslancev. Večina je bila vladi zagotovljena. Demokratska zajednica je dosegla lepo število 61 poslancev, največ na račun radikalov, dr. Spahova skupina 18 poslancev. SDS je mogla v celoti zbrati 23, HSS (Radič) 60 poslancev.

Uvažuje ta izid volitev je Kralj dne 23. februarja 1928. poveril vlado Vukičeviću. Dr. Korošec je postal minister za notranje posle, dr. Vojislav Marinković minister za zunanje posle, dr. Mehmed Spaho **minister za trgovino**.

Med tem so bile 2. oktobra 1927. tudi **volitve v občinski svet ljubljanski**. Pri teh je dosegla SLS 3864 glasov in 19 mandatov, NSS in SDS (Napredni blok) 4879 glasov in 23 mandatov, NRS 513 glasov in 2 mandata, socialisti 537 glasov in 2 mandata, delavski kmetski blok (dr. Lemež) 392 glasov in 2 mandata, Gospodarska stranka (dr. Gregorič) 1 mandat. Prva seja novo izvoljenega obč. odbora je bila 29. novembra z edino točko dnevnega reda: volitev župana in podžupana. Borba je bila med menoj in dr. Pucem. Ostal sem za dva glasa v manjšini. Socialisti, komunisti in dr. Gregorič so oddali prazne glasove. Izvoljen je bil županom dr. Dinko Puc.

Že marca 1928. pa sta SLS in SDS sklenili pakt za delovno večino v obč. svetu, kar pa seveda ni bil noben greh. Na tem paktu je imel največ zaslug prof. Jarc. Tudi dr. Gregorič se je približal - SDS. Določen je bil za predsednika Mestni hranilnici ljubljanski.

Volitve so podale glede naše stranke isto sliko kakor ob volitvah v oblastno skupščino. V glavnem se je bil boj med "liberalci" in "klerikalci". Od 1100 radikalov, ki smo jim imeli vpisanih v naših imenikih jih je oddalo svoj glas za našo listo samo 513. Vsa disciplina je bila omajana. Tako se je n. pr. Zupanič na dan volitev umaknil iz Ljubljane, kakor je bil to storil tudi že ob volitvah v oblastno skupščino. Imeli smo "radikale" samo na papirju. Bili so pri stranki po večini iz sebičnih namenov, kolikor so pač pričakovali koristi za svojo osebo. Konjunkturisti! Vsi ti elementi so nam odbili mnogo poštenih ljudi, kar je potlej pokazal rezultat pri volitvah.

Naj s tem v zvezi pojasnim še neko zadevo, da se spozna, s kako nečednim orožjem se je JDS borila proti meni.

Ob volitvah v oblastno skupščino spomladi 1927. je "Jutro" prineslo senzacio-

nalno vest, da je bila NRS v Ljubljani prejela od Praprotnikove "Slavenske banke", ki je bila potlej pod stečajem, znesek Din 300.000 "za organizacijo i štampu radikalne stranke u Sloveniji", kar da je potrjeno v zapisniku seje upr. odbora Slavenske banke z dne 15. maja 1923.

Dasi tega leta še nisem bil v radikalni stranki in se je Narodno-napredna stran-ka, kakor že obrazloženo, funzionirala z NRS še le l. 1924. in me torej za kak v letu 1923. NRS izplačani znesek ni zadela nikaka odgovornost, sem takoj pokrenil preiskavo glede morebitnega po Slavenski banki izplačanega zneska. Preiskava je dognala, da niti Mestni odbor NRS, niti bivši "Akcijski odbor" (Hribarjev) NRS v Ljubljani nista bila sprejela kakega zneska od Slavenske banke. Ta rezultat preiskave smo objavili v "Samoupravi", našem v Ljubljani izhajajočem tedniku.

Nadaljne poizvedbe so dognale, da je "g. A. Praprotnik nakazani znesek resnično izročil, in sicer v roke, ki jih je on smatral takrat (l. 1923) za upravičene za sprejem denarja." Tudi to pojasnilo smo priobčili v "Narodnem Dnevniku".

Vzklic temu pojasnilu pa je "Jutro" z dne 23. januarja 1927. torej tik pred volitvami v oblastno skupščino priobčilo članek z mastnim napisom "Gosp. Ravnihar, kje je 300.000 Din?", čeprav izhaja iz samega članka nedvoumno, da je bil znesek prejel dr. Zupanič, ko članek tudi navaja, kako je dr. Zupanič porabil prejeti znesek. Članek pa spet zaključuje z vprašanjem: Kje je g. Ravnihar 300.000 Din.?, čeprav si je "Jutro" na vprašanje že samo dalo odgovor.

L. 1923. jaz z radikalno stranko nisem imel nobene zveze. Saj sem pri volitvah 18. 3. 1923. skupno s prof. Reisnerjem bil kandidat "naprednega bloka". NRS je takrat nastopala proti Naprednemu bloku s samostojnimi kandidaturami, v Ljubljani pa je proglasila abstinenco pri volitvah.

S to gonjo je imelo "Jutro" dvojni namen. Zabrisati v javnosti vtis, ki ga je bilo svoj čas napravilo razkritje glede milijonskih zneskov, prejetih na blagajni Jadranske banke in opravičiti prejem visokih vsot prejetih na blagajni Slavenske banke, češ NRS ni nič boljša, ko išče podpore pri istem bankirju, ki je bil podprl gospodo okoli Jutra. Po drugi strani pa je seveda hotelo udariti po meni, ki sem bil na celi stvari povsem neprizadet, češ: calumniare audacter, semper aliquid haeret!¹²¹ Žal, da je bil članek napisan tako previdno, da nisem mogel tožiti.

Opozicija v parlamentu je zbog svojega poraza besnela. Zabranjevala je vsako mirno delo. Zakonodaja, sterilna že pod vsemi prejšnjimi režimi, je počivala. Opozicija je hotela empirično izpričati, da ima na razpolago še drugačna sredstva za borbo proti vladni večini, kakor pa samo večinski princip. Kaj za to, da se s tem ubije parlamentarizem, ki je itak že zdrknil skoro doli do ničle. Zlasti nebrzdani so bili Radić in njegovi tovariši, ki niso poznali nobene meje. V svoji kritiki se niso ustavljali tudi pred drugim ustavnim faktorjem ne. Seveda je tako obnašanje moralo vzbuditi reakcijo.

¹²¹ Calumniare audacter, semper aliquid haeret (lat.), pogumno obrekuj, vedno nekaj ostane. Ta znana formulacija izvira iz Plutarhovega dela O hvalisavcu, ki jo je nato povzel Bacon v delu De dignitate at augmentis scientiarum VIII, 2, 34.

Dne 20. junija 1928. je prišlo do katastrofe. Črnogorski poslanec Puniša Račić je v silnem afektu jel streljati, ter ubil dva Radičevska poslanca, tri druge pa ranil, med njimi samega Stjepana Radića. S tem je bil tudi parlamentu zadan smrtni udarec.

Spričo tem dogodkom je odstopila Vukičevićeva vlada. Seveda je bil Velja Vukičević na stvari povsem nedolžen. Vukičević, po poklicu profesor, je bil poštena duša Ljube Jovanovičevega kova (Jovanović je umrl jeseni 1927.) Tragično je, da se je baš za njegovo vlado tako razbesnel strankarski boj, ko je prav on delal na tem, da se pomirijo duhovi in da se z razširjenjem samouprav celo preko Vidovdanske ustave ustvarijo znosne razmere.

Napeto situacijo je rešil dr. Korošec, ki je na željo Krone kot ne-Srb in ne-Hrvat - sestavil novo vlado. Za 1. avgust je bila sklicana skupščina.

Opozicija pa ni šla v Beograd. Kmetско-demokratska koalicija (KDK) je sklicala stranski parlament v Zagreb. Tam je sklenila resolucijo, da okrnjena skupščina ni pooblaščená sprejemati sklepov za vso državo in se proglašajo vsi sklepi zlasti finančnega značaja za neveljavne in neobvezne za prebivalstvo prečanskih krajev, "da je v narodni zavesti dosedanja državna ureditev v celoti uničena z znanimi dogodki in da smo odločeni voditi odločno borbo za novo državno ureditev, ki bo zajamčila popolno enakopravnost vseh zgodovinskih, državnih in narodno-političnih individualnosti". To deklaracijo so podpisali tudi dr. Kramer, Pucelj in Urek.

Dne 9. avgusta je Stjepan Radić za posledicami poškodbe umrl. V Zagrebu so izbruhnili krvavi nemiri. Časopisje s te in one strani je po svoje pogorševalo situacijo. S te strani je padla beseda: amputacija. Z one so se razmotrivala kombinacije z Ogrsko in Italijo. Do take gorostasne zaslepljenosti je vodila strast. Izgledalo je da, ni izhoda.

Moje politično delo je v tem času več ali manj počivalo. Razen, da sem bil član občinskega sveta. Dne 12. septembra 1928. sem prejel lastnoročno pismo škofa dra. Jegliča. V pismu opozarja, da se bliža deseta obletnica našega osvobojenja in ujedinjenja in da bi bilo primerno, da se ta obletnica slovesno obhaja. Vabi me kot člana prve Narodne vlade, da ga obiščem. Vabilu sem se odzval. Naprosil me je, da se udeležim proslave, in da rečem na zborovanju kako besedo. Obljubil sem mu.

Dne 29. oktobra je bila Unionska dvorana nabito polna. SDS je odklonila udeležbo. V svojem govoru, ki je žel mnogo odobravanja, sem med drugim dejal: "...Obžalujem, da te svečanosti, ki je vendar vseslovenska zadeva, ne prirede skupno vsi Slovenci brez razlike strank in političnega prepričanja. Ta spominski dan bi moral združiti kakor je bilo pred desetimi leti vse Slovence pod streho hiše ene. Strankarska zagrizenost in ozkosrčnost ni nikako opravičilo, da bi smel kdorkoli odklanjati vabilo na skupni nastop".

V letu 1928. je napravil pevski zbor Glasbene Matice pogumen podvig s svojima koncertnima turnejama po Češko-Slovaški in po Poljski.

Turneja na Češko-Slovaškem je trajala od 20. aprila do 2. maja. Pričela je v Čeških Budjovicah. Preko Piseka in Plzna nas je pot vodila v Prago. Od tam do Olomouca, Brna in Bratislavo. Poslednji koncert je bil na - Dunaju. Zbor sem spremljal samo do Prage, ker so me nujni posli klicali domov. Povsod smo doživeli lep bratski sprejem. Koncertne dvorane so bile prepolne navdušenega občinstva. Bili smo pred veliko preizkušnjo: razvajeno muzikalno uho češkega naroda in njegova stroga kritika. Preizkušnjo smo prestali z odliko. Kritika je prekipevala las-kavega priznanja. Gibala se je v superlativih. Saj pa je mojster Matej Hubad položil v izvajanje vso svojo dirigentsko umetnost ter iz vsake točke obširnega pevskega programa napravil posebno mojstrovino. Najbolj so užigale naše narodne pesmi: slovenske, hrvatske in srbske. Na koncertu v Piseku sem sedel poleg ga. Ševčika, znanega violinskega pedagoga, ki je imel v Piseku svojo mojstrsko šolo. Ni mogel dovolj prehvaliti lepega petja, češ da zveni kakor njegova violina; Čehi imajo mnogo prav dobrih zborov, toda takega zbora nimajo, mešani zbor Glasbene Matice jim je lahko za vzor, kako se mora gojiti zborovsko petje, da pride do prave svoje veljave.

Koncert v Pragi je bil v največji koncertni dvorani v Smetanovi dvorani Obecnega doma. Obiskala ga je elita praške družbe. Seveda je bila polnoštevilno zbrana naša jugoslovanska kolonija na čelu ji naš poslanik g. Lazarević. Na celi tej poti sem mogel pozdraviti mnogo starih znancev in prijateljev iz sokolskih krogov in več mojih bivših kolegov iz dunajskega parlamenta. Na koncertu v Pragi je bilo v sosedni loži polnoštevilno predsedstvo Češke Obce Sokolske. To je bilo objemanja in poljubovanja. Saj niti slutili niso bili, da je predsednik Gl. Matice oni isti Ravnihar, ki so ga poznali kot starosto Slovenske sokolske zveze in Jugosl. Sokolskega Saveza. Da ni bilo nikjer brez banketa in komerza, zdravic in govorov - je samo po sebi umevno.

Po koncertu je bil prijateljski večer na Slovanskem otrovu. Priredila ga je Pevčeka Obec češko-slovaška. Vrsto govorov je pričel podžupan dr. Štula. Pokroviteljstvo koncerta je bila namreč prevzela mestna občina, za kar smo se šli v posebni deputaciji zahvaliti primariju dru. Baxi, tudi mojemu znancu iz dunajskih časov. Lepo je govoril predsednik Pevčke obce dr. Luboš Jeřábek, ki je v imenu Pevčke obce odlikoval naš pevski zbor z zlato medaljo, meni, Hubadu in tajniku Mahkotu pa pripel na prsi častni znak. Govorili so še g. Beringer za Češko-slovaško-jugoslovansko ligo, dr. Josip Mandič v imenu praških Slovencev, skladatelja Josip Foerster in prof. Jiráček in drugi. Vsem govornikom sem se zahvalil, zlasti še mestu Pragi za pokroviteljstvo. Po daljšem govoru več ali manj političnega značaja, v katerem sem dejal, da nas in severne naše brate sicer ne veže oni koridor, kako smo si ga bili zamišljali, zato pa smo si sami ustvarili duhovni koridor, sem ob splošnem navdušenju prograsil, da je Glasbena Matica izvolila za svoje častne člane: Pevčko Obec ter skladatelj Josipa Foersterja, Viteslava Nováka, Jos. Suka in prof. Jiráka.

Jedva smo se odpočili od triumfalne poti po Češki-Slovaški, že nas je klicala Poljska, za večino izmed nas nepoznana zemlja. Še bolj neznani smo jim bili mi. Od 30. septembra do 10. oktobra je trajala turneja. Pričeli smo v obmejni češki postojanki v Moravski Ostravi. Potem pa je šla pot v Krakow, Katowice, Poznanj, Warszawo in končno v Czenstohowo, kamor smo prispeli kot "pobožni romarji".

V Moravski Ostravi je prevzela pokroviteljstvo našega koncerta sokolska župa Moravsko-Šleska. Na Moravsko Ostravo so me vezali lepi spomini, ko sem bil na

sokolskem zletu I. 1922 kot starosta Jugosl. Sokolskega Saveza gost Moravsko-Sleske sokolske župe, pa sem imel tam mnogo znancev.

Kraljevi Krakow, slikovito staro mesto ob Visli, nas je slovesno sprejel. Oblastva in tamošnja pevska društva so tekmovala, kako bi nam bivanje med poljskim narodom napravila čim prijetnejše. Ogledali smo si vse znamenitosti, katerih je Krakow prepoln. Tako n. pr. grad Wawel, to grobnico poljskih kraljev. Tam počiva tudi prvi prezident Poljske republike Pilsudski. Zanimiv je židovski ghetto, ki ga ima slehernno večje mesto na Poljskem, ločeni del mesta, ki v njem prebivajo izključno Židje. Poljski Židje so zelo konservativni. Moški starejše generacije nastopajo v svoji stari noši, dolgem črnem kaftanu. Zbor je izletel tudi v Wieliczke, kjer kopljejo kameno sol, dočim so mene vezale reprezentančne dolžnosti na Krakow. Povabljen sem bil na svečano kosilo pri vojvodu Krakovskem. Dostojanstvo, ki vztreza položaju našega bana. Da smo bili deležni tako dostojnega sprejema, je imel mnogo zaslug g. dr. Vojeslav Mole, profesor na Jagelonski univerzi v Krakowu. On je bil tudi s članki v časopisju poskrbel, da so se Poljaki поблиže spoznali z Jugoslovani, zlasti s Slovenci. Zato pa je bil obisk na našem koncertu odličen.

Katowice so industrijsko mesto, ki ima mnogo nemškega življa. Odtod nas je dolga vožnja, ob kateri smo mogli bežno spoznati lepo in rodovitno poljsko zemljo, pripeljala na daljni sever, v Poznanj. Da bi to obmejno postojanko čimbolj označil kot nemško Trutzburg,¹²² je cesar Viljem sredi mesta pustil zgraditi mogočno stavbo, vladno palačo v srednjeveškem slogu. Po prevratu se je pokazalo, da je v tej pokrajini 85 odstotkov poljskega prebivalstva. V omenjeni palači se je naselila poljska univerza. V slavnostni dvorani tega poslopja je bil naš koncert. V Poznanj nam je iz Warszawe prišel nasproti prijatelj dr. Ilesič, profesor zagrebške univerze, ki je tedaj v študijske svrhe dlje časa bival na poljskem. Bil nam je potlej ljubezniv mentor na našem nadaljnem potu po Poljskem.

V Warszawo je bil že prispel glas o sijajnih nastopih našega pevskega zbora. Temu primeren je bil naš sprejem. Dvodnevno bivanje nam je dalo priložnost, da smo si ogledali to prostrano zgodovinsko mesto, njega znamenitosti in njega umetnine. Na me je napravila nepozaben vtis rezidenca prezidenta republike Kraljevi grad in Chopinov spomenik. Tudi v Warszawi sem naletel na znanca iz sokolskih časov. Bil je to grof Adam Zamejski, predsednik poljske sokolske zveze. Jako je bil vesel tega srečanja ter mi v znak prijateljstva podaril lepo in bogato ilustrirano knjigo o zgodovini Warszawe. (Cte Renaud Przewdziecki "Varsovie" v francoskem jeziku). Naš koncert je žel gromovite aplavze. Kritike so bile polne hvale in priznanja našemu zboru kot reprezentančnem zboru prijateljske jugoslovanske države, kar je upoštevati tembolj, ker so bili pred nami obiskali Poljsko zagrebška zbor "Lisinski" in "Mladost" ter beograjski "Obilic". Zelo so nas nagovarjali, da bi svojo turnejo usmerili še proti Gdansku in Gdiniji ter na Lwow. Žal tej želji zaradi odmerjenega časa nismo mogli vstreči. Gostoljubnost Poljakov ni pozanala meja. Ni bilo sicer tako pristranskega razpoloženja kakor pri Čehih, zato pa bolj aristokratski, kako se spodobi nasproti gostu, ki se ga hoče posebno odlikovati. Rout na našem poslaništvu nas je privedel v pravo jugoslovansko domačnost. Na večer pred našim odhodom in po našem koncertu je bil slavnostni ban-

¹²² Trutzburg (nem.), kljubovalna trdnjava.

ket, združen z malim koncertom, ki so na njem nastopali domači umetniki. Med banketom je bilo mnogo lepih govorov. Po banketu - ples. Zabava je trajala do ranega jutra, tako da smo se v hotele šli samo preoblečit, potem pa naravnost na kolodvor. Na vožnji do Czenstohowe se je potlej mnogo dremalo.

Znamenita Czenstohowe s čudodelno sliko matere božje na svojem povratku nismo smeli izpustiti. Bilo je tudi vredno, da smo si jo ogledali, kakor tudi samostan. OO. Pavlincev je na Jasni Gori. Samostan ima bogato biblioteko in še bogatejšo zakladnico, v kateri hrani vse dragocene poklonitve pobožnih romarjev materi božji. Tu so zbrane milionske vrednosti. V Czenstohowi koncert ni bil nameravan. Pač pa je naš zbor v kapeli pred znamenito Marijino sliko zapel Schwabovo "Zdrava Marija". Romarji, ki jih je bila prepolna cerkev, so prisluhnili nepričakovani počastitvi.

Tako je minila tudi ta koncertna turneja. Delala je čast našemu slovenskemu narodu, čast pa tudi vsej naši državi. Pomena tako odlične reprezentance nasproti inozemstvu se je vlada tudi zavedala. Na mojo intervencijo nam je priskočila na pomoč z izdatno podporo.

Kriza v Beogradu je prispela do vrhunca. Ni bila več samo kriza vlade, ampak kriza same države. Strasti so se razpamtele do žarišča. Politični ljudje niso bili več sposobni, da bi trezno mislili in presojali. Opozicija je zahtevala spremembo ustave v federalističnem smislu in novo konstituanto. Kako bi konstituanta v tako težki atmosferi izgledala, si lahko mislimo. Bili smo ob robu prepada in naši prijazni sosedi ob vseh naših mejah so z vso pozornostjo, pripravljeni za naskok, sledili razvoju dogodkov.

Gordijski vozle je z energično kretnjo presekala Kralj. S svojim znamenitim **manifestom od 6. januarja 1929.** je razpustil narodno skupščino ter razveljavil Vidovdansko ustravo iz l. 1921. Razpuščene so bile tudi vse občinske uprave, oblastne skupščine in oblastni odbori. Razpuščene so bile tudi - hvala Bogu - vse politične stranke. V klenih besedah vladar utemeljuje ta svoj zares veliki državniški čin. "Najvišje narodne in državne koristi in njihova bodočnost mi nalagajo, da se kot vladar in sin te države obračam neposredno na narod... Prišel je čas, ko med narodom in kraljem ne more in ne sme biti več posredovalca... Parlamentarno delo in vse naše politično življenje dobivata vedno bolj negativno obeležje. Parlamentarizem, ki je ostal kot politično sredstvo moj ideal, so začele zaslepljene politične strasti zlorabljati v taki meri, da je postal zapreka za vsako plodonosno delo v državi... Čuvati narodno edinstvo in državno celoto, to je najvišji smoter moje vladavine".

Vse je se oddahnilo, kakor da smo preboleli krizo smrtnonevarne bolezni. In čeprav smo se zavedali, da je krizo rešila diktatura, blagorovali smo to diktaturo. Lahko bi jo imenovali diktaturno po želji in po volji ljudstva. Razen nekaj poklicnih politikov ni bil nihče ozlovoljen zbog take rešitve krize. Ljudstvo je bilo naveličano tega večnega razburjenja za prazen nič, ko je šlo očividno samo ta zadostitev osebnih in partijskih ambicij. Sito je bilo volitev, od katerih nobena ni prinesla boljših

rezultatov... To svojo Sturm-und Drangperiode¹²³ smo slabo prestali. Nismo bili dorasli svoji svobodi, pa čeprav so bili dani vsi pogoji za koristno sožitje. Bogastva naše zemlje so pričakovala samo umnega gospodarja, da bi jih pravično in racionalno delil med nje lastnike - državljane. Bilo pa je preveč gospodarjev in vsi so le gledali, kako bi drug drugega "nadmudrio", pa za sebe pograbil čim večji kos. Mnogo je bilo med njimi koruptnih elementov. Korupcija je bila nevarna infekciозна bolezen, ki je ogrožala tudi otedaj zdrava telesa. Narod pa je pri bogati mizi stradal. Osrednja administracija je bila pod vsako kritiko. Tudi njo je inficirala ona nevarna bolezen in birokracija si je znala ustvariti svojo posebno kasto. O vzrokih, da si nismo znali urediti svojega državnega življenja, bi se dalo napisati cele knjige. Vsi, kar nas je združil 1. december 1918., smo nosili v sebi zavest, da nam je za našo svobodo potrebno trdno in neomajno državno edinstvo. Na tem temeljnem kamnu bi bili morali graditi svojo narodno stavbo, previdno in umno. Preveč je bilo heterogenosti v gradivu, ki se nam je ponujal. Tisočletna zgodovina jo je bila ustvarila. Kolikor dosedanjih različnih upravnih področij, toliko miselnosti. Treba bi bili deset - in desetletnega naravnega razvoja, preden bi se znašli na enotni ravni. Vsako forsiranje v tem pogledu je bilo kvarno za končni smoter. Forsiranje je imelo za nujno posledico reakcijo. Zato so bili docela upravičeni glasovi po avtonomiji. Seveda bi moralo tudi biti pravilo: est modus.¹²⁴ Nevarno bi bilo ograditi se s kitajskim zidom. Take avtarkije bi zlasti mi Slovenci s hipertrofijo¹²⁵ svoje inteligence ne prenesli. Srbi spet, ki so imeli za seboj že svojo prizkušnjo kot državni narod, so bili nasproti takim centrifugalnim stremljenjem nezaupljivi in prav nič si ne smemo prikrivati, da očitek hegemonije ni bil tako neupravičen. To hegemonijo smo občutili ob tendenci, da si srbski živelj v narodnem predstavištvu umetno ustvari svojo večino. Svojo prevladujočo silo si je hotel obdržati tudi v administraciji. Vsa vodilna mesta so bila v njihovih rokah. Da, ko bi bila administracija na višku! Zunanje ministrstvo je bila njihova domena, da o vojski niti ne govorimo. Kakor je bilo to za prvi čas nekako umevno, pa bi tako stanje ne smelo zapasti trajnosti. Narod, kolikor ni pripadel srbskemu plemenu, je živo občutil to neenakost ter stalno reklamiral svojo enakopravnost. Beati possidentes¹²⁶ zlasti v krogih birokracije so se temu seveda upirali. Večno trenje, ki se je izživljalo tudi na gospodarskem polju. Naj le osvežim spomin na tožbe, da so bili naši prečanski kraji pod višjim davčnim pritiskom, nego srbijanski, pa da so morali več prispevati k skupnim izdatkom, nego oni, čeprav so ti izdatki pogodovali srbski del našega naroda.

Seveda bi se me lahko imenovalo pristranskega, ako ne bi priznal grehov tudi na naši strani. Slovenci smo bili ob ujedinjenju v Beogradu na najboljšem glasu. V

¹²³ Sturm und Drang (nem.), vihar in nalet, po naslovu Klingingerjeve tragedije; viharništvo, razdobje v nemški literaturi okrog 1770-1790, začetek nemške romantike.

¹²⁴ Est modus (lat.), od: Est modus in rebus - Vsaka stvar ima svojo mero. Ta formulacija je vzeta iz Horacija, ki pravi: "Est modus in rebus, sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum", kar pomeni: Vsaka stvar ima svojo mero in končno so le določene meje, ki jih ne smemo prekoračiti ne v eni ne v drugi smeri. Prim. Horacij, Satirae I, 1, 106.

¹²⁵ Hipertrofija: bujna, bohotna rast; razširjenje, pretirano povečanje.

¹²⁶ Beati possidentes (lat.), srečni tisti, ki imajo (bogastvo ali oblast). Gre za prosto interpretacijo Horacijeve misli iz Carmina IV, 9, 45.

primeri s Hrvati so nas imeli za zdrav soliden, stvaritelni element. Kako naglo smo napravili ta svoj sloves. Za vlogo državnega naroda smo naravno še bili diletanti. In ta peščica enega milijona, kolikor smo ga prispevali v skupnost, se je predstavila, in ne vedno po svojih najboljših ljudeh, razcepljena in sprta med seboj po starem obrabljenem geslu: liberalci - klerikalci. In za to peščico smo bili neverjetni megalomani. Majhni smo bili, zelo majhni... In tako dalje! Dovolj teh rekriminacij,¹²⁷ čeprav silijo k resnemu razmišljanju in so dragoceno gradivo za pouk za bodočnost.

Hkratu z manifestom je Kralj imenoval novo vlado z divizijskim generalom Petrom Živkovičem na čelu. V tej vladi je bil dr. Korošec minister za promet, kasneje minister za gozdove in rudnike. Od vidnejših radikalov so bili v vladi Nikola Uzunović, dr. Milan Srskić pravda, Božidar Maksimović prosveta. Ministrstvo za zunanje posle je prevzel demokrat dr. Marinković. Od Hrvatov so bili v vladi dr. Alapović, dr. Stanko Švrljuga finance, dr. Oton Frangeš poljedelstvo, dr. Želimir Mažuranić trgovina.

Bivša opozicija ni bila upoštevana. Pribičević je pobegnil v inozemstvo, v Prago, kjer je tudi umrl.

Dr. Natlačen je bil imenovan za komisarja oblastne samouprave. Dne 14. februarja 1929. je bil imenovan novi občinski svet ljubljanski z županom dr. Pucem na čelu. Podžupan je postal ing. Dušan Sernec. Med imenovanimi obč. svetniki sem bil tudi jaz. Med drugimi so bili imenovani za obč. svetnika dr. Gregorič Vinko, dr. Andrej Gosar, dr. Valentin Rožič, prof. Evgen Jarc, Ivan Hribar, dr. Joža Bohinjec, Miha Krek, dr. Miroslav Lukan, dr. Fettich i. dr.

Za vršitev zakonodaje je bil imenovan **Vrhovni zakonodajni svet**, ki mu je bila predvsem dana naloga, da prilagodi zakone novemu pravnemu položaju. On pa ni opravil samo te naloge, ampak je skušal nadoknaditi vso zamudo bivših neplodnih režimov.

V tej dobi "diktature" smo dobili celo vrsto že zelo potrebnih zakonov. In bili so vseskozi dobri zakoni. Kratka doba diktature treh let je bila v tem pogledu zelo plodovita.

Dne 27. junija je preminul **dr. Gregor Žerjav**. Pobrala ga je dolgotrajna bolezen, ki je razjedala njegovo šibko telo. Samo njegova neverjetna duševna energija je zavlačevala katastrofo. Bil je brez dvoma političen talent. Škoda, da te svoje nadarjenosti, ki ga je bila zapeljala, da je postal poklicni politik, ni znal koristneje uporabiti. Ne vem, ali je bila napaka v njem, ali je stal pod nesrečnim vplivom gotove svoje okolice. Uvedel je v našo politiko metode, ki so ji bile dotlej tuje in so morale v narodu učinkovati odvratno. Mogoče, da so ga k tem metodam silile naše razorane domače politične razmere in da bi v drugem okolju njegov talent vse uspešnejše prišel do veljave. Tu doma mu je bil na potu mogočni klerikalizem, ki se je vanj zagrizel. David proti Goljatu. Dobro se je zavedal, kako priti nasprotniku do živega; s poukom in prosvitljenostjo, s premišljenim in sistematičnim delom na socialnem in gospodarskem polju. Vseповsod, v vseh mogočih organizacijah je zastavil svoje ljudi, ki naj bi opravljali to delo. Njegov organizačni

¹²⁷ Rekriminacija [nlat. recriminatio], nasprotna obdolžitev ali obtožba (če se kdo brani in odgovarja na obdolžitev z nasprotno obdolžitvijo).

načrt v tem pogledu je bil velikopotezen. Kljub temu ni uspel. Moč SLS je ne-prestano rasla in več let je bil edini poslanec, ki ga je napredna Slovenija mogla poslati v Beograd. Neučakan je postal oskosrčen anti-klerikalni fanatik, ki mu niso bila nobena sredstva preslaba, da bi rušil sovražno trdnjavo. Pomagal naj bi Beograd, pa ni pomislil, da je s tem pri našem ljudstvu zasovražil sam Beograd in dosegel prav nasprotni učinek, kakor pa mu je veleval njegov državno-pravni koncept. Delo na socialnem polju je docela odreklo, ker ga je prehiteval nasprotnik, ne glede na to, da se je to delo močno križalo s po sili razmer kapitalistično usmerjenim delom na gospodarskem področju. Škoda moža, ki je v svojih mlajših letih toliko obetal in čigar nacionalno-politični program glede nas Slovencev je segel v dušo slehernega izmed nas.

Ob 10-letnici njegove smrti me je povabilo "Jutro", da bi napisal spominski članek nanašajoč se na dobo najinega sodelovanja. Na žalost sem moral prošnjo odreči z motivacijo, da v poslednjih letih njegovega življenja nisva živela in se tudi nisva ločila v prijaznosti, pa bi javnost ne mogla razumeti, če bi mu sedaj napisal laskavo posmrtnico.

Dne 3. oktobra 1929. je bil objavljen zakon o nazivu in razdelitvi Kraljevine na upravna območja. S tem zakonom je naša država dobila naziv, ki ga je neuradno že dolgo bila nosila in pod katerim je bila znana tudi v inozemstvu: **Jugoslavija**. Država je bila razdeljena na devet upravnih področij in smo Slovenci dobili svojo **Dravsko banovino**. Dne 9. oktobra je bil imenoval prvi naš ban ing. Dušan Sernec, pomočnik mu je bil dr. Otmar Pirkmaier, eden najboljših upravnih uradnikov.

Da bi utrdil stališče novi državni politiki in da ne bi izgledalo, kakor da se naslanja na glasilo ene izmed predšestojanuarskih strank, si je ban omislil svoje glasilo s času in razmeram vstrezajočim naslovom: "**Jugoslovan**". Zagotovil si je podporo centralne vlade, finansiranje pa naj bi prevzela Hranilnica dravske banovine. Urednik dnevnika "**Jugoslovan**" je bil Aleksander Železnikar, urednik bivšega "Narodnega Dnevnika". List je tiskala tiskarna Merkur. Banu sem pri tej njegovi zamisli prav izdatno pomagal in sem bil listu sotrudnik ves čas njegovega obstoja. To je bil tudi neposredni povod, da sem postal predsednik Hranilnice dravske banovine. Tedanji predsednik g. Ivan Avsenek se je upiral, da bi bila Hranilnica financier Jugoslovanu. Ban kot vrhovni šef Hranilnice je vstrajal na tem, da se zamisel izvede do kraja. Na to je g. Avsenek odstopil kot predsednik Hranilnice. Ž njim je bil solidaren župnik Finžgar. V "Jugoslovanu" sta pač videla konkurenco "Slovencu" in Jugoslovanski tiskarni.

V začetku decembra so bile ukinjene vse telovadne organizacije, tudi "Orel" in vse sokolske organizacije ter je bila ustanovljena enotna telovadna organizacija za vso državo z imenom - "**Sokol kraljevine Jugoslavije**". Podpisal je zakon o Sokolu tudi dr. Korošec. Kot starešina mu je bil imenovan prestolonaslednik Peter. Prvi njegov namestnik Engelbert Gangl. Nam Sokolom ta ukrep ni bil po volji. Novi Sokol, v kateri bi imel dostop vsakdo, čeprav po svojem naziranju nasproten sokolski misli, ne bi bil Sokol po svojem pravem pomenu in značaju. Toda predsedniku vlade generalu Živkoviču je očitvidno lebdela druga misel pred očmi, ustvariti borbeno organizacijo liki fašizem v Italiji. Stvar je ponesrečila. "Sokol Kraljevine Jugoslavije" je bistveno ostal v naših rokah, pa smo kljub mnogobrojno priglašeni novim članom izbirali. Nismo marali članov - Nesokolov. S sokolskega stališča se nam drugih telovadnih organizacij ni bati. Naj bodo in plemenita

tekma naj pokaže, kdo je več. Misel sokolska pa ostane ohranjena čista in neskrunjena. Če pa je bil že s te strani odpor, temvečji je bil na nasprotni strani, in samo, kdor je moral - pritisk od zgoraj zlasti na uradništvo je bil velik -, je pristopil Sokolu. V Beogradu tega niso mogli razumeti. Poznali so samo razmere v srbskih krajih. Tam razen Sokola ni bilo drugih telovadnih organizacij, organizacij z drugačno ideologijo nego sokolsko. Pa so mislili, da je treba samo diktirati, pa bo v Sloveniji ali na Hrvaškem prav tako. Spomladi l. 1931. je bil v Ljubljani minister dr. Srškić. Priporočal je tedanjemu banu dru. Marušiču, naj skuša urediti razmere v tuk. Sokolstvu. Dr. Marušič je res potlej sklical konferenco za dan 12. aprila na bansko upravo. Udeležili so se te konference poleg mene: Ivan Pucelj, prof. dr. Sušnik, dr. Marko Natlačen, prof. Vesenjaj, dr. Dinko Puc in minister ing. Dušan Serbec. Nismo se mogli zediniti na enotno platformo. Gospodom od SLS je bilo na potu naziv "Sokol"; vlada pravi, da je sedaj drug Sokol, kakor pa je bil prejšnji; dejansko to ni; da je to, bi moral sprejeti v svoj program versko npravno vzgojo; v sedanjem sokolu bi se sploh moralo marsikaj izpremeniti; da bi bil vstop omogočen tudi onim, ki so bili načelni nasprotniki bivšemu Sokolu; Tyrševa ideologija, nacionalna in revolucionarna je bila na mestu spričo v Avstriji vladajočim razmeram; novi Sokol bi moral sprejeti čisto svojo jugoslovansko ideologijo.

V letu 1929. se je pevski zbor Glasbene Matice spet odločil, da potuje v tujino. To pot v Francijo. Drzna je bila naša misel, da posetimo Francijo, to iskreno prijateljico in zaveznico naše države, pa vendar neslovansko deželo. Kaj bodo dejali o naši narodni in umetni pesmi, o pesmi njim povsem nepoznanega naroda, bode li deležna priznanja, bode li našla razumevanja, bode li dostojno izvajana za razvajeno uho Pariza, tega kulturnega središča sveta, ki večer za večerom posluša in ocenjuje nebroj takih prireditvev - sama vprašanja, ki smo nanje s strahom in upom pričakovali odgovora.

Da bi dali naši prireditvi večji poudarek in pomen, naprosili smo Njegovo Veličanstvo Kralja Aleksandra, ki je v Francozih užival popularno spoštovanje, da je prevzel pokroviteljstvo naših koncertov. Organizatorno smo dlje časa pripravljali ta pohod. Ena izmed teh priprav je bila postavitvev Napoleonovega spomenika na Križevniškem trgu po mestni občini ljubljanski v spomin na - Ilirijo oživljeno. To je bila naša zamisel prav v ta namen, da obrnemo pozornost francoskega naroda na sebe in na njim nepoznano Ljubljano. Vedeli smo, da si bomo s tem pridobili naklonjenost uradnih krogov francoskih, pa tudi samega naroda francoskega. Tako je tudi bilo. Stopivši na francoska tla so nas vso pot spremljala najtoplejša priporočila. Francosko ministrstvo za zun. posle in ministrstvo prosvete ter lepih umetnosti sta v polni meri storila svojo dolžnost. Mobilizirani so bili vsi prefekti departmentov, v katerih smo koncertirali. Vseh koncertov so se udeležili oficialni krogi, zlasti tudi predstavniki francoske vojske. Dve združenji pa sta si naredili posebno nalogo, da nas prevzameta pod svoje pokroviteljstvo. Prvo je bilo **Association des Amis de la Yougoslavie**¹²⁸ pod častnim predsedstvom francoskega

¹²⁸ Association des Amis de la Yougoslavie (fr.), Združenje prijateljev Jugoslavije.

maréchala Franchet d'Esperey-a, vojvode jugoslovanske vojske in pod predsedstvom ga. Louis Marina poslanca in bivšega ministra. Znamenita člana njegovega odbora sta bila Auguste Couvain, lastnik znanega časopisa Journal des Debats ter veliki prijatelj našega naroda in Emil Haumant, profesor na Sorbonni, dober poznavalec naše zgodovine in naše književnosti.

Drugo združenje pa so bili "**Poilus d'Orient**".¹²⁹ Bivši bojevniki na Solunski fronti - kosmatinci z vzhoda - ki so se bili borili ob naši strani pod svojim generalom Franchet d'Esperey-om ter nam med prvimi prinesli svobodo v našo deželo.

Organizacija našega potovanja in naših prireditev je bila brezhibna in vzorna. Saj je bila v rokah našega neprekosljivega impresarija Karla Mahkote. Prišli smo tudi kot turisti na svoj račun. Če le mogoče, je bilo tako urejeno, da smo si mesto, ki smo se ustavili v njem, in njega okolico vsaj bežno ogledali. Večkrat je šlo to na račun komodnosti. Zahtevalo je potovanje po noči. Takoj po koncertu na kolodvor in dalje v noč. "Kufre dol, kufre gor" s takim in sličnim humorjem smo prenašali vse nevšečnosti. Tuintam je bilo prav naporno. Saj smo v desetih dneh absolvirali enajst nastopov. Potovanje je trajalo od 23. novembra do 12. decembra.

Mene so bremenile mnoge reprezentančne dolžnosti, zlasti v Parizu, kjer je bilo treba opraviti mnogo uradnih obiskov. Pomagal mi je nositi to breme g. prof. dr. Janko Pretnar, ki je nastopal kot zastopnik mestne občine ljubljanske.

Peljali smo se do francoske meje preko Salzburga in Monakovega.¹³⁰ V Monakovem smo ostali ves dan, tako da smo si lahko ogledali vse znamenitosti, galerije, muzeje i. t. d. V Strasburg smo po celonočni vožnji prispeli v ranem jutru. Ogledali smo si to francosko-nemško sporno jabolko pod vodstvom ga. univ. prof. Lucijana Tesnière,¹³¹ znanega slavista, bivšega lektorja na ljubljanski univerzi.

Prvi koncert je bil v **Nancy-ju**. Tu se nam je pridružil šef izseljeniškega oddelka pri pariškem poslaništvu dr. Kuhar. Spremljal nas je potem na vsej naši poti po Franciji ter nam bil ljubezniv mentor. Naslednja postojanka je bila mesto Metz, znano izza nemško-francoske vojne l. 1870. Odtod v **Merlebach in Aumetz** med naše rojake, delavce v tamošnjih rudnikih. Ne morem popisati radosti in sreče teh naših ljudi, ki so se čutili z našim obiskom posebno počaščene. Tako polne koncertne dvorane ni bilo nikjer drugod. Iz Metza mimo Verduna v **Reims**. Ogledali smo si bojišče iz poslednje svetovne vojne, pa tudi grobišča. Križ pri križu na tisoče ... V Reimsu smo si ogledali svetovno znano katedralo ter položili venec pred spomenik branilcev Reimsa. Iz Reimsa mimo Laona, Amiensa, Arras-a - sama znana imena izza vojne - v **Lille**. Tu sem vzbujal spomine na zlet belgijskih gimnastov v l. 1924. Na svojem potu v Pariz smo se ustavili še v **Lensu**, kjer smo spet pozdravili naše rojake rudarje. Z njimi smo na matineji proslavili svoj narodni praznik 1. decembra.

V Pariz smo prispeli kasno v večer. Vzlic pozni uri nas je sprejela množica naših rojakov, zlasti akademikov in drugih prijateljev. Med njimi odposlanstvo Poilus d'Orient in bonapartisti, ki so prišli celo s svojo društveno zastavo. Le teh predsednik se je v daljšem govoru zahvalil ljubljani, da je bila na tako lep način počastila spomin velikega Napoleona. Naslednje jutro so si Matičarji ogledovali

¹²⁹ Poilus d'Orient (fr.), "vojaki (dobesedno kosmatinci) z vzhoda", t. j. solunski borci.

¹³⁰ Glej op. 99.

¹³¹ Lucien Tesnière.

Pariz, jaz pa sem pohitel z obiski. Opoldne smo se poklonili našemu poslaniku **g. dru. Miroslavu Spalajkoviću**, bivšemu poslaniku pred vojno v Peterburgu.

Zvečer je bila v veliki dvorani na Sorbonni svečana proslava našega narodnega praznika in 120 letnice postanka Ilirije, ki so jo priredili: L'institut d'études slaves de l'universite de Paris,¹³² les Amis de la Yougoslavie in jugoslovanska kolonija v Parizu. Proslavi je predsedoval maršal **Franchet d'Esperey**. Svečanost je pričela godba republikanske garde z marseljezo. Na to je prevzel besedo **Louis Marin**, poslanec in bivši minister s čestitkami jugoslovanskemu narodu k ujedinjenju. **Antoine Meiller**, član Akademije in predsednik zavoda l'Institut d'Études Slaves de l'Universite de Paris je govoril o intelektualnem sodelovanju med Francijo in Jugoslavijo. Poslanik dr. Spalajković je očrtal zgodovino jugosl. ujedinjenja in govoril o Napoleonovi vlogi v jugosl. zgodovini. Emile Haumant, profesor na Sorbonni in častni predsednik društva l'Association Franco-Slave de Paris,¹³³ ki se je bil udeležil odkritja Napoleonovega spomenika v Ljubljani, je govoril o Iliriji in Napoleonu. Prevzel je besedo viharno pozdravljen sam maršal Franchet d'Esperey, bojevnik na Solunski fronti ter v vznešenem govoru orisal pomen jugosl. države in njenega prijateljstva do Francije. Med njegovim govorom je prišlo do ponovnih ovacij tisočglave množice Kralju Aleksandru in Jugoslaviji. Naposled je v imenu mestne občine ljubljanske spregovoril prof. dr. Pretnar.

Končno je nastopil burno aklamiran pevski zbor Glasbene Matice pod vodstvom svojega odličnega dirigenta Mirka Poliča, naslednika Mateja Hubada. Veni, vidi, vici!¹³⁴ Zbrana najodličnejša francoska družba, predstaviteljica politične, finančne in kulture moči prijateljske Francije je z velikim zanimanjem sledila našim izbranim napevom in se čedalje bolj ogrevala. Zbor je za svoj nastop žel aplavz, kakor ga je v razvajanem Parizu deležen pač le malokateri zbor. Več točk je moral ponoviti, več točk še dodati. S tem prvim nastopom smo zmagali in prav nič nismo dvomili, da bo naš napovedani koncert naslednjega dne v veliki koncertni dvorani Salle Gaveau imel prodoren uspeh. Tako je tudi bilo. Nestrpno smo pričakovali kritik v časopisju. Kritika je bila enodušna v svoji sodbi tako glede kakovosti predvajanih skladb kakor glede njihove reprodukcije. Sličnega pevskega združenja s tako dovršenim izvajanjem še ni bilo čuti ne v Franciji, ne v Parizu. Očitala je kritika lastnemu narodu, da si kaj podobnega ni znal ustvariti.

Dopoldne 3. decembra so položili vence na grob neznanega vojaka pod Arc de Triomphe.¹³⁵ Tam nas je pričakal in se nam zahvalil za počastitev **general Gouraud**, gouverneur militaire de Paris,¹³⁶ invalid iz svetovne vojne.

Oficielni svoj obisk je napravil ves zbor v hotel de Ville županu - Président du Conseil municipal¹³⁷ - **Conte d'Andugue**. Sprejem je bil slovesen. V razkošnih dvorinah mestne palače nas je sprejel župan obdan z občinskimi svetovalci, ter v

¹³² L'Institut d'Études Slaves de l'Universite de Paris (fr.), Inštitut za slovanske študije univerze v Parizu.

¹³³ L'Association Franco-Slave de Paris (fr.), Francosko-slovansko združenje v Parizu.

¹³⁴ Veni, vidi, vici (lat.), prišel, videl, zmagal. Stavek, ki ga je Cezar sporočil rimskemu senatu, ko je pri Zeli premagal Farnaka, sina kralja Mitridada. Prim. Svetonij: Vitae XII imperatorum/caesarum, Življenjepis dvanajstih cesarjev; citat je vzet iz življenjepisa Div. Jul. 37.

¹³⁵ Glej op. 94.

¹³⁶ Gouverneur militaire de Paris (fr.), Vojaški guverner Pariza.

¹³⁷ Président du Conseil municipal (fr.), Predsednik občinskega sveta.

svojem nagovoru poudaril, kako si je slovenska pesem osvojila srca vseh Parižanov. Odgovorila sva mu dr. Pretnar v imenu ljubljanske občine in jaz. Mestna občina v zvezi z Ministrstvom lepih umetnosti nam je priredila tudi recepcijo, ki je bilo na njej izrečenih več lepih govorov. Vrsto govornikov je pričel pomočnik ministra **g. André Francois-Poncet**.

Lepo gesto smo napravili s svojim obiskom vojnim invalidom v Dome des Invalides.¹³⁸ Pričakal nas je **general Mareau**. Napoleonovo grobnico smo počastili z lovorjevim vencem. Po ogledu vojnega muzeja, v katerem so hranjene vse trofeje zmagovite francoske armade, in posebne dvorane, kjer je zbrano vse, kar spominja na Napoleona, nas je general popeljal k samim invalidom iz svetovne vojne.

V svojem govoru sem poudarjal, da je naš zbor čutil srčno potrebo oddolžiti se francoskim žrtvam svetovne vojne ter jim z nežno pesmijo skušati zmanjšati bol, jim nuditi minuto čistega veselja. Čut dolžnosti nasproti velikemu francoskemu narodu je glavni namen naše turneje, oni čut hvaležnosti, ki smo ga občutili, ko smo pred meseci v Ljubljani postavili Napoleonov spomenik in v njega temelj zakopali prah francoskega vojaka.

Na to je nastopil zbor z malim koncertom. Bila je ginljiva svečanost. Zbor je moral peti tudi v radio in celo filmali so ga. Posneli so naše pesmi tudi na plošče.

Po štiridnevem bivanju v Parizu, ko so imeli Matičarji tudi priložnost vsaj površno si ga ogledati, kakor tudi neposredno okolico (Versailles), smo se usmerili proti jugu. Prva postojanka je bila starodavno borgundsko mesto **Dijon**, na to **Grenoble**, s prekrasno lego ob vznožju zasneženih planin, kakor da smo v naši Gorenjski, končno industrijsko mesto **Lyon**. Tu sem spoznal **g. Edouarda Herriota**, bivšega predsednika vlade, hkratu Lyonskega župana. Herriot je velik ljubitelj glasbe. Napisal je bil npr. znamenito študijo o Beethovenu. Prepotoval je tudi vso Jugoslavijo ter ni mogel dosti prehvaliti lepote naše domovine. Herriot je napisal tudi študijo o Mme Recanuiet, ki je imela za časa Direktorija svoj politični salon. Herriot mi je povedal kot zanimivost, da je na svojem potovanju v Galeriji v Zagrebu ugledal kot eno prvih slik kopijo znanega Davidovega portreta Mme Recanuiet.

Dne 10. decembra 1929. smo zapustili Francijo in prestopili švicarsko mejo. Naš neposredni cilj je bila **Geneva**, kjer smo svoj zbor predstavili mednarodni družbi, zbrani krog Društva narodov. Tudi tu je zbor želel svoje triumfe. Ogledali smo si sedež Društva narodov, ki še ni bilo nameščeno v kasnejši imponantni palači. Ljubeznivo nas je sprejel in vodil po vseh prostorih namestnik glavnega tajnika **g. Avenol**. Zanimiv je bil obisk v palači Mednarodnega urada dela, kjer nam je bil vodnik sam **Albert Thomas**, bivši minister in ravnatelj zavoda.

Od tu dalje smo bili samo še turisti. Ustavili smo se v Bernu, kjer smo obiskali našega poslanika pri švicarski vladi in bili njegovi gostje. Bežno smo si ogledali tudi Zürich. Na to pa preko Buchsa in Beljaka domov, kamor smo prispeli v četrtek 12. decembra zjutraj. Na kolodvoru smo doživeli svečan sprejem. Zbrala se je velika množica naših simpatizerjev, saj je bila domovina iz časopisnih vesti izvedela o velikih naših uspehih. Razni govorniki so se oglašali, jaz pa sem v svojem govoru na kratko resumiral pomen tega našega romanja. Z lepim nagovorom nas

¹³⁸ Dôme des Invalides (fr.), Dom invalidov.

je pozdravil Matej Hubad, ki se zavoljo bolezni ni mogel udeležiti napornega potovanja.

Mestna občina ljubljanska nam je potlej v znak priznanja in zahvale priredila častni večer v veliki unionski dvorani. Na tem večeru sem obširno poročal o naši tako uspeli misiji, o svojih vtisih, o moralni glavnici, ki smo jo plodonosno naložili v prijateljski državi ter izrekel zahvalo vsem, ki so omogočili to pomembno prireditvev. Poročal je tudi g. prof. dr. Pretnar. Zbor je na to viharno akklamiran absolutni program naših koncertov v tujini.

Počastitev našega zbora s strani domovine je bila upravičena. Storil je zanjo in ne samo za ožjo domovino, ampak za vso državo neprecenljivo uslugo. Nastopil je kot duhovna reprezentanca te države. In to tako odlično, da je bila v resnici lahko ponosna nanj.

Presenetlili smo svet, ki nas doslej ni poznal - in reči moram, da sem iz raznih razgovorov spoznal, da so tam zunaj geografski in etnografski pojmi o naših deželah zelo pomankljivi - z morebitnim dejstvom, da živi tu narod visoke kulture in da se Franciji ni treba sramovati političnega zaveznitva z nami. Po koncertu v Parizu mi je dajal poslanik dr. Spaljković: s svojim edinstvenim nastopom ste storili za svojo državo več, kakor more opraviti diplomacija s suhoparno svojo besedo.

O stvari se je na široko razpisalo naše časopisje. "Jutro", "Slovenski Narod" in "Slovenec" so sproti dnevno prinašali izčrpna poročila o naših nastopih in o vseh dogodivščinah. Kar sem tu napisal je le kratek resume tega, kar bi se dalo napisati.

Vladi je naše poslaništvo v Parizu podalo uradno poročilo, ki je nad vse laskavo za nas. Zato je predsednik vlade general Živković, ko sem pri njem posredoval zaradi podpore, rad ugodil moji prošnji ter nas izdatno podprl. Tudi oblastni odbor (dr. Natlačen) nam je priskočil na pomoč.

Dne 12. januarja 1930. je bila v Beogradu številna poklonitvena deputacija slovenskih županov in drugih zastopnikov slovenskih občin. Namen je bil, da se Slovenija po svojih predstavnikih pokloni Kralju in da na ta način manifestira, da enodušno odobrava njegovo šestojanuarsko politiko. Tudi jaz sem bil član deputacije.

Ob tej priložnosti sem na dvornem maršalatu prosil, da mi Kralj dovoli posebno avdienco, da mu poročam in se mu zahvalim za pokroviteljstvo naših koncertov v Franciji. Avdienca mi je bila dovoljena takoj naslednjega dne 13. januarja. Iz hotela me je dvorni avtomobil odpeljal v kraljevi двореc na Dedinjah. Kralj je bil izredno dobro razpoložen. Ko sem mu zgoščeno poročal o nastopih pevskega zbora v Franciji in o zadobljenih vtisih, je dejal, da je o stvari že poučen in da si je pustil sproti poročati o naši koncertni turneji. Na to pa je zaokrenil pogovor z vprašanjem: a inace? Takoj sem razumel, da hoče govoriti o politiki in o trenutnem položaju. Čestital sem mu na njegovi hrabrosti, da je bil z odločno kretnjo napravil konec neznosnim razmeram in tako rešil situacijo. Razvil se je dolg pogovor o bivših strankah, o napakah bivših režimov, o korupciji. Hoteč zvedeti, kakšno je razpoloženje v narodu po enoletnem trajanju takozvane diktature sem mu po pravici povedal, da je razpoloženje najboljše, da je narod zadovoljen, da so minile brezplodne borbe med strankami za oblast, da sta se v deželo vrnila mir in red in da si prav nič ne želi prejšnjega stanja. Kralj mi je odvrnil, da dobiva od vse povsod zaupno slične odgovore, zavoljo česar ima mirno vest, čeprav je kot ustavni vladar začasno moral suspendirati ustavno življenje. Izrekel je

nado, da se le-to skoro povrne in da se bo narod izkazal vrednega svojih ustavnih pravic. Kralj me je zadržal več ko pol ure. Ob slovesu se je še spomnil sokolskega zleta v l. 1922. v Ljubljani, ki da mu je v nepozabnem spominu. Kralj je imel neverjetno dober spomin. Po letih se je spominjal svojega sobesednika, pa če ga je tudi samo enkrat srečal v svojem življenju. Tako je prejšnjega dne, ko so mu predstavljali člane poklonitvene deputacije, prišedši do mene takoj omenil, da me že pozna. Končno mi je naročil, naj pevskeму zboru Gl. Matice sporočim njegove pozdrave in čestitke, rekoč, da smo opravili zares patriotično delo.

Meseca maja 1930. je stopil v kabinet naš rojak dr. Ivan Shvegel bivši avstrijski konzul v Ameriki, zato pa je meseca septembra nenadoma demisioniral dr. Korošec. Izgledalo je, da so nastala osebna nasprotstva med njim in predsednikom vlade. Predsednik vlade, general, je bolj po vojaško tretiral svoje ministre. Da je bilo temu tako in da dr. Korošec ni izstopil iz kabineta iz kakega načelnega razloga, govori dejstvo, da je bil dr. Korošec ob tej priložnosti odlikovan z visokom redom. Pa tudi okolnost, da je bil iz SLS namesto njega imenovan ban ing. Sernec, čeprav je bilo znano, da ing. Sernec ni bil oficialni kandidat SLS ne za bana, niti kasneje za ministra. Ban Dravske banovine je postal **dr. Drago Marušič**.

V prvi polovici novembra je bil v Ljubljani predsednik vlade Živković. Občinstvo ga je navdušeno pozdravilo. Predsednik vlade je sprejel na stotine zastopnikov in odposlancev najrazličnejih ustanov iz Ljubljane in z dežele. Poklonil sem se mu v imenu Glasbene Matice. Nedaleč od mene je bil na čelu neke deputacije dr. Ogrizek, odvetnik v Celju. Dr. Ogrizek je v svojem nagovoru remonstriral¹³⁹ proti razpustu telovadne organizacije "Orel" in proti temu, da se silijo ljudje, da vstopajo v Sokola. Predsednik vlade ga je okrcal kakor kakega rekruta ter naročil svojemu šefu kabineta, da je primer dra. Ogrizeka zabeležiti. Govoril je v pričo nas vseh v nenavadno ostrem tonu, tako da smo vsi prisluhnili. Ko se mu je potem predstavilo odposlanstvo razpuščene telovadne organizacije "Orel", jim je predsednik vlade priporočal, naj stopijo v Sokola Kraljevine Jugoslavije in naj z bivšimi Sokoli skupno delajo v korist naroda, Kralja in države. Ta svoj apel je ponovil deputaciji dijaštva, pri tem zlasti poudarjal veliko in blagodejno vlogo Sokolstva v našem narodnem in državnem življenju, priporočal omladini Sokola, ki ima za cilj vzgojo omladine v nacionalnem duhu, ker ima mladina nalogo, da brani vsako ped zemlje, na kateri živi naš edinstveni narod. Zvečer je bil v veliki unionski dvorani svečan banket, ki je bilo nanj povabljenih več sto predstavnikov javnega življenja. Govorniki na tem banketu so bili v naprej določeni. Po programatičnem govoru predsednika vlade so govorili po vrsti: bivši minister prof. Anton Sušnik, bivši minister dr. Albert Kramer, bivši minister Ivan Pucelj, bivši pokrajinski namestnik Ivan Hribar, za slovenske župane Nande Novak, potem dr. Vladimir Ravnihar in književnik ter duhovnik Franc Finžgar.

Po poročili v "Jugoslovanu" sem govoril nekako tako-le:

¹³⁹ Glej op. 88.

“Vzradoščeni smo bili, ko smo zaznali vest, da namerava gospod predsednik vlade in drugi gospodje ministri stopiti v stik s prebivalstvom v Dravski banovini, s Slovenci. Vidim v tej gesti **izraz demokracije**, one demokracije, ki smo jo tolikaj pogrešali pod bivšim parlamentarnim režimom. Najvišji odgovorni državni činitelji iščejo kontakta z narodom, da mu po eni strani obrazlože svoje poglede na državno delo, po drugi strani pa, da se pouče neposredno o njegovih težnjah, potrebah in željah narodovih, da doumejo, kar se mi vidi nad vse važno, njegovo psihologijo, da jim je potem tem lažje uravnati smernice svoje vzvišene, od vladarja jim poverjene naloge”.

“To veliko zaupanje, ki ga visoka vlada izkazuje narodu, pa bi slabo poplašali, ako bi ga ne vračali z iskrenostjo, ako bi zadrževali resnico in istino, ko bi predvajali samo neke Potemkinove vasi ter ji prikriili pravo stanje. Malo hvaležnosti bi bili deležni s strani naših najvišjih državnih funkcionarjev, ako bi storili tako.”

“V zavesti, da ne smem zlorabiti vaše potrpežljivosti, naj mi bo dovoljeno samo nekaj konstatacij.”

“Pribiti je treba, da smo Slovenci malo da ne brez izjeme pozdravili znameniti 6. januar 1929. kot pravo odrešenje. S strahom smo bili opazovali dogodke pred tem datumom, saj smo vsi občutili, da morejo vesti do katastrofe. Masaryk pravi nekje: ‘Demokracije je diskusija’, in potem zopet: ‘Demokracija je svoboda’. Naš parlament, ki naj bi bil vrhovni politični pojem demokracije, niti ni dopuščal stvarne diskusije, niti ni trpel svobode. Vladala je **diktatura neke lažne demokracije**, strankarstvo zaradi strankarstva z vsemi svojimi nečednimi priveski in pripadki, strankarstvo, ki mu je bil edini politični cilj ne morda država in njen dobrobit, ampak oblast v tej državi. Za bivšim parlamentarizmom nihče ne žaluje.”

“Odkrito povedano, občudujemo delo vlade izza 6. januarja. Njeno delo in stremljenje na poenostavljenju, decentralizaciji in pocenitvi uprave je vse hvalevredno. Naravnost kolosalno pa je njeno **zakonodajno delo**. V kratki dobi je nadomestila to, kar je bil zamudil bivši parlament v 10 letih svojega sterilnega obstanka. Če bi smeli izreči eno željo, bi bila ta, da bi se ustvarjali zakoni še z intenzivnejšim sodelovanjem interesiranih krogov v narodu, z večjo kompetenco vrhovnega zakonodajnega sveta. Zakoni niso mrtva formula, zakoni so vsebina živega življenja narodovega, zakoni žive svoje vzporedno življenje ob človeški družbi, kateri so namenjeni, morajo torej po svojem duhu in po svoji strukturi odražati ono življenje.”

“Vse programatične izjave, vse deklaracije gospoda predsednika vlade in njenih ministrov podpišemo brez pridržka in brez mentalne rezervacije. Saj so temeljna načela, ki so izražena v teh deklaracijah, za vsakega resničnega patrijota tako naravna, so zanj naravnost rečeno aksijom.”

“Aksijom je obstoj Jugoslavije pod žezlom vzvišene vladarske hiše Karadjordjevićev! Nihče tega bolj ne občuti kakor baš mi Slovenci, ki imamo v močni, enotni, zdravi Jugoslaviji vso svojo eksistenco. **Kakor si ne moremo misliti Jugoslavije brez Slovencev, prav tako niso mogoči Slovenci brez Jugoslavije**. Posledica tega aksijoma pe je drugi aksijom - in hvaležni smo gospodu predsedniku vlade, da ga je naglasil z vsem poudarkom, **da jugoslovanstvo ne pomenja negacije srbstva, hrvatsva, slovenstva, da je marveč Jugoslavija sinteza vseh dobrih, najboljših lastnosti in kvalitet vsega naroda**. Mislim, gospoda, da se v tem pogledu vse preveč lovimo za formulami in definicijami, ko v bistvu vsi vemo,

kaj hočemo. Prvo je, kar je, da se **čutimo kot državni narod**, da se navadimo misliti in čutiti državno, ne pa strankarsko."

"Saj imamo rešiti druge važnejše in mnogo bolj pereče naloge. Splošna **gospodarska depresija**, ki tudi nam Slovencem ne prizanaša, nam veleva potrebo po konstruktivni politiki predvsem v gospodarskih in finančnih vprašanjih; tej politiki avtomatično sledi prav taka konstruktivna politika v socialnih in kulturnih vprašanjih, ker sta zavisni druga od druge. Ta konstruktivna politika zahteva po eni strani svoj ostro začrtani delovni program, po drugi strani pa sposobnih svetovalcev in iz vseh panog državnega življenja, zlasti narodnih gospodarjev in strokovnjakov s praktičnim znanjem."

Opoldne tega dne je bil v srebrni dvorani hotela Union intimen banket, ki sem bil nanj tudi povabljen. Svoje misli iz mojega govora na banketu sem razpredel v posebnem članku, ki je bil objavljen v časopisu in ki ga prilagam pod 21./.

Tega leta sem bil odlikovan z na novo ustanovljenim redom Jugoslovanske Krone IV. razredom in to prilikom množestvenega odlikovanja vseh udeležencev poklonitvene deputacije Kralju.

Demisija dr. Koroščeva pa le ni ostala brez posledic. Bivša SLS je jela frondirati.¹⁴⁰ Čutila je, da izgublja tla in da bo, če naj postane diktatura trajnejša ustanova, sčasoma ob vso politično veljavo. V začetku septembra 1931. je zapustil kabinet tudi minister ing. Serbec. General Živković ni bil v zadregi. Izmenjal je kratkoma slovensko garnituro in poklical v kabinet dra. Kramerja, ki je bil nekaj časa poslanik v Pragi, kot ministra za zgradbe in Ivana Puclja kot ministra brez listnice, češ bomo že krotili bivšo SLS, če bi poskušala kake pustolovščine.

Minister dr. Shvegel, ki je bil omenovan za poslanika v Buenos -Aires, je bil že prej demisioniral. Tudi v banovinskem svetu so bili izmenjani člani, pripadajoči bivši SLS.

Dne 3. septembra smo dobili oktroirano ustavo. Kralj pravi v svojem programu, potem ko še enkrat navaja razloge za ukinitve Vidovdanske ustave...: "Poln uverjenja, da doslej deseženi sadovi dela, zdrava politična in nacionalna zavest in izkustva naroda dopuščajo, da se pristopi k ostvaritvi in definitivni organizaciji onih ustanov in one državne ureditve, ki bodo najbolj ustrezale narodnim potrebam in državnim interesom, sem sklenil, da postavim dosedanje delo in izvajanje nacionalne in državne politike na širšo osnovo neposrednega narodnega sodelovanja. Z vero v Boga in srečno bodočnost Kraljevine Jugoslavije dajem **ustavo** Kraljevine Jugoslavije".

Po novi ustavi izvršujeta zakonodajno oblast Kralj in narodno predstavništvo, le-to pa je sestavljeno **iz senata in narodne skupščine**. Senat sestavljajo senatorji imenovani po Kralju in voljeni. Mandat voljenih senatorjev traja šest let. Vsaka tri leta se senat obnavlja z volitvijo novih članov za polovico voljenih senatorjev. Narodno skupščino sestavljajo poslanci, ki jih voli narod svobodno z obćim, enakim in neposrednim glasovanjem. Narodna skupščina se voli za štiri leta. Za upravo poslov v banovinah sta postavljena banovinski svet in banovinski odbor.

Na Dravsko banovino odpade 25 poslanecv. Volitve v narodno skupščino se

¹⁴⁰ Frondirati (iz fr. Frondeur, pristaš fronde, (politični) opozicionalec), biti v opoziciji, javno izražati nezadovoljstvo, grajati (vlado), godrnjati, hujskati.

vrše temeljem **državnih list**. Vsaka državna lista ima najmanj po enega sreskega kandidata v vsakemu srezu. Volitve senatorjev pa se vrše po volilnih enotah. Vsaka banovina predstavlja po eno volilno enoto, tako da odpade prilično na 300.000 prebivalcev po en senator. Pravico voliti v senat imajo narodni poslanci, banski svetovalci in župani občin. Dravska banovina ima pravico do štirih senatorjev.

Volitve v narodno skupščino so bile določene na dan 8. novembra 1931. Vložena je bila samo ena državna lista. Naravno, ker ni bilo druge stranke, ki bi mogla postaviti kandidate za vse sreze v državi. Nosilec liste je bil general Peter Živković.

Agitacija je bila velika. Živkoviću je bilo na tem, da pokaže tudi nasproti zunanjemu svetu, da velika večina odobrava načela njegove politike. Zato je v vsakem srezu odobril, da je tudi po več kandidatov kandidiralo na njegovi listi, samo da se izkaže čim več glasov. Tako je n. pr. v ljubljanskem srezu nastopalo nič manje kakor pet kandidatov na državni listi. Med njimi, tudi prof. Jarc iz bivše SLS, ki je bil namesto ing. Serneca imenovan za ljubljanskega podžupana. SLS mu je to kandidaturo hudo zamerila.

Mene so nagovorili, da kandidiram kot edini kandidat v kamniškem srezu, kar so lokalni činitelji tople pozdravili.

Ko pa je nosilec drž. liste Živković progasil, da je dopuščenih tudi po več kandidatov v vsakem srezu, se jih je tudi v samem kamniškem srezu oglasilo več krajevnih patriotov. Na to sem izjavil, da odstopam od kandidature, nakar so me določili za kandidata v senat.

Volitev se je udeležilo rekordno število volilcev: 2,342.520. Ni bilo treba mnogo pritiska, saj se je ob hudem tekmovanju sreskih kandidatov to število samo po sebi podalo. Volitve so potekale mirno. Agitacija je bila dostojna. Mene so prosili, da sem nastopil kot agitator v radiu. Ta svoj govor, ki je značilen zatedanji čas, prilagam pod 22./.

Volitve v senat so bile določene na dan 3. januarja 1932. Dr. Kramer, ki je bil za poslanca voljen v Ljubljani, mi je poslal dopis z dne 7. decembra 1932. v katerem mi naznanja, da so me narodni poslanci iz Dravske banovine postavili za nosilca liste za volitev senatorjev Dravske banovine. Za mojega namestnika so določili **dra. Alojzija Goričana**, župana v Celju. Očividno so razdelili mandate po bivšem strankarskem ključu. Tako jaz kakor dr. Goričan sva pripadala NNS. Drugi kandidat je bil **dr. Franc Novak**, odvetnik v Ljubljani, njegov namestnik Ciril Pirc, župan v Kranju (oba SDS), tretji **dr. Janko Rajer**, veterinarski delegat v p. v Mariboru, njegov namestnik Ivo Sancin, kmetijski svetnik v Ljubljani (oba SKS), četrti **dr. Miroslav Ploj**, veliki župan v p. v Mariboru, njegov namestnik **Jakob Zadavec**, industrialec v Središču (oba štajerska "slogaša"). Torej tudi paritetna razdelitev med Štajersko in Kranjsko.

Po volitvah v senat je vlada kakor se spodobi demisionirala, bila pa takoj spet imenovana nova Živkovičeva vlada, v kateri je dr. Kramar prevzel portfelj ministra za trgovino, Ivan Pucelj pa oni za socialno politiko.

Tudi po volitvah v senat sem obdržal svoj mandat v občinskem svetu ljubljanskem.

V l. 1931. so se nepoklicani ljudje spomnili moje šestdesetletnice. Skušal sem

jo zatajiti. Čemu bi nosil na trg svojo starost. Pa je Glasbena Matica mislila, da me mora na poseben način počastiti. Na občnem zboru 7. februarja 1931. me je izvolila svojim častnim članom ter mi priredila častni večer. Poklonila mi je tudi akvarel prof. Saše Šantla, ki predstavlja Ribji trg. Na sliki se vidi zadnje pročelje Permetove hiše, v kateri je šola Glasbene Maticе nekaj časa bila uživala gostoljubje. Pevski zbor pa mi je poklonil krasen album kot spomin na odkritje Ilirskega spomenika v Ljubljani. S tem opozorjen je bil tudi urednik "Jugoslovana" Saša Železnikar mnenja, da ne sme zaostati, pa mi je napisal cel članek z mojo biografijo. Prilagam ga pod 23./.. Tudi Sokolski glasnik se me je spomnil. Druge nesreče ni bilo.

Z novimi razmerami je "Jugoslovan" izgubil svoj raison d'être.¹⁴¹ Režim - stranaka se je formirala kasneje - je sedaj imel na razpolago Narodno tiskarno z "Jutrom" in "Slov. Narodom" vred, pa je postal tretji dnevnik nepotreben. Skušal sem sicer "Jugoslovan" spraviti pod streho Narodne tiskarne, tako da bi zamenjal "Slovenski Narod", pa gospodje niso marali ugrizniti. "Jugoslovana" je bilo škoda. Bil je res dobro urejevan in ljudje so ga radi čitali. Prejenjal je izhajati 1. decembra 1931. Urednik Železnikar mi je ob tej priložnosti napisal lepo pismo, v katerem se mi zahvaljuje za vso naklonjenost listu in uredništvu. "Prav posebno pa se Vam moram zahvaliti", - tako pravi nadalje "za celo vrsto Vaših, vsestransko in stilistiško tako popolnih člankov. Ponos lista in radost čitateljev so bili ti članki. Poleg pa ste vedno dajali tudi listu dragoceno in zanesljiva informacija in brez vaše dejanske pomoči ne bi mogla biti poročevalska služba 'Jugoslovana' tako dobra, zlasti glede komunalnih vprašanj."

Že za dan 11. januarja 1932. smo bili vabljeni na "predhodni sestanek" Senata kraljevine Jugoslavije. Na tem sestanku se je ugotovilo, da je po letih najstarejši senator Ivan Hribar. Bil je namreč med senatorji, ki jih je bil imenoval Kralj. Med 28 senatorji, ki jih je imenoval Kralj, sta bila tudi Ivan Hribar in dr. Valentin Rožič, profesor v Ljubljani, ki je nekako markiral zastopnika bivše SLS. Senat se potemtakem sestojal iz 46 voljenih in samo 28 imenovanih senatorjev, dasi je po ustavi imel Kralj pravico imenovati isto toliko senatorjev, kolikor je bilo voljenih. Kralj si je pač pridržal gotovo število, če bi kaka nova politična kombinacija zahtevala potrebo še po drugih imenih. Kasneje meseca septembra je bil izmed Slovencev imenovan še dr. Gustav Gregorin, bivši član Jugoslovanskega odbora v Londonu.

Ivan Hribar je imel kot starostni predsednik lep patriočen govor. Na drugem sestanku 12. januarja se je izvolil verifikacijski odsek, ki naj verificira mandate. Na tem sestanku smo izvedeli, da je umrl dr. Josip Scheiner, starosta Češke Obce Sokolske. Starostni predsednik Hribar mu je govoril toplo posmrtnico.

Na tretjem sestanku 14. januarja, ki mu je predsedoval predsednik verifikacijskega odbora dr. Josip Šilović, vseučil. profesor iz Zagreba, so bili verificirani vsi mandati izvoljenih senatorjev.

Na četrtem sestanku dne 15. januarja je bila na dnevnem redu volitev predsedstva. Dogovorilo se je, da bo v predsedstvu po en Slovenec, Hrvat in Srb.

¹⁴¹ Raison d'être (fr.), razlog, pravica do obstanka, do življenja; upravičenost.

Nam senatorjem iz Dravske banovine je bilo na prosto dano, da imenujemo svojega kandidata. Na našem sestanku sem izjavil, da ne reflektiram na mesto v predsedstvu, ker bi me taka izvolitev preveč vezala na Beograd, kjer bi moral stalno bivati. Naneslo je bilo namreč, da sem bil tedaj imenovan za upravitelja v konkurzu tt. Carl Pollak d. d. v Ljubljani. Ta novi posel v moji pisarni mi je dal zlasti v začetku mnogo dela, pa je bila moja navzočnost v Ljubljani večkrat potrebna. Slovenski senatorji smo se nato zedinili na kandidaturo dra. Novaka. Izvoljeni so bili: **dr. Ante Pavelić** (Hrvat) predsednikom, **dr. Novak** (Slovenec) in **Jovan Aliparmaković** (Srb) podpredsednikom.

Za dan 18. januarja je bila sklicana seja Narodnega predstavništva - skupna seja Narodne skupščine in Senata - da čujemo prestolni govor N. V. Kralja. Svečano je bilo razpoloženje na tej seji, ki je bila v prostorih Narodne skupščine. Poslanci in senatorji so bili polnoštevilno zbrani. Kralj je bil predmet navdušenih ovacij. S prestolnim govorom je bila izrečena tehtna beseda, kakor da se ž njo polagajo temelji naše države. Uvodoma je bil pogled nazaj od našega osvobojenja preko Vidovdanske ustave pa do 6. januarja 1929. Pravilno ocenjuje dobo izza 6. januarja pa do 3. decembra 1931., ko smo dobili novo ustavo. Demonstrativno so bile odobravane besede kakor: "Niti trenutek se ni smelo pozabiti, da narodno ujedinjenje ni delo ene generacije in tudi ni posledica zgodovinskega slučaja. To je delo neprekinjenih naporov, stoletnih nacionalnih živih ciljev in posledica moralnih in zgodovinskih pridobitev... **Narodno edinstvo in državna celota ne moreta nikoli biti predmet kakih pogajanj, ostati morata za vedno nad našim dnevnim življenjem in nad vsemi posebnimi interesi...** Zvest svoji besedi in tradicijam Mojega doma, sem z ustavo od 3. septembra dal osnove za ostvaritev onih ustanov, one državne uprave in državne ureditve, ki bodo najboljše vstrezale obćim narodnim potrebam in državnim interesom... Načela nove ustave nudijo vse možnosti za zdrav nacionalni in socialni napredek in normalni razvoj političnega življenja. Vsa ta načela bo treba lojalno izvesti v njihovi pravi zamisli: **nacionalno edinstvo in državna celota sta izven diskusije**; v decentralizirani unitarni državi svoboden, ravnopraven, nacionalno nedeljiv narod, poln spoštovanja in ljubezni za vero, navdahnjen vsega, kar je lepo in vzvišeno in v svesti si svoje velike dolžnosti v človeški zajednici"... Po odhodu Kralja se je izvolil "adresni odbor", da sestavi adreso na Kralja kot odgovor na prestolni govor. Tudi jaz sem bil med izvoljenimi člani tega odbora. Adreso smo predložili na seji Narodnega predstavništva 25. januarja, na kar je pričela takoj debata. Prišel sem na vrsto kot drugi govornik, dočim je bil prvi govornik narodni poslanec dr. Milenko Marković. Govoril sem slovenski in takoj uvodoma tudi povedal zakaj. Govor, ki je žel mnogo odobranja, prilagam po stenografskem zapisniku pod 24./.. Prinesli so ga tudi domači časopisi. Debata je izpolnila celo tri seje. Od Slovencev so govorili še poslanec **Janko Barle**, Št. Jakobski župnik v Ljubljani, poslanec **Ivan Prekoršek** iz Celja, senator **dr. Valentin Rožič**, senator **Ivan Hribar** in poslanec **dr. Bogumil Vošnjak**. Debata je bila na izredni višini in je sličila bolj manifestaciji kakor običajni parlamentarni razpravi.

Adresa je bila po svoji vsebini vredna prestolnega govora.

Med poslanci Dravske banovine sta bila dva duhovnika. Župnik Janko Barle, izvoljen v Kranjskem srezu in prof. verouka Alojzij Pavlič iz Celja, ki je bil izvoljen v Laškem srezu. Janko Barle je moral kmalu umolkneti. Ljubljanski cerkveni krogi so

pritiskali nanj, da je moral odložiti mandat. Njegov namestnik je bil Ivan Lončar, župan v Trziču.

Delo v senatu je prevzelo vse moje zanimanje. Delo je v glavnem obstojalo v tem, da smo prereševali po Narodni skupščini sprejete zakone. Prav resno smo se lotili te naloge. Zgodilo se je nekajkrat, da je senat zakonski predlog z zaželenimi spremembami vrnil Narodni skupščini. Pokazalo se je, da je senat (drugi dom) prav potrebna in zdrava ustanova. Dvodomni sistem dopušča možnost, da pride narodova volja do izčrpnjšeega in temeljitejšega pretresa. Medsebojna dopolnitev in korektura v sklepih ene in druge zbornice izraženega mišljenja je zdravo in včasih prav potrebno. Poslanci, ki so v neposrednem dotiku s svojimi volilci, tuintam nehote podlegajo impulzivnim vplivom tega volilstva. Pa čeprav zaradi glasov skraja v skupščini nikomur ne odgovarjajo, vendar morajo računati z mandatom svojih volilcev. Tega vpliva so več ali manj rešeni senatorji, ki jih pošilja v senat drugačen volilni red, nego je oni za narodno skupščino. Debate v senatu so bile vseskozi dostojne, na parlamentarni višini. V senatu je bilo več starejših parlamentarcev in politikov, pa tudi mož velikega življenjskega iskustva ter strokovnjakov v vseh granah gospodarskega in kulturnega življenja. Njih govore poslušati je bilko dostikrat pravi užitek. Zlasti so se gospodje razživeli ob razpravah o državnem proračunu.

Bil sem izvoljen v več odsekov ter nastopal tudi kot poročevalec n. pr. Imunitetnega odseka in k raznim specialnim zakonskim predlogom. Pa tudi sicer sem se večkrat oglašal k besedi, zlasti ob proračunskih razpravah, ko je bila dana prilika, da se je govorilo tudi politično. Že takoj po volitvah v Narodno skupščino so si na Živkovičevi listi izvoljeni poslanci ustanovili svoj klub. V senatu za to ni bilo potrebe, ker nas je - vsaj spočetka - vezala vse ena politika.

Že 2. januarja 1932. pa je bila potrjena organizacija politične vsedržavne stranke z imenom: **Jugoslovanska radikalna Kmetjska demokracija** (JRKD). Ime je spominjalo na bivše politične stranke. Kmalu se je v Senatu oblikoval novi klub z imenom **Narodni klub**, ki je vanj stopila večina hrvatskih poslancev. Imeli so pač težko stališče nasproti razpoloženju na Hrvatskem. Niti voljeni niti imenovani senatorji s Hrvaškega niso mogli o sebi trditi, da predstavljajo večino hrvaškega naroda. Imeli so proti sebi latentno opozicijo bivše Seljačke hrvatske stranke, ki z razpustom ni bila zamrla. Zato so skušali obračati plašč po vetru, da bi mogli narodu dopovedati, da so v nekaki opoziciji proti režimu. Dvomim, da se jim je to posrečilo.

Z oblikovanjem nove politične stranke in z vspostavitvijo ustavnega faktorja, parlamenta, je bila misija generala Živkovića pravzaprav završena. Za-to je podal 4. aprila demisijo ter je predsedstvo vlade, ki je v ostalem ostala neizpremenjena, prevzel dr. Voja Marinković. Že 1. julija ga je zamenjal dr. Milan Srškić. V novi vladi so bili izmed Slovencev Ivan Pucelj kot minister za socialno politiko, dr. Ivan Mohorič kot minister za trgovino in dr. Kramer kot minister brez listnice.

Med tem je jelo vreti tudi v Sloveniji. Bivša SLS se ni mogla vživeti v vlogo manjšine, ki ji je bila vzeta vsa politična moč. Pričela je s podtalnim delom. Agitacija je vršila, ker ni smela nastopati kot politična stranka, po svojih po vsej deželi razpredenih prosvetnih organizacijah. Za agitacijo ji je režim nudil dovolj gradiva. Izrjnena je bila iz vseh korporacij, kakor iz banovinskega sveta, iz zbornice za Trgovino, obrt in industrijo, iz občinskih odborov. Njene delegacije v obč. svetu ljubljanskem, ki jo je vdrževal podžupan prof. Jarc s svojimi somišljeniki očitno

niso priznavali za svoje. Pristaši bivše SLS, ki niso hoteli parirati, so morali občutiti moč režima, ki je nepokorne uradnike premeščal tudi izven ožje domovine, ali pa jih celo upokojal. Meseca maja so na demonstrativen način proslavili 60-letnico svojega voditelja dra. Korošca. Proslava je bila v unionski dvorani ob veliki udeležbi. Pri tej priložnosti so se pojavile slovenske trobojnice in čuli so se vzkliki, "Doli vlada", "živela samostojna Slovenija". Na to so bile vse po deželi nameravane proslave prepovedane. Njihova prosvetna društva, ki so se udejstvovala politično, so bila razpuščena.

Vse to je še bolj podžigalo strasti, ker je doseglo svojo kulminacijo v proglasu Slovenske ljudske stranke z dne 31. decembra 1932, ki je dobil svoje ime "**punktacije**". Punktacije se čisto lepo čitajo, ko pravijo:

1. Slovenski narod je danes razdeljen in razkosan na štiri države, na Jugoslavijo, Italijo, Avstrijo in Madjarsko. Njegova osnovna zahteva je, da se zedini v eno samo politično enoto, ker se mu more le na ta način ohraniti eksistenca in zagotoviti splošni predek.
2. Glavnemu delu slovenskega naroda, ki živi v Jugoslaviji, je postavljena naloga, da na tem idealu neprestano dela do končne ustvaritve.
3. Iz teh razlogov si mora slovenski narod v Jugoslovanski državi priboriti tak samostojni položaj, ki bo neprestano služil kot privlačna sila za vse ostale dele naroda, živeče v drugih deželah. V ta namen nam je potrebno: a) narodne individualnosti, ime, zastava, etnična skupnost, finančna samostojnost, politična in kulturna svoboda, b) radikalno socialno zakonodajstvo, ki mora osigurati življenjske interese in harmonično razvijanje vseh potrebnih in produktivnih poklicev, posebno kmečkega in delavskega razreda.
4. Za doseg tega cilja je potrebno, da si mi Slovenci, Hrvati in Srbi zgradimo po svobodnem sporazumu in to na demokratski bazi državo ravnopravnih edinic; eno teh edinic naj tvori Slovenija.
5. Tako sestavljeno državo zahteva tudi KDK in radikalna stranka odnosno je ne izključujeta. Mi Slovenci se pridružujemo tem sklepom in želimo, da sodelujejo za doseg teh ciljev vse stranke in vse struje tako doma kakor v vsej državi."

Ni napačen ta proglas in mnogo njegovih točk bi mogel podpisati sleherni izmed nas. Vzklic temu je bila silna reakcija na te "separatistične punktacije" kakor so jih imenovali. Saj smo morali v njih videti znak za revolto proti šestojanuarski politiki, proti oni politiki, ki so ji bili podpisniki deklaracije sami pomagali inavgurirati. Še preblizu smo bili 6. januarju, da bi smeli tvegati nove ustavne boje. Prvi vtis objave proglasa je bil, da se vračamo v dobo pred 6. januarjem 1929. in da se obrača proglas proti sami integriteti države. Spričo tej opasnosti pa smo imeli početje naravnost za frivolno, ko je dalo vendar tako jasno spoznati, da je storjeno samo iz onemoglosti, ker se gospoda na drug način ne more dokopati do oblasti.

V Ljubljani je bilo sklicano veliko zborovanje, ki so ga po svojih predstavnikih obiskovale vse občine naše banovine kakor tudi politične organizacije JRKD. Sklenila se je vdanostna adresa Kralju, proti čigar politiki je bil pravzaprav naperejen proglas. Neposredna posledica proglasa je bila, da so bili pozvani na odgovor in konfinirani dr. Fran Kulovec, dr. Marko Natlačen in dr. Anton Ogrizek, vsi trije v Bosno. Dr. Korošču pa je vlada odredila kot stalno bivališče Vrnjačko banjo, pozneje pa otok Hvar. Upravno sodišče v Celju je konfinacije razveljavilo kot nezakonite ter

svojo sodbo podprlo s tehtnimi razlogi. Državni svet v Beogradu pa je to razsodno razveljavil in potrdil odlok banske uprave. Minister pravde Maksimović pa je šel še dlje in je upokojil vse tri sodnike upravnega sodišča. Ta ukrep gotovo ni bil umesten, saj posega neposredno v judikaturu in omejuje primerno pravico sodnikovo, da sodi naslanjaje se na zakon po svojem svobodnem prepričanju. Na tozadevni očitke, kdo je zakrivil ta nepremišljeni korak, so se gospodje izgovarjali drug na drugega.

Tudi jaz sem nastopil proti tem "punktacijam" tako v občinskem svetu ljubljanskem kakor v Senatu. V senatu sem to storil v razpravi o predlogu zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o volitvi narodnih poslancev na seji dne 22. Februarja 1933. Po tej zakonski spremembi se zviša število poslancev v posameznih banovinah. Dravska banovina naj ima 29 poslancev, namesto dosedanjih 25. Za predložitev državne liste zadostuje 30 predlagateljev volilcev iz vsakega upravnega sreza od polovice skupnega števila srezov v državi s tem, da so ti srezi na teritoriju vsaj dveh tretjin banovin. Načelo je, da imej vsak srez po enega poslanca; ker pa na ta način dobi po številu svojega prebivalstva tudi najmanjši srez svojega poslanca, se je smatralo za pravično, da so srezom z gostejšim prebivalstvom dovoli še po en mandat. Novela pomeni vsekakor napredek, čeprav majhnega koraka, nasproti zakonu z dne 10. septembra 1931. Hrvaški senatorji iz Narodnega Kluba so se izrekli proti taki noveli, češ da je Hrvatom še vedno onemogočeno, da postavijo svojo državno listo.

V svojem govoru sem po stenogr. zapisniku med drugim izvajal:

"A da se nekoliko dotaknem politične debate, ki se je po zaslugi tovarišev senatorjev iz Narodnega kluba in z blagohotnostjo predsednika vnela v večji ali manjši zvezi s predmetom samim, naj povem, da smo tudi mi Slovenci prejeli za novoletno darilo nekakšno deklaracijo ali punktacije, kakor so imenovali proglas slovenske ljudske stranke s podpisom g. dr. Antona Korošca. Konstatirati moram danes, da je bil efekt teh punktacij ves drug, kakor so ga pričakovali njihovi inicijatorji. Še malokdaj je prišlo do tako enodušne manifestacije velike večine nas Slovencev za državno in narodno edinstvo kakor baš ob tej priliki. (Dolgotrajno odobravanje). Vse občine naše Dravske banovine, ki dejanski predstavlja "zedinjeno Slovenijo", vse naše javne korporacije, njim na čelu banovinski svet Dravske banovine, so dale izraza svoji nevolji in obratno svoji neomajni volji, stati nepokolebno na načelih Kraljevega manifesta od 6. januarja, na načelu državnega in narodnega jedinstva. (Ponovno odobravanje). Ves naš narod je instiktivno občutil veliko nevarnost za svojo eksistenco, ako naj obveljajo punktacije, ki na koncu koncev ne dopuščajo nič manje nego možnost, da se vrnemo v stanje pred 1. decembrom 1918., v stanje ki pomenja izolacijo slovenskega dela našega naroda (da to ne bi bila nikaka splendid isolation¹⁴² - je jasno, -) in njegovo izpostavljenje vsem nevarnostim s strani zunanjih naših neprijateljev. Že enkrat sem ugotovil, da zahteva po federaciji ali konfederaciji danes po vidovdanski ustavi, po Kraljevem manifestu od 6. januarja, po Ustavi od 3. septembra 1931 in po prestolni besedi našega vladarja prošlega leta ter po adresi Narodnega predstavništva na ta prestolni govor, da je zahteva po federaciji po vsem tem, milo rečeno, anahronizem. O tem, kako urediti medsebojne odnose med Srbi, Hrvati in Slovenci, smo govorili

¹⁴² Splendid isolation (angl.), "vzvišena osamljenost".

na Krfu, pa v londonskem odboru naše emigrantske delegacije. Vsemu temu je napravil kraj 1. december 1918, ko je mogel naš Kralj, tedanji Prestolonaslednik in Regent svečano proglasiti ujedinjene Srbov, Hrvatov in Slovencev po svobodno izraženi volji vsega naroda (Odobranje)."

"Pa še je bil čas, da bi se mislilo na kako drugačno ureditev države. Srbi, katerih država je tvorila jedro za novo državno skupnost, so v svoji priznani širokogrudnosti nam Slovencem in Hrvatom nudili belo polo papirja, da bi na njej napisali svoje želje, ali, če hočete - punktacije. Ali Hrvati so v začasnem Narodnem predstavništvu po svoji večini briljirali s svojo odsotnostjo. In odsotni ima vedno svoj neprav. Politika abstinence je najslabša politika. Rezultat je bil vidovdanska Ustava iz leta 1921. Ž njo je bil položen temelj narodnemu in državnemu edinstvu. Od tedaj bi bili morali iti vsi naši naporji zgolj za tem, kako bi se ideja narodnega in državnega edinstva čim solidnejše in do popolnosti izgradila, kako bi se po drugi strani notranja uprava uredila tako, da bi bila najcenejša ter zato koristna. Torej decentralizirana unitarna država brez ozira na plemensko in konfesionalno razvrstitev vsega naroda. Jasno je, gospodje senatorji, da to ne pomeni brisanje narodnih etičnih individualnosti. Izjava Narodnega kluba govori o nekih historično-političnih individualitetah. Dovolite mi, da izrazim svoje naziranje, da se mi zdi ta pojem jako nesrečno izbran. Spominja nas Slovence in Hrvate žalostne preteklosti naše, ki je bila historija naše razdvojenosti in robstva. Rezultat te naše žalostne preteklosti so baš te historično-politične individualnosti. (Pritrjevanje). Mi nismo in ne bomo Jugoslovanstva nikdar razumeli kot negacijo narodnih individualnosti, negacijo Slovenstva, Hrvatstva in konsekvantno Srbstva, nego vedno samo kot sintezo vseh priznanih vrlin ter narodnih individualnosti. V interesu Jugoslovanstva je, da narod te vrline i dalje goji in jih ispopolni, a ne da jih omalovažuje ali celo tlačí. Gospodje, nikari se ne oklepajte krilatic, kakor je 'integralno jugoslovanstvo', nikari se ne pehajmo za definicije in puhla politična gesla, mi hočemo vsebino, ki jo vsak iskren patrijot dobro razume in kakor je v korist vseh narodnih individualnosti in s tem samo po sebi tudi celote."

■ "V tem smislu je umeti naše narodno edinstvo, ki po svojem bistvu izključuje vsako neenakopravnost in neenakost. V tem smislu smo tako iskreno in enodušno z našimi deklaranti in punktaši vred pozdravili 6. januar, ko je naš Kralj izustil historične besede: 'Čuvati narodno in državno edinstvo, to je najvišji cilj Moje vladavine, a to mora biti tudi najvišji zakon za Mene in vsakogar.' (Buran aplauz). Z istimi besedami je bila uvedena naša Ustava od 3. septembra 1931, a nepozabne so kakor v bron izklesane besede našega Vladarja v prestolnem govoru, ki so se že navajale v tej razpravi: 'Narodno jedinstvo i državna celina ne mogu nikad biti predmet nikakvih pogalanja, oni moraju bit uvek iznad našeg dnevnog života in iznad svih posebnih interesa', pa zopet 'Nacionalno jedinstvo i državna celina su van svake diskusije'. (Odobranje).

■ "Narodno predstavništvo se je v svoji adresi na ta znameniti prestolni govor zapriseglo na ona fundamentalna politična načela brez prigovora in brez mentalne rezervacije. V kakšni luči stoje potem člani onega istega Narodnega predstavništva, ko posezajo nazaj po političnih geslih pred 6. januarjem? Koga hočejo s tem desavuirati? Mislim, da predvsem - sami sebe."

■ "Ako negirajo program, na katerem so bili poslani v Narodno skupščino in v Senat, potem bi - kakor je že naglašal tovariš senator dr. Tomašić - odgovarjalo

baš demokratičnim načelom, na katera se sklicujejo v svoji izjavi, in baš parlamentarnim principom, da izvedejo edino možno in logično konsekvenco. V tem pogledu je samo ustanovitev posebnega kluba v Senatu in Narodni skupščini veliko premalo."

"Ako pa skušajo svojo izjavo ublažiti s tem, da rečejo, da ona ne pomenja negacije šestojanuarskega programa, ampak da se ta program, temelječ na načelu enakopravnosti in enakosti narodnih individualnosti ne izvaja, potem bi bila ustanovitev posebnega kluba samo tedaj opravičena, ako bi mogli dokazati, da njihovi topogledni napor v Klubu senatorjev niso našli primerne odziva. Ali, gospoda moja, ugotoviti moram, da v Klubu senatorjev s te strani nikdar ni bilo kake rekriminacije¹⁴³ in nikakega stvarnega predloga niti konkretne protožbe, ki bi jo Klub ne maral vzeti v pretres. S čim potem opravičuje ustanovitev posebnega Kluba?"

"Saj je, gospoda moja, resnica, da naša administracija ni idealna, da šepa na vseh koncih in krajih, da ne vrši svoje funkcije tako, kakor bi ustrezalo potrebam ljudstva. Dan za dnem dobivam nešteto pisem za intervencije v najbolj likvidnih predmetih. Še vedno traja mesece in mesece, preden pride državni upokojenec ali njegovi svojci do zaslužene pokojnine. Te in podobne stvari povzročajo največ nevolje. Vzrok leži v okorni centralistični upravi, ki ni in ne more biti dovolj poučena o potrebah naroda v provinci."

"Visoka Vlada nam obljublja Zakon o decentralizaciji in dekoncentraciji uprave. Kličem Narodnemu klubu: 'Hic Rhodus, hic salta!'¹⁴⁴ Tu se složimo in ustvarimo s skupnimi naporji zakon, ki bo na korist širokim slojem naroda. Tu naj se v praksi pokaže patriotizem vseh nas - daleč sem od tega, da bi dvomil o patriotizmu članov Narodnega kluba - pa nam ne bo več prišla na misel kaka 'federacija' ali kaj podobnega, ki prav gotovo ne služi samo proti 'integralnemu Jugoslovanstvu', ampak ima vse možnosti, da ruši sam obstoj državnega edinstva. (Dolgotrajno odobravanje)."

20. julija 1933. je bil v Beogradu prvi kongres JRKD, ki se je ob tej priložnosti preimenovala v **Jugoslovansko nacionalno stranko**. Za predsednika je bil izvoljen Nikola Uzunović, med podpredsedniki sta bila tudi dr. Kramer in Ivan Pucelj. Za glavnega tajnika stranke so izvolili dra. Kramerja. Kakor se mi je zaupno povedalo, se je dr. Kramer upiral temu, da bi me izvolili v ožji glavni odbor in je bil njegov kandidat Adolf Ribnikar. Adolf Ribnikar je namreč užaljen stal ob strani, ker se ga ni bilo upoštevalo kot kandidata ob skupščinskih volitvah, niti ob imenovanju banovinskih svetovalec. Kot član ožjega glavnega odbora je upal pridobiti na političnem vplivu. Pričele so "trzavice" v slovenskem delu stranke. Bivša SDS se je čutila zapostavljeno nasproti tendencam, da se uveljavi SKS, kar je le tej s pomočjo bana dra. Marušiča deloma tudi uspelo. To se je pokazalo zlasti v personalnih zadevah. Imeli smo skupne konference na banovini, da bi se ublažil spor. Na sestanku v Rogaški Slatini, ki se ga je udeležil sam predsednik vlade dr. Srškić, je prišlo do ostre debate in do medsebojnih obtožb. Tudi sestanki v Beogradu niso

¹⁴³ Glej op. 127.

¹⁴⁴ Hic Rhodus, hic salta (lat.), "tu je Rodos, tu skači", t. j. tukaj pokaži, kaj znaš. Zgodba iz Ezopovih basni (št. 203) pripoveduje o hvalisavem človeku, ki je govoril, koliko je na Rodosu skočil. Pri tem je hvalisavec navajal tudi priče. Nekdo mu je na kratko odgovoril: "Ne potrebujemo prič; tukaj je Rodos, tukaj skači!", kar pomeni, tukaj in sedaj pokaži, kaj znaš in zmoreš.

prinesli izboljšanja razmer. Svaril sem, naj prenehajo s temi razprtijami, pozabimo prejšnja strankarstva, ne bodimo malenkostni, ko nas še čakajo velike naloge, nikari si ne utvarjamo, da smo večni in da smo si za stalno utrdili svojo oblast, saj vendar poznajo Beograd, ki ne bo okleval, da si izbere drugega partnerja, če mu bo tako kazalo, prepirate se med seboj za prazen nič, tretji se bo pa smejal. In kdo je ta tretji, ni težko uganiti. Nobena trezna beseda ni pomagala. Spor je ostal latenten. Prva posledica se je pokazala v javnosti, ko je bila odstopila Srskičeva vlada in je meseca januarja 1934 novo vlado sestavil Nikola Uzunović, predsednik JNS. V tej vladi ni bilo ne dra. Kramerja, ne Ivana Pucija. Po priporočilu bana dra. Marušiča je bil imenovan za ministra za socialno politiko senator dr. Fran Novak. Gospodje okoli bivše SDS, čije mandatar je bil dr. Novak ob volitvah v Senat, so mu ta korak zelo zamerili. Tudi jaz sem bil med ministrskimi kandidati, pa sem se za to čast lepo zahvalil.

V dneh od 13. do 16. maja 1932. smo slovesno praznovali **60-letnico Glasbene Matice** s prireditvijo glasbenega festivala v Ljubljani. Prišli so od blizu in daleč odlični gosti. Praški "**Hlahel**" se je na svoji turneji po Jugosloviji za te dni ustavil v Ljubljani. Iz Zagreba je prispelo korporativno pevsko društvo "**Lisinski**", iz Beograda pevsko društvo "**Stanković**". Pevčeka Obec Češko-slovenska je poslala našega starega ljubega prijatelja dra. Luboša Jeřabeka in dra. Rudolfa Matouša. Vseslovenska pevka zveza v Poznanju svojega predsednika, poslanca poljskega Sejma ga. Szuzinskega, Jugoslovanska pevka zveza predsednika univ. prof. dra. Viktorja Novaka. Ministra prosvete je zastopal njegov pomočnik **g. Dragan Gjorgjević**. Polnoštevilna je bila udeležba s strani Hubadove pevske župe in Ipavčeve pevske župe.

Proslavo smo uvedli z otvoritvijo velike **glasbene razstave** v Narodnem domu. V nedeljo ob 9. uri je prišel **kongres Jugoslovanske pevske zveze**, ob 10. uri je bil **cerkveni koncert** v Frančiškanski cerkvi, opoldne pa **koncert pevskega zbora Glasb. Matice**, ki je dal na spored madrigale Jakoba Gallusa-Petelina, tega našega najstarejšega skladatelja. Popoldne je bil **koncert slovenske pesmi na Kongresnem trgu**. V ponedeljek je bil **izredni občni zbor Glasbene Matice**. Po mojem spominskem govoru je škof Gregor Rožman blagoslovil novo zastavo, ki jo je Glasb. Matici poklonil Kralj Aleksander. V imenu Kralja je kumoval zastavi divizijski general Bogoljub Ilić. Z lepom govorom nas je počastil pomočnik Ministra prosvete g. Gjorgjević, ki je na kraju svojega govora javil, da je Kralj Glasbeno Matico odlikoval z redom sv. Save II. stopnje, mene pa z redom jugoslovanske krone III. stopnje. Odlikovani so bili še nekateri odborniki in starejši člani pevskega zbora. Po občnem zboru smo se podali v povorki pred poslopje Glasb. Matice, kjer se je med tem zbrala tisočglava množica. Tod se je izvršila lepa svečanost z **odkritjem spomenikov znamenitejših jugoslovanskih skladateljev**. Po svojem slavnostnem govoru sem zaprosil župana, da sprejme spomenike v varstvo mestne občine, nakar je župan dr. Dinko Puc odgovoril z lepim govorom. Popoldne je bila tekma pevskih zborov in tekma slovanskih pritrkovalcev na zvonove.

Tako je Glasb. Matica dostojno praznovala svoj jubilej. Ponovno je podala dokaze o svoji življenjskosti in o upravičenosti svojega obstoja. Ni minilo leto, da

ne bi podajala takih dokazov. V letu 1930. smo bili s svojim zborom v **Zagrebu**, dne 28. junija 1931. smo odkrili spominsko ploščo **Davorinu Jenku**, skladatelju naše budnice "Naprej zastava slave!" in naše državne himne "Bože pravde", dne 11. junija 1933. smo počastili spomin skladatelja **Jakoba Petelina-Gallusa**, ki je živel l. 1550-1591, z odkritjem spominske plošče v Ribnici, v dozdevnem njegovem rojstnem kraju. 14. aprila 1934. smo bili spet v Zagrebu s koncertom skladb Jakoba Gallusa in Antona Lajovica. Po koncertu nam je ban dr. Ivo Perović priredil banket.

Konec novembra se je peljal zbor na koncertno turnejo po Bolgariji. Znamenita je bila ta naša turneja z naslednjimi postojankami: Sofija, Plovdiv, Stara Zagora, Trnovo, Varna, Šumen, Ruše, Plaven. Zbor je prepotoval vso prelepo bolgarsko domovino od Carigrada do Črnega morja. Narod bolgarski ni vedel, kako bi nam na čim vidnejši način izkazal svojo radost, da smo ga obiskali. Tako prisrčnega sprejema še nismo bili nikjer deležni. Bil je res izliv bratske ljubezni. Naš zbor je na koncertih briljiral in Bolgari, ki imajo sami prav dobre zборе in so zelo muzikalni, niso mogli prehvaliti naših pesmi in naše reproduktivne umetnosti.

Zbor sem spremljal v Sofijo in Plovdiv, potem sem se moral vrniti domov. V obeh mestih je naše koncertne nastope zaključil slavnostni banket, na katerih sem imel priložnost bratskemu narodu tolmačiti naša čustva. In narod je oduševljeno odgovarjal. Rečem - narod -, ker dobro smo čutili, da je ta narod daleč od oficijelne njegove politike. Na banketu v Sofiji, ki se ga je udeležila najodličnejša družba bolgarske prestolnice, sem med drugim izvajal:

"Dolga je bila naša pot iz bele Ljubljane do ponosne Sofije. Ljubljana, Zagreb, Beograd, Sofija; štiri ognjišča, štiri žarišča štirih plemen, enega rodu. S ponosom smo si dejali, da je vsa ta prostrana, lepa zemlja, polna naravnih zakladov - naša last. Vse, kar gledaš od Jadranskega do Črnega morja, je last nas južnih Slovanov, last enega rodu, čeprav štirih imen. (Burno odobravanje). Ko smo se vozili iz Beograda dalje proti jugu mimo Mladenovca, odkoder smo v daljavi zaslutili Oplenac, to večno počivališče našega Vodnika in Vladarja (ob teh besedah so se vsi navzoči spoštljivo dvignili s sedežev in stoje poslušali nadaljnje stavke) in nadaljevali pot preko Caribroda do Sofije, uhajale so nam turobne misli nazaj na nedavno dobo, ko sta bila na isti poti naš viteški kralj in njegova vzvišena soproga, kralj, ki je prihajal k nam kot knez miru in sprave. A ko se je vrnil v svojo domovino, nam je dal sporočilo, da moramo hoditi po njegovih stopinjah, odstraniti vse, kar bi nas ločilo, poiskati pa vse, kar bi nas spajalo. To je bil velik zgodovinski dogodek, začetek dobe medsebojnega spoznanja, spoštovanja in razumevanja. Glasbena Matica si šteje v čast in zadoščenje, da je po tem zgodovinskem dogodku kot prva stopila na bolgarska tla, da naveže stike z bratskim narodom na polju glasbene kulture. Nikjer ni tako lahko mogoče ustvariti misli vzajemnosti, kakor v glasbi. Naša narodna pesem, neprecenljivi zaklad našega naroda, govori za vse in za vsakogar razumljiv jezik, jezik, ki govori od srca do srca kot jezik naše pradomovine, jezik Slovanstva. Čim smo dosegli zблиžanje na kulturnem polju, čim nam je zavest solidarnosti prešla v meso in kri, bo sledilo tudi zблиžanje na gospodarskem polju, ki ga bo potem avtomatično zaključilo zблиžanje na političnem. Potem pa ni več daleč čas, ko bomo - vsem navdušenjem in v vsej realnosti lahko rekli: 'Srb, Bolgar, Slovenc in Hrvat, za vedno brat in brat!'"

Burno odobravanje so žele ta moja izvajanja.

S čustvi največjega zadovoljstva sem se vračal domov v zavesti, da s svojim

obiskom Bolgarom ne samo, da smo ostali zvesti svoji kulturni misiji, ampak smo opravili koristno politično delo.

V letu 1933. me je **Jugoslovanski pevački savez** izvolil za svojega predsednika. Kot tak sem bil avtomatično podpredsednik **Vseslovanske pevske zveze**, ki je imela svoj sedež v Pragi. V dneh 29. aprila do 2. maja 1934. sem se udeležil festivala, ki ga je v počastitev Bedřicha Smetane in Antonina Dvořaka priredila Pevčeka Obec Češkoslovenska. Ob tej priložnosti smo imeli odborovo Sejo Vseslovanske pevske zbeveze. 29. aprila je bil koncert pevskih žup, 30. aprila so dali Dvořakovega "Mrtvaškega ženina" (Svatbeni Košile), ki sem ga bil pel že v Matičnem zboru, dne 1. maja pa je bil drugi glavni festivalov koncert združenih pevskih zborov, Pevčke Obce. Nastopilo je hkratu 6000 pevcev in pevk. Impozantno. Koncertov se je udeležil tudi predsednik republike T. G. Masaryk. Da ni bilo brez slavnostnega banketa, čajanke pri praškem primatorju dr. Karel Baxi in drugih sprejemov, je samo ob sebi umevno.

Ob 70 letnici Ljubljanskega Sokola - l. 1933. - je bil velik sokolski zlet v Ljubljani, ki sem se ga kot aktivni član (bil sem član razsodišča Ljubljanske sokolske župe in predsednik odbora za gradbo novega sokolskega doma Ljubljanskemu Sokolu) udeležil v sokolskem kroju.

V počastitev tega 70-letnega jubileja je Glasbena Matica dne 21. januarja priredila slavnostni koncert. 25. maja je bil sokolski tabor v Vižmarjih na istem mestu, kjer je bil znameniti slovenski Tabor l. 1869. Glasbena Matica se je tabora v Vižmarjih udeležila, s svojim pevskim zborom in z zastavo ljubljanske Narodne čitalnice, da tako posvedoči neko kontinuiteto, ko je bil predhodnik našega pevskega zbora, namreč pevski zbor "Narodne čitalnice" skupaj z Ljubljanskim Sokolom na slovenskem taboru l. 1869. prebujal slovenska srca k narodni zavesti. Na taboru l. 1933. sva govorila slavnostna govora dr. Gangl, namestnik starosta Sokola Kraljevine Jugoslavije in jaz, ki sem očrtal politični pomen dobe slovenskih taborov v odnosu do sedanjega političnega položaja slovenskega naroda. Govor je natisnjen v letnem poročilu Ljubljanskega Sokola za l. 1933.

Pravi jubilejni dan je bil 28. junija s prireditvijo pokrajinskega zleta SKS, katerega čisti dobiček naj bi tvoril temeljno glavnico za bodoči sokolski dom. Kralj Aleksander je poklonil Ljubljanskemu Sokolu novo dragoceno zastavo. Mestna občina ljubljanska pa mu je kot jubilejno darilo odstopila prostrano parcelo, ki je bila dosihmal letno telovadišče in ki naj si na njej društvo zgradi svoj dom. Po slavnostnem občnem zboru je bila od tisočglave množice spremljana povorka po glavnih mestnih ulicah, popoldne pa ji je sledila vzorno prirejena javna telovadba, zvečer akademija na bajno razsvitljenem zletišču. Pokrajinski zlet je vrgel društvu nad pol milijona čistega prihodka. To glavnico je uporabljal naš Odsek za zgradbo Sokolskega doma. Z njeno pomočjo smo predvsem preuredili za javne nastope naše letno telovadišče. Kot tedanji župan sem v l. 1935. ob telovadnem nastopu vseh ljubljanskih sokolskih društev izročil starosti Ljubljanskega Sokola br. Kajzelju ključke od telovadišča in s tem simbolično od mestne občine odrejeni prostor prepustil društvu v last.

* * *

Kakor strela z jasnega je 9. oktobra 1934. zvečer treščila v Ljubljano vest, da je Kralj Aleksander padel kot žrtev atentata v Marseilleu. Naroda se je polastilo silno razburjenje. Množica je valovila po ljubljanskih ulicah ter glasno dajala duška svojemu ogorčenju proti sovražnikom naše države.

Ko se je mladi Kralj Peter II., ki je študiral v Londonu, vračal v svojo domovino, smo mu v deputaciji, ki jo je vodil minister dr. Kojić, šli nasproti do Jesenic. Stopivšega na domača tla smo ga pozdravili kot svojega vladarja. Plašno je bilo mlado veličanstvo, ki ni moglo prikrivati tuge in boli zaradi nenadne izgube dobrega očeta.

Pokopal sem drugega Kralja. V l. 1921. sem bil na pogrebu za Kraljem Petrom I. kot starosta Sokolskega Saveza. Udeležil sem se vseh pogrebnih svečanosti tako v Beogradu kakor na Oplencu. Polne tužnega veličastja so bile te svečanosti. Bila je resnična narodna žalost in glasen jok je odmeval po beograjskih ulicah. Udeležba je bila velikanska. Generaliteta in narodna vojska, Sokolstvo, diplomatski corps,¹⁴⁵ vsi aktivni in bivši ministri, poslanci, senatorji - so bili v spremstvu. Na Oplencu sva se po tolikem času pozdravila z dr. Korošcem, ki je iz svojega pregnanstva pohitel, da izkaže poslednjo čast umrlemu suverenu.

Dne 9. novembra je Glasbena Matica priredila v Ljubljani žalni koncert s Hrističevim "Opelom". Na koncertu sem govoril pokojnemu Kralju posmrtnico.

"Bil si Kralj! Kralj v vsem veličanstvu te besede!

In bil si naš Kralj. Naš ponos in naša čast doma in v tujini, v mednarodnem svetu!

Bil si Vladar! Krona Ti ni bila samo simbol oblasti. Krepko si držal v svojih rokah vajeti svoje trojke. Ravnal si jo premočrtno proti cilju. Vodnik naš. Kompas Ti je bila Tvoja modrost, pa bister razum in jasen pogled, ki mu nisi pustil, da bi ga zastrl in zameglile politične strasti in človeške slabosti. Zato nisi mogel zgrešiti smeri, ne cilja, pa naj je šla vožnja po gladki ravni cesti ali preko pustinje, ob lepih sončnih dneh ali pa v zimskih viharjih. Ti Državnik!

Bil si naš Gospodar! Gospodar naše lepe domačije pod streho hiše ene. Kri naše krvi. Najvišja avtoriteta v domači hiši. Gospodarski napredek, kulturni razvoj, socialna pravičnost njenih stanovalcev so bile Tvoje najvišje brige. Zato, da bi uspevala celota. Nisi delal razlike, ki si jim poznal vse njihove vrline in slabosti, želje in tegobe. Tvoja najvišja zapoved je bila, da jih združi zavest, da so duhovno in v človečanski harmoniji ujedinjeni sinovi in hčerke ene rodbine. V vzajemnosti in v narodni slogi povezani ž njo naj ves svoj razum, pa svoje telesne in duševne sposobnosti v nesebičnem naporu in trudu dado v službo skupnosti, v službi misli edinstva. S tem geslom si nam bil vlil mogočno vero v bodočnost. Pod Tvojim žezlom, Gospodar - Stvaritelj, Jugoslavija je postala stvarnost. Ni je sile, ki bi jo mogla premakniti, ni je sile, ki bi ji mogla zrahljati temelje.

Bil si Knez! Vrhovni čuvar svoje vladavine. Pripravljen braniti vsako ped svoje zemlje pred krivičnim napadom, pa oznanjevalec miru ljudem, ki so dobre volje.

Bil si Vitez! Junaško je bilo Tvoje srce, plemenita Tvoja duša, ker bil si - človek.

Bil si Vojvoda! Na čelu naše hrabre narodne vojske, prvi med prvimi. V vrstah

¹⁴⁵ Corps (fr.), zbor.

prednjih, ko je šlo za življenje in smrt. Ne za Tvojo življenje, marveč življenje Tvoje domovine, za svobode njenega naroda.

In padel si kot vojak. V boju z zavratnimi, strahopetnimi peklenskimi silami. Padel si, ker si bil naš Kralj, naš Vladar, naš Gospodar, Knez miru. Ker so spoznali v Tebi najmočnejšega med nami, os naše državnosti, nositelja velike ideje državnega in narodnega edinstva. V Tebi so hoteli pogoditi nas vse, našo skupnost, našo samostalnost, našo svobodo, da bi brez pastirja postali plen naše zemlje lačnih volkov. Med tisočimi in tisočimi žrtvami, ki jih je že zahtevala ona velika ideja, je Tvoja najdragocenejša, nam, ki smo Te oboževali in ljubili, najbridkejša. Žrtev, za vso bodočnost simbol naš. Naša mrtva straža. Toda žrtev, ki je za vse večne čase strnila naše vrste v neskončni ljubezni do domovine, v udanosti do Tvojega vzvišenega doma. Ljubezen, ki ji ni treba nobene formalne prisega. Tvoje herojstvo, Tvoj svetli lik, globoko vtisnjen v svetovno zgodovino, je kakor živ spomenik, pa živ opomin. Svetilnik v temni noči po razburkanem morju blodeči ladji. Tvoje velike ideje so neusahljiv studenec, ki nas bo napajal ob delu in trudu za srečno in veliko bodočnost našega naroda.

Na nas je sedaj. Pa bodi politik, bodi kulturni delavec, bodi narodni gospodar, bodi tega ali onega stanu, vsak naj da iz sebe vse, kar premorejo njegove telesne in duševne sile. Vse pa z vrhovnim namenom, da Tvoje velike misli ostvarimo v oni veličini, kakor jo je bil zamislil Tvoj veliki duh. Da se izkažemo vredne svete Tvoje zapuščine. Da smo poštene vršilci veličastnega Tvojega testamenta. Tako nam Bog pomagaj!

■ Viteški kralj Aleksander I. Zedinitelj - večna slava Tebi!"

Težka mora je legla na vse javno življenje. Pokojni Kralj Aleksander je bil močna osebnost, avtoriteta, ki jo je kot tako vse priznavalo. Nadomestilo za to izgubo ni bilo na vidku. Po smislu ustave izvršujejo kraljevsko oblast trije namestniki. V svoji oporoki je pokojni Kralj sam imenoval te namestnike: svojega bratranca Kneza Pavla, ministra in senatorja dra. Radenka Stankovića in bana dra. Iva Perovića. Kralj je to poslednjo voljo sestavil po svojem obisku v Zagrebu, kjer mu je bil tudi pretil atentat. Akt je datiran na Bledu 5. januarja 1934. Knez Pavle sicer neoporečnega karakterja je glede vladarskih sposobnosti zastajal za Kraljem Aleksandrom. Saj ni bil niti najmanje slutil, da bo katerikrat prišel v položaj, da bo moral izvrševati kraljevsko oblast, ki se nanjo tudi ni bil pripravljaj. In kraljevska oblast v Beogradu ni bila gola reprezentanca. Zahtevala je, da je nosilec vladarske oblasti sam politik, modrejši, razumnejši in močnejši nego njegova ožja in širša okolica, vsekakor pa je moral biti docela kos premetenosti pa tudi brutalnosti poklicnih politikov. Ni bila zavidanja vredna naloga, ki jo je po sili razmer moral prevzeti knez Pavle.

■ 22. oktobra je podala Uzunovićeve vlada demisijo. Nova vlada je bila takoj spet poverjena Uzunoviću. Od prejšnje njegove vlade so ostali vsi ministri na svojem mestu, razen ministra vojske in mornarice, kateri portfelj je prevzel Petar Živković, ki je bil med tem avanziral za armijskega generala in je bil komandant kraljeve garde.

■ Že 18. decembra pa je odstopila tudi ta Uzunovićeve vlada. Novo vlado je sestavil **Bogoljub Jevtić**, ki je bil spremljal kralja na njegovi nesrečni poti in mu je kralj - tako se je govorilo - v smrtnih krčih zašepetal poslednjo svojo voljo: "čuvajte Jugoslavijo!" G. Jevtić je užival v zunanem svetu kot minister za zunanje posle

dober glas. Poleg Edvarda Beneša in N. Titulesca je bil eden tvorcev Male entante. Od Slovencev je stopil v vlado ban dr. Drago Marušič kot minister za soc. politiko. Tudi v tej vladi je bil minister vojske in mornarice Živković. Kot minister financ pa se je pojavil **dr. Milan Stojadinović**.

V svojem pripovedovanju o delu v Senatu so me prehiteli usodepolni dogodki. Naj se takoj povrnem na izhodno točko. Povedal sem že, da sem se redno oglašal kot govornik v razpravah o drž. proračunu.

V svojem govoru na seji 26. marca 1933. k proračunu za leto 1933/34 sem analiziral vzroke gospodarske krize, ki je prišedša iz daljne Amerike zajela ves svet. Obsodil sem stremiljenje po avtarkiji. "Avtarkija je umevna s stališča čustvenosti in narodne samoobrambe, je naravnost potrebna, kadar gre za vprašanje prehrane ljudstva; zdravo je geslo 'svoji k svojim', pozdraviti je misel, da si do čimvečje popolnosti zgradim svoj notranji trg, na katerem si črpam vse, kar porabim za vsakdanje svoje življenje in da se na ta način odrečem vsakemu nepotrebnemu importu iz inozemstva. **Ali avtarkijo hoteti kot svrhu, kot cilj, to pomenja blokado samega sebe**".

"Ko države zapirajo svoje meje, ko na njih postavljajo carinske barijere, ko odvezem lastnemu denarju svojstvo plačilnega sredstva v tujini - z vsemi temi in enakimi merami se države izločujejo iz krogoteke vesoljnega občestva. S tem pa same pospešujejo krizo, kreditno in denarno in razplojevanje vseh njenih izrodov. Dokler bodo države vztrajale na taki gospodarski politiki, ni misliti, da bi mogli za surovine, za praproducte ustvariti svetovno pariteto v cenah. Dosedanje reševanje krize vodi človeštvo nujno v njegovo primitivnost v zastoj in débâcle¹⁴⁶ svetovnega gospodarstva, s tem tudi v katastrofo gospodarskih edinic.

"Zategadelj mislim, da nam je jasno začrtana pot, po kateri nam je hoditi. Kot članica vesoljnega občestva mora Jugoslavija z vsemi, ki so iste volje, združiti svoje napore, da se vspostavi zaupanje (poverenje) med narodi in da se odstrani vse, kar nas v tem pogledu loči. Že s tega razloga je njena vnajna politika pri vsem očuvanju njenega prestiža in njenega narodnega ponosa prvenstvena mirovna politika. Vsako temu našemu natezanju protivno insinucijo moramo odklanjati kot absurdno."

"Če pa stoji, da je bolezen, ki čaka ozdravljenja, ne samo bolezen naše države, niti ne samo bolezen stare Evrope, ampak bolezen interkontinentalna, potem bodi takoj povedano, da igrajo krivo igro oni naši domači ljudje, ki špekulirajo z gospodarsko krizo, zlorablajo gospodarske težkoče ter kujejo političen kapital proti sedanjemu političnemu stanju v državi. So pa tudi v zmoti, če mislijo, da narod ne spregleda te krive igre in da ta narod ne čuti, da jim je samo na tem, da bi sedanji režim zamenjali za svoj režim. Da bi bila ta njihov režim prav tako onemogel napram ohromelemu svetovno-gospodarskemu problemu, kakor vsak drugi režim, v današnjih časih, je več kot gotovo. Zategadelj nas za ta eksperiment ni dobiti. Tem manje, ker uživa Kraljevska vlada tako s političnega, kakor s gospodarskega stališča naše polno zaupanje. Mi vidimo, da se Kraljevska vlada resno trudi, da bi omilila najhujše posledice obstoječe depresije, zlasti pa vidimo, da dela vse mogoče napore, da bi z mednarodnim sodelovanjem doprinesla svoj delež k trajnim in pozitivnim uspehom, kakor jih pričakuje svetovno gospodarstvo. Nedavno per-

¹⁴⁶ Débâcle (fr.), propad, polom, zlom.

fekcionirani pakt Male antante je motriti zlasti s tega stališča. Tako ga mi gledamo in tako želimo, da bi ga gledali tudi drugod, kjer ga, če že ne ocenjujejo zlo-namerno, spremljajo z izvestnim nezaupanjem. V Mali antanti je prostora za vse naše sosede in so njene duri odprte za vsakogar, ki je dobre volje. V tem pogledu se pakt Male antante ugodno razlikuje od osnovnih načel, na katerih naj bi bil zgrajen neki 'Direktorij štirih vesil' in katera načela so zgolj političnega značaja. Po zamisli Direktorija naj bi se velesile med seboj razdelile nekako tutorstvo med malimi državami in malimi narodi. Toda bodi inicijatorjem te monstuozne ideje povedano, da so časi minili, ko so mali narodi bili drobiž, s katerim so tako ime-novana velesile izmenjavale svoje kupčije in poravnave medsebojne svoje račune. (Ploskanje in klici: Dobro!) Hočemo, da so vsi narodi enakopravni člani Društva narodov, katero spoštujemo in v katerem gledamo vrhovni tribunal miru, učitelja mednarodne morale, buditelja mednarodne vesti in pospeševalca blagostanja človeštva." V nadaljevanju svojega govora sem se zavaroval proti skrčenju dotacije Narodnemu gledališču v Ljubljani ter širše obravnaval vprašanje naše univerze, Univerze Kraja Aleksandra I. Proti koncu govora sem polemiziral proti pastirskemu listu katoliškega episkopata proti Sokolu.

"Vendar pa mi dovolite, gospodje senatorji, da ne prezrem dogodka ali, če hočete tako imenovati, afere, ki jo po vsej pravici smemo šteti med politične emanacije¹⁴⁷ (Klici: 'Čujme!') V mislih imam pastirski list, poslanico dela kato-liškega episkopata proti Sokolu Kraljevine Jugoslavije. V tej poslanici predstavniki naše ecclesiae militantis¹⁴⁸ kličejo svoj anathema¹⁴⁹ na Sokol Kraljevine Jugoslavije, ko ga proglašavajo pavšalno in v celoti za brezverskega in protiverskega. Ni to mala stvar, če se izreka tako težek očitek o nacionalni instituciji, katera je z zakonom ustvarjena državna institucija, katera predstavlja zbor članov vseh konfesij v naši državi, da ne rečemo institucije, ki ji načeljuje Kraljevski Princ in Presto-lonaslednik, bodoči naš Kralj. In ni vse eno, ako izreka tako sodbo političen agitator, ki ne tehta svojih argumentov po njihovi resničnosti, ali pa če jo izreče zbor cerkvenih knezov. Za lahkomiselnost izrečene sodbe govori že dejstvo, da noben predstavnik ostalih konfesij in zlasti ne predstavniki pravoslavne cerkve, kateri pripada večina članov Sokola Kraljevine Jugoslavije, niso našli povoda, da bi sledili sodbi katoliških cerkvenih dostojanstvenikov. (Odobranje)."

"Poslanica priznava, da je Sokolstvo po svojih statutih vezano spoštovati vsako versko prepričanje in čustovanje, ker smarta vero za najsvetejši del notranjega življenja vsakega člana. Priznava, da je v pravilniku 'Ciljevi i putevi' izrečno zauka-zano: 'Zato je Sokolstvo dolžno, da enako spoštuje vsako versko prepričanje in čustovanje. Vsak član Sokolske organizacije more svobodno izpoljnevati zapovedi in se ravnati po predpisih svoje vere in cerkve'. A trdi, po eni strani, da je to samo teorija, so samo lepe besede, praksa pa da je drugačna, po drugi strani pa navaja, da ima Sokol Kraljevine Jugoslavije za svojega svetnika Miroslava Tyrša, ustanovitelja in ideologa sokolske misli, ki pa da je bil sam antikrist."

¹⁴⁷ Emanacija (lat. emanatio, izliv, iztekanje), figurativno: (iz)sevanje, izžarevanje; izjava.

¹⁴⁸ Ecclesia militans (lat.), vojskujoča se (katoliška) cerkev.

¹⁴⁹ Anathema [gr. Anathema iz anathenai, postaviti; posvetiti], pozneje: izobčitev, izključitev iz cerkve; izreči anathemo: izobčiti, izključiti iz verske skupnosti; slovesno prekleti.

“Kar se prvega tiče, more poslanica kot dokaz navesti samo poedine primere. A še tu se je izkazalo, da so nekateri izmed v poslanici citiranih primerov neresnični. Pastirski list si je moral pustiti veljati očitek, da se je skregal z resnico, hčerko Božjo. Zopet znak, kako lahkoumno je bil sestavljen in da je z muko iskal premis, da bi mogel utemeljiti zaželjeni logični zaključek. Konferenca katoliških škofov bi bila mnogo bolje storila in tudi sami sebi več koristila, da je pozvala vse vernike, naj stopijo v Sokol Kraljevine Jugoslavije in da tam reformirajo, ako je kaj reforme potrebno. (Odobranje). Gospoda, da boste med 300.000 člani Sokola dobili kako garjevo ovco, poedince, ki greše proti statutom in proti pravilniku, kdo bi to tajil, a zavoljo tega paušalno obsoditi institucijo tak tako, to pač presega meje dopustnosti, kakor bi se moglo odpustiti, ako bi kdo zavoljo enega nevednega duhovnika hotel vreči kamen na Cerkev samo. (Ploskanje in klici: dobro!)”

“Kar pa se tiče Tyrševih svobodoljubnih idej je treba konstatirati, da se nikjer in nikoder ne obračajo proti veri. Ne smemo trgati poedinih njihovih citatov iz celote in s tem kvariti smisel izrekov. Tudi je upoštevati, v katerih časih in za kakšne prilike so bili izrečeni in da je marsikateri ter izrekov vzeti cum grano salis.¹⁵⁰ Mi, ki smo Sokoli od mladih dni in ki smo zasledovali porast Jugoslovenskega Sokolstva, porajajočega se iz Ljubljanske Sokolske Maticice, moremo o tem dati autentično izpričevalo. Res pa je, da Sokolstvo ni verska organizacija, ni nikaka cerkvena bratovščina, kakor to tudi ni naša narodna vojska, proti kateri bi se s tega stališča prav tako lahko obračala škofovska poslanica. (Odobranje). Bivši Jugosokol je bila nacionalno borbena organizacija. Stal je neustrašno v prvih vrstah naše nacionalno borbe. Ako in kadar se je boril tudi proti klerikalizmu, je to storil le toliko, kolikor je videl v njem nasprotnika svojim nacionalnim težnjam. A da klerikalizem, politična cerkev, v predvojnem času ni bil v nacionalni službi, nasprotno, da je bil zvest oproda tedanjega protislovanskega režima, o tem govore dejstva. (Odobranje).”

“Gospodje senatorji! Rekel sem, da vidimo v poslanici dela katoliškega episkopata neko politično delo. Oni to zanikujejo in prevzvišeni nadbiskup dr. Bauer se odločno obrača proti insinuaciji, kakor da bi bila poslanica v zvezi z nekimi punktacijami političnih ljudi, češ da je bilo pastirsko pismo koncipirano na škofovski konferenci v Zagrebu 17. novembra. Dobro, mi mu hočemo to verjeti, čeprav se nas čudno dojmi koincidenca obelodanjenja poslanice z onimi punktacijami. Zakaj niso bili poslanice poslali v svet že 17. novembra? A nekako konjsko kopito kaže poslanica vendarle v poslednjem stavku, ko pravi, da Sokolstvo noče nič vedeti o poštenem slovenskem imenu. Baš to je tudi eno izmed političnih gesel znanih punktacij.”

“Gospodje senatorji! Poslanica je napravila mnogo razburjenja ne samo v sokolskih krogih, ampak v vsem našem narodu. Ljudje so trumoma zapuščali cerkve, ko so duhovniki pričeli čitati pastirski list. Obsojali so ta izliv verske nestrpnosti tudi taki, ki jih ni ravno šteti za prijatelje Sokolstva. Niso vsi škofje podpisali pastirskega lista. Mnogo je bilo tudi duhovnikov, ki pastirskega lista niso marali čitati. Prečitati Vam hočem pismo takega duhovnika, ki pa ni duhovnik ljublanke škofije in ki opravičuje svoje odklonilno stališče proti poslanici s temi besedami:

¹⁵⁰ Cum grano salis (lat.), “z zrncom soli”, t. j. s pametnim preudarkom, razsodno.

’Ljubezen do od vseh strani ogrožene domovine, udanost do našega dobrega in ljubljenegega bridko iskušenegega Kralja me je pri tem vodila. Saj smo ječali v tujem suženjstvu! Ali smo pozabili, kako smo se morali boriti za svoj rod, za svojo kri, za svojo materno besedo? Ali smo pozabili, ko je naš mirni slovenski kmet ob svojih zahtevah bil zavrnjen s psovko ’windischer Hund’?¹⁵¹ Ali smo pozabili, kako so naši zavedni narodni borci, inteligentje, bili zlostavljeni na Ljubljanskem gradu in v mariborskih, celovških, graških zaporih in ječah?! Ali se nismo mogli sedaj v teh dneh spomniti na tiste strašne dni, ko je zavedna slovenska duhovščina bila v masah peljana v mariborske in graške ječe in s hrepenenjem in boleščjo v srcu zrla tja daleč čez Sotlo, čez Savo in Drino po Kralju Osvoboditelju in po bratih ene krvi?! Da, na to se je bilo treba spomniti in prevladal bi bil razum, prevdarnost in čisto čustvo ljubezni za lepo, zedinjeno domovino’. Mislim, da pismo ne potrebuje komentarja. (Klici: Vrlo dobro, tako je! Dolgotrajno ploskanje).

“Gospoda, čestitati je našemu Sokolstvu, da je na dostojanstven in sebe vreden način zavrnilo žalitve v pastirskem listu, čestitati, da se ni pustil speljati na opolzka tla kakega kulturnega boja. Čestitati mu je tudi, da je odklonil nameravani amendement¹⁵² v našem Finančnem zakonu, po katerem naj bi bile državne službe prvenstveno pridržane Sokolom. Sokol naj raste iz lastne svoje moči. Iz svoje vzvišene misli naj črpa svoje sile, ki bodo posvečene sreči in slavi skupne domovine. (Odobrovanje).”

Ponovno sem se pečal s Sokolstvom v svojem govoru na seji 29. novembra 1933., ko smo pretresali “**Zakon o obvezni telesni vzgoji**”. Govoril sem o ideji sokolski. “Sokolski misli telovadba ni cilj, ne svrha sama sebi, nekako l’art pour l’art,¹⁵³ ampak poglavitno sredstvo, da okrepi moralne vrline, ki jih narod hrani v sebi, da daje narodu duha discipline, odločnosti in močne volje in da tako vzgojenega duha uspešno uporabi za delo na kulturnem, gospodarskem in socialnem polju, vse pa v korist in za veličino vsega naroda. Zdrav duh v zdravem telesu. Zdravje naroda hočemo, telesno, duhovno in moralno”.

“S tem pa, gospodje senatorji, se **dotikamo problema malega naroda**. Ne brutalna sila številčnosti, ampak notranja vrednost dotičnega naroda in njegove države naj odloča. Mednarodni svet nam proži dosti izgleđov in primerov o resničnosti te teze. Holandska, Danska, Švedska, a na posled Čehoslovaška so vidni primeri, kako po številu mali narod a z visoko kulturo ter vzorno razvitim gospodarstvom v mednarodnem svetu uživa isti ugled, kakor po številu svojega prebivalstva močnejše države. To načelo mora pronikniti tudi v mednarodni politiki, ki ne sme delati razlike med velikimi in malimi narodi, teza, ki jo je branil Wilson v svojih puntacijah. Ni deliti naroda na one prvega in drugega reda. Evolucijo v mednarodni politiki v tem smislu je započela Mala entanta, ki v medsebojni povezanosti treh tekoimenovanih malih narodov predstavlja velesilo od preko 50 milijonov svojega prebivalstva in tako na viden način dokazuje, da je mogoče obiti tezo, kakor da so samo po svoji gluhi številčni veljavi dominantne države odločujoči faktor. S tem posredno dokazuje, da je vsaka izmed zavezniških držav i

¹⁵¹ Windischer Hund (nem.), vindišarski pes.

¹⁵² Amendement (fr.), amandma; dopolnilni ali spreminjevalni predlog k (osnutku) zakona.

¹⁵³ L’art pour l’art (fr.), umetnost zaradi umetnosti.

Češkoslovaška, i Romunija, i Jugoslavija vredna, da jo uvažujejo kot veljavni činitelj z enakimi pravicami in dolžnostmi v mednarodnem svetu. **Pogoj je, da mali narod po svoji kvaliteti paralizira moč kvantitete velikega naroda.**"

Tudi k predlogu budgeta za l. 1934/35 sem na seji 21. marca 1934. obširneje govoril. V svojem govoru sem se pečal s finančno in gospodarsko politiko naše države, grajal, da politika ni enotna, da vsako ministrstvo vodi svojo politiko in da bi bilo nujno potrebno, da se izvede **nacrtno gospodarstvo** s pomočjo narodnih gospodarjev in strokovnjakov. Govor po stenogr. zapisniku prilagam pod 25./.

Naj se dotaknem še ene zadevščine, ki je v naši domači javnosti vzbudila nekoliko nepotrebne in neupravičene razburjenosti in to na moj račun.

Na seji 2. julija 1934. je bilo na dnevnem redu poročilo o **"Zakonu o sodnem nepravdnem postopanju"**, kakor ga je bila sprejela Narodna skupščina. Odbor je določil mene za poročevalca o predloženem zakonu. Stenogr. zapisnik s seje 2. julija prilagam pod 26./.

Zveza jugosl. hranilnic, ki je imela svoj sedež v Ljubljani, se je spotaknila ob določbi §160, v kateri je rečeno, da se denar pupilov **praviloma** nalagaj v Državno hipotekarno banko in le izjemoma, kolikor je to po zakonu dopustno, se sme plodonosno nalagati tudi v druge zavode ter s kupovanjem nepremičnin in državnih vrednostnih papirjev. Po tej stilizaciji naložba denarja v kakem drugem zavodu sploh ni bila mogoča, zakaj odstavek "kolikor je to po zakonu dopustno" so interpretirali tako, da je pod zakonom mišljen zakon o Drž. hip. banki. Ta zakon pa kake drugačne naložbe kakor v Drž. Hip. Banki ne pozna.

Ob obravnavanju zakonskega predloga o sodnem nepravdnem postopanju se je že v odboru izkazala potreba, da bo zaradi nekih stilističnih popravkov in radi nekih nedoslednosti ipak treba zakon vrniti Nar. skupščini. Tu pa je minister pravde Maksimović posegel nazaj na § 160 ter kot predlagatelj zakona predlagal, da se briše odstavek, da se sme izjemoma, kolikor je to po zakonu dopustno, denar nalagati tudi v druge zavode. Oprl se je pri tem na mnenje, da ne more dopustiti tudi ne nekega navideznega derogiranja¹⁵⁴ zakona o Drž. hip. banki, dokler se ne sporazume z ministrom za trgovino, v čigar področje pada zakon o Drž. hip. banki. Naglašal je, da se njegovo stališče ne sme imeti kot nastop proti našim hranilnicam. Kot ministru pravde mu je v prvi vrsti dana naloga, da ščiti interese varovancev, ki morajo denar vsak čas imeti na razpolago, danes pa je denar v večini naših denarnih zavodov zamrznjen.

Proti temu predlogu smo bili v odboru Hrvati in Slovenci, toda bili smo preglasovani. Od prvotnega besedila § 160 je potemtakem ostalo samo še: "Novac maloletnika ulagače se po pravilu u Drž. hip. banku. Izuzetno se može novac maloletnika plodonosno ulagati na sledeće načine 1.) kupovanjem nekretnina 2.) kupovanjem vrednostnih papira i takvih, koji po zakonu uživaju državnu garanciju."

Mene so, kakor rečeno, naprosili za poročevalca v plenumu. V meni sta se prav zbog § 160 s spremenjeni obliki borili dve duši, čeprav sem se zavedal častne naloge, biti poročevalec o tako važnem zakonu.

Naposled sem se odločil, da sprejemem poverjeni mi posel, ker mi bo na ta način dana priložnost, da prav ob poročilu § 160 poudarim svoje in manjšine v odboru

¹⁵⁴ Derogirati [iz lat. derogatio, razveljaviti], preklicati, odpraviti, razveljaviti.

načelno stališče glede izenačenja pravic Drž. hip. banke in naših upravnih hranilnic.

Po mojem poročilu je potem, ko je bil govoril minister pravde, bil zakon v prvem čitanju z več spremembami v načelu sprejet. Ob razpravi o poedinostih od § do § je minister Maksimović, čim je bil na vrsti § 160 nepričakovano ustal in kot **svoj predlog** predlagal, da se črtata tudi še ostali dve alineji: § 160 v odborovi redakciji, tako da se ta § na kratko glasi: "Novac maloletnika ulagače se u Drž. hip. banku." Na kratko je motiviral svoj predlog s tem, da ima v sedanjih izrednih časih za najvažnejšo in najlikvidnejšo naložbo denarja mladoletnikov v Drž. hip. banki; da pa njegov predlog ni naperjen proti drugim zavodom, kar je spoznati prav s tem, da v korist Drž. hip. banki zapostavi celo državne vrednostne papirje. S tem je bila usoda § 160 v njegovi končni obliki odločena.

Zakon se je torej vrnil Narodni skupščini in stvar skupščine je bila, ali sprejme ministrov izpremenjevalni predlog glede § 160, ali vspostavi prvotno besedilo te določbe, ali pa se odloči za popolnoma novo formulacijo.

Doma pa je povsem nepričakovano pričela hajka proti Senatu in proti meni kot poročevalcu o omenjenem zakonu, kakor da smo mi zakrivili, da je § 160 dobila tako svojo obliko in kakor da bi bila to dokončna njegova oblika. Deloma je bila nepoučenost, deloma pa zloba, ki je podkurila to gonjo. Razbili so mi celo napisno tablo na moji pisarni. V časopisju sem moral na dolgo in široko pojasnjevati zgodovino tega ominoznega¹⁵⁵ §-a, kakor ga je nam bila predložila Narodna skupščina, preden so se pomirili duhovi.

Za dan 23. avgusta 1934. je Jugoslovenska nacionalna stranka sklicala v Celje sestanek senatorjev, narodnih poslancev in banovinskih svetovalcev kakor tudi zastopnikov sreskih organizacij. Sestanek je imel namen, da konsolidira nekoliko zrahljane razmere v stranki. Sestanku sem predsedoval. Na to zborovanje je Zveza jugosl. hranilnic poslala spomenico, v kateri se med drugim obrača zoper slovensko delegacijo v Beogradu (senatorje in poslance), češ da so s svojim nastopanjem ob razpravi k § 160. zak. o nepravdnem postopanju oškodovali interes naših denarnih zavodov. Na zborovanju sem celo zadevo še enkrat pojasnil ter je zbor moje pojasnilo odobril. Zvezi sem poslal še posebno pojasnilo, nakar sem prejel odgovor Zveze, v katerem odgovoru se odbor nekako opravičuje glede napadov na mojo osebo. Vendar vstraja na tem, češ da so bili interesi denarnih zavodov oškodovani že s tem, da se ni bilo pustilo prvotnega besedila § 160, s katerim je bilo vsaj akademski priznано, da je mogoče denar nalagati tudi v drugih zavodih. Kakor da bi 25 poslancev in 7 senatorjev iz Dravske banovine moglo preprečiti sprejem ministrovega predloga in preglasovati večino Narodne skušćine in večino v Senatu! Stvar je že mejila na demagogijo. Saj pa je bilo tudi absurdno, meni podtikati očetovstvo tega nezakonskega otroka, ko sem bil takrat sam predsednik - Hranilnice dravske banovine.

Senatu pa se takoj predložil "Predlog zakona o izmenama i dopunama u zakonu o odredjenju uprave fondova t. j. v zakonu o Drž. hip. banki." Po tem mojem zakonskem načrtu se naj zakon o Drž. hip. banki tako izpremeni, da se sme pupilni denar in vsi sodni depoziti naložiti tudi v denarnih zavodih, ki jim zakon

¹⁵⁵ Ominozen [lat. ominosus, v slabem znamenju], (usodno) pomenljiv, nič dobrega ne obetajoč; figurativno: sumljiv, zlosluten, usoden.

priznava pupilarno varnost. Kakšna je bila usoda tega mojega zakonskega načrta, mi ni znano, ker že naslednje leto nisem bil več član senata. Na vabilo društva "Slovenski Pravniki" sem imel o zakonu o nepravdnem postopanju odnosno o njega postanku javno predavanje.

V dneh od 9. do 19. maja 1934. se nas je večja skupina senatorjev in poslancev, skupaj kakih sto, udeležila poučnega potovanja vzdolž Jadranskega morja do Krfa. Potovanje je imelo svoje izhodišče v Splitu. Na to v Dubrovnik, Erceg-Novji, Kotor, odtod na Cetinje s povratkom v Budvo mimo Bara, Ulcinja, Drača na Krf. S Krfa smo se podali med naše otoke v Kvarneru, pristali na Hvaru, na Visu, na Rabu, v Šibeniku in zaključili potovanje na Sušaku. Potovali smo na luksuznem parniku Jugosl. Lloyda Kralj Aleksander. Bilo je v resnici poučno potovanje po za večino izmed nas novem svetu. Povsod smo prišli v stik z narodom ter spoznavali kraje in ljudi. Bili smo očarani nad tem prirodnim bogastvom, pa razočarani, kako malo se je bilo dosihmal storilo za ta predel naše države, ki je naše okno v svet in ki bi nas zanje zavidala marsikaka kontinentalna država. Kaj bi Čehi ali Poljaki napravili iz njega, da bi bil njihova last! Split-Dubrovnik-Kotor ti pove vse. Iz Kotora so nas avtomobili in avtobusi potegnili po drznih serpentinah na Cetinje. Ogledali smo si to prestolnico Njeguševo in Kralja Nikite, njegovo residenco, muzej i. dr. Dobil sem tu ing. Frana Tavčarja, ki je imel v Cetinju svoje gradbeno podjetje. Pogostil me je in gostil tako dolgo, da sem zamudil avtobus, ki je odbrzel brez mene nazaj v Kotor. Mojemu gostitelju ni preostalo drugega, kakor da me je s svojim avtom popeljal preko Budve v Kotor. Prispel sem tik pred odhodom našega parnika in tako bi bil kmalu ob Krf. Parnik je pristal v Tivatu, da si ogledamo naš arzenal in naše pomorske bojne edinice. Na Krfu smo ostali dva dni, tako da smo ga prevozili na vse strani. Obiskali smo Ahileon, Čarobno palačo bivše cesarice Elizabete, kasneje last cesarja Viljema II. Na Krfu smo obujali spomine na Krfsko deklaracijo iz l. 1917. Sestali smo se v gledališču, kjer je bila svojčas zborovala Narodna skupščina, ter tu priredili komemorativno zborovanje, na katerem so govorili razni govorniki - med njimi več onih, ki so bili tu l. 1917. Častna dolžnost nam je velevala, da smo s svojim obiskom počastili otok Vido, "Otok Smrti", kjer je na stotine grobov naših jugoslovanskih junakov, umrlih vsled izčrpanosti po strašnem sestopu z albanske Golgote. Na povratku nismo zamudili spustiti venec v morje, v "plavo grobnico", kjer je tudi našlo večno počivališče toliko in toliko borcev za našo svobodo. Na Hvaru sem skušal priti v stik z dr. Korošcem, ki mu je bilo tu odkazano prisilno letovišče, pa se nam je umaknil. Na Rabu smo bili kot turisti. V Šibeniku je vojna mornarica nam v čast priredila pomorsko vajo z napadom torpedovk in podmornic. Lepo je bilo vse to potovanje in mi je še danes v nepozabnem spominu.

Dubrovnik sem poznal že od prej. V Dubrovniku je bil namreč v dneh od 13. do 19. septembra 1933. **mednarodni kongres odvetnikov**. Odvetniška zbornica v Ljubljani je delegirala mene in tovariša dra. Borisa Furlana, da sva bila nje predstavnika na tem kongresu. Tudi ta kongresa mi je ostal v lepem spominu. Vožnja po morju, bivanje v Dubrovniku, ogled tega bisera našega Jadrana in njega okolice, kovanje v morju, prijetna družba, razprave na kongresu, vse to je povzročilo, da ni za

trenutek popustila dobra volja. Tudi mi je dalo pozabiti nezgodo, ki se mi je bila skoro pripetila. Iz Ljubljane sem nameraval potovati z letalom do Sušaka in odtod s parnikom do Splita, kjer bi se sestal z ostalo družbo. V poslednjem trenutku pa sem opazil, da prihaja letalo na Sušak prekasno, da bi še mogel ujeti parnik. Letalo, ki sem ž njim nameraval potovati, se je ponesrečilo še v Ljubljani in vsi potniki so bili ubiti.

Zelo me je zanimalo delo v **Interparlamentarni Uniji (Union interparlementaire)**. Unija predstavlja nekakšen pendant¹⁵⁶ Društva narodov. Kakor Društvo narodov ima tudi Unija svoj sedež v Genevi. Če je društvo narodov organizacija držav in njihovih vlad, je Unija organizacija narodov odnosno njihovih predstavništev - parlamentov. Unija je pomožen neuradni organ Društva, mu nudi moralno pomoč pa tudi dragoceno gradivo za njegove razprave in sklepe. Statut Unije je sprejela skupščina na Dunaju l. 1922. Po tem statutu se Unija sestavlja iz **narodnih skupin** (groupes nationaux) dotičnih parlamentov. Vsaka skupina ima svoj odbor. Najvišji forum Unije so vsakoletne **interparlamentarne konference** (Conférences interparlementaires), na katere nacionalne grupe pošljejo svojo delegate. Število le-teh se ravna po sorazmerju s številom prebivalstva države. Jugoslaviji je pripadlo 11 delegatov. Posle Unije vodi **interparlamentarni svet** (Conseil interparlementaire) ter **interparlamentarni biro** (Bureau interparlementaire), ki je eksekutivni organ sveta. Vsaka nacionalna skupina ima v svetu po dva člana.

V interregnumu po 6. januarju 1929., ko nismo imeli parlament, Jugoslavija seveda ni bila članica Unije. Članstvo se je vspostavilo l. 1932, ko je bilo voljeno Narodno predstavništvo - senat in narodna skupščina.

V dneh **20. do 26. julija 1932.** je bila sklicana interparlamentarna konferenca v **Genevo**. Predhodna konferenca l. 1931. je bila v Bukarešti. Iz našega Narodnega predstavništva smo organizirali svojo nacionalno grupo. Priglasilo se je 71 članov. Predsednikom je bil voljen dr. Kosta Kumanudi, predsednik Narodne skupščine. Za Genevo smo priglasili svojih 11 delegatov, med katerimi sem bil tudi jaz. Predsednik Unije je bil tedaj Ferdinand Bouisson, član francoske poslanske zbornice. V njegovi odsotnosti je vodil konferenco njegov namestnik Comte Carton de Wiart. (Belgija). Konferenca je bila dobro obiskana in so bili na njej predstavniki malodane vseh parlamentov sveta, saj je Unija združevala predstavnike 40 parlamentov. Zborovali smo v prostorih, ki nam jih je dalo gostoljubno na razpolago Društvo narodov.

Zanimiva družba je bila tu zbrana z vseh kontinentov sveta: od daljnje Japonske do Združenih držav ameriških - poleg seveda zastopnikov vseh evropskih parlamentov. Samo znana imena, ki si jih lahko dnevno čital po časopisju v poročilih o razpravah v parlamentih dotičnih držav. Sir Eric Drummond, Henderson, Morgan Jones (Angleži), Andrew Montague (USA), Ušida (Japan), grof Apponyi, baron Szterenyi, pl. Lukacs (Ogrska), Paul Bastid, Mario Roustan (Francoska), grof San Martino (Italija). Španija je imela ženskega delegata, Clara Campoamor, ki je s svojim sigurnim nastopom delala vso čast svoji mandatinji. Med Francozi je vzbū-

¹⁵⁶ Pendant (fr.), privesek, dopolnilo.

jal pozornost g. Candace, črnc iz Guadeloupe, ki ne samo, da je govoril krasno francoščino, ampak je po svojih duhovitih izvajanjih prekašal marsikakega svojega melega tovariša.

Osrednja točka programa Unije: **mir**. Storiti vse, kar bo pospeševalo ohranitev miru in preprečilo oborožene konflikte med narodi. Tej svrhi služi že sam obstoj Unije. Zastopnike narodov pripraviti do tega, da sedejo za skupno mizo, da se med seboj spoznavajo, sprijaznijo, sprijateljijo, da diskutirajo in razpravljajo o vseh perečih, tudi spornih vprašanjih. Že samo s tem je mnogo storjeno in doseženo. Od diskusije do sporazuma je samo en korak. Zato je na dnevnem redu stalna točka: **razorožitev**. Ne samo omejitev moralnega orožja, ampak tudi moralna razorožitev. Ljudje naj se zavedajo svojega človečanskega poslanstva, ki jim vелеva mirno sožitje v veliki kulturni zajednici drug poleg drugega brez zahrbtne misli po nasilnem poseganju po tujem blagu. Odstraniti vse, kar jih loči in spajati to, kaj je njih skupni duhovni interes. Problem varnosti! Izgraditi in kodificirati pravila o mednarodnem pravu. Načela svetovnega prava prenesti na harmonično izgradbo notranjega n. pr. kazenskega prava.

Unija si je torej, kakor slično Društvo narodov, nadela vzvišeno, čeprav nehvaležno nalogo. Koliko predsodkov je odstraniti, koliko nesporazumljenj razčiščevati. To nalogo pospeševati so dolžni narodi sami po svojih voljenih predstavnikih. Da so ti predstavniki resnični odraz ljudske volje in ljudskega mišljenja, zato je potrebno, da je parlamentarni sistem v vsaki državi tako izgrajen, da pride prava ljudska volja v svobodni izberi do svoje veljave. Splošna in enaka volilna pravica z neposrednim svobodnim in tajnim glasovanjem - to je *conditio sine qua non*.¹⁵⁷ Reprezentativni režim mora evoluirati do skrajne možnosti demokracije. Zato je tudi "évolution du regime représentatif"¹⁵⁸ bila ena glavnih točk dnevnega reda na konferencah Unije. Postaviti norme, ki naj predstavljajo minimum tega, kar zahtevamo od parlamenta, če naj skup ljudi, ki ga sestavljajo, tako imenujemo.

Unija je n. pr. odredila anketo o vprašanju: "**Kako bi izgledala nova vojna?**" Iz množice odgovorov je ugotovila naslednje izsledke:

1. Bodoča vojna bo v primeru z vojnami v preteklosti čisto drugačna. Prav kakor poslednja vojna in še v večji meri ne bo samo borba med vojujočimi se armadami, ampak med samimi narodi. Civilno prebivalstvo bi bilo izloženo večjim nevarnostim, nego borci, ker bi ne imelo varstvenih sredstev, ki ž njimi le ti razpolagajo. Dejanski bi bila to vojna z vsemi razdiralnimi sredstvi, s katerimi razpolagajo nasprotniki. Ta so tako raznovrstna in njihov učinek tako silen, da je nemogoče pred njimi zaščititi prebivalstvo. Razloček med borci i neborci izgine in zaman bi bilo stremljenje po "humanizaciji vojne" z meddržavnimi pogodbami.
2. Izgradnja industrije, transportnih sredstev in vseh v vojnem potencialu države danih elementov zadobiva tako za pripravo na vojno kakor za vojno samo naraščajoči pomen. Razvoj pripomore, da se priprava na vojno zmerom bolj draži in da se njeni učinki v primeru konflikta posplošijo.
3. Napadalec bi užival gotovo prednost. Imel bi za se moment presenečenja ter

¹⁵⁷ *Conditio sine qua non* (lat.), pogoj, brez katerega je nekaj nemogoče; nujen, neogiben pogoj.

¹⁵⁸ *Évolution du regime représentatif* (fr.), razvoj predstavniškega sistema.

bi kot prvi izboljšana vojna sredstva uporabil za uničevanje življenjsko važnih centrov svojega nasprotnika in za širjenje panike med njegovim prebivalstvom. Temu dejstvu bi odpomogla samo popolna prepoved vsega napadalnega orožja.

4. Prav posebno bi bile male države v primeru vojne izpostavljene popolnemu razpadu. Dejanski jim je nemogoče, da bi si nabavil ali sami zgradili večino sodobnih vojnih strojev, kojih cene stalno naraščajo. Po drugi strani imajo samo malo velikih mest in industrijskih centrov, ki povrh vsega po sili razmer ležijo v bližini meja. Moglo bi se jih torej z lahkoto porušiti takoj spočetka sovražnosti.
5. Ni zanesljivega merila, da bi se mogel predvideti **izid** bodoče vojne, tudi če se točno pozna stanje vojne sile prejšnjih nasprotnikov. Iz za svetovne vojne varujejo države vedno bolj ljubosumno tajnost svoje vojne priprave, zlasti kolikor se tiče njihovih razdiralnih strojev. Tako upajo, da si zavarujejo elemente presenečenja, ki bi naglo ustvarili novi položaj, preden še bi mogle poseči vmes instance za mirno ureditev, n. pr. one zveze narodov. Tako je v materielnem pogledu nemogoče predvideti, katera izmed vojujočih strank razpolaga z boljšimi sredstvi za znanstveno (kemično, bakteriološko i. t. d.) vojevanje. Ta sredstva bodo skupno z zračno floto odločilni činitelj za pomoč.
6. Gospodarske, socialne in moralne posledice take vojne utegnejo biti enako usodepolne za zmagovalce kakor za premagance. Domnevno se bo vrhu tega dalo težko ugotoviti, kdo je vojno dobil. V vsakem taboru nagomilane ruševine, katerih obseg je nemogoče določiti v naprej, bi brez dvoma vojujoče stranke vrgle v tak položaj, da bi bila vojna za vse enaka katastrofa. Vojaškim operacijam sledeče revolucije bi na ozemlju vsake posamezne dežele le podaljšale rušenje in poboje.

Namenoma navajam te l. 1932. ugotovljene izsledke per extensum,¹⁵⁹ saj kaže podoba sedanje vojne že danes, da so se v polni meri udeleževali.

Unija pa se peča tudi z drugimi v zvezi z njenim programom stoječimi vprašanji, n. pr. z vprašanjem narodnih manjšin ter z vprašanji, ki morajo zanimati v enaki meri vse civilizirane narode, kakor so: borba proti opojnim strupom, maksimalni delovni čas, izrabljanje mladine in žene za tovarniško delo i. dr.

Ni torej tajiti, da je Unija koristna naprava, ko služi vzgoji človeške družbe na temelju človečanstva. Simptomatično je, da se je temu skupnemu delu kot prva odtegnila Nemčija poudarjajoč, da so to same čenče. Ž njo je kot njena zaveznica potegnila Italija. V l. 1932. so bili na konferenci še Nemci in Italijani ter prav resno in z vso vnemo sodelovali. Sklepi in resolucije konference Unije resda nimajo sankcije. Predlagajo se Društvu narodov, ki jih v uvaževanje priporoča svojim članicam - vladam držav. Večjega pomena pa so v tem pogledu, da vežejo vsaj moralno članice Unije, nacionalne skupine parlamentov, da jih skušajo ostvariti v lastni deželi.

Naj kot značilen omenjam incident, ki se je pripetil na seji 22. julija. Med govorom italijanskega delegata Costamagna je delegat Francije socialist Renaudel

¹⁵⁹ Per extensum (lat.), na dolgo in široko.

napravlil medklic: fašistični delegat se je skliceval na pravice, toda ni pravice, kjer ni svobode, niti kontrole mišljenja...

Nastal je nepopisen tumult. Naenkrat se je znašlo v naši sejni dvorani vse polno fašistov, ki so prihiteli iz prostorov Društva narodov in burno zahtevali zadoščenje. Predsednik je moral prekiniti sejo. Ves dan so bila pogajanja za mirno ureditev spora. Na naslednji seji je Renaudel podal izjavo, da s svojim vzklikom ni hotel nikogar žaliti, ker je izražal samo splošno veljavno načelo, naj se pa tudi ta vzklik ima, kakor da ni bil izrečen. Italijani se s to izjavo niso zadovoljili ter so demonstrativno zapustili konferenco. Incident je imel še eno posledico. Društvo narodov nam je odreklo svojo gostoljubnost, če se pod njegovo streho dogajajo taki konflikti.

Prisotnost italijanske delegacije na konferenci **interparlamentarne** Unije je bila pravi unikum.¹⁶⁰ Saj je v Italiji parlament izločen iz sodelovanja pri upravi javnih poslov. Nadomešča ga ustroj fašizma, ki je po svojih lastnih načelih nasprotnik reprezentativnega sistema, kakor ga propagira prav interparlamentarna Unija. Fašizem je negacija parlamenta. Če ni parlamenta, tudi ni nacionalne grupe iz tega parlamenta, ki bi edina mogla biti član Unije. Biti član Unije, pa vzdržati fašistični sistem v državi, je *contradictio in adiecto*.¹⁶¹ Bil je znak velike tolerance, če je Unija kako italijansko delegacijo sploh pripustila k svojim konferencam. Morda se je to zgodilo v pričakovanju, da se bodo italijanski delegati ob svoji navzočnosti na konferencah pustili prepričati in poučiti, da samo na temelju svobodne splošne in enake volilne pravice izvoljeni poslanci predstavljajo voljo ljudstva, ter da bodo ti tako spreobrnjeni delegati potem doma prej ali slej skušali uveljaviti bistveno načelo demokracije.

Na konferenci se je razpravljalo po večini v francoskem pa tudi v angleškem in nemškem jeziku. Spretni tolmači in prevajalci so ves govor takoj, še preden je prišel drug govornik na vrsto, prevedli na druga dva jezika. Našo delegacijo je z lepim govorom predstavil konferenci naš predsednik dr. Kumanudi.

Bila nam je tudi dana prilika opazovati delo pri Društvu narodov. Imeli smo dostop v samo zborovalno dvorano, ko je bila baš plenarna seja. Dlje časa sem se zadržal na seji. Za časa moje navzočnosti sta govorila Edouard Heriot (Francija) in Sir Simon (Anglija). Naš stalni delegat pri Društvu je bil tedaj minister Konstantin Fotič.

Da ni bilo brez banketov, je samo po sebi umevno. Tajnik Unije Leopold Boissier, ki je stalno bival v Genevi, nas je še posebej povabil na soirejo v Vili Diodati v Colognyju na južni strani jezera. To vilo imajo za posebnost v tem pogledu, ker je v njej bil stanoval Lord Byron za časa svojega bivanja v Švici.

Svoje bivanje v Genevi smo izkoristili za poglobljeni ogled tega lepega ob Lemanskem jezeru ležečega mesta in njegove okolice. S tovarišem dr. Markom Kostrenčičem, ministrom in vseučil. profesorjem, sva izletela v Chamonix. Odtod po železnici na zobčasta kolesa na Montblanc. Dospela sva prav do prvega ledenika Mer de glace ter tod v razkošnem hotelu obedovala. Vrnivša se v Chamonix sva tvegala še zračno vožnjo z žično vspenjačo (*funiculaire*) na 2000 m visoko planino

¹⁶⁰ Unikum [iz lat. *unicus*, *edin*], edini primer (svoje vrste); posebnost.

¹⁶¹ *Contradictio in adiecto* (lat.), protislovje v pridevku, npr. mlad starec; semantično/pomensko se pojma izključujeta.

Planpraz. Kakor je bila zanimiva ta vožnja v ozki odprti kabini, iz katere bi bil krasen razgled na vse strani, nam je ta izlet pokvarilo vreme. Obdale so nas goste megle in jelo je snežiti (julija).

Zadnji dan našega bivanja v Švici smo jugosl. delegati priredili skupni izlet po krasnih brezprašnih avtomobilskih cestah v Berner Oberland. Od blizu smo si ogledali znamenito "Jungfrau" ter pristali tudi v Bernu, kjer nas je pogostil naš poslanik pri Zvezni vladi švicarski. Tako v Genevi kakor v Bernu sem vzbujal spomine na Matično turnejo. Proti večeru smo se vrnili do Lausanne, kjer smo pričakali Simplon-Expres, da nas skozi znameniti simplonski predor mimo Milana, Benetk in Trsta potegne domov.

Konferenca je zaključila, da bo prihodnja konferenca meseca oktobra 1933. v Madridu.

V Genevi sem se spet znašel **meseca aprila I. 1933**. Sklican je bil Svet Unije in zborovale so tudi nekatere parlamentarne komisije. Oba naša delegata v Svetu dr. Komanudu in dr. Janković sta bila zadržana na parlamentarni mednarodni konferenci za trgovino v Rimu. Te konference, ki so bile sleherno leto v drugi državi, niso bile v nobeni zvezi z Unijo. Pooblaščenca sva bila minister dr. Ninko Perić in jaz, da se udeleživa seje Sveta v Genevi. Glede komisij sva si z dr. Perićem delo razdelila tako, da se je on udeležil zborovanja v komisijah za razorožitev in za juridična vprašanja, jaz pa v komisijah za študij reprezentativnega režima in za študij ekonomskih in finančnih vprašanj.

Na povratku sem se ustavil v **Milanu**, da si ogledam tamošnji velesejm. V Milanu smo si dali tudi rendez-vous¹⁶² z udeleženci Rimskega kongresa. Velesejm so priredili v velikem slogu. Jugoslovanski paviljon s svojimi domačimi produkti je vzbujal upravičeno pozornost.

Grešil bi bil, če ne bi ob tej priliki obiskal Milanske Scale. Kakor je na zunaj na videz neopazna, stisnjena med druga poslopja v bližini Milanskega doma, tako impozantna je svoji notranjščini. Šest nadstropij visoko loža pri loži, prostran parter in ogromen prostor za orkester. V orkestru sem naštel 125 godbenikov. Srečen slučaj je nanesel, da je bila premiera nove Mascagnijeve opere "Lodoletta" (Škrjanček). Dirigiral je sam Pietro Mascagni, čeprav močno osivel, temperamentno in zanosno. Delo so dali sijajno tako pevski kakor scenično. Bilo je seveda mnogo aplavza in ovacij. Delo samo po sebi je lepo in bolj profinjeno nego Cavalleria rusticana, čeprav nekaj mest spominja nanjo, druga na Frica.

Udeleženci Rimskega kongresa za trgovino so bili gosti italijanske vlade. Ko sem se jim pridružil, sem tudi jaz užival te dobrote. Tem potem sem prišel tudi v gledališče, ker bi sicer ne mogel priti do vstopnice. Naslednjega dne so nam priredili izlet na Lago di Como.

Prevozili smo velik del severne Italije. Ob jezeru je bil v Villa d'Este, v razkošnem gradu knežje rodbine d'Este, zaključni kongresni banket.

Konference Unije v jeseni v Madridu se nismo udeležili. Pač pa so naslednje **leto 1934**, spet mene poslali v **Genevo** na sejo Sveta, ki je bila v dneh 3. do 8. aprila. Z menoj je bil predsednik Senata prijatelj dr. Ljubomir Tomašić. Bila je prav prijetna družba. Na povratku sva se za en dan in eno noč ustavila v Benetkah.

¹⁶² Glej op. 52.

Gospodarska kriza tudi ni šla mimo Švice, kar se je poznalo na skrčenem tujskem prometu. Hotelska industrija je uživala izdatno državno pomoč, da je vzdržala. Življenje razmeroma ni bilo drago. Stanoval sem v Hotelu Richmond, enem prvih hotelov. Dnevna penzija s prvovrstno hrano je znašala 19 fr.

Konferenca v Madridu je določila sedež prihodnje konference v l. 1934. v **Carigradu**. Tik preden smo odšli v Carigrad, pa smo imeli v Beogradu lepo uspeho: **“Conférence parlementaire internationale du commerce”**¹⁶³ pod pokroviteljstvom Kralja Aleksandra.

Mednarodna parlamentarna konferenca za trgovino je bila ustanovljena l. 1913. na pobudo belgijskega parlamenta. Že leta 1914. je bila nje prva skupščina v Bruslju pod pokroviteljstvom Kralja Alberta in belgijske vlade. Posle vodi stalni biro v Bruslju.

Namen “Konference” je izražen v prvem členu njenega statuta. Družiti hoče na skupno in skladno delovanje odseke ali komisije za trgovino ali za trgovsko zakonodajo v parlamentih v svrhu izenačenja zakonov, uredb in običajev v trgovskih zadevah, v tej svrhi doseči mednarodno solucijo ter tako udeleženi narodom z vzajemnim sodelovanjem zagotoviti učinkovitejšo zaščito njihovih interesov v tujini.

Nacionalni odseki so avtonomni, različni po svoji sestavi, oficialni v večini držav, poluradni kakor v Franciji, Angliji in v Belgiji. Njihovi člani so parlamentarci in tehnični (strokovni) svetovalci kakor v Franciji, ali pa izključno člani obeh domov kakor v Angliji, v Braziliji, v Italiji, na Japonskem ali v Portugalu. Vsako državo sme zastopati samo ena grupa.

Konferenca med vojno (prvo) ni prejenjala delovati. Vsako leto ima svojo redno skupščino v drugi državi. Leta 1928. je bila v Versaillesu, naslednje leto v Berlinu, leta 1930. v Bruslju, l. 1931. v Pragi, leta 1933 pa v Rimu. Kraljevina Srbija je bila že od l. 1916. članica Konference. Njeni predstavniki so se udeleževali vseh skupščin od leta 1919. dalje. V l. 1934 je prvič, da je naša kraljevina nudila gostoljubno streho za skupščino “Konference”. Prijavljenih je bilo do 300 udeležencev malodane vseh držav civiliziranega sveta.

Dnevni red beograjske konference je obsegal referate o mednarodnih trgovskih odnošajih (referent Kornel Stodela, senator Češkoslovaške republike), regionalnih pogodbah (referent senator dr. Frangeš), o “železnih cestah” (referent M. Brezzi, senator kraljevine Italije), o poljedelskem kreditu in obrestni meri (referent Michel Serban romunski senator), o organizaciji javnih del (referent J. Ivanovski, senator Poljske republike), o stabilizaciji denarja (referent Paul Reynaud, pariški poslanec in bivši fin. minister), o mednarodnem izenačenju zakonodaje o avtorskem pravu (prof. P. Wauwermans, poslanec belgijskega parlamenta). Vseskozi sijajni referati, ki so nam bili razdeljeni še pred konferenco. Velika pridobitev bi bila, ako si načela, na katerih so zasnovani, utrejo pota v parlamente, da na ta način narodi polagoma odstranijo najvišjo bariero, ki jih loči, **medsebojno nezaupanje**, to moralno krizo ter spet vzpostavijo ono svobodno mednarodno trgovino, ki je bila družila in spajala države na ekonomski podlagi pred prvo svetovno vojno.

¹⁶³ Conférence parlementaire internationale du commerce (fr.), Mednarodna parlamentarna konferenca za trgovino.

Ker referent o avtorskem pravu ni prišel na konferenco, so me prosili, da sem prevzel koreferat o tem predmetu.

Tudi zunanje obeležje konference je bilo nad vse dostojno. Beograd se je potrudil, da je odličnim gostom izpričal dokaze o visoki kulturni ravni našega naroda. Gosti so obiskali še Topolo, Arandjelovac in Zagreb. Prvotno je bil na programu tudi obisk Ljubljane in Slovenije, toda zval nas je **Carigrad** na konferenco Unije, kamor je hitela tudi večina naših gostov.

Odpotovali smo preko Sofije, kjer je bil na kolodvoru slovesen sprejem, saj so pričakovali skorajšnji obisk Kralja Aleksandra in kraljice Marije. Prvi uradni obisk naših suverenov bolgarski prestolnici, ki je imel namen, da slovesno zapečati med obema državama sklenjeni pakt v večnem prijateljstvu.

Mogočen je bil vtis, ki ga je napravil Carigrad zlasti na vse one izmed nas, ki še nismo bili poznali tega vele mesta z njegovo krasno lego ob Bosporu. Toda mogočnost vtisa je minila, ko smo stopili na sama mestna tla. Carigrad - Istanbul ga imenujejo Turki - je samo še zgodovina. Zanemarjenost te spremlja vsepovsod. Zanemarjenost v luki, zanemarjenost po cestah kljub tramvaju in živahnemu avtomobilskemu prometu, zanemarjenost tudi pri javnih poslopih in pri zgradbah, ki predstavljajo najznamenitejše zgodovinske spomenike. Vtis sem imel, da sodobna Turčija namenoma prezira to staro prestolnico sultanov in kalifov in da jo skuša nekako degradirati na korist - Ankari. Carigrad se upira modernizaciji, kakršna je zajela novo turško prestolnico, a merodajni krogi je prav nič ne ovirajo v njeni konservativnosti. Res so vsi napisi po ulicah, nad trgovinami in uradi turški - ne več arabski - in pisani v latinici. Prav tiste dni, ko smo se mudili v Carigradu, so imeli propagandni teden za učenje turškega jezika - "praznik turškega jezika". Res je tudi, da smo po glavnih mestnih ulicah srečevali malo žensk z zakritimi obrazi. Tudi ne vidiš nikjer staro turško nošo, ampak povsod pravladuje evropska moda. Toda če prestopiš prag starih mestnih delov, si v zgodnjem zgodovinskem veku. Ozke ulice, majhne lesene hiše, stisnjene druga poleg druge, na njih značilni pomoli z rešetkami namesto oken, da s svojim pogledom ne oskruniš za rešetkami opazujočega obraza turške bule, po ulicah nesnaga, pomije in odpadki, s katerimi se hranijo številni psi potepuhi. Prav nič se nismo čudili, da je pogorela cela četrt mesta - kakor so pisali listi, če je bil izbruhnil požar. Carigrajski psi - to je posebnost za se. Brez ovratnika in znamke in seveda brez gospodarja se potepajo po ulicah. Leži ti mrcina sredi ceste, pa se ti ne umakne izpred nog. Posebna pasma, nekoliko slična našim volčjakom. Tuitam zaježijo to nadlogo s tem, da napravijo racijo na pse, jih polove ter spravijo na ladjo, ki jih prepelje na bližnji zapuščen otok, kjer jih izpuste. Tam, brez hrane, se koljejo in žrejo med seboj in se tako sami decimirajo. Pravi orient.

Konferenca Unije je bila pod pokroviteljstvom predsednika republike Gazi Mustafa Kemal-a. Vsepovsod ugledaš njegovo sliko v vojaški uniformi ali v - fraku. Zelo ga častijo. Vidijo v njem rešitelja, tvorca turške republike, ki je s ponosom prenesla svoj sedež v Azijo, pa ima ambicijo, da se vsporedi v isto vrsto z drugimi evropskimi državami. Še je mnogo konservativnega elementa v državi, ob strani ima svojo duhovščino, toda ta zastarel, okorel in neizobražen element ne pride do veljave. Udušila ga bo neprestano napredujoča civilizacija.

Turški parlament, ki je Uniji nudil svojo gostoljubnost, nam je poskusil ad oculos¹⁶⁴ demonstrirati, da je vseskozi sodoben. Kolikor smo prišli u njegovimi člani v stik, in zato so nam dali dosti priložnosti, smo se mogli prepričati, da so visoko naobraženi možje, bivši študenti evropskih univerz z gladko govorico svetovnih jezikov.

Za konferenco so nam dali na razpolago znani Yildiz Kioks, že zunaj mesta sredi bohotnega zelenja stoječe staro sultanovo palačo. Štiri polne dneve so izpolnile razprave v komisijah in na konferenci sami. Konferenco je pričel Kiazim Paša, predsednik velike narodne skupščine s pozdravom v imenu turškega naroda in predsednika republike. Za predsednika konference je bil izvoljen Hasan bey, predsednik narodne skupščine. Med podpredsedniki je bil tudi predsednik naše narodne skupščine dr. Kumanudi. Razprave so bile na izgledni višini.

V razpravi o predmetu "évolution du regime représentatif" (izgraditev parlamentarnega sistema) sem se tudi jaz oglašil za besedo. V svojem govoru sem izvajal, da imamo v Jugoslaviji parlamentarni režim, ki izpolnjuje malodane vse pogoje, ki so izraženi v predlaganih resolucijah. Citiral sem dotične zakone ter zlasti podčrtal, da imamo kakor to zahteva ena izmed resolucij, v zakonu z dne 18. marca 1932. celo predviden "gospodarski svet" kot pomožni organ Narodnemu predstavništvu. Nadalje sem govoril o kompatibilnosti odvetniškega poklica z izvrševanjem poslanskega mandata, ker se z neke strani ta kompatibilnost osporava. Izvajal sem, da, če bi se izrekla inkompatibilnost glede advokatov, bi se morala v enaki meri izreči tudi glede drugih profesij parlamentarcev, zdravnikov, inženirjev, ne naposled trgovcev in industrijcev. Vsak izmed teh poklicev bi utegnil svoj mandat zlorabiti sebi v prid. Ali se je advokat z izvrševanjem mandata v posameznem primeru pregrešil zoper čast in dolžnosti svojega stanu, to naj presodi disciplinski svet odvetniške zbornice. Ni strožjih sodnikov kakor advokati sami o pregrehah svojih kolegov. Advokat kakor tudi ostali poklici naj za svoje ravnanje odgovarjajo pred lastno vestjo. Vsako kolizijo med javnimi in zasebnimi interesi je opustiti, vsako zlorabo javne pozicije kot ljudski zastopnik v korist zasebnim koristim je najstrožje soditi. Moja izvajanja so žela vsestransko odobravanje. Govor po stenografskem zapisniku prilagam pod 27./.

Kljub naši zaposlenosti nam je predsedstvo pustilo dovolj časa, da smo si ogledali vsaj glavne znamenitosti Konstantinovega mesta. Kloneš pred impozantnostjo Hagije Sofije, ki po mojem občutku prekaša ono katedralo Sv. Petra v Rimu. Občuduješ znanje inženirjev, ki so jo gradili. Velikanski svod, ki se zdi, da nima nikjer svoje vidne opore, krije kakor da visi v zraku ne vem koliko štirjaških metrov. In te slike in ti mozaiki, pod starim turškim gospodstvom vse prebeljene in prekrite, danes restavrirani, bleščeči se v prvotnih svojih barvah. Danes Hagia Sofia ni več mošeja, sodobna Turčija jo varuje kot najznamenitejši zgodovinski spomenik. Ne daleč od te katedrale je Ahmetova mošeja, ki s svojimi desetimi minoreti prav tako vzbuja tvoje občudovanje, čeprav je stavba napram Hagiji Sofiji nekam trezna in hladna, kakor da bi še po svoji zunanosti spominjala, da je namenjena molitvi in pobožnosti. Pred vstopom v mošejo smo si obuli šolne, ki so pri vhodu na razpolago. Svetišče s svojimi neokrašenimi, golimi stenami je bilo polno vernikov.

Zanimiva je Visoka Porta, rezidenca velikih vezirjev in stara sultanova palača

¹⁶⁴ Glej op. 65.

(Serajl) sredi mesta, znotraj prav nič podobna kaki "palači". Polna majhnih intimnih prostorov z vijugastimi stopnicami in koridori nas spominja, da je imel sultan v svojem haremu mnogo žena in je menda vsaka za se imela svoje stanovanje. Posebnost je zakladnica, vsaj kar se tiče njenega bogastva. Toliko zlata, srebra, draguljev in drugih dragocenosti je malokje zbranih na enem prostoru. Dvorana za dvorano. Dragocena oblačila sultanov, vezena z zlatom in srebrom, turbani s kakor oreh velikimi dragulji, prestol iz samih turkizov in rubinov. Amaterske zbirke sultanov. Darila in pokloni drugih vladarjev in pa seve mnogo tega, kar so bile uplenile zmagovite turške vojske na svojih pohodih po Evropi. Tu so milijardne vrednosti, kot zgodovinske priče pa neocenljive.

Poučen je narodni muzej s svojimi starožitnostimi, zlasti z izkopaninami iz pradedavnih časov. Kot posebnost čuvajo sarkofag Aleksandra Velikega.

Da so nam naši ljubeznivi hišni gospodarji tudi v družabnem pogledu nudili, kolikor je bilo v njihovi moči, ni treba posebej naglašati. Diner¹⁶⁵ carigrskega župana in njegove soproge, recepcija¹⁶⁶ predsednika Velike narodne skupščine, déjeuner¹⁶⁷ ministra za zunanje posle so bili samo predhodniki svečane soireje¹⁶⁸ s plesom, ki jo je priredila turška nacionalna grupa Unije v bajni sultanovi palači Dolmabahče. Predpisan frak in dekoracije. Slikovito leži ta palača na azijski strani blizu mesta Scutari. Vrste so razkošne dvorane druga za drugo, odkoder vodijo široke stopnice v največjo dvorano v podzemlju, sredi katere te pozdravlja malo jezero s kaskadami in vodometi. Pravljlično, kakor da smo postavljeni v čase iz Tisoč in ene noči.

Gostje smo bili tudi našega poslanika Miroslava Jankovića, ki je nam na čast priredil soirejo.

V petek 28. septembra smo imeli ves dan prosto. Posebni luksuzni parnik nas je odvedel na otok Prinkipi - turško Büyükada - v Marmara morju. Po dejeuner-ju v Yaht-klubu smo križarili po Bosporu prav do izhoda v Črno morje. Popoldne nas je parnik pripeljal do palače Beylerby, tudi na azijski strani, kjer je bila čajanka.

Romunska delegacija, ki se je bila pripeljala v Carigrad s posebnim parnikom, je povabila našo jugoslovansko skupino, da se vrnemo ž njo domov preko Bukarešte. Radostno smo sprejeli to vabilo. Žal pa je bilo Črno morje tisti večer in vso noč prav nemirno, skoro da viharno. Neprijazno je to morje že na pogled. Ni ne sinje barve, kakor je naše jadransko morje, ne temno-zelene kakor Sredozemsko morje, ampak umazano sivo za svetlobo neprodorno in ni dvoma, da ima od tega svoj naziv. Vsebuje mnogo žvepla, vsled česar tudi ni mnogo organskega življenja, n. pr. rib v njem. Tisto noč nas je pošteno premetavalo, zlasti ker je bil parnik manjše tonaže. Pri večerji nas je bilo jedva dve tretjini potnikov. Ostalih se je lotila morska bolezen. Proti jutru smo pristali v Constanci ter takoj po železnici nadaljevali pot v **Bukarešto**. Ves čas smo bili gosti romunskega parlamenta, ki je bil v našo počastitev sklican na posebno sejo. Predsednik vlade Tatarescu pa nam je priredil sejo. Bukarešta je lepo mesto, zlasti glavne ulice so prav velikomestne.

¹⁶⁵ Diner (fr.), slavnostna večerja.

¹⁶⁶ Recepcija [iz lat. receptio, sprejem], slavnostni sprejem.

¹⁶⁷ Déjeuner (fr.), zajtrk.

¹⁶⁸ Soareja (iz. fr. soirée), večerna zabava (s sprejemom in plesom).

Toda zelo eufemistično¹⁶⁹ je rečeno, če romunsko prestolnico imenujemo mali Paris. Žal, da ni bilo dovolj časa, da bi si ogledali tudi deželo. Zlasti nas je mikala poletna rezidenca kraljeve rodbine Sinaia.

Tako smo srečno zaključili svojo zanimivo pot v bližnji orient.

O vseh konferencah tako Unije kakor o parlamentarni mednarodni konferenci za trgovino sem poročal v našem dnevnem časopisju, pa tudi v strokovnih listih, tako v Trgovskem tedniku in v "Slovenskem Pravniku". (Glej Slovenski Pravniki I. 1932 št. 11-12, "Kodifikacija mednarodnega prava", "Slovenski Pravniki I. 1934, "V. kongres mednarodne odvetniške unije" (Furlan-Ravnihar).

Imam zavest, da sem tudi na tem področju uspešno in dostojno nastopal, ter da to moje delo ni bilo v nečast delegaciji senatorjev iz Dravske banovine.

Po triletni dobi je po ustavi prejenjala funkcija polovici voljenih senatorjev. Kdo izpade, naj za to prvo dobo določi žreb. Med izžrebanimi smo bili trije senatorji iz Dravske banovine, dr. Novak, dr. Rajer in jaz.

Bivša SDS je - kakor že povedano - zamerila dru. Novaku, ki ga je bila štela za svojega pristaša, da se je mimo nje potegoval za ministrsko listnico v Uzunovičevem kabinetu, potem ko sta dr. Kramer in Ivan Pucelj bila izpadla iz kabineta. Proti njegovi ponovni kandidaturi kot senator je bil odločen odpor in ker je bivša SDS imela v slovenskem delu prevladujoč vpliv, je dr. Novakova kandidatura postala breizgledna. Pa da "neka ne bude sam" in da ne bi na zunaj izgledalo, kakor da so se uporabile neke sankcije proti nepokornemu pristašu, so gospodje bili mnenja, naj se umakneva tudi midva z dr. Rajerjem. Jaz tega razloga nisem mogel priznati za dovolj tehten, pa sem, izjavil, da kandidiram, ker si nisem imel očitati, da ne bi bil svojega mandata opravljal po svoji najboljši vesti, znanju in sposobnosti.

Toda gospodje so imeli za sebe še druge tehtnejše razloge, da s temi mandati drugače razpolagajo. Osrednja JNS je bila docela zrahljana. Stara nasprotstva so oživela, pa tudi stare stranke. V bivši Narodni radikalni stranki so jeli dvigati svojo glavo gospodje, ki so bili za nekaj časa potisnjeni ob steno. Imenovanje dra. Stojadinovića za senatorja in njegov vstop v Jevtićevo vlado, je dalo misliti. Pokojni Kralj dra. Stojadinovića ni maral. Stojadinović se mu je bil zameril zavoljo nekkih finančnih traksankcij. Nastajala je torej čisto nova politična situacija in v nevarnosti so bili dosedanji - poslanski mandati. Bližale so se volitve v narodno skupščino. Da slovenski del JNS ni več užival zaupanje osrednje JNS, je postalo očitno tedaj, ko je Uzunović žrtvoval kot ministra dra. Kramerja (**generalnega** tajnika stranke) in Puclja. Gospodje so torej hiteli, da se na drug način rešijo pod streho. Ko pa se je pojavila kandidatura dra. Kramerja v senat, oglasil se je takoj njegov antipod dr. Marušič, tedaj minister za soc. politiko, češ da v tem primeru tudi on kandidita. Z njim pa je, zakaj pa ne, dvignil roko Ivan Pucelj, bivši minister - češ kaj pa jaz, ali sem jaz nič? Spet je grozil razkol in da bi se mu ognili, so obveljale vse tri kandidatire. Mene so potolažili s tem, da so mi zagotovili županstvo, čim postane dr.

¹⁶⁹ Eufemističen [gr. euphemos, blagorečen], olepševalen, milejši, blagorečen.

Dinko Puc ban, kar je bila gotova stvar. In tako je bil volk sit in koza cela. Seveda so bili novi gospodje senatorji, ki so bili potem izvoljeni 3. februarja 1935, dosti na boljšem, saj je njihova funkcijska doba imela trajati šest let.

V javnosti ni napravilo najboljšega vtisa, da so se razmeroma - po letih - mladi politiki potegovali za mandate v senatu in to celo politiki, ki so veljali ali so hoteli veljati kot voditelji svojih političnih skupin. V njihovi lastni skupini je nastalo malodušje, češ podgane zapuščajo potaplajajočo se ladjo. Teren za vodilnega politika je Narodna skupščina, je volišče s splošno, enako in tajno volilno pravico, kjer mora izbrati in izvojevati svojo zaupnico v narodu. Politik, ki je položil orožje na tem torišču, je dal vedeti, da čuti svojo in svoje stranke slabosti in da mu je samo še za nagrado v preteklosti opravljenega dela, na kako vodilno vlogo ne reflektira več.

ŽUPAN

V začetku februarja 1935. je bil dr. Puc imenovan za bana Dravske banovine. Že s kraljevim ukazom z dne 15. februarja pa sem bil imenovan za predsednika mesta Ljubljane. Ustoličenje in moja zaprisega kot župan je bila 28. februarja 1935. Vse se je vršilo prav slovesno. Magistratno poslopje v zastavah. Mestna zborovalnica okrašena s cveticami. Mestni svet zbran polnoštevilno. Enako načelniki vseh mestnih uradov. Galerija polna odličnega občinstva zlasti dam. Z galerije se je usipalo cvetje, ko sem bil stopil v dvorano v spremstvu bana dra. Puca in podžupana.

Sejo je vodil podžupan dr. Evgen Jarc. Podžupan je orisal delo mestnega sveta pod županom dr. Pucem ter predlagal, da se ga imenuje za častnega člana mestne občine ljubljanske. Mestni svet je predlog sprejel soglasno in z velimim odobravanjem.

Po zahvali bana dra. Puca na počastitvi me je ban zaprisegel in na to pozdravil s kratkim nagovorom. Moj programatični govor, ki je bil večkrat prekinjen z odobravanjem, je bil na koncu burno aklamiran.

Časopisje "Jutro" in "Slovenski Narod", "Jugoslovan" in "Slovenec" je o svečanosti prineslo obširno poročilo. Poročilo v "Jugoslovanu" prilagam po 28./ Razen tega je časopisje še posebej priobčilo pozdravne članke z mojo biografijo in sliko - tudi "Slovenec", ki zaključuje svoj pozdrav z besedami: "Na novem in zelo odgovornem mestu želimo, da bi dr. Ravnihar obdržal svoj sloves, ki si ga je pridobil kot izvrsten jurist in objektiven politik. Z vsem zaupanjem gleda vanj mestno nameščenstvo z nado, da bo branil njegove interese."

Pevski zbor Glasbene Matice mi je priredil podoknico, ki ji je sledil častni večer v Hubadovi dvorani poslopja Glasbene Matice.

Naslednjega dne se mi je kot prva predstavila deputacija predstavnikov organizacij mestnih nameščencev, ki jo je vodil predsednik Zveze direktor Jančigaj. V svojem nagovoru je med drugim poudaril, da prihajam v težkih časih na čelo občine in na čelo njenega uradništva, v čas, ko so etične vrednosti padle na minimum in je gospodarska depresija prinesla obupno praznino. "V teh brez-nadnih časih se bije boj za uradniške pravice in mi vemo, da ga bodete znali rešiti z vso poštenostjo in objektivnostjo, ki Vam je lastna. Mi smo bili Vaše pomoči v

tem boju že deležni. Zavedajoč se, da je etičnih, umstvenih in moralnih principov bolj ko kedaj potreba, bomo delali v tem pravcu, saj je poleg mestnih svetnikov nosilec komunalne uprave tudi mestni uslužbenec, na katerega pomoč in zvestobo se smete zanesti vsekdar.”

Odgovoril sem, naj me mestno nameščenstvo ima za prvega med enakimi. Uradnik naj ima zavest, da ni brezdušen in brezčuten stroj. On je del postrojenega živega organizma, je eksekutivni organ mestnega sveta, zato naj bo iniciativen, ne da bi čakal povelj in ukazov. Uradništvo, ki se zaveda svojega poslanstva, je neprecenljiva vrednost in vredno dobrega plačila. V tem pogledu bo imelo v meni glede svojih pravic vedno toplega zagovornika.

Imam zavest, da sem to svojo obljubo za časa mojega poslovanja tudi izpolnil, kar mi je nameščenstvo ob mojem odhodu tudi brez pridržka priznalo.

V kadru magistratnega uradništva jih je bilo več prav izvrstnih strokovno popolnoma usposobljenih moči, ki si se nanje lahko popolnoma zanesel. In to mi je bilo glavno. Nikdar nisem prašal po političnem prepričanju dotičnega uradnika, za me je bila merodajna njegova kvaliteta. Pri mnogih sem to kvaliteto pogrešal. Saj jih je tekom let našlo svoje zatočišče na ljubljanskem magistratu mnogo, ki je pri njih manje odločala kvaliteta, kakor pa strankarska pripadnost. Zato so bila med njimi tudi trenja, ki niso bila v korist službi. Ponekod se je uradovalo bolj po domače. Prizadeval sem si, da izboljšam kvaliteto nameščenstva. Skušal sem ublažiti obstoječa nasprotstva. Na da bi pospeševal birokratizem, sem zahteval red, točnost in ekspeditivnost in to brez nepotrebne strogosti in brez pretnje z disciplinskim postopkom. S taktim postopanjem mi je to tudi uspelo, pri čemer sem vedno gledal, varujoč svojo avtoriteto, na gotovo distanco.

Za svoje imenovanje ljubljanskim županom sem prejel mnogobrojne pismene in brzojavne čestitke iz vse Slovenije pa tudi izven nje. Takoj prve dni mojega nastopa so prihajali obiski in oglašale so se razne deputacije. Številna je bila deputacija narodnega ženstva, oziroma njegovih organizacij, ki jo je vodila Franja dr. Tavčarjeva in me ogovorila z lepim nagovorom. Prav tako lepo sem ji odgovoril.

Počastilo me je tudi odposlanstvo ljubljanskih sokolskih društev pozdravljajoč v novem županu brata Sokola in proseč me nadaljnje naklonjenosti. Zagotovil sem jim, da sme Sokolstvo zmeraj računati na mojo pomoč, saj moramo vzdržati stari sloves slovenske prestolnice kot sokolske Ljubljane.

Da so bile z mojim novim položajem zvezane mnoge reprezentančne dolžnosti, ni treba posebej naglašati.

Na magistratu nisem bil homo novus.¹⁷⁰ Pripadal sem mestnemu svetu izvzemši dobo komisariata dobrih 14 let. Do podrobnosti sem poznal ne samo ustrojstvo mestne uprave, ampak tudi imovinsko stanje mestne občine ter njenih podjetij. Kot dolgoletni član finančnega odbora sem imel dovolj prilike, da sem se seznanil s tehniko proračuna in z njega vsebino. Prav dobro sem se zavedal zmogljivosti davčne moči ljubljanskega meščana in se tudi zavedal, da je po dohodkih uravnati izdatke in ne narobe. Posledice gospodarske krize še niso bile prebolene. Posledice so bile: zmanjšani dohodki, zvišane potrebe. In mnogo visečih dolgov je bilo naraslo, mnogo je bilo neplačanih računov. Vse to mi je

¹⁷⁰ Glej op. 53.

velevalo, da se bom moral ravnati po geslu: sich strecken nach der Decken,¹⁷¹ pa čeprav bi se mi očitalo, da sem zanemarljivo potrošek za marsikako na videz lepo stvar. Saj komunalni programi so tako po ceni, umetnost je, da jih ostvariš z razpoložljivimi sredstvi.

V tem pogledu prejšnje uprave niso bile brez greha. Saj je umevno, da se skuša vsaka uprava ponašati s čim večjimi uspehi. Carpe diem!¹⁷² Bremana, ki jih zahtevajo taki uspehi in ki jih ne morejo kriti redni dohodki, pa naj v obliki dolgov nosijo bodoče generacije. Taka komunalna politika ni dalekovidna, saj mora dospeti čas, ko si bo na ta način sama zabarikadila svoj lastni pohod, ne glede na to, da bo kasnejšim pokolenjem odvzela možnost novih investicij in napredka. In kje je železna rezerva za morebitna slaba leta, kakor so bila vsa leta od l. 1930. dalje. Za časa dr. Peričevega županovanja se je celo zgodilo, da se je najelo posojilo za kritje budgetnega deficita.

Županu dru. Pucu se je bila očitala neka salopnost njegove uprave in njegovega gospodarstva. Imel je baš radi tega proti sebi opozicijo, ki je tuintam jako ostro nastopala. Z imenovanjem nove občinske uprave po 6. januarju 1929. je prišlo v mestni svet več sposobnih ljudi starih praktikov in dobrih gospodarjev kakor Ivan Hribar, dr. Vinko Gregorič, Viktor Meden, Andrej Šarabon, Rado Hribar, Aleksander Knez in dr. Vzeli so poslovanje obč. uprave pod lupo ter razkrivali hibe in napake ter opustitve. Ivan Hribar, bivši dolgoletni župan, ki je do najmanjše podrobnosti poznal obč. upravo ter suvereno obvladal vse obč. gospodarstvo, ki je bil sam kot župan silno pedanten, je isto mero točnosti in natančnosti zahteval tudi od nove uprave. Ž njim na čelu je v mestnem svetu nastala opozicija, ki sem se ji tudi jaz pridružil, obstoječa iz 14 mestnih svetnikov. Zanimive so bile tedaj razprave v mestnem svetu. Časopisje je o teh razpravah poročalo per extensum¹⁷³ in ljubljansko meščanstvo jih je zasedovalo prav marljivo in z velikim interesom, tembolj ker so bile vseskozi stvarne in poučne brez kake osebne note. Ni bila to fakciозна opozicija, ampak je imela zgolj namen, izboljšati razmere in popraviti napake. Priznati se ji mora, da ji je to v gotovi meri tudi uspelo. Kasnejša opozicija, ki jo je vodil dr. Josip Cepuder, je bila bolj osebne značaja, naperjena neposredno proti županu dru. Pucu in njegovim ožjim sodelavcem.

Po svojem nastopu sem skušal predvsem omiliti to nasprotstvo ter pritegniti k sodelovanju tudi dotedanjo opozicijo. Saj je bilo reševati celo vrsto perečih problemov, ki so zbog še vedno obstoječe gospodarske krize ostali nerešeni. Naj omenim likvidnost Mestne hranilnice ljubljanske, ljubljanski tramvaj z njegovo bolno bilanco, mrljiška veža, zgradba Trgovskega doma, zgradba nove šole za Bežigradom i. t. d. Šola za Bežigradom se je bila pričela graditi, ne da bi bilo zanjo kritja v proračunu. Gradbene stroške naj bi krili neki prihranki iz bivšega proračuna, kakor so bili ti prihranki izkazani v računskem zaključku. Res so bili računsko izkazani neki prihranki, toda - denarja ni bilo. Sredi zidanja smo morali iskati posojilo. Bilo nam je zagotovljeno pri SUZOR-ju v Zagrebu, toda preden je

¹⁷¹ Stegniti se kolikor ti dopušča odeja; ohraniti pravo mero; ostati v okvirih možnosti.

¹⁷² Carpe diem (lat.), izkoristi (današnji) dan, t. j. izkoristi vsak trenutek in uživaj življenje. Skrajšana misel iz Horacijevega dela *Carminum libri I*, 11, 8. Celoten verz se glasi: "Carpe diem, quam minimum credula postero" - Izkoristi današnji dan, čim manj zaupaj jutrišnjemu.

¹⁷³ Glej op. 159.

bilo posojilo likvidirano, se je delo ustavilo, ker ni bilo najpotrebnejšega denarja za plačilo obrtnikom. Medtem je bilo na srečo realizirano posojilo za premestitev smodišnice odnosno za nakup sveta, kjer naj bi se zgradila nova smodnišnica. Ko pa premestitev smodnišnice iz raznih razlogov ni bila tako aktualna, sem na lastno odgovornost odredil, da se gradnja bežigradske šole nemudoma nadaljuje iz že realiziranega posojila za premestitev smodnišnice. Tu samo en primer, s kakršnimi težkočami smo se morali boriti!

Mestna hranilnica ljubljanska je bila popolnoma imobilizirana. Ni mogla več izplačevati odpovedanih vlog.

Na prošnjo Mestne hranilnice ljubljanske je Mestna občina že leta 1934. Prošila Državno hipotekarno banko za večje posojilo. Zadeva se je obravnavala tako pri fin. ministrstvu kakor tudi pri Državni hip. banki. Tedanji finančni minister dr. Stojadinović je načeloma pristal na odobritev posojila Mestni občini, nakar je Državna hip. banka poslala v Ljubljano svoje zaupnike, da pregledajo finančno in premoženjsko stanje Mestne občine. Njihovo poročilo je bilo povoljno. Na podlagi ankete pri Državni hip. banki, katere ankete sva se udeležila s tedanjim predsednikom Mestne hranilnice g. Rado Hribarjem, je Mestno poglavarstvo z vlogo od 11. junija 1935. formalno prosilo finančno ministrstvo 1.) naj se načelno pri Državni hip. banki dovoli najetje gotovinskega posojila v znesku Din 37,000.000.-. kot kritje za dospele in nedvigljene lestvične obroke pri Mestni hranilnici proti amortizacijski dobi najmanj 15 let, 2.) naj načelno dovoli izdajo občinskih obligacij do zneska Din 30,000.000.-, ki bi se lahko vpisovale z vložnimi knjižicami Mestne hranilnice. Kmalu nato pa je nastopila izprememba vlade, kar je imelo svoj vpliv tudi na finančno politiko Državne hip. banke, vsled česar je nastal zastoj glede rešitve prošnje Mestne občine. Nisem pa opustil nobene priložnosti, da ne bi posredoval v korist potrebni formalni rešitvi zadeve. Obrnil sem se tudi na oba gg. ministra dr. Korošca in dr. Kreka kakor na bana dr. Natlačena, da podpro prizadevanje Mestne občine. Zadeva se je potem uspešno zaključila pod mojim naslednikom.

Pri pregledu finančnega poslovanja sem z začudenjem opazil, da ni bilo nobene centralne kontrole glede na budgetu predvidenih izdatkov niti pri podjetjih, niti pri poedinih oddelih, ki se datirajo iz mestnega zaklada. Neutegoma sem odredil tako kontrolo po računovodstvu, kar je potem pod mojim naslednikom dobilo vidnega izraza v ustanovitvi posebnega kontrolnega urada.

V tem so trkale na duri volitve v Narodno skupščino, ki so bile določene na dan 5. maja. Nastala je čudna politična situacija. Predsednik vlade **Boguljub Jefić** je postavil ne oziraje se na oficielno. JNS, kateri je pravzaprav pripadel, svojo državno listo. Zaupal je kot nekakšen izvršilec kraljeve oporoke v prestiž svoje osebnosti v domnevi, da bo vse potegnil za seboj. Izbiral je po svoji volji kandidate, ki je od njih pričakoval, da bodo najbolj vlekli. Sekundiral mu je dr. Stojadinović, JNS v Ljubljani je stavkala. Niti "Jutro" niti "Slov. Narod" nista prenašala vesti o volilnem gibanju. V Ljubljani se je moral mimo obstoječih organizacij JNS sestaviti volilni odbor, ki so mu na čelo postavili mene in ki je moral organizirati agitacijo. Na razpolago je imel samo spet oživljeni dnevnik "Jugoslovan", ker sta obe napredni glasili dosledno odklanjali sleherno podporo za agitacijo. Vzklic temu so se naši preiskušeni agitatorji vrgli na delo, pri čemur so z vso vnemo pomagali - neoficielno - pristaši JNS.

Za 28. april je napovedal svoj prihod v Ljubljano nosilec državne liste in pred-

sednik vlade Jevtić. Naš volilni odbor mu je priredil najdostojnejši sprejem in ves Kongresni trg, ki je bilo na njem javno zborovanje, je bil prepoln občinstva. Zborovanje sem vodil kot predsednik shoda. Shod je zapustil najboljši vtis. Mimi in stvarni govor predsednika vlade je pridobil mnogo simpatije, kar so pokazale tudi volitve. Saj je Ljubljana spravila na noge nad 11.000 volilcev za državno listo. V Ljubljani sta bila izvoljena dr. Ivan Mohorič, glavni tajnik Trgovske, obrtne in industrijske zbornice ter dr. Riko Fux, mestni višji svetnik.

Ne tako povoljen je bil izid volitev v državi in na deželi v Dravski banovini. Od 3.908.313 volilcev jih je glasovalo 2.880.964. Od teh so dobile državne liste: B. Jevtića 1.746.345, dra. Vladimira Mačeka 1.076.345, Dimitrija Ljotića 24.688, Božidarja Maksimovića 33.549. V dravski banovini je glasovalo 46.96% volilcev. SLS je proglasila abstinenco, oficialna JNS se je pa kujala. Za Jevtića je glasovalo v dravski banovini 82.43%, za listo dra. Mačka 14.82%, za listo D. Ljotića 1.65% in za listo B. Maksimovića 0.03%. Izvoljenih je bilo 27 poslancev na Jevtićevo listo, med njimi več pristašev SLS in dva poslanca na Mačkovi listo. (Pevce Rudolf iz Ormoža in dr. Rudolf Dobovišek, odvetnik iz Celja). Omembe je vredno, da sta bila med kandidati na Mačkovi listo tudi dr. Kukovec, bivši minister in pristaš bivše SDS in - Ljuba Davidović. Znak, kako razrvane so bile tedanje politične razmere in kako do onemoglosti je padla pred kratkim še tako mogočna JNS.

Predsednik vlade je pač precenjeval svojo privlačno silo. Ne samo JNS, ampak tudi bivša Narodna radikalna stranka ni bila več enotna. Glasovi so se cepili in vlekli so samo posamezne osebnosti, kolikor jim je pač stal ob strani državni aparat in kolikor jih je pogodoval volilni sistem.

Spričo takemu izidu volitev je B. Jevtić že 20. junija podal postavko. Njegov naslednik je postal, kakor je bilo predvideti, **dr. Milan Stojadinović**, ki je bil tudi minister za zunanje posle. Ministrstvo za notranje posle je bilo zaupano **dru. Antonu Korošču**. Tudi v tem kabinetu je bil minister za vojsko in mornarico **Peter Živković**. Torej iz temelja spremenjena politična situacija, ki je dobila vidnega izraza v novi politični organizaciji "**Jugoslovanska radikalna zajednica**", ki jo sestavljajo radikali, SLS in bosanski muslimani.

V dneh 28. do 30. junija je bil v Ljubljani **II. evharistični kongres**. Kot županu mi je pripadla naloga "kučegazde" tisočim gostom, ki so v teh dneh napolnili naše mesto. Na kolodvoru sem v imeni bele Ljubljanke pozdravil papeževega legata kardinala Hlonda. Vabljen sem bil kot oficialna osebnost seveda k vsem prireditvam in tudi na slavnostni banket v škofijski palači. Pri banketu sem imel za svojega sosedo kasnejšega predstavnika metropolita dra. Stepinca, pristnega predstavnika *eseclesiae militantis*.¹⁷⁴ Še razmeroma mlad mož, živahnih kretanj, mi je pripovedoval o svojih doživljajih za časa svetovne vojne, ki se je je bil udeležil kot enoletni prostovoljec s puško na rami.

Za časa mojega županovanja sem po službeni dolžnosti mnogo potoval. Bil sem v občinskih zadevah večkrat v Beogradu. Na Sušaku smo imeli glavno skupščino Saveza gradova Jugoslavije. V Celovcu smo urejevali letalski promet med Avstrijo in Ljubljano. V Zagrebu smo gradili avto-strado Ljubljana-Sušak.

Na Bledu je imela avgusta meseca svojo konferenco **Mala antanta**. S soprogo

¹⁷⁴ Glej op. 148.

sva bila vabljena na zaključni banket. Priložnost mi je bila dana, da sva se spet pozdravila z dr. Ed. Benešem, ki sem se bil ž njim seznanil v Genevi in ki sem mu leto poprej (1934) ob njegovem 50-letnem življenjskem jubileju na povabilo Jugoslovanske-češkoslovaške lige na častnem večeru v posvetovalnici ljubljanskega magistrata govoril slavnostni govor. Na recepcijo po banketu je prišlo še več drugih gostov, med katerimi je bilo opaziti v politično areno spet prihajajoče može: dra. Natlačena, dra. Kreka i. dr.

Dne 24. maja sem odkril spominsko ploščo na hiši na Sv. Petra cesti, ki se je v njej bil rodil Ivan Vrhovnik, nepozabni župnik trnoveke fare in raziskovalec starožitnosti Ljubljane.

Istega meseca sva bila s soprogo povabljena v Split na krst novega potnega parnika Jugosl. Lloyda, ki naj bi dobil ime po svoji botri kneginji Olgi, soprogi kneza-namestnika Pavla. S svečanostjo krsta je bil združen dvodnevni izlet v Dubrovnik in Kotor. Na parniku je bilo kakih sto gostov. Družba prijetna, razpoloženje dobro, vreme sijajno, povsod svečan sprejem, v Kotoru zvečer bajna razsvetljava - bil je res užitek ta dvodnevni odmor ob obali sinjega Jadrana. Kneginja Olga je bila s svojo suito ves čas v naši družbi.

O priliki nekega potovanja v Beograd sem zaprosil za avdienco pri knezu namestniku. Ostala dva kralj. namestnika sem bil že prej obiskal, da se zahvalim za imenovanje za ljubljanskega župana. Avdienca je bila na dvorcu na Dedinju. Knez Pavle, pravi gentleman, me je sprejel jako prijazno rekoč, da je bil o meni čul že več dobrih stvari. Povpraševal me je po mojih osebnih razmerah, nakar sem moral na kratko povedati svojo biografijo. Začudil se je, da imam že toliko pestro politično preteklost za seboj in napravil mi je kompliment, ko je bil na vprašanje zaznal mojo starost. Kmalu sva prešla tudi na politično polje. Povpraševal me je za politične razmere v Sloveniji. Hvalil je dra. Korošca in zanimalo ga je izvedeti, da sva bila z dr. Kroščem državna poslanca na Dunaju. Da je politiko in vlogo, ki jo mora v njej igrati, občutil kot breme, me je poučil vzdih, češ da so pri nas gori (v Sloveniji) idealne politične razmere, ko se nasprotstva razračunavajo na dostojen način, da tu doli je strašno, tu so politiki tuleči volkovi.

To leto sem bil meseca avgusta s soprogo in hčerko Božo na kratkem oddihu pri Sv. Jabovu v Šiljevici blizu Crikvenice. Mestna občina je imela v tem kraju svojo počitniško kolonijo za šolsko deco. Občina v Šiljevici je potem ljubljanski občini podarila nekaj sveta s pogojem, da si tam zgradi počitniški dom. Toda moj naslednik ni maral ostvariti ta lepi načrt. Za časa mojega bivanja v Šiljevici sem izvedel za izpremembo političnega kurza v Beogradu in takoj zaslutil, da se bo s tem marsikaj izpremenilo.

Na dan 9. oktobra 1935. je mestna občina na Kongresnem trgu priredila veličastno komemorativno svečanost ob **obletnici smrti Kralja Aleksandra**. Ves Kongresni trg z Zvezdo vred je bil prepoln občinstva. Prišla so narodna društva s svojimi zastavami. Sokolstvo in naša narodna vojska sta s svojo mnogobrojno navzočnostjo pestri sliki dala pomemben okvir. Pred Nunsko cerkvijo je bil katafalk,¹⁷⁵ pred katerim je duhovščina opravila svoje molitve. Meni je pripadla častna naloga, da sem spregovoril spominski govor.

¹⁷⁵ Katafalk [fr. Catafalque iz gr.], slovesno ozaljšan mrliški oder s krsto.

Meseca julija je bil dr. Korošec imenovan za senatorja, da se tako opraviči njegovo članstvo v parlamentarnem kabinetu. 1. septembra je bil imenovan za ministra brez listnice dr. Miha Krek, dr. Marko Natlačen pa 10. septembra za bana dravske banovine.

Predsednik vlade dr. Stojadinović je nekaj časa skušal držati dra. Puca na njegovem položaju kot bana dravske banovine, vendar je moral odnehati nasproti kategorični zahtevi svojega nasprotnika. Mene so tolerirali bržkone kot pripadnika bivše radikalne stranke, ki je postala glavni partner nove politične zveze. Ban dr. Natlačen me je celo povabil, naj s svoje strani predložim listo mestnih svetnikov, ki jih želim imeti v mestnem svetu, obnovljenem in spopolnjenem skladno z novim političnim stanjem. Imenoval sem mu več imen, po večini člane obstoječega sveta, ki sem jih pozna kot dobre in vestne delavce. Kakor se je kasneje pokazalo je moj predlog uvaževal le v najmanjši meri. Z rešenjem ministra za notr. posle z dne 7. decembra sem bil imenovan za člana **banskega sveta Dravske banovine**. Poleg mene so bili za mesto Ljubljano imenovani še dr. Juro Adlešič, Ivan Avsenek in ing. Milan Šuklje. Mimogrede povedano je bil banski svet prav brezpomembna ustanova. Člani banskega sveta so imeli samo posvetovalen glas. In te pravice so se posluževali v obilni meri s polno ploho govorov.

Spričo oživljeni radikalni stranki so se zganili tudi ljubljanski radikali. Skicali so sestanek vseh vidnejših članov bivše NRS v hotel Slon. Po daljši razpravi, v kateri se je razmotrivalo vprašanje, ali naj se priključimo novi politični kombinaciji, smo sklenili sporočiti Beogradu, da smo bivši člani NRS vodstvu na razpolago, če hoče z našimi računati, in da smo pripravljene izvesti reorganizacijo stranke v Sloveniji. Dobili smo neoficielno migljaj, naj počakamo in naj ne ukrenemo ničesar, dokler ne dobimo posebnih navodil. Takih navodil nismo prejeli, pač pa smo bili poučeni, kolikor nas dogodki sami že niso poučili, da je glavni odbor vso organizacijo JRZ v Sloveniji prepustil izključno bivši SLS. Tako nas je tudi tokrat NRS pustila na cedilu. JRZ v Sloveniji je postala domena bivše SLS, ki je pod firmo JRZ, pa z njeno pomočjo imela samo na umu, da na celi črti utrdi pod bivšim režimom tako zelo omajane svoje postojanke in zavzema nove.

To se je na eklatanten način pokazalo, ko je bil **razrešen mestni svet ljubljanski**. Z ukazom kraljevih namestnikov z dne 17. decembra sem bil razrešen tudi jaz kot predsednik mestne občine Ljubljana, z ukazom z istega dne pa postavljen za podpredsednika mestne občine, dočim je bil za predsednika imenovan dr. Juro Adlešič.

Moram reči, da sem bil presenečen in da mi je ta ukrep prišel nepričakovano. V onem času sem že po svoji službeni dolžnosti mnogo občeval z banom dr. Natlačenom. Nikoli mi ni niti neposredno, niti s kakim migljajem dal vedeti, da utegne priti do take spremembe.

Nasprotno, z mojim imenovanjem za člana banskega sveta, kar mi je bil zaupno že predhodno sporočil, me je utrdil v prepričanju, da uživam kot župan zaupanje režima.

Moje presenečenje je bilo tem večje, ker sem bil predhodno opozoril Glavni odbor NRS na roke Miše Trifunovića in dra. Laze Markovića, kakor tudi samega predsednika vlade, da se pripravlja inkorporacija gotovih predkrajev v mestno občino, da bodo obč. uprave teh predkrajev razrešene, kar bo imelo za posledico preosnovo samega ljubljanskega mestnega sveta, naj bodo torej ob imenovanju

novega mestnega sveta pozorni in naj varujejo ugled stranke s tem, da ostanem na svojem mestu kot predsednik občine.

Proti izvršeni degradaciji sem naravno remonstriral.¹⁷⁶ Banu dru. Natlačeno sem dejal, da mi je s tem, da me je bil predlagal za podpredsednika občine, prizadal osebno žalitev in da bi mi bil storil večjo uslugo, če bi me pri imenovanju novega mestnega sveta popolnoma prezrl. Skušal se je opravičevati, češ da zahteva tako stanje novi politični kurz v Sloveniji in da baš imenovanje za člana banskega sveta in za podžupana dokazuje, da proti moji osebi ni nobenega pomisleka in da cenijo moje sodelovanje.

Protest sem vložil pri ministru dvora s prošnjo, da ga predloži knezu namestniku, kakor tudi pri dru. Korošču in pri dru. Stojadinoviću. Glavnemu odboru NRS sem predočil, da SLS ob svobodnih volitvah nikdar ni bila mogla zavzeti ljubljanske občine, sedaj pa ji je radikalna stranka pomagala v sedlo: ugled stranke bi zahteval, da ima v Sloveniji vsaj eno reprezentativno mesto in da si ne pusti dopasti, da smo radikali samo za štafažo novi JRZ; kakor se je rešilo vprašanje ljubljanskega župana je klasičen primer za to, kako se v Dravski banovini pojmuje - JRZ.

Glavni odbor mi je pustil po ministru dr. Lazi Markoviću sporočiti, da bo vzel stvar v pretres, da uvidi, da se je storil velik faux pas¹⁷⁷ ter da bo na merodajnih mestih posredoval, da se mi storjena krivica popravi.

Z ozirom na to obvestilo sem opustil korak, ki sem ga bil nameraval napraviti, da namreč odklonim imenovanje podžupana. Danes mi je žal, da tega naklepa nisem bil izvršil. S tem sem zagrešil taktično napako. Kmalu na to se je namreč Glavni odbor zapletel v hude spore s predsednikom vlade ter se je od njega popolnoma oddvojil. S tem pa sem bil ob glavnega posredovalca v moji zadevi. Moj odstop v tem stadiju ne bi imel več onega demonstrativnega učinka, kakor če bi bil odklonil sprejem postavitvenega dekreta. Mnogi, ki sem jim bil razodel svojo namero, so mi prigovarjali, naj vzlic vsemu vstrajam na svojem mestu, da tako varujem posestno stanje in da bom za kontrolo novim gospodarjem. Zlasti me je nagovarjalo uradništvo, ki je v meni videlo zaščitnika proti morebitnim preganjanjem.

Dr. Adlešič se je spočetka trudil, da v meni ne bi vzbujal vtisa, da moram igrati podrejeno vlogo. Prosil me je sodelovanja in pouka, češ da prihaja v povsem nove nepoznane razmere. Z ozirom na določbo v zakonu mestnih občin, da se smejo gotovi posli prenesti na podpredsednika, ki se mu na ta način določi stalen delokrog, mi je ponudil, da deliva posle ter me povabil, naj sam navedem posle, ki jih želim opravljati. Bivši mestni svet je bil prav pod mojim županovanjem sklenil, da se tedanjemu podžupanu prof. Jarcu dodeli tak delokrog ter mu je tudi določil prejemke, ki naj jih dobiva za opravljanje teh poslov. Imenoval sem mu socialni in šolski referat, ki bi me zanimala. Z dopisom 10. marca 1936. pa mi je sporočil da je o stvari razpravljal tako finančni, kakor tudi klub JRZ članov mestnega sveta ter da sta si ona osvojila stališče, da se mora mestna občina za enkrat odreči posebnemu delokrogu podpredsedniku občine, ker na eni strani predsedstveni delokrog ni

¹⁷⁶ Glej op. 88.

¹⁷⁷ Glej op. 47.

tako obširen, da bi bila delitev potrebna, na drugi strani pa bi bilo težko zagovarjati novo obremenitev mestnega proračuna. V proračunskem osnutku je bilo namreč predvidenih mesečno Din 4000, kolikor je bil prejemal tudi prof. Jarc, kot funkcijska nagrada podpredsedniku mestne občine za opravljanje stalnih poslov. Odgovoril sem na to pismo prav tako pismeno, da moram, kolikor sicer upoštevam razloge za črtanje omenjene proračunske postavke, imeti to odločitev za neprijazno gesto proti moji osebi, saj je sedANJI mestni svet popolnoma krit s sklepom bivšega mestnega sveta. Meni - tako nadaljujem - ni za omenjeno postavko v proračunu v številčnem oziru, meni je bilo le na tem, da nisem samo senca nekega podpredsednika, ampak da dejansko vršim gotove predsedniške posle. Enotnost komunalne politike - s tem se je kakor sem izvedel v Klubu utemeljeval sklep - bi s tem ne trpela, ker opravlja podpredsednik te posle v smislu zakona po navodilih predsednikovih.

Kakor se mi je kasneje povedalo je navedeno odločitev sugeriral klubu in fin. odboru sam - dr. Adlešič, češ da lahko sam opravlja vse posle in da delitev poslov ni neobhodne potrebna.

Dr. Adlešič je bil sploh čudak. Ne morem mu odrehati sposobnosti, vestnosti in marljivosti, saj je ves dan sedel na magistratu, toda po svoji čudi ni bil prikupljiv. Menda ni imel nobenega prijatelja. Sam vase zaprt in zagrizen je bil nezaupljiv proti vsakomur. Vsepovsod je videl strahove. In če ga je že v tem pogledu obsedal "Verfolgungswahn",¹⁷⁸ še bolj v tem, da je užival, če je tudi on mogel preganjati druge. Celo vrsto uradnikov je brez globjega premisleka dal v disciplinsko preiskavo in ne samo to, osrečeval je tudi državno pravdnštvo z ovadbami. Saj je celo bivšega župana dra. Puca naznanil drž. tožilstvu. Na drž. tožilstvu so se zgražali, toda vršiti so morali svojo dolžnost. Velika večina teh ovadb je imela popoln neuspeh. Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus!¹⁷⁹ Samo da neke manjše nekorektnosti pri številu preko 700 nameščencev niso izključene. Saj se je pripetilo, da je bilo obsojenih nekaj nameščencev, ki so zakrivili nepravilnosti tudi za časa dr. Adlešičevega županovanja in to nameščencev, ki jih je bil on nastvil.

Večkrat sem posredoval pri njem za tega ali onega. Bil je nedostopen, ni si pustil nič dopovedati, pa čeprav je v več primerih doživel le blamažo. Kedar je bil na dopustu, sem ga nadomestoval. In tedaj mi je bila dana priložnost, da sem popravil marsikatero krivico. Več disciplinskih preiskav je bilo ustavljenih z mojim dopisom. Tudi v drugem pogledu sem si dovolil ukrepe, ki so se mi videli umestni. Povedalo se mi je, da se je potem g. župan pritoževal, da mu mešam njegove račune.

Sploh je nova večina prišla na magistrat s predsodkom, češ da je tam leglo korupcije, da se krade, goljufa in poneverja. Na tej kosti so glodali polni dve leti, dokler jim ni popolnoma zmanjkalo gradiva in je le nekaj neznatnih smeti ostalo na rešetu.

Jaz nisem bil član JRZ in tudi nisem pristopil klubu JRZ. Kot podpredsednik

¹⁷⁸ Verfolgungswahn (nem.), preganjavica.

¹⁷⁹ Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus (lat.), "prav ko da gora v popadkih rodila le smešno bi miš", t. j. veliko grmenja, malo dežja. Besedilo oz. misel izvira iz Horacijevega dela De arte poetica, 139.

mestne občine pravzaprav nisem bil član mestnega sveta, ker sem bil imenovan izven njega z edino kompetenco, da nadomeščam predsednika, če in kedar je zadržan. Zato tudi v mestnem svetu nisem imel glasovalne pravice, razen če sem v predsednikovi odsotnosti predsedoval in sem ob enakosti glasov moral dirimirati.¹⁸⁰ Tudi nisem mogel biti član odborov mestnega sveta, čeprav sem imel pravico dostopa na vsako odborovo sejo. Razen mene je bilo še več članov mestnega sveta, ki niso pripadali JRZ. Saj sta bila za člana mestnega sveta imenovana tudi dva socialisti. To se je zgodilo, kakor mi je tolmačil ban dr. Natlačen, namenona, da se ustvari neka opozicija, ki naj s stvarno kritiko kontrolira delo večine in pa, - da ne bo več dolgočasno v mestnem svetu.

Tudi v klubu JRZ niso bili vsi mestni svetniki pristaši bivše SLS, čeprav so le-ti imeli veliko večino, ki je v danih primerih tudi odločevala.

Ob proračunskih razpravah sem se redno oglašal k besedi. Zlasti ob prvih proračunih so bile razprave prav živahne. Saj se je večina JRZ z vso silo zagnala na gospodarstvo bivših režimov, mu očitala vse polno grehov in se pritoževala nad dediščino, ki so jo morali prevzeti novi gospodarji. Ob prvem proračunskem predlogu, ki ga je v imenu finančnega obdora utemeljeval njega načelnik dr. Milan Korun, je referent vehementno napadel bivše uprave in zdelal dr. Pucevo gospodarstvo tako, da ni na njem ostalo cele dlake. Omenjam to kot pikantnost, saj sta ne dolgo potem dr. Korun in dr. Puc postala najožja politična prijatelja. Razprava je bila prav burna. Sam kolikor toliko prizadet pri gospodarstvu mestne občine v preteklosti sem v svojem govoru pobijal točko za točko obtožbe ter ji tudi podbil marsikako ost. Dve polni leti je JRZ večina citirala na tej tuji masti, preden se je sama lotila pozitivnega dela. Ne rečem, trudili so se gospodje, da bi pokazali čim več uspehov. Njihovemu gospodarstvu na splošno ni kaj očitati, čeprav umetnosti kako iz nič nekaj ustvariti, tudi oni niso iznašli. Zvišali so doklade na neposredne davke, do minucioznosti¹⁸¹ izčrpali trošarino na predmete, ki jih potrebuje mali človek za vsakdanje svoje življenje, pritisnili na Mestno hranilnico, ki so ji bili oni gospodarji, da je morala izdatno znižati obrestno mero mestnih dolgov, kar je šlo povratno na račun likvidnosti istega mestnega denarnega zavoda in - delali nove dolgove. To je bila vsa umetnost, da so mestne finance redno funkcionirale in da je bil proračun uravnovešen. Povrh vsega jim je šlo v dobro, da se je izdatno izboljšala splošna gospodarska konjunktura, kajti če bi tudi njih zajela gospodarska depresija iz let 1930 in nadaljnjih, ne vem, kako bi šlo. V tem primeru bi jih pač zadeli slični očitki, kakor so jih tako sladostrastno razblinili na račun bivših občinskih uprav. Ne naposled očitek, da so od leta do leta pomnoževali število občinskih uslužbencev in to preko tega, kolikor jih je bilo potrebnih zavoljo inkorporacije nekaterih okoliških občin. In baš hipertrofija nameščenstva je bila eden naglavnih grehov, ki so ga ob svojem nastopu imputirali svojim prednikom. V svojih govorih v mestnem svetu nisem zadrževal kritike o takih rečeh ter zlasti tudi stalno naglašal, da je proračun mestne občine ljubljanske v razmerju med dohodki in izdatki tako zelo napet, da komaj še prenese kako novo obremenitev ali pa celo nadaljnjo zadolževanje. Moja izvajanja so napravljala primeren vtis tudi na mnoge

¹⁸⁰ Dirimirati [lat. dirimere, ločiti, razbiti], razsoditi, odločiti (če je enako število glasov).

¹⁸¹ Minucioznost [fr. Minutie iz lat. minutia, malost], nadrobnost, natančnost.

razsodne člane večine. Župan dr. Adlešič se je čim bolj poglobljal v vlogo avtokrata. Več svojih lastnih pristašev si je odtujil s svojim odbijajočim vedenjem in s tem v njih samih ustvaril opozicijo proti sebi. Kolikor sami niso izvajali posledic in resignirali na članstvo mestnega sveta, si župan ni vedel pomagati drugače, kakor da jih je pustil izmenjati za nove, ki so mu bili bolj poslušni.

Tudi za časa mojega podžupanovanja so me vezale reprezentančne dolžnosti, bodisi če je bil župan odsoten, bodisi v primerih, ko mu ni šlo prav od srca, da bi on reprezentiral mestno občino.

Tako sem častnemu meščanu Jopisu Turku ob njegovem pogrebu (aprila 1937.) govoril spominski govor. Od odkritju spomenika Simonu Gregorčiču (8. IX. 1937) sem zastopal mestno občino ter s primernim govorom spomenik prevzel v varstvo občine. Dne 19. IX. 1937 sem se udeležil svečanosti odkritja spomenika dru. Ivanu Tavčarju, bivšemu županu in častnemu meščanu na Visokem odnosno na Poljanah. Spomenik mu je postavila Slovenska Matica. Kajpada sem nastopal vselej, kadar je bila mestna občina vabljen na kako sokolsko prireditev.

S sokolstvom sem ostal v najožjem stiku, saj sem bil v odboru Ljubljanskega Sokola (predsednik odbora za zgradbo sokolskega doma) in sem bil predsednik razsodišča Ljubljanske sokolske župe. Večkrat sem moral braniti interese sokolstva proti agresivnosti gotovih članov mestnega sveta in včasih je prišlo n. pr. v finančnem odboru do prav ostrih debat. Zaletavali so se zlasti v dolgoročne najemne pogodbe, ki so jih bile bivše občinske uprave sklenile s sokolskimi društvi (Vič, Šiška, Sokol na Taboru), pa bi jih radi razvezali. Tuhtali so celo, kako bi Ljubljanskemu Sokolu preklicali darilno pogodbo glede njegovega telovadišča pod Tivoli. Ker pogodbi sami niso mogli blizu, pa so našli ta izhod, da so izdali prepoved zazidave tega prostora, ki je na njem Ljubljanski Sokol nameraval zgraditi svoj novi dom. V kratkih dobah, ko sem nadomeščal župana v njegovi odsotnosti, sem pustil sokolskim društvom nakazovati primerne zneske iz mestnih sredstev.

Skratka trenutno vladajočo gospodo na magistratu nisem pustil v prav nobenem dvomu, katero vero izpovedujem in je to moja veroizpoved tudi respektirala. Z županom sva prišla v konflikt, ko ni dovolil, da bi se mestna občina ljubljanska udeležila vsesokolskega zleta v Pragi I. 1938., ki jo je bilo nanj vabilo mesto Praga, in sem se bil ponudil, da grem v Prago kot zastopnik Ljubljane. Brzojavke so švigale v Zagreb in v Beograd in končno je obveljal izgovor, češ da ti dve mesti tudi ne pošljeta zastopnikov v Prago.

Konec junija so imeli v Ljubljani mednarodni katoliški mladinski tabor (fantovski in dekliški odseki). Bila je impozantna prireditev. Po ljubljanskih ulicah je korakala armada fantov in deklet iz cele Slovenije ter njihovih gostov. Na Miklošičevi cesti je bila postavljena častna tribuna, kjer so se zbrali člani vlade z dr. Stojadinovićem na čelu. Prireditev sta s svojo navzočnostjo počastila Knez Pavle in Kneginja Olga. Popoldne je bila javna telovadba na Stadionu. Prireditev sem se deloma udeležil, ker se je župan z nekega potovanja vrnil v Ljubljano stoprav sredi svečanosti. Vlada in banovina sta tabor finančno izdatno podprla.

V letu 1939. je Ljubljanski Sokol nameraval praznovati svojo 75-letnico z jubilejnim zletom velikega stila. Odbor me je naprosil, da izposlujem pri predsedniku vlade avdienco, da ga zainteresiramo za stvar. V deputaciji, ki sem jo vodil, sta bila br. Bogumil Kajzelj starosta in br. dr. Viktor Murnik, častni starosta Ljubljanskega Sokola. Avdienca je bila 1. septembra na Bledu. Dru. Stojadinoviću smo

predložili program in prilični proračun nameravanega zleta. Predsednik vlade nam je zagotovil vso pomoč, dejal, da je sam Sokol, da uvaža važnost in pomen sokolstva in da želi, da bo zlet vsaj tako sijajen, kakor so bili dosedanji veliki zleti sokolski. Obljubil je, da v nekaj dneh obiše Ljubljanski Sokol in si ogleda njegove prostore.

Po avdienci me je dr. Stojadinović še pridržal. Poblize se je informiral o razmerah v sokolstvu v Sloveniji, kakor tudi o političnih razmerah.

Razložil sem mu, zakaj pri nas ni mogoče sodelovanja pri JRZ, ki je v dravski banovini istovetna s SLS. Le-ta je vzela JRZ v zakup. Pojasnil sem mu to na več konkretnih primerih. Omenjal sem mu svoj lastni primer, ko me sicer nekako pripoznavajo za člana bivše radikalne stranke, pa so me vzklic temu potisnili na drugo mesto. A propos¹⁸² je dr. Stojadinović takoj omenil, da je bil dobil moj protest, da pa napake, ki se je bila napravila brez njegovega točnega znanja o stvari, ni mogel več popraviti, prizna pa, da je bil moj zahtevek po satisfakciji¹⁸³ upravičen. Odvrnil sem mu, da je satisfakcija še vedno možna: naj me imenujejo za senatorja.

Prav živahno je pozdravil to misel in si stvar zabeležil. Izvedel sem kasneje, da je predsedstvo senata po njegovem nalogu tudi izdelalo predlog kr. namestnikom, da se poleg drugih tudi mene imenuje za senatorja. Nekdo pa je namero preprečil.

Ni izključeno, da jo je preprečila nenadna aretacija mojega sina Evgenija. Podpisal je bil oklic za ustanovitev nove stranke. Oklic je bil tiskan v tiskarni in pravila stranke naj bi se predložila oblastvom v potrditev. Torej nič tajnega. Oklicu, ki ga je podpisalo kakih 60 podpisnikov iz vseh slojev, je režim podtaknil - komunistične tendence ter vse podpisnike priprl radi prestopka po zakonu o zaščiti države. To je bila kaj priljubljena metoda tedanjih režimov enega kakor drugega: svojega političnega nasprotnika osumiti komunizma in ga spraviti pod ključ. Ubogi "komunizem", kaj vse je moral vzeti na se! Najbolj je gonil svojo lajno "Slovenec". Pa čeprav je v svoji filipiki trdil, da bi podpisnike radi gotovih mest v oklicu v Moskvi justificirali, jih je venomer zmerjal s komunisti. Moj sin je z drugimi tovariši vred tožil "Slovenčevaga" urednika radi očitka komunizma in je bil toženi urednik tudi obsojen. Kakih 14 dni pa je ljubi Evgenij alias Jože le moral obsedeti v policijskih zaporih. Ni izključeno, pravim, da so to iz trte izvito afero poročali merodajnemu mestu v Beogradu in tako preprečili moje imenovanje senatorjem.

Nekaj dni po avdienci na Bledu mi je predsednik vlade pustil sporočiti, da pride v Ljubljano na obisk Ljubljanskemu Sokolu. Pričakali smo njegov točno ob napovedani uri prispevši avtomobil, nakar smo mu razkazali letno telovadišče, na to pa ga peljali še v Narodni dom. Ponovno nam je obljubil, da bo vlada jubilejni zlet finančno podprla ter da naj kar pričnemo s pripravami. Še posebni prispevek je obljubil za zgradbo novega doma.

Kmalu na to pa je bila narodna skupščina razpuščena in so bile volitve narodnih poslancev razpisane za dan 11. decembra 1938.

Pri volitvah je kot opozicija proti JRZ torej proti državni listi dra. Stojadinovića nastopil **Blok narodnega sporazuma**, obsegajoč zagrebško KDK (Kmetско demokratsko koalicijo), beograjsko združeno opozicijo (stari radikali Miša Trifunović, dr. Marković) in JNS (Jugosl. nacionalna stranka). Nastopil je tudi neizogibni Dimitrije

¹⁸² Á propos (fr.), glede tega.

¹⁸³ Satisfakcija [lat. Satisfactio], zadoščenje, zadostitev (za žalitev).

Ljotić, ki je za Jugoslavijo propagiral uvedbo fašizma. Pritisk z vladne strani je bil velik, toliko jačji odpor na drugi strani. Tako n. pr. je bil v Ljubljani uveden tednik "Slovenska Beseda", ki sta ga izdajala dr. Puc in dr. Korun priključivša se grupi starih radikalov.

Vzlic vsemu volitve za JRZ niso bile povoljne. Od 4.080.286 volilcev v državi se jih je udeležilo volitev samo 3.039.041 volilcev. Od teh jih je glasovalo za listo dr. Stojadinovića 1.643.783, za Blok (nosilec liste dr. Maček) 1.364.524 volilcev. Ljotić je odnesel v celi državi 30.734 glasov. V dravski banovini je volilo samo 68% volilcev, izvoljenih je bilo vseh 29 poslancev z liste JRZ. V Ljubljani sta bila kandidirala JRZ dr. Korošec in žel. uradnik Pavle Mašić. Poleg te liste so bile v Ljubljani še tri liste: prva dr. Ivan Stanovnik, dr. Anton Breclj (krščanski socialci) druga dr. Alojzij Kraigher zdravnik, dr. Ivo Štempihar (levičarji), tretja dr. Albert Kramer, ing. Jože Rus (JNS).

V nemali meri je pospeševala veliko abstinenco pri volitvah okolnost, da se je volilo **javno** in **ustno**. Volilna dolžnost pa ni bila predpisana.

Nastal je prilično isti položaj kakor ob volitvah v l. 1935, samo da se je tedaj Jevtić še bolje odrezal, kakor sedaj dr. Stojadinović. Dočim je Jevtić nad dr. Mačkom dosegel večino 670.537 glasov, je ta razlika pri Stojadinoviću skopnela na 279.259 glasov.

Po volitvah je dr. Stojadinović, sledeč parlamentarnim pravilom, podal ostavko. Takoj pa mu je bila poverjena sestava nove vlade, ki sta bila v njej dr. Miha Krek kot minister za zgradbe in Franc Snoj, tajnik posojilnice v Gor. Radgoni, kot minister brez listnice. Pozornost je vzbudilo, da je izpadel dr. Korošec. Med njim in dr. Stojadinovićem so nastale prav resne diference, verjetno radi različnega gledanja na rešitev hrvaškega vprašanja. Zadoščenje se je dalo potem dru. Korošču s tem, da je bil izvoljen za predsednika senata. Toda kriza v vladi je bila latentna. Že 3. februarja so odstopili ministri dr. Spaho, Kolenović, Cvetković, dr. Krek in Snoj z utemeljitvijo, da so "v vladi različna naziranja glede ureditve vprašanja našega sporazuma s Hrvati in da predstavlja vlada v sedANJI sestavi zapreke za ureditev tega važnega vprašanja". Na to je dr. Stojadinović podal demisijo vlade. Na njegovo mesto je stopil Dragiša Cvetković, ki je že dlje časa prežal na to priliko. Tudi v njegovem kabinetu sta bila od Slovencev dr. Krek in Snoj.

Dr. Stojadinović je doživel hud poraz. Pogajal se je bil z dr. Mačkom tudi on in sta se oba moža že januarja 1937. sestala v Kupincu. Sestanek je bil ne samo brez rezultata, ampak je dr. Mačka celo približal drugim opozicijskim skupinam.

Z nastalimi zmedami je prišel v nevarnost "jubilejni zlet" Ljubljanskega Sokola. Po nalogu odbora sem se odpeljal v Beograd, da posredujem pri vladi zastran finančne pomoči za zlet.

Predsednik vlade Cvetković je izjavil, da ni vezan na dr. Stojadinovićeve obljube in da sploh z ozirom na napeti zunanje politični položaj za letos ni misliti na prireditve kakega sokolskega zleta. Pri mojih intervencijah mi je pomagalo predsedstvo Saveza (dr. Belajčić, dr. Gavrančić), pa prav tako ni nič izdalo. Vpregel sem tudi ministra dvora Milana Antića, da bi se preko Kneza namestnika napravil pritisk na predsednika vlade. Zaman. Razen nekega prispevka za zgradbo novega doma, nisem mogel doseči odločilne besede v naš prid. Cvetković je bil precej svojeglaven in težko dostopen človek.

Sicer pa je resnica, da je zunanje politična situacija postajala kritična. Marca

1938. si je Nemčija priključila Avstrijsko republiko ter je na ta način naša država postala neposredni sosed velike Nemčije. Kaj je to dejstvo pomenilo za našo severno mejo in za naše slovenske kraje ob tej meji, naj priča pismo, ki sem ga napisal dru. Korošču dne 12. marca 1938: "Strah pred našo bodočnostjo, bodočnostjo slovenskega naroda mi je potisnilo pero v roko. Mednarodni zapetljaj ob severni meji naše države, ob meji naše slovenske zemlje zgovorno opravičuje ta strah. Poleg afirmacije naše brezpogojne povezanosti z Jugoslavijo je nujno potrebna najtesnejša koncentracija vseh naših slovenskih duhovnih sil - kulturnih, gospodarskih in političnih, če hočemo odoleti nevarnosti, ki nam preti. V zgodovini našega naroda je bilo malo tako kritičnih položajev, kakor je sedANJI. Obračam se do Vas, gospod minister, da daste iniciativo v gornjem smislu. To pritiče Vam, ki ste politično najmočnejši. Nihče bi Vam ne mogel očitati slabosti, ampak bi morala zgodovina priznati, da je velik čas našel velikega moža. Če Vam je potrebno kako posredovanje, sem Vam na razpolago. Do tega trenutka nisem o tem z nikomur govoril in ne bom, dokler ne dobim od Vas prtrdilne izjave. Ne zamerite mi, toda največja nevarnost, ki nam je kdaj pretela je ante portas..."¹⁸⁴

Na to pismo nisem prejel odgovora. Ne dolgo potem sem obiskal dra. Korošca v njegovem kabinetu v Beogradu. Potrdil je, da je prejel moje pismo. Ne veruje, da je nevarnost tako iminentna, kakor jo jaz domnevam in slutim; če bi storil od mene nasvetovani korak, bi bil samo ta učinek, da bi liberalcem, ki so popolnoma na tleh, spet pomagali na noge; oni da bodo že sami znali varovati našo mejo.

Nad tako argumentacijo sem onemel. Morda pa je celo domneval, da mi je bilo pismo od gotove strani naročeno.

Res je potem JRZ započela akcijo, zbirala sklad za nakup obmejnih posestev, za razdolžitve obmejne kmečke zemlje in za utrditev nacionalne misli potom šole - toda vse to je daleč zaostajalo za tem, kar bi bilo zares nujno potrebno.

Dr. Koroščeva opazka, da so "liberalci", pri čemer je mislil JNS, na tleh, ni bila brez podlage. Že ob Jevtičevih volitvah se je pokazala slabost. Kakor sem že omenil, je bil Jevtič postavil svojo kandidaturo mimo oficijelne JNS in je stranka za volitve celo proglasila abstinenco. Vzklic temu ga je vodila večina JNS. Po njegovi demisiji in po nastopu dra. Stojadinovića v tesni zvezi z dr. Koroščem je nastala komična situacija. Na Jevtičevo listo zapriseženi poslanci bi morali pravzaprav potegniti ž njim in nastopiti proti dr. Stojadinoviću in proti novi koaliciji, torej proti politiki, ki je bila protislovna programu, ki so bili na njem izvoljeni. Kaj še. "Okoli so padli" - kakor bi se reklo. Velika večina je obrnila plašč in se predala JRZ. Zaman so bili vsi apeli Bogoljuba Jevtića. Da bi podprl svoje omajano stališče se je Jevtič združil z generalom Živkovičem in njegovo skupino ter sta oživila - JNS. Za predsednika stranke je bil izvoljen Živković in za glavnega tajnika spet dr. Kramer. Zaman so bili vsi naperi, slava JNS je bila v zatonu. Spomladi l. 1937. je prišel Živković v Slovenijo in Slovenija, ki ga je še pred nedavnim časom pozdravljala kot rešitelja domovine, ga je sedaj izžvižgala in obmetavala z jajci. Bivša SLS, ki je v novi obleki JRS spet prišla do sape, je uprizorila proti njemu hrupne demon-

¹⁸⁴ Ante portas (lat.), pred vrati. Izrek je parafraza iz Ciceronovega dela De finibus et malorum IV, 9, 22, ter Philippicae orationes I, 5, 11; izrek pomeni: Nevarnost je pred vrati. Pravilno pa se glasi: Hannibal ante portas.

stracije. Demonstranti so se na njegovem potovanju po Sloveniji v avtomobilih vozili za njim ter povsodi, kjer se je ustavil, skušali motiti njegova zborovanja. Na ta način vzbujene strasti so vedle do ostrih spopadov, ki so završili z žalostnim dogodkom, da je bil po nesreči ubit klerikalni akademik Dolinar. Dogodek je SLS, kakor v vseh sličnih primerih, izkoristila politično do skrajne meje. Žalosten je bil Dolinarjev primer, trezni glasovi pa so dejali: kar je bil iskal, to je dobil, naj se zahvali onim, ki so ga bili nahujskali. Bivša JNS pa vzklic vsemu ni mogla uspevati. Pri volitvah l. 1938. je postavala privesek bloka narodnega sporazuma. Zatekla se je pod vodstvo dra. Mačeka, onega dra. Mačeka, ki ga je zavoljo njegove politike bila pustila obsoditi in ga vrgla v ječo. Zabloda nad zablodo.

Po Stojadinovičevem padcu je jelo pokati tudi v JRZ. Še pred kratkim vse-mogočni dr. Stojadinović se ni mogel vmisliti v novo vlogo. Formalno še vedno predsednik stranki je frondiral¹⁸⁵ proti svojemu nasledniku Cvetkoviću. Na Vidov-dan 1939. je izdal proglas, ki mu ga je podpisalo okoli 60 poslancev in senatorjev in ki je v njem izrekel svoj anatema¹⁸⁶ proti Cvetkoviću. Le ta je odgovoril s tem, da ga je izključil iz kluba JRZ, potem pa prav po srbsko preobrazil vse krajevne odbore JRZ ter si na ta način priboril večino v stranki sami.

V senatu je bila Cvetkovičeva vlada v manjšini. V njem je bila večina senatorjev voljenih še pod JNS režimom. Večina imenovanih senatorjev je bila tudi izza te dobe. Sčasoma je umela vlada to razmerje nekoliko popraviti v svojo korist. Nekaj jih je tudi v tej visoko zbornici omahnilo. Imenovanih je bilo nekaj novih sena-torjev in imenovani senatorji so bili prvenstveno mnjenja, da se morajo ravnati po politiki, ki jo narekuje dvor.

Popoln prevrat pa je nastal, ko je bil Cvetković zaključil svoja pogajanja z dr. Mačkom. Dne 26. avgusta 1939. je Cvetković podal ostavko, pa spet sestavil novo vlado, ki je bil v njej podpredsednik dr. Vladimir Maček. V vlado so stopili stari radikali (dr. Laza Marković, pravda, Božo Maksimović, prosveta). Od Hrvatov so bili v vladi dr. Juraj Šutej, finance, dr. Srdjan Budisavljević, narodno zdravje. Mini-strstvo za zunanje posle je prevzel dr. Cincar-Marković, neparlamentarec, bivši poslanik v Sofiji in v Berlinu. Minister vojske in mornarice pa je bil armadni general Milan Nedić. Od Slovencev je bil v vladi dr. Krek, gradbe. Ustanovljena je bila nova banovina Hrvatska z združitvijo savske in primorske banovine ter s pri-pojitvijo Dubrovnika in še nekaterih krajev iz zetske banovine. Razpuščena je bila Narodna skupščina, razpuščen po čl. 116 ustave tudi senat.

Ta člen ustave namreč določa, da sme kralj ob vojni, mobilizaciji, neredih in pobuni, ki bi ogrožali javni red in varnost v državi, **ali če so do take mere vobče ogroženi javni interesi**, v tem izjemnem primeru odrediti z ukazom, da se začasno podvzamejo vsi izredni ukrepi, ki so neobhodno potrebni, v vsej kraljevini ali samo v enem delu neodvisne od ustavnih in zakonskih predpisov.

Za razpust senata je bil čl. 116 ustave pač za lase privlečen in nasilno inter-pretiran. Doseženi sporazum s Hrvati, ki je zahteval razpust, je težko spraviti v sklad z motivacijo, da so bili s tem ogroženi javni interesi. Morda se je mislilo, da bi bili ogroženi javni interesi, če bi se sporazum ne izvedel. To je pa vse kaj dru-

¹⁸⁵ Glej op. 140.

¹⁸⁶ Glej op. 149.

gega, kakor pa je *raison d'être*¹⁸⁷ čl. 116 s svojo stilizacijo. S pogrešno uporabo čl. 116 ustave se je ustvaril prav nevaren prejudic. Dvomim, da bi v normalnih časih voljena narodna skupščina brez prigovora dala svoj placet¹⁸⁸ takemu ukazu.

Volitve v senat so bile 12. novembra. V dravski banovini so bili izvoljeni Smodej Franc, dr. Schaupach Franc, Brodar Janez in Mihelčič Alojzij - vsi SLS. Od 441 volilcev jih je volilo 407. Druga liste ni bilo. Da se je število volilcev tako zelo skrčilo - od 1059 pri prvotnih volitvah v senat na 441 - je pripisati okolnosti, da je bila vlada v tej dobi pridno komasirala občine in s tem ustvarjala občine večjega obsega namesto dosedanjih malih občin. - Istočasno sta bila kot senatorja imenovana dr. Korošec in dr. Franc Kulovec. Grupa šestih senatorjev iz dravske banovine je torej imela kar tri duhovnike.

Imeli smo okrnjeno Narodno predstavništvo, ker imeli smo senat, nismo pa imeli Narodne skupščine, ki zanjo volitve niso bile razpisane. Vlada je namesto zakonov izdajala uredbe ter gospodarila s proračunskimi dvanajstinami. Dne 18. februarja 1940. smo dobili novo uredbo o volitvah narodnih poslancev, ki se volijo s **svobodnim, splošnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem** po volilnih okrožjih, ki jih je bilo za celo državo 55. Dravska banovina je imela pet volilnih okrožij: Ljubljana okolica, 5 mandatov, Maribor, 4 mandate, Murska Sobota, 7 mandatov, Celje, 6 mandatov, Novo mesto, 5 mandatov. Razen tega je Ljubljana volila dva poslanca. Do volitev pa spričo usodepolnih dogodkov na svetovni pozornici ni več prišlo. Nemčija je v septembru 1939. bila napadla Poljsko ter po presledku 26 let zanelila drugi svetovni požar. Pričela je nova tragedija človeštva. Še 12. septembra 1940 so Službene novine objavile pakt o trajnem miru in večnem prijateljstvu med kraljevino Jugoslavijo in kraljevino Madžarsko...

Meseca avgusta 1938. je Mala antanta bila imela svojo konferenco spet na Bledu. Tudi jaz sem bil med povabljeni na recepcijo, ki jo je priredila naša vlada. Konferenca je že kazala drugačno lice kakor pred tremi leti. Minister Češko-Slovaške republike ni mogel prikrivati svoje zaskrbljenosti. Zunanja politika naše države je iskala novih potov. Odmikala se je od svojih dosedanjih zaveznikov. Odhajajoč z Bleda smo imeli vtis, da smo bili na pogrebu Male Antante.

Dr. Stojadinović je bil iskal zveze z Berlinom. Dragiša Cvetković jih je utrjeval ob strani svojega ministra za zunanje posle Cincar-Markovića, bivšega poslanika v Berlinu. Njegov absolutistični režim mu je to dovolil. Drug za drugim so odhajali ministri iz njegovega kabineta, Boža Maksimović, dr. Laza Marković. Razloge tem demisijam je iskati v novi orientaciji merodajnih činiteljev glede naše zunanje politike. Meseca novembra 1940. je podal svojo demisijo Milan Nedić, minister vojne mornarice. Ta resort je prevzel upokojeni general v rezervi Petar Pešić. Zatrjevali so tedaj, da je bil Nedić najradikalnejši protivnik novi orientaciji in da je hotel dati vojski povelje, da - maršira.

V noči od 20. na 21. Marca 1941. je ministrski svet storil usodepolni sklep, ki je zanj glasovala večina ministrov, da pristopi Jugoslavija trojnemu paktu (Nemčija, Italija, Japonska).

Sklep se glasi: "Jugoslavija u glavnom pristupa trojnemu paktu. Medjutim jednim

¹⁸⁷ Glej op. 141.

¹⁸⁸ Glej op. 54.

dodatkom na taj pakt ustanoviče se obostrane obaveze dok izvesne obaveze iz trojnog pakta neče vezivati Jugoslaviju.

Jugoslavija dobija garanciju granica i teritorija. Sve sile potpisnice trojnog pakta primaju na sebe avtomatski obavezu garancije i poštovanja istih.

Jugoslovenske granice ostaju nepovredive, a teritorija neprikosovena za ma koju vojsku država potpisnica trojnog pakta (što znači da potpisivanje trojnog pakta neče imati za posledicu ulazak nemačkih trupa u zemlju potpisnicu kao što je slučaj sa Madjarskom i Bugarskom).

Jugoslavija je oslobodjena svih obaveza koje proističu iz vojnih klavzula trojnog pakta o medjusobnoj vojničkoj pomoći i eventualnoj vojničkoj akciji sila potpisnice.

Po završetku sadašnjeg ratnog konflikta, prilikom organizovanja nove Evrope, vodiče se računa o Jugoslovenskim aspiracijama na Egejskom moru.

Prema aneksu uz trojni pakt Jugoslavija se obavezuje:

Na propuštanje ratnog materijala sa severa na jug, sanitetskih transporta, transporta sa ranjenicima, bez prava kontrole i zadržavanja.

Na suzbijanje svakog protuosovinskog uticaja u zemlji.

U ekonomskom pogledu Jugoslovenska privreda ima biti dovedena u sklad sa privrednim sistemom u nemačkom rajhu.

Pakt će biti podpisan za 8 dana.

Na to pa je 27. marca 1941., torej naslednjega, ko je bil Cincar-Marković na Dunaju podpisal pakt, sledil državni udar. Časopisi so prinesli proglas kralja Petra II., da prevzame v svoje roke kraljevsko oblast, da so kr. namestniki, ki so razumeli upravičenost njegovih nagibov, takoj sami podali ostavko, da sta se vojska in mornarica takoj stavili Kralju na razpolago in da je mandat za sestavo vlade poveril armijskemu generalu Dušanu Simoviću.

Veliko je bilo zadovoljstvo v narodu, ko je zaznal za ta proglas. Kakor, da bi ga kdo oprostil železnega obroča, ki mu je stiskal vrat. Navdušene manifestacije po vseh mestih Jugoslavije, zlasti pa v Beogradu, so pozdravljale mladega Kralja. Ljubljana je manifestirala v vseh svojih političnih taborih, brez razlike strank, Sokolstvo in "Slovenski fantje". Mestni svet ljubljanski se je sestel na slavnostno sejo. Vsi bivši senatorji smo poslali vladi brzozjavni pozdrav.

Nova vlada pod predsedstvom generala Simovića, ki se je imenovala "vlada narodne sloge" je bila sestavljena tako-le: prvi podpredsednik dr. Vladimir Maček (HSS), drugi podpredsednik dr. Slobodan Jovanović, univerzitetni prof. v pok. (Srbski klub), minister vojske in mornarice armijski general Bogoljub Ilić, zunanji minister dr. Momčilo Ninčić (NRS), notranji minister dr. Srdjan Budisavljević (SDS), minister za finance dr. Juraj Šutej (HSS), minister pravde Boža Marković (demokrat), minister prosvete Miša Trifunović (NRS), minister za promet Bogoljub Jevtić (JNS), minister za trgovino dr. Ivan Andres (HSS), minister za šume in rude dr. Džafer Kulenović (Jugosl. muslimanska organizacija), minister za kmetijstvo dr. Branko Čubrilović (SZS), minister za zgradbe dr. Fran Kulovec (SLS), minister za soc. politiko Milan Grol (demokrat), minister za pošte dr. Ivan Torbar (HSS), minister za prehrano Sava Kosanović (SDS), minister brez portfelja Jovo Banjanin (JNS), Marko Daković (črnogorska fed. stranka), Bariša Smoljan (HSS), dr. Milan Gavrilović (SZS) in dr. Miha Krek (SLS).

Vsi smo gojili upanje, da bo stvar minila brez nadaljnega potresa. Nova vlada ne samo da ni proglasila, da dne 26. marca sklenjenega pakta ne bo kršila, ampak

je izrecno poudarjala, da hoče z vsemi svojimi sosedi kakor doslej živeti v miru in prijateljstvu skrbno čuvajoč svojo nevtralnost. Za vsak primer je 1. aprila odredila, da se vojaška sila stavlja v stanje pripravljenosti, kar pa še ni pomenilo splošne mobilizacije. Moj sin Jože je, sledeč vpoklicu, 2. aprila odrinil k svoji četi v Slov. Bistrico. Ob slovesu sem mu dejal: "dobro se drži in delaj čast svojemu imenu!" Vlada je prepustila diplomaciji, da zunanje odnošaje spravi v normalni tir. Nenadoma in proti pričakovanju je sledil 6. aprila letalski napad na odprto mesto Beograd. Tudi nad Ljubljano so se prikazovali nemški avioni. V Službenem Listu z dne 9. aprila smo morali čitati proglas Kralja Petra II.

NAROD SRBSKI, HRVATSKI IN SLOVENSKI!

Tebi, ki nisi nikomur napravil zla, niti ga nisi nameraval, je vsiljena borba za obstanek.

V bojnem metežu, ki je došel do tvojih mej si se trudil, da ostaneš ob strani, ker nisi ničesar zahteval, razen življenja v miru, svobodi in neodvisnosti. Tudi je kraljevska vlada storila vse, da se ta tvoj mir ohrani. Toda neprijatelj ni hotel miru in sodelovanja s teboj, temveč tvojo pokornost, in po načinu, kakor je izvršen zahrbtni napad, je očitno, da hoče tvoje uničenje. Prisiljen, da braniš s krvjo svojo svobodo, jo boš branil, kakor si jo vedno branil. Kraljevska vlada, ki ni opustila nobenega ukrepa za obrambo države, bo bedela skupno z narodom, da se povsod z največjim požrtvovanjem najbolje napravi vse, kar se more v tej borbi, ki nam je vsiljena.

Da gledamo mirno v bodočnost z zaupanjem v Boga in njegovo pravičnost, nam jamči sloga, v kateri gredo Srbi, Hrvati in Slovenci v borbo z zavestjo, da gre za njihovo usodo, skupno in nedeljivo.

Sile široke zajednice svobodoljubnih narodov, ki v tem času z nami skupno branijo ogroženo človečanstvo, morajo zmagati.

S to vero naprej do zmage!

Peter II.

Jaz sem bil še 4. in 5. aprila na komisiji pri sodišču v Sevnici. Vsepovsod polno vojaštva, ki se je zbiralo v svojih namembnih krajih. Vlaki prenapolnjeni. Neredno so prihajali in odhajali. Zvečer 5. aprila je prišel po me z avtomobilom moj zet ing. Umek, ki se je bil, tudi vpoklican, šel poslovit domov v Brežice. Vozila sva iz Sevnice v Celje in odtod preko Trojan v Ljubljano. Srečevala sva dolge kolone vojaštva, tako da sva šele pozno v noč prispela v Ljubljano. Naslednjega dne na Cvetno nedeljo ob 7 h zjutraj pa so nas zbudile sirene oznanjujoč letalski napad. Pričelo je. Vrtinec nas je potegnil v globino.

Ban in Narodni svet za Slovenijo sta dne 11. aprila izdala proglas, ki ž njim naznanjata, da so včeraj v Zagrebu proglasili samostojno državo Hrvatsko; vse zveze med Slovenijo in jugoslovansko vlado so onemogočene; vrhovna državna oblast se nad Slovenijo dejansko ne more izvajati; zaradi tega sta ban in Narodni svet za Slovenijo prevzela na našem ozemlju izvrševanje vrhovne oblasti in s tem skrb za red in mir ter za nadaljnjo usodo našega naroda. Ban pozivlja vse vojake, da ostanejo na svojih mestih po navodilih svojih oficirjev vse do nadaljnega

povelja. V Ljubljani skrbita za javni mir in red pomožna policija in žandarmerija, poleg tega pa se je kot organ varnostne službe ustanovila še Slovenska legija.

Še istega dne (veliki petek) pa smo dobili obvestilo, da se bližajo Ljubljani italijanske čete. Z županom dr. Adlešičem sva se popoldne odpeljala proti Viču, da jih tam pričakava. Prestregla sva prve izvidnice na motornih vozilih ter jim sporočila, da Ljubljana italijanski vojski ne bo nudila odpora, naj ji torej prizanesejo in prihranijo vojaški napad. Zvečer se je pripeljal v Ljubljano divizijski general Federico Romero kot komandant pešadijske divizije "Isonzo". Pričakali smo ga pred bansko palačo, narkar ga je ban povabil v zgornje prostore. Poučil ga je, da v Ljubljani ni nobene edince jugoslovanske vojske, civilno prebivalstvo pa bo mirno in disciplinirano. Z razglasom dne 12. aprila je general Romero prevzel poveljstvo mesta Ljubljane z vso vojaško in civilno oblastjo. Njemu je sledil 15. aprila general armadnega zbora Mario Robotti, 20. aprila pa je nastopil svojo mesto kot kr. civilni komisar Emilio Grazioli.

Jugoslovanska vojska, še nepripravljena in omrtvičena zaradi dogodkov na Hrvaškem, je bila v razsulu. Na jugu se je še nekaj časa upirala, potem pa spričo sovražne premoči omahnila. Moj sin Jože se je vrnil 12. aprila. Tragedija, prvo dejanje, je bila končana!

V teh zmedenih časih so se spomnili mojega 70 letnega rojstnega dne, ki je padel v najbolj kritične dni našega političnega življenja. Že s tega razloga je bila moja intimna želja, da bi odpadlo vsako ob takih priložnostih običajno praznovanje. Pa tudi - priznam - iz nečimrnosti. Nisem maral, da bo bi v javnosti veljal za tako starega, ko se te že oprijemlje ne tavno laskavi pridevek "starec". Tudi nisem maral, da bi me že vrgli med staro šaro - zlasti v tej dobi ne.

Prvi se je oglasil "Ljubljanski Sokol". Za dan 20. marca 1941. je sklical izredno sejo uprave Ljubljanskega Sokola, ki so pri njej sodelovali tudi predstavniki vseh odsekov. Z lepima nagovorima sta me počastila društveni starosta br. Janko Jazbec in starosta ljubljanske sokolske župe br. dr. Viktor Murnik. Mala Sokolica pa mi je poklonila kito nageljev.

V soboto 22. marca je bil občni zbor Glasbene Matice. Občni zbor je bil obiskan polnoštevilno. Udeležili so se ga tudi nekateri odborniki še iz za časa, ko je bil društveni predsednik moj oče. Z mojo počastitvijo je bila združena počastitev mojega očeta. V našem društvenem domu v Vegovi ulici se je vzdala spominska plošča iz domačega marmorja s tem le napisom: **"V letu 1941. je minilo 50 let, kar sta služila slovenski pesmi in glasbi kot predsednika Glasbene Matice oče in sin Fran in dr. Vladimir Ravnihar."** Plošča je vzdana pred sobo, ki nosi ime Ravniharjeva soba in ki imamo v njej odborove seje. V tej sobi je na vidnem mestu napisano: **Fran Ravnihar predsednik od 1872 do 1898.** V imenu društva je izrekel svoje čestitke podpredsednik dr. Janko Žirovnik. Po občnem zboru je bil prijateljski sestanek v Hubadovi dvorani, ki je bila nanj povabljen tudi vsa moja rodbina. Na tem sestanku so mi v iskrenih besedah čestitali in izrekli zahvalo za moj trud in delo: ravnatelj šole prof. Julij Betetto, predsednik pevskega zbora Silvan Pečenko, podpredsednik Orkestralnega društva prof. Saša Šantel in podpredsednik Filharmonične družbe Mirko Gruden. Vmes je bil kratek koncert, ki so se na njem izvajale skladbe iz prvih matičnih edicij iz l. 1873 in 1874. ter iz novejšje literature.

Sodelovali so: pianist Marijan Lipovšek, slušatelji Glasbene akademije: Zorka Bradačeva, Nada Stritarjeva in Jurij Gregorc ter pevski zbor Glasbene Matice pod vodstvom Samota Hubada.

V svojem zahvalnem govoru sem se dotaknil kočljivega zunanje-političnega položaja poudarjajoč, da nas čakajo težke preizkušnje, da pa jih bomo prestali in doživeli svojega vstajenja dan, če si bomo znali ohraniti vero in zaupanje samega sebe in v svojo moralno silo ter smo tudi pripravljeni na žrtve. Brez žrtev ni zmage, nihče ti je ne bo prinesel na krožniku.

L. 1941. je bilo tudi jubilejno leto pevskega zbora Glasbene Matice, ki je bil imel svoj prvi nastop v l. 1891, torej pred 50 leti.

Letos 1942. je 70 rojstni leti Glasb. Matice in v to leto pada tudi 60 letnica glasbene šole. Spričo izrednih razmer, smo praznovali samo jubilej glasbene šole. Priredili smo propagandni teden z naslovom "učite se glasbe". 8. maja je predaval Karel Mahkota. V predavanju je očrtal zgodovino naše glasbene šole. Predavanje so ponazorile skioptične slike. Sledile so tri javne produkcije gojencev šole, dne 15. maja pa je bil koncert bivših gojencev naše šole. Nastopili so: Franja Golobova, Pavla Lovšetova, obe koncertni in operni pevki, pianistka Zora Zarnikova, ravnatelj šole Glasb. Matice, profesor na Glasbeni akademiji in operni pevec Julij Betetto, pianist Marijan Lipovšek, violinista Leon Pfeifer in Karlo Rupel ter pianista Janko Ravnik in Anton Trošt rektor Glasbene akademije. Šola Glasb. Matica je pač lahko ponosna na ta imena. Uvodoma sem na tem koncertu jubilentini govoril spominski govor.

Svojo dejavnost sem sočasno izpričal tudi še v drugih društvih. V nadzorstvu **Družbe sv. Cirila in Metoda** sem gotovo že svojih 35 let. Moja naloga je bila v tem, da sem sleherni leto pred glavno skupščino pregledal knjigovodstvo in blagajno ter na skupščini poročal o reviziji. Tudi sem se udeleževal odborovih sej. Izpustil sem malokatero skupščino, ki je sleherni leto v drugem kraju. V lepem spominu so mi skupščine v Celju, v Mariboru, v Ptujju, v Ljutomeru, v Rogaški Slatini, v Kočevju, še pred prvo svetovno vojno tudi v Trstu in v Opatiji.

Še kot župan sem moral prevzeti predsedstvo v "**Krajevni protituberkolozni ligi**" v Ljubljani. Liga je vršila svoje plodonosno in uspešno delo zlasti z vzdrževanjem protituberkoloznega dispanzerja, ki razteza svoj delokrog tudi na ljubljansko okolico. V Zvezi protituberkoloznih lig sem v nadzornem odboru.

Društvo Dom slepih v Ljubljani me ima v odboru že izza l. 1921. Ameriški Slovenci so bili namreč za to društvo nabrali veliko vsoto denarja, nad 200.000 Din. in so kot svoja zastopnika v odboru imenovali dra. Miljutina Zarnika, magistr. direktorja in dra. Ivana Oražna, starosto Jugosl. sokolskega saveza. Po smrti dra. Oražna sem stopil na njegovo mesto. Društvo je ostvarilo svoj namen, ko je v Stari Loki kupilo grajščinsko posestvo "Strahlov grad". V njem je imelo svoje zavetišče do 30 slepcev. Društvo je imelo na tem posestvu lastno ekonomijo. Nepremična imovina velike vrednosti je prirasla društvu, ki mu je dobrotnica slepcev Helena Bavdkova v Ljubljani volila več zemljišč v ljubljanskem pomeriju. Monsignor Tomo Zupan, prvi predsednik Družbe sv. Cirila in Metoda pa je v svoji poslednji volji naklonil društvu svoje lepo posestvo na Okroglem pri Kranju. Vsa ta imovina je

omogočila vršiti plemeniti namen društva, slepcem nuditi udobno bivališče in razvedrila, jim nabavljali knjige za čitanje, jih izuriti v opravljanju raznih rokodelstev. Dom v Stari Loki in posestvo na Okroglem sta danes v nemških rokah.

Dolgo vrsto let, od prevrata (1919) sem, sem funkcionar v odboru **Društvo Ostrostrelcev** v Ljubljani ter od l. 1941. dalje njegov predsednik ali Višji strelski glavar, kakor se imenuje predsednik tega društva. Društvo - nemško Rohrschützen-Gesellschaft - je bilo ustanovljeno l. 1562. kot brambno društvo proti turški nevarnosti. Svoje članstvo je na svojih streliščih vadilo v streljanju. Ko je minila turška nevarnost je društvo streljanje s specialnimi pa tudi lovskimi puškami gojilo kot sport. Društvo je bilo nemško, pa je imelo za svoje člane tudi Slovence. Tako je ohranjena neka tarča, ki je nanjo streljal pesnik Miroslav Vilhar, pa pustil na tarčo zapisat: "Tudi slepa kura zrno najde". Da ima to 380 let staro društvo za seboj pestro zgodovino, je umevno in hrani njegov arhiv prav zanimive zgodovinske podatke. Društvo je imelo dolgo let svoje strelišče v Streliški ulici za Gradom, kjer je bila kasneje nastanjena ljudska kuhinja. L. 1876. pa si je na svojem dokaj obsežnem zemljišču zgradilo novo strelišče pod Rožnikom. Po prevratu so nemški člani društva sami uvideli, da je nadaljni obstoj društva kot nemško društvo nemogoč ter so v društvo sprejeli več članov slovenske narodnosti, tako, da smo imeli in imamo Slovenci absolutno večino. Mene je prijaviilo kot člana Slovensko lovsko društvo, čigar odbornik sem bil. Za predsednika smo izvolili Jeana Schreya, ki je bil že prej član društva, mene pa so izvolili za podpredsednika. Po smrti Jeana Schreya (1941.) sem postal njegov naslednik. V društvu sem se prav aktivno udeleževal ter se uril v strelski umetnosti. Saj mi je bila kot lovcu potrebna. Slab strelec - slab lovec. Nisem bil med najslabšimi strelci. Družba je prijetna. Z Nemci, ki so še ostali v društvu, smo dobro vozili. Nikoli ni prišlo do kakih disonanc.¹⁸⁹ V prijateljskih odnosih smo bili ves čas s Slovenskim lovskim društvom in s Streljačko družino kr. Jugoslavije.

Več let sem bil kajpada član odbora **Slovenskega lovskega društva** in po njega reorganizaciji član odbora **Lovske zbornice**.

Predsednik društva "**Narodni dom**" sem od 6. aprila 1918. dalje. društvo "Narodni dom", ki je bilo ustanovljeno l. 1881., je imelo po § 1 pravil namen, da sezida in vzdržuje "narodni dom" v Ljubljani. "S tem hoče društvo vsem narodnim društvom ljubljanskim, ki se z umetnostjo, znanostjo pečajo, ali k družbinski zabavi služijo, stalno in lepo domačijo napraviti in na tak način narodno omiko in zabavo pospešiti: ... Društvenik je: 1.) Kdor se pravomočno zaveže 100 gold kot delež plačati v društveno blagajnico, taisti se imenuje tudi deležnik, 2.) Kdor daruje najedenkrat 100 gold., 3.) kdor prostopi društvu z letnim doneskom 10 gld... Deležniki imajo pravico, da se jim vplačani delež sukcesivno povrne... Društvo jim plača vsako leto za nazaj 3%ne obresti in amortizira kapital po srečkanji s premijami do poločenem načrtu... Amortizacija se začne leto potem, ko bo poslovanje gotovo, dejansko izročeno svojemu namenu in pokrit ves slučajni primanjkljaj... Če so vsi dolgovi poplačani in deleži popolnoma amortizirani, se društvo razide in vse društveno imetje postane lastnina 'Maticе Slovenske' v Ljubljani."

¹⁸⁹ Disonanca [nlat. Dissonantia iz lat. disonare, glasiti se], neubranost (glasov); figurativno: nesoglasje, nesporazum.

Ko je nastopila nova uprava, je bilo društvo v obupnem položaju. Impozantno poslopje, ki je bilo dograjeno v potresnem času (1896), je bilo preobremenjeno z dolgovi. Vplačani deleži so le v neznatni meri prispevali gradbenim stroškom. Preskočiti je morala s posojilom na pomoč Mestna hranilnica ljubljanska. Dolg je zavoljo neplačanih obrestij naraščal od leta do leta. Dohodki iz najemnin, ki so jih plačevala društva, nastanjena v domu, zdaleka niso dosegli kritja vseh obveznosti. Kot podjetje je bil "narodni dom" pasiven. Na ponudbo je bilo posestvo raznim društvom "Sokolu", "Slov. Matici", "Glasbeni Matici", da je prevzamejo v last, pa nobeno ni maralo ugrizniti v to kislo jabolko. Mestna hranilnica je postajala ne-
strpna.

Končno smo našli izhod na ta način, da smo vse zgornje prostore prepustili v najem društvu "**Narodna galerija**", ki je takrat razpolagala s precejšnjo gotovino, s tem, da prevzame nase vknjiženi dolg, stroške za preureditev prostorov, stroške za redna popravila, plačilo davkov in dr., tako da je društvo Narodni dom prosto vseh obveznosti glede vzdrževanja poslopja. Vse spodnje prostore z vrtno vred pa smo dali v najem "Ljubljanskemu Sokolu" za dobo 60 let proti plačilu **letnih** - 2.400 Din. Da bi od poslopja ne bilo treba plačevati zgradarine, smo kasneje Sokolu celo odpustili plačevanje najemnine, tako da ima Ljubljanski sokol na razpolago večino spodnjih prostorov samo s pogojem, da sam skrbi za njih vzdrževanje, popravila i. t. d.

Do tega arrangementa¹⁹⁰ je prišlo v l. 1925. Da moremo načrt izvesti, smo se veda morali odpovedati prostore več društvom. Sedaj pa je nastala burja. Podpihovala jo je SDS, češ da nameravamo Narodni dom izročiti *horribile dictu*¹⁹¹ - klerikalcem. V odboru Narodbe galerije je bilo namreč tudi nekaj pristašev SLS. Ker SDS kot politična stranka ni imela aktivne legitimacije, da bi mogla nastopiti na občinskem zboru, se je v to poslužila - Ljubljanskega Sokola. Čeprav smo bili potrebam Sokola z nameravano ureditvijo več ko ugodili in zadostili, je Sokol nasedel intrigi in sedaj naenkrat (prej je bil to odklanjal) zahteval nič manje kot to, da se mu celo poslopje Nar. doma prepusti v last. Vedel je prav dobro, da pravila kaj takega ne dopuščajo, ker ima *ius successionis*¹⁹² edino le Slovenska Matica. Toda za nepoučeno javnost bi bilo kar prav - tako je kalkulirala SDS, ako bi sem moglo reči; glejte Narodni dom **contra** Ljubljanski sokol in to oni Narodni dom, ki ima za svojega predsednika bivšega starosto Jugosl. sokolskega saveza.

Prav buren je bil potlej občni zbor društva "Narodni dom" dne 20. novembra 1925. Naj kažem na prilogo "Narodni dnevnik" z dne 21. novembra 1925 pod 29./., ki prinaša izčrpno poročilo o tem občnem zboru ter moj govor. Iz vsebine tega govora, ki pojasnjuje vso zgodovino Narodnega doma, spozna vsak razsoden človek, da smo ravnali docela v duhu društvenih pravil, ko smo varujé vse pridobljene pravice Ljubljanskega Sokola, ostale dele poslopja namenili dvema izmed najvažnejših kulturnih ustanov, ki pripadeta vsemu našemu narodu: **Narodni galeriji in Akademiji znanosti in umetnosti**.

¹⁹⁰ Aranžma [fr. Arrangement], urejanje, priprava, ureditev česa; pogodba, dogovor; poravnava, sporazum.

¹⁹¹ Glej op. 29.

¹⁹² *Ius successionis* (lat.), pravica nasledstva.

S tem činom smo vrnilo Narodnemu domu ono kulturno poslanstvo, kakor so ga bili nameravali ostvariti njega ustanovitelji.

Več let sem bil v odboru **Advokatske zbornice** v Ljubljani ter sem član disciplinskega sveta za odvetnike pri Vrhovnem sodišču. Od ustanovitve **Penzijskega fonda advokatske in notarske komore** dalje sem predsednik nadzornega odbora in se kot tak udeležujem vseh odborovih sej.

Nekaj časa sem bil tudi član izpitne komisije za sodnike.

Vsestransko in pestro torej je bilo moje udejstvovanje v našem javnem življenju. Včasih vsega tega preveč, na škodo stvari, ker se nisem mogel enemu predmetu predati tako, kakor bi bilo potrebno. Poleg dejavnosti na izrazito političnem polju nisem zanemarjal podrobnega pozitivnega dela bodisi na kulturnem, bodisi na gospodarskem in socialnem (karitativnem) področju. Zmeraj sem bil naziranja, da mora politik svojo kariero pričeti kot rekrut v naši narodni vojski. Tu naj se izkaže, tu naj spozna potrebe ljudstva, tu naj razvije svoje sposobnosti in talente. Politika je rezultanta truda in naporov tisočev podrobnih delavcev, ki ji narekuje smer in cilj in ki ji je politik usmerjevalec in vodnik. Politik, ki ni šel skozi to šolo, ne more biti dober politik, ker mu nedostajajo temeljne vzgoje, ki mu jo more dati samo narodovo življenje. Odvratni so mi ambiciozni ljudje, ki si domišljajo, da so rojeni državni poslanci in ministri, ne da bi se mogli izkazati z zrelostnim izpričevalom iz narodove šole. Pa smo imeli kandidate za take najvišje politične šarže, ko si se pri njih zaman vpraševal: quo titulo!¹⁹³

Pravijo, da je kultura duša narodova. Zato je sleherni član naroda poklican in dolžan, da po svojih zmožnostih in sposobnostih doprinaša svoj delež k lepšanju in plemenitenju te duše. Zadosten nagib, da primeš za delo. In plačilo? Uspeh. Ne išči drugačne hvaležnosti. Javnost sodi le opravljeno delo. Posameznik ne šteje. S kakim notranjim zadovoljstvom in ponosom smo zrlji na delo, ki je uspelo. Podžigalo naj je k vstrajnosti in k še višjemu vsponu. Ni popisati čustev vseh teh malih delavcev, ki se otroško radujejo, če nepristranska sodba njihovemu delu prisoja venec zmage. Takih čustev smo bili prepolni po vsakem koncertu Glasb. Matice doma in še bolj v tujini, kjer smo bili deležni sodbe mednarodne publike. In kaj naj rečem o našem vzhichenju, ko je naša telovadna vrsta pustila za seboj francosko tekmovalno vrsto, vrsto enomilionskega, vrsto 50 milionskega naroda, ko smo na enem samem poprišču dokazali svojo kulturno zrelost in vrednost? In ves narod je vriskal z nami in se s ponosom trkal na prsi: Slovenec sem, in kdo je več! Take uspehe zmore le samo nesebično, neplačano delo, ki mu je gonilna sila čisti idealizem in ljubezen do stvari, ki si jo je sebi izbral za svoje torišče. Tako mali delavci kujejo orožje, ki naj ž njim politik stopi na bojišče, kedar gre za čast in pravico naroda. In kultura je v politiki močan argument. Zato je njihovo delo tudi politično delo v najboljšem pomenu te besede.

Iz dosedanjega popisa mojega življenja - poti je razvidno, da sem se zgodaj zavedal pomena takega dela. Prvo šolanje je bilo ob domačem ognjišču. Vcepilo mi je je nekakšen čut dolžnosti nasproti občestvu, ki mu pripadam. Zavedal sem se, da čeprav neznatno delce slovenskega kolektiva, ne opravičim še svoje eksistence, če živim svoje zasebno življenje, če ga živim zgolj svojemu udobju in

¹⁹³ Quo titulo (lat.), s kakšno pravico, na kakšni pravni osnovi.

ugodju, ampak da sem dolžan svoje sposobnosti in zmožnosti dati na razpolago za prospevanje celote. Korist celote bo povratno tudi tvoja korist - kot Slovenec. Postavlja se izven svojega narodnega občestva, kdor tega ne razume ali noče razumeti.

Kar odkritosrčno priznam, da mi je moje sodelovanje pri izpolnjevanju te življenjske naloge dalo več zadovoljstva in zadoščenja, kakor potem specifično politično delo. In prihranil bi si mnogo razburjenja, mnogo živčne napetosti in mnogo razočaranj, če bi se tega drugega dela ne bil lotil. Politisch Lied ein garstig Lied.¹⁹⁴ Pa kaj se hoče. Čim ugotavljam, da je ono podrobno delo le pripravljalno delo za nastop v politični areni, da ni zanikati sovisnosti med enim in drugim, potem je do politike v ožjem pomenu besede le majhen skok. Pa čeprav sem - kakor mi je priča moja zgodovina - le nerad tvegala ta skok, razmere so bile močnejše od moje volje in so me potisnile na odsokočno desko.

Pa že sem mislil in upal, da bo moja politična kariera ob prevratu, ko sem se poslavljala kot dunajski državni poslanec, zaključena. Toda politika je kakor polip, ki te lovi s svojimi lovkami. Čim prerežeš eno, se ti že prisese z drugo. Že je bila ustvarjena kontinuiteta z mojo udeležbo pri prvi narodni vladi. Bilo je izrazito politično mesto, ki je zahtevalo neprestane politične dejavnosti. Seveda, če bi mogel s svojimi sedanjimi izkušnjami priklicati nazaj one čase, bi bila moja aktivnost bolj smotrna, bolj preudarna, marsikatera poteza na politični šahovski deski bolj premišljena. Bili so zlasti po vojni tudi za verziranega politika težki časi, nenormalni. Nič drugačne niso bile razmere pri nas, kakor jih H. H. Wells v svoji znameniti "Svetovni zgodovini" tako točno karakterizira na sploh, in pravi: "Marsikaj se je zelo poslabšalo. Prav tako kakor se je zgodilo z rimsko republiko pod dolгим pritiskom punskih vojn, prav tako sta se zdaj silno razbohotila nasilnost in krutost in se je temeljito izrodila finančna in gospodarska morala. Plemeniti duhovi so se svojevoljno žrtvovali nujnim zahtevam vojne, premeteni in nizkotni predstavniki svetovnega trgovstva in denarstva pa so prežali na krčevite priložnosti časa in so si zagotovili trdne oblasti nad sredstvi in politično moč v svojih deželah. Vsepovsod so si pridobili ljudje, ki bi pred letom 1914. veljali za sumljive pustolovce, oblast in vpliv, medtem ko so spodobni ljudje delali brez dobička. V dobi povojne izčrpanosti je bilo težko omejiti te nove bogataše in oblastnike". Kakor v velikem, enako vsepovsod po širokem svetu, so bile v malem razmere tudi pri nas. In če bi ne bilo tolažbe, da se je ta epidemija razpasla po vsem svetu, da torej mi ne delamo izjeme, bi nam ona doba izdala prav klavrno izpričevalo za kakovost našega naroda kot državni narod. In sedaj prestavite idealista v te kaotične in koruptne razmere, ki z vso brutalnostjo zanikujejo razvoj narodne celokupnosti na etični podlagi, za kar so bili dani vsi pogoji. Ali plavaš z deročo strujo, ali pa skušaš plavati proti njej v večni nevarnosti, da te pogoltne. Volil sem poslednje in s tem tudi vse posledice takega nevarnega početja. Kako bi temu mogel odoleti, ko vidiš, da je politični cilj, ki si se zanj boril v svojem idealizmu, ki si se zanj trudil in delal, komaj dosežen. Spet v nevarnosti. Ne morda ogrožen po zunanem sovražniku, ampak po lastnih ljudeh. S svobodo, ki smo si jo priborili s tolikimi žrtvami, smo se poigravali kakor razposajeni otroci. V svoji nerazumnosti, v svoji prešernosti, pa

¹⁹⁴ Politisch Lied ein garstig Lied (nem.), politična pesem je gnusna pesem.

v svoji samopašnosti in sproščenosti vseh slabih človeških gonov. Komu bi se ne uprla duša. Priznam, da tej borbi nisem bil docela dorasel. Orožje ni bilo na obeh straneh enako. Orožja, ki se ga je posluževal nasprotnik, nisem bil vajen sukati. Moje orožje ni bilo sodobno. Pa tudi materialnih sredstev ni bilo, čeprav je bilo potrebnih mnogo žrtev. Odtod tuintam tudi porazi. Toda klonil nisem. Svojim načelom nikoli nisem delal koncesij. To zavest imam, kar mi je priznavala tudi javnost, ko me je kljub vsemu dvigala na častna in odlična mesta.

* * *

Uvodoma teh svojih bežnih zapiskov sem povedal, da nimam namena pisati kako politično zgodovino. Ko sem bil zastavil pero še slutil nisem, da se bo delo tako razrastlo in našopirilo. Nameraval sem orisati le kratko kroniko s primernim komentarjem o naši rodbini v pouk svojim potomcem. Zato spis tudi ni namenjen širši javnosti. Če bi pa kakega političnega zgodovinarja utegnila zanimati ena ali druga faza našega narodnega življenja, naj mu bo politični del spisa na razpolago. Za širšo javnost bi spisu bila potrebna še skrbna redakcija. Naj se uvažuje doba, v kateri sem bil pričel oživljati svoje spomine. Doba splošne nervoznosti in živčne napetosti, ko človek ni tako zbran in tudi ne sposoben, da bi mogel svoje misli svobodno osredotočiti na predmet in jim dati primerne izraza. S tega vidika je presojati zapiske, ki sem jih v redkih urah mirnega razmišljanja spravljaj na potrpežljivi papir. Često je bil koncept mojih misli docela pretrgan in sem se moral potlej prav truditi, da sem spet našel pretrgano nit. Pa tudi zategadelj spisa nisem namenil širši javnosti, ker nisem tako nečimern, da bi si utvarjal, da sem pomenil neko os, ki se je okoli nje vrtelo naše javno življenje. V naši narodni falangi sem le izpopolnil mesto, da ni nastala vrzel. Nič več.

Svojega zasebnega življenja sem se v spisu le tuitnam na rahlo dotaknil, da ne motim kontinuitete. Naj torej zamujeno na kratko nadoknadim. V krogu svoje rodbine sem užival mir in srečo. Otroci so mi delali veselje. Ob vodstvu svoje skrbne mamice so se pridno učili in nosili domov najboljša izpričevala. Bili so nardarjeni, da jim poleg šole ni bila potrebna nobena druga pomoč pri učenju. Radi so se učili tujih jezikov in tudi glasbe (klavir), vendar razen Fedore od ostalih treh noben ni kazal stremljenja, da bi hotel postati virtuoz na svojem instrumentu. Ljubitelji glasbe in drugih lepih umetnosti pa so vsi. Vseskozi so lepi značaji, sicer vsak nekoliko po svoje, vendar brezhubni. Kolikor se razlikujejo od mojega političnega in svetovnega naziranja, sploh gledanja na svet, je to pač storila družba in doba, ki v njej živijo. Vsaka doba ima svoje pokolenje in svojega človeka z drugačnimi razmerami, z drugačnim okoljem kakor pravkar minula, ki je za novi čas takoj zastarela. Napredek v znanosti in tehniki stalno presnavlja družbo. Napredek je tako nagle, da mu človek v svoji naravni konservativnosti jedva sledi. Zato v tem pogledu nikoli nisem maral delati sile pri vzgoji svojih otrok, tem manje, ker sem sam stremel za tem, da ostanem kolikor toliko sodoben. Otroci pa mi niso odrekli spoštovanja glede mojega naziranja in mojega ravnanja v javnem življenju. Dal sem jim na razpolago sredstva za zdravo telesno vzgojo in duhovno izobrazbo, na to pa: odpri oči, kuj si svoj značaj, življenje je borba, brani se, nastopaj, pa tudi udari in vsekaj, če je treba. Da ne boš mevža, ali pa celo šleva.

Doraščajočo rodbinico obiskovale so običajne otroške bolezni, kar je dalo po

težkih preizkušnjah pri Saši in Mitji vedno zadostnega povoda za vznemirjenje in razburjanje. Zdravnik ni bil redek gost v naši hiši. Mnogo hudih skrbi nam je povzročal Jože s svojim kroničniom črevesnim katarjem v otroški dobi. Oslabel je tako, da smo skoraj obupavali. Čudež ga je rešil in mislim, da ne rečem preveč, če pravim, da je ta čudež opravila njegova mamica s svojo požrtvovalno nego. Skoro sleherno leto smo v počitniški dobi po nekaj tednov preživeli na deželi v bližnji in daljni ljubljanski okolici. Št. Vid na Ljubljano, Medvode, Šmartino pri Kranju, Kamnik, Gorje pri Bledu, Brdo pri Kranju, Jezersko so bile take postojanke. Po prevratu nas je zvabilo naše morje na svojo obalo. Prva sva kot izvidnica poskusila midva z Jožetom. Izkrcala sva se v Baški na Krku. Mladi Jože, bilo mu je menda osem ali deset let, je seveda užival. Saj se mu je bil odprl ves nov svet, pa še celo morje z veliki ladjami na njem. Vozila sva se preko Postojne, Št. Peter, Reke na Sušak. Spotoma sva obiskala Trsat. V Baški sva "pri Volariču" imela najudobnejše bivališče in dobro hrano. Preko ceste kopališče. Kolikor nisva bila v vodi, sva raziskovala otok Krk. Pešačila sva prav do Aleksandrovega. Izredno okrepečana sva se vrnila domov. Naslednje leto je bila že cela rodbina v Baški in lepo potem spet, tako se nam je priljubilo to morsko kopališče. Na povratku smo napravili kratek izlet v Trst, da smo si ogledali to veliko, nam najbližjo morsko luko. Bila pa je pod novimi gospodarji precej zapuščena. Italijani so očitvidno na račun Trsta pogodovali Genovo. Tržaška luka ni bila več senca živahnosti izza avstrijskih časov, ko je seveda bila glavna luka z zalednjem vse monarhije.

Ko so otroci odraščali so si s svojimi tovariši in prijatelji sami izbirali letovišča in počitniška potovanja zlasti kot člani ferialnega saveza. Jože je kolesaril in tako spoznaval domovino, ožjo in širšo, od severa proti jugu, kraje in ljudstva. Hotel je spoznati tudi sončno Italijo ter jo je s kolesom premeril prav do Rima. l. 1935. se je priglasil v študentovsko delavsko kolonijo v Grünenwaldu in Švici. Take kolonije je prirejela švicarska študentovska zveza ter vabila vanje akademike vseh narodnosti. V odmeno za bivališče in prehrano so študentje opravljali razna dela (cestna). Pa vse te svoje dogodivščine bo Jože že sam opisal če ali kedar bo v poznih letih tako ko jaz pisal - spomine. Ksenija je kot champion¹⁹⁵ posečala teniške turnirje. Plavalnega in drsalnega sporta niso zanemarjali.

Vsi štirje so bili navdušeni planinci, turisti. Naj omenjam eno izmed večjih tur, ki jo je napravila cela familija izvzemši malo Božo na Ratitovec. Šli smo peš s kolodvora v Škofji loki skozi Selško dolino do Češnjice in od ondot čez Petrovč k novo zgrajeni Krekovi koči na Ratitovcu. Po opoldanskem odmoru skozi Jelovico do Bohinjske Bistrice, kamor smo dospeli utrujeni, lačni in žejni pozno v večer. Naslednjega dne k Bohinjskemu jezeru in k slapu Savice pod Komarčo.

Lepe skupne gorske ture so mi v spominu na Stol, na Golico, na Črno prst, na Krvavec, na Veliko planino in Kamniško sedlo. Jožeta sem vpeljal tudi v lovske skrivnosti. S svojim 14. letom je ustrelil prvega srnjaka. Vendar za ta sport ni kazal one vneme, kakor njegov oče. Da so vsi štirje vdani belemu sportu, ni treba omenjati posebej in če je šlo za izbero, ali ples ali smučanje, so dekleta dajala prednost smučanju.

V zadnjih letih sva s soprogo večinoma sama hodila na kratek štirinajstdnevni

¹⁹⁵ Champion (fra.), šampion, prvak, zmagovalec.

oddih. Dve leti zapored (1933. in 1934.) sva bila v Ormožu. Tamošnji zdravnik dr. Otmar Majerič je zdravil po Zeileisovi metodi z elektro-terapevtičnimi kurami. Na glasu je bil, da je s tako kuro nekatere n. pr. reumatične bolezni popolnoma pozdravil. Priporočali so jo tudi v primerih izčrpanosti. Sledeč bolj reklamami, kakor pa dejanski potrebi sva se s soprogo odločila, da poskusiva. No, ni nama bilo žal. Prijetna družba, kopanje v Dravi in mir - vse to je opravilo svoje povoljno delo. Menda več ko kura sama, čeprav je bila prav zanimiva in je kot taka domišljiji tudi dajala nekaj hrane. Škodila prav gotovo ni.

Potem pa sem se odločil za planinski svet. Nastale so mi namreč neke motnje na očeh. Zdravnik mu je predpisal kuro z jodom. Joda pa nisem prenesel in kazali so se resni znaki jodovega zastrupljenja, kar je zlasti kvarno vplivalo na srce. Oslabel sem tako, da nisem prenesel najmanjšega telesenaga napora. In te noči brez spanja. Konzultiral sem specialista na Dunaju, ki je po dvanajsetni preiskavi napravil kardiogram. Prav nič ni bil zadovoljen z mojim srcem, in resno me je posvaril. Poleg zdravil, ki mi jih je predpisal, mi je svetoval gorski zrak.

Pravzaprav sem bil svoji resni bolezni, ki je nastala zavoljo zdravljenja oči, nekoliko sam kriv, ker zdravnika nisem bil opozoril, da mi jod škoduje. V tem pogledu sem imel že slabo izkušnjo. Pred nekaj leti mi je bila namreč jela nagajati struma (notranja golšča). Zdravnik me je zdravil z jodom, notranje in zunanje. Nastopila je takoj reakcija: zastrupljanje, nakar sem moral takoj prenehati z jodom. Dovolj lahkomišeln sem torej bil, ko zdravniku-okulistu nisem ugovarjal, ko mi je bil zapisal jod. Pa menil sem, da je bilo svoječasno zastrupljenje le naključje in da lahko mirno tvegam zdravilo, ki pa je nekaterim individujem prav nevaren strup.

In tako me je v l. 1936. privabila divna **Komna nad Bohinjskim jezerom** v svoj na lepi razgledni točki ležeči planinski hotel. Očarljiv razgled. Pod nogami Bohinjsko jezero. Venec Julijskih alp in Karavank, pa vsa Gorenjska. Kmalu so mi prešle težave s srcem. S soprogo sva delala izlete na vse strani, zlasti po romantični poti do koč pri Sedmerih jezerih. Tu sem vzbujal spomine na svojo prvo veliko gorsko turo iz l. 1894. v družbi prijatelja Franceta Rojine. Na Komni sami pa sem imel nepozabni lovski spomin, saj sem bil ne daleč od sedanjega hotela pred leti upihnil luč zaljubljenemu ruševcu. Za nekaj dni naju je tu gori obiskal Jože in smo potem skupno obnovili vse svoje izlete v bližnjo in daljno okolico Komne.

V l. 1938. sem se s Komne preselil na prav tako lepo **Pokljuko** z njenimi skrbno na temelju racionalnega gozdnega gospodarstva negovanimi gozdovi. Last - verskega zaklada. Tu je bilo še več priložnosti za izlete kakor na Komni. Nekajkrat smo sestopili prav doli do Gorjuš in do Koprivnika, kjer je bil ovčice pasel - Valentin Vodnik. Pod seboj pa zreš Bohinjsko jezero in vse, njegovo sončno stran obdajajoče planine od Lajnsice, preko Bogatina do Črne prsti. Vspeli pa smo se tudi na vrhove na zapadni strani Pokljuke na Lipansko planino in Lipanski vrh prav tja do Debele peči, od koder smo preko globoke Krme občudovali vse Triglavsko pogorje. Pogled pa nam je uhajal dalje od Visokih Tur in do Velikega Kleka. Triglav ob sončnem zahodu. Nepopisno. Z daljnogledom sem zasledoval turiste, ki so se vpenjali na njegov mogočni vrh. Zadnje leto (1940) - tri zaporedna leta me je imela Pokljuka za gosta - smo celo tvegali izlet preko Uskovnice na Velo polje k Vodnikovi koči ter čez Tosc (Tolstec) nazaj na Rudno polje. Vse v enem dnevu. To lepo turo nam je nekoliko skvarila nezgoda, ki se je pripetila naši mamici na Konjščici pod Toscem. Tu smo nekoliko počivali in se krepčali. Odhajajoč zasl-

šimo za seboj pretresljiv stok. Soprogi je, sedeči na neki skali, ko je vstala spodrsnilo, tako da je padla pod skaló. Začutila je močne bolečine na levi prsni strani. Hčerka Božena, ki je bila baš prišla od svoje promocija za doktorja UM iz Beograda, je napravila nezmotljivo diagnozo, da sta nalomljeni rebri. Ponesrečenka pa je kljub temu brez tuje pomoči prav junaško napravila še vso dolgo pot preko Rudnega polja do Pokljuke. Poškodba se je šele kasneje prav razbolela.

Skoro naš vsakdanji sprehod je bil do Mrzlega studenca, ali do Grajske planine, ali v Kranjsko dolini, ali do planine Javornik ali do Rudnega polja, ali gori na Javornik. Štiri do pet ur hoda je bilo dnevno. Tudi ob grdem vremenu. Zlasti poslednje leto nismo imeli lepega vremena. Mnogo je deževalo in ko je temperatura padla do 2°C, so med dežjem padale snežinke - julija meseca. Iz Ljubljane do Pokljuke ter nazaj smo prijetno potovali z avtom, ki ga je šofiral moj zet ing. Umek. Prvo leto smo stanovali v penziji "pri Lovcu", naslednje dve leti pa smo se preselili v vilo ga. Humeka, kjer smo imeli prav prijetno in domačo družbo. Na obed in večerjo smo hodili v hotel Pokljuka. Pokljuka se nam je tako priljubila, da bi šli tja še in še. Ko smo se 23. julija 1940. poslovili od nje, imeli smo spričo viharjih oblakov, ki so se zbirali nad Evropo, pač temne slutnje, bomo li jo videli še kedaj...

Fedora si je bila za svojo stroko izbrala romanistiko. V srednji šoli na ženski realni gimnaziji je bila vseskozi odlična ambiciozna učenka. Imela je dar za tuje jezike. Francoščino je popolnoma obvladala, tako da je kot akademičarka celo dajala instrukcije. Dobila je štipendijo francoske vlade, ki ji je za nekaj časa omogočila bivanje v Parizu. Po absolutoriju in diplomskem izpitu 19. junija 1933. je poučevala na uršulinski gimnaziji. Nadaljnjo kariero je preprečila - ljubezen. Našla sta se s svojim Tonetom (ing. Anton Umek, doma v Brežicah iz ugledne tamošnje rodbine) in videti je, da je med njima ob sorodnih značajih in ob enotnih nazorih ustvarjena popolna harmonija. Utrdila sta jo ljubka otroka, resni Andrej in prebrisani Fedor. Poroka je bila 28. decembra 1933. Na poročno potovanje sta novoporočenca izletela na Pokljuko - smučat.

Ksenija, vseskozi praktičen človek, je premočrtno zasledovala svoj cilj, da se čimprej osamosvoji. Pri izberi svojega poklica je imela dober nos. Studirala je kemijo in farmacijo v Ljubljani in v Zagrebu ter 29. oktobra 1935. diplomirala v Beogradu kot Magister pharmaciae. Dobila je takoj službo, saj so bili tedaj farmacevti še redki. Vzljubila je svoj predmet, ter so jo njeni šefi radi njenega znanja in njene spretnosti prav hvalili. Še kot študentka je jela gojiti lawn tennis - sport. Bila je spretna igralka in je uspešno nastopala na raznih turnirjih, kjer si je kot prvakinja priborila svoje številne trofeje. Če bi je ne oviral poklic, bi brez dvoma dosegla še višjo usovršenost. Poklic, zakon, materinstvo, gospodinjstvo - vse to pa je za sport - smrt. Že 31. januarja 1938. se je poročila s svojim Vicetom (ing. Viktor Turnšek) in živi v srečnem zakonu, ki ga razveseljuje nadebudni, brihtni Tit, z drugim svojim imenom imenovan tudi - Jernej. Za pravo ime je bil še ob krstnem kamnu spor. Zmagala je kompromisnim potom njegova mamica.

Moj "prestonaslednik" **Jože** je maturiral l. 1932., na to pa se vpisal na univerzi Kralja Aleksandra I. kot slušatelj prava. Nisem delal sile v tem pogledu, vendar sem mu iz praktičnih razlogov svetoval to panogo. Filozofov smo imeli itak že več ko preveč, zlasti ko je k temu študiju silila ženska mladina. Univerza pred nosom, prestop iz srednje šole je sledil kar avtomatično. Ni mnogo stalo. Imeli smo slušatelj in slušateljic na pretek, več kakor pa je zahtevala potreba, bilo da so čutili v

sebi poklic, bilo tudi ne. In ni bilo sredstva, ki bi zajezilo ta naval. Proforski zbor pa tudi ni znal uveljaviti potrebne selekcije. Preostalo je torej, kdor ni imel posebnega veselja do medicine, samo še jus. Juristu je bila naposled odprta pot v ostale dele države. V našem primeru ni bilo izpustiti iz vidika činjenice, da je moja odvetniška pisarna kolikor toliko uspevala in je bilo kar naravno, da postane moj sin v njej moj naslednik. Alea est iacta!¹⁹⁶ Prav posebnega zanimanja za ta študij Jože ni kazal, čeprav je n. pr. prvi pravno-zgodovinski izpit opravil redno in to z odliko ter tudi v normalni dobi diplomiral. Jele so ga zanimati druge stvari - javno življenje. Je bil pač nekoliko dedno obremenjen. Samo s to razliko, da njegov oče nikoli ni bil spustil iz vidika svojega življenjskega poklica in da se je lotil političnega dela še le ko je bil že trdno sedel v svoji odvetniški pisarni. Jožeta je zanimal problem naše univerze, ki je nanj navezal delo za njeno izpopolnitev s popolno medicinsko fakulteto. V ozki zvezi s tem je bilo vprašanje klinik na državni bolnici. Ustanovitev univerzitetne knjižnice je bil drug pereči problem. V vseh teh vprašanjih je bil Jože spiritus agens¹⁹⁷ in je pri njih rešitvi igral vodilno vlogo. Delo se je razvilo v borbo proti režimu, proti centralizmu, ki se mu je očitalo, da zanemarja slovenske zadeve. Priznati je, da je imelo tedanje dijaštvo, ki je iz njega izhajalo to gibanje, mnogo zaslug, če so se vse te stvari kolikor toliko uspešno razvile. Problem **slovenskega** akademika je bil spet, ki se je vanj zagrizel Jože. Pri tem se mu je odprlo široko polje socialnega vprašanja ne samo naše inteligence, ampak našega slovenskega naroda sploh. Kdo bi mogel trditi, da ta problem ni bil aktualen! Saj je bil, čim smo si bili priborili lastno državo, jedro vse naše notranje politike. Hvalevredno je, če se je zanj jela zanimati naša mladina, ne s frazami in puhlicami, ampak z resnim študijem vsega socialnega problema in da je pričela s propagando tudi s pisano besedo. ("Akademski glas"). In če se je gibanju očitalo, da je revolucionarno - slabo za narod, če njegova mladina ni revolucionarna -, meje legalnosti ni prekoračilo. Jožetu so oponašali, da je "Samoslovenec" in celo, da je - komunist. Glede takih očitkov so naši režimi mnogo grešili. Igrali so se z ognjem, ter slikali hudiča na steno. Prav umetno so stvarjali komunizem in vzrejali čiste kulture komunističnega bacila na tleh, ki ga na njih prej ni bilo.

Takoj po tretjem državnem izpitu (l. 1937.) je stopil v mojo pisarno kot odvetniški pripravnik. Opravil je svojo enoletno prakso na okrožnem sodišču v Ljubljani ter srečno odslužil svoj "djački rok" pri vojaštvu. Kot "neborec" je bil dodeljen avtomobilski četi v Beogradu. Njegovo delo v moji pisarni moram prav pohvaliti.

Je dober jurist s potrebnim znanjem. Koncept njegovih pravnih spisov je odličen in če bo imel ambicijo in pokaže pravo zanimanje za svoj poklic, utegne postati dober advokat svojih strank. Potem pa naj bo v božjem imenu tudi advokat svojega naroda. Dne 19. aprila 1941. se je poročil z Darjo, hčerko profesorja dr. Janka Gregorina. Navihanka **Boža** nam je dajala nekoliko neprilik v srednji šoli. Ne da bi slabo napredovala, pač pa je bila vseh muh polna in za kakega filistrskega profesorja v iznajdljivosti svojih šaljivih domislekov naravnost nemogoča. Pa nič za to. Maturirala je l. 1934., potem pa se odločila za težki in dolgotrajni medicinski

¹⁹⁶ Glej op. 12.

¹⁹⁷ Spiritus agens (lat.), duhovna (glavna) gibalna sila.

študij. Študirala je v Ljubljani in v Pragi. Tam je opravila svoj drugi rigoroz, neposredno pred katastrofo, ki je zadela Češkoslovaško republiko (1939.) Doživela je ta prevrat, ki ji gotovo ostane za vedno v spominu, in se jedva rešila iz po Nemcih okupirane zlate Prage. Na to se je inkskribirala na univerzi v Beogradu. Vživila se je tako zelo v svojo stroko in študirala s tako vnemo, da je v rekordnem času prejela svojo diplomu kot Doktor vsega zdravilstva (5. julija 1940.) Če bi bile v Pragi ostale normalne razmere in bi ji bilo dano, da tam dovrši svoje študije, bi imela doktorat v žepu že nekaj mesecev prej. Na to je bila "stažistka" v ljubljanski bolnici, po opravljen stažu pa istotam volonterka. Pa tudi še sedaj je nenehoma izpopolnjevala teoretično svoje strokovno znanje. Domov prišedša od naporenega dela v bolnici, je že imela knjigo v rokah. Naj omenjam, da je za časa svojih študij v Pragi neke počitnice prakticirala na klinikah Poljske republike. Poljska in Českoslovaška republika sta na ta način izmenjavali svoje študente. Boži je torej bila dana prilžnost, da prepotuje Poljsko in se поблиže seznanji s poljskim jezikom. Za povratek iz Poljske si je izbrala ruto preko Požuna¹⁹⁸ ter se s parnikom vozila do Beograda. Da je podkovana v češčini, je umevno, saj je morala v tem jeziku delati svoje strokovne izpite. Še v večji popolnosti pa obvlada ruščino. V Ljubljani je bila marljiva članica ruskega Kruška.

Kaj še omenim iz svojega zasebnega življenja? Da so me zgodaj zajele skrbi za dom mojih staršev, sem opisal v svojem komentarju k rodovniku. Potresna katastrofa, ohranitev domače hiše v Stritarjevi ulici, papanova prezgodnja smrt, skrb za Romanov študij - vse to me je naučilo spoznavati borbo za golo življenje, spoznati ljudi in njihovo človeško (?) naruro. Smrti, kakor so si sledile kar za stavo: Saša, Ida, Mitja, Marijan, Roman, papa, mama, niso ostale brez posledic. Zelo me je pretresla smrt mojega brata Etbina, podpolkovnika jugosl. vojske, ki me je ž njim vezala iskrena bratovska ljubezen. Od vse naše številne rodbine sem ostal - sam. Ob novem letu 1937. me je bila presenetila vzemirljiva brzojavka moje svakinje Helene. V začetku februarja sem se podal v Liberec, kamor se je bil po svoji upokojitvi Edo preselil na posestvo svoje žene, predvsem da vstrežem njegovi želji, ki me je hotel videti. Zadela ga je bila kap. Spočetka še ni izgledalo, da bo tako hudo. Dobil sem ga pri polni zavesti. Od veselja, da sem prišel, je vstal iz postelje in smo celo obedovali pri skupni mizi. Samo govorica mu je bila težka. Upali smo, da bo zmagala njegova krepka narava, tako da sem celo potolažil mama, ki je s strahom in upom čakala mojega poročila. Stanje pa se je poslabšalo in sredi marca sem ponovno potoval v Liberec. Obakrat je bila z menoj Boža, ki me je bila pričakala v Pragi. Ob tem drugem obisku sem izgubil vsako upanje. Edo je bil še pri zavesti. Vzbujala sva stare spomine. Izražal je željo, da bi še videl domovino in da bi se kot rekonvalescent¹⁹⁹ odpočil v našem lovskem revirju. Poslovil sem se od njega s trpkno slutnjo, da se ne vidiva več. 22. marca sem se vrnil domov, že 26. marca pa sem bil spet v Liberu, da ga pospremim k večnemu počitku. Tudi topot je bila z menoj Boža.

Skoraj sleherno leto sem bil na Dunaju. Akcijska družba za kemično industrijo

¹⁹⁸ Požun=Bratislava.

¹⁹⁹ Rekonvalescent [re- + lat. convalescere, ozdravljati], preboleznik, kdor je bolezen prebolel, a se še ni opomogel.

(tovarna za klej v Ljubljani) je imela na Dunaju svoj redni letni občni zbor. Kot član upravnega sveta sem se udeleževal teh občnih zborov. Ob nobeni taki priložnosti nisem zamudil, da ne bi obiskal državne opere. Poslednjič sem bil na Dunaju meseca junija 1940. S seboj sem vzel Jožeta, da mu razkažem Dunaj. Obiskala sva muzeje, gledališča (Volksoper "Carmen", državna opera "Tiefeland"), Schönbrunn (živalski vrt) in druge znamenitosti nekdanje tako impozantnega cesarskega, sedaj zapuščenega, v vlogo provincialnega mesta obsojenega Dunaja.

Ljubitelj glasbe sem iskal umetniške užitka na koncertih in v gledališču. Malokateri pomembnejši koncert sem izpustil. V gledališču sem imel ložo v časih, ko mi ni pripadala po moji javni službi kot poverjeniku za pravosodje, kot županu odnosno podžupanu. Često sedem sam za klavir ter si igram v svoje razvedrilo in zabavo.

Edini luksuz, ki sem si ga privoščil, je bil - lov. Lov mi je bil: spoznavanje in občudovanje narave ter njenih tajnosti, odmor, razvedrilo in - zdravje. Utrjeval sem si telo ter ohranil njega prožnost. Svoje lovske spomine sem spravil na papir v posebnem spisu "**Moji lovski revirji**". Sleherni prosti čas, ki sem si ga moral utrgati, sem prebil v revirju. Od l. 1911. dalje je bilo moje stalno lovišče v občinah Preserje in Rakitna pod Krimom. Tod sem užival ter pozabljal dnevne tegobe.

Še neko ustanovo naj omenjam, ki sem v njej deloval - **Panevropa**. Panevropa je bila zamisel barona Coudenhove-Kalegrija. To drugo ime je nosil po svoji materi Japonki. Z neverjetno vstrajnostjo in žilavostjo mu je posrečilo razpusti svojo organizacijo po vseh evropskih državah. Tudi Jugoslavija je imela v vseh svojih glavnih mestih odbore, tako tudi v Ljubljani. Član tega odbora sem bil z vsega početka. Temeljna misel **Panevropi** je bila: mir, sožitje med evropskimi narodi in državami na temelju pravičnosti in mirnega sporazuma na kulturnih področjih, z ureditvijo velikih gospodarskih problemov z vidika gospodarske nove "Evrope", ki bodo eno samo carinsko področje - naj bi se zamisel praktično ustvarila. Pa če bi se zamisel na prvi pogled tudi zdela fantom, utvar - utopija, ni je bilo a priori zavračati. Zamisel je bila neposredna posledica prve svetovne vojne, ko je ves civilizovani svet spoznal, kam vedejo take mednarodne konflagracije.²⁰⁰ Brezmiiselno uničevanje materialnih in duhovnih dobrin, ki jih je s trdom bila ustvarila civilizacija, splošni polom morale, dekadenca človečanstva napravljajo problematične one zmage, ki se ž njimi ponaša ena stran. Zmage so le navidezne, zmagujejo in-fernalni²⁰¹ goni človeka, ki se v njem oglašajo bestija. Posledica je splošno obubožanje, konkurs, demoralizacija. Vojna nas vrže za stoletja nazaj. Kakor pravi H. G. Wells v svoji svetovni zgodovini: "Zdaj lahko razumemo, kaj bi naš svet lahko bil, razumemo, kaj bi lahko dosegel naš rod, **če bi človeška narava še zdaj ne bila tako surova**. Med nami in Aleksandrom Velikim je minulo komaj 70 generacij. Med nami in našimi predniki lovci, ki so pražili svojo hrano v pepelu ali so jo jedli surovo, je minulo nekako 400 ali 500 generacij. V 400 ali 500 generacijah modifikacije vrste ne morejo biti tako velike. Treba je, da obide ljudi samo dovolj veliko ljubosumje in dovolj velik strah, ali da se dovolj napijejo ali razzejijo, pa se nam zasvetijo vroče, žareče oči jamskega človeka. Pišemo in se učimo, imamo znanost in oblast, ukrotili smo živali, ugnali blisk, vendar se še vedno samo opotekamo k

²⁰⁰ Konflagracija [lat. conflagratio iz conflagrare, goreti], požar, pomemben pretres.

²⁰¹ Infernalen [lat. Infernalis iz lat. infernus, spodnji svet, pekel], peklenški, vražji, satanski.

luči. Krotimo in gojimo živali, **toda ukrotiti in vzgojiti moramo še sebe**". Zato je le pozdraviti duhove, ki kličejo človeštvo k pameti in iztreznjenju, ter mu dramijo zavest poslanstva na tem našem edinstvenem bornem planetu iz neskončnega vesolstva. Panevropa je druga izdaja "Interparlamentarne Unije". Na kongresu Panevrope v Zagrebu smo govorili Momčilo Ninčič, minister za zunanje posle in predsednik panevropske organizacije v Jugoslaviji, dr. Oto Frangeš, bivši minister in senator ter (tedaj sem bil senator) moja malenkost. Za predmet svojim izvajanjem sem si izbral "avtarkijo", ki sem jo prav s programatičnega stališča Panevrope odločno doklanjal. Sličen kongres smo imeli tudi v Ljubljani. Udeležil sem se tudi velikega kongresa vseh organizacij Panevrope na Dunaju. Saj je gotovo, da taka stremljenja ne vedejo do cilja čez noč. Še preblizu smo pračloveku in njegovi naturi. Še nastanejo in bodo nastale reakcije, kakor to tako prokleta nazorno dokazuje sedanja vojna, ki je seveda avtomatično ustavila delo Panevrope.

Toda vreči puško v koruzo in ne nadalje delati na plemenitenju človeške duše, kar včasih izgleda, da je Sizifovo delo, bi se reklo, obupati nad človeškim rodod. Za obup ni nobenega povoda. Že dejstvo, da je denašnji svet dokaj drugačen in boljši, kakor je bil ne pred 400 generacijami, ampak pred recimo pred dvesto ali sto leti, dokazuje stalni napredek v spoznanju, da je ves človeški rod ena družina, da je na zemlji dovolj "življenjskega" prostora in dovolj hrane za vse in da je problem le v tem, da se prehrana v medsebojnem sporazumu pravično in pravilno porazdeli. Absurdna je torej misel imperializma, ki pridržuje pravico "življenjskega prostora" močnejšemu in bojevitemu narodu na račun malih in šibkejših narodov, ki imajo s človeškega stališča enako pravico do svojega "življenjskega prostora". Misel imperializma je prvenstveno odklanjati in treba je izkoreniniti to zlo, če hočemo mirno sožitje vseh narodnostnih odtenkov človeškega rodu.

Da reasumiram:²⁰² moj politični koncept je bil enostaven in preprost. Slovenskemu narodu priboriti eno mesto v mednarodnem svetu, ki mu gre kot enakopravnemu narodu med narodi civilizovanega sveta že po naravnem pravu. To na ozemlju, ki se je bil v dobi velikega preseljevanja ljudstev v svoji kompaktnosti na njem za stalno naselil ter si je večino tega ozemlja kljub vsem viharjem in kljub pritisku sosednih močnejših narodov na njegovo novo domovino ohranil vse do današnjega dne. Nad 13 stoletij je v potu svojega obraza obdeloval to svojo zemljo z vso marljivostjo ter si na njej ohranil življenje ob vsej svoji skromnosti in varčnosti. Njegova posest je pravična in poštena, nec vi, nec clam, nec precario,²⁰³ kot tako jo je tudi po obče veljavnih človeških zakonih imeti za zakonito priposestovano. In ni ga, ki bi mu njegovo lastninsko pravico mogel in smel osporavati. Prav tako nepobitna resnica je, da si je bil tekom stoletij pridobil ono mero kulture, da ga je šteti med kulturne narode. Iz preprostega rodu je vzrastel v narod, pridobivši si vse attribute, ki mu gredo kot takemu. Po pravici sme tedaj zahtevati, **da je na svoji zemlji svoj gospod, da suveren, svoboden sam odloča o svoji usodi.**

²⁰² Reasumirati: povzeti, obnoviti kaj.

²⁰³ Nec vi, nec clam, nec precario (lat.), niti z močjo niti s skrivaj pomilosti.

Kaj je politika? Mnogo definicij imamo za njo, največ takih, ki jih narekuje oportuniteta in subjektivna korist. Če pravi Napoleon, da politika ni nič drugega, kakor preračunavanje vsakokratnih okoliščin in možnosti, tedaj govori iz njegove strategije. Machiavelliju, ki egocentrično gleda na državo svojega "Principe",²⁰⁴ je politika brezobzirna uporaba vseh mogočih sredstev, dopustnih in nedopustnih, moralnih in nemoralnih, da pribori tej državi moč in slavo. Za njegovo politiko morala, kakor jo priznava za zasebno življenje, ne obstoji. Njegova politika je amoralna, za njo je edino merodajna svrha. Cilj. Vse, kar ima za umestno, da služi svrhi, je zanj moralno (conformita allo scopo).^{204a} Namen posvečuje sredstva - geslo, ki ga pripisujejo Jezuitom - je tudi njegovo načelo. O tem načelu je bilo že mnogo diskusij. Če naj obvelja brezkompromisno, utegne iz politike napraviti prav grdo stvar. Vendar je tudi drugo zahtevo, po kateri naj politika brezpogojno sloni na etičnih načelih, vzeti cum grano salis.²⁰⁵ V praktičnem življenju je dosledno ni mogoče izvajati. Računati je s slabotno človeško naravo, s prirojeno majavostjo njegove npravnosti. Bil bi slab politik, ki bi tega nedostatka v človeški naturi ne znal izkoristiti. Prebrisanost, premetenost, prevejanost, pretkanost, da celo rafiniranost, s katero skuša politik prehiteti svojega nasprotnika, odkriti njegove slabe strani in jih obrniti sebi v prid, je v politiki imeti za dopustno otožje, pa čeprav bi ga gentleman v zasebnem življenju moral odklanjati kot nefair. Seveda ne sme to veljati za pravilo, kar ljudje čestokrat zamenjujejo. Posebno zvijačnemu človeku kar pravijo, kako je - političen. Kako ločnico je tu težko določiti. Je to individualna stvar glede samega subjekta, ki "dela politiko". Njegova vzgoja, njegove prirojene lastnosti, njegovo gledanje na problem npravnosti, mu kujejo njegov značaj. Običajno ni dosti razlike med njegovo moralno in nemoralno v zasebnem in ono v javnem življenju. Pride pa tudi na konkretni objekt, ki mu je namenjeno tvoje politično delo. Čestokrat boš izbral zlo za doseg gotove svrhe, če meniš s tem odvrniti večje zlo, ki naj bi je utrpela svrha. In spet je slabost človeške nature, da bodo ploskali politiku, ki je dosegel svoj neposredni cilj s še tako zavrženim sredstvom in da bodo onega drugega, ki ga skuša doseči po ravni poti, odpravili, češ da je ideolog, teoretik, ki svoje teorije ne ume uveljaviti v praksi.

Eno je gotovo, da je ločiti med svrho po eni, in med sredstvi, ki naj ostvarijo svrho, po drugi strani. **Politični cilj in smoter mora biti vselej etične narave.** Glede sredstev pa je kakor rečeno težko določiti mejo med dopustnimi in nedopustnimi, tem manje, ko malodane vse države malikujejo vrhovni zakon, da medsebojne spore kot ultima ratio²⁰⁶ odločuj vojna. Torej organizovani od zgoraj dekretirani umor in uboj, sistematično naklepno uničevanje državne in zasebne lastnine nasprotnikov. Imajo potemtakem za etično in moralno sredstvo, kar po drugi strani za svoje lastne državljane žigosajo kot kaznivo dejanje zoper življenje in telo, zoper občo varnost ljudi in imovine. S smrtjo ali dosmrtno robijo se kaz-

²⁰⁴ Il Principe (ital.), Vladar (naslov znamenitega dela N. Machiavellija).

^{204a} Conformita allo scopo (ital.), skladnost z nemonom.

²⁰⁵ Glej op. 150.

²⁰⁶ Ultima ratio (lat.), zadnji razlog/argument, zadnje (dokazno) sredstvo, zadnji pomoček, izhod. Na topovih francoskega kralja Ludvika XIV. Je bil odlit napis: "Ultima ratio regis/regum", kar pomeni: Poslednji dokaz kraljeve/kraljevske moči. Zanimiva primerjava se nam ponuja ob Calderonu: "Ultima rason de reyes son la polvora y las balas" - Poslednji kraljevi argument je smodnik in krogla.

nuje, kdor drugega usmrti po zrelem preudarku, pravi naš ali slično kazenski zakoniki drugih držav. Kapitalni zločin. In božja zapoved se glasi "ne ubijaj", cerkev pa blagoslavlja orožje, ki naj ubija sovražnika države. Še več, ista cerkev, ki je domača tudi pri sovražniku, blagoslavlja tudi njegovo orožje. Kako naj se potem navaden smrtnik znajde v tem večnem protislovju glede pravilnega pojmovanja morale tako v zasebnem kakor javnem življenju.

Beseda "politika" je grškega izvora. Polis - mesto. Starim Grkom je bilo vsako večje mesto državnica zase. Zato politika - nauk o državi, o državi, kakršna bi morala biti, nauk o sredstvih za doseg državnega smotra. Pojem se je prenesel na vse prizadevanje in napore, da ustvariš zdravo državno telo in da mu daš trdno pravno podlago. To organizovano občestvo naj jamči slehernemu njegovemu pripadniku pravno sigurnost, kar je pogoj za razvoj in napredek samega občestva v ekonomski, socialni in kulturni smeri.

Pojem "politika" se je sčasoma razširil na vse panoge javnega življenja. Govorimo o "zunanji" in "notranji" politiki, o "finančni", "komunalni", "banovinski", "kulturni", "socialni politiki". Slehera teh panog je tudi svrha za sebe. V svoji skupnosti naj služijo občestvu. Če se pečaš z eno teh panog in deluješ v njej z zavestjo, da s tem koristi celoti, si že - politik. Pravega politika v ožjem pomenu te besede bi imenovali, kdor si je skrb za državno skupnost, za narodni kolektiv postavil za svojo življenjsko nalogo ter vse svoje mišljenje in svojo dejavnost, svoje ravnanje in nehanje usmerja proti svojemu smotru.

Dovolj tega razglabljanja. O predmetu bi se dalo napisati cele knjige. Svojemu narodu sem posvetil svoje politično delo. Majhen po številu svojega prebivalstva je ta narod. Čeprav naseljen na eni najbolj kočljivih točk evropskega zemljevida, si je znal ohraniti svojo zemljiško posest in je v polni mero dokazal svojo življenjskost. Priboril si je svojo eksistenčno pravico. Naloga slovenskega politika predvsem je, da dá tej vitalnosti pravno podlago. Proučevati mora narodove ekonomske sile, jih skušati usovršiti ter iskati sredstva in pota za njih racionalno izrabo. Storiti mora bodisi neposredno bodisi posredno vse, kar dviga narod v njegovih širokih plasteh na čim višjo kulturno stopnjo, da ga napravi sposobnega za tovrstno tekmo z drugimi četudi številčno močnejšimi narodi in s tem enakovrednega in enakopravnega ž njimi. Roko v roki s tem gre prizadevanje, da ga ohraniš pri telesnem zdravju, da mu vcepiš smisel za nravno življenje ter zavest rodbinske povezanosti vseh njegovih članov, kar mu nalaga dolžnost, da slehernemu njih zagotovi človeka dostojno eksistenco. Toda vse to so vulgarne splošnosti, ki veljajo za politika tega ali onega naroda. Politična umetnost nastane, ko jih moraš primeniti prvenstvenim zahtevam, potrebam ter specifičnim lastnostim in posebnostim svojega naroda. Odnos tega naroda nasproti svojim sosedom, vloga, ki naj jo igra v veliki slovanski rodbini, pomembnost njegovega ozemlja z geopolitičnega stališča, lega tega ozemlja ob morju in na križišču prometnih žil, ki vežejo zapad z orientom, njegova naravna bogastva nad in pod zemljo, številčnost in gostota njegovega prebivalstva, pasivnost bilance glede njegove rodovitne zemlje, vsled česar prekomerno izseljevanje - zunanjo pa tudi notranjo - tega našega malega naroda, mu jo naravnost narekujejo. Smeri te politike ni težko zgrešiti.

Da ta mali narod ne more živeti svojega avtarkičnega življenja, niti gospodarskega, še manje političnega, je umevno. Zato je bila nad vse posrečena politična zamisel po prvi svetovni vojni, ko se je zasnova nova državna zveza Srbov, Hrva-

tov in Slovencev. Slovenci smo se združili z dvema nam po jeziku in po krvi sorodnima narodoma, s katerima smo v neposrednem sosedstvu. Svobodna in prostovoljna je bila naša odločitev, smiselno in duhovno že davno pripravljena. Ni torej bila umetna tvorba ta nova država, ki smo Slovenci v njej po 13 stoletjih zaživel kot svobodni narod v svobodni svoji državi. Da je bila zamisel posrečena je pokazala prihodnost. V okviru svoje kulturne avtonomije smo Slovenci v kratki dobi dvajsetih let dosegli neverjeten vspon in napredek. Narodnostno smo bili nasičeni. Kulturno smo imeli svobodne roke ter smo lahko ustvarjali, kolikor smo samo zmogli. Dobili smo najvišje kulturne zavode in ustanove: univerzo, Akademijo znanosti in umetnosti, konservatorij (Glasbena akademija), česar vsega bi si brez državne skupnosti s Hrvati in Srbi ne bili mogli privoščiti. Če rečem, da smo bili nacionalno saturirani, tedaj je ostalo odprto samo še vprašanje revindikacije²⁰⁷ ozemelj, ki na njih naš živelj živi kompaktno in ki so nas za nje prikrajšale nesrečne mirovne pogodbe. To vprašanje je del naše - slovenske zunanje politike. Stvar naše zunanje politike je tudi, kako odleti pritisku močnih nam neprijateljsko razpoloženih sosedov. Neprijateljsko že zaradi slabe vesti, kako ravnajo z našimi za našo državno mejo bivajočimi rojaki. Tudi v tem pogledu nam je naša državna skupnost s Hrvati in Srbi nudila močno zaslombo, da smo duhovno kar najbolje zavarovali svojo mejo ter kolikor smo sami hoteli in bili za to sposobni z uspehom zabranjevati vplivanje z onstran meje.

V gospodarskem oziru se tudi nismo imeli dosti protoževati. Bili smo nepri- merno na boljšem, kakor pod svojimi bivšimi gospodarji. Naša obrt in trgovina sta se malodane docela osamosvojili. Pridobili smo dokaj industrije. Naši denarni zavodi so se krepili. Vse naše gospodarske sile so se sprostile ter bile na razpolago lastni podjetnosti, ki je bila samo v toliko omejena, da se je morala ozirati na potrebe naše državne skupnosti. Da ni nastala kaka hipertrofija,²⁰⁸ ki jo je potem ubijala konkurenca. V tem pogledu smo zelo pogrešali nekega enotnega načrtnega gospodarstva za celo državo in organa, ki bi ga dirigiral. Toda to, kakor tudi mnogo drugih nedostatkov spada med otroške bolezni naše države, ki so bile ozdravljive, pa so neprestano klicale po zdravniku, da jih ozdravi.

Slovenci smo torej sedeli pri polni skledi, pa smo se v svoji objesnosti, ko nismo imeli drugega vzroka, samo še prepirali, kdo bo zajemal z večjo žlico. Z Bogom smo se kregali! In vendar je bilo toliko dela na vseh koncih in krajih, da bi nas lahko polno zaposlilo in bi nam niti ne dalo časa za druge marnje. Ne glede na racionalno izgraditev našega gospodarstva je bilo še malo obdelano naše kulturno in še manje naše socialno polje. Storilo se je sicer marsikaj tudi za rešitev socialnega vprašanja, toda vse premalo smo se odzivali klicu nove dobe. V tem pogledu je tudi socialni politiki nedostajalo načrtnega gospodarstva in velikopoteznosti.

Prav nič torej ni bilo potrebno, da smo se tudi v novi državi šli liberalce in klerikalce, da smo ta zastareli inventar privlekli v svoje novo stanovanje, namesto da smo ga pustili v ropotarnici. Saj so čakali svoje rešitve povsem novi problemi, ki so zanimali vse Slovence brez razlike njihovih strankarskih odtenkov in ki bi nam ob pravilni rešitvi zagotovili udobno, brezskrbno nacionalno življenje. V naši novi državi, ki

²⁰⁷ Revindikacija [iz lat. rei vindicatio], zahteva po vračilu.

²⁰⁸ Glej op. 125.

je bila v verskem oziru širokogrudno tolerantna, dopustila svobodno udejstvovanje vseh priznanih veroizpovedovanj in zlasti katoliški cerkvi priznavala neko privilegovano stališče, je bil klerikalizem zares anahronizem. Saj pa je tudi ostal specialiteta slovenskega dela naše države. Na Hrvaškem se vzklic visokemu številu katoličanov in vzklic temu, da so tam družabne razmere precej slične onim na Slovenskem, nikdar ni mogel udomačiti, kaj še da bi dominiral. V Sloveniji pa si je bil pred vojno znal pridobiti politično moč in so njega nosilci to politično moč pač hoteli obdržati tudi v novih razmerah. Beograd jih pri tem ni oviral, nasprotno, kadar mu je tako kazalo, je političnemu katolicizmu nudil vso režimsko podporo. Spričo takim razmeram je postal prav agresiven in potisnil vse druge elemente na Slovenskem v defenzivo. Zato razlikovanje "klerikalci - liberalci" ni prav točno, točneje je - klerikalizem - protiklerikalizem (antiklerikalizem). Saj jih je prav mnogo, ki niso "liberalci", pa so odločni nasprotniki klerikalizma. Kako pohleven je bil ob prevratu l. 1918! Težila ga je slaba vest njegovega obnašanja ob izbruhu prve svetovne vojne in po njem. Bal se je tudi socialnega prevrata. Delal je koncesije na vse strani. Čim je minil strah in je klerikalizem spoznal, da se lahko okoristi s toleranco v državi prevladujočega srbkega elementa nasproti verskemu vprašanju in nasproti cerkvam, s toleranco, ki pač ni še poznala razlike med katoliško vero in cerkvijo na eno in klerikalizmom na drugi strani, ki je prav z razloga, da bi odvrnila od sebe vsaj sum, kakor da hoče pravoslavlju dati značaj neke državne veze, katoliško cerkev prav posebno pogodovala - je vrgel krinko vstran in brezobzirno izkoriščal položaj. V Jugoslaviji niti katoliška vera, niti njena cerkev prav gotovo nista bila v nevarnosti. Nasprotno, še nikoli se ji ni tako godilo, če istovetimo cerkev s stranko, kar v bistvu klerikalizem tudi hoče imeti.

V čem je bistvo klerikalizma in zakaj ga moramo z narodnostnega načela odklanjati? Najbolj verno sliko o njem nam je podal kot klasična priča sam dr. Šušteršič v svoji znani brošuri, ki jo je napisal po vojni, ko ga je bil klerikalizem odvrigel kakor izžeto citrono. Na kratko povedano: brezvestno izrabljanje prav zlorabljanje verskega čustva narodovega, vere in cerkve v čisto posvetne strankarske namene. Da se stranka obdrži na oblasti. Vera in cerkev sta vsaka za sebe dovolj močni, da ne potrebujeta s svojo pomoč nobene politične stranke, ki kakor rečeno ne razlikuje med moralnimi in nemoralnimi sredstvi za dosego svojega cilja. Nasprotno sem prepričan, da jima je taka dozdevna pomoč bolj v škodo kakor v korist, ker ima vse pogoje v sebi, da preferira idejo samo. Dr. Šušteršič imenuje klerikalizem enfemistično: politični katolicizem.

Vera je brez dvoma del narodove kulture. Vzeti jo moramo kot obstoječo činjenico in politik mora ž njo računati. Zagreši veliko napako, zlasti taktično, kdor skuša izpodkopati versko čustvo ali pa celo nastopa ofenzivno proti njemu. Dosegel bo baš nasprotni učinek. Propostemu človeku je vera velika, lahko bi rekli edina moralna zaslomba. Noben kazenski zakon mu je ne more nadomestiti. V splošnem interesu je, da mu te zaslombe ne izpodmakneš, dokler je ne moreš nadomestiti z drugo enakovredno. Prosvitljeni izobraženec si more izoblikovati svoj svetovni nazor, si dati moralna in etična načela, kakor jih na sploh priznava ves civilizovani svet, pa naj imajo svoj izvor v naukih kake krščanske cerkve ali kake druge veroizpovedi, ali si jih je svet konvencionalno usvojil vse religije in metafizike. Preprosti človek v svoji neizobraženosti vsega tega ni sposoben. On ne more znati in vedeti ter o tem, kar zaznava, razglablja in si ustvarjati svoj duševni svet, - on mora na prosto - verovati in oboževati dogme.

Pustimo mu njegovo vero, pa naj bo taka ali taka, dokler si po lastni volji ne izbere druge, ali nadomestila za njo. Vera mu je uteha in tolažba, vera ga vzdržuje na gotovi moralni ravni. To pa je tudi v korist celote. Prav z nacionalnega stališča rebus sic stantibus²⁰⁹ ne gre rahljati in majati na temeljih, ki je na njih zgrajena narodova nravnost.

Še bolj pa je obsojati, kdor v preprostem narodu globoko zakoreninjeno versko čustvo zlorabi v svoje samopašne namene, ker vse v večjo škodo veri in cerkvi, kakor vesoljni "liberalizem". In to dela klerikalizem ali politični katolicizem. Dokler opravlja ta svoj nečedni posel v domačem krogu med štirimi stenami, je to stvar prizadetih, da se pomenijo med seboj. Čim pa prestopi to mejo in je narodu in njegovi biti v škodo, mora naleteti na odpor vseh, ki jim je ta narod, njega obstoj, rast in napredek - program, politični cilj in svrha.

Z neizprosno odločnostjo je nastopiti proti krivemu nauku klerikalizma, da je narodnostno vprašanje - vprašanje podrejenega pomena, prvo in glavno da je - vera in to samo katoliška vera. Ta nauk si je bil slovenski klerikalizem zasnoval na svojih katoliških shodih, bivši popolnoma pod vplivom svojega proroka, dra. Mahničiča, ki je nacionalni princip proglasil za krivoverski. Ta nauk si je klerikalizem docela osvojil ter se po njem ravnal vseh poslednjih 60 let. Koliko škode je s tem prizadel slovenskemu narodu, kako kvarno je vplival na njegovo narodno zavest, kako silno je oslabil njegovo borbena silo. Ta izvirni greh nas še danes preganja.

Narod, kar ga je bilo pod klerikalnim vplivom, je za narodnostno idejo otopel. On ne čuti slovensko, nacionalno. Če ima na izbero, da brani ali katoliško vero ali slovenski jezik, pa bo brez premisleka z redkimi izjemami izvolil prvo. Nič mu ni mari, ali je svoboden, ali ni in kdo mu gospodari, če mu je le zajamčen materialni obstanek, pa na "katoliški podlagi". Povsem materialistično glede na svoj položaj, če mu zastaviš vprašanje njegovega slovenstva. To smo n. pr. morali nazorno doživeti pri plebiscitu na Koroškem.

Da se me prav razume, niso taki vsi, ki se prištevajo klerikalni stranki. Toda ljudstvo v širokih svojih plasteh zlasti po deželi je prežeto tega krivega nauka, ki se mu ga je sistematično vcepljalo ex cathedra²¹⁰ in na političnih skodih. Kako silno se v tem pogledu razlikuje naš kmet od srbskega in tudi hrvaškega. Kako nacionalno-politično razgledan je srbski kmet, kako globoko mu je vkoreninjena nacionalna zavest, za njo je brez odloga, fanatično pripravljen žrtvovati svoje imetje, svoje življenje. Seveda v naših cerkvah le redko čuješ vznešene propovedi, polne navdušenja za nacionalno stvar in proti dušmaninu, ki ogroža tvojo domovino in tvojo svobodo. Zato pa prepovedi, ki kličejo na sovraštvo in maščevanje proti onim, pa če je tudi tvoj lastni brat, ki baje ogrožajo vero. Vzgoja tu, vzgoja tam - kakšna razlika. Vzgojna metoda, ki se opira na religiozno nastrojenje ljudstva, ima po svojem učinku prvenstveno prednost pred vsako drugo metodo. To ve klerikalizem. Zato mu mora biti na tem, da vsako drugo nastrojenje čim bolj oddalji od verskega čustva. Zlasti nevaren konkurent verskemu je nacionalno čustvo. Mora ga torej čimbolj neutralizirati, da ne odvrne svojih adeptov²¹¹ od sebe, ampak jih vse bolj naveže nase.

²⁰⁹ Rebus sic stantibus (lat.), "v takem (stvarnem) položaju", v teh okoliščinah.

²¹⁰ Ex cathedra (lat.), "s stolice", avtoritativno, uradno, brez dvoma in ugovora. Tu: s prižnice.

²¹¹ Adept [lat. Adeptus], posvečenec ali učenec, vpeljan v skrivnosti kakega nauka.

Za-to na prvem katoliškem shodu proglašeni temeljni nauk, **da bomo Slovenci ohranili svojo samobitnost, svoj jezik in kulturo le, ako bomo ostali zvesti svoji katoliški veri!** Temeljna znota. Po tem nauku vsi drugi nekatoliški narodi niso sposobni in zmožni, da bi si ohranili svojo samobitnost, svoj jezik in kulturo. Do take absurdnosti vede dosledno izvajana ta nova dogma.

Drznem si trditi, da gotova konfesija ni niti najmanje bistvo narodnosti. To vidimo n. pr. pri naših Muslimanih, ki se po večini prištevajo Hrvatom, drugi spet Srbom. Nobenemu Hrvatu še ni prišlo na um, da bi trdil, da so Hrvati ohranili svojo samobitnost, jezik, kulturo, ker so katoliki. Imeli bi to za žalitev svoje nacionalne misli. Slovenci kot protestanti. Izraža se pomislek, da bi Slovenci kot protestanti še bolj podlegali nemškemu vplivu, ker da je protestanstva konfesija - konfesija nemškega naroda. Pa to ni, ker se velik del nemškega naroda priznava katolicizmu in priznava papeža v Rimu za svojega cerkvenega poglavarja, pa so vzklíc temu nemški katoličani, prav tako dobri Nemci, kakor nemški protestanti. In naši slovenski protestanti v Prekmurju so skozi stoletja znali ohraniti svojo slovensko samobitnost prav kakor njihovi katoliški sobratje. Spet dokaz o zmotnosti klerikalne teze. Grem še dalje in rečem, da bi bila slovenska samobitnost mnogo bolj zavarovana, da bi bila bolj samozavestna, bolj odporna proti tujerodnemu vplivu in manj dovzetna zanj, če bi bili Slovenci pravoslavne vere, ki jo ima za svojo nacionalno vero velika večina Slovanov.

Nujna posledica pogrešne te teze klerikalizma, njegove vzgoje v tem pravcu in vseh njenih metod je bila demoralicija slovenskega ljudstva v nacionalnem pogledu. To se je na viden način pokazalo ob izbruhu prve svetovne vojne, ko je tedaj vladajoča klerikalna stranka pljunila na slovansko bratstvo in vzajemnost ter svoje množice do vreljšča sfanatizirala proti srbskemu narodu, ki ga je v njegovi celoti ožigosala kot morilca bodočega avstrijskega vladarja nemške krvi pa vernega sina katoliške cerkve. In vrgla je svoj anatema na vse one Slovence, ki ž njimi niso soglašali, javno jih denuncirala kot srbofile ter jih izročala avstrijskemu rablju. In to dobro verno katoliško ljudstvo mu je slepo sledilo. Odlični funkcionar avstrijskega vojaškega sodišča v Ljubljani, če se ne motim je bil sam tožilec tega sodišča, mi je dejal, da je imel opravka pri raznih vojaških sodiščih v monarhiji, pa na svoje začudenje nikjer ni prejemal toliko ovadb in denuncij iz vrst lastnega naroda kakor pri nas. Naša cerkev je opravljala molitve za zmago orožja proti sovražnikom monarhije. Tedaj tudi proti Srbom in Rusom, katerih orožje nam je prinašalo svobodo izpod tujerodnega tisočletnega jarma, s čemer ravno bi nam enkrat za vselej bila zajamčena naša samobitnost, naš jezik in kultura.

Kako previdno smo morali ravnati s svojo "majniško deklaracijo", da se nismo obregnili ob "patriotična čustva" našega dobrega, vernega ljudstva. Ne samo, da smo pravo svoje mišljenje, pravi pomen in namen - po našem pojmovanju - svoje državno-pravne izjave morali prikrivati pred samimi - nekaterimi - podpisniki te deklaracije, ponekod na javnih shodih "taborih" smo celo morali brenkati na avstijsko struno, če smo hoteli doseči zaželeni učinek. Tako malo politično zavvedno je bilo to ljudstvo. Da smo ga pripravili do navdušenja, smo mu morali govoriti več o rekvizicijah, ki da bodo z našo svobodo prejenjale, kakor pa o nacionalnem pomenu te svobode. Tu so se mu zaiskrile oči. Bal se je v glavnem za les v svojih gozdovih, za svojo živino, za zaloge živil, ki jih je nakopičene hranil v skrivališčih. Tu je bil občutljiv. Popolnoma materialistično nastrojen. Nič narodne za-

vesti, nič narodovega ponosa, nič one borbene odločnosti srbskega kmeta, ki se ne pomišlja žrtvovati poslednje živinče iz svojega hleva, pa svoje lastno življenje za veliko idejo. In hrvaškemu "zelenemu kadru" so bile na široko odprte kašče in hlevi kmečkih domov. Naš kmet bi po bližnjici tekkel na orožniško postajo, če bi se kdorkoli v sličem namen drznil dotakniti njegove živilske zaloge. Žalostno, pa resnično, potrjeno z mnogimi dokazi. Še danes.

Klerikalizem je ohranil, pogodovan po raznih režimih, svojo čud tudi po prevratu. V svoji notranjosti se nikoli ni mogel sprijazniti z mislijo, da mu vlada srbska pravoslavna dinastija, pa čeprav se je le-ta trudila, da bi dala povoda za kako vznemirjenje. Dvema gospodarjema je težko služiti. Rimu in Beogradu. Med tema dvema tečajema je kolebala duša in če je prišlo na aut - aut, se je kazalec na tehtnici vselej pomaknil v smer proti Rimu. Predvsem za to, da bi naše ljudstvo ne prišlo v ožji stik s pravoslavjem, je klerikalizem v svojih pripadnikih, torej v večini slovenskega ljudstva netil neprijaznost proti Beogradu. Misel o našem zjedinenju se v teh krogih nikoli ni mogla udomačiti. Duhovno zedinjenje so perhorescirali iz bojazni, da bi utegnili postati privlačna sila za naše ljudstvo ter ga odvrnilo pod njegovih oktroiranih mu voditeljev. Pri tem jim je nehote prišla na pomoč nad vse nerodna in nesposobna upravna politika Beograda, kar so prav spretno izrabljali v svoje namene. Saj so imeli tehtno besedo v večini vlad od prevrata sem in bi lahko marsikaj izboljšali. Toda čim so sami sedeli na odločilnih in merodajnih mestnih, so, da so se obdržali na krmilu in si niso pokvarili trenutnega položaja, junaško zatrobili v isti rog. Doma pa so se igrali revolucionarje in budno pazili, da se ni zrahljalo nastrojenje, ki jim je bilo potrebno, čim bi bili spet prisiljeni stopiti v opozicijo. Dasi so po sili razmer priznavali politično nujnost državne skupnosti s Hrvati in Srbi, vendar se do poslednjega trenutka ni prišlo do iskrenega in odkritosrčnega sožitja. In to je bila močna ovira, da se ni dosegla tako zaželena notranja konsolidacija v državi. Kako vse drugače bi bilo, ako bi bili Slovenci za svoje upravičene stvarne zahteve in potrebe kot celota nastopili v Beogradu. Tako pa je imel Beograd lahko igro. Izigraval je eno skupino proti drugi. Na ponudbo sta mu bili vselej obe, in to za svako ceno. Ne bil bi oni preizkušeni in premeteni politik, kakor je bil, da ni tega položaja izkoristil.

Dvoje želez v ognju. Klerikalizem se je znal mojstrsko prilagajevati trenutnemu položaju. Mimikri. Spoznavši privlačno silo Sokolstva ga je jel kopirati. Celo kroj z neznatno spremembo si je "izposodil" od njega, da bi ljudstvo vsaj za prvi čas premotil. Sokola pa je zamenjal s še ponosnejšim ptičem - orlom. Ustanavljal je prosvetna, pevska, glasbena društva, celo sportna društva za moško in žensko mladino, prirejal veselice s plesom. Vse tako delo je bilo sicer proti Mahničevim naukom, toda - namen posvečuje sredstva. Bili so prisiljeni delati koncesije, ko je klerikalizem spoznaval, da je narodnostna misel, rodbinska povezanost že po naravnih zakonih vsaj tako močno zasidrana v ljudstvu kakor so verska čustva. Trezno mislečega nacionalista bi tako udejstvovanje ne smelo vznemirjati, ker si ne glede na namen, ki ga zasledujejo, mora reči: prosveta prodira v dotlej nepristopne kraje, izobrazba se širi, knjiga in časopis storita svoje - korist bo vendar - le imela celota in na koncu koncev - ljudje bodo jeli misliti s svojo glavo, spregledali in prepoznali, kdo ima prav. Če hočeš stvar obrniti sebi v prid, moraš v tem pravcu storiti še več in boljše. Svojtčas samo skovali geslo: "s prosveto k svobodi! K svobodi duha, ki naj ga prosveta oprusti vseh spon in krivih nauk. Vere se tu ne

dotikam. Čim ljudstvo spozna resnico, bo samo odločalo, komu gre vera. Ni dvoma, da ima od take tekme ali pa tudi borbe, bodi da je več ali manj plemenita, svojo neizpodbitno korist ves narod.

V poslednjih letih so vihteli veliko kadalnico pred Knezom namestnikom Pavlom. Cedili so se lojalnosti in udanosti dinastije. Prenagel je bil ta preokret, da bi mogli verjeti v pristnost izkazanih čustev. Kralj Aleksander jih ni maral, oni pa njega ne. Verziran politik, kakor je bil, jih je kmalu spregledal, zlasti ko njihovo časopisje razen nekega formalnega izraza spoštovanja gotovi čas kar nič ni moglo prikrievati svoje neprijaznosti proti dinastiji. Seveda mu tudi niso mogli pozabiti, da je vsaj molče odobral konfinacije njihovih vodilnih politikov. Po njegovi smrti se je po iniciativi Ivana Hribarja osnoval odbor za zbiranje prispevkov za postavitev spomenika Kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani. Vsa Slovenija naj bi prispevala za ta spomenik. Ivan Hribar je bil predsednik, jaz podpredsednik odbora.

Akcija je dobro uspevala. Vidni predstavitelji klerikalne stranke niso iz svojih žepov dali nobenega prispevka. Sprožili pa so v časopisju polemiko o tem, ali naj se postavi likovni spomenik ali nas se zbrani denar porabi za kako dobrodelno ali kulturno ustanovo. Bili so proti likovnemu spomeniku, ki naj bi kot simbol našega zedinjenja stal v srcu Slovenije. Polemiko so spretno uporabili v to, da ni bilo treba ničesar prispevati. Lahko se reče, da so večino zbranega denarja - okoli poldrugi milijon dinarjev - prispevali napredni nacionalni krogi. Post tot discrimina rerum²¹² - (nastal je spor, na katerem reprezentativnem prostoru v Ljubljani naj se postavi spomenik, kar je celo vedlo do demisije prvega odbora za postavitev spomenika) - je bil v l. 1940. izdelan spomenik, monumentalno umetniško delo kiparja Alojzija Dolinarja. Postavili so ga v Zvezdo pred Kazinskim poslopjem. Velike svečanosti so bile združene s slovesnim odkritjem spomenika. Odkritja se je udeležil dvor in pokojnikov prvorojenec Kralj Peter II. naj bi odgrnil zaveso raz spomenik. Sedaj pa so si lastili vse zasluge za postavitev spomenika prav oni, ki prej niso bili mogli prikriti svoje antipatije proti tej zamisli in zanjo tudi žrtvovali niso. Prevzeli so celo pokroviteljstvo vse svečanosti, pustili nastopiti svoje organizacije ter jim dali prednost pred nacionalnimi organizacijami (Sokoli), slavnostni govor pa je imel tedanji župan - dr. Adlešič. Ob tem mi je nehote prišel v spomin govor, ki ga je imel za časa mojega županovanja na komemorativni slovesnosti ob obletnici kraljeve smrti na Kongresnem trgu stolni prošt Nadrah. Obsojal je s stališča cerkve samo umor kot tak. Hladen, suhoparen in brezbarven je bil njegov govor. Prav nič o tem, kakšno osebnost je zadela morilčeva roka, da je bil to naš kralj, tudi kralj Slovencev in da so morilci v njem nameravali zadeti Jugoslavijo in njen obstoj, torej tudi naš obstoj. V dno duše je zazeblu nas vse, ki smo morali poslušati to pridigo. To bilo je l. 1935 - odkritje spomenika pa je bilo l. 1940. Kakšna izpremema, kakšna razlika. Knez Pavel - nepolitik, je bil seveda radi "spontanih" ovacij, manifestacij in parad klerikalnih organizacij vzhičen. Jemal jih je za suho zlato ter jih s posredovanjem dra. Stojadinovića, ki je bil Slovensko ljudsko stranko dvignil na svoj ščit, politično bogato nagrajeval. Roka roko umiva. Ni dvomiti, da je bila hvaležnost SLS v tem času iskrena, da pa je bila to samo lojalnost na odpoved in da bi trajala le toliko časa, dokler jo kneževa milost pusti na oblasti, je pa po vsej preteklosti te stranke več

²¹² Glej op. 117.

ko gotovo. In šlo je predvsem za oblast in ž njo zvezane politične in materialne koristi. Toda eno dobro, čeprav z njihove strani nenameravano, je pa vsa stvar le imela. Dinastija je tudi v krogih, ki jim je bila dotlej tuja, jela uživati gotovo mero popularnosti. Tudi, če bi vodstvo spet preokrenilo v nasprotno smer, bi se usedlina teh simpatij ne dala tako lahko izbrisati ali odstraniti.

Socialni problem je, ki mora v današnjih časih prevzeti slehernega resnega politika. Vse ozračje je prenasičeno te elektrike. Socialni problem je del celotnega narodnostnega vprašanja. Brez njega pravilne rešitve, uspešne rešitve narodnostnega vprašanja ni pričakovati. Zlasti pri malem narodu ne, ki mora računati z vsakim svojim pripadnikom, tudi najmanjšim. Nobenega ne more pogrešati. Nasprotno, tudi najmanjšega mora usposobiti, da postane vreden in koristen član celote, mu mora dati človeka dostojno življenje, da more odigrati svojo prisojeno mu vlogo in opraviti svojo dolžnost nasproti občestvu.

Socialno vprašanje je integralni del narodnega gospodarstva, najožje povezano ž njim. Drug drugega se dopolnjujeta v taki vzajemnosti, da je tuitam težko ločiti med vzrokom in posledico. Če se nekoliko ozrem nazaj, je treba ugotoviti, da se je v toku pol stoletja mnogo storilo in mnogo izboljšalo. Pod večjim ali manjšim pritiskom. Imamo razna obvezna zavarovanja delovne sile za primer bolezni in nezgode, onemoglosti in starosti. Urejajo se mezde in plače, priznavajo se kolektivne pogodbe: mladinsko delo in delo žene, varstvo žene porodnice, dopusti - so predmet posebnih predpisov. Higijeni, okrevališčem, zdravstvenim domom, delavskim stanovanjem, povečajo posebno pažnjo. Tudi zasebna iniciativa posega dobrodejno vmes. Mnogo tega še pred dobrimi 50 letu ni bilo. "Svobodoljubna" Amerika še danes pogreša zakonito ureditev teh najprvotnejših zahtev in jo prepušča več ali manj zasebni iniciativi. Evropske države pa so zgodaj spoznale njeno nujnost. Izprva pod pritiskom in brez pridržka je treba priznati, da ima na tem internacionalna socialne demokracije svojo zaslugo.

V toku časa pa je stvar več ali manj prešla v meso in kri samih meščanskih krogov in jo imajo za svojo lastno zadevo. Ni oporekati, da evolucija stalno napreduje in neprestano sledi vse večjemu upoštevanju naravnih zakonov človečanstva. Fašistična Italija skuša celotno vprašanje rešiti s svojim korporativniom sistemom, Nemčija s programom svojega narodnega socializma. Mnogo zdravih ukrepov sta na tem torišču storili ti dve državi, pri čemer puščam ob stran vprašanje, da li sta to storili v bojazni pred - komunizmom, da mu tako odlomita njega ost. Brez dvoma svareči primer Rusije, ki se je lotila solucije²¹³ prevratno v krvavi revoluciji, ni ostal brez učinka. Pri tem pa ni prezreti, da je bila revolucionarna solucija v tem primeru nujna, ker ravno je bila absolutistična Rusija tako zelo konservativna, reakcionarna in v krogih, ki so odločali o njeni notranji ureditvi, tako povsem nepristopna reformam in klicu sodobnosti. Prav kakor je bila francoska revolucija nujna posledica tedanjih neznosnih razmer. Kolikor je bila nekdanja Rusija ekstremna v svoji reakcionarnosti, toliko je moral biti ekstremen tudi revo-

²¹³ Solucija [lat. solutio iz solvere, razrešiti], (raz)rešitev.

lucionarni pokret po načinu svoje izvedbe in po prvotnem programu, ki si ga je zastavil. Da ta program evolutira, čim ga skušaš применiti praktičnemu življenju, upošteva je posebne razmere in ljudsko strukturo v prostrani, dva kontinenta obsegajoči državi, je povsem naraven proces. Mnogo vode so boljševiki tekom časa morali priliti močnemu vinu, da je postalo okusno in pitno.

Sem načelno nasprotnik onega ekstremnega komunizma, ki naprosto **zanikuje zasebno lastnino**. Protivi se ta nauk človeški naturi, prav animalnosti te nature. Vsako živo bitje nagonsko brani svojo posest, svoje gnezdo, bivališče, ki mu daje hrano in streho. Našemu kmetu je njegov dom, njegova njiva, njegov gozd - vse. To je njegova domovina in njegova ljubezen. Našemu delavcu je ideal, da si je s svojimi trdo prisluženimi prihranki zgradil hišico na svoji lastni zemlji in ne godilo bi se mu dobro, ki bi mu to lastnino osporaval ali pa ga celo s silo pahnil iz njegove domačije.

Je pa seveda razlika med zasebno lastnino in zasebno lastnino. Vsiljuje se nam takoj vprašanje, koliko tega ozemlja, ki na njem prebiva tvoj narod, koliko dobrin, ki jih po svojem naravnem bogastvu hrani to ozemlje in katere od njih si smeš prisvojiti, da ne prikrajšaš ostalih članov narodove rodbine in da ni na škodo celoti. In tu zadenemo ob najbolj sporno snov vsega problema: **kapital in kapitalizem**. Pohlep po bogastvu. Tudi ta pohlep je v človeški naturi globoko vkoreninjen. Vkoreninjen tako zelo, da bi smeli človeštvo deliti na dva dela: na kapitaliste, ki jih je manjši del, in na vse druge, ki bi to radi bili. Seveda bi taka rešitev bila: ghupft wie geprungen. Borba proti kapitalizmu je trda in težka, prav ker se bije prvenstveno proti dednemu zlu. Zdravljenje je profilaktično in terapevtično. Profilaktično, da odpraviš zlo samo, da ozdraviš človeško dušo te bolezni: pohlepa, samogoltnosti, požrešnosti, grabežljivosti. Terapevtično, da posežeš operativno v nezdravi del telesa. To poslednje je storila Rusija. V kolikor ji je operacija posrečila, pokaže bodočnost. V vseh drugih državah je to polje ostalo še neobdelano. Nemčija in Italija, ki sta bili napravili nekakšen zalet, sta ostali na pol pota. Politični cilji, ki jih zasledujeta, jima za enkrat ne dovoljujeta, da bi se resno lotili mogočnega nasprotnika: kapitalizma samega. Nujno jima je še potreben kot sredstvo za doseg drugih ciljev. Zamera bi bila prehuda, v kritičnih časih je nista smeli tvegati.

Kapitalizem je že v marsičem odnehal. Nепrestana evolucija ga je k temu pripravila. Največ pa je pripomogla bojazen, da ne pride zares do radikalnejše operacije. Sprijaznil se je na pr. z mislijo, da zemeljski zakladi, naravna bogastva ne pritečejo enemu ali več zasebnikov in njihovi eksploataciji, ampak da so last občestva. Ž njimi upravljaj organizacija občestva, država. Poleg rud premoga, kamene soli bi semkaj šteli tople vrelce in rudninska olja. V drugo kategorijo gredo velika prometna sredstva, železnice. Pogoj je, da jih tudi država, izključujoč okoreli birokratizem, upravljaj na komercialni podlagi in da se v ta namen poslužuje prvovrstnih strokovnjakov in veščakov. Dvojna korist se na ta način obeta: za pošteno delo pošteno plačilo in pocenitev produktov. Dobička le toliko, kolikor ga je potrebno za redno vzdrževanje naprav, za njih izpopolnitev in izboljšanje ter za investicije.

Etatiziranje bi bilo priporočati tudi za naše gozdarstvo. Površina gozdov v Sloveniji znaša 680.900 ha, kar pomeni 45.3% vse produktivne površine. Neizmerno bogastvo, ki kriči po racionalnem gospodarstvu, da ga ne samo ohranimo,

temveč stalno boljšamo in množimo. Močno bi vplivalo na aktivnost naše gospodarske bilance. Izvzeto naj bi bilo le toliko gozdne posesti, kolikor je rabi kmet za lastno porabo in še ta posest naj bo pod strogim državnim nadzorstvom, da preprečimo vsakršni "Raubbau".²¹⁴

Vsa ostala orna zemlja naj bo kmetova. Zemlja pripadaj onemu, ki jo obdeluje. Saj je je itak premalo, če jo hočemo pravično razdeliti med vse kmetovalce. Po statistiki je v Sloveniji nad 372.000 ljudi ali 62% vseh poklicev, ki so zaposleni v poljedelstvu in gospodarstvu. Zato je izključiti vsako kopičenje zemljiške posesti v eni roki. Tudi kmetovalec naj jo ima le toliko, da more ž njo pošteno prerediti sebe in svojo rodbino, pri čemer je računati, da kmetski stan mnogo svojih pripadnikov stalno odvaja industriji, obrti in trgovini, javni službi in svobodnim poklicem.

Zmoten je tudi nauk komunizma, da so si člani svega narodovega občestva **vs** **enaki**, prav rečeno: glede produktivnosti **enakovredni** in da gre zato slehernemu njih enako plačilo za delo, ročno in umstveno. Take enakosti na zemlji ni in se ji upira pri vsem varovanju človekovega dostojanstva sama človeška narava. Razliko dela intelekt, razum, nadarjenost, izobrazba in delo samo. Duševni delavec, ki rabi za svojo vzgojo 20, 30 let intenzivne izobrazbe, ki porablja zanj mnogo materialne pomoči, da si ustvari svoj duševni kapital, sme za svoje delo zahtevati vse drugačno plačilo, kakor navaden - neuki ročni delavec, ki povsem mehanično in z najmanjšim intelektom opravlja svoje delo. Diferenciacija je tu nujna, če nočemo ubiti sleherni podjetnost, ambicijo, stremljenje po spolnitvi izobrazbe in s tem po splošnem izboljšanju socialnega položaja, kar bi bilo gotovo na kvar celoti. V nasprotnem primeru bi nastala zastoj in nazadovanje, nivelizacija duhovne ravni narodove navzdol. Nasprotno, visoko stoječi duhovi, znanstveniki, izumitelji, umetniki, pesniki zaslužijo še posebno nagrado, že iz hvaležnosti, da jih je usoda naklonila narodu. Kakor tudi ni odrekati posebnega plačila vsem, ki imajo prav posebnih zaslug za razvoj narodnega gospodarstva ali kulturnega vspona narodovega. Podjetnik, trgovec, obrtnik naj imajo svoj dobiček, samo ne sme dobiček biti prekomeren. Čezmerni dobiček gre ali na račun sil, ki ti pomagajo pri delu in so ti neobhodno potrebne zanje, ali na račun konsumentov, ki mora po podjetniku, trgovcu, obrtniku ustvarjene ali po njih posredovanju v promet dane dobrine predrago plačevati. Odtod bogastva, pridobljena v razmeroma kratkem času, celo brez mnogo lastnega dela in truda, s spekulativnim izboljšanjem obstoječih nezdravih razmer. Tu je poseg javne roke brezpogojno potreben, da potegne krepko črto, do kod smeš, da se ti s primernim dobičkom poplača tvoje delo, tvoja podjetnost, spretnost in marljivost.

Pojem "égalité"²¹⁵ v bojnem geslu francoske revolucije "égalité, fraternité, liberté"²¹⁶ je razumeti po smislu razmer v dobi, ki je rodila to geslo. Fevdalna doba. Vsa zemlja je bila v rokah kralja, plemstva (aristokracije) in cerkve. Vse drugo je bilo tlačan, najemnik in obdelovalec zemlje, ki ne samo da za svoje delo ni smel zahtevati nobenega plačila, apmak je moral poleg vsega truda in dela plodove tega dela odrajtovati gospodarju zemlje. Bil je prav tako gospodarjeva last kakor zemlja.

²¹⁴ Raubbau (nem.), rop, roparsko gospodarstvo.

²¹⁵ Égalité (fr.), enakost.

²¹⁶ Égalité, fraternité, liberté (fr.), enakost, bratstvo, svoboda (geslo francoske revolucije).

Gospodar je ž njim poljubno razpolagal v miru in v vojni. Vsa ta množica je bila brezpravna, v očeh aristokracije manj vredna, ne dosti več kakor živina. V njej je bilo pogaženo človeško dostojanstvo v najprvotnejšem pojmovanju te besede. Zahteva po enakosti je torej pomenilo zahtevo po enakovrednosti kot človek. Vsem enaka pravica do življenja, kakšno pa bodi to življenje, ti pove drugi del gesla - bratstvo in svoboda.

Odklanjam **razredni boj**, ki naj gre do uničenja enega ali drugega razreda. Sem proti slehernemu nasilstvu v kakršnikoli obliki. Surova sila je najslabši argument, če hočeš prepričati nasprotnika o pravilnosti svojih nazorov. Nehote priznavaš slabost teh nazorov, če jih ne znaš uveljavljati drugače kakor s kolom po glavi. Zgodovina nam priča, da se razvojna krivulja človeštva v sicer počasnem tempu, pa vendar stalno dviga navzgor. Znanost, tehnika odpirata nove poglede na svet in na poslanstvo človeštva na zemlji, če že smemo govoriti o kakem posebnem njegovem poslanstvu. Gotovo je, da se ljudje vse bolj zavedajo svojega človečanstva in da raste ta zavest v geometrični progresiji. Primerjajmo današnjo dobo z dobami pred sto ali dvesto leti, ko smo še jedva bili odpravili suženjstvo, tlačanstvo in desetino. Kakšna razlika, Razum nam veleva, da je od nas samih odvisno, ali in do katere mere si lahko ustvarimo mirno sožitje, tako da ni nihče prikrajšan in zapostavljen in da je slehernemu zagotovljeno primerno blagostanje. Treba je v tem pravcu združiti napore in prizadevanja, da čim bolj pospešimo evolucijo, ki je nedvomno že na potu.

Čemu potem sila? Sem pa tudi proti sili, ki hoče na ta način zatreti komunistični nauk. Učinek take sile je negativen. Odpor le še bolj narašča. Ž njo ne odpraviš ideologije komunizma. Vsi izjemni zakoni v tem pogledu so pogrešni v svoji zasnovi. Proti ideologiji komunizma postavi na zdravi podlagi svojo ideologijo, dosledno jo uveljavljaj v praksi in vzel si mu veter iz njegovih jeder. Ljudstvo se kmalu iztrezni, ko spozna njega zmote, zablode in utopije. Zlasti bodo iztreznjeni oni, ki pričakujejo od komunizma raj na zemlji in so mnenja, da je bistvo komunizma v tem, da se bodo samo zamenjale vloge, da bodo oni sedli na mehko zofo sedanje gospode in v brezdelju uživali blagodovati tega življenja. Demagogija v tem pravcu je brezvestna in se bo kruto maščevala nad samimi demagogi. Škoda, da so nam razmere v Rusiji tako nepoznane. Toliko pa vemo, da morajo vsi od prvega do zadnjega trdo delati, če hočejo računati z dobrim plačilom tega dela. Brez dela ni jela. Vsak mora delati po svojih zmožnostih in sposobnostih v stroki, ki se je bil zanjo izobrazil. Potem pa mu je tudi zagotovljeno ne samo trenutno plačilo, ampak eksistenca sploh. Vsako izkoriščanje delovne sile v korist kapitalizmu je onemogočeno, ker je pač kapitalizem, kakor ga pojmuje zapadni svet, prejenjal biti.

Primer Rusija daje misliti. Če bi bilo res, da je boljševizem, kakor smemo imenovati ruski komunizem, cep na nepravem divjaku, bi se cep posušil, divjak pa bi še dalje divjal. Če bi bilo res, da je bil boljševizem posilstvo ruske duše, bi se ta duša, čeprav po svoji naravi nadvse konservativna in pasivna, ob prvi dani priliki elementarno uprla. Taka prilika je dospela s sedanjo vojno. Pa kaj vidimo. Vsi narodi velike ruske domovine z navdušenjem, da s fanatizmom, kar priznava njihov neprijatelj, brez vsakega pomisleka, sledijo svojim boljševiškim voditeljem in učiteljem, generalom in oficirjem ter junaško umirajo na bojiščih. Res, da gre tu za brambo domovine, toda če pravi nasprotnik, da njegova borba ni borba proti

Rusiji in da je integriteta ruske zemlje zajamčena, ampak da je borba naperjena samo proti boljševizmu in njegovi invaziji v Evropo, potem bi ti narodi, če bi bili nezadovoljni s svojo usodo pod boljševiškim režimom, in pa seveda, če bi verjeli nasprotniku, pograbili ugodno priliko, da se otresejo svojih tiranov. Menda je kaj takega pričakoval nasprotnik. Pa nič o tem. Ne samo, da ni nikakega upora, ali odpora, ali tudi samo pasivne resistence tudi tam ne, kjer bi to pričakovali (Ukrajina), nasprotno, vsa Rusija kakor ena duša v enem telesu sledi diktatorju Stalinu. Znak in dokaz, da so njegovo ideologijo z njegovim režimom, z njegovim novim redom zadovoljni in da ga odobravajo. Tudi pravoslavna cerkev. Znak in dokaz, da je prvotni program boljševizma tekom dvajsetih let evoluiral (Stalin-Trocki), in se znal prilagoditi ruski duši. Glasen in resen memento za vse druge narode v Evropi in izven nje.

Pri nas so se še posebno nerodno obnašali ob rešitvi problema komunizma. Kratkomalo - prepovedali so ga ter ga stavili pod posebno kazensko sankcijo. Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi. Je to preprosta in enostavna, pa ne najboljše politika. Nekateri jo imenujejo Vogel Straus - Politik.²¹⁷

Imenovani zakon pravi, da se smatra za hudodelstvo po kazenskem zakonu vsako organiziranje, podpiranje društva ali pristop k takemu društvu, ki bi imelo za namen propagando komunizma, anarhizma in terorizma ali društva za nelegalno prilastitev oblasti. To hudodelstvo se kaznuje s smrtjo ali z robijo do 20 let. Ves § je sama elastika, ki se da poljubno na vse strani raztegniti. Komunizem stavlja poleg anarhizma, terorizma in poleg društev za nelegalno prilastitev oblasti, torej mu je nekaj različnega od teh drugih pojmov. Po besedilu ni ne anarhističen, ne terorističen, niti ne namerava nelegalne prilastitve oblasti.

Ne pove pa, v čem se razlikuje in kaj nas se pojmuje pod "komunizmom". Ne postavlja definicije komunizma, bodisi iz nepoznanja samega komunizma, bodisi da namenoma opušča vsakršno definicijo, da si tožitelj od primera do primera sam skonstruira tako definicijo ad usum delphini.²¹⁸ In vendar je toliko odtenkov komunističnega nauka od skrajne desnice do skrajne levice, da bi bila točna definicija nujno potrebna, če hočemo po smislu in duhu zakona pravično soditi.

Ta nejasnost in elastičnost v zakonu so naše dične partije imenitno znale izrabiti in zlorabiti. Dvojega političnega nasprotnika, pa naj je bil res komunist ali ne, so ena kakor druga, čim je bila trenutno na oblasti - ožigosale za komunista in hajd ž njim pred državno sodišče. Niti se mu ni bilo treba udejestvovati, ali celo zagrešiti kakega terorističnega dejanja. Zadoščalo je, da je obdolženec priznal, da se strinja s komunistično ideologijo in že je bilo po njem. In vendar je staro pravno pravilo, ki so nam ga že na univerzi vtepli v glavo: "Gedanken sind zollfrei, wenn auch nicht höllenfrei".²¹⁹

Že samo izpoved, da priznava in odobruje samo nekatere izmed komunističnih

²¹⁷ Vogel Straus - Politik (nem.), nojevska politika.

²¹⁸ Ad usum Delphini (lat.), za rabo prestolonaslednika. Iz izdaj latinskih klasikov, namenjenih francoskemu prestolonasledniku, sinu Ludvika XIV. Iz teh izdaj so izbrisali vse spotakljive odlomke. Danes nekateri to frazo uporabljajo ironično za izdaje, ki so očiščene in prirejene z določenim namenom.

²¹⁹ Gedanken sind zollfrei, wenn auch nicht höllenfrei (nem.), za misli se ne plača carine, lahko pa zaradi njih padeš v pekel.

naukov, pa naj jih je še tako stvarno utemeljeval, so smatrali za kaznivo propagando. In komunist jim je bil celo vsakdo, ki je obsojal obstoječe socialne krivice, predlagal reforme, ter za uradništvo, čim je zahtevalo razmeram primerno zvišanje mezd in prejemkov, jim je že bilo prežeto "komunizma", zastrupljeno po kominterni. Če bi Kristus danes stopil na to borbena zemljo, pa bi ga spet križali. Njegovi socialni nauki bi bila očitana komunistična propaganda. Pa še Jud je. In sodniki bi mu bili prav taki farizeji in pismouki kakor pred 2000 leti.

V celi Sloveniji za časa, ko je omenjeni zakon zagledal beli dan, ni bilo niti 500 pravih komunistov, niti ni obstajala kaka organizacija. Imeli smo pač prvo in drugo internacionalo socialne demokracije, ki pa sta si bili med seboj v laseh. In je ena kakor druga samo životarila. V nobenem javnem zastopu si ni mogla priboriti odločilne besede. Cela Jugoslavija je dala Narodni skupščini samo dva ali tri poslanca socialiste, čeprav razmahu socialistične stranke ni napravljala nobene ovire. Značilno je, da stranka niti ni mogla postaviti državne liste. Seveda rekrutirala se je samo iz industrijskega delavstva in to bore malo industrije, kar jo imamo, ji kaj prida pridanikov ni mogla dati. In bilo je nekoliko poedincev iz krogov inteligence. Pa so ti nagnali tako reč proti komunizmu, ki je bil takrat strah, sredi votel, okoli ga pa nič bilo ni. Namesto, da so se pravočasno samo lotili preišljene socialne politike in pričeli s socialnimi reformami, so pobijali one, ki so zahtevali remeduro,²²⁰ tudi če so jo, več ali manj radikalno, zahtevali legalnim potom. Prav umetno so fabricirali "komuniste", pri čemer jim je sam zakon dobro došel, propagandi pa, ki je padala na plodna tla, odprli vrata na stežaj. Zlo je treba zdraviti pri korenu, odstraniti vzroke, ki utegnejo vesti do radikalizma in mu tako odvzeti življenjske pogoje. Potem pa naj bi poleg drugih socialističnih strank magari še obstajala kaka tretja internacionala z vsem svojim snobizmom. Če zaradi drugega ne, vsaj za strah. Dosti škode bi ne mogla napraviti. Ako pa bi kdo prestopil meje zakonitosti, zadoščajo sankcije občega kazenskega zakonika, ki velja ta vse državljanke enako.

Kaj je bilo vzrok, da ni moglo priti do tako imenovane notranje konsolidacije v naši Jugoslaviji. Nekaj vzrokov sem v tem svojem zapisu že označil. V samem dejstvu našega zedinjenja, v dejstvu državne skupnosti naših treh narodov jih ni iskati. Smo si v najbližjem sorodstvu. Ozemlje, ki na njih kompaktno prebivajo, so v neposrednem sosedstvu. Razteza se v nepretrgani zemljepisni legi od Triglava pa do Egejskega morja. Zemlja je plodna in bogata na naravnih zakladih, nje lega ob morju "najprava", zavidanja vredna. Dani so vsi pogoji za življenjskost državne skupnosti, kakor smo si jo bili po svobodni volji in samoodločbi ostvarili l. 1918. Bolj naravnega zedinjenja si ne moremo misliti. In vendar!

Temeljni vzrok leži v naši zgodovinski preteklosti. Usoda je hotela, da je bil vsaki teh narodov preživljaj in doživljaj svojo lastno zgodovino, nezavisno od ostalih dveh. Vsi trije narodi, pa tudi oni, ki se je bil naselil na bolgarskih tleh, so v svoji pradomovini živeli v stmnjeni skupnosti, ene krvi in enega jezika. Sloveni prišedši v svojo novo domovino skupina za skupino so se razkropili na širnem

²²⁰ Glej op. 59.

ozemlju od Visokih Tur pa do Jadranskega, Evgejskega in Črnega morja. Takrat slabo naseljeno zemljo so si osvajali, odrivali dotedanje njene gospodarje ali pa se ž njimi mešali in spajali. Pestra je bila potlej njih zgodovina. Niso živeli kot enoten državni narod. Prišli so novi osvajalci od severa in vzhoda. Tako so nastale štiri večje skupine, po političnih mejah ločene druga od druge, katerih vsaka je, več ali manj svobodna, zaživela svoje lastno politično in kulturno življenje. Mogli bi jih imenovati "individualnosti". V sebi razdvojeno krščanstvo jih je še posebej razdvojilo. Slovenci smo malodane vseh 13 stoletij imeli tujerodno gospodarje.

S tem je nujno nastajala čim dalje večja razlika med Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari, tako jezikovna kakor politična in kulturna, dočim je v socialni strukturi teh štirih narodov jugoslovanskega plemena skoro ni opaziti. Opravičeno govorimo o "narodih" in ne o rodovih ali plemenih, saj si je vsaka teh narodnostnih skupin v teku stoletij samoraslo znala prisvojiti vse atribute - na kulturnem, gospodarskem in političnem polju kakor jih zahteva sociološki pojem naroda nasproti preprostemu anorganskemu rodu. Prav zato je različnost tem vidnejša in občutljivejša.

Glavni delež na tej raznolikosti pa so imele politične meje, ki so bile tako neprehodne in tako globoko zarežane, da smo komaj našli še kak prehod preko njih.

S tem dejstvom, kakor ga nam je bila žal tako realno narekovala zgodovina, je bilo ob aktu zedinjenja treba računati. Pa se ga je vse premalo uvažavalo in s tem zagrešilo temeljno napako. Še več, šli so kratkoma preko njega in hoteli čez noč iz mnogih tako zelo heterogenih sestavin ustvariti neko homogeno gmoto ter jo stisniti v en kalup. Pa ni šlo. Upirala se je eksperimentu sama človeška natura, ki v svoji konservativnosti ne prenese prevratnih prememb, ampak zahteva postopnega organskega razvoja. Naturam si expellas furca, tamen reddit!²²¹ Slehni treh zedinjenih narodov je bil stoletja živel svojo preteklost pod raznimi kulturnimi vplivi, si ustvaril svojo mislenost, svoje gospodarsko in pravno življenje, svoj način uprave. Treba bi bilo dolgotrajnega sožitja, da se privadimo drug drugemu, da sledi fizičnemu tudi duhovno zedinjenje, ko izberemo iz raznolikih elementov za skupno življenje najboljše. Glavno je, da smo imeli okvir, koliko vrednosti pa bo umetnina v tem okviru, je bilo odvisno od umetnika. In umetnik na žalost ni bil izmed najboljših. Zato je takoj nastala reakcija, ko so v kar najkrajšem času hoteli popolno amalgamacijo. Reakcija je spet zaostrila pritisk in trenje se je vse in vse večalo. Klic po čim širši avtonomiji je bil vse glasnejši in to v vseh predelih izven bivše kraljevine Srbije, tudi v krajih s pretežno srbsko večino (prečanski krogi). Srbijanci (Srbi v kraljevini) spet so se zagrizli v prestiž svoje kraljevine. Njihovi predstavniki (Pašić) so prvenstveno smatrali, da je vse kraje izven kraljevine imeti ne za enakopravno činjenico ž njo, ampak za njej priključene. Potlej pa: friss Vogel oder stirb.²²² Tako hudo sicer ni bilo, ali Srbijanci postali so oprezni in nasproti "prečanom", ki so bili v večini, nezaupljivi, zaprli so se še bolj vase in skrbno čuvali svoje posestno stanje. Centralno upravo, diplomacijo, vojaštvo so imeli za svojo domeno. Kar nič ni podvomiti, da je obstajala tendenca hegemonije. Pa à la bonne

²²¹ Naturam (si) expellas furca, tamen usque recurret! (lat.), narava, četudi jo preženeš z vilami/burklami, se bo vedno vrnila. Izrek je povzet iz Horacijevga dela Epistolae I, 10, 24.

²²² Friss Vogel oder stirb (nem.), sprejeti moraš vse.

heure,²²³ če bi bila uprava kar najboljša. Uprava male kraljevina Srbije ni bila kos upravi velike kraljevine Jugoslavije in je postala le tej prava Prokrustova postelja. Prečanski kraji so to občutili tembolj, ker so bili dotlej po večini pod boljšo sodobnejšo upravo. Torej očitno nazadovanje. Okoreli birokratizem je bil glavni znak te za nas nove uprave. "Ima vremena" je bilo njegovo vodilno geslo. Za vsako stvar je bilo treba mnogo intervencij in veljalo je mnogo denarja, preden se je rešila. Menda je bila Srbija ta svoj greh podedovala še iz teh časov turškega gospodstva, kakor je bila iz teh časov podedovala še drug celo večji greh - korupcijo. In korupcija je zelo nevarna in zelo nalezljiva bolezen...

Birokracija je bila vsegamogočna karta, preživela je mnogo ministrov in ni bil redek primer, da je s pasivno resistenco ali celo s sabotazo povzročila demisijo neljubega ji ministra. Birokratična uprava je tudi draga, ker rabi mnogo več ljudij, kakor pa ekspeditivno delo. Centralni uradi so bili prenatrpani - sposobnih ljudi pa tudi mnogo nesposobnih protežirancev in ostali bi natrpani tudi, če bi se nam posrečilo prodreti s popolno decentralizacijo. Od svoje pridobljene posesti birokracija ni marala žrtvovati niti najmanjšega koščka.

Bil bi krivičen, če ne bi ugotovil, da imajo Srbi mnogo odličnih in zelo sposobnih mož. Njihovi vodilni politiki so jako izobraženi, kot politiki verzirani, saj je tudi povprečni Srb predvsem "politik" in potem šele vse drugo. Večina njih je študirala na inozemskih univerzah, kar jim je brez dvoma širilo obzorje. Srečal sem med njimi več vseskozi klenih značajev, mož poštenjakov, uvidenih, dostopnih resnim argumentom. Žal pa jih je bilo mnogo, ki ne bi mogli prenesti te pohvale. Orijent s svojo pretkanostjo in zvitostjo ter s svojim fatalizmom je bil vse preblizu.

Med to vrhnjo plastjo inteligence in do buržoazije, izhajajoče neposredno iz kmečkega stanu, je bila glede kulturne ravni velikega razdalja. Tu je bilo mnogo parvenijev in šopiril se je snobizem.

Po svoji miselnosti in po kulturi smo bili Slovenci bliže Hrvatom. Imeli smo ž njimi več stikov kot s Srbi. Saj smo končno ž njimi živeli v isti državi, čeprav je dualizem med nami začrtal ostro mejo, ki je ljubosumno zapirala pot političnemu zblizanju. Na politično vzgojo hrvaškega naroda je imela velik vpliv madjarska oligarhija. Našla je med Hrvati mnogo posnemalcev, tudi v šegah in običajih. Oligarhija je gledala v ljudstvu samo svojega volilca. Zato ga je gospodarski zaslužnjevala, pustila to ljudstvo neizobraženo in neuko. Slepo je moralo slediti svojemu gospodarju. Značilno je, da se je v teh razmerah kakor med Madjari tudi med Hrvati tako razbohotilo židovstvo kot agilen gospodarski element, ki n. pr. v solidnih Slovencih nikoli ni mogel pognati svojih korenin.

V Hrvatih je bila distanca med vrhnjo plastjo inteligence pa do samega seljaka še večja. Skoraj da ni bilo med njima duhovnega kontakta. To je instiktivno zaslutil Radić, ki je prihitel na pomoč svojemu seljačkemu narodu. In če bi bil Radić, čim je bil v tem narodu vzbudil stanovsko zavest, pa makar spočetka z demagoškimi sredstvi, pričel s solidnim delom za višjo njegovo izobrazbo ter za njega gospodarsko osamosvojitve, pa bi si pridobil neizmernih zaslug. Ostal pa je žal samo ljudski tribun, grmel zoper pokvarjeno gospodo in se zadovoljeval s ceneno pridobljenim aplavzom do žarišča razpaljenih množic. Zgornjih desetisočev pa je

²²³ Á la bonne heure (fr.), ravno prav (o pravem času); izvrstno, imenitno.

gospodovalo dalje, živelo gosposki, plavalo v nekih višjih sferah, se zazdelo, da se svetovna politika suče okoli Hrvaške in da mora Zvonimirovo kraljestvo biti vsaj na isti stopnji kakor kraljevina Srbija. Vse kar je bilo manj, je bilo zapostavljane Hrvaške in njena degradacija. Degradacija tembolj ponižujoča, ker so jo po njihovem mišljenju zagrešili Srbi. Stari antagonizem iz avtrijskih časov je zaživel iznova.

Skratka raznoličnost med tremi brati iste krvi, sinovi iste matere, raznoličnost, ki jo je bila stvarjala raznolika stoletna vzgoja je bila očitna. Tej raznoličnosti, nekateri so jo imenovali samoniklost, je bila izprva treba dati mnogo koncesij, če smo končno hoteli doseči zaželeno sintezo, recipročno podajanje vsega najboljšega, kar je hranil v sebi sleherni izmed treh z zgodovinsko najznamenitejšim državnim aktom zedinjenih narodov. Saj se nismo zedinili za 20, 50 ali 100 let, da bi bila naglica nujna in potrebna. Prav duhovnemu zedinjenju je potrebno vekovno sožitje. Prenagljenost in sila sta najslabše vzgojno sredstvo, ker dajeta centrifugalnosti še večjo potuho. S pametno in preudarno upravo, makar na federativni podlagi, bi mnogo prej prišli do hotenega cilja, ker bi ljudstvo samo polagoma uvidevalo dobrote in koristi homogenosti zlasti iz gospodarskih razlogov, pa iz razloga našega odnosa nasproti mogočnim našim sosedom.

Misel federativne ureditve države, kolikor je zapeljiva, bi pri izvedbi naletela na težkoče. Slovenci imamo dokaj zaokroženo ozemlje, zedinjeno Slovenijo, ki na njem ni niti Hrvatov, še manje Srbov. Nasprotno bi lahko dejali, da se slovenski element zajeda v hrvaško ozemlje. Toda, kje nehajo Hrvati in kje pričenjajo Srbi? Ob poskusu razmejitve bi prišlo do novega, še ostrejšega spopada. Pašić mi je nekoč dejal, da bi nič ne imel proti federaciji, če bi bila hrvaški in srbski narodnostni element tudi po zemljepisni legi strogo ločena; toda to nista, tisoči Srbov žive kompaktno na hrvaški zemlji (Lika), drugod spet se srbski in hrvaški živelj tako prepletata, da ni mogoče govoriti o izključno hrvaški odnosno o izključno srbski zemlji. Ena vas je hrvaška, sosedna pravoslavna (srbska). Seveda bi pa ob sami razmejitvi igrali prestižni, na "zgodovino" opirajoči se razlogi, še svojo posebno vlogo, Čigava je Bosna, čigava Hercegovina? Kaj je s Sremom? Nastali bi novi problemi. Kako jih rešiti? S plebiscitom?

Koliko vitalnosti pa je bilo v naši državni skupnosti, najbolje izpričuje dejstvo, da smo navzklic vsem nevšečnostim, navzklic vsem oviram, ki smo jih prav iznajdljivo sami polagali na svojo življenjsko pot, polagoma sicer pa vendarle napredovali. Na omenjam le pravno področje, ki se je na njem skoro do popolnosti in v splošno zadovoljstvo izvršilo izenačenje zakonov za vso državo.

Najodličnejši pravniki vseh treh narodov so nam s tem ustvarili epohalno delo, ki jim dela vso čast. Delo še ni dopolnjeno, toda gotovo je, da je s tem položen trden temelj naši državni stavbi. Ni bilo enostavno to delo, če se pomisli, da ni bilo nič manje kakor 13 različnih pravnih področij, ki jih je bilo treba obravnavati. In pravni fundament je državi izmed najvažnejših. Ustvarja ji notranjo konsistenco in statiko, ki naj vzdrži kakršenkoli pritisk in predstavi našo skupnost zunanjemu svetu kot pravno državo, kot tako uvaževano v mednarodnem in meddržavnem svetu.

Započeta in izvršena konsolidacija na tem področju je najlepši zgled, kako bi se moralo postopati tudi na področjih, da bi se dosegel uspeh. Najbolj smo pogrešali takega sistematičnega dela na gospodarskem polju. Tu se je večalimanj pustila

svobodna pot načelu gospodarskega liberalizma "laissez faire, laissez passer".²²⁴ Industrija, trgovina in obrt naj se razvijejo kakor vedo in znajo, vse naj ragulira svobodna konkurenca. Podjetnejši, marljivejši, bolj strokovno izobraženi, bolj prebrisani bo ostal na površju, kar ni kos temu tekmovanju, kar je nezdravega, propade. Kakor je na videz načelo zdravo, vendar ga ob danih razmerah vseskozi in brezpogojno ni odobravati. Sprejeti ga moremo samo v primeru, ako so tudi pogoji za razvoj in za konkurenco povsodu in za vse enaki. Kapitalno močnejši bi imel vselej prednost, pa naj bo sicer še tako zanikaren in nesposoben. Koliko let smo se borili, da so se določile minimalne mezde delavstvu, veljavne enako za vso državo. Pa še potem so jih diferencirali. Dotlej so bile mezde v južnih predelih države daleč izpod eksistenčnega minimum-a in cenene delovne sile so ubijale konkurenco iz ostalih predelov, zlasti ko tam doli kakih socialnih javnih dajatev za zavarovanje nameščencev sploh poznali niso. Da ne govorim o neprimerno večji obremenitvi z neposrednimi in posrednimi davki v prečanskih krajih, zlasti v Sloveniji, kjer je bil davčni vijak ob vestnosti in nepodkupljivosti našega fiskalnega uradništva trd in neizpros. Dolgo je trajalo, preden si je dala tako pogodovana industrija in obrt v južnejših krajih iztrgati te svoje privilegije.

Položaj, kakor je bil ustvarjen z našim zedinjenjem je nujno zahteval odgovor na vprašanje, kako hočem v tej novi državni tvorbi gospodariti, da bo imela največ haska celota, s tem pa tudi posameznik. Predvsem bi bilo znanstveno statistično ugotoviti, kaj imamo, s čem vse razpolagamo, česa nam nedostaja in kaj nam je še potrebno, potem pa s pomočjo strokovnjakov napraviti gospodarski načrt, ki naj se izvaja pod vrhovnih državnim nadzorstvom. Torej načrtno in dirigirano gospodarstvo. Ne samo, da nam je izostalo mnogo dobička, ko se te svoje naloge nismo bili zavedali, ampak smo naravnost utrpeli škodo.

Naj omenjam nesrečno poglavje o reparacijah, ki so nam jih po določilih mirovni pogodbe bile dolžne dati v prvi svetovni vojni premagane države. Bile so sto in stomilionske vrednosti v blagu. Pa se je vse nekako zafrčalo, porazgubilo v razne kanale, in sam bog ve, kdo vse je imel pri tem poslu svoje prste vmes in kdo je imel pravico naročiti reparacijsko blago. Razen nekaj lokomotiv in mostov dosti več vidnega blaga ni bilo. Naročalo se je brez slehernega velikopoteznega načrta in racionelnosti in so se naročila menda ravnala več po ponudbi kakor po nujni potrebi. Pravili so, da je prišlo za "zvezdarno" v Beogradu mnogo zabojev dragocenih instrumentov, ki jih nihče ni bil naročil in nihče ni znal uporabljati, in ko so zaboje po daljšem času odprli, so našli v njih mnogo blaga pokvarjenega.

Imeli smo pač posebno ministrstvo za trgovino in obrt, ki je od časa do časa sklepalo šablonske trgovinske pogodbe, kar je pa tudi bilo vse. Kake smotrne gospodarske politike zlasti glede naše zunanje trgovine ni vodilo. Čestokrat smo to grajali, grajali tudi, da je vsako ministrstvo zagovarjalo svojo gospodarsko politiko. Ob proračunskih predlogih je minister financ razvijal svoje poglede glede te politike, minister za trgovino pa svoje. V neki proračunski razpravi sem očital, da sta si oba ministra glede izvestnih gospodarskih problemov popolnoma nasprotnega naziranja. Dočim se je minister za finance ponašal s tem, da je naša trgovinska bilanca aktivna, da je volumen zunanje trgovine predstavljal letos večjo

²²⁴ Glej op. 37.

vrednost kakor lani in da se je popravila tudi plačilna bilanca, nam je minister za trgovino razkladal, da smo sicer izvozili nekaj več, toda za nižjo ceno, zato smo pa pri uvozu za sicer manjšo količino morali plačati neprimerno višjo ceni. To pomenja, da izvažamo več, a sorazmerno manje dobimo, a dovažamo manje, pa za to sorazmerno več plačamo, to se pravi, da prodaja naš narod svoje produkte v inozemstvo po nižjih cenah, da pa mora dražje kupovati inozemsko robo. Dejal sem, da to sliči razprodaji, da mora vesti, ako se ta proces nadaljuje, do osiromašenja naše zemlje.

Do take diskrepance med predstavniki ene in iste vlade glede ocene izsledka tako važne gospodarske činjenice ne bi moglo priti, da smo imeli detajlno izdelan gospodarski načrt. Zlasti tudi glede kmetijstva, na katero se v prvi vrsti nanaša gornja ugotovitev. Kajti, če drže izvajanja ministra za trgovino, potem mora tudi minister za kmetijstvo neizbežno napraviti svoj načrt, da se stopnjema uvede in izvede planska produkcija in standardizacija kmetijstva, pri tem vsestransko in najracionalnejše izkoriščajoč prirodno bogastvo zemlje, po drugi strani pa da se vzpostavi dobra organizacija v potrošnji, v prometu in razpečavanju dobljenih produktov.

Slično bi bili potrebni načrti v drugih panogah našega gospodarstva, v industriji, v obrti in v trgovini. Ni vse eno, da se kar na slepo ustanavljajo industrije, če dotične industrijske artikle in produkte dobimo mnogo cenejše iz inozemstva. Potem pa ti pride taka nebodigatreba industrija z zahtevo, da jo zaščitimo z visokimi carinami pred inozemsko konkurenco. Da more živeti in pri tem še delati dobiček - na račun konsumenta. Maščuje se to na drugem področju, ko se nam inozemstvo revanžira s povišanimi carinami na produkte, ki jih lahko v obilici proizvajamo (poljedelski produkti), pa jim moramo potlej dati pod svetovno pariteto. Ni vse enako, ako je naša trgovinska bilanca aktivna ali pasivna, po čemer se ravna tudi plačilna bilanca. Dolgove v inozemstvu moramo plačevati v zlatu. Pri pravilnem gospodarstvu s proizvodi naše zemlje je čisto izključeno, da bi nasproti inozemstvu mogli postati pasivni.

Prav tako je šepalo naše državno gospodarstvo v ožjem pomenu pri podjetjih v državnu upravi, pri železnicah, rečni in morski plovbi, pri monopolskih predmetih, pri investicijah. Vse povsod smo pogrešali načrtnega gospodarstva in enotnega gospodarskega načrta ter strokovnega komercialnega vodstva. In vsa ta uprava je bila silno draga, kar birokratična. Trgovec bi moral skrahirati, če bi imel tako drago režijo. Neprestanemu klicu po remeduri²²⁵ so priznali njeno upravičenost. Toda do odločilne rešitve se niso mogli povspeti. Zakon o **gospodarskem svetu** iz l. 1932 je bil polovičarsko delo. Gospodarski svet naj bi bil samostojno strokovno posvetovalno telo za gospodarska in socialna vprašanja. Gospodarski svet oddaja na zahtevo vlade mnenja o zakonskih načrtih, s katerimi se urejajo gospodarska in socialna vprašanja, javnih financ, javnih davščin, kakor davkov, trošarin, carin in pod., prometno vprašanje i. t. d. Gospodarski svet sme jemati vsa ta vprašanja tudi po lastni iniciativi v pretres in podajati primerne predloge. Gospodarski svet sestavljajo strokovni predstavniki gospodarskih krogov in strokovnjakov v gospodarskih in socialnih vprašanjih. Ti predstavniki so vzeti iz poljedelstva, zadružništva, gozdarstva, trgovine, industrije, obrta, železniškega, pomorskega, rečnega in

²²⁵ Glej op. 59.

ostalega prometa, bankovstva, rudništva, javnih delavcev in privatnih nameščencev. Razen rednih članov sme pozivati gospodarski svet k sodelovanju pri izdelavi poedinih mnenj tudi posebne strokovnjake kot izvedence.

Torej v celoti neoporečno prav zdrava institucija, če bi se znala in mogla uveljaviti. Pa razen nekega začetnega zaleta nikoli ni stopila v svojo funkcijo. V bojazni, da ne bi gospodarski svet vzrastel do nekega tretjega parlamenta poleg Narodne skupščine in senata, mu niso dali one odločilne moči, ki bi bila potrebna za ves učinek institucije. Njegovi nasveti so bili samo akademskega značaja, kar je končno moralo ohrometi vsako resno prizadevanje. Pa tudi v samem gospodarskem svetu so bila naziranja tako nasprotujoča, da je le redko prišlo do izraza enotne volje. Vsaka skupina je imela pred očmi samo svoje lastne interese in jih, varujoč svojo posest, branila do skrajnosti. Gotovim gospodarskim krogom je bil "gospodarski svet" prav neprijetna stvar, saj bi utegnil omajati njihovo privilegovano stališče. Ob takem stanju stvari je bil "gospodarski svet" mrtvorojeno dete, pesek v oči za pomirjenje nezadovoljnih duhov.

In tako smo "gospodarili" dalje brez enotne direktive, brez smotrenosti, brez gospodarskega proračuna za vse naše gospodinjstvo v njega celoti, kakor je bolje konveniralo²²⁶ tej ali oni panogi, katera se je pač znala močnejše uveljaviti. Mnogo narodnega premoženja je šlo v nič, ali pa ni dalo onega donosa, ki smo ga upravičeno smeli pričakovati. Naše narodne zaklade smo dali v eksploatacijo inozemskemu kapitalu, ki jih je izkoriščajoč naše delovne sile do skrajnosti izčrpaval ter vlekel iz njih ogromno dobičke. Od teh je le neznamen del ostal pri nas doma, kolikor je bilo pač potrebno ad captandam benivolentiam²²⁷ gotovih krogov. Ob tem pa si je inozemski kapital znal pridobiti še posebnih privilegijev pri javnih dajatvah, kakor da je bila posebna milost, če je svoj kapital, ki mu je doma donasal le 2%tno, smel naložiti pri nas na tisočodstotno obrestovanje. Človek bi se zjokal! Če bi bilo o svojem premoženju in svojem gospodarstvu delali pravilno in solidno bilanco, bi nam takoj pokazala, da živimo vsi skupaj preko razmer tako v javnem, kakor v zasebnem gospodarstvu. Naravnost luksuriozno, da je že nalikovalo hohštaplertiji. Obnašali smo se kakor kaka velesila. Megalomanija, ki je bila že smešna. Ministrstva - bilo jih je kar po dvanajst - so morala imeti svoje monumentalne palače. Ciklopne stavbe brez vsakega umetniškega okusa. In kako drago se je vse to zidalo. V Ljubljani bi imeli tako palačo najmanj za eno tretjino cenejšo. L. 1934. sem bil v Bolgariji. Kot predsednik Glasbene Matice sem bil v Sofiji na uradni obiskih pri ministrstvih, ki sem jih vabil na našo prireditel. V kako skromnih stavbah so tam nameščena ministrstva. Zunanje lice stavb ti niti ne daje slutiti, da je v njih nastanjen vrhovni državni urad. Seveda kot premaganci v prvi svetovni vojni so Bolgari bili prisiljeni kuhati na vodi. Stoično so prenašali svojo usodo, z vsem svojim gospodarstvom prilagodivši se razmeram. Odrekli so se vsakršnemu luksuzu, da so se mogli ponašati z urejenimi razmerami. Sploh so Bolgari na me napravili vtis solidnega, trezno mislečega naroda. Jugoslavija ima po svoji socialni strukturi nad 80% kmečkega prebivalstva. V primeri s tem dejstvom, ki nam tudi pove, k kakšnim normalnim narodnim dohodkom smemo in moramo računati, bi morali uravnati svoje državno gospodarstvo. Pa

²²⁶ Konvenirati [lat. Convenire], prilegati se; spodobiti se; prijati, ustrežati, ugajati.

²²⁷ Glej op. 4.

smo živeli tako gosposki, kakor da nas je 80% samih pridobitvenih krogov. Nujna posledica je bila - večanje državnih dolgov za kritje deficita.

Tudi naša **kulturna politika** je pogrešala svojega načrtnega gospodarstva. Tu smo stavbo pričeli graditi pri strehi. Najprej univerze - kar tri - akademije - in le prav na zadnjem koncu smo se nekoliko spomnili osnovne šole, namestu da bi bilo narobe. Gimnazija je triumf. Daleč za njo so kmetijske, obrtne, trgovske, tehnične, strokovne šole, kakor da so fabrike za uradništvo in svobodo poklice glavna, vse drugo pa stranska potreba. Odtod toliko duševnega proletariata. Univerza - prav, noben kulturni narod je ne more in ne sme pogrešati. Toda univerza nam mora predvsem biti znanstveni zavod in še le v drugi vrsti vzgajališče za javne poklice. Če bi bilo tako, so kar tri popolne univerze za 13 milionski kmečki narod - neverjeten luksuz. Zadoščala bi ena, magari po fakultetah krajevno razmeščena v vseh treh narodih. Toda ni tako. Naše univerze leto za letom bruhajo iz sebe inteligenčni naraščaj, ki zanj v narodu ni dejanske potrebe in ki v svoji celoti ne more priti do kruha. Hipertrofija, ki postaja nevarna bolezen. Že na srednjih šolah je premalo selekcije, še manje je je na univerzah. Povprečno ni najboljši material, ki - nadarjen ali ne - avtomatično dosega svoj absoluterij in stopa v javno življenje. Mnogo njih bi v drugih poklicih opravljalo koristnejše delo.

In naša vojska - naša **narodna vojska**, ta naš ponos. Kako nas je ob prvi resni preizkušnji razočarala. Žrtvovali smo bili zanjo toliko narodnega premoženja. Uspeh je izostal. Zakaj? To vprašanje bo treba temeljito razčistiti. Kje je bila organska hiba? Rekli so, da riba pri glavi smrdi. Narod ni preziral poziva svojega vrhovnega zapovednika. Nasprotno, bil je na izredni moralni višini. Z navdušenjem in zanosom, med vriskanjem in prepevanjem so hiteli naši mladi borci pod orožje. Brez odpora in mrmranja, disciplinirano se je narod odzval mobilizaciji, dal vojski na razpolago svoje orodje, svojo živino, pa je moral na svoje zaprepaščenje spoznati, da že sama organizacija šepa na vseh koncih in krajih. Skladišča polna vojnega materiala, ki pa ob splošni zmedbi niti ni prišel do svojega namena. Topove so vlekli z volovsko vprego, kakor "anno dazumal". In to v dobi motorizacije in mehanizacije sodobnega vojskovanja. Le kam so šle one milijarde?

Če so bile porabljene nesmotno, kdo nosi krivdo na tem? Ali so spali naši vojaški atašeji in naš generalni štab? Res je, nasprotnik nas je iznenadil. Bili smo samo v stanju pripravljenosti, ne še mobilizacije. Del naroda na Hrvaškem je padel državi v hrbet. Vzklic temu takega in tako naglega razsula nihče ni pričakoval. Težko se bo dal popraviti prestiž naše vojske. Nezaupanja v dosedanje njeno vodstvo ne bo lahko izbrisati iz duše narodove. Preiskati bo krivdo, najti krivice in naravnost usodepolno bi bilo, če bi se ugotovilo, da nosi krivdo ves sistem.

To bi že temeljilo na tragiko. Vzklic vsemu pa ni vzroka za obupavanje, saj v ostalem smemo govoriti samo o nevšečnostih, ki so popravljive in o otroških boleznih, ki so ozdravljive. Dobro znamenje je bilo, da smo bili zmožni napraviti previlno diagnozo, da smo spoznali napake in tudi prišlo do spoznanja, kako jih znati odpraviti. Sunkoma, korak za korakom, s trenjem, z napani in borbo smo se navsezadnje le bližali boljšanju. Porodne bolečine. Bila je trda in draga šola. Šola za bodočnost, ki nas je izučila, kako ne smemo in kako moramo delati, če hočemo doseči in čimbolj usovršiti svojo konsolidacijo. Jugoslavija bi ob sredstvih, kakršna so ji na razpolagi, mogla biti vzor zdrave državne tvorbe. Dosti blagostanja bi bilo za vse, dosti dela, pa tudi dosti jela za vse. Treba je samo, da so ob krmilu možje

poštenjaki, ki mislijo pošteno s svojo državo. Potem pa energično na delo, smotno in dosledno brez ozira na levo in desno izvajati svoj program, vsak izrodek pa brez usmiljenja prepustiti neizprosni ljudski sodbi.

Demokracija. Ljudska vlada. Koliko se je na ta način grešilo. Kaj vse jim je bil ta pojem. Do kosti so ga kompromitirali. Velika laž je bila, češ da je vladalo ljudstvo po svojem preudarku, po svojem razumu, po svoji svobodni volji. Vladala je stranka, ki je ali vsilila svojo voljo ljudstvu, ali pa je laskala njegovim neobzdranim instinktom, da ga je priklenila na sebe. Namesto da bi vodila, da bi bila ljudstvu učitelj in pedagog in si na ta način utirala pota. Kriva gesla so medla in begala ljudstvo, ki je moralo pogrešati najprvotnejšo politično vzgojo. Politična njegova demoralizacija je bila popolna. Le tako je bilo mogoče, da je zavladal vselej z ogromno večino sedaj ta, sedaj oni režim, pa čeprav sta si bila po svojih političnih načelih diametralno nasprotna. Ob volitvah je zmagoval, kdor je imel na razpolago več gmotnih sredstev za agitacijo, za tisk, za kupovanje duš. In če je imel na svoji strani še mogočni vladni aparat, mu je bila zmaga sigurna. Kdo bi mogel odoleti takemu duševnemu pritisku. Tudi inteligent ne, kaj še preproti človek. In to naj bi bila svobodna ljudska volja, ustrezna treznemu, premišljenemu preudarku, politični zavesti ljudstva. Daleč smo bili od tega, daleč od - demokracije. Absolutizem stranke - previlnejše absolutizem strankinega avtokrata. Tako je izgledala pri nas demokracija. *Lucus a non lucendo.*²²⁸ In še toliko po nemarnem so rabili ta pojem, da so celo kaki stranki navzdeli ime: demokratska stranka. O nobenih volitvah v javne zastope pri nas ne noremo trditi, da so bile zares svobodne v demokratskem smislu.

Demokracija je gotovo ideal, ki ga zasleduj politika. Pogoj je ta, da je ljudstvo v svojem povprečju na gotovi ravni politične zrelosti, na oni višini izobrazbe, ki mu dovoljuje politično samostojno misliti, svobodno brez pritiska usmeriti svojo voljo in se opredeliti. Le prav majhen del našega ljudstva ima to mero samostojnega mišljenja. Po veliki večini je amorfna množica, ki brez kriticizma, brez samostojne sodbe podlega dnevnim demagoškim geslom. Tudi takoimenovana inteligenca.

Kaj torej? Ali je demokracija utvara? Gotovo ne. Glej primer Amerike, Anglije, Švice, kjer ima demokracija že stoletno preiskušnjo, čeprav tudi tam ni tako, da bi mogli govoriti o idealnih razmerah. Zato pa še ni obsoditi demokracije kot take. V krizi ni demokracija, v krizi so - "demokrati", ljudje, ki menijo, da imajo demokracijo v zakupu, pa imajo o resnični demokraciji prav malo pojma, ali pa jo celo vedoma pačijo in kot demokracijo prikazujejo, kar je daleč od nje ali pa ž njo naravnost v nasprotju. Zato govorimo tudi o krizi parlamentarizma, ki naj bi bil odraz demokracije, pa je bil vsaj pri nas vse drugo, samo to ne. O tem vprašanju sem se razpisal v nekem časopisnem članku z naslovom "Kriza parlamentarizma" (glej prilogo 21./.) Tam postavljene trditve in izsledke iz njih vzdržujem še danes.

V članku citiram izrek bivšega premier-a Anglije Lloyd Geogea, da ljudje z

²²⁸ *Lucus a non lucendo* [iz lat. *lucus* gozd, *non lucet* ni svetlo], Gaj/gozd se imenuje zato, ker ne daje svetlobe. Igra besed v tem stavku izvira iz latinske semantike dveh sorodnih besed. Beseda *lucus*, i, m. - log, gaj, gozd bi naj dala razlago glagolu *luceo*, 2, *luxi*, kar pomeni svetiti se, sijati. Prav tako naj bi veljalo obratno z razlago besede *lucus* preko besede *luceo*. Torej gozd je temen in ne daje svetlobe. Igra besed tega pregovra je vzeta iz Kvintilijanovega dela *Institutionis oratoriae libri XII*, I, 6. 34.

volilno kroglico ne dobe svobode; oni smejo namreč dobiti volilno pravico, čim so notranje že svobodni individui, ker se sicer samo hlapčevstvo zamenja za drugo... Demokracija brez vodstva ali slabo vodena demokracija je v vseh deželah končno utrla pot avtokraciji. Izrek tega odličnega državnika docela podpira moja gori izrečeno sodbo, da je pogoj demokraciji politična zrelost onega naroda, ki za se reklamira ljudsko vladanje, po drugi strani, da tudi demokracija rabi svojega dobrega vodnika.

Kjer teh pogojev ni, smemo govoriti samo o neki namišljeni, izmaličeni demokraciji, ki je v resnici že avtokracija ali pa nujno vede do nje. Taka lažna demokracija je za narod strup. Demokracija nima smisla, dokler v poedincu ni vzgojila **zavesti njegove odgovornosti**; čim odreče poedinec, trpi škodo občestvo, ki mu pripada in demokracija mora propasti; samo kolikor poedinec doživlja življenje, kakršno zahteva prospeh celote, more uspevati tudi celota - pravim v prej omenjenem članku.

Dokler taka zavest odgovornosti ni podana v vseh, ki naj so subjekti demokracije, o pristnem, nepopačenem parlamentarizmu ni govora. Država, ki ga vzklic temu vzdržuje, se samo šemi pred zunanjim svetom in potem doživljamo take ekscese kakor v naši bivši narodni skupščini. Zato sem mnenj-a, da moramo v takih državah reprezentativni sistem prilagoditi obstoječim razmeram, dokler se iz ljudske zavesti same ne oglasi zahteva po popolnejši organizaciji na temelju neke splošne in enake volilne pravice. Vsi brez izjeme - tako izvajam v članku - čutimo potrebo po konstruktivni politiki predvsem v gospodarskih in finančnih vprašanjih, kateri avtomatično sledi prav tako konstruktivna politika v socialnih in kulturnih vprašanjih, ta konstruktivna politika si narekuje svoj ostro začrtani delovni program, po drugi strani pa zahteva sposobnih svetovalcev strokovnjakov iz vseh panog državnega življenja, zlasti narodnih gospodarjev velike kompetence in strokovnjakov s praktičnim znanjem; način izbere takih sposobnih ljudi je lahko raznolik, mislim pa, da ne bi bilo baš priporočati načina, ki bi prepustil izbero golemu naključju nekih "talmi-svobodnih" ali volitev "s splošno in enako volilno pravico"; pač pa naj imajo svojo ingerenco na izbero stanovske, gospodarske, kulturne in socialne institucije, bodisi da že obstaja, bodisi da ji po potrebi še le ustanovimo: stvarno strokovno delo bi bila naloga zbornice teh izbranih tvornih sil narodovih; vse drugo, izvedbo sklepov zbornice, prepustimo eksekutivi - vladi ne izključivši, da vrhovni državni organ izbere eksekutive iz one zbornice same; tako nekako izgledaj "parlamentarizem", ustrezen našim razmeram in najnujnejšim potrebam današnje dobe.

Torej nekakšen "gospodarski svet" blaženega spomina, samo na širši podlagi in v večjo kompetenco, s kompetenco narodne skupščine. V taki korporaciji bi bili zbrani vsi konstruktivni elementi. Selekcija je izvedena že v samih strokovnih stanovskih organizacijah, ki izbirajo izmed sebe preizkušeno najboljše ljudi. Trgovske, industrijske, obrtne, kmetijske, delavske zbornice, stanovske organizacije, kulturne institucije si volijo svojo reprezentanco manj po političnih kakor po stvarnih vidih. Enako bi bilo z njihovimi predstavniki v državni reprezentanci. Do neke mere bi torej v takem primeru smeli govoriti o "svobodnih volitvah", in o "volitvah s splošno in enako volilno pravico". Demokracija bi prišla, čeprav po indirektnih volitvah do pristnejšega izraza. Odpadli bi mnogi poklicni politiki, zato pa bi prišli do besede sposobni, strokovno izobraženi ljudje, ljudje ne samo teoretičnega znanja,

ampak tudi praktičnega izkustva. Manje bi se politiziralo, zato pa bi bilo več stvarnega dela. Vlada bi imela na razpolago eksperte v vseh panogah javnega življenja, kar bi ji odpiralo široke poglede na gospodarstvo celote tako v gmotnem kakor v duhovnem oziru. Mogla bi si začrtati program, kolikor ga je življenjske važnosti za celoto, v njega okviru pa prepustiti svobodno izživiljanje pokrajinskim predstavništvom. Tudi ta predstavništva naj bi bila voljena po istih načelih kakor državna reprezentanca.

Morda bi celo kazalo, da prestavimo težišče reprezentativnega sistema v pokrajinska predstavništva, ki naj potem pošljejo svoje odposlance v državno reprezentanco. S tem bi bila podana neka organska povezanost med provinco in centralo, da ne bi bili tako tuji druga proti drugi in da bi bilo več razumevanja za potrebe ene in druge, da ne bi v načelnih vprašanih korakali v divergentnih smereh, ampak skušali najti skupno rezultanto. Glede kompetence naj bi obveljalo načelo, da je čim več poslov, ki ne zanimajo države kot celote, prenesti na pokrajinsko predstavništvo. Čim več avtonomije s pokrajinsko zakonodajo, kakor smo jo bili imeli v bivših deželnih zborih. Ljudstvo bi bilo v neposrednejšem stiku z administracijo in bi imelo nanjo večji vpliv, hkratu pa bi bila osrednja uprava zelo razbremenjena, kar bi moralo imeti svoj nujno učinek tudi v finančnem pogledu. V kompetenci državne reprezentance pa naj bi bila zunanja politika, mednarodni in meddržavni odnošaji, zunanja trgovina, skupna vojska, javna varnost, justica, enotno za vso državo veljavno pravo, okvirni zakoni o problemih načelne važnosti (šolska, kulturna politika, socialna politika), finance, kolikor zadeneje celoto. Število ministrstev bi se izdatno znižalo, prav tako število poslancev.

Kako naj bi izgledale pokrajine, kakšen naj bi bil njih obseg? Najnaravnejše bi bilo, da bi se jim določil obseg po gospodarskih in geopolitičnih vidikih, da so sposobne samostojnega gospodarskega življenja, Toda preveč smo individualisti, da bi smeli računati s tako pametno razdelitvijo upravnih področij. V tem pogledu smo bili s poslednjim stanjem, razdelitev po banovinah, magari s posebno banovino Hrvaško, lahko zadovoljni. Zlasti mi Slovenci, ki smo s tem v okviru svoje države dosegli svojo malo "zedinjeno Slovenijo".

Ves drug položaj bi nastal, če bi se odločili za **federativno ureditev** države. Že gori sem omenjal težkoče ob taki ureditvi. Kako doseči soglasnost vseh Srbov in vseh Hrvatov glede ozemlja, ki naj pripada enim in drugim? Spet bi igrala "zgodovina" svojo veliko vlogo. In če bi ne bilo soglasnosti, kdo naj bi razsodil. Plebiscit? Kje bi dobili arbitre z vso potrebno avtoriteto in kompetenco, ki bi se mu brezpogojno podvrgli obe strani? Poostrena nasprostva med obema narodoma napravljajo rešitev problema še težjo. V tako težkem vzdušju iskati sporazuma se zdi skoro nemogoče.

Pogoj za federativno državno obliko je, da ima vsaka izmed federativnih edinic isto državno obliko. Ne moremo si misliti federacije med monarhijo in republiko. Pri zvezni državi (Bundesstaat) je raznolikost mogoča, toda v takem primeru so skupne vezi tako rahle, da o kaki enotni državi skoroda ni več govora. Zveza balkanskih držav. Spominjala bi na "malo entento", ki je imela kot izključno politična tvorba trenutni svoj politični učinek, ki pa je ob prvi resni preizkušnji odrekla. Njena rahlost bi bila izpostavljena mnogim nevarnostim. Šibka bi bila sama njena konsistenca, saj bi komaj mogli govoriti o neki gospodarski enoti, pa čeprav bi bila n. pr. povezana s carinsko unijo. Intrigam in izigravanju druge proti drugi s strani

močnih sosedov bi bila vrata odprta na stežaj. Ne glede na to, da bi bilo dvomiti o življenjski sposobnosti n. pr. male slovenske državnice sredi širnega mednarodnega in meddržavnega sveta. Prav s tega stališča je zvezo držav prvenstveno odklanjati.

Možnosti eksistence **Zveze** države, čim bi bil sporazum glede državne oblike posameznih ednic in glede razmejitve ozemlja dosežen, ni zanikati. Realna unija poedinih držav z ločenimi ustavami in z ločeno upravo ni tako neobičajna. V bistvu ji je svojstveno; en državni poglavar, skupna vojska, skupna diplomacija, reprezentanca in finance za skupne zadeve. Glej Združene države Amerike (USA), Rusijo (SSSR). Vmesna stopnja Švica. Bile so vse take države oblikovane po enem kopitu, po enem vzorcu; vsaka ima svoje značilne posebnosti. Neke vrste realno unijo smo imeli v bivši Avstro-Ogrski monarhiji z njenim dualizmom na temelju državnih osnovnih zakonov iz l. 1867. Obe državni "polovici" sta bili samostojni državi. Skupna jima je bila oseba cesarja in kralja. Za skupno zadevo je bila proglašena: skupna vojska, zunanja politika vključivši diplomatsko in komercialno zastopstvo nasproti inozemstvu ter mednarodne pogodbe, finance glede izdatkov za skupne zadeve. Upravo vseh teh zadev je vodilo skupno ministrstvo; minister za zunanje posle, minister vojne in mornarice, minister financ, ki je bilo odgovorno reprezentanci parlamentov obeh polovic, takoimenovanim "delegacijam".

V ostalem pa je bila ta realna unija prav rahlega značaja. Madjari kake ožje zveze niso marali ter so nenehoma in ob vsaki priliki trkali na neodvisnost in samostojnost svojega kraljestva.

Da li bi realna unija ustrezala našim prilikam in razmeram? Dvomim. Premalo nas je in preneznatni smo tako v celoti kakor v poedinih delih. Zlasti se mi spet vsiljuje skepsa glede "Slovenije" in njene življenjske sposobnosti kot samostojno državno telo v okviru zvezne države. Že pasivnost njene premoženjske bilance bi take državne avtarkije ne prenesla. Samostojni državni ustroj je drag. Kje bi potem še našli kritja za vse naše kulturne potrebe, glede katerih nismo nemalo pretenzivni. Zvezna država le v neznatni meri prispeva gospodarstvu svojih sestavnih delov. Narobe, ona zahteva žrtev od njih. Vrhovna uprava, skupna vojska, diplomacija - vse to stane mnogo denarja, ki ga morajo oskrbeti poedine državnice, kantoni, republike, katerekoli se že hočejo imenovati. Za vse druge potrebe - gmotne in duhovne - morajo avtonomne upravne edinice zvezne države s svojimi lastnimi sredstvi same skrbeti. Kako bi to zmogla Slovenija, če hoče ostati vsaj na današnji kulturni ravni, je veliko vprašanje. Če bi tudi ne bilo carinskih barijer med poedinimi upravnimi enotami in bi bila uzakonjena vzajemna svobodna trgovina, ali bi gospodarsko šibkejša enota mogla prenesti konkurenco gospodarsko krepkejši? Kako bi bilo z našo industrijo? Še nevarnejši bi bil kitajski zid, ki bi se ž njim obdajale v duhovnem pogledu. Ljubosumno bi sleherno izmed njih čuvala svoje posestno stanje. Kam v tem primeru s hipertrofijo naše slovenske inteligence? Zlasti, če je prenasičen svoje inteligence tudi srbski in hrvaški "kanton". Kaj naj nam potem pomeni slovenska univerza?

Ako vse to dobro in trezno premislimo in se ne pustimo zapeljati po kakih trenutnih vzhičenjih in fantastičnih domislicah moramo tudi tako solucijo odklanjati. Vedno moramo imeti pred očmi svoje posebne razmere, ki nas je ž njimi usoda "blagodarila". Ne gre na slepo kopirati tuje uzorce, ki so zanje merodajni povsem drugi življenjski pogoji in ki so jih krojile zgodovinsko že ustaljene prilike. Dve stvari zlasti sta, ki kujeta usodo slovenskega naroda: njegova zemljepisna lega in

število njegovih pripadnikov. Stisnjeni med ozemlja mogočnih sosedov smo v vsakem pogledu izpostavljeni neprestani nevarnosti ekspanzivne sile teh sosedov. Preteklost je dovolj jasna pokazala, da je ob takem položaju mogoča asimilacija in amalgamacija s tujim elementom (raznarodovanje) tudi povsem naravnim putem in nehotoma brez kake posebne sile. To vidimo tudi pri naših Američanih. Že drugi, tretji rod je tuj svojemu narodu, čim si je tujo zemljo izbral ta stalno bivališče, za svojo novo domovino. Nemalo pripomore k temu nadarjenost našega ljudstva za tuje jezike, pa seveda brezbržnost domovine, ki prepušča izseljence samim sebi.

Zemljepisna lega našega ozemlja je torej za ta primer činjenica velike opasnosti, k čemer je dodati še drugo činjenico, ki je posebna naša slabost, majhno število njegovega prebivalstva. Širokogrudno upoštevajoč njegovo jezikovno mejo ga je komaj za poldrugi milijon duš. Kaj je to v primeri z milijonskimi narodi, ki smejo že z ozirom na svoje številčnost trkati na svojo suverenost?

Suha stvarnost nam ukazuje, da se otresemo vsakršnega napuha in megalomanije, utvare, da bi mogli v mednarodnem svetu vzdržati samostojno in neodvisno svojo državnost. Zato še enkrat poudarjam, da je bila relativno najbolj posrečena zamisel, ko smo si v l. 1918 s Hrvati in Srbi bili ustvarili skupno svojo enotno državo. Država, ki združuje v sebi vse pogoje življenjskosti, država, čije posrečena zemljepisna lega ji daje jamstvo za samostojno državno življenje, država, ki je s svojim 14 milijonskim narodom sposobna, da se mednarodnemu svetu predstavi kot enakopraven, respekt vzbujajoč činitelj. Samo v taki državni povezanosti dobimo legitimacijo pa tudi potrebno pomoč, da si ustvarimo svoj davni sen - Zedinjeno Slovenijo vse tja do skrajnih meja slovenske govornice. Samo v taki državni povezanosti je Slovincem zagotovljen obstoj in napredek ter bodočnost. Druge rešitve tega problema ni.

(Napisano med okupacijo)